

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

ВИТОКИ

педагогічної майстерності

Збірник наукових праць

Виходить двічі на рік

Заснований у травні 2007 року

Випуск 21

Серія «Педагогічні науки»

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

Ulrichsweb Global Serials Directory

Полтава
2018

UDC 371.4.013.017(082)

THE SOURCES OF PEDAGOGICAL SKILLS

Founder and publisher:

POLTAVA V. G. KOROLENKO NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY

*The journal is published by the decision of Academic Council of Poltava National V. G. Korolenko Pedagogical University
(Protocol No.13 dated 26.04. 2018)*

The journal is in the list of scientific professional publications of Ukraine in which the results of thesis may be published
(Order of Ministry of Education and Science of Ukraine dated May 15, 2016, No. 515).

The journal is indexed in Index Copernicus International and Ulrichsweb Global Serials Directory

Editor in Chief:

Grynova Maryna Victorivna - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Dean of the Natural History Faculty of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Members of the editorial board

Bibluk M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Torun, Poland)

God B. V., Doctor of pedagogical sciences, Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Dyachenko-Bogun M. N., doctor of pedagogical sciences, Associate Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Zhdanova-Nedilko E. G., Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Onipko V. V., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Sas N. N., Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Siciliano de Kumis N., President of the International Makarenko Association, professor (Rome, Italy)

Tkachenko A. V., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Hillig G., Professor at the Makarenko-Reform Laboratory (Marburg, Germany)

Khomych L. A., doctor of pedagogical sciences, professor of the Institute of pedagogical education and adult education of NAPN of Ukraine

Shiyan N. I., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Managing Editor – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor **O.H. Zhdanova-Nedilko**

The Sources of Pedagogical Skills: Collection of Scientific Works / Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University. – Poltava, 2018. Issue 21. – 256 p. – (Series «Pedagogical Sciences»).

This collection of scientific works includes research results of scientists and lecturers, scientific researches of doctoral and postgraduate students on the problems of future teachers training, improvement of teacher's professional skills in comprehensive and vocational schools in the context of national and international educational system.

Certificate of the state registration

Series KB No. 12668-1552P dated May 16, 2007

© Group of authors, 2018

© Poltava National V. G. Korolenko
Pedagogical University 2018

371.4.013.017(082)

ВИТОКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Засновник і видавець:

ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА
Друкується за ухвалою вченої ради Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка (протокол №13 від 26.04. 2018 р.)

Збірник уходить до переліку наукових фахових видань України,
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 15 травня 2016 р. № 515).
Індексується в Index Copernicus International та Ulrichsweb Global Serials Directory

Головний редактор:

Гриньова Марина Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України,
декан природничого факультету Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка

Члени редколегії

Библюк Маріан, доктор педагогічних наук, професор (Торунь, Польща)

Год Борис Васильович, доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка

Дяченко-Богун Марина Миколаївна, доктор педагогічних наук, доцент Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Жданова-Неділько Олена Григорівна, доктор педагогічних наук, доцент Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г. Короленка (відповідальний секретар)

Оніпко Валентина Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Сас Наталія Миколаївна, доктор педагогічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка

Січіліано де Куміс Нікола, президент Міжнародної макаренківської Асоціації, професор університету «Ла
Сапієнца» (Рим, Італія)

Ткаченко Андрій Володимирович, доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного
педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Хілліг Гьотц, професор лабораторії «Макаренко-реферат» (Марбург, Німеччина)

Хомич Лідія Олексіївна, доктор педагогічних наук, професор Інституту педагогічної освіти та освіти
дорослих НАПН України

Шиян Надія Іванівна, доктор педагогічних наук, професор Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка

Відповідальний редактор – доктор педагогічних наук, доц. **О.Г. Жданова-Неділько**

Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць / Полтав. нац. пед. ун-т
імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2018. Випуск 21. – 256 с. – (Серія «Педагогічні науки»).

Збірник наукових праць містить результати досліджень учених та викладачів, наукові
пошуки докторантів, аспірантів із проблем підготовки майбутнього вчителя, удосконалення
професійної майстерності викладача загальноосвітньої і професійної школи в контексті
вітчизняного та світового освітнього простору.

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
Серія КВ № 12668-1552Р від 16 травня 2007 р.

© Колектив авторів, 2018

© ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018

РЕЦЕНЗЕНТИ

Бочарова Олена Анатоліївна, доктор габілітований, професор надзвичайний факультету психології і наук гуманітарних, Краківська Академія імені Анджея Фрича Моджевського, Краків, Польща

Ельникова Галина Василівна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Української інженерно-педагогічної академії

Ільченко Віра Романівна, доктор педагогічних наук, професор, дійсний академік НАПН України, директор Науково-методичного центру інтеграції змісту освіти НАПН України, Київ

Лещенко Марія Петрівна, професор, доктор педагогічних наук, завідувач кафедри дошкільної та початкової освіти Університету Яна Кохановського в Кельцах, Філії в Пьотркові Трибунальським, Польща

Фелхнер Анджей, професор звичайний, доктор габілітований, декан факультету соціальних дисциплін Університету Яна Кохановського в Кельцах, Філії в Пьотркові Трибунальським, Польща

Шпак Валентина Павлівна, доктор педагогічних наук, професор Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

REVIEWERS

Bocharova Olena Anatoliivna, Doctor Habil., Professor Nadzwyczajny of the Department of Psychology and Humanities, Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University, Poland

Yelnykova Halyna Vasylivna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, head of Management Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy

Ichenko Vira Romanivna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Current Academician of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Director of Scientific and Methodological center of Educational Content Integration of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv

Leschenko Maria Petrivna, Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Head of Department of pre-school and primary education of Jan Kochanowski University of Kielce, Branch in Piotrków Trybunalski, Poland

Felchner Andrzej, Professor Nadzwyczajny, Doctor of Pedagogical Sciences, Dean of Faculty of Social Disciplines of Jan Kochanowski University of Kielce, Branch in Piotrków Trybunalski, Poland

Shpak Valentyna Pavlivna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

УДК 37.015.31053.5

МИКОЛА СТЕПАНЕНКО

ВАЛЕРІЙ ЛУТФУЛЛІН

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

НОРМИ Й АНОМАЛІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто феномен несумісності з дидактичними принципами перевантаженості шкільних навчальних програм і підручників як край небезпечної аномалії й основної причини багатьох інших аномальних явищ у навчальному процесі; проаналізовано прямий зв'язок правопорушень неповнолітніх, високого рівня захворюваності школярів із навчальними перевантаженнями; обґрунтовано необхідність і реальну можливість розроблення й запровадження нормованих за обсягом і складністю навчальних програм та підручників; розкрито важливу роль педагогічних колективів шкіл у розв'язанні проблеми зниження рівня навчальних перевантажень і зумовлених ними згубних наслідків.

Ключові слова: норми й аномалії навчальної діяльності школярів, несумісність навчальних перевантажень із принципами навчання, втрата бажання навчатись, примусовість навчання, механічне заучування, неуспішність, недисциплінованість, правопорушення, захворюваність школярів, школа Фреліха, освітні реформи в Сінгапурі

Постановка проблеми. Аналіз масової шкільної практики засвідчує виняткову складність реалізації системи дидактичних принципів, насамперед принципу доступності навчання. У цьому зв'язку особливою гостротою набуває питання визначення сукупного (з усіх навчальних предметів) обсягу домашніх завдань. Більшість учителів і класних керівників не замислюється над тим, який обсяг домашніх завдань з усіх предметів отримують учні. Важливо відразу наголосити, що в старших класах ці сукупні завдання стають фізично неосяжними. Своїм обсягом і складністю вони повністю суперечать принципу доступності навчання і вимогам шкільної гігієни. "Деякі старшокласники, – констатує в цьому зв'язку Ю. Б. Зотов, – готують уроки до півночі" (Лутфуллін, 2011, с.161). Перевантаженість домашніми завданнями – одна з найочевидніших натеperішніх аномалій навчального процесу в загальноосвітніх школах.

Аналіз досліджень і публікацій. Численні негативні наслідки цієї аномалії під різним кутом зору докладно висвітлені в працях вітчизняних учених (Н. П. Волкова, А. К. Громцева, Ю. Б. Зотов, Г. С. Костюк, В. І. Лозова, Г. В. Троцько, М. М. Фіцула та ін.) (Лутфуллін, 2011, с. 160-161). Гіпертрофований обсяг домашніх завдань великою мірою зумовлений перевантаженістю навчальних програм і підручників, що також стало об'єктом дослідження багатьох науковців (Лутфуллін, 2011, с. 143-145).

В. Беспалько, якого безспідставно вважають одним із провідних дослідників проблем визначення змісту й обсягу підручників, визначив коефіцієнт перевантаженості шкільних підручників із різних навчальних предметів. Він обчислюється як відношення часу, потрібного учням для якісного засвоєння змісту підручника, до часу, який передбачено на це навчальним планом школи. Зокрема, перевантаженість підручників з математики, які були чинними в 1979-1980 навчальному році, має такі показники:

- геометрія: 20 – у 6-7 класах; 5 – у 8 класі; 7 – у 9-10 класах;
- алгебра: 18 – у 7 класі; 7 – у 8 класі (Беспалько, 1988, с. 152-153).

Своєю перевантаженістю підручники з фізики та хімії майже не поступаються підручникам з алгебри й геометрії. Даремно сподіватися на успішне засвоєння цих предметів кожним учнем при 5-кратних і навіть 20-кратних перевантаженнях. Цього недоліку – перевантаженості початковим матеріалом – не позбавлені також програми й підручники з інших предметів. Що ж до останніх, то вони аж ніяк не гармонують із принципом доступності навчання, радше конфліктують із ним, що викликає велике занепокоєння.

Навчальні перевантаження учнів – це не що інше, як аномалія шкільної освіти, призвідцями якої є автори програм і підручників разом із учителями-предметниками. Ця аномалія породжує нездоланні – і колись, і тепер – перешкоди в реалізації принципу доступності навчання і всієї системи дидактичних принципів (Лутфуллін, 2011, с. 167-173). За таких умов постає проблема визначення та практичного впровадження нормованого змісту й обсягу навчального матеріалу з окремого предмета й з усієї сукупності їх.

Метою статті є, по-перше, аналіз недоліків навчального процесу, породжуваних перевантаженістю програм, підручників, календарних і поурочних планів, а також нереальним обсягом домашніх завдань; по-друге, моделювання нормованого навчального процесу, що сприяв би досягненню високого рівня якості освіти на основі успішної реалізації принципу доступності навчання й усіх інших дидактичних принципів.

Виклад основного матеріалу. З того часу (1980 рік), коли В. Беспалько вперше визначив кількісні характеристики навчальних перевантажень, збігло вже майже чотири десятиліття. Підручники і програми

змінилися, але навчальні перевантаження школярів залишилися неприступною фортецею, такою собі кармою. Як голос волаючого в пустелі сприймають цінні застереження українського педагога Д. Тхоржевського, про те, що шкільні предмети через перевантаженість їхнього змісту в сукупності недоступні для засвоєння переважній більшості учнів (Тхоржевський, 1999, с. 48-49). У статті, опублікованій 2010 року, те саме констатував і В. Беспалько: "... ученя, гранично перевантажений навчальними предметами, нічим, крім нульової успішності, відповісти не може" (Беспалько, 2010, с. 36).

За даними російських і польських авторів, нульовий, тобто провальний, рівень засвоєння поширюється насамперед на якість навчання з математики, фізики й хімії (Заграничная, 2010, с. 20-23; Лутфуллін, 2011, с. 182-183). Важко або й не під силу заперечити твердження про те, що стан вивчення хімії в школі – "прогресувальна хімічна неграмотність суспільства на всіх його рівнях" (Заграничная, 2010, с. 22).

Згубний вплив перевантажень на якість засвоєння навчального матеріалу зумовлений передовсім повним ігноруванням принципу доступності навчання, який не допускає викладання великого за обсягом, навіть і нескладного за характером, матеріалу. Кожен учитель має глибоко усвідомити, що "великий обсяг доступного перетворюється в недоступне в тому розумінні, що не забезпечує ґрунтового засвоєння знань і розвитку пізнавальних сил учнів" (Данилов, 1957, с. 204). Порушення принципу доступності, як зазначають А. М. Алексюк і В. І. Помагайба, "неминуче веде до механічного сприймання знань, до зубріння, відбиває бажання навчатися, породжує негативне ставлення до вчителя, до школи" (Алексюк, & Помагайба, 1986, с. 155). Механічне заучування учнями навчального матеріалу, втрата прагнення до оволодіння знаннями (а це безпосередні наслідки навчальних перевантажень) також є аномаліями навчального процесу.

На превеликий жаль, сучасна шкільна практика засвідчує, що відсутність в учнів інтересу до предмета, відсутність бажання його опанувати багато вчителів вважають таким собі буденним явищем. Потрібно, однак, визнати, що навчання без інтересу, без прагнення пізнавати нове набуває примусового характеру, несумісного з виявленням і розвитком творчих задатків та здібностей кожного учня. Примусовість навчання в багатьох випадках породжує авторитарність у ставленні педагогів до дітей.

Учитель, звикаючи навчати дітей, у яких немає бажання оволодіти знаннями, втрачає розуміння того, що ці діти невдовзі взагалі не зможуть засвоювати навчальний матеріал. Збагнути сказане допомагає звернення до педагогічної спадщини Я. А. Коменського, який порівнював утрату бажання навчатися, огиду до знань зі смертю навчання (Коменский, 1982, с. 528). Ця побудована на засадах компаративності сентенція знаходить підтвердження в такому афористичному висловленні В. О. Сухомлинського: "Усі наші задуми, всі пошуки й побудови перетворюються у прах, якщо немає в учня бажання навчатися" (Сухомлинський, 1977, с. 78). З-поміж найпершочерговіших завдань, які ставив Василь Олександрович перед педагогічним колективом Павлівської середньої школи, – пробудження й розвиток навчально-пізнавальних інтересів у кожного учня.

Небажання навчатись остаточно паралізує не лише навчальну діяльність учнів, а й складні процеси розумового розвитку. За такої ситуації шкільні уроки, зрозуміло, не можуть викликати в учнів нічого, крім огиди до навчальних завдань і щоденного нудьгування за партою. Видатний український математик і педагог М. В. Остроградський, порівнюючи цю нудьгу школярів із найнебезпечнішою отрутою, зазначав: "Людина, яка нудьгує, здатна на все, щоб звільнитися від свого запеклого ворога. І скільки поганих речей вигадують діти й дорослі, щоб убити цього ворога" (Кропотов, 1961, с. 84).

Як закономірність слід сприймати те, що небажання навчатися в багатьох випадках супроводжується недисциплінованістю школярів і навіть зривами уроків. На цьому ґрунті вкорінюються найважчі форми педагогічної занедбаності учнів, які зрештою переростають у протиправну поведінку неповнолітніх (Лутфуллін, 2011, с. 185-192).

Діти, які мають низьку успішність і негідно поводять себе, викликають в учителів невдоволення. На превеликий жаль, у навчально-виховному процесі більшості шкіл, за даними психолого-педагогічних і кримінологічних досліджень, прижилися малоєфективні й навіть хибні форми та методи індивідуальної роботи з невстигаючими й недисциплінованими учнями. Це такі "методи" і "прийоми", як погрози, виклик батьків до школи, обговорення поведінки й навчання учнів у дитячих колективах, навішування ярликів "поганих" (важких, невинуватих) учнів, "майбутніх бандитів" і т. ін. Практика ж переконує в тому, що ці засоби впливу "не лише малоєфективні, а й нерідко бувають навіть шкідливі" (Лутфуллін, 2011, с. 188).

Нині в Україні спостережено загрозливе зростання кількості молодших школярів з вираженими ознаками антигромадської поведінки. Так, за даними, якими оперує Н. Онищенко, із 450 молодших школярів виявлено 276 (тобто 61%) учнів із девіантною поведінкою, причому 166 із них мають високий і середній рівень сформованості девіантної поведінки (Онищенко, 2002). Уже на середньому рівні сформованості девіантна поведінка має такі ознаки, як "відсутність інтересів; зухвалість; нерегулярне вживання брутальних висловлювань із метою підтримання "авторитету"; ...здатність до обману; нестриманість; періодичне вживання алкоголю; постійне тютюнопаління" тощо (Онищенко, 2002, с. 26-27). Тож відсутність інтересу до навчання та інших соціально-цінних інтересів в молодшому шкільному віці – це вже прямий шлях до тютюнопаління, уживання алкоголю, правопорушень.

Аномалія навчальних перевантажень породжує також катастрофічний вплив на фізичне й нервово-психічне здоров'я учнів. Масові профілактичні обстеження школярів у віці 7-17 років показують, що великі

навчальні навантаження спричиняють гіпертонію, яка прогресує з віком і досягає максимуму в старших класах. Частіше на цей недуг страждають хлопчики, ніж дівчатка (Лутфуллін, 2011, с.163-167). Психотерапевт О. О. Дубровський, організатор санаторного лікування школярів, наводить дані про те, що в школах принаймні 60 учнів із 100 мають порушення постави, 20-50 – короткозорість, 30-40 – відхилення в серцево-судинній системі, 20-30 – дидактогенні неврози (там само). Доречно в цьому контексті покликатися на вже згаданого В. О. Сухомлинського, який, висловлюючи глибоку стурбованість небезпечним впливом навчальних перевантажень на розумовий розвиток і здоров'я учнів, говорить: "10-12 годин щоденного сидіння над книжкою, слухання, осмислювання, запам'ятовування, пригадування й відтворення, щоб відповісти на запитання учителя, – це непосильна, виснажлива праця, яка зрештою підриває фізичні й розумові сили, породжує байдужість до знань, приводить до того, що в людини є тільки навчання й немає інтелектуального життя" (Сухомлинський, 1977, с. 493).

Отже, навчальні перевантаження як основна аномалія педагогічного процесу породжують низку інших аномалій, як-от:

- утрата можливості реалізувати принцип доступності навчання й інші дидактичні принципи;
- утрата інтересу до навчання;
- механічне заучування навчального матеріалу;
- примусовий характер навчальної діяльності учнів і зумовлена ним авторитарна позиція вчителя;
- нульовий (провальний) рівень засвоєння математики, фізики, хімії та інших навчальних предметів;
- недисциплінованість, педагогічна занедбаність учнів, що, у свою чергу, стає причиною правопорушень неповнолітніх;
- застосування антипедагогічних засобів дисциплінування учнів;
- катастрофічний вплив на здоров'я школярів.

На цьому ланцюг аномалій навчального процесу аж ніяк не вичерпується. Його продовження – це предмети окремих досліджень.

Узагальненою нормою навчального процесу слід визнати максимально можливе усунення початкових перевантажень та всіх пов'язаних із ними аномалій. У цьому контексті виняткової актуальності набуває узагальнювальний висновок А. Дістервега про досконалість навчальної роботи вчителя: "Учителі з гарними задатками з року в рік щовідчутніше сильніше скорочують навчальний матеріал і доводять його врешті-решт до неминучого мінімуму. Це справжні вчителі" (Дістервег, 1971, с. 395).

Безперечно, торування шляху нормованій навчальній діяльності учнів у фокусі тих найскладніших проблем, у розв'язанні яких провідна роль має належати авторам шкільних програм і підручників. Промовистим підтвердженням цього є освітня політика Сінгапуру, спрямована на рішуче усунення навчальних перевантажень школярів. У 1995 р. ця країна, за результатами міжнародного дослідження якості шкільної математичної і природничонаукової освіти, зайняла перше місце у світі. Не заспокоючись на досягнутому, органи влади Сінгапуру вимагають подальшого скорочення навчального матеріалу практично з усіх предметів з метою вивільнення часу на формування загальнонавчальних умінь. Модернізація змісту освіти в цій державі має неперервний характер (Ковалева, 2003, с. 23). Таку практику мають підхопити всі інші держави, і Україна зокрема.

У справі подолання навчальних перевантажень надзвичайно важлива роль відведена педагогічним колективам загальноосвітніх шкіл. Принцип доступності навчання має свою досить жорстку логіку, незалежну від того, за якими програмами доводиться працювати вчителю. Ігнорування цього принципу спочатку неминуче веде до значних прогалин у засвоєнні учнями навчального матеріалу, а згодом і до нульового результату процесу навчання.

Проведені нами дослідження дають підстави констатувати, що саме від педагогічного колективу загальноосвітніх навчальних закладів значною мірою залежить зниження рівня навчальних перевантажень учнів. Домінуючим напрямом у розв'язанні цього надзавдання є структурування навчального матеріалу за його значущістю. Пропонований напрям удосконалення шкільного навчання знайшов своє обґрунтування в педагогічній спадщині Я.А. Коменського, Й.Г. Песталоцці, А. Дістервега, К.Д. Ушинського (Лутфуллін, 2011, с. 216-225; с. 249-299).

На особливу увагу широкої педагогічної громадськості заслуговує представлений у праці К. Д. Ушинського "Педагогічна подорож до Швейцарії" докладний опис звільненого від будь-яких перевантажень і цілком нормованого навчального процесу в школі Фреліха (Ушинський, 1983, с. 90-126). У цьому зв'язку вирізнимо лише те, що школа Фреліха захопила Костянтина Дмитровича високим рівнем успішності, розумового розвитку й вихованості учениць.

Я. А. Коменський присвятив проблемі усунення навчальних перевантажень у своїй "Великій дидактиці" окремий розділ – "Основи найкоротшого шляху навчання". Його підручники з латинської мови та фізики також повною мірою відповідали вимогам навчання без перевантажень. Найкоротший шлях у навчанні Коменський пов'язував із вичленуванням найсутнішого в дидактичному матеріалі й створенням умов для успішного його засвоєння. Він порівняв досконале викладання з військовим мистецтвом, цінуючи в ньому насамперед стислість: "Хто прагне швидкої перемоги над ворогом, той не затримується біля неважливих

укріплених місць, але зосереджує сили на оволодінні основним військовим пунктом, будучи впевненим, що за умови досягнення цієї мети інші укріплення перейдуть на його бік". Те саме можна сказати і про навчання: "Якщо буде з'ясоване основне, другорядне впливатиме з нього саме собою", тому "було б нескінченно нудною, розтягнутою й заплутаною справою, якщо б хто-небудь побажав навчати спеціальних подробиць (наприклад, усіх особливостей трав і тварин, робіт ремісників, назв інструментів тощо)" (Коменський, 1982, с. 382).

На нашу думку, виділення найосновнішого у змісті кожного навчального предмета шляхом раціонального структурування матеріалу має бути пріоритетним напрямом методичної роботи в школі. У цьому зв'язку актуального значення набуває впровадження в освітню практику концепції структуралізму, яку розробив польський дидакт К. Сосницький (Лутфуллін, 2011, с. 253-254).

Усуненню аномалій у навчальному процесі чи не найефективніше сприяє зменшення обсягу обов'язкових домашніх завдань із неодмінним залученням учнів до самостійного читання художньої й науково-популярної літератури. Плідність цього напрямку знаходить своє підтвердження в педагогічному досвіді В.О. Сухомлинського й Павліської середньої школи, директором якої він був. Самостійне читання як індивідуалізоване доповнення до нормованих за обсягом і складністю домашніх завдань відіграє важливу роль у діагностуванні, розвитку пізнавальних інтересів та здібностей учнів, успішній підготовці їх до свідомого вибору професії і водночас забезпечує підвищення результативності навчально-виховного процесу загалом.

Висновки. Отже, усунення аномалій із шкільного освітнього процесу, насамперед тих, що стосуються перевантаження учнів, відкриває перед педагогічними колективами загалом і кожним учителем зокрема широке поле творчої діяльності й професійного зростання.

Список використаних джерел

- Алексюк А. М. Закономірності, принципи і правила навчання / А. М. Алексюк, В. І. Помагайба // Педагогіка / за ред. М. Д. Ярмаченка. – Київ : Вища шк., 1986. – С. 138–160.
- Беспалько В. П. Можно ли купить инновации? / В. П. Беспалько // Педагогіка. – 2010. – № 7. – С. 30–36.
- Беспалько В. П. Теория учебника: дидактический аспект / В. П. Беспалько. – Москва : Педагогіка, 1988. – 160 с.
- Данилов М. А. Дидактика / М. А. Данилов, Б. П. Есипов. – Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1957 – 519 с.
- Дистервег А. Руководство к образованию немецких учителей / А. Дистервег // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики / сост. А. И. Пискунов. – Москва : Просвещение, 1971. – С. 385–444.
- Заграничная Н. А. О содержании базового химического образования в современном социуме / Н. А. Заграничная, Р. Г. Иванова // Химия в школе. – 2010. – № 1. – С. 20–23.
- Ковалева Г. Причины падения международного рейтинга российского образования / Г. Ковалева // Дайджест педагогічних ідей і технологій. – 2003. – № 2. – С. 23–25.
- Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / Я. А. Коменский ; под ред. А. И. Пискунова. – Москва : Педагогіка, 1982. – Т. 1. – 656 с.
- Кропотов А. И. М. В. Остроградский и его педагогическое наследие / А. И. Кропотов, И. А. Марон. – Москва : Учпедгиз, 1961. – 204 с.
- Лутфуллін В. С. Теоретико-методичні засади усунення навчальних перевантажень учнів / В. С. Лутфуллін. – Полтава : Шевченко Р. В., 2011. – 336 с.
- Онищенко Н. Критерії сформованості девіантної поведінки в молодших школярів / Н. Онищенко // Рідна школа. – 2002. – № 7. – С. 26–27.
- Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский. – Москва : Политиздат, 1975. – 272 с.
- Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Київ : Рад. школа, 1977. – Т. 4. – 640 с.
- Тхоржевський Д. О. Державний стандарт загальної середньої освіти і диференціація змісту навчання / Д. О. Тхоржевський // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 4. – С. 47–51.
- Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. / К. Д. Ушинський ; за ред. О. І. Пискунова. – Київ : Рад. шк., 1983. – Т. 2. – 359 с.

References

- Aleksiuk, A. M., & Pomahaiba, V. I. (1986). Zakonomirnosti, pryncypy i pravyla navchannia [Закономірності, принципи і правила навчання]. In M. D. Yarmachenko, (Ed.), Pedahohika [Педагогіка] (pp.138-160). Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian].
- Bespalko, V. P. (2010). Mozhno li kupit innovatcii? [Можно ли купить инновации?]. Pedagogika, 7, 30-36 [in Russian].
- Bespalko, V. P. (1988). Teoriia uchebnika: didakticheskii aspekt [Теория учебника: дидактический аспект]. Moskva: Pedagogika [in Russian].
- Danilov, M. A. & Esipov, B. P. (1957). Didaktika [Дидактика]. Moskva: Izd-vo APN RSFSR [in Russian].
- Disterveg, A. (1971). Rukovodstvo k obrazovaniuu nemetckikh uchitelei [Руководство к образованию немецких учителей]. In A. I. Piskunov (Comp.), Khrestomatia po istorii zarubezhnoi pedagogiki [Хрестоматия по истории зарубежной педагогики] (pp. 385-444). Moskva: Prosveshchenie [in Russian].
- Zagranichnaia, N. A. & Ivanova, R. G. (2010). O soderzhanii bazovogo khimicheskogo obrazovaniia v sovremennom sotciume [О содержании базового химического образования в современном социуме]. Chemistry at school, 1, 20-23 [in Russian].

- Kovaleva, H. (2003). Prychyny padeniya mezhdunarodnoho reytynha rossyiskoho obrazovaniya [Причины падения международного рейтинга российского образования]. *Daizhest pedahohichnykh idei i tekhnolohii*, 2, 23-25 [in Russian].
- Komenskii, Ia. A., & Piskunov, A. I. (Ed.). (1982). Vol. 2. In Komenskii, Ia. A., & Piskunov, A. I. (Ed.). *Izbrannye pedagogicheskie sochineniia* [Избранные педагогические сочинения]. Moskva: Pedagogika [in Russian].
- Kropotov, A. I. & Maron, I. A. (1961). M. V. Ostrogradskii i ego pedagogicheskoe nasledie [М. В. Остроградский и его педагогическое наследие]. Moskva: Uchpedgiz [in Russian].
- Lutfullin, V. S. (2011). Teoretyko-metodychni zasady usunenii navchalnykh perevantazhen uchniv [Теоретико-методичні засади усунення навчальних переважань учнів]. Poltava: Shevchenko R. V. [in Ukrainian].
- Onyshchenko, N. (2002). Kryterii sformovanosti deviantnoi povedinky v molodshykh shkoliariv [Критерії сформованості девіантної поведінки в молодших школярів]. *Ridna shkola*, 7, 26-27 [in Ukrainian].
- Cukhomlinskyi, V. O. (1977). Vol. 5. In Cukhomlinskyi, V. O. *Vybrani tvory* [Вибрані твори]. Kyiv: Rad. Shkola [in Ukrainian].
- Cukhomlinskyi, V. O. (1975). *O vospitanii* [О воспитании]. Moskva: Politizdat [in Russian].
- Tkhorzhevskiy, D. O. (1999). Derzhavnyi standart zahalnoi serednoi osvity i dyferentsiatsiia zmistu navchannia [Державний стандарт загальної середньої освіти і диференціація змісту навчання]. *Pedagogics and psychology*, 4, 47-51 [in Ukrainian].
- Ushynskiy, K. D., & Pyskunova, O. I. (Ed.). (1983). Vol. 2. In Ushynskiy, K. D., & Pyskunova, O. I. (Ed.). *Vybrani pedahohichni tvory* [Вибрані педагогічні твори]. Kyiv: Rad. Shk. [in Ukrainian].

STEPANENKO M., LUTFULLIN V.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

NORMS AND ANOMALIES OF PUPILS' EDUCATIONAL ACTIVITY

The aim of this article is, firstly, an analysis of numerous deficiencies and the consequences of the educational process generated congestion programs, books, calendar and lesson plans, as well as the immense amount of homework; Secondly, modeling of normalized learning process, which is entirely possible to achieve high quality education based on successful implementation of the principle of availability of learning and teaching of all other principles. In this regard, the most obvious abnormal congestion is stated for the seniors immense amount of homework that is incompatible with the principle of accessibility of education and school hygiene requirements. It is noted also that studies of many local authors found negative effects of abnormally overloaded amount of homework. However, numerous studies have concluded less obvious, but the most dangerous overloading of school curricula and textbooks. Appeal to the measurement of educational overloads done by V. P. Bepalko shows that students are forced to use mathematics textbooks, whose congestion contains between 5-fold to 20-fold. Effectiveness in study for many students with these textbooks V. P. Bepalko describes the term "zero success." It is ascertained spread of zero (ie, disastrous) the level of success of the quality of education in mathematics, physics and chemistry.

It is shown that abnormal overload programs and textbooks causes long chain of other anomalous phenomena in the educational process such as the loss of the opportunity to implement the principle of availability, training and all other didactic principles; distribution of zero-level retention on the quality of education in mathematics, physics and chemistry; the loss of students' desire to learn, that paralyzes the assimilation education content; mechanical memorization of educational material; the forced nature of the training activity of the students and the teacher's position occasioned by the authoritarian it; school boredom, indiscipline, but teaching students, which in turn becomes the cause of the juvenile; application of teachers antipedagogical means of maintaining discipline; catastrophically high incidence of students. This circuit anomalies learning process does not end there. Its sequel is the subjects of individual research.

The standardization of the educational process is considered as the maximum possible elimination of educational and all other overloads generated by their anomalies. It is shown that strong guidance for implementing learning is normalized in the pedagogical heritage of J. A. Comenius, A. Distervega, practical experience in solving the problem of eliminating congestion educational (Frohlich school, modern educational reforms in Singapore). In this regard, it also emphasizes the relevance of the concept of structuralism, sponsored by the famous Polish dydakt K. Sosnitskii.

Key words: *standarts and anomalies in learning activities of students, teaching overloads incompatible with the principles of learning, loss of desire to learn, compelling learning, mechanical learning, failure, lack of discipline, the offense, the incidence of pupils, Frohlich school, educational reform in Singapore*

Стаття надійшла до редакції 28.01. 2018 р.

УДК 378.147

ІРИНА АСЄЄВА

МАКСИМ ВОЛОБУЄВ

ТАМАРА МЕЛЬНИК

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРІВ З МАШИНОБУДУВАННЯ

Розглянуто вплив сучасної інноваційної навчальної діяльності в технічному університеті на ефективність підготовки майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей. Висвітлено види та класифікацію педагогічних інноваційних технологій, які набули поширення в практиці викладання загальної хімії. Обґрунтовано, що використання інноваційних педагогічних технологій у навчальному процесі сприяє розвитку творчих здібностей студентів. Доведено, що формування базової професійної компетентності бакалаврів у процесі вивчення природничо-наукових дисциплін є обґрунтованою потребою суспільства в забезпеченні якісної підготовки конкурентоспроможних фахівців.

Ключові слова: професійна підготовка, майбутні бакалаври машинобудівних спеціальностей, інноваційні педагогічні технології, хімія, навчальний процес

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

Реформування сучасної вищої освіти України у напрямку інтеграції до Європейського освітнього простору передбачає підвищення якості професійної підготовки конкурентоспроможних майбутніх бакалаврів з машинобудування. Для отримання якісного освітнього результату необхідно спрямовувати роботу на розвиток творчих можливостей і талантів студентів. Це залежить від ґрунтовних знань при вивченні усіх технічних дисциплін. Навчальний процес науково-природничої підготовки стає ефективним при використанні інноваційних педагогічних технологій. Новий підхід у викладанні однієї з дисциплін науково-природничої підготовки, як загальна хімія, вимагає від викладачів творчої співпраці зі студентами і вдосконалення своєї педагогічної майстерності. Слід звернути увагу на те, що знання хімії та хімічних процесів і закономірностей лежать в основі багатьох сучасних технологій і тому спрямовують пошуки фахівців у площину розробки перспективних і високоефективних виробничих технологій. Сучасні педагогічні технології у викладанні загальної хімії дають можливість вивести студентів на більш високий рівень базової професійної компетентності і професіоналізму.

Отже, актуальність проблеми дослідження освітніх інноваційних педагогічних технологій зумовлена потребою ефективно підготовки конкурентоспроможних на ринку праці фахівців машинобудівних спеціальностей, професійна компетентність яких повинна відповідати сучасним вимогам виробництва та роботодавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, які присвячені цій проблемі, показує, що окремі питання педагогічної технології вищої школи досліджували відомі українські вчені В. Бондар, С. Гончаренко, Р. Гуревич, І. Зязюн, О. Мороз, Н. Ничкало, О. Романовський, Л. Штефан. Обґрунтуванню змісту та результатів інноваційної діяльності присвячені праці К. Ангеловські, В. Безпалька, Л. Даниленко, І. Дичківської, О. Дубасенюк, В. Загвязинського, О. Ігнатюк, М. Кларіна, Ю. Максимової, А. Нісімчука, О. Падалки, О. Пехоти, В. Сластьоніна, В. Химинця, І. Якиманської та ін. Різні аспекти підготовки педагогів до інноваційної діяльності розглядалися у працях Ю. Будас, І. Гавриш, Т. Демиденко, Л. Подимової, І. Підласого, В. Сластьоніна та інших.

Недостатньо досліджені аспекти проблеми пов'язані, по-перше, з переходом вищої освіти до дворівневої системи «бакалавр-магістр» підготовки фахівців, в тому числі й майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей. По-друге, зростання значення природничих дисциплін у системі професійної підготовки бакалаврів з машинобудування ще вкрай недостатньо забезпечене у дидактичному, методологічному, світоглядному і методичному відношенні.

Беручи до уваги визначені вище аргументи, ми поставили собі за **мету** – теоретично обґрунтувати доцільність використання сучасних педагогічних технологій і впровадження їх у процес підготовки майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей, особливо при вивченні загальної хімії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідею технологізації навчання обстоював Ян Амос Коменський. Теоретичні засади педагогічних технологій склалися під впливом передових ідей

вітчизняних учених та педагогів: Г. Сковороди, А. Макаренка, К. Ушинського. З розвитком науково-технічного прогресу у різних сферах діяльності поняття технології навчання доповнювалися і конкретизувалися. Широке її впровадження можна віднести до 60-х років ХХ століття. Це пов'язане з реформуванням спочатку американської, а згодом і європейської школи. Головним напрямом інноваційної діяльності сьогодні є шлях до покращення якості освіти у підготовці майбутніх фахівців.

Немає єдиного погляду щодо визначення суті терміна «педагогічна технологія», який дедалі частіше використовують у практиці освіти. У визначенні його суті немає єдиного погляду і кожен з них має право на існування, бо охоплює різні сторони навчального процесу. Використовуючи інноваційні технології, ми звертаємося до нових дидактичних підходів, які формують нетрадиційне уявлення про організацію і зміст навчального процесу. Варто виділити наукові праці українського педагога І. Підласого, відомого своїми фундаментальними поглядами з теорії та технології дидактичного процесу. І. Дичківська вважає, що «інноваційність є однією з домінуючих тенденцій розвитку людства. З урахуванням цього нова освітня парадигма вибудовується на засадах збереження і розвитку творчої потенції людини, її спрямованості на самовизначення, стабільно активної життєдіяльності у змінних соціальних умовах, готовності до сприймання і розв'язання нових завдань» (Дичківська, 2004, с. 9).

У колективній монографії «Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики» розібрано загальні інноваційні тенденції у сфері педагогічної освіти, сучасні методики підготовки майбутніх фахівців та особливості впровадження у навчальну діяльність інноваційних технологій.

О. Дубасенюк наголошує, «як системне утворення інновація характеризується інтегральними якостями: інноваційний процес, інноваційна діяльність, інноваційний потенціал, інноваційне середовище» (Дубасенюк, 2009, с. 6).

Втілення нових освітніх технологій – складний процес, який базується на основі когнітивного та гуманістичного підходу і реалізується у практичній роботі. Сучасні педагогічні технології, які набули поширення в практиці вищої освіти, такі: модульно-рейтингові, інтерактивні, ігрові, тренінгові, інформаційно-комунікаційні, діалогові технології, технологія особистісно-орієнтованого навчання, проектного навчання, а також технологія портфоліо.

У статті «Сучасна парадигма в контексті підготовки інженерів через інноваційні педагогічні технології» В. Олексенко зазначає, що «розвиток інноваційних педагогічних технологій в Україні та Європі відбувається в контексті глобальних освітніх тенденцій, до яких належать:

- значущість освіти для суспільства і людини з орієнтацією на активне освоєння нею способів пізнавальної діяльності;
- масовий характер освіти, її неперервність та спрямованість на навчання впродовж усього трудового життя;
- адаптація педагогічного процесу до потреб і запитів особистості, забезпечення можливостей її саморозкриття та саморозвитку» (Олексенко, 2010, с. 110).

Фундаментальні дисципліни фізику, хімію, математику майбутні бакалаври машинобудівних спеціальностей навчально-наукового інституту механічної інженерії і транспорту Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» вивчають на першому та другому курсах. Як навчальний предмет «Загальна хімія» займає особливе місце серед інших і становить головний зміст сучасної природничо-наукової підготовки. Теоретичні положення загальної хімії є науковою основою технологічних процесів. Основні положення цієї науки потрібні кожному фахівцеві для успішної роботи на виробництві за фахом, для активної участі в розвитку галузі машинобудування, в удосконаленні техніки і технології. Тож в експериментальному процесі були поставлені такі завдання:

- активізувати інтерес студентів до вивчення дисципліни;
- розширити уявлення студентів про можливість використання отриманих знань з курсу «Загальна хімія» для своєї майбутньої професії;
- розвивати здатність працювати з великою кількістю інформації;
- застосовувати новітні технології та тенденції, наукові здобутки та інформаційні технології на практиці.

У процесі викладання загальної хімії освітні технології можна використовувати на різних етапах навчання: при поясненні нового матеріалу, актуалізації, мотивації навчальної діяльності, при повторенні, закріпленні та систематизації знань, під час контролю та перевірки результатів навчання, при виконанні лабораторних та практичних робіт, при розв'язуванні задач, демонстрації експерименту. Позитивну роль при викладенні матеріалу відіграє додатковий цікавий матеріал: біографії вчених, історія створення та розвитку. Використання цікавості потребує мінімум часу, приваблює новизною матеріалу, вносить цікавий момент на занятті. Доречно використовувати цікавість матеріалу при створенні проблемної ситуації.

Проблемна технологія у викладанні загальної хімії – це особливий вид навчальної активності студентів і має на меті активізацію процесу пізнання. Інтерактивні методи навчання забезпечують прояв більшої активності студентів, ніж тільки традиційні. Заняття із загальної хімії повинні захоплювати студентів, впливати на їхню свідомість та емоції. Як зазначає С. Резнік, «педагог, викладаючи питання, які його

захоплюють, тим самим надихає й студента на плідну працю. Авторські педагогічні методиками, безумовно, мають включити й креативні знахідки, цікаві для студентів підходи й методи навчання» (Резнік, 2017, с. 166).

У педагогічну практику включаються нові технології використання комп'ютерів. Серед методів активізації пізнавальної активності студентів були використані такі: мозковий штурм, презентації, мультимедійні технології, віртуальні лабораторні роботи. Мультимедійні презентації сьогодні одне з популярних понять сучасної інформатики, з яким пов'язаний розвиток широкого спектра конкретних технологій і відповідних секторів комп'ютерного ринку. Читання лекцій викладачами кафедри загальної та неорганічної хімії проводиться з використанням мультимедійних презентацій та демонстраційного експерименту. При виконанні лабораторних робіт використання мультимедійної наочності дає змогу не лише швидко сприйняти нові знання, а також посилити ефективність засвоєння матеріалу, наприклад, під час вивчення тем «Окисно-відновні реакції», «Водні розчини електролітів», «Гідроліз солей», «Хімічний зв'язок». Тема «Окисно-відновні реакції» презентувалась у програмі Microsoft PowerPoint, де метою заняття було:

- засвоїти знання з теми окисно-відновних реакцій;
- зрозуміти процеси окиснення, відновлення та поняття окисник та відновник;
- навчитися визначати ступені окиснення в речовинах;
- опанувати метод електронного балансу для визначення коефіцієнтів в окисно-відновній реакції.

Тему «Водні розчини електролітів. Гідроліз солей» більшість студентів зразу не зовсім засвоюють. Презентація Microsoft PowerPoint допомогла самостійного виконання студентами завдань таких, як:

- складання молекулярних та іонних рівнянь у реакціях іонного обміну;
- складання іонних та молекулярних рівнянь гідролізу солей;
- визначення константи гідролізу солей та рН розчину.

Метод «мозковий штурм», як показав досвід, доцільно використовувати на початку кожної лабораторної роботи з ціллю досконалої теоретичної підготовки. Для самостійної роботи студентам ми пропонуємо виконати індивідуальне розрахункове завдання на всі теми, передбачені навчальним планом. Тему і варіанти студенти отримують на початку семестру, самостійно ведуть пошук необхідних матеріалів. Як результат, вони створюють презентації за допомогою програми Microsoft Power Point і потім виступають з докладами. У процесі виконання лабораторної та практичної роботи студенти повинні вчитися формувати і правильно висловлювати власну думку, вміти доводити свою точку зору, вести дискусію, слухати співрозмовника, поважати альтернативну думку. Всі ці здібності допоможуть формувати навички, необхідні майбутньому фахівцю у професійній діяльності.

Хімічний експеримент посідає важливе місце на заняттях з хімії. У тому випадку, коли існує проблема забезпечення кабінетів і лабораторій відповідним обладнанням для лабораторних та практичних робіт, приладами та хімічними реактивами при навчанні, якщо хімічні явища і процеси практично неможливо демонструвати в хімічній лабораторії, доцільним є використання комп'ютера. Віртуальна хімічна лабораторія – комп'ютерна програма, за допомогою якої на якісному рівні здійснюється моделювання хімічного процесу. Наприклад, реакції з отруйними речовинами, галогенами, реакції взаємодії з нітратною та сірчаною кислотою можуть бути ефективно використані для формування основних понять, необхідних для розуміння.

Найважливішою складовою навчального процесу стає особистісно орієнтована взаємодія викладача і студента, яка допомагає засвоєнню і розумінню навчального матеріалу. І. Підласий вважає, що «особистісно зорієнтоване виховання стверджує вихованця в ролі активного, свідомого, рівноправного учасника навчально-виховного процесу. Вихованець розвивається у відповідності з власними можливостями. Мета виховання полягає в тому, щоб кожен вихованець міг стати рівноправним суб'єктом діяльності, пізнання і спілкування, вільною, самодіяльною особистістю» (Підласий, 2004, с. 111).

Особистісно-орієнтована технологія ґрунтується на застосуванні методів навчання, які відповідають індивідуальним можливостям студента. Разом з цим викладач повинен любити свою роботу, пам'ятати про загальнолюдські правила етики спілкування, удосконалювати педагогічну майстерність, бути культурною людиною, толерантним по відношенню до студентів. О. М. Пехота розглядає особистісну технологію таким чином, «особистісно орієнтована освіта реалізується через діяльність, яка має не тільки зовнішні атрибути спільності, а й своїм внутрішнім змістом передбачає співпрацю, саморозвиток суб'єктів навчального процесу, виявлення їх особистісних функцій. Особистісно орієнтована освіта спирається на фундаментальні дидактичні дослідження, присвячені особистісно розвивальним функціям навчання та виховання» (Пехота, Кіктенко, & Любарська, 2001, с. 31). Упровадження цієї інноваційної форми освіти стає важливим чинником вдосконалення навчально-виховного процесу у викладанні загальної хімії.

Упровадження педагогічних технологій можливо, якщо викладачі здатні досконало вивчити конкретну інновацію й прийняти її особисто, зважити доцільність використання нових методів в навчанні, створити комфортні умови в практичній роботі. Така послідовна діяльність формує готовність викладачів до застосування інноваційних технологій в умовах реформування освіти в Україні. Р. Гуревич стверджує: «психологічно, як свідчать дослідження, найбільш складним у переході від традиційного до інноваційного навчання є процес освоєння педагогічним персоналом нового типу управління – систематичного управління цілісною ситуацією,

що передбачає, насамперед, зміну власної особистості позиції та ролі в навчальній ситуації, перебудови внутрішньої картини цієї ситуації» (Гуревич, 2015, с. 5).

Таким чином, базова професійна компетентність майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей складається з таких компонентів: мотиваційно-ціннісний, особистісний, цільовий, комунікативний, когнітивно-діяльнісний, рефлексивний, організаційний і вимагає використання нових освітніх технологій у процесі вивчення загальної хімії.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Упровадження педагогічних технологій у навчальний процес, безперечно, є одним з основних критеріїв ефективності діяльності вищих навчальних закладів. Інноваційні педагогічні технології, які застосовуються з метою загальної оптимізації навчально-виховного процесу, спрямовані на формування особистості, здатної інтегруватися у динамічні умови сучасного світу. Вони дозволяють формувати і розвивати професійні здібності, комунікабельність, творчий потенціал майбутнього фахівця. У ході теоретичного аналізу уточнено, що термінам «педагогічна технологія», «інноваційна педагогічна технологія» неможливо дати одного визначення, оскільки це є багатовимірні і багатоаспектні поняття. Це дає підстави для подальшого дослідження і практичної реалізації інноваційних технологій, спрямованих на покращення процесу формування базової професійної компетентності майбутніх бакалаврів машинобудівних спеціальностей. За допомогою використання інноваційних педагогічних технологій при викладанні курсу загальної хімії в НТУ «ХПІ» вдалося надати привабливості навчальним заняттям та підняти мотивацію студентів.

Список використаних джерел

- Гуревич Р. С. Інноваційні освітні технології як чинник розвитку професійних компетенцій педагогічного персоналу ПТНЗ / Р. С. Гуревич // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. – Київ ; Вінниця : Планер, 2015. – Вип. 42. – С. 3–6.
- Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська. – Київ : Академвидав, 2004. – 218 с.
- Олексенко В. М. Сучасна парадигма в контексті підготовки інженерів через інноваційні педагогічні технології [Електронний ресурс] / В. М. Олексенко // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2010. – № 2. – С. 106–116. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipuss_2010_2_18. – Назва з екрана.
- Пехота О. М. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Пехоти. – Київ : А.С.К., 2001. – 256 с.
- Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології : інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти / І. П. Підласий. – Київ : Видав. дім «Слово», 2004. – 616 с.
- Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 564 с.
- Резнік С. М. Інтелектуальне середовище університету як відповідь на виклики інформаційного суспільства / С. М. Резнік // Наукова школа академіка І. А. Зязюна у працях його соратників та учнів : матеріали наук.-практ. конф., (м. Харків, 16-17 трав. 2017 р.). – Харків : НТУ «ХПІ», 2017. – С. 160–164.

References

- Dubaseniuk, O. A. (Ed.). (2009). Profesiina pedahohichna osvita: innovatsiini tekhnolohii ta metodyky [Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. [in Ukrainian].
- Dychkivska, I. M. (2004). Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii [Інноваційні педагогічні технології]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
- Hurevych, R. S. (2015). Innovatsiini osvitni tekhnolohii yak chynnyk rozvytku profesiynykh kompetentsii pedahohichnoho personalu PTNZ [Інноваційні освітні технології як чинник розвитку професійних компетенцій педагогічного персоналу ПТНЗ]. In Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problema. [Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми], (Vol. 42, p. 36). Kyiv, Vinnytsia: Planer [in Ukrainian].
- Oleksenko, V. M. (2010). Suchasna paradyhma v konteksti pidhotovky inzheneriv cherez innovatsiini pedahohichni tekhnolohii [Сучасна парадигма в контексті підготовки інженерів через інноваційні педагогічні технології]. Theory and practice of social systems management, 2, 106-116. Retrived from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipuss_2010_2_18 [in Ukrainian].
- Pidlasyi, I. P. (2004). Praktychna pedahohika abo try tekhnolohii: interaktyvnyi pidruchnyk dlia pedahohiv rynkovoi systemy osvity [Практична педагогіка або три технології: інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти]. Kyiv: Vydav. dim «Slovo» [in Ukrainian].
- Piekhota, O. M., Kiktenko, A. Z., Liubarska, O. M., Nor, K. F., Oleksiuk, O. Ye., Sytchenko, A. L., & Tykhonova, T. V. (2001). Osvitni tekhnolohii [Освітні технології]. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].
- Reznik, S. M. (2017). Intelektualne sere dovyshe universytetu yak vidpovid na vyklyky informatsiinoho suspilstva [Інтелектуальне середовище університету як відповідь на виклики інформаційного суспільства]. In Romanovskiy, O. H. (Ed.). Naukova shkola akademika I. A. Ziaziona u pratsiakh yoho soratnykiv ta uchniv : materialy nauk.-prakt. konf. [Наукова школа академіка І. А. Зязюна у працях його соратників та учнів : матеріали наук.-практ. конф.], (m. Kharkiv, 16-17 trav. 2017 r.). Kharkiv: NTU «KhPI». [in Ukrainian].

ASIEIEVA I., VOLOBUYEV M., MELNYK T.

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine

THE USE OF MODERN TEACHING TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF PREPARING BACHELORS OF MACHINE ENGINEERING

The article shows the influence of using modern educational technologies on the preparation efficiency of future bachelors in machine engineering specialties. An overview of pedagogical and methodological literature on this problem is carried out, which proves that higher education institutions in Ukraine provide technical education for graduates with the use of innovative pedagogical technologies. The types and classification of modern teaching technologies, which have become widespread in the practice of higher education, are indicated. Modern technologies put forward new requirements for the quality of specialists training whose level of qualification is determined primarily by professional qualities and abilities. It is important and efficient to use such pedagogical technologies as credit rating, personal-oriented learning technology, interactive, information and communication technologies and their varieties in teaching natural sciences and engineering disciplines such as general chemistry. It is determined that the development of information technologies opens up new opportunities for organizing the educational process of professional training and is aimed at raising the technical thinking of a future specialist. The following methods for activating cognitive activity of students are used: brainstorming, presentations, multimedia technologies, virtual laboratory work. The analysis of influence of nonconventional modern teaching methods on formation of basic professional competence of future bachelors of machine engineering specialties is carried out. It is proved that the formation of the basic professional competence of bachelors in the process of studying natural sciences and engineering disciplines is justified by the need of society in ensuring the quality training of competitive specialists.

Key words: technical training, future bachelors of machine engineering specialties, innovative pedagogical technologies, chemistry, educational process.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2018 р.

УДК 159.923.2: 378.4 – 057.875

НІНА АТАМАНЧУК

ЮЛІЯ КУРИЛО

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

МОТИВАЦІЯ ДО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Проведено теоретичний аналіз проблеми мотивації, охарактеризовано мотивацію навчання, виявлено специфіку мотивації навчання у студентському віці. Здійснено емпіричне дослідження мотивації навчання студентів педагогічного закладу вищої освіти, проведено їх якісний та кількісний аналіз. Зроблено порівняння пріоритетних мотивів навчання для студентів 1 і 4 курсів, відзначено їхні відмінності. Виявлено, що у студентів першого курсу педагогічного ЗВО домінуючими є зовнішні мотиви навчання, а у четвертокурсників внутрішні. Результати дослідження дають підстави стверджувати про важливість педагогічного впливу на розвиток в студентів ЗВО мотивації до навчання, а значить, і до майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: мотивація навчання, студент, заклад вищої освіти, внутрішні та зовнішні мотиви навчання

Постановка проблеми. Для забезпечення конкурентоспроможності країни на світовому рівні надзвичайно важливо підвищити якість підготовки фахівців. Переконані, що позитивна мотивація молоді до майбутньої професії неможлива без стійкої мотивації до навчальної та пізнавальної діяльності, пов'язаною з професією. Деякі студенти мають позитивну мотивацію до навчання вже на першому курсі – вони самостійно обрали професію і прагнуть отримувати задоволення від неї. На жаль, поміж сучасної молоді є й ті, хто, вступаючи до закладів вищої освіти (далі ЗВО), не готові пізнавати нове, засвідчуючи цим відсутність мотивації до навчання.

У ЗВО нагальним є завдання підвищення успішності навчання студентів. Попри недостатні здібності, висока навчальна мотивація може відігравати роль компенсуючого фактора, тому в педагогічній

© Н. Атаманчук, Ю. Курило, 2018

діяльності викладачі мають концентрувати увагу на її формуванні. На нашу думку, висока навчальна мотивація студентів сприятиме покращенню якості знань. У формуванні мотивів у процесі навчання студентів потрібно чітко усвідомлювати, які саме мотиви слід формувати.

Отже, це питання досить актуальне, повністю не досліджене, незважаючи на значну кількість наукових робіт, присвячених проблемі формування мотивації навчання у виші.

Саме тому, **метою** дослідження є вивчення особливостей мотиваційної сфери студентів, що сприятиме підвищенню ефективності їхньої навчальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми. Проблему мотивації навчання досліджували А. К. Маркова, Л. І. Божович, О. М. Леонт'єв, А. Б. Орлов, Л. М. Фридман, П. М. Якобсон, В. Г. Асєєв та ін. Мотиви вступу до вишу були предметом вивчення О. В. Гил'юн, Г. А. Мухіної, А. Н. Мечнікова, Ф. М. Рахматуліна та ін. Динамічні зміни мотивів на різних роках навчання досліджувалися С. В. Бобровицькою, Н. В. Бордовською, Р. С. Вайсман, А. О. Реан, П. М. Якобсон тощо. Умови, які спричиняють формування у студентів позитивної мотивації до пізнавально-навчальної діяльності відображено у роботах Н. П. Волкова, А. І. Гебос, С. С. Занюк, В. Я. Кикоть, В. Є. Михайличенко, В. В. Полянської, В. А. Якуніна та ін.

Учені по-різному визначають поняття мотивація. Так, Д. Н. Узнадзе під мотивацією розуміє «період, який передує вольовому акту» (Старов, & Смоленцева, 2005). У поняття мотивація В. Г. Асєєв включає всі види спонук: мотиви, потреби, інтереси, цілі, потяги, мотиваційні установки – і визначає її як спрямування активності (Асєєв). В. К. Вілюнас до мотивації відносить «усе те, що спонукає реально здійснювану активність» (Вілюнас, 1983). Х. Хекхаузен пропонує розуміти мотивацію як те, що пояснює цілеспрямованість дії «мотивація – гіпотетичні конструкти, поняття, які дозволяють пояснити і передбачити поведінку» (Узнадзе, 1966).

І все ж більшість психологів вважають, що мотивація – досить загальне і широке поняття, під яким розуміють спрямованість активності: мотивація спонукає активність, спрямовує, організовує її, надає їй особистісний сенс та значення.

Дослідження особливостей мотивації навчання і тенденції її становлення дає змогу орієнтуватися в причинах, які змінюють відношення до самого навчання. У психолого-педагогічній літературі терміни «мотивація навчання», «мотивація учіння», «мотивація навчальної діяльності» використовують як синоніми в широкому або вузькому сенсі. У першому випадку ці терміни означають усю сукупність мотивувальних факторів, які викликають активність суб'єкта та визначають її спрямованість (А. К. Маркова). У другому – цими термінами позначають достатньо складну систему мотивів (В. Я. Ляудіс, М. В. Матюхіна, Н. Ф. Тализіна).

Проаналізуємо найбільш повну класифікацію мотивів навчання, запропоновану А. К. Марковою (Маркова, Орлов, & Фридман, 1983) (вона заснована на класифікації Л. І. Божович): 1) пізнавальні мотиви, які пов'язані зі змістом навчальної діяльності і процесом її виконання; 2) соціальні мотиви, пов'язані з різними соціальними взаємодіями учня з іншими людьми.

Перша велика група мотивів складається з кількох підгруп: широкі пізнавальні мотиви, навчально-пізнавальні мотиви та мотиви самоосвіти.

Широкі пізнавальні мотиви – мотиви, орієнтовані на оволодіння новими знаннями. Їх також розрізняють за рівнями (Хекхаузен, 2003). Це може бути інтерес до нових фактів, явищ, або інтерес до суттєвих властивостей явищ, до перших дедуктивних висновків, або інтерес до закономірностей у навчальному матеріалі, до теоретичних принципів, до ключових ідей і т. ін.

Навчально-пізнавальні мотиви – орієнтовані на засвоєння способів здобуття знань: інтерес до прийомів самостійного опанування знаннями, до методів наукового пізнання, до способів саморегуляції навчальної роботи, раціональної організації своєї навчальної праці.

Мотиви самоосвіти полягають у спрямованості особистості на самостійне удосконалення способів здобуття знань.

Ці рівні пізнавальних мотивів можуть забезпечити «мотив досягнення» – прагнення досягти високих результатів і майстерності в певній діяльності (Рубинштейн, 1998).

Усі ці пізнавальні мотиви забезпечують подолання труднощів у навчальній роботі, викликають пізнавальну активність та ініціативу, лягають в основу прагнення людини бути компетентною, на рівні «запиту часу».

Друга велика група мотивів – соціальні мотиви – також складаються з кількох підгруп: широкі соціальні мотиви, вузькі соціальні мотиви (так звані позиційні мотиви) та мотиви соціального співробітництва.

Широкі соціальні мотиви – полягають у прагненні отримувати знання, щоб бути корисним суспільству, у бажанні виконати свій обов'язок, у розумінні необхідності навчання і в почутті обов'язку. Тут велике значення мають мотиви усвідомлення соціальної необхідності. До широких соціальних мотивів можна також віднести бажання належно підготуватися до обраної професії.

Вузькі соціальні, так звані позиційні мотиви – полягають у прагненні зайняти певну позицію, місце у стосунках з оточенням, отримати їхнє схвалення, завоювати в них авторитет.

Ці мотиви пов'язані з широкою потребою людини у спілкуванні, у прагненні отримати задоволення від процесу навчання, від налагодження стосунків з іншими людьми, від емоційно забарвлених взаємодій із ними.

Одним із різновидів таких мотивів вважають «мотивацію благополуччя», яка виявляється в прагненні отримувати тільки схвалення з боку педагогів, батьків, товаришів.

Інколи позиційний мотив виявляється в прагненні посісти перше місце, бути одним із найкращих; у такому випадку інколи говорять про «мотивацію престижу».

Позиційний мотив може полягати також у різноманітних спробах самоствердження – у бажанні лідирувати, впливати на інших, домінувати в групі або колективі та ін.

І нарешті соціальні, мотиви соціального співробітництва. Вони полягають у тому, що особистість не тільки бажає спілкуватися і взаємодіяти з іншими людьми, але й прагне усвідомлювати, аналізувати способи, форми свого співробітництва та взаємовідносин із педагогами, товаришами, постійно удосконалювати ці форми. Такий мотив – важлива основа самовиховання, самовдосконалення особистості (Маркова, Орлов, & Фридман, 1983).

Розглянемо тепер іншу, досить розповсюджену класифікацію, де мотиви навчальної діяльності поділені на внутрішні і зовнішні.

У вітчизняній літературі існують два підходи до розрізнення внутрішньої та зовнішньої мотивації. Один підхід використовує як критерій розділення характеру зв'язку між навчальним мотивом й іншими компонентами учіння (його метою, процесом). Якщо мотив реалізує пізнавальну потребу, пов'язаний із засвоєними знаннями та здійснюваною діяльністю (збігається з кінцевою метою учіння), то він є внутрішнім. Якщо мотив реалізує непізнавальну (соціальну за класифікацією) потребу, не пов'язаний із отриманням знань (не збігається з метою учіння), то він – зовнішній. У такому разі внутрішніми є тільки пізнавальні мотиви на оволодіння новими знаннями і способами їх здобуття. Цього погляду дотримуються П. Я. Гальперін, Н. Ф. Талізін, Н. В. Єлфімова, П. И. Якобсон, М. Г. Ярошевський і ін.

В основі другого підходу разом із зазначеним раніше критерієм виділяється й інший – характер особистісного смислу (утилітарно-прагматичний і/або ціннісний), що надається навчанню, його продуктам. Якщо мотив має для особистості утилітарно-прагматичний сенс, тобто реалізує потреби в зовнішньому благополуччі (матеріальному і/або соціальному), то такі мотиви називаються зовнішніми. Якщо мотив має для особистості ціннісний сенс, тобто з його допомогою реалізується потреба у внутрішньому благополуччі, у гармонізації внутрішнього світу, в оцінці, корекції, формуванні системи особистісних переконань, установок, домагань, самооцінок, то такі мотиви визначаються як внутрішні. На цій підставі до внутрішніх мотивів додається ще один мотив – мотив самовдосконалення. Прихильниками такого підходу є Л. Б. Ітельсон, Г. Е. Залеський, В. Я. Ляудіс, А. К. Маркова, Р. Р. Бібріх, І. А. Васильєва, І. І. Вартанова, Д. Б. Ельконін та інші.

Отже, мотивацію навчання розглядають у психологічній науці як багатоаспектне та надзвичайно складне явище, становлення якого має свою специфіку на різних етапах онтогенезу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження виконували на базі Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. У ньому брали участь 148 студентів I та IV курсів (74 студенти I курсу, 74 – IV) історичного факультету і факультету філології та журналістики.

Дослідження мотивації навчання студентів педагогічного ЗВО здійснювали у два етапи за такими напрямками: 1. Опитування студентів щодо адекватності вибору професії і задоволеності нею. 2. Анкетування студентів щодо мотивів навчання.

На першому етапі дослідження з метою з'ясування адекватності вибору студентами професії і задоволеності нею, ми застосували методику «Мотивація навчання у виші» (Т. І. Ільїної).

На другому етапі для з'ясування мотивів навчальної діяльності ми використали методику «Вивчення мотивів навчальної діяльності студентів» (А. Реан, В. Якунін).

Організуючи емпіричне дослідження, керувалися такими принципами як-от: принцип об'єктивності психологічного дослідження, принцип багатомірного та багаторівневого існування предмета психології, принцип дослідження психологічних явищ у їхньому розвитку (принцип розвитку), принцип творчої самодіяльності.

Представимо результати експериментального дослідження.

Аналіз отриманих даних за методикою Т. І. Ільїної (табл.1) показує перевагу мотивів за двома шкалами, а саме: 49% студентів першого курсу та 39% студентів четвертого курсу мають мотив набуття знань, 26% першокурсників та 31% четвертокурсників мають наміри оволодіти професією, свою діяльність спрямовують на формування важливих професійних знань.

Мотив оволодіння професією нижчий у студентів першого курсу, очевидно це пов'язано з тим, що першокурсники не чітко уявляють зміст майбутньої професійної діяльності. Отримати диплом мають намір 25% студентів першого курсу і 30% – студентів четвертого курсу. Таким чином, переважна більшість студентів мають осмислене бажання опанувати обрану професію.

Погоджуємося з думкою С. Л. Рубінштейна: для того, щоб людина, яка навчається, по-справжньому включилася в роботу, необхідно зробити так, щоб поставлені у ході навчальної діяльності завдання були не

лише зрозумілими для неї, але й внутрішньо прийнятними, тобто, щоб вони набули значущості і знайшли, таким чином, відгук й опорну точку в її переживаннях (Рубинштейн, 1998).

Отже, перевага мотивів за першими двома шкалами свідчить про адекватний вибір студентами педагогічного ЗВО професії і задоволеність нею. Студенти прагнуть здобувати знання для досягнення мети – стати висококваліфікованими спеціалістами.

Таблиця 1

**Аналіз мотивації навчання у ЗВО студентів першого та четвертого курсів
у % від загальної кількості досліджуваних**

Шкала					
«Набуття знань»		«Оволодіння професією»		«Отримання диплома»	
Курс					
1	4	1	4	1	4
49%	39%	26%	31%	25%	30%

Подаємо опис отриманих результатів за методикою «Вивчення мотивів навчальної діяльності студентів» (А. Реан, В. Якунін).

Найбільш обрані мотиви навчання для студентів першого курсу такі: стати висококваліфікованим спеціалістом – 59% студентів; отримати диплом – 41%; набути глибокі та міцні знання – 44%; отримати схвалення батьків й оточення – 43,8%; забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності – 41%.

Найбільш обрані мотиви навчання для студентів четвертого курсу такі: стати висококваліфікованим спеціалістом – 70%; здобути глибокі й міцні знання – 68%; забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності – 65%; отримати диплом – 66%; отримати інтелектуальне задоволення – 38%.

Отже, найбільш обраними мотивами поміж студентів такі: «бути висококваліфікованим спеціалістом», «отримати диплом», «набути глибокі та міцні знання». Студенти першого курсу хочуть стати спеціалістами своєї справи, але не усвідомлюють, що це означає, які зусилля треба докласти, щоб стати фахівцем своєї справи. Мотив «набути глибокі та міцні знання» (пізнавальні інтереси) мають 44% студентів-першокурсників та 68% студентів четвертого курсу. Ці дані збігаються з методикою Т. І. Ільїної. Значна частина студентів має соціальний та спонукальний мотив «отримати схвалення батьків та оточення», «досягти поваги викладачів». Поміж студентів першого курсу значне місце посідає соціальний мотив навчання у ЗВО.

Таким чином, вище зазначені результати дозволяють стверджувати: для більшості студентів мотивацією є те, що вони стануть кваліфікованими спеціалістами, для меншої кількості – здобудуть глибокі й міцні знання. Великий відсоток студентів мотивовані отриманням диплома. Першокурсники навчаються для успішного навчання на наступних курсах та заради стипендії, тоді як четвертокурсники отримують насолоду від навчання.

Як показують дослідження науковців та наші власні спостереження, на базі загального мотиву навчальної діяльності (пізнавальної, професійної) у студентів з'являється певне ставлення до різних навчальних предметів. Воно обумовлюється: важливістю предмета для професійної підготовки; інтересом до певної галузі знань та до певної дисципліни; якістю викладання (задоволеністю навчальними заняттями з цієї дисципліни); мірою складності оволодіння цією дисципліною, виходячи з власних здібностей; взаємостосунками з викладачем цієї дисципліни.

Переконані: на формування позитивних мотивів навчання великою мірою впливає стиль спілкування та ставлення викладача до студентів.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, доходимо таких **висновків**: для студентів I та IV курсу провідна мотивація набуття знань та опанування професією, що свідчить про адекватний вибір студентами професії і задоволеність нею.

Для студентів першого курсу найбільш обрані мотиви навчання такі: стати висококваліфікованим спеціалістом; отримати диплом; набути глибокі та міцні знання; отримати схвалення батьків та оточення; забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності. Найбільш обрані мотиви навчання для студентів четвертого курсу: стати висококваліфікованим спеціалістом; здобути глибокі й міцні знання; забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності; отримати диплом; отримати інтелектуальне задоволення.

Погоджуємося з думкою А. К. Маркової про те, що найбільш адекватними в навчальній діяльності є пізнавальні мотиви (навчально-пізнавальні, мотиви самоосвіти). Саме орієнтація на засвоєння способів

навчально-пізнавальної діяльності забезпечує, на її думку, становлення суб'єкта навчальної діяльності (у ЗВО – майбутнього висококваліфікованого фахівця).

Висновки. Отже, можна констатувати в студентів обох курсів (хоча є певні відмінності у відсотковому відношенні) перевагу мотивів, в основі яких лежить задоволення від навчально-пізнавальної (загального розвитку, вдосконалення, збагачення інтелекту) та професійної (майбутньої професії, створення кар'єри, отримання кваліфікації працевлаштування) діяльності.

Результати нашого дослідження не вичерпують усіх аспектів проблеми. У подальшому варто вивчити питання про важливість педагогічного впливу на розвиток у студентів ЗВО мотивації до навчання, майбутньої професійної діяльності.

Список використаних джерел

- Асеев В. Г. Мотивационные резервы человека / В. Г. Асеев // Психологический журнал. – 1987. – Т. 8, № 5. – С 13-18.
- Вилунас В. К. Теория деятельности и проблемы мотивации / В. К. Вилунас // А. Н. Леонтьев и современная психология : сб. ст. памяти А. Н. Леонтьева. – Москва, 1983. – 240 с.
- Маркова А. К. Мотивация учения и ее воспитание у школьников / А. К. Маркова, А. Б. Орлов, Л. М. Фридман. – Москва : Педагогика, 1983. – 64 с.
- Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Харольд Маслоу. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 352 с.
- Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург : Питер Ком, 1998. – 688 с.
- Старов М. И. Мотивация учебной деятельности / М. И. Старов, И. С. Смоленцева // Школьные технологии. – 2005. – № 3. – С. 125-131
- Узнадзе Д. Н. Психологические исследования / Дмитрий Николаевич Узнадзе. – Москва : Наука, 1966. – 452 с.
- Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Хайнц Хекхаузен. – 2-е изд. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 860 с.

References

- Aseev, V. G. (1987). Motivatsionnye rezervy cheloveka [Мотивационные резервы человека]. *Psikhologicheskii zhurnal*, 8(5), 13-18 [in Ukrainian].
- Khokhauzen, Kh. (2003). Motivatsiya i deyatelnost' [Мотивация и деятельность] (2nd ed.). Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
- Markova, A. K., Orlov, A. B., & Fridman, L. M. (1983). Motivatsiya ucheniya i ee vospitanie u shkol'nikov [Мотивация учения и ее воспитание у школьников]. Moskva: Pedagogika [in Russian].
- Maslou, A. (2003). Motivatsiya i lichnost' [Мотивация и личность]. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
- Rubinshtein, S. L. (1998). Osnovy obshchei psikhologii [Основы общей психологии]. Sankt-Peterburg: Piter Kom [in Russian].
- Starov, M. I. & Smolentseva, I. S. (2005). Motivatsiya uchebnoi deyatelnosti [Мотивация учебной деятельности]. *Shkol'nye tekhnologii*, 3, 125-131 [in Russian].
- Uznadze, D. N. (1966). Psikhologicheskie issledovaniya [Психологические исследования]. Moskva: Nauka [in Russian].
- Vilyunas, V. K. (1983). Teoriya deyatelnosti i problemy motivatsii [Теория деятельности и проблемы мотивации]. In A. N. Leont'ev i sovremennaya psikhologiya [А. Н. Леонтьев и современная психология]. (pp. 191-200). Moskva [in Russian].

ATAMANCHUK N., KURILO U.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

MOTIVATION FOR STUDENTS OF PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTION

The theoretical analysis of the motivation problem was conducted, the motivation of the study was described, the specificity of the motivation of the study in the student's age was revealed. An empirical study of the motivation of teaching students of a higher education institution was carried out, their qualitative and quantitative analysis was carried out.

It is established, for the students of the first course the most chosen motives of training are as follows: to become a highly skilled specialist; get a diploma; gain deep and solid knowledge; get approval from parents and the environment; to ensure the success of future professional activities. The most chosen motives for studying for the fourth year students: to become a highly skilled specialist; gain deep and solid knowledge; to ensure the success of future professional activities; get a diploma; get intellectual pleasure. Discovered that the students of the first year of the pedagogical institution of higher education are the external motives of education, and in the fourth year students are internal. It is emphasized that the results of the study give grounds to assert the importance of the pedagogical influence on the development of students in the institution of higher education motivation to study, and hence to future professional activities.

Keywords: motivation of studying, student, institution of higher education, internal and external motives of studying

Стаття надійшла до редакції 04.03.2018 р.

УДК 378.035.04:316.772.4]:61

МАРИНА БИЧКО

Вищий державний навчальний заклад «Українська медична стоматологічна академія»,
м. Полтава

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ЛІКАРЯ ЯК СКЛАДНИКА ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ

Розглянуто сутність комунікативної компетентності майбутнього лікаря як одного із важливих складників його професійної готовності. З'ясовано можливості її розвитку в процесі навчальної та позанавчальної діяльності студента медичного ЗВО з позицій середовищного підходу, окреслено актуальні напрями дослідження цього явища.

Ключові слова: майбутній лікар, медичний заклад вищої освіти, готовність до професійної діяльності, комунікативна компетентність.

Постановка проблеми. Підготовка молодшої людини до професійної діяльності залишається однією з найактуальніших проблем сучасної освіти. Коло професій, на які існує запит, час від часу змінюється, проте існують серед них ті, що не втрачуть своєї значущості ні за яких умов, хоча й потребують оновлення підходів як до безпосереднього змісту діяльності фахівця, так і до способів його якісної підготовки.

Так, незмінно важливою для суспільства залишається підготовка медичних працівників, зокрема, лікарів. Майбутні фахівці медичної галузі мають бути підготовлені до роботи як із суто професійної, так і індивідуально-особистісної точки зору. Суспільству потрібні висококваліфіковані, конкурентоспроможні спеціалісти, яким притаманна компетентність, ділова завзятість, здатність приймати самостійні, часто вельми ризиковані рішення. Однак, як показує практика, система професійної підготовки, що існує нині, не повністю забезпечує належну готовність випускників медичних вищих навчальних закладів до практичної діяльності. У сучасному суспільстві до молодих фахівців в області медицини ставляться принципово нові вимоги. Тому логічно буде зауважити, що вдосконалення вимагає як процес навчання у вищій школі, так і формування готовності майбутніх лікарів до професійної діяльності зокрема.

Аналіз досліджень та публікацій. Розглянувши та проаналізувавши наукову літературу, що висвітлює проблеми вищої професійної освіти, можна зробити висновок про те, що готовність до професійної діяльності сьогодні є найважливішим показником кваліфікації молодого спеціаліста. Певні аспекти досліджуваної проблеми вже досить ґрунтовно розглянуті дослідниками. Так, наукові доробки щодо специфіки професійної праці були представлені О. Абдуллоєвою, Е. Карповою, З. Курлянд, Н. Кічук, Н. Ничкало, А. Семеновою, О. Цокур, Г. Щедровицьким, Р. Хмельюк та ін. Загальні питання професійної готовності особистості висвітлювали С. Геллерштейн, М. Д'яченко, М. Болдирев, О. Гришнова, А. Столяренко Л. Епштейн, А. Линенко, Т. Сапожнікова, Б. Лихачов, П. Новиков, Л. Пономарьов, П. Смолівік, Л. Кандибович та інші. Загальні питання інноваційних технологій навчання розглядалися В. Кудіним, М. Колядою, В. Нефедовою, І. Богдановою, А. Нісімчуком, В. Мадзігоном, І. Підласим та ін.

Поняття готовності з'явилося в полі зору науковців наприкінці XIX ст. Його появу викликала необхідність моделювання активності особистості в різних сферах життєдіяльності. Науковці (Г. Сміт, В. Томас, Ф. Знавецький, Г. Олпорт та ін.) описували готовність як феномен соціально-ціннісної резистентності людини до зовнішніх та внутрішніх впливів навколишнього середовища в межах регуляції та саморегуляції людини. Далі поняття готовності розглядали на фоні емоційно-вольового, морально-психологічного, інтелектуального потенціалу особистості в майбутній професійній діяльності. Науковці К. Дурай-Новакова, Н. Кузьміна, О. Мороз, Г. Костюк, А. Щербаков, Л. Кандибович та М. Д'яченко визначають готовність як вибіркову, прогнозовану активність особистості на етапі її підготовки до діяльності.

Метою статті є теоретичний аналіз поняття готовності майбутніх лікарів до професійної діяльності в контексті міжособистісної взаємодії з пацієнтом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основне завдання, яке держава ставить перед будь-яким закладом вищої освіти, – це провадити освітню діяльність на високому рівні, а отже – забезпечити відмінну професійну готовність майбутніх фахівців.

У педагогічній літературі широкого застосування набуло поняття “професійна готовність”, яке нерідко отожднюється з поняттям “професійна підготовка” (Професійна освіта..., 2000), і також має декілька значень. Найбільш поширеним є наступне тлумачення: організувати щось; навчити тому, що необхідно; дати необхідні знання.

У сучасній психолого-педагогічній літературі поняття готовність до виконання діяльності зустрічаємо в різних значеннях. Психологи С. Рубінштейн, Б. Ананьев визначають готовність як показник здібностей.

Готовність як якість особистості розглядає К. Платонов; як психічний стан та суттєву ознаку установки розглядають її Д. Узнадзе та І. Бажанова. Готовність як складне особистісне утворення аналізує з психологічної точки зору Ю. Гільбух, з педагогічної – Л. Кондрашова. Готовність як систему, яка складається з мотиваційного, змістовно-процесуального та виконавчого компонентів, розглядають О. Мороз та В. Сластьонін.

Деякі вчені вважають, що готовність людини до певних видів діяльності можна виховувати (Л. Кондрашова), однак більшість схиляється до думки, що вона все ж таки формується (В. Дорохіна, І. Равикович, С. Корищенко, А. Линенко, Є. Шевчук).

У своїй науковій праці В. Жукова позиціонує готовність як властивість особистості; ця властивість розвивається в результаті накопичення життєвого досвіду, який, в свою чергу, базується на формуванні позитивного ставлення до певного виду діяльності, а також усвідомлення мотивів і потреб. (Жукова, 2011)

І. Ковальська визначає, що готовність – стійке психологічне утворення, що забезпечує здатність людини до успішного виконання завдань (Ковальська, 2009).

В. Крутецький розглядає готовність як синтез якостей особистості, які визначають, чи придатна особа до діяльності в цілому (Крутецький, 1972).

За визначенням К. Дурай-Новакової, професійна готовність є не лише результатом, але й метою професійної підготовки, початковою та основною умовою ефективної реалізації можливостей кожної особистості. Вчена пов'язує професійну готовність зі спрямованістю на професійну діяльність та стійкими установками на працю (Дурай-Новакова, 1983). Стійкість, стабільність та якість професійної діяльності обумовлюється особливостями психологічної готовності фахівця.

Дослідниця С. Поплавська доводить, що «готовність особистості до професійної діяльності є інтегрованим системним утворенням, як цілеспрямоване самовираження особистості, яке охоплює її переконання, погляди, мотиви, почуття, ставлення до діяльності або установку (для ситуативної готовності), а також вольові та інтелектуальні якості, знання про предмет і засоби дії, навички і вміння їх практичного застосування та спрямування на певну поведінку» (Поплавська, 2007, с. 8).

М. Дьяченко і Л. Кандилович вважають, що до структури готовності до професійної діяльності входять такі складові (Дьяченко, Кандилович, 1976):

- необхідні професійні знання, уміння та навички;
- позитивне ставлення до того чи іншого виду діяльності, адекватні щодо них риси характеру, здібності, темперамент і мотиви;
- стійкі професійно важливі особливості психічних процесів: сприймання, мислення;
- емоційні та вольові процеси.

Так, у структурі особистісної готовності С. Д. Поплавська виокремила чотири компоненти, що перекликаються з класифікацією М. Дьяченка і Л. Кандиловича. До них відносяться: мотиваційний (стійка внутрішня спрямованість на певний тип діяльності), емоційний (позитивне ставлення до діяльності), особистісний (здатність до професійної рефлексії) та професійний (володіння професійно важливими здібностями) (Поплавська, 2007, с.18-19).

Такі різні означення готовності до професійної діяльності зумовлені, насамперед, специфікою структури діяльності, яка вивчається в кожному окремому випадку, і розбіжністю теоретичних підходів дослідників до розуміння її природи та сутності.

О. Дмитрієва у готовності молодих спеціалістів до професійної діяльності виділяє комунікативну компетентність як невід'ємну складову. До складу комунікативної компетентності дослідниця включає динамічність і адекватність встановлення контакту, подолання боязні спілкування з аудиторією, організацію спілкування як співробітництва та розвиток мовленнєвих форм спілкування (Дмитрієва, 1997).

Комунікативна компетентність лікаря ґрунтується на знаннях та чуттєвому досвіді, здатності орієнтуватися в ситуаціях професійного спілкування, розумінні мотивів, інтенції, стратегії поведінки, фрустрації як своїх власних, так і партнерів по спілкуванню, рівні освоєння технології та психотехніці спілкування. Відповідно до змісту, форм та функцій спілкування, комунікативна компетентність лікаря має охоплювати такі сфери:

- компетентність у здійсненні перцептивної, комунікативної та інтерактивної функцій спілкування;
- компетентність у реалізації, насамперед, суб'єкт-суб'єктної взаємодії з партнерами по спілкуванню (зрозуміло, що спілкування за типом розпоряджень, наказів, інструкцій, вимог тощо (суб'єкт-об'єктна модель взаємодії) також має бути освоєна;
- компетентність у розв'язанні як продуктивних, так і репродуктивних завдань спілкування;
- компетентність у реалізації як поведінкового, операційно-інструментального, так і особистісного, глибинного рівня спілкування.

Визначальну сторону комунікативної компетентності лікаря в сучасних умовах становить компетентність саме в суб'єкт-суб'єктному спілкуванні, у вирішенні продуктивних завдань, в оволодінні глибинним, особистісним рівнем спілкування з іншими людьми (Філоненко, 2008, с. 130).

Для лікарів усіх, без виключення, спеціальностей є дуже важливою проблема співпраці лікаря та хворого. Однак вчені відзначають парадоксальний факт, що частота випадків недостатньої співпраці хворого з лікарем має тенденцію до зростання паралельно прогресу в області діагностики та лікування, значною мірою нівелюючи досягнення останніх (Блохіна та ін., 2003).

За визначенням Л. Орбан-Лембрик, взаємодія – взаємозалежний обмін діями, організація людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності (Орбан-Лембрик, 2003). Взаємодія лікаря та пацієнта спрямована на досягнення єдиної мети – діагностування захворювання, лікування пацієнта та його одужання. Зазвичай, основним мотивом зустрічі та бесіди стає виникнення у пацієнта проблем зі здоров'ям, а спілкування лікаря та пацієнта є вимушеним спілкуванням, що накладає відбиток на його перебіг.

Уміння спілкуватись із хворими належить до найцінніших якостей лікаря будь-якої медичної спеціальності і визначає ефективність лікувально-діагностичного процесу, ступінь задоволеності пацієнта наданою йому допомогою, а також оцінку професійності фахівця.

Одним із показників надання якісної медичної допомоги є відсутність конфліктів між пацієнтом та лікарем. Нині медичну допомогу сприймають як послугу, яку надає заклад охорони здоров'я. Тому цілком логічно, що пацієнт, прийшовши на консультацію або розпочавши лікування, має певні очікування, тобто створює ідеалізований образ лікаря та лікувального процесу загалом.

Зі свого боку, лікар теж має певні очікування щодо того, як хворий має поводитись, як він реагуватиме на запропоноване лікування. Ці уявлення ґрунтуються на життєвому досвіді кожного з них та соціальних нормах. Невідповідність між реальністю та очікуваннями дуже часто стає причиною конфліктів. Пацієнти можуть виражати незадоволення організацією медичної допомоги, кваліфікацією медичного персоналу, відсутністю необхідного обладнання, санітарними умовами у закладі тощо. При цьому досить часто конфлікти виникають саме на психологічному рівні і пов'язані з поведінкою кожної із сторін. Наприклад, як зауважує О. Чубко, пацієнт суб'єктивно може сприймати ділове спілкування як байдужість, а привітність – як фамільярність.

Нездатність лікаря повною мірою пояснити важливість лікування, викласти основні його засади з урахуванням мінімізації ризиків та очікуваного позитивного ефекту, розвінчати хибні уявлення про хворобу, брак часу при роботі з пацієнтом, надмірна суворість до хворого, відсутність у хворого високого ступеня довіри до спеціаліста також є причинами недотримання схем лікування (Кострікова, 2012).

Всі ці неприємні моменти в спілкуванні лікаря та пацієнта частіше за все виливаються у пряму чи приховану відмову від призначеного лікування.

Враховуючи все вищесказане, лікар повинен чітко усвідомлювати ті процеси, які відбуваються під час взаємодії з пацієнтом упродовж лікування, так само, як і відслідковувати свої власні стани, здійснювати самоконтроль, що повинно знайти відбиток у процесі його професійної підготовки.

Висновки. Готовність майбутніх лікарів до професійної діяльності є складним багаторівневим утворенням, яке виявляється у мірі відповідності особистості вимогам до певної діяльності, а наявність готовності до діяльності є обов'язковою передумовою здійснення самої діяльності.

Комунікативна компетентність майбутнього лікаря передбачає засвоєння ним правил і норм усної та писемної мови, уміння користуватися ними в різних життєво-професійних ситуаціях, це один з важливих складників професійної компетентності фахівців медичного профілю. Подальшого дослідження потребує комунікативна компетентність лікаря у відповідності з типовими ситуаціями спілкування з пацієнтами в умовах сучасної організації медичної допомоги в Україні.

Список використаних джерел

- Професійна освіта: словник: навч. посіб. / [уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало.] – К.: Вища школа, 2000. – 390 с.
- Жукова В. Ф. Психолого-педагогический анализ категории “психологическая готовность” / В. Ф. Жукова // Вестник Филиала Российского государственного университета в г. Сургуте, 2011. – Т. 4. – № 5. – С. 32-35. – Серия “Педагогические науки”
- Ковальська І. Е. Формування психологічної готовності членів громадських формувань до охорони державного кордону : автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.09 / Ірина Едуардівна Ковальська. – Хмельницький, 2009. – 23 с.
- Крутецкий В. А. Основы педагогической психологии / В. А. Крутецкий. – М.: Просвещение, 1972. – 255с.
- Дурай-Новачова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Кристина Мечиславовна Дурай-Новачова. – Москва, 1983. – 32с.
- Поплавська С. Д. Формування готовності студентів медичних коледжів до комунікативної взаємодії у професійній діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Світлана Дмитрівна Поплавська. – Житомир, 2009. – 22 с.
- Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович; – Минск: БГУ, 1976. – 167 с.
- Дмитриева О. Б. Формирование психологической готовности молодых специалистов к профессиональной деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 19.00.13 / Ольга Борисовна Дмитриева. – Москва, 1997. – 18 с.
- Педагогика: учеб. пособие / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, И. А. Мищенко и др.. – М.: Школа_Пресс, 2000. – 512 с.

- Медицинское образование в мире и в Украине / Ю. В. Поляченко, В. Г. Передерий, А. П. Волосове, В. Ф. Москаленко и др. – Х.: ИПП «Контраст», 2005. – 464 с.
- Філоненко М. Психологія спілкування: навч. посібник / – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 224 с. ст. 130
- Загальна та медична психологія: практикум / В. П. Блохіна, І. С. Вітенко, І. Д. Спіріна, Г. І. Лисиця, Д. Ф. Кетков. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2002. – 176 с.
- Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. — 448 с.
- Чубко О. Б. Конфліктні ситуації у роботі лікаря як одна з причин професійного вигорання [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://neuroneews.com.ua/ua/issue-article-1584/Konfliktni-situaciyi-u-roboti-likarya-yak-odna-z-prichin-profesijnogo-vigorannya#gsc.tab=0>
- Кострікова Ю.А. Питання взаємодії лікаря і пацієнта в процесі терапії / Ю. А. Кострікова // Актуальні проблеми сучасної медицини. - 2012. - Т. 12, Вип. 3. - С. 180-182.

References

- Profesijna osvita: slovník: navch. posib. / [uklad. S. U. Goncharenko ta in.; za red. N. G. Nichkalo.] – K.: Visha shkola, 2000. – 390 s.
- Zhukova, V. F. Psihologo-pedagogicheskij analiz kategorii “psihologicheskaya gotovnost” / V. F. Zhukova // Vestnik Filiala Rossijskogo gosudarstvennogo universiteta v g. Surgute, 2011. – T. 4. – № 5. – S. 32-35. – Seriya “Pedagogicheskie nauki”
- Kovalska, I. E. Formuvannya psihologichnoi gotovnosti chleniv gromadskih formuvan do ohoroni derzhavnogo kordonu : avtoref. dis. ... kand. psih. nauk: 19.00.09 / Irina Eduardivna Kovalska. – Hmelnickij, 2009. – 23 s.
- Kruteckij, V. A. Osnovy pedagogicheskoy psihologii / V. A. Kruteckij. – M.: Prosveshchenie, 1972. – 255s.
- Duraj-Novakova, K. M. Formirovanie professionalnoj gotovnosti studentov k pedagogicheskoy deyatel'nosti: avtoref. dis. ... d-ra ped. nauk: 13.00.01 / Kristina Mechislavovna Duraj-Novakova. – Moskva, 1983. – 32s.
- Poplavskaja, S. D. Formuvannya gotovnosti studentiv medichnih koledzhiv do komunikativnoi vzyemodiyi u profesijnij diyalnosti: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 / Svitlana Dmitrivna Poplavskaja. – Zhitomir, 2009. – 22 s.
- Dyachenko, M. I. Psihologicheskie problemy gotovnosti k deyatel'nosti / M. I. Dyachenko, L. A. Kandybovich; – Minsk: BGU, 1976. – 167 s.
- Dmitrieva, O. B. Formirovanie psihologicheskoy gotovnosti molodyh specialistov k professionalnoj deyatel'nosti: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 19.00.13 / Olga Borisovna Dmitrieva. – Moskva, 1997. – 18 s.
- Pedagogika: ucheb. posobie / V. A. Slastenin, I. F. Isaev, I. A. Mishenko, E. N. Shiyanov. – M.: Shkola_Press, 2000. – 512 s.
- Medicinskoe obrazovanie v mire i v Ukraine / Yu. V. Polyachenko, V. G. Perederij, A. P. Volosove, V. F. Moskalenko i dr. – H.: IPP «Kontラスト», 2005. – 464 s.
- Filonenko, M. Psihologiya spilkuvannya: navch. posibnik / – K.: Centr uchbovovoi literaturi, 2008. – 224 s. st. 130
- Zagalna ta medichna psihologiya: praktikum / V. P. Blohina, I. S. Vitenko, I. D. Spirina, G. I. Lisicya, D. F. Ketkov. – D.: ART-PRES, 2002. – 176 s.
- Orban-Lembrik, L. E. Socialna psihologiya: posib. / L. E. Orban-Lembrik. – K.: Akademvidav, 2003. — 448 s.
- Chubko, O. B. Konfliktni situaciyi u roboti likarya yak odna z prichin profesijnogo vigorannya [Elektronnij resurs] // Rezhim dostupu: <https://neuroneews.com.ua/ua/issue-article-1584/Konfliktni-situaciyi-u-roboti-likarya-yak-odna-z-prichin-profesijnogo-vigorannya#gsc.tab=0>
- Kostrikova, Yu. A. Pitannya vzyemodiyi likarya i paciyenta v procesi terapiji / Yu. A. Kostrikova // Aktualni problemi suchasnoyi medicini. - 2012. - T. 12, Vip. 3. - S. 180-182.

ВУЧКО М.

Higher state educational institution "Ukrainian Medical Stomatological Academy", Poltava, Ukraine

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF THE FUTURE PHYSICIAN AS COMPLETE OF ITS PROFESSIONAL READINESS

The essence of communicative competence of the future doctor as one of the important components of his professional readiness is considered. The possibilities of its development in the process of educational and non-initial activity of the student of a medical institution of higher education from the standpoint of the environmental approach are determined, the actual directions of research of this phenomenon are outlined. The readiness of future doctors for professional activity is considered as a complex multilevel entity, which manifests itself as a person's compliance with the requirements for certain activities, and availability of readiness for activities is a prerequisite for the implementation of the activity itself.

The communicative competence of the future physician implies the assimilation of the rules and norms of oral and written language, the ability to use them in various life-professional situations. It is communicative competence - one of the basic characteristics of the professional competence of medical specialists. Further research requires the communicative competence of a doctor in accordance with the typical situations of communication with patients in the context of a modern organization of medical care in Ukraine.

Keywords: future physician, medical institution of higher education, readiness for professional activity, communicative competence.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2018 р.

УДК 159.923 : 316.6

ОЛЕНА БЛИНОВА

Херсонський державний університет

СВІТЛАНА КАМІНСЬКА

Херсонська обласна психіатрична лікарня

ПРОФЕСІЙНА МАРГІНАЛЬНІСТЬ ВИПУСКНИКІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТІВ

Статтю присвячено аналізу феномену професійної маргінальності випускників закладів вищої освіти. Професійну маргінальність розглянуто як несформовану або зруйновану професійну ідентичність. В емпіричному дослідженні констатовано існування трьох видів професійної маргінальності в залежності від того, в якій сфері професійної самореалізації спостерігається порушення єдиного процесу професійної ідентифікації фахівця.

Ключові слова: маргінальність, професійна маргінальність, професійна ідентичність, професійна мобільність

Постановка проблеми. В умовах соціально-економічних трансформацій проблема соціальної реалізації професіонала неминуче торкається його професійної ідентичності. Тому актуальним видається розгляд соціального компоненту в структурі професійної ідентичності та дослідження можливих варіантів порушення процесу соціальної адаптації професіонала до нових умов.

На сучасному етапі соціогенна втрата професійної ідентичності призвела до професійного маргіналізму, що стає помітним соціальним явищем, причому не стільки у формі безробіття, скільки в особливій формі професійного маргіналізму на робочих місцях, який дослідники (О. Єрмолаєва та ін.) називають діючим маргіналізмом та визначають його як розпад й трансформацію професійної ідентичності, що пов'язані з неадекватним виконанням соціальних функцій професії. Нагадаємо спроби опонентів Антона Макаренка (Н. Крупська, Ю. Азаров та ін.), які звужують систему великого педагога тільки до «колоністської педагогіки», фактично представити його педагогічним маргіналом.

Повною мірою це стосується майбутніх фахівців, а саме студентів, які впродовж навчання у вищій школі мають засвоїти професію, тобто набути професійних знань, вмінь та навичок, сформувати почуття причетності до норм професії та усвідомити її соціальну значущість. На жаль, можна спостерігати, що у частини студентів випускних курсів закладів вищої освіти недостатньо сформована система професійних цінностей та установка на подальше працевлаштування у цій професії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення професійної ідентичності та професійної маргінальності у науковій літературі показав, що особлива увага приділяється саме соціальній ситуації розвитку професіонала, оскільки професійні вимоги задаються особистості у межах соціального контексту її розвитку, що спонукає говорити про соціально-професійну ідентичність (Бадюл, 2008; Блинова, 2009; Бутиліна, 2012; Деркач, Єрмолаєва, 2001; Педагогічна майстерність... Ничкало, Боровік, Богданова та ін., 2008; Максименко,). Для того, щоб вижити в нових динамічних соціально-економічних умовах, витримати конкуренцію, забезпечити благополуччя та стабільність на майбутнє, професіонал повинен бути здатний до постійного розвитку, тобто вдосконалювати свою професійну компетентність, а також до аналізу свого місця в соціальному та професійному середовищі, тобто, по-перше, визначати своє положення у професійній спільноті, по-друге, визначати роль і значущість своєї професії для суспільного розвитку.

Професійна ідентичність є актуальною темою сучасних досліджень у психології. Це пов'язане зі зростаючим інтересом до проблеми ідентичності взагалі, що відображає реакцію науки на трансформацію суспільних умов. На думку Ю. Поваренкова, виокремлення поняття «професійна ідентичність» стало можливим завдяки відділенню його від близьких конструктів – професійної Я-концепції, професійних установок та переконань, воно розглядається як явище системне, динамічне та рівневе, що тісно пов'язане з іншими елементами професійного розвитку людини: професійним самовизначенням, професійною самооцінкою, професійною деформацією (Поваренков, 2002). Професійна ідентифікація є способом самоактуалізації людини в сфері професійної діяльності, важливою лінією життєвого і особистісного самовизначення.

Професійна ідентичність є цілісним психосоціальним конструктом та розглядається в єдності зв'язувальних сил в системі «людина – професія – суспільство». Існує певний континуум сформованості професійної ідентичності, починаючи від найвищої форми – зрілої позитивної досягнутої ідентичності (повна

тотожність суб'єкта, діяльності та соціуму) до професійної маргінальності (несформована або зруйнована професійна ідентичність у цій системі зв'язків), тобто професійна маргінальність є індикатором розпаду цієї системи. Професійну маргінальність визначено як явище псевдопрофесіоналізму, яке виникає у ситуаціях, коли в актуальну професію приходять люди, що не володіють потрібною мірою компетентності та мають формальну належність до професійної спільноти.

Проблема професійного маргіналізму та її соціально-психологічна інтерпретація представлена в роботах О. Єрмолаєвої; значний внесок у розробку поняття та визначення об'єктивних та суб'єктивних факторів професійної маргінальності належить О. Бутиліній, Н. Воляннюк, В. Лапшиній, С. Ленькову, Г. Ложкіну та ін.

Метою статті є визначення структурних компонентів професійної маргінальності випускників закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В емпіричному дослідженні взяли участь студенти 5 курсів денної форми навчання у кількості – 258 осіб. В комплекс психодіагностичних методик увійшли ті методики, які діагностують не лише показники професійної ідентичності / професійної маргінальності, але й ті показники, що відображають соціально-обумовлені, професійно-обумовлені та особистісні чинники. Конкретно цей комплекс містить: діагностичний тест «Ідентичність / маргіналізм професіонала» О. Єрмолаєвої; опитувальник «Професійна затребуваність особистості» Є. Харітонової, Б. Ясько; «Опитувальник стилів ідентичності» М. Берзонські (адаптація О. Белінської, І. Броніна); модифікований тест самоопису М. Куна-Т. Макпартленда «Хто Я?»; «П'ятифакторний особистісний опитувальник» (адаптація Л. Бурлачука, Д. Корольова).

Для дослідження структури емпіричних даних застосовано процедуру факторного аналізу, який був проведений за традиційним методом головних компонент, метод обертання – Варімакс (Varimax). Нами було отримано чотири головних компоненти, що у сукупності пояснюють 65,738% дисперсії ознак. Пояснювальне значення мають високі позитивні та негативні факторні навантаження, зміст яких визначає сутність компоненти та допомагає в її найменуванні.

При аналізі отриманих нами факторів ми вважаємо, що перші три із них (пояснюють 57,897% загальної дисперсії) можна досить чітко співвіднести з трьома моделями професії та, відповідно, з трьома видами професійної маргінальності в залежності від того, в якій сфері реалізації професіонала відбувається «розрив»: «професіонал і соціум», «професія і соціум», «особистість та професія».

Фактор 1 має найбільше навантаження або найбільшу інформативність (пояснює 27,354% дисперсії), вважаємо, що відповідно до теоретичної моделі цей фактор може бути ідентифікований як «Оцінка себе як затребуваного фахівця», цей фактор описує сферу професійної ідентичності / професійної маргінальності «Професіонал і соціум», відображає професійне ставлення особистості до себе як до сформованого зрілого професіонала та, за термінологією О. Белінської, відображає «Індивідуальну модель професії». Його позитивний полюс визначається позитивними полюсами змінних: «професіонал і соціум» (0,741); «інформативний стиль ідентичності» (0,719); «людина і професія (альтернативний вибір)» (0,667); «людина і професія (професійний вчинок)» (0,609); «професійний авторитет (0,578)»; «приналежність до професійної спільноти» (0,537); «самоставлення» (0,511); «значущість професійної ідентичності» (0,497); «ставлення інших» (0,486). Негативний полюс, що описує професійну маргінальність, визначається протилежними полюсами вказаних змінних.

Ця композиція змінних, які увійшли у перший фактор, виявилася найбільш значущою. Можемо припустити, що вагомим чинником становлення професійної ідентичності або, відповідно, професійної маргінальності є, по-перше, ставлення до себе як професійно підготовленої особистості, по-друге, усвідомлення ставлення до себе як до професіонала у певній галузі з боку найближчого референтного соціального оточення – колег, керівництва, друзів, рідних, по-третє, висока оцінка своєї належності до професійної спільноти. Студенти розуміють, коли інші люди ставляться до них як до фахівців з повагою, прислухаються до їх думки, звертаються за порадами, просять висловити свою думку з того чи іншого приводу, тобто активний зворотний зв'язок надає можливість відчутти себе професіоналом, який є затребуваним у суспільстві, і ця обставина підвищує професійну самооцінку та самоповагу та спонукає до самореалізації саме в обраній галузі. До цього фактору увійшла змінна «інформаційний стиль ідентичності», що характеризує людину, яка схильна активно шукати потрібну інформацію, вона чітко розуміє правильність обраного професійного шляху, позитивно оцінює як високозначущу у своєму житті професійну ідентичність, відчуває позитивне ставлення інших людей та має достатній рівень професійного авторитету. Якщо розглядати змінні цього фактору з позиції професійної маргінальності, тобто враховуючи для інтерпретації негативні полюси, то ми можемо охарактеризувати людину, яка вже готова змінити професію, вважає, що її вибір був невдалим, відчуває відсутність професійної поваги та професійного авторитету з боку інших людей, що знижує і загальну оцінку себе як підготовленого компетентного професіонала. Це, у свою чергу, робить незначущою свою професійну ідентичність.

Фактор 2 має факторне навантаження 19,11%, відповідно до застосованої нами у дослідженні теоретичної моделі він може бути визначений як «Соціум і професія», цей фактор показує ставлення майбутнього професіонала до ролі, значення, важливості своєї професії у соціумі, та відповідно, визначає для себе певну престижність свого соціального положення у такій професійній ролі, за класифікацією О. Белінської відображає «Соціальну модель професії». Позитивний полюс цього фактору визначається

змінними: «Соціум і професія» (0,829); «Людина і професія (мораль)» (0,586); «Людина і професія (бути або видаватися)» (0,559); «Переживання професійної затребуваності» (0,547); «Відкритість досвіду» (0,505). Негативний полюс цього фактору визначається двома змінними, це – «дифузний стиль ідентичності» (-0,534) та «Схильність до згоди, доброзичливість» (-0,502).

Такі дані показують, що майбутній фахівець із вищою освітою, який вже завершує навчання у вищій школі, високо оцінює роль своєї професії та представників своєї професії у суспільному житті країни (ця змінна є провідною у даному факторі та має найбільшу величину факторного навантаження). Ці оцінки, у свою чергу, породжують відповідне ставлення до професійних моральних норм, необхідність слідування яким фахівець чітко усвідомлює та не порушує їх навіть під загрозою певного зовнішнього покарання, ця людина схильна вважати, що тільки правдива інформація про себе, про свої здатності та можливості може забезпечити просування кар'єрними сходами, фахівець відчуває високий рівень своєї професійної затребуваності. З погляду особистісних чинників, до цього фактору із високим факторним навантаженням увійшла змінна «Відкритість досвіду», яка показує, що фахівець, який орієнтований на розуміння високої місії професії у розвитку суспільства, характеризується схильністю активно шукати додаткову інформацію, критично її осмислювати, виокремлювати головне, самостійно приймати професійні рішення.

З іншого боку, випускники закладів вищої освіти, що схильні до професійної маргінальності, дуже низько оцінюють значення та роль професії, яку вони здобувають в університеті, у розвитку суспільства, тобто їх певну професійну неготовність та небажання працювати за обраною професією, пояснюють для себе статусом самої професії та затребуваністю фахівців з цього напрямку. Вони саме цим виправдовують для себе можливість недостатньо моральних вчинків при наявності конфлікту інтересів, наданням про себе прикрашеної інформації для досягнення певної мети. Дуже логічним, на наш погляд, виглядає те, що до цього фактору з високим факторним навантаженням (негативний полюс) увійшли змінні «Дифузний стиль ідентичності» та «Схильність до згоди, доброзичливість». Для професійного маргінала характерними є сумніви та невизначеність у своєму професійному виборі та нездатність на особистісному рівні зайняти чітку позицію у відстоюванні власних інтересів, поглядів, переконань, що притаманне конформній особистості.

Третій фактор пояснює 11,426 % дисперсії ознак, на наш погляд, він відображає «Інструментальну модель професії», свідчить про усвідомлення особистості себе як компетентного фахівця, озброєного всіма необхідними фаховими знаннями, вміннями та навичками. До цього фактору з високим факторним навантаженням увійшли наступні змінні: «професійна компетентність» (0,801); «Людина і професія (професійний статус та динаміка)» (0,659); «Людина і професія (професійна мотивація)» (0,623); «Нормативний стиль ідентичності» (0,613); «Шкала відданості (прихильності)» (0,578); «Оцінка результатів професійної діяльності» (0,492); «Людина і професія (кар'єра)» (0,489); «Задоволеність реалізацією професійного потенціалу» (0,484); «Самоконтроль (сумлінність)» (0,476). Саме цей фактор, на прикладі професії вчителя, кореспондує, на нашу думку, з «педагогічною майстерністю» (за І.А. Зязюном, М.В. Гриньовою, Н.М. Тарасевич, А.В. Ткаченко та ін.), вершини якої знаходимо у досвіді А.С. Макаренка (Педагогічна майстерність..., 2013).

Аналізуючи набір змінних, які увійшли до цього фактору, бачимо, що усвідомлення себе як компетентного фахівця взаємопов'язане з оцінкою своєї професійної динаміки, набуттям професійного статусу, із професійною мотивацією, зокрема, мотивацією вибору відповідного фаху та мотивацією професійного зростання; це, у свою чергу, призводить до задоволеності реалізацією професійного потенціалу. Крім того, зауважимо, що до фактору «Людина і професія» входять показники «Нормативний стиль ідентичності» та «Самоконтроль (сумлінність)», тобто набуття професійного статусу пов'язується випускниками ЗВО із слідуванням визначеним правилам, нормам, шаблонам і стандартам поведінки, відносин, діяльності – лише коли фахівець чітко засвоє ці професійні вимоги та дотримується їх у своїй діяльності, він може успішно просуватися кар'єрними сходами. Це підтверджує і позитивний полюс змінної «Шкала відданості (прихильності)», що визначає міру слідування тому рішення, яке вже прийнято. Негативні полюси кожної із змінних фактору надають можливість охарактеризувати професійного маргінала: це людина, яка дуже низько оцінює свою професійну компетентність, тому ніяк не виражає прагнення до професійного зростання, до набуття більш високого соціального статусу, її мотивація до руху у професії відсутня.

На основі аналізу виокремлених факторів ми можемо зробити висновок, що початкові етапи у професійних виборах – вибір навчального закладу, фаху, спеціальності, а потім – можливість працевлаштування за обраною спеціальністю, випускниками закладів вищої освіти переважно пояснюються соціально-економічним станом суспільства, ставленням держави до фахівців певної галузі знань, зокрема, рівнем зарплати, їх мірою затребуваності у соціумі, наявністю робочих місць тощо. Водночас, просування у професії – професійне зростання, кар'єрні зрушення, вдосконалення у професії – зумовлюються, перш за все, рівнем своєї професійної компетентності.

Четвертий фактор пояснює 7,841% загальної дисперсії, його представляють тільки дві змінні: «екстраверсія» (0,506); «нейротизм (негативна емоційність)» (-0,498). Ми вважаємо, що цей фактор можливо позначити як «комунікабельність». Змінні цього фактору не показали тісних зв'язків з показниками професійної ідентичності / професійної маргінальності та професійної затребуваності. Мабуть, екстраверсія

та нейротизм суттєво не впливають ані на професійний вибір, ані на професійне зростання та є відносно самостійними показниками.

Висновки. За допомогою факторного аналізу доведено існування трьох моделей професії та відповідних їм трьох видів професійної маргінальності в залежності від того, в якій сфері професійної самореалізації спостерігається порушення єдиного процесу професійної ідентифікації фахівця:

1) усвідомлення своєї професійної підготовленості (компетентність, знання, навички) (інструментальна модель професії; підсистема «особистість та професія»);

2) усвідомлення себе як затребуваного фахівця (індивідуальна модель професії; підсистема «професіонал та соціум»);

3) усвідомлення суспільної значущості професії (соціальна модель професії; підсистема «професія та соціум»).

Перспективи подальших досліджень вбачаються у створенні системи психологічного супроводу становлення професійної ідентичності студентів, що може проводитися як в індивідуальній (консультування), так і в груповій (тренінговій) формах.

Список використаних джерел

- Бадюл О. С. Професійний маргіналізм в освітньому процесі / О. С. Бадюл // Південноукр. правний часоп. Одес. держ. ун-ту внутр. справ. – 2008. – Вип. 1. – С. 190–193.
- Блинова О. Є. Маргінальність: основні наукові підходи до аналізу / О. Є. Блинова // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К. : Гнозис, 2009. – Т. XI. – Ч. 4. – С. 36–44.
- Бутиліна О. В. Професійна маргінальність студентів / О. В. Бутиліна // Вісник Львівського університету. Серія: соціологічна. – 2012. – Вип. 6. – С. 81–87.
- Деркач А. А. Психологія розвитку професіонала / А. А. Деркач, В. Г. Зазыкин, А. К. Маркова. – М. : РАГС, 2010. – 124 с.
- Ермолаєва Е. П. Психологія професіонального маргінала в соціально значимих видах труда / Елена Ермолаєва // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22, № 5. – С. 69–78.
- Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна: зб. наук. праць / [редкол.: Н. Г. Ничкало (голова) та ін.; упоряд. Н. Г. Ничкало, О. М. Боровік]. – К.: Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України; Богданова А. М., 2013. – 456 с.
- Ложкін Г. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта / Георгій Ложкін, Наталія Волянук // Соціальна психологія. – 2008. – № 3 (29) травень. – С. 123–130.
- Максименко С. Д. Структура та особистісні детермінанти професійної самореалізації суб'єкта / С. Д. Максименко, В. І. Осодло [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2010_8/3-19.pdf.
- Поваренков Ю. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю. П. Поваренков. – М.: Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.

References

- Badyul, O. S. Profesijnij marginalizm v osvitnomu procesi / O. S. Badyul // Pivdenoukr. pravnij chasop. Odes. derzh. un-tu vnutr. sprav. – 2008. – Vip. 1. – S. 190–193.
- Blinova, O. Ye. Marginalnist: osnovni naukovii pidhodi do analizu / O. Ye. Blinova // Problemi zagalnoyi ta pedagogichnoyi psihologiyi : zb. nauk. prac In-tu psihologiyi im. G. S. Kostyuka APN Ukraini / Za red. S. D. Maksimenka. – K. : Gnozis, 2009. – T. XI. – Ch. 4. – S. 36–44.
- Butilina, O. V. Profesijna marginalnist studentiv / O. V. Butilina // Visnik Lvivskogo universitetu. Seriya: sociologichna. – 2012. – Vip. 6. – S. 81–87.
- Derkach, A. A. Psihologiya razvitiya professionala / A. A. Derkach, V. G. Zazykin, A. K. Markova. – M. : RAGS, 2010. – 124 s.
- Ermolaeva, E. P. Psihologiya professionalnogo marginala v socialno znachimyh vidah truda / Elena Ermolaeva // Psihologicheskij zhurnal. – 2001. – T. 22, № 5. – S. 69–78.
- Pedagogichna majstermist akademika Ivana Zyazyuna: zb. nauk. prac / [redkol.: N.G. Nichkalo (golova) ta in.; uporyad. N.G. Nichkalo, O.M. Borovik]. – K.: In-t ped. osviti i osviti doroslih NAPN Ukraini; Bogdanova A.M., 2013. – 456 s.
- Lozhkin, G. Profesijna identichnist v konteksti marginalnoyi povedinki sub'yekta / Georgij Lozhkin, Nataliya Volyanyuk // Socialna psihologiya. – 2008. – № 3 (29) traven. – S. 123–130.
- Maksimenko, S. D. Struktura ta osobistisni determinanti profesijnoyi samorealizaciyi sub'yekta / S. D. Maksimenko, V. I. Osodlo [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2010_8/3-19.pdf.
- Povarenkov, Yu. Psihologicheskoe sodержanie professionalnogo stanovleniya cheloveka / Yu. P. Povarenkov. – M.: Izd-vo URAO, 2002. – 160 s.

BLYNOVA O., KAMINSKA S.

Kherson State University, Kherson, Ukraine

PROFESSIONAL MARGINALIZATION OF GRADUATES OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS: AN EMPIRICAL STUDY OF STRUCTURAL COMPONENTS

The article focuses on the problems of social realization of professional. It was considered the possible options of violations of the process of social adaptation of professionals to new conditions, in particular, professional marginality as the collapse and transformation of the professional identity. It was found that it fully applies to future professionals, that is,

students who during studying in high school need to learn a profession, ie receive professional knowledge and skills, and in addition, to create a sense of belonging to the norms of the profession and to recognize its social significance.

Was shown the results of empirical research of the relationship of professional marginality of graduates to indicators of professional individual demand. Based on the results of correlation analysis of indicators of professional identity / marginality with scales techniques "Professional demand for identity," proved that the productivity, effectiveness, efficiency in chosen profession, mainly associated by university graduates with awareness of their competence, of professional training, instrumental "armament" in the profession. At the same time, opportunities for advancement in career and professional growth, the acquisition of a higher social status is determined by the socio-economic condition of society, by the status and prestige of the profession in society, attention to the experts a certain profile of the state, the existence of support including the official state level.

Keywords: *marginal, professional marginality, professional identity, professional mobility.*

Стаття надійшла до редакції 20.02.2018 р.

УДК 502/504:57(072)

ЛЮДМИЛА БРИЖАК

Полтавський обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ У РОБОТІ ПОЛТАВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНОГО ЦЕНТРУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті автор ставить проблему пошуку оптимальних форм і методів роботи з вихованцями закладу позашкільної освіти з метою формування соціально зрілої людини, яка буде успішною в майбутньому. На прикладі роботи педагогічного колективу екоцентру висвітлюється один з найважливіших напрямків роботи закладу - перебудова змісту та якості освіти, застосування надбань науки і практики, поєднання традиційних і нетрадиційних форм навчально-виховної роботи. Розкрита суть педагогічних інновацій, які впроваджуються у позашкільному закладі.

Ключові слова: педагогічні інновації, проектна технологія, гуманізація позашкільної освіти, ігрова технологія, музейна педагогіка, освітній менеджмент

Постановка проблеми. Формування життєвої компетентності соціально зрілої людини у закладі позашкільної освіти шляхом упровадження інноваційних технологій.

Інновація освіти – цілеспрямований процес часткових змін, що ведуть до модифікації мети, змісту, методів, форм навчання і виховання, адаптації процесу навчання до нових вимог. Він широко вивчається сьогодні (Дубасенюк, 2004, с.128).

Аналіз досліджень і публікацій. Дискусія про суть технології навчання, яка триває у наш час, знайшла відображення у багатьох визначеннях. Одні дослідники (Дж. Брунер, П. Кенес-Комоський та ін.) ототожнюють технологію навчання з процесом комунікації. Інші (О. Малібог, Т. Сакамото, Ф. Янушкевич) в освітню технологію об'єднують засоби і процес навчання. Третя група (Д. Гасс, О. Богомолов та ін.) пропонує розглядати її з позиції наукової організації навчального процесу. Н.Тализіна вважає, що суть сучасної технології навчання полягає у визначенні раціональних способів досягнення поставленої мети. Навчальний процес тут розглядається як система дій з планування, забезпечення і оцінювання процесу навчання. У соціально-психологічному аспекті, на думку В. Пінчука, інновація являє собою створення і впровадження різних видів нововведень, які спричинюють зміни в соціальній практиці.

Дослідники проблем педагогічної інноватики (О.Арламов, М. Бургін, В. Журавльов, В. Загвязинський, Н. Юсуфбекова, А. Ніколс та ін.) намагаються співвіднести поняття нового у педагогіці з такими характеристиками, як корисне, прогресивне, позитивне, сучасне, передове. В Україні технологія освіти розробляється саме з позиції системного підходу, який є перспективним і науково обґрунтованим (С. Сисоєва, О. Пехота, А. Кіктенко, О. Любарська, А. Нісімчук та інші).

Суспільна потреба спонукає педагогів-науковців до пошуку нових педагогічних ідей і технологій, до поширення і запровадження передового педагогічного досвіду. Покладаючись на дослідження науковців, спробуємо обґрунтувати важливе значення інноваційної діяльності позашкільного навчального закладу еколого-натуралістичного напрямку, яка характеризується системним експериментуванням, апробацією та застосуванням інновацій в освітньому процесі.

За оцінками авторів, сьогодні відомі понад три сотні визначень поняття «педагогічна технологія». Учені стверджують, що педагогічна технологія це «... певний порядок, логічність і послідовність відповідно до поставленої мети, як певною мірою алгоритмізації спільної діяльності педагогів та вихованців у процесі навчання, узгодженість їхніх дій та відносин».

Мета статті: пошук оптимальних форм організації навчально-виховного процесу в закладі позашкільної освіти шляхом застосування інноваційних технологій навчання.

Виклад матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. У нових соціально-економічних та політичних умовах кожна особистість прагне до визначення свого місця та цілей життєдіяльності, формування самосвідомості, патріотизму, внутрішньої свободи та почуття власної гідності, прагнення до створення цінностей духовної культури. Перед суспільством постає важлива педагогічна проблема - формування життєвої компетентності соціально-зрілої людини, її підготовка до входження у життя за нових соціально-економічних умов (Вербицький, 2002, с.38).

Тому одним із найважливіших напрямків роботи закладу позашкільної освіти повинна стати суттєва перебудова змісту та якості освіти. Упровадження новітніх технологій як технічних, так і педагогічних, вимагають долучатися до якісних змін. Не втрачаючи своїх особистісних рис, шукати нові форми, методи навчально-виховної роботи, застосовувати надбання науки і практики, впроваджувати інноваційні методи роботи (Вербицький, 2006, с.17).

Уміле поєднання традиційних і нетрадиційних форм роботи, використання сучасних педагогічних технологій навчання, нестандартних занять у певній системі та досконале володіння методикою їх проведення забезпечують високу ефективність навчально-виховного процесу. Крізь призму діяльності вихованців переосмислюється структура навчально-виховного процесу, вирішення проблеми розвитку та реалізації творчих здібностей, формування творчої активності кожного вихованця (Волкова, 2001, с.74).

Оскільки педагогічний колектив Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді завжди перебуває у пошуках нових, оптимальних форм організації освітнього процесу, то все частіше звертається саме до проектної технології, запроваджуючи в практику своєї роботи нові освітні проекти.

У сучасних умовах метод проектів став одним із компонентів системи освіти. Завдання будь-якого проекту – стимулювання інтересу до проблем, які передбачають оволодіння певною сумою знань та виявлення можливостей практичного їх використання. Таким чином, проектна діяльність виступає як метод творчого розвитку особистості школяра і один із напрямів педагогічних технологій. Він забезпечує не лише успішне засвоєння навчального матеріалу, але й здійснює інтелектуальний і моральний розвиток школярів, їх самостійність, доброзичливе відношення один до одного та до оточуючих (Бех, 2003, с.86).

Тренінгова технологія застосовується з метою моделювання життєвих ситуацій, використання ігрових методик, спільного вирішення проблем на основі аналізу, підготовки дітей до самостійного життя, формування атмосфери співробітництва, взаємодії.

Проектні технології спрямовані на стимулювання інтересу школярів до нових знань, на розвиток дитини через розв'язання проблем і використання цих знань у конкретній практичній діяльності. Проектна технологія передбачає наявність проблеми, що вимагає інтегрованих знань і пошуку шляхів її розв'язання. Сутність її полягає у тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної активної взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу, базується на їх співпраці та взаємному навчанні. Основна складова – самостійність дитини.

Організація діяльності дітей є важливим фактором виховання, бо людина розвивається у діяльності, і виховання здійснюється у різних видах діяльності вихованців. Від якості організації залежить реалізація змісту виховання. Вихованці вчать критично мислити, приймати обґрунтовані рішення. Актуальність упровадження тренінгової технології полягає в особистісному зростанні підлітка, у визнанні унікальності кожної людської особистості; усвідомлення цінності свого існування, відповідальності за свої вчинки, формуванні активної громадянської позиції, прагненні бути свідомими громадянами, патріотами своєї держави. Приклади таких тренінгових занять: «Визначення рівня самооцінки», «Я – справжній українець» тощо.

У навчально-виховному процесі закладу запроваджено науково-оздоровчий проект - зимова наукова предметна школа. Мета проекту: поглиблене вивчення дітьми природничих дисциплін та їх професійна орієнтація на спеціальності, пов'язані з сільським господарством, медициною, педагогікою та охороною довкілля у поєднанні з повноцінним відпочинком і оздоровленням.

Робота науково-природничої школи проводиться під час зимових канікул протягом трьох тижнів на базі структурного підрозділу закладу – обласного дитячо-юнацького оздоровчого табору «Еколог», що у с. Міські Млини Зіньківського району. Слухачі школи – це старшокласники з районів та міст Полтавської області, серед яких учні-члени територіального відділення Малої академії наук України, учасники предметних олімпіад природничого циклу, слухачі очно-заочної біологічної школи обласного еколого-натуралістичного центру. Лекційні, практичні та лабораторні заняття проводять науковці полтавських вишів. Школярі мають можливість поглиблено вивчати біологію та хімію. Велика увага під час перебування дітей у таборі приділена виховній роботі, особливо національно-патріотичному вихованню молоді.

Гуманізація позашкільної освіти – це шлях назустріч дітям, що мають особливі освітні потреби. Наступною новацією, яка застосовується у Полтавському обласному еколого-натуралістичному центрі учнівської молоді є соціально-педагогічна реабілітація дітей з особливими потребами. У зв'язку з цим педагогічний колектив закладу розпочав веде співпрацю з Полтавським міським центром реабілітації дітей-інвалідів. Дві групи дітей з особливими потребами у супроводі батьків та працівників центру реабілітації відвідують заняття двічі на тиждень.

Давно відомо, що спілкування з живою природою заспокоює людину, лікує її душу й тіло. Спільно з педагогами реабілітаційного центру розроблена навчальна програма «Лап-Ушки», спрямована на соціальну реабілітацію і анімалотерапію. У роботі з цими дітьми керівники гуртків застосовують живих тварин, спілкування з якими безпечне. Тварини здатні впливати як на душевний, так і на фізичний стан здоров'я людини. Це важливо для тієї категорії дітей, що мають особливі освітні потреби, оскільки вони вчаться спілкуватися один з одним, спостерігати, доглядати за тваринами. Безпосередній контакт дитини з тваринами дає видимий ефект, а саме: можливість відчувати себе потрібною, відповідальною і зрозуміти свою значущість.

Під час оздоровлення вихованців в обласному дитячо-юнацькому оздоровчому таборі «Еколог» упроваджується проект «Вивчаємо природу рідного краю». Відбувається ознайомлення дітей із флорою та фауною місцевості, що знаходиться на території проектного ландшафтного заказника місцевого значення «Міські Млини», проведення навчальної та пропагандистської роботи з питань охорони природи, створення умов для виховання екологічно грамотної поведінки людини у навколишньому середовищі. Педагогічним колективом обласного еколого-натуралістичного центру разом із викладачами Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка було розроблено три маршрути екологічних стежок: «Табірний», «Ворсклянський» та «Верхньомлинський» на території та в околицях с. Міські Млини, де розміщений обласний дитячо-юнацький оздоровчий табір «Еколог». Кожен маршрут використовується для певної вікової категорії дітей, які відпочивають у таборі. Екскурсії на екологічних стежках проводяться педагогічними працівниками Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді.

Для створення системи екологічного виховання гуртківців педагогічними працівниками центру під час освітнього процесу проводиться апробація різних новітніх інноваційних технологій та досліджень, наприклад, ігрової технології.

Екологічні ігри та завдання дають змогу вихованцям відчувати себе частиною природи, реагувати на проблеми, викликають бажання допомогти природі, захистити її від небезпеки. Сюжетні ігри з екологічним змістом допомагають дітям ознайомитися з діяльністю людей, які досліджують стан природи та охороняють її (Пустовіт, 2010, с.62).

Серед засобів екологічного виховання школярів важливе місце займають екологічні казки. Вихованцям пропонується згадати певні факти або події у своєму житті, пов'язані з природою (асоціації можуть бути як позитивні, так і негативні), які вразили їх настільки, що залишились у пам'яті. Після роздумів вихованців можна починати слухати «екологічні казки». Це дає можливість дітям глибше відчувати свій зв'язок з живою природою. Крім того, вправи найвдаліше реалізуються саме в природі.

Останнім часом педагогічні працівники центру активно використовують у своїй навчально-виховній роботі з дітьми музейну педагогіку. Музейна педагогіка — це наукова дисципліна на стику музеєзнавства, педагогіки та психології, що розглядає музей як освітню систему.

Музейна педагогіка здійснює передачу культурного досвіду через педагогічний процес в умовах музейного середовища. Під час відвідувань музею формується особистісне емоційне ставлення до експонатів, створюються відповідні умови для формування світогляду та творчих здібностей вихованців. Педагоги ставлять за мету пробудити інтерес до пізнання культури народів світу, технічного прогресу, рідної природи через музей та його колекції. Вихованці закладу відвідують Полтавський краєзнавчий музей, музей історії Полтавської битви, Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, меморіальний музей-садибу філософа й колекціонера опішнянської кераміки Леоніда Смержа, музею-садиби М.В. Гоголя, І.П. Котляревського, музей українського весілля та інші.

Адміністрація та педагогічний колектив закладу запроваджують новації не лише в освітній процес, а й в управлінську діяльність, в освітній менеджмент. Мова іде про створення філій обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді.

З метою створення умов для надання дітям сільської місцевості рівних можливостей отримувати якісну позашкільну освіту, Полтавським обласним екоцентром відкрито філії: Шишацьку на базі Шишацької спеціалізованої школи імені В.І.Вернадського, філію у Полтавському районі на базі Терешківської загальноосвітньої школи I-III ступенів, Кобеляцьку на базі Світлогірської загальноосвітньої школи I-III ступенів. Навчанням у філіях щороку охоплюється близько 600 дітей.

Матеріально-технічна база філій забезпечує дотримання стандартів сучасного навчально-виховного процесу. З метою проведення навчальної та науково-дослідницької роботи створені лабораторії. Творчі учнівські об'єднання працюють під керівництвом досвідчених педагогів, які знаходяться у постійному творчому пошуку. З метою екологічного виховання учнівської молоді вивчається біорізноманіття регіонального ландшафтного парку «Нижньоворсклянський» та території геологічної пам'ятки природи Бутова гора.

Аналізуючи досягнення колишніх вихованців закладу, їх вступ до вишів, професійну діяльність, особистісні характеристики, педагогічні працівники закладу переконуються в тому, що робота щодо модернізації змісту початково-виховного процесу, застосування інновацій у педагогічному процесі дають свої плідні результати.

Висновки з дослідження. Отже, зміна змісту освіти, зміна підходу до педагогічного процесу веде за собою зміни реалізації моделі сучасної педагогічної діяльності, створення освітнього середовища, адаптованого до потреб розвитку особистості дитини, її психологічних, інтелектуальних, творчих здібностей, формування соціального досвіду на основі її власних бажань, природних нахилів і задатків.

Список використаних джерел

- Бех І.Д. Виховання особистості / Іван Дм. Бех. У 2 кн. Наукове видання. – Київ: Либідь, 2003. – 280 с. Кн. 1 : Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади.
- Вербицький В.В. Формування практичного розуму цілеспрямованого учня (з досвіду сталого розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти) / Володимир Вербицький – Київ: «Деміург», 2002. – 230с.
- Вербицький В.В. Організаційно-методичні засади еколого-натуралістичної роботи позашкільних навчальних закладів (2003 – 2008 роки) / Володимир Вербицький «Рідна школа» – 2006. – №8. –
- Волкова Н.П. Педагогіка / Волкова Н. П. – К.: Вид. Центр “Академія”, 2001. –
- Дубасенюк О.А. Інноваційні навчальні технології – основа модернізації університетської освіти // Освітні інноваційні технології у процесі викладання навчальних дисциплін: Зб. наук.-метод праць / За ред. О.А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2004. – С. 3-14.
- Пустовіт Г. Концептуальні засади сучасної позашкільної освіти і виховання учнів. / Г. Пустовіт // Рідна школа, №10, жовтень, 2010.

References

- Beh, I.D. Vihovannya osobistosti / Ivan Dm. Beh. U 2 kn. Naukove vidannya. – Kiyiv: Libid, 2003. – 280 s. Kn. 1 : Osobistisno oriєntovaniy pidhid: teoretiko-tehnologichni zasadi.
- Verbickij, V.V. Formuvannya praktichnogo rozumu cilespryamovanogo uchnya (z dosvidu stalogo rozvitku pozashkilnoyi ekologo-naturalistichnoyi osviti) / Volodimir Verbickij – Kiyiv: «Demіurg», 2002. – 230s.
- Verbickij, V.V. Organizacijno-metodichni zasadi ekologo-naturalistichnoyi roboti pozashkilnih navchalnih zakladiv (2003 – 2008 roki) / Volodimir Verbickij «Ridna shkola» – 2006. – №8. –
- Volkova, N.P. Pedagogika / Volkova N. P. – K.: Vid. Centr “Akademiya”, 2001. –
- Dubasenjuk, O.A. Innovacijni navchalni tehnologiyi – osnova modernizacijni universitetskoyi osviti // Osvitni innovacijni tehnologiyi u procesi vikladannya navchalnih disciplin: Zb. nauk.-metod prac / Za red. O.A. Dubasenjuk. – Zhitomir: Vid-vo ZhDU, 2004. – S. 3-14.
- Pustovit, G. Konceptualni zasadi suchasnoyi pozashkilnoyi osviti i vihovannya uchniv. / G. Pustovit // Ridna shkola, №10, zhovten, 2010.

BRIDZHAK L.

Poltava regional ecological and naturalistic center of pupils' youth, Ukraine

INNOVATIVE APPROACHES IN THE WORK OF THE POLTAVA REGIONAL ENVIRONMENTAL AND NATURALISTIC CENTER FOR STUDENT YOUTH

In the article, the author raises the problem of finding optimal forms and methods of working with pupils of an institution of extracurricular education in order to form a socially mature person who will be successful in the future.

On the example of the work of the educational center of the ecocentre, one of the most important areas of the work of the institution of out-of-school education is re-structured: the restructuring of the content and quality of education, the application of the achievements of science and practice of the combination of traditional and non-traditional forms of work. Exposes the essence of pedagogical innovations, which are implemented in the institution.

The author argues that changing the content of education, changing the approach to the pedagogical process leads to changes in the implementation of the model of modern pedagogical activity, the creation of an educational environment adapted to the needs of the child's personality development, her psychological, intellectual, creative abilities, the formation of social experience based on her own desires, natural inclinations and deposits.

Keywords: pedagogical innovations, project technology, humanization of extracurricular education, game technology, museum pedagogy, educational management

Стаття надійшла до редакції 12.03.2018 р.

УДК 37.014.2(477.53Макаренко)«1917»

ЛЕОНІД БУЛАВА

ОЛЬГА МАЩЕНКО

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка

ПОЛТАВСЬКИЙ УЧИТЕЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ І АНТОН СЕМЕНОВИЧ МАКАРЕНКО У 1917 РОЦІ

У статті, на основі архівних матеріалів та джерел, аналізуються події, які відбувалися в Полтавському учительському інституті впродовж 1917 року. На фоні цих подій автори пропонують трактування окремих проблемних моментів у біографії А.С. Макаренка.

Ключові слова: Полтавський учительський інститут, А.С.Макаренко, українська національна революція, історія педагогічної освіти

Постановка проблеми. Як свідчить наш аналіз архівних справ і публікацій стосовно Полтавського учительського інституту за 1917 рік, багатьох дослідників, перш за все, цікавила постать А.С. Макаренка. Тому окремі аспекти його біографії розглядалися дещо відірвано від загального контексту подій в інституті з березня по грудень 1917 року.

Актуальність дослідження та публікації щодо проблеми. Дана стаття написана в розвиток попередніх досліджень, викладених у розділі монографії до 100-річчя Полтавського педагогічного університету (Булава та ін., 2014). До біографії А.С. Макаренка в 1917 році раніше зверталися Є.З. Балабанович, А.М. Бойко, М. Библюк, М.Н. Ніжинський, В.Н. Тарасов, А.В. Ткаченко, Г. Хіллів.

Метою статті є викладення хронології подій у Полтавському учительському інституті з березня по кінець 1917 року (на основі аналізу архівних джерел), та авторське трактування окремих епізодів біографії А.С. Макаренка в зазначений період.

Виклад основного матеріалу. У березні 1917 року, після Лютневої революції в Петрограді, в Полтавському учительському інституті вперше з часу його заснування виникли відкриті політичні дискусії. Як і більшість інтелігенції, викладачі дотримувалися поглядів, близьких до ліберальних, і звістку про встановлення республіки зустріли прихильно. Що ж до вихованців, то тут ситуація була складнішою. Походження із незаможних класів зумовлювало приналежність деяких із них до революційних організацій (особливо активною тоді була група соціалістів-революціонерів). Лютнева революція 1917 р. загострила й національне питання, яке розкололо вихованців на «українців-самостійників» і «малоросів». Перемога в дискусії першої групи призвела в тому ж році до корінної зміни складу викладачів інституту.

23 березня 1917 р. відбулися відкриті збори вихованців інституту (головою їх обраний О.Співак). В ході бурхливого обговорення, обома групами вихованців були поставлені на голосування два окремі проекти постанови (ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.299. – Справа 6 за 1917 р, арк. 43):

- 1) з осені 1917 р. перейти до викладання всіх дисциплін українською мовою;
- 2) викладання продовжити російською мовою, але додатково ввести курси української мови й літератури, історії та географії України.

Переважну більшість голосів набрав перший проект (про що свідчать підписи в протоколі). Збори прийняли постанову: 1) інститут повинен бути повністю українським; 2) послати делегатів з цим рішенням до Київського учбового округу і відповідального за питання освіти Української Центральної ради полтавчанина І.М. Стешенка. Рішення зборів було направлено поштою педагогічній раді учительського інституту.

Підпису вихованця А.С.Макаренка в протоколі зборів від 23.03.1917 року немає. Відомо, що він призваний у військове ополчення (зі слів його брата, В.С.Макаренка – в грудні 1916 р. (Макаренко В., 1985)), і звільнений зі служби в квітні 1917 року. Але за спогадами В.Н.Тарасова (Тарасов, 1952), публікаціями Г.Г.Ващенко (Ващенко, 2006)), дослідженнями Гьотца Хілліга (Хіллів, 1989) та з інших джерел відомо, що Макаренко безперечно належав до групи вихованців-«малоросів».

Постанову цих зборів вихованців обговорено на педагогічній раді інституту (протокол № 9 від 7.04.1917). Її рішення було досить коректним і виваженим. Визнано, що українізація закладу відповідає потребам життя краю, але майже негайно, без перехідного періоду, даний склад викладачів виконати її не може. Наступним пунктом рішення педради було клопотання перед попечителем Київського учбового округу про переведення усього колективу викладачів інституту, які за час роботи здружилися між собою, до іншого навчального закладу, в якому мовою викладання залишиться російська (таким місцем члени колективу вказали Одесу). У свою чергу, попечитель це прохання переслав на ім'я міністра народної освіти Тимчасового уряду Росії.

Забігаючи наперед, відзначимо, що в 1917 р. була знайдена можливість працевлаштування для деяких із них у нововідкритих російських учительських інститутах. Наказом Міністерства народної освіти Росії №86 від 4

липня 1917 року О.К. Волнін (1872 – 1942) був призначений директором Новоніколаєвського учительського інституту (тепер – Новосибірськ) [8, л. 1]. Своєму заступникові Ф.В. Лисогорському (1876 – ?) він допоміг теж отримати запрошення до Новоніколаєвська (але виїхати з Полтави той не зміг, про що в січні 1918 року сповістив телеграмою). В.Н. Тарасов (1886 – 1957) призначений у відкритий за протекцією В.І. Вернадського Тверський учительський інститут. У вищих навчальних закладах радянської Росії пізніше працювали І.А. Шестаков (1887 – 1942?) і М.Т. Квятковський (1889 – 1951). Зі старого складу в інституті ще на початку 1920-х працював тільки учитель малювання й креслення К.Я. Чигирик (1887 – ?) – єдиний етнічний українець.

Відомо, що в кінці травня 1917 року з'їзд учителів Полтавської губернії прийняв резолюцію про перехід на викладання українською мовою в початкових школах з 1917/1918 навчального року, та про українізацію учительського інституту. Директор інституту Волнін просив «взяти до уваги меншість слухачів інституту, які не вважають себе підготовленими до слухання лекцій з усіх предметів українською мовою», але його прохання в резолюції з'їзду враховане не було (Постанови..., 1917).

Слід додати, що до осені 1917-го старий склад викладачів працював із повною віддачею. Так, це були етнічні росіяни, які за посадовими обов'язками здійснювали русифікаторську політику царського уряду. Але й вони стали заручниками та жертвами обставин, бо змушені були покинути місце роботи, до якого встигли прикипіти душою. Своєю працелюбністю вони заслужили визнання і в радянської влади (хоч і змушені були пристосовуватися до нових обставин і прийнятої в той час риторики, про що свідчить стиль опублікованих О.К. Волніним (Волнін, 1941) і В.Н. Тарасовим (Тарасов, 1952) спогадів про А.С.Макаренка). О.К. Волнін одним із перших отримав звання «Заслужений учитель РРФСР»; М.Т.Квятковський - звання «Заслужений гідрометеоролог СРСР»; В.Н. Тарасов став доцентом кафедри всесвітньої історії (без захисту дисертації).

До речі, орієнтовно в травні-червні 1917 року було зроблене єдине відоме спільне фото викладачів і студентів першого випуску Полтавського учительського інституту (Балабанович, 1963, с.70).

Відомо, що вихованець III класу інституту А.С. Макаренко у квітні повернувся в інститут після кількомісячного перебування на військових зборах. Оскільки за наказом Міністерства народної освіти Тимчасового уряду заняття тривали тільки до травня 1917 р. (випускні экзамени скасовувалися), то він звернувся до педагогічної ради з проханням надати можливість закінчити навчання в інституті у поточному навчальному році. Такий дозвіл було надано, «зважаючи на видатні здібності й успіхи» (протокол № 10 від 24.04.1917 р.), й упродовж травня йому запропоновано пройти випробування перевірками знань (ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.299. – Справа 6 за 1917 р., арк. 93 з об.). Як відомо, 15 червня 1917 року педагогічна рада заслуговувала результати випробувань і прийняла рішення про видачу А.С. Макаренкові аттестату. Про це О.К. Волнін 17 червня повідомив Листом попечителя Київського учбового округу, відзначивши, що Макаренку «присуджено також звання учителя вищого початкового училища з нагородженням за відмінні успіхи золотою медаллю» (ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.299. – Справа 6 за 1917 р., арк. 131 з об.). В цьому ж листі йде мова про намір Макаренка вступати до вищого навчального закладу (як відомо зі спогадів В.Н. Тарасова, він збирався продовжити вивчення історії в Московському університеті). Проте Макаренко невдовзі дізнається, що циркуляром міністерства освіти Тимчасового уряду в червні 1917 р. статус учительських інститутів піднятий до рівня «вище від середньої школи», але право на вступ до університету їхнім випускникам надавалося тільки після складання додаткових екзаменів з латинської та однієї з нових мов. Мов він не знав, тому від мрії довелося відмовитися й змінити плани. За умовами, підписаними при вступі, він повинен був прослужити не менше 6 років на посаді вчителя (за направленням) (Ніжинський, 1967, с.22).

До початку вересня закінчився набір слухачів, а викладачі очікували направлення на нові місця служби (хто вже отримав його, як О.К. Волнін, – розпродавав майно).

Останній підпис О.К. Волніна, як директора, стоїть під документами від 2.09.1917 р. (в ті роки неузгодженість між датами звільнення з одного місця й датою призначення на інше місце була звичайним явищем). А 8.09.1917 р. він здав справи Ф.В. Лисогорському, як тимчасово виконуючому обов'язки (т.в.о.) директора. У той же день відбулося засідання педради, на якому були присутні, крім головуючого Ф.В. Лисогорського, В.Н.Тарасов, М.Т.Квятковський, І.А.Шестаков, К.Я. Чигирик і вчитель зразкового училища при інституті Т.З. Тимошенко (ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.299. – Справа 6 за 1917 р., арк. 2-3). В.Н. Тарасов просив надати йому 10-денну відпустку, а потім звільнити його з посади викладача історії та географії у зв'язку з отриманим призначенням на нове місце роботи. На посаду викладача історії, політичної економії та загального мовознавства призначений Ф.В. Лисогорський. Як т.в.о. директора він звернувся з листом до попечителя учбового округу про призначення в інститут двох учителів-«словесників» і «природничника». Посада учителя географії з її методикою вважалася вакантною.

Наступне засідання педради відбулося 22.09.1917 р. Його вів Ф.В. Лисогорський, були присутні члени ради І.А. Шестаков, М.Т. Квятковський, К.Я. Чигирик, а також О.А. Левитський і В.О. Щепотьев.

Олекса Августинович Левитський – український патріот і досвідчений організатор освіти (до середини вересня працював директором Таганрозького комерційного училища), ще 28.07.1917 р. попросив у попечителя Київського учбового округу направити його на роботу в навчальний заклад, де викладання буде вестися українською мовою. Йому було запропоновано очолити Полтавський учительський інститут. Але

потрібно було дочекатися затвердження в Міністерстві освіти уряду Росії, до якої тоді формально входила Україна. Як потім з'ясувалося, Наказ міністерства про призначення був підписаний 16.09.1917 р.

О.А. Левицький писав попечителю 20.09.1917 р.: «Прийом слухачів зроблений, але немає кому вчити, бо половина вчителів-великоросів уже переведена в інші інститути». Та в жовтні 1917 р. все стало на свої місця. Розпочався другий короткий (10.1917 – 07.1919 рр.), але дуже драматичний етап в історії Полтавського учительського інституту. Новий директор інституту приступив до формування своєї команди викладачів. Ф.В. Лисогорський, І.А. Шестаков, М.Т. Квятковський були звільнені з роботи (ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.311. – Справа 6, арк.19). Сам О.А. Левицький одночасно викладав педагогіку та українську мову з її методикою. 26.10.1917 р. попечителем округу на посаду учителя російської мови й літератури призначений В.О. Щепотьєв; учителя географії та природознавства – О.Т. Булдовський. Ще 17.10.1917 р. на посаду учителя педагогіки і психології призначений Г.Г. Ващенко (фактично прибув до Полтави тільки у січні 1918 року). Він пише в спогадах: «Олекса Августинович Левицький швидко перетворив інститут на справжню українську школу. Він закликав до інституту українських педагогів і між ними В. Щепотьєва, пізніше відомого науковця, літературознавця і етнографа. Керування зразковою школою він доручив Ф. Пошивайлу, що потім став відомим як добрий методист. Із педагогів, що працювали в інституті раніш, залишилося небагато, але був між ними Лисогорський, запеклий україножер, який вміло приховував свої настрої». (Ващенко, 2006, с.311). В чому саме так проявив себе Ф.В. Лисогорський – він не пише. На початку 1918 р. на посаді викладача історії його замінила Н.Ю. Мірза-Авакянц.

Насамкінець, спробуємо розібратися з джерелами інформації щодо можливої роботи А.С. Макаренка в 1917 році на посаді вчителя (помічника вчителя) нижчого зразкового училища при Полтавському учительському інституті, й за сумісництвом – діловода інституту. Така інформація наведена в книгах Є.З. Балабановича Балабанович, 1963, с. 70) і М.П. Ніжинського (Ніжинський, 1967, с. 26,37), та у примітці 17 до статті Маріана Біблюка (Біблюк, 19), з посиланням на (ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.311. – Справа 6, арк. 3).

В опублікованому листуванні з В.С. Макаренком (Хіллів, 1989, с. 190, прим. 53) Г.Хіллів намагається з'ясувати причини суперечливих відомостей про роботу А. С. Макаренка улітку – восени 1917 року, які наводяться в різних джерелах, але так і не знаходить відповіді. Ні сам Антон Семенович в автобіографіях, ні його брат Віталій не згадують про роботу в Полтавському учительському інституті після його закінчення. Натомість указують, що А. С. Макаренко на посаді керівника (інспектора) вищого початкового залізничного училища в Крюкові почав працювати або з кінця червня – в липні, або з 1.09.1917 року (Ткаченко, 2015, с. 58, 142). Щоправда, В. С. Макаренко уточняє, що прибув він у Крюків у кінці жовтня і побачив цілком налагоджену роботу училища на чолі з братом. Про те, що в архівах виявлено ряд документів Полтавського учительського інституту за його підписом, датованих вереснем 1917 року, для Віталія Семеновича Макаренка було повною несподіванкою.

На час написання статті нам відомі такі документи:

1. У згаданій вище книзі М. П. Ніжинського (Ніжинський, 1967, с. 26, 37] вміщене факсиміле клопотання А.С. Макаренка, датоване 9.09.1917 р., відправлене з Полтави (адреса проживання - вул. Шевченківська 43, кв. 5), і зареєстроване в той же день (хоч дата переправлена із цифри «10» відбитку штемпеля на цифру «9» від руки). Клопотання направлене директорів Полтавського учительського інституту (хоч дивно, що прізвище директора не вказано). Нагадаємо, що з 8.09.1917 р. т.в.о. директора Ф.В. Лисогорський провів першу після від'їзду О.К. Волніна педагогічну раду, на якій був присутній учитель зразкового училища при інституті Т. З. Тимошенко (між іншим, автор підручника «Теорія арифметики», надрукованого в 1917 р. Полтавським Земством).

А.С. Макаренко наступного дня просить «призначити його на штатну посаду викладача зразкового при інституті училища, а якщо ж нині вакансії штатного викладача немає, то на посаду заступника викладача. При цьому я сподіваюся, що перше відкрите штатне місце буде надано мені». Своє клопотання аргументує також тим, що «всі предмети курсу зразкового училища в обставинах перехідного стану школи, що українізується, він може викладати українською мовою». Ми поки що не знаємо, з якого архівного джерела М.П. Ніжинський зробив факсимільну копію.

Маємо документ (ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.299. – Справа 6 за 1917 р., арк. 6), за яким це клопотання було задоволене, і з 9 вересня 1917 року А.С. Макаренко допущений до посади вчителя зразкового училища при інституті. Із цього документу стає зрозумілим, що йшлося не про неіснуючу посаду «заступника викладача», а про те, що А.С. Макаренко заступає на місце учителя Сисоя Кіндратовича Драча – випускника Київського учительського інституту, – який був взятий на військову службу ще в грудні 1916 року.

Отже, до роботи вчителем училища при інституті Макаренко не приступав, бо працював у Крюковському вищому початковому залізничному училищі ще з серпня 1917 року (зі слів брата (Макаренко В., 1985)). А зразкову вищу початкову школу при Полтавському учительському інституті з 1918 до припинення її існування в січні 1920 року очолював вже досвідчений учитель Федір Іванович Пошивайло. До 1928 р. він працював викладачем педагогічного технікуму в Полтаві; у 1928-1941 роках – доцентом кафедри педагогіки Полтавського педагогічного інституту (нетривалий час був її завідувачем); у 1942 році, під час німецької окупації – автор підручників для початкових шкіл; після війни перебував в еміграції на території Австрії.

Є підстави вважати, що Антон Макаренко не випадково написав заяву з проханням про прийняття на роботу вчителем училища при інституті після того, як його покинув О.К. Волнін і т.в.о. директора

призначений Федір Лисогорський. Останній у вересні 1917 року став викладачем не тільки літератури, але й історії – тих навчальних предметів, які любив А.Макаренко. Про близькість інтересів А.С.Макаренка та Ф.В.Лисогорського писав і О.К. Волнін (Волнин, 1941). Але несподівано для обох директором інституту був швидко призначений Олекса Левитський, який повів власну рішучу кадрову політику.

Як одну із версій, ми розглядаємо близькі інтереси і взаємини А.Макаренка з Ф.Лисогорським причиною термінового від'їзду першого із Крюкова в зайняту денікінськими військами Полтаву. Можливо, Лисогорський сподівався, що за російської влади саме він буде призначений директором учительського інституту (а Макаренко займе при ньому посаду вчителя або викладача). Але, як писав Г.Г. Ващенко, «...на місце Левицького, що виїхав на Кубань, на посаду ректора був призначений Ковалевський. Українські педагоги були звільнені, а на їх місце були призначені росіяни або малороси» (Ващенко, 2006, с.313). Петро Іванович Ковалевський – директор учительського інституту під час денікінської окупації Полтави в серпні-листопаді 1919 року, – раніше працював учителем російської словесності й інспектором Другої чоловічої гімназії (в корпусі якої зараз розміщені природничий та історичний факультети ПНПУ імені В.Г. Короленка). Таким чином, і вдруге сподівання Лисогорського й Макаренка не здійснилися. Ф.Лисогорський за денікінської влади був відновлений на роботі в учительському інституті. Його подальша доля після встановлення радянської влади в Полтаві у кінці 1919 року нам невідома.

Висновки. Аналіз подій у Полтавському учительському інституті з березня по кінець 1917 року дозволив наблизитися до пояснення деяких незрозумілих епізодів біографії А.С. Макаренка в зазначений період.

Перспектива подальших досліджень полягає в пошукові нових архівних джерел, які б допомогли однозначно довести вплив на А.С. Макаренка під час навчання в інституті викладача Ф.В. Лисогорського.

Список використаних джерел

- Балабанович Е.З. Макаренко: человек и писатель. – М.: Московский рабочий, 1963. – 470 с.
- Быблук М. Альма-матер А. С. Макаренко / М. Быблук // Makarenko diskussionen international. Protokoll des 2. Marburger Gespräch (1–4. Mai 1986) München : Minerva-Publ, 1989. – С. 69–76. – Режим доступу : <http://zt1.narod.ru/vitaliy.htm>.
- Булава Л.М. Діяльність Полтавського учительського інституту (ІХ.1914 – ІХ.1917 рр.) // Л.М.Булава, С.М.Шевчук, О.М.Машенко. Географічна освіта в контексті історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (1914 – 2014 роки) : Монографія. – Полтава, ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2014. – С. 21-35.
- Ващенко Г. Твори. [Т. 6]. Спогади. Статті / Григорій Ващенко ; Всеукр. пед. т-во ім. Григорія Ващенка. – Київ : Школяр, 2006. – 464 с.
- Волнин А. К. Антон Семёнович Макаренко в учительском институте. Воспоминания / А.К. Волнин // Учебно-воспитательная работа в детских домах. – 1941. – № 2–3. – С. 117–124.
- Макаренко В.С. Мой брат Антон Семёнович. Воспоминания, письма. (Редактор и автор комментариев Гётц Хиллиг). – Marburg: Makarenko-Referat, 1985. – 203 с. (VMakarenko.pdf). Режим доступу : <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/4746>
- Ніжинський М.П. Життя і педагогічна діяльність А.С. Макаренка : Творчий шлях / М.П. Ніжинський. – Вид. друге. – Київ : Радянська школа, 1967. – 302 с.
- Новосибирский государственный архив. – Ф. 142. – Оп. 1. – Л. 1, 2 об., 3.
- Постанови делегатського губернського вчительського з'їзду в Полтаві 25-28 травня 1917 року // Педагогический журнал. – 1917. – №№ 4-6. – С. 87-91.
- Тарасов В. Н. В Полтавском учительском институте. (Из воспоминаний об А. С. Макаренко) / В. Н. Тарасов // О педагогической деятельности А. С. Макаренко / Труды института теории и истории педагогики. Известия АПН РСФСР. – Вып. 38. – 1952. — С. 143–150.
- Ткаченко А.В. Поезія та проза педагогічної дороги Антона Макаренка. – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2015. – Режим доступу : <http://lib.pnpu.edu.ua/zhittevij-shljah-as-makarenka>
- Хиллиг Гётц. К вопросу национального самосознания А.С. Макаренко // Götz Hillig. Cahiers du Monde russe et sovietique - XXX (1-2). – jan.-juin 1989. – P. 137-158. Режим доступу: http://makarenko-museum.ru/lib/Science/Hillig/art_cmr_8_160_1989_n_30_1_2180m.pdf
- Центральний державний історичний архів (ЦДІАК) України. – Ф.707. – Оп.299. – Справа 6 за 1917 р.
- ЦДІАК України. – Ф.707. – Оп.311. – Справа 6.

References

- Balabanovich E.Z. Makarenko: chelovek i pisatel. – M.: Moskovskij rabochij, 1963. – 470 s.
- Byblyuk M. Alma-mater A. S. Makarenko / M. Byblyuk // Makarenko diskussionen international. Protokoll des 2. Marburger Gespräch (1–4. Mai 1986) München : Minerva-Publ, 1989. – С. 69–76. – Rezhim dostupu : <http://zt1.narod.ru/vitaliy.htm>.
- Bulava L.M. Diyalnist Poltavskogo uchitelskogo institutu (IH.1914 – IH.1917 rr.) // L.M.Bulava, S.M.Shevchuk, O.M.Mashenko. Geografichna osvita v konteksti istoriyi Poltavskogo nacionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni V.G. Korolenka (1914 – 2014 roki) : Monografiya. – Poltava, PNPu imeni V.G. Korolenka, 2014. – S. 21-35.
- Vashenko G. Tвори. [Т. 6]. Spogadi. Statti / G. Vashenko ; Vseukr. ped. t-vo im. G.Vashenka. – Kiyiv : Shkolyar, 2006. – 464 s.
- Volnin A. K. Anton Semyonovich Makarenko v uchitel'skom institute. Vospominaniya / A.K. Volnin // Uchebno-vospitatelnaya rabota v detskih domah. – 1941. – № 2–3. – S. 117–124.

- Makarenko V.S. Moj brat Anton Semyonovich. Vospominaniya, pisma. (Redaktor i avtor kommentarijev Gyotc Hillig). – Marburg: Makarenko-Referat, 1985. – 203 s. (VMakarenko.pdf). Rezhim dostupu : <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/4746>
- Nizhinskij M.P. Zhittya i pedagogichna diyalnist A.S. Makarenka : Tvorchij shlyah / M.P. Nizhinskij. – Vid. druge. – Kiyiv : Radyanska shkola, 1967. – 302 s.
- Novosibirskij gosudarstvennyj arhiv. – F. 142. – Op. 1. – L. 1, 2 ob., 3.
- Postanovi delegatskogo gubernskogo vchitelskogo z'yizdu v Poltavi 25-28 travnya 1917 roku // Pedagogicheskij zhurnal. – 1917. – №№ 4-6. – S. 87-91.
- Tarasov V. N. V Poltavskom uchitel'skom institute. (Iz vospominanij ob A. S. Makarenko) / V. N. Tarasov // O pedagogicheskoy deyatel'nosti A. S. Makarenko / Trudy instituta teorii i istorii pedagogiki. Izvestiya APN RSFSR. – Vyp. 38. – 1952. — S. 143–150.
- Tkachenko A.V. Poeziya ta proza pedagogichnoyi dorogi Antona Makarenka. – Poltava: PNPu imeni V.G. Korolenka, 2015. - Rezhim dostupu : <http://lib.pnpu.edu.ua/zhitteviy-shljah-as-makarenka>
- Hillig Gyotc. K voprosu nacionalnogo samosoznaniya A.S. Makarenko // Gotz Hillig. Cahiers du Monde russe et sovietique - XXX (1-2). – jan.-juin 1989. – P. 137-158. Rezhim dostupu: http://makarenko-museum.ru/lib/Science/Hillig/art_cmr_8_160_1989_n_30_1_2180m.pdf
- Centralnij derzhavnij istorichnij arhiv (CDIAK) Ukrayini. – F.707. – Op.299. – Sprava 6 za 1917 r. CDIAK Ukrayini. – F.707. – Op.311. – Sprava 6.

BULAVA L., MASHCHENKO O.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

POLTAVA TEACHING INSTITUTE AND ANTON MAKARENKO IS IN 1917 YEAR

After revolution in Russia of 23.03.1917 on collections of students of the Poltava teaching institute a decision was accepted from an autumn in 1917 to pass to teaching Ukrainian. The decision of collections is directed to pedagogical advice of teaching institute. In 7.04.1917 pedagogical advice acknowledged that teachers can not execute this decision. Therefore in autumn in 1917 they or passed to other work in Russia, or were exempt from work in Poltava. Director Aleksandr Volnin in 8.09.1917 abandoned Poltava. The temporal director of institute was become by Fedor Lisogorskiy. Anton Makarenko is a 9.09.1917 request about work in an institute. A request was accepted. But at the end of September, 1917 the director of institute is appoint Aleksey Levickiy. He also taught pedagogics and Ukrainian. Fedor Lisogorskiy taught history and Russian literature; Vladimir Schepot'ev – to Ukrainian literature; Aleksandr Buldovskiy – to geography and natural history, Hryhorij Vaschenko – psychology and pedagogics. Fedor Poshivaylo is a teacher of school at an institute.

Thus, Anton Makarenko was not the teacher of school at a teaching institute. Possibly, he made attempt become a teacher once again in August, 1919. But by the director of institute it was appointed Petr Kowalewski, but not Fedor Lisogorskiy. Fedor Lisogorskiy is a teacher of Russian literature and history, with what Makarenko had close contacts and amities.

Keywords: *Poltava teaching institute, Anton Makarenko, Ukrainian national revolution, history of pedagogical education.*

Стаття надійшла до редакції 24.04.2018 р.

УДК 378.016.04:811]:33

ОЛЕНА ГАЛАШОВА

Одеський національний економічний університет

**МОТИВАЦІЯ НАУКОВОЇ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ
ЕКОНОМІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ**

У статті розглянуто необхідність формування мотивації студентів економічних факультетів до здійснення наукової дослідницької діяльності. З метою формування внутрішньої мотивації студентів до наукової дослідницької діяльності автором рекомендовано низку підходів до організації навчального процесу з іноземної мови, спрямованих на формування культури іншомовного мовлення формування рефлексивної культури студентів; дослідницької культури студентів, залучення студентів до інтерактивної взаємодії у процесі виконання проблемних професійно спрямованих завдань формування навичок публічних виступів.

Ключові слова: наукові дослідження, діяльність, фахова підготовка іншомовне мовлення, культура, самореалізація

Постановка проблеми. Професійна підготовка спеціалістів економічної сфери діяльності потребує вирішення низки взаємопов'язаних питань-формування сучасного наукового економічного світогляду, надання знань з фаху, формування та розвитку професійних компетенцій.

Характерною специфікою професій у сфері економіки є діяльність в умовах складності, рухомості та невизначеності зовнішнього середовища ділового підприємства (Мескон та ін., 2002, с. 117).

Успішність діяльності компанії за таких умов залежить від здатності працівників її управлінської та фінансової сфер до проведення досліджень, постійного аналізу ринку та виявлення на цій основі стратегій розвитку підприємства. Отже, виникає необхідність формування дослідницьких знань та умінь майбутніх фахівців економічного профілю вже з самого початку навчання з обраної спеціальності, що потребує залучення студентів до наукової дослідницької діяльності.

Аналіз наукових досліджень. У наукових доробках з проблеми організації науково-дослідницької діяльності студентів висвітлено значущість такої роботи для формування у майбутніх фахівців різних галузей національної економіки професійно важливих якостей і компетенцій: креативності, самостійності, відповідальності, логічного і асоціативного мислення, здатності до колективної співпраці.

Наукова дослідницька діяльність, як зазначають В.Шейко та Н.Кушнарєнко, сприятиме розвитку творчого мислення та індивідуальних здібностей студентів у вирішенні практичних завдань, розвитку ініціативи, розширення теоретичного світогляду і наукової ерудиції майбутнього фахівця (Шейко, Кушнарєнко, 2003, с.56).

Самостійно-дослідницька діяльність майбутніх учителів іноземних мов, за М. Князян, визначається як пізнавальна діяльність творчого характеру. Націленість такої діяльності на пошук, вивчення й пояснення фактів і явищ дійсності та систематизація суб'єктивно нових знань спонукають студентів до критичного мислення, допомагають означити коло інтересів особистості, виявити готовність до ефективної реалізації результатів дослідження у практичній діяльності (Система..., 2007, с. 35).

Формування дослідницької культури майбутніх спеціалістів-менеджерів, на думку І.Сенчі, виступає необхідною умовою якісної професійної підготовки фахівців управлінської сфери, оскільки раціональні рішення керівників ґрунтуються на результатах наукових досліджень. Саме проведення досліджень для прийняття раціональних управлінських рішень є дослідницьким компонентом професійної діяльності менеджера (Сенча, 2008, с.9).

Отже, аналіз наукових досліджень з питань організації наукової дослідницької діяльності студентів дозволяє розглянути таку діяльність як один з провідних факторів ефективної фахової підготовки у ЗВО. Водночас, ми поділяємо точку зору О. Лаврентьєвої, що переважна кількість студентів не усвідомлює соціальної й особистісної значущості науково-дослідної діяльності, її місця в фаховій підготовці, загальнокультурному становленні особистості, її самореалізації та само ефективності (Лаврентьєва, 2015, с.8).

Причина цього, як нам здається, полягає у незначному рівні або відсутності мотивації студентів до проведення наукових досліджень.

Метою нашого дослідження є пошук підходів до формування мотивації студентів до здійснення наукової дослідницької діяльності у процесі навчання іноземної мови.

Виклад основного матеріалу дослідження.

«Стрижем» будь-якої діяльності у психологічній теорії діяльності (О. Леонтьєв, О. Конопкин, К. Платонов, Б. Ломов, С. Рубінштейн, Є. Льїн, В. Шадріков) виявлено мотив та ціль діяльності (Льїн, 2000, с.78).

Мотив, як зазначено С. Рубінштейном, це усвідомлене спонукання до певної дії, яке формується за мірою того, як людина враховує, оцінює, зважає обставини, у яких вона знаходиться, та усвідомлює ціль, яка перед нею постає (Льїн, 2000, с.78). Процес формування мотиву, що визначається як мотивація, відбувається в декілька етапів: виникнення певної особистісної потреби; осмислення та обґрунтування вибору предмета та способу задоволення потреби; виникнення наміру і спонукання до досягнення цілі (Льїн, 2000, с.83). Отже, мотивація, за визначенням Є. Льїна, це внутрішня детермінація поведінки і діяльності людини (Льїн, 2000, с. 63), процес, коли здійснюється аналіз ситуації, вибір цілі та будування плану дій. Мотив виступає як продукт мотивації, готовність розпочати дію.

Варто зауважити, що на сучасному етапі інтеграції країн у світове суспільство спостерігається підвищення мотивації студентів економічних спеціальностей до вивчення іноземної мови. Утім, щодо наукової дослідницької діяльності – їх мотивація має, в основному, зовнішній характер. Студенти часто працюють над науковими доповідями заради власного престижу та отримання підвищеної рейтингової оцінки з навчальної дисципліни.

Це можна пояснити тим, що наукова дослідницька діяльність є незвичним і досить складним видом діяльності для студентів, зокрема для студентів початкових курсів економічних факультетів, особливо, якщо йдеться про використання оригінальних іншомовних джерел інформації та складання звітів про результати роботи іноземною мовою. Проте, як свідчить наш досвід, прагнення молоді цієї вікової категорії до постійної діяльності, новизни, потреба у спілкуванні, рефлексії, самовизначенні і самореалізації поступово сприяють формуванню у майбутніх фахівців економічного профілю позитивної внутрішньої мотивації до виконання такої діяльності. Звичайно, насамперед, завдання викладача полягає у використанні факторів, що, за А. Гебосом, зумовлюють формування у студентів позитивного мотиву до навчання: усвідомлення студентами найближчих та кінцевих цілей навчання; усвідомлення майбутніми фахівцями теоретичної та практичної значущості знань, що засвоюються; емоційна форма викладання навчального матеріалу; показ викладачем

«перспективних ліній» розвитку наукових понять; професійне спрямування навчальної діяльності; вибір завдань, що створюють проблемні ситуації у структурі навчальної діяльності; наявність допитливості та «пізнавального психологічного клімату» у навчальній групі (Ільїн, 2000, с. 266).

Отже, на основі умов виділених А. Гебосом, вважаємо, що вмотивованість наукової дослідницької діяльності студентів економічних спеціальностей у процесі навчання іноземної мови залежить від організації навчально-виховного процесу, спрямованого:

– на формування культури іншомовного мовлення студентів.

Культура мовлення, за М. Пентилюк, І. Марунічем, І. Гайдаєнко, визначається досконалим володінням мовою, її нормами у процесі мовленнєвої діяльності, основними формами якої виявляються аудіювання, читання, говоріння, письмо (Пентилюк та ін., 2010, с.15). Усвідомлення студентами власних умінь у процесі використання іноземної мови у різноманітних ситуаціях професійного та побутового спілкування виступає мотивуючим фактором для подальшого вивчення мови та роботи з професійно спрямованим матеріалом. Зокрема, пошук та обробка інформації під час проведення досліджень та складання наукових доповідей значно полегшується для тих студентів, які володіють широким спектром лексичних одиниць та виявляють достатній рівень обізнаності у використанні граматичних структур: вони здатні швидко зрозуміти іншомовний текст, робота зі словником зводиться до мінімуму. Отже, поринаючи у новий для них науковий матеріал, студенти з достатньо розвинутим рівнем мовної культури поступово можуть отримати задоволення від дослідницької діяльності і, навіть, потребу у цій діяльності, оскільки подібна робота виявляється цікавою, доступною та результативною.

Наш досвід свідчить, що у певній категорії студентів у процесі такої роботи формується позитивна внутрішня мотивація до виконання наукової дослідницької діяльності. Утім, це стосується, насамперед, студентів з високим рівнем культури іншомовного мовлення;

– на залучення студентів до самостійної пошукової діяльності.

Пошукова діяльність студентів відрізняється індивідуальним підходом кожного студента до надбання та обробки нової інформації. Проте викладачу необхідно надати імпульс цій роботі, пояснити студентам значущість їх розвідок для майбутньої професійної діяльності. Самостійна робота студентів передбачає їх здатність до самоорганізації, виявлення пріоритетних сфер пошуку та досягненню успіху найбільш сприятливим для конкретної особистості способом. Формування виділених Ю. Бабанським мотивів навчання-мотивів пізнавального інтересу та мотивів обов'язку та відповідальності (Бабанський, 1981, с. 33) зумовлює ефективність їх самостійної роботи. Тому необхідно донести до студентів ціннісний характер їхньої наукової діяльності як важливості виявлення особистісного світогляду у процесі пошуку та презентації матеріалу;

– на формування рефлексивної культури студентів та навичок інтерактивної взаємодії.

Ми розуміємо рефлексивну культуру особистості як усвідомлення індивідом необхідності та здатності обґрунтовувати та аналізувати власну діяльність та давати відсторонену оцінку своїм діям. Отже, рефлексивна культура надає можливості оцінити свої здібності. Згідно з гуманістичною теорією мотивації (Д.Дьюї, К.Роджерс, С.Френе) реалізація індивідом своїх здібностей та можливостей є основною мотивуючою силою людської поведінки (Малихіна, 2002, с.18). Тому рефлексивна культура студентів, з нашої точки зору, сприяє формуванню мотиву їх особистих досягнень у процесі дослідницької роботи. Наукова дослідницька діяльність студентів часто має колективний характер, а спільна праця завжди надає можливості оцінити як власний потенціал та здобутки, так і досягнення інших людей. Беручи до уваги специфіку предмета «іноземна мова», слід зазначити досягнень кожного студента як у сфері пошуку цікавої значущість виділення викладачем особистих інформації, так і у стилі її презентації іноземною мовою (використанні нової лексики, мовних кліше, належної інтонації, дотримання структурної цілісності висловлювання тощо), що сприятиме формуванню позитивної внутрішньої мотивації студентів до подальшої роботи.

Ефективність наукової дослідницької діяльності студентів значною мірою залежить від їх інтерактивних навичок, які, зокрема, передбачають здатність логічно та послідовно передавати інформацію, відчувати зворотний зв'язок зі співрозмовниками, критично мислити, володіти культурою мовлення і спілкування. Варто зауважити, що формування таких навичок у майбутніх фахівців економічного профілю на заняттях з іноземної мови відрізняється, насамперед, зосередженістю викладача і студентів на правильній вимові звуків іншої мови, відмінностях у побудові речень в рідній та іноземній мовах, аудіюванні автентичних текстів побутової та професійної спрямованості, запам'ятовуванні економічних термінів, складанні діалогів, формуванні соціокультурної компетенції, розв'язанні кейсів, проведенні рольових та ділових ігор.

Використання інтерактивних навичок у процесі проведення наукової роботи та презентації її результатів іноземною мовою, сприяє її успішності-студенти впевнено беруть участь у дискусії, їхнє усне та писемне мовлення є чітким і сприйнятливим. Успіх виявляється мотивуючим фактором для активізації подальших наукових розвідок;

–на формування навичок і вмінь публічного мовлення та підготовку студентів до участі у студентських науково-практичних конференціях.

Метою організації студентських науково-практичних конференцій у процесі навчання іноземної мови є розвиток дослідницької культури студентів та залучення їх до іншомовного спілкування під час обговорення результатів наукової роботи. На підготовчому етапі до проведення конференції в економічному виші

викладач допомагає студентам відчутти потребу у вирішенні наукових проблем, спрямовує їх увагу на різноманітність підходів вчених до тлумачення одного й того ж питання, пропонує майбутнім фахівцям виявити власну точку зору на означену проблему. Іншомовна підготовка до участі у конференції передбачає опрацювання наукової термінології та формування у студентів навичок та вмінь виступати з публічними доповідями – дотримуватися рівного, емоційно позитивного тону та нормального темпу монологічного висловлювання, швидкої концентрації та переключення уваги, уміння привертати до себе увагу аудиторії та, за необхідністю, вносити корективи до свого виступу, володіти культурою іншомовного мовлення та рефлексивною культурою. Слід зауважити, що, як було визначено вище, усі ці навички та уміння формуються у процесі використання інтерактивних методів навчання. Коли студенти мають потребу до виявлення своєї наукової позиції та володіють знаннями, навичками і умінями з іноземної мови як інструментом до здійснення діяльності, вони здатні досягти мети-провести дослідження та презентувати результат. Задовolenня від отриманого результату сприятиме їхній внутрішній мотивації продовжувати займатися науковою діяльністю.

Висновки. Мотивація здійснення наукової дослідницької діяльності студентів економічних факультетів засобами іноземної мови може формуватися тільки при наявності інтересу і потреби студентів до цієї діяльності, а також на основі їх здатності до самостійної пошукової діяльності, володіння культурою іншомовного мовлення, рефлексивною культурою, інтерактивними навичками і умінями.

Список використаних джерел

- Система формування самостійно-дослідницької діяльності майбутніх учителів іноземних мов у процесі ступеневої підготовки: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / М.О. Князян; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. — Одеса., 2007. — 44 с. — укр.
- Лаврентьєва О. Науково-дослідницька діяльність майбутніх учителів у системі вдосконалення методологічної культури // Фізико-математична освіта. Науковий журнал. — Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2015. — № 1 (4). — С. 7-13.
- Пентилок М. І. Ділове спілкування та культура мовлення: навч. посіб. / Пентилок М. І., Маруніч І. І., Гайдасенко І. В. — К.: Центр навчальної літератури, 2010. — 224 с.
- Сенча І.А. Педагогічні умови формування дослідницької культури майбутніх менеджерів у процесі фахової підготовки: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / І.А. Сенча; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. — Одеса., 2008. — 24 с.
- Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: [підручник для студентів вузів] / В.М.Шейко, Н.М.Кушнарєнко. — [3-тє вид., стереотип.]. — К.: Знання-Прес, 2003. — 295 с.
- Бабанский Ю.К. Рациональная организация учебной деятельности / Ю.К. Бабанский. - М.: Знание, 1981. - 96с.
- Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.П. Ильин. - СПб: Издательство «Питер», 2000. — 512 с.
- Мальхина Е.В. Мотивация обучения младших школьников — К.: Уч. книга, 2002 — 304 с.
- Мескон М. Основы менеджмента / М.Мескон, М.Альберт, Ф. Хедоури. — М.: Издательство «Дело», 2002 — 704 с.

References

- Sistema formuvannya samostijno-doslidnickoyi diyalnosti majbutnih uchiteliv inozemnih mov u procesi stupenevoyi pidgotovki: Avtoref. dis... d-ra ped. nauk: 13.00.04 / M.O. Knyazyan; Pivdenno ukr. derzh. ped. un-t im. K.D. Ushinskogo. — Odesa., 2007. — 44 s. — ukr.
- Lavrentyeva, O. Naukovo-doslidnicka diyalnist majbutnih uchiteliv u sistemi vdoskonalennya metodologichnoyi kulturi // Fiziko-matematichna osvita. Naukovij zhurnal. — Sumi : SumDPU im. A.S.Makarenka, 2015. — № 1 (4). — S. 7-13.
- Pentilyuk, M. I. Dilove spilkuvannya ta kultura movlennya: navch. posib. / Pentilyuk M. I., Marunich I. I., Gajdayenko I. V. — K.: Centr navchalnoyi literaturi, 2010. — 224 s.
- Sencha, I.A. Pedagogichni umovi formuvannya doslidnickoyi kulturi majbutnih menedzheriv u procesi fahovoyi pidgotovki.: Avtoref. dis... kand. ped. nauk: 13.00.04 / I.A. Sencha; Pivdenno ukr. derzh. ped. un-t im. K.D. Ushinskogo. — Odesa., 2008. — 24 s.
- Shejko, V.M. Organizaciya ta metodika naukovo-doslidnickoyi diyalnosti: [pidruchnik dlya studentiv vuziv] / V.M.Shejko, N.M.Kushnarenko. — [3-tye vid., stereotip.]. — K.: Znannya-Pres, 2003. — 295 s.
- Babanskij, Yu.K. Racionalnaya organizaciya uchebnoj deyatel'nosti / Yu.K. Babanskij. - M.: Znanie, 1981. - 96s.
- Ilin, E.P. Motivaciya i motivy / E.P. Ilin. - SPb: Izdatel'stvo «Piter», 2000. — 512 s.
- Malyhina, E.V. Motivaciya obucheniya mladshih shkol'nikov — K.: Uch. kniga, 2002 — 304 s.
- Meskon, M., Albert, M., Hedouri F. Osnovy menedzhmenta. — M.: Izdatel'stvo «Delo», 2002 — 704 s.

HALASHOVA O.

Odesa National Economic University, Ukraine

MOTIVATING STUDENTS OF ECONOMIC FACULTIES FOR SCIENTIFIC RESEARCH IN THE PROCESS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

The article analyzes the necessity of forming the motivation of students of economic faculties to carry out scientific research. The significance of the students' scientific work for the growth of their creativity, self-realization, the formation of

creative critical thinking and the development of individual abilities in solving practical problems, identifying the initiative, expanding the theoretical world outlook and scientific erudition, and the conscious use of theoretical knowledge in future practical activities is proved by numerous studies of modern scholars.

However, the motivation of students to perform research remains very low. This, according to the author, is conditioned by the lack of students' needs for such activities, their lack of awareness of the importance of this activity for their professional training and professional self-determination. In particular, conducting research using foreign-language original scientific sources with further presenting the results in a foreign language is a rather complex activity for many students who do not major in foreign languages. In order to form the internal motivation of students for scientific research, the author recommends a number of approaches to organizing a learning process in a foreign language aimed at forming a culture of foreign language broadcasting the formation of students' reflective culture; forming student research culture to interactively interact in the process of performing problem-oriented professional tasks of creating public speaking skills.

Key words: *scientific research, activity, professional preparation, foreign language broadcasting, culture, self-fulfillment*

Стаття надійшла до редакції 17.02.2018 р.

УДК 378.016:57:37.033

ЛЮДМИЛА ГОМЛЯ

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ БІОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ПРОВЕДЕННЯ ПОЛЬОВОЇ ПРАКТИКИ

У статті розкрито організаційно-процесуальні можливості навчальної польової практики для формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей. Виокремлено домінуючі чинники, які утруднюють формування екологічної компетентності студентів, та окреслено основні напрямки її формування в процесі організації та проведення польових практик.

Ключові слова: студент, екологічна компетентність, цінності, комплексні польові практики, сталий розвиток суспільства, фахівці-екологи

Проблема формування екологічної компетентності набуває особливої актуальності в контексті впровадження освіти сталого розвитку. Екологічна криза, що наростає в світі, спонукає до переосмислення відносин у системі «природа – людина – суспільство» і пошуку шляхів їхньої гармонізації. У зв'язку з цим для просування країни до високотехнологічного інформаційного суспільства особливого значення набуває рівень відповідної освіченості й культури фахівців (Титаренко, 2003).

Утвердження України в міжнародній спільноті передбачає якісні зміни у змісті і методах освіти, яка має орієнтуватись на пріоритети збалансованості в суспільному розвитку. Основну роль у вирішенні цього завдання відіграє екологічна освіта як засіб впливу на спосіб життя і споживання громадян. Підготовка висококваліфікованих біологів та екологів є одним із важливих завдань екологічної освіти, засобом перебудови суспільства згідно з вимогами сталого розвитку. Її виняткова роль у майбутній модернізації України відзначена у стратегічних напрямах розвитку вищої освіти в Україні у XXI столітті: на місце нинішньої економічної людини має прийти людина екологічна (Титаренко, 2005). Водночас, це завдання неможливо вирішити, дистанціюючись від практичних складових освіти, без яких її теоретичні аспекти не здатні забезпечити належну компетентність фахівця.

Метою цієї статті є розкриття організаційно-процесуальних можливостей навчальної польової практики для формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей.

Аналіз сучасних розробок засвідчує, що навчально-польова практика належить до дослідницько-практичної діяльності, а тому має важливе значення в професійній підготовці студентів. Основні підходи до проведення навчальної польової практики студентів репрезентовані у роботах Л. Астахової, М. Бойко, С. Коваленко, О. Лукаш, С. Морозюк, І. Солдатової, Н. Туровцевої та інших.

Вивчення досвіду практичної діяльності студентів ЗВО засвідчило, що для вирішення екоосвітніх завдань на польовій практиці, яка проходить у природних і штучних екосистемах, значна увага приділяється розкриттю механізмів виникнення у рослин пристосувань до життя в певних умовах середовища, впливу на

них людини та питанням охорони і відтворення флори й фауни певних регіонів. Застосування теоретичних знань, їхня своєрідна перевірка практикою сприяє формуванню переконаності у їхній дієвості, чинності, істинності, а отже, ефективно впливає на формування екологічної компетентності (Титаренко, 2004). Такий підхід забезпечує вивчення студентами екологічних проблем у поєднанні з набуттям досвіду взаємодії з природою, покращення якості стану довкілля, динамічність теоретичних і прикладних екологічних знань, формування природовідповідних умінь, сприяє формуванню професійно достатнього рівня екологічної компетентності.

Для студентів біологічних спеціальностей університетів пріоритетним є професійний різновид екологічної компетентності. Випускники університету матимуть фахове ставлення до взаємодії з навколишнім середовищем і вирішення екологічних проблем у сільському й комунальному господарстві, на виробництві. Крім того, отримувана спеціальність учителя біології робить професійну екологічну компетентність студента необхідною умовою формування відповідної якості в учнів. Повсякденно-побутова екологічна компетентність має бути притаманна студентам – пересічним громадянам, споживачам природних ресурсів. Вона виявляється в щоденному прийнятті рішень щодо власного споживання ресурсів і врахуванні екологічних наслідків власного впливу на довкілля.

Основою для формування як професійного, так і повсякденно-побутового видів екологічної компетентності студентів є екологічні знання. Важливе значення у формуванні якості має досвід практичної діяльності в довкіллі, що у студентів має безпосередній та опосередкований характер. Це дає підстави виділити у структурі екологічної компетентності студентів інформаційно-досвідну складову.

Професійна екологічна компетентність формується під впливом екологічної інформації наукового чи прикладного характеру. У її формуванні беруть участь загальнонаукові знання й ті, що стосуються найближчого середовища. Саме останні використовуються в досвіді прийняття рішень стосовно його стану, вибору способу діяльності. Отримання студентами опосередкованого і безпосереднього досвіду взаємодії з природою відбувається під час лекційно-семінарського навчання, практично-лабораторних робіт та комплексних польових практик.

Вибір способу діяльності залежить від ціннісних орієнтацій особистості, місця екологічних цінностей в ієрархії особистісних, що знаходить своє відображення в характері мотивів діяльності. Тому у структурі екологічної компетентності студентів виділено мотиваційно-ціннісну складову.

У формуванні мотиваційно-ціннісної складової екологічної компетентності важливими є і предметні, і суб'єктні цінності. Визначальними у прийнятті рішень є не лише спектр екологічних цінностей особистості, а й місце цих цінностей в ієрархії особистісних. Важливою умовою формування екологічної компетентності є трансформація зовнішніх мотивів і стимулів у внутрішні мотиви студентів, які сприятимуть формуванню природобезпечної діяльності без зовнішнього контролю.

Екологічні знання, досвід, цінності і мотиви студентів реалізуються у професійній практичній діяльності і щоденній поведінці. Діяльність є реальним чинником ризиків для довкілля або шляхів його збереження, і саме за її виявами оцінюють рівень екологічної компетентності. Тому у структурі екологічної компетентності виділено поведінково-діяльну складову.

Для формування екологічної компетентності студентів необхідні також готовність до прийняття екологічно виважених рішень та відповідальність за власні дії. Ці інтегративні елементи є системотворчими для формування екологічної компетентності студентів.

У дослідженні екологічну компетентність студентів розглянуто, як здатність застосовувати екологічні знання й досвід у професійних і життєвих ситуаціях, керуючись пріоритетністю екологічних цінностей і непрагматичною мотивацією взаємодії з довкіллям на основі усвідомлення особистої причетності до екологічних проблем і відповідальності за екологічні наслідки власної професійної і побутової діяльності.

Відповідно до структури екологічної компетентності в дослідженні визначено критерії сформованості цієї якості у студентів, до яких належать: обізнаність із екологічною проблематикою, усвідомлення екологічних проблем місцевого рангу, наявність досвіду вирішення екологічних проблем (критерії сформованості інформаційно-досвідної складової); місця екологічних цінностей в ієрархії особистісних, характер ставлення до природи (сформованості мотиваційно-ціннісної складової), екологічно безпечна поведінка і діяльність у професійній та побутовій сферах (сформованості поведінково-діяльної складової); готовність приймати рішення і діяти в довкіллі з мінімальною шкодою для нього, відповідальність за екологічні наслідки своєї діяльності (сформованість інтегративних елементів готовності і відповідальності).

Особливою формою організації навчально-виховного процесу у закладі вищої освіти (ЗВО), під час якого закріплюються набуті на лекціях, семінарах, лабораторно-практичних заняттях теоретичні знання, формуються вміння спостерігати не лише природні об'єкти та явища, а й взаємозв'язки людини з природою, оцінювати способи природокористування, виступають навчальні польові практики. Навчальні польові практики біологічного спрямування ми розглядаємо як одну із найефективніших форм екологічного виховання студентів і формування у них екологічної компетентності, готовності до діяльності та відповідальності. Саме тому під час проведення польової практики одним із важливих завдань керівника є

формування у студентів культури природокористування та відповідального ставлення до природи. Крім того, польові практики спонукають студентів до емоційного сприймання та осмислення об'єктів та явищ довкілля.

Сучасний стан навколишнього природного середовища і тенденції вирішення екологічної проблеми на регіональному та національному рівнях, у тому числі і в Полтавській області, ставлять перед суспільством нові завдання в галузі кадрового забезпечення цієї важливої соціально-економічної сфери фахівцями нового покоління, спрямованими на високому професійному рівні забезпечити практичну природоохоронну діяльність. Одним із реальних та продуктивних джерел забезпечення професійної галузі такими фахівцями є навчання за напрямами підготовки «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування», яке передбачає підготовку висококваліфікованих кадрів на інноваційній основі з когорта випускників загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів, що і здійснюється на базі Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (ПНПУ) з 2006 року (Смоляр, 2012).

Важливим аспектом у формуванні екологічного компетентності є польова практика. Саме у підготовці екологів практика є необхідною (Рудишин, 2009), і суттєву роль тут можуть відіграти заповідні об'єкти з їх науковим потенціалом (Вишенська, 2011). Реалізація цієї програми робочими планами ПНПУ передбачає проведення ознайомчої польової практики на першому, навчальної польової практики на другому і дослідницької практики на третьому курсі. Усі дисципліни, польова практика для яких обов'язковою, вимагають як стандарт мати природні об'єкти що не підлягали антропогенному навантаженню. Більшість таких об'єктів є на заповідних територіях. Лише обмежена кількість ЗВО мають бази практики, що знаходяться поблизу заповідних об'єктів, тому для інших ЗВО навіть наявність власних баз практики не гарантує повноцінного виконання програми практики. Проблема ускладнюється ще тим, що два керівники, що їдуть з групою не в змозі ефективно працювати із студентами при виконанні робіт з різних дисциплін. Тому на будь якій університетській базі ефективно провести практику не є можливим. Виходом є місце розташування практики, де можна було б задіяти місцевих фахівців відповідного профілю. І це за умов належного поселення і харчування студентів. Вважаємо, що доречним буде проводити практику на базі адміністративно-наукового комплексу заповідника, в план якого входить забезпечення умов для навчання майбутніх спеціалістів-екологів. Зрозуміло, що лише однієї волі навчальних закладів і Міносвіти не буде достатнім для виконання планів, навіть при бажанні керівництва заповідників допомагати ЗВО.

Полтавський національний педагогічний університет має певний досвід співпраці із заповідниками у сфері підготовки фахівців-екологів. Упродовж 7 років студенти ПНПУ імені В.К. Короленка проходили комплексну практику в Карадазькому природному заповіднику НАНУ. Карадазький заповідник розташовується на стику двох рослинних і ландшафтних зон і являє собою незвичайно виразний контраст з областю понижених пустельних передгір'їв і степних рівнин, які прилягають до нього з півночі. Немає, напевно, іншого місця в Україні, де можна було би спостерігати таку різку зміну ландшафтів на такій малій відстані. Це чи не єдина територія, де на відносно невеликій площі існує комплекс для польових досліджень майже із усіх дисциплін які викладаються при підготовці екологів. На жаль, нині ми не можемо, у зв'язку з подіями в Криму, продовжити проводити практику там, і тому вже кілька років поспіль проводимо її в Азово-Сиваському національному природному парку використовуючи досвід організації практики в Карадазькому природному заповіднику НАНУ.

Отже, керівництво заповідника є зацікавленим у роботах студентів, які тим допомагають у виконанні наукових планів установи. Можна вважати, що включення студентських практик до планової роботи заповідників, виділення державних коштів на облаштування тимчасового проживання практикантів та інших дослідників на території заповідників сприяло б не тільки підвищенню рівня підготовки майбутніх екологів, а й частково допомагало у виконанні наукових проектів і забезпечувало відбір студентів для подальшого працевлаштування і оновлення кадрів заповідних установ.

З іншого боку, реальний потенціал заповідних територій (і фахівців наукової частини), особливо заповідних об'єктів гірської місцевості, є значно ширшим. Ідеальним варіантом було б провадити частину навчального процесу на території заповідників, чергуючи лекції практичними роботами у польових умовах. Якщо згадати переліку дисциплін, які вивчаються, зрозумілим стає, наскільки корисним буде такий варіант проведення начального процесу. Якщо творчо використати зарубіжний досвід, коли наукова робота супроводжується викладанням, а комп'ютерні бази даних вмістять більшу частину достовірних результатів досліджень, друкованих матеріалів, у т.ч. програм і посібників, такий варіант навчального процесу виховання майбутніх екологів стане практично здійсненим.

Висновки. Таким чином, зміст польових практик потребує додаткових відомостей з методів проведення екологічного моніторингу у довкіллі та з побутової проблематики. Особливо актуальним є насичення польових практик завданнями ужиткового краєзнавчого характеру й такими, що торкаються сфери побутової діяльності і впливу людини на довкілля. Потребують вдосконалення також методи виховного впливу на студентів. Серед загалом позитивних умов формування екологічної компетентності студентів (наявності екологічного змісту у комплексі дисциплін, можливості самореалізації під час семінарських і лабораторних занять, практичного застосування набутих знань на польових практиках) існують чинники, що утруднюють формування цієї якості. Серед них – нестача у змісті природоохоронної проблематики місцевого рангу та

практична відсутність відомостей, які стосуються побутової сфери діяльності особистості (утруднює процес прийняття рішень і відповідальність за стан найближчого довкілля), переважне використання навчально-виховних методів, що суперечать нормам природоохоронної поведінки (унеможливають формування ціннісного ставлення до природи, природоохоронної мотивації і відповідної діяльності, пригнічують готовність до збереження природи і відповідальність за її стан).

Досвід нашої практичної діяльності засвідчив, що усунення зазначених чинників при організації та проектуванні змісту навчально-польових практик дозволяє підвищити рівень сформованості екологічної компетентності майбутніх фахівців-екологів.

Список використаних джерел

- Рудишин С.Д. Біологічна підготовка майбутніх екологів. Теорія і практика / С.Д. Рудишин. – Вінниця: «Темпус», 2009. – 270 с.
- Вишенська І.Г. Практика в заповідних об'єктах як необхідна складова підготовки екологів [Електронний ресурс] / [Вишенська І.Г., Гамор Ф.Д., Загнітко В.М., Незруч О.Т.] // Збірник наукових статей “ІІІ-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю”. – Вінниця, 2011. – Том.1. – С.322–324.
- Смоляр Н.О. Еколого-просвітницька концепція діяльності кафедри екології та охорони довкілля Полтавського національного університету імені В.Г. Короленка / Н.О. Смоляр // Навколишнє середовище і здоров'я людини: М-ли V Всеукр. Наук.-практ. семінару, м. Полтава, 29-30 листопада 2011 р. – Полтава: Скайтек, 2012. – С. 236-232.
- Титаренко Л.М. Ділові ігри як засіб формування екологічної компетентності студентів університетів / Л.М. Титаренко // Вісн. Черк. ун-ту. – Черкаси, 2005. – Вип. 75. – Сер.: Пед. наук. – С. 155-159.
- Титаренко Л.М. Готовність до екологічної діяльності як засада формування екологічної компетентності студентів / Л.М. Титаренко // Підвищення готовності майбутніх фахівців до інноваційної педагогічної діяльності: Зб. наук. пр. – Харків: Стиль-Іздат, 2005. – С. 201-206.
- Титаренко Л.М. Екологічна компетентність особистості як складова її життєвої компетентності / Л.М. Титаренко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. пр. – Київ, 2005. – Вип.8. – Кн. II. – С. 12-15.
- Титаренко Л.М. До питання трансформації науково-дослідної роботи у сучасній вищій школі / Л.М. Титаренко // Проблеми формування ціннісних орієнтирів професійної діяльності: Зб. наук. пр. – Харків: Стиль-Іздат, 2005. – С. 214-219.
- Титаренко Л.М. Деякі аспекти дослідження поняття „екологічні цінності” / Л.М. Титаренко // Наук. вісн. Ужгор. нац. ун-ту. – Ужгород, 2004. – Вип. 7. – Серія: Педагогіка, соціальна робота. – С. 188 -192.
- Титаренко Л.М. До питання про екологічну культуру та екологічну освіту молоді / Л.М. Титаренко // Теорія і практика сучасного природознавства: Зб. наук. праць. – Херсон, 2003. – С. 172-176.

References

- Rudishin, S.D. Biologichna pidgotovka majbutnih ekologiv. Teoriya i praktika / S.D. Rudishin. – Vinnicya: «Tempus», 2009. – 270 s.
- Vishenska, I.G. Praktika v zapovidnih ob'ektah yak neobhidna skladova pidgotovki ekologiv [Elektronnij resurs] / [Vishenska I.G., Gamor F.D., Zagnitko V.M., Nezruch O.T.] // Zbirnik naukovih statej “III-go vseukrayinskogo z'yizdu ekologiv z mizhnarodnoyu uchastyu”. – Vinnicya, 2011. – Tom.1. – S.322–324.
- Smolyar, N.O. Ekologo-prosvitnicka koncepciya diyalnosti kafedri ekologiyi ta ohoroni dovkillya Poltavskogo nacionalnogo universitetu imeni V.G. Korolenka / N.O. Smolyar // Navkolishnye seredovishe i zdorov'ya lyudini: M-li V vseukr. Nauk.-prakt. seminaru, m. Poltava, 29-30 listopada 2011 r. – Poltava: Skajtek, 2012. – S. 236-232.
- Titarenko, L.M. Dilovi igri yak zasib formuvannya ekologichnoyi kompetentnosti studentiv universitetiv / L.M. Titarenko // Visn. Cherk. un-tu. – Cherkasi, 2005. – Vip. 75. – Ser.: Ped. nauk. – S. 155-159.
- Titarenko L.M. Gotovnist do ekologichnoyi diyalnosti yak zasada formuvannya ekologichnoyi kompetentnosti studentiv / L.M. Titarenko // Pidvishennya gotovnosti majbutnih fahivciv do innovacijnoyi pedagogichnoyi diyalnosti: Zb. nauk. pr. – Harkiv: Stil-Izdat, 2005. – S. 201-206.
- Titarenko, L.M. Ekologichna kompetentnist osobistosti yak skladova yiyi zhittjevoyi kompetentnosti / L.M. Titarenko // Teoretiko-metodichni problemi vihovannya ditej ta uchnivskoyi molodi: Zb. nauk. pr. – Kiyiv, 2005. – Vip.8. – Kn. II. – S. 12-15.
- Titarenko, L.M. Do pitannya transformaciyi naukovo-doslidnoyi roboti u suchasnij vishij shkoli / L.M. Titarenko // Problemi formuvannya cinnisnih oriyentiriv profesijnoyi diyalnosti: Zb. nauk. pr. – Harkiv: Stil-Izdat, 2005. – S. 214-219.
- Titarenko, L.M. Deyaki aspekti doslidzhennya ponyattya „ekologichni cinnosti” / L.M. Titarenko // Nauk. visn. Uzhgor. nac. un-tu. – Uzhgorod, 2004. – Vip. 7. – Seriya: Pedagogika, socialna robota. – S. 188 -192.
- Titarenko, L.M. Do pitannya pro ekologichnu kulturu ta ekologichnu osvitu molodi / L.M. Titarenko // Teoriya i praktika suchasnogo prirodznavstva: Zb. nauk. prac. – Herson, 2003. – S. 172-176.

GOMLYA L.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

FORMATION OF ENVIRONMENTAL COMPETENCY OF STUDENTS OF BIOLOGICAL SPECIALTIES IN THE PROCESS OF POLISH PRACTICE

Organizational-process possibilities of the educational field practice for the purpose of ecological competence forming for the students of biological specialties have been presented in the article. Basic factors which complicate students ecological competence forming, fundamental directions of its formation in the process of organization and realization field practice have been underlined in the article.

The content of field practice requires additional information on the methods of environmental monitoring in the environment and on the domestic issues. Particularly relevant is the saturation of field practices with the tasks of applied local history and those that affect the spheres of domestic activities and human impact on the environment. Methods of educational impact on students are also needed. Among the generally positive conditions for the formation of environmental competence of students (the presence of ecological content in the discipline, the possibility of self-realization during seminars and laboratory classes, the practical application of acquired knowledge in field practice), there are factors that impede the formation of this quality. Among them is the lack of content of the environmental issues of the local rank and the practical absence of information relating to the domestic sphere of the person's activities (complicates the decision-making process and responsibility for the state of the surrounding environment), the prevailing use of educational and educational methods that contradict the norms of environmental behavior (make it impossible to form a value the attitude towards nature, environmental motivation and related activities, suppress the readiness to preserve nature and the responsibility for it with en).

Key words: student, ecological competence, values, complex field practices, sustainable development of society, environmentalists

Стаття надійшла до редакції 27.03.2018 р.

УДК 37.091.2:331.548]:352-057.177.3(477.53)

МАРИНА ГРИНЬОВА

ВАЛЕНТИНА ДРИЖД

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ВПЛИВ КЕРІВНИКА ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД НА ВИБІР МОЛОДДЮ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФЕСІЇ (НА ПРИКЛАДІ БІЛОЦЕРКІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ ТА СЕМЕНІВСЬКОЇ СЕЛИЩНОЇ ОТГ)

У статті розглянуто особливості профорієнтаційної роботи керівників об'єднаних територіальних громад, спрямованої на вибір молоддю педагогічної професії (на прикладі Білоцерківської сільської та Семенівської селищної ОТГ), розроблено поради та рекомендації органам місцевого самоврядування, щодо стимулювання роботи керівників .

Ключові слова: об'єднана територіальна громада, керівник об'єднаної територіальної громади, місцеве самоврядування, децентралізація, профорієнтаційна робота

Постановка проблеми. В Україні триває процес реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Про це говорять на телебаченні, пишуть в газетах, дискутують під час публічних заходів. Але не завжди публікації, дискусії носять конструктивних характер: відомі випадки, коли так званні «експерти» починають розповідати про реформу, абсолютно не розуміючись на предметі розмови. Це призводить до дискредитації ідеї проведення реформи та нівелює зусилля багатьох людей, які доклали значних зусиль, щоб цей процес все ж таки розпочався. Система місцевого самоврядування на сьогодні не задовольняє потреб суспільства. Функціонування органів місцевого самоврядування у більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання населенню органами місцевого самоврядування, утвореними ними установами та організаціями високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях (Вернадський, 2002).

Територіальна організація влади, яка має вирішувати певні проблеми та завдання життєдіяльності суспільства, культурного, соціально-економічного, політичного розвитку, транспортної інфраструктури,

надання якісних адміністративних та освітніх послуг населенню, відіграє надзвичайно важливу роль у державі. На сьогодні переважна більшість об'єднаних територіальних громад (ОТГ) в Україні, маючи право вирішувати питання місцевого значення, неспроможні їх виконувати через брак коштів, занепад або відсутність інфраструктури, а також брак кадрів відповідної кваліфікації. Тому значна частина питань місцевого значення не вирішується належним чином – не утримуються приміщення шкіл, закладів охорони здоров'я, не забезпечується благоустрій території тощо. Децентралізація відіграє важливу роль у демократизації і трансформації суспільства, переходу до інститутів, заснованих на ініціативі та відповідальності окремої людини та громади. Тенденція до широкого її впровадження спостерігається в адміністративній, політичній, бюджетно-фінансовій, соціальній сферах, сприяє розвитку людського потенціалу, відповідальності влади, покращанню якості надання державних і громадських послуг, консолідації суспільства, вирішенню економічних, правових, політичних, етнічних проблем. Результатом децентралізації має стати побудова розвиненої, сильної демократичної держави із самодостатнім місцевим самоврядуванням, здатним ефективно вирішувати місцеві проблеми та якнайкраще забезпечити населення широким спектром публічних послуг.

Керівник очолює організацію і використовує надану йому владу для впливу на поведінку людей, котрі у ній працюють. Діяльність голови об'єднаної територіальної громади включає алгоритм розвитку проведення профорієнтаційної роботи, який передбачає: проведення системного аналізу; визначення сильних та слабких сторін, запитів та можливостей освітніх закладів; окреслення пріоритетів місцевого самоврядування у освітній системі ОТГ; визначення шляхів та інструментарію досягнення зазначених пріоритетів, орієнтація профорієнтаційних заходів в системі ОТГ органами студентського та місцевого самоврядування (Батанов, 2008; Мороз, 2008).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема організації діяльності територіальної громади займалися вчені В. Бабаєв, М. Баймуратов, П. Біленчук, Р. Брусак, В. Воронкова, В. Григор'єв, А. Гошко, Г. Дробенко, В. Кампо, І. Козара, В. Куйбіда, О. Лазор, Ю. Свірський та ін. Окремі аспекти законодавчого забезпечення функціонування територіальних громад досліджували у своїх роботах О. Батанов, В. Борденюк, П. Любченко, В. Кравченко, В. Куйбіда, В. Погорілко, О. Фрицький та ін. Зокрема, шляхи посилення дієвості та особливості організації місцевого самоврядування в системі публічної влади перебували в центрі уваги провідних фахівців у галузі державного управління та права: В. Авер'янова, В. Бабаєва, В. Бакуменка, О. Батанова, Т. Безверхнюк, О. Бобровської, О. Богашко, Р. Войтович, Н. Грицьак, І. Дробота, О. Ігнатенка, В. Князева, Ю. Куца, В. Куйбіди, О. Лебединської, П. Любченка, В. Мамонової, В. Мартиненка, М. Миколайчука, П. Надолішнього, Н. Нижник, А. Онупрієнка, О. Поважного, М. Пухтинського, І. Розпутенка, С. Саханенка, А. Семенченка, Ю. Тодики, В. Шаповала, Ю. Шарова та ін. Питання формування національної та місцевих еліт розкриті в працях М. Білинської, Т. Василевської, В. Голубь (Токовенко), Н. Гончарук, В. Гошовської, М. Долишнього, Ю. Кальниша, Ю. Ковбасюка, О. Молодцова, В. Олуйка, Л. Пашко, М. Пірен, А. Рачинського, Н. Селютіної, С. Серьогіна, В. Трощинського, С. Телешуна. Для розуміння проблем організації місцевого самоврядування в діалектичній єдності зі становленням публічної влади вагомими є праці зарубіжних авторів: Ж. Адре, М. Азнара, Ю. Алпатова, Г. Брюггемана, І. Бутко, М. Вебера, Ж. Девемі, М. Ісаєва, В. Карбалевіча, В. Кіматури, Е. ЛеРуа-Ладюрі, Л. Ледока, М. Лібаракіна, Б. Майгера, І. Мізроцькі, О. Музики-Стефанчук, І. Новожинова, А. Осавелюка, Е. Стівенса, Цунео Енако та ін. Ідея народного суверенітету обґрунтовується в працях Ж. Бодена, Д. Локка, Ш. Монтеск'є, Т. Пейна, Ж.-Ж. Руссо, Е. Сійєса, А. Токвіля, у Росії – О. Радищева, М. Чернишевського, М. Бакуніна та інших прогресивних мислителів. Разом із тим, низка теоретичних і практичних питань діяльності керівників територіальних громад в Україні залишилися поза увагою вчених (Залуцький, 2008).

Метою статті є розкриття особливостей організації роботи керівників об'єднаних територіальних громад з молоддю, спрямованою на вибір педагогічної професії (на прикладі Білоцерківської сільської та Семенівської селищної ОТГ).

Виклад основного матеріалу. Децентралізація яка є ключовою реформою Уряду включає ряд аспектів – створення територіальних громад через механізм добровільного об'єднання, передача значних повноважень та фінансових ресурсів від органів державної влади до органів місцевого самоврядування для максимального наближення послуг до громадян та прийняття самостійних управлінських рішень щодо соціально-економічного розвитку своїх територій. Старт процесу децентралізації дав закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад» прийнятий 15 лютого 2015 року Верховною Радою України. Процес децентралізації в Полтавській області розпочався з затвердження рішенням сесії Полтавської обласної ради від 18 червня 2015 року Перспективного плану формування територій громад Полтавської області (далі – План), який передбачав формування 57 об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ). Проте, Урядом визнано спроможними лише 45 громад (розпорядження КМУ від 4 грудня 2015 №1281-р). На початок 2017 року на базі 81 місцевої ради утворено 23 спроможних ОТГ, з яких 2 – міські, 6 – селищних та 15 – сільських; вони об'єднали 324 населені пункти, де проживає 162 тис. осіб (без урахування чисельності міст обласного значення це 25% населення області), загальна площа – 3602,17 км² (12,5% від загальної площі області). За результатами 6 місяців 2017 року утворилося ще 7 ОТГ – Бутенківська сільська (Кобеляцький район), Нехворощанська та Драбинівська сільські (Новосанжарський район), Гребінківська міська (Гребінківський район), Ланнівська сільська (Карлівський район), Лохвицька міська

(Лохвицький район), Руденківська сільська (Новосанжарський район) – які пройшли всі етапні процедури об'єднання і по яких облдержадміністрацією направлено звернення до ЦВК про призначення перших виборів депутатів та голів відповідних рад, таким чином, на сьогодні на Полтавщині створено 30 спроможних ОТГ. Наразі процес добровільного об'єднання громад розпочався і в Полтавському районі: в червні 2017 року в Щербанівську ОТГ вирішили об'єднатися мешканці Щербанівської та Тростянецької сільських рад, в Терешківську ОТГ – мешканці Терешківської та Микільської сільських рад. Також розпочато процедуру об'єднання і Новосанжарською селищною та Зачепилівською сільською громадами в Новосанжарську ОТГ (Сопій, Климанська, 2001).

Керівники об'єднаних територіальних громад є випускниками різних вищих навчальних закладів України, зокрема і Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Тут навчалися: Кузьменко Володимир Вікторович за спеціальністю «Історія та суспільствознавство» (Решетилівська селищна об'єднана територіальна громада); Лещенко Іван Васильович, який закінчив фізико-математичний факультет (Білоцерківська сільська об'єднана територіальна громада); Милашевич Людмила Павлівна здобула кваліфікацію вчителя російської мови та зарубіжної літератури (Семенівська селищна об'єднана територіальна громада); Тутка Олександр Іванович за спеціальністю «Педагогіка і методика середньої освіти. Фізична культура» та здобув кваліфікацію вчителя фізичної культури і валеології (Шишацька селищна об'єднана територіальна громада). Нами зібрано і проаналізовано автобіографії та інформацію про діяльність керівників об'єднаних територіальних громад Полтавської області, а саме, Л.П. Милашевич (Семенівська селищна ОТГ) та І.В. Лещенка (Білоцерківська сільська ОТГ).

Розглянемо особливості впливу керівника об'єднаної територіальної громади на вибір молоддю педагогічної професії:

І.В. Лещенко – це дійсно керівник європейського рівня, у якого слова не розходяться з ділом. Збереження мережі навчально-виховних закладів, їх повноцінне функціонування – є першочерговою турботою сільського голови, адже важливо, щоб діти в сільських дошкільних навчальних закладах та школах мали можливість перебувати у комфортних умовах. Ще два роки назад освіта громади мала інше обличчя. Сьогодні ж, в усіх закладах освіти проведено заміну старих дерев'яних вікон та дверей на сучасні металопластикові. Проведено реконструкцію опалювальної системи Красногорівської ЗОШ I-III ступенів, капітальний ремонт даху Бірківського НВК та харчоблоку Подільської ЗОШ I-II ступенів. Відремонтовано частину приміщень Білоцерківського ДНЗ (дитячого садка) «Дюймовочка» та школи у с. Балаклія, у яких відкрито другу групу та створено навчально-виховний комплекс. Усі освітні заклади забезпечені новими дитячими меблями, технологічним обладнанням та м'яким інвентарем. Два роки поспіль для першокласників закуповуються нові парти та «Букварі». Для учнів шкіл громади коштом місцевого бюджету придбано підручники з різних навчальних дисциплін.

Л.П. Милашевич – це керівник, що завжди дотримується своїх обіцянок та володіє неабиякими лідерськими якостями. Сьогодні під її керівництвом впроваджується проект «Реконструкція приміщення колишньої школи під адміністративно-культурний центр в селі Вереміївка Семенівського району, Полтавської області», постійно покращується матеріально-технічна база Семенівських загальноосвітніх закладів, Семенівської дитячої музичної школи, самодіяльних колективів, що працюють на теренах Семенівщини (Семенівська..., 2017).

Важливим є питання організації профорієнтаційної роботи в об'єднаних територіальних громадах, спрямованої на вибір молоддю педагогічної професії.

Профорієнтація – це науково обґрунтована система соціально-економічних, психолого-педагогічних, медико-біологічних і виробничо-технічних заходів щодо надання молоді особистісно орієнтованої допомоги у виявленні й розвитку здібностей і схильностей, професійних і пізнавальних інтересів у виборі професії, а також формування потреби у праці й готовності працювати в умовах ринку, багатшаровості форм власності й діяльності. Вона реалізується в ході навчально-виховного процесу, позаурочної та позашкільної роботи з учнями. Цілями профорієнтації є: надання профорієнтаційної підтримки учням у процесі вибору профілю навчання та сфери майбутньої професійної діяльності; вироблення в школярів свідомого ставлення до праці, професійне самовизначення в умовах свободи вибору сфери діяльності відповідно до своїх можливостей, здібностей і з урахуванням вимог ринку праці. Тому ми вирішили перевірити ставлення до цього процесу учнів 11 класів. Вони приділяють увагу самопідготовці та саморозвитку, спрямовану на формування професійних якостей в обраному виді праці. Розв'язання завдань профорієнтації здійснюється в різних видах діяльності учнів (пізнавальній, суспільно корисній, комунікативній, ігровій, продуктивній праці). Із цієї метою щорічно складаються шкільні й міські плани роботи із профорієнтації. Цей напрям простежується в плані кожного класного керівника (розділ «Профорієнтація») (Півень, 2002).

Нами складений опитувальник оцінювання готовності до обраної діяльності, що визначили основні аспекти ставлення молоді (11 клас) до вибору майбутньої професії.

Чи визначилися ви з майбутньою професією?

Яку професію ти хотів би отримати?

Чим тебе приваблює ця професія, заняття?

Що спонукало Вас обрати саме цю професію?

Що було джерелом інформації про обрану професію?

Як ставляться батьки до Вашого вибору професії?

Проаналізуємо стан ставлення молоді до вибору майбутньої професії (травень 2017 р.). На цей час 70% випускників уже обрали майбутню професію, 30% – ще ні.

Завдяки цілеспрямованій профорієнтаційній роботі керівників об'єднаних територіальних громад, вчителів, батьків більшість молоді (71%) зацікавлена у педагогічній професії (Рис. 1).

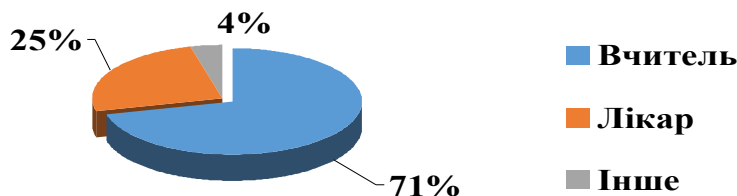

Рис. 1. Яку професію ти хотів би отримати?

50% випускників вважають, що професія вчителя є престижною та модною (Рис. 2).

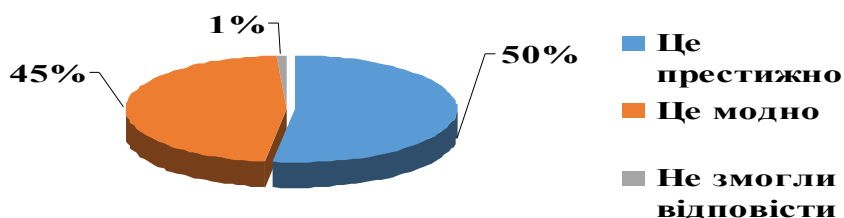

Рис. 2. Чим тебе приваблює ця професія, заняття?

Таким чином, результати щодо профорієнтаційної роботи в об'єднаних територіальних громадах свідчать, що 55% школярів стверджують, що на вибір педагогічної професії вплинув приклад вчителів, 15% вважають, що це сімейна традиція, 10% молоді звертаються за порадою батьків і, на жаль, 20% не змогли обґрунтувати свій вибір майбутньої професії (Рис. 3).

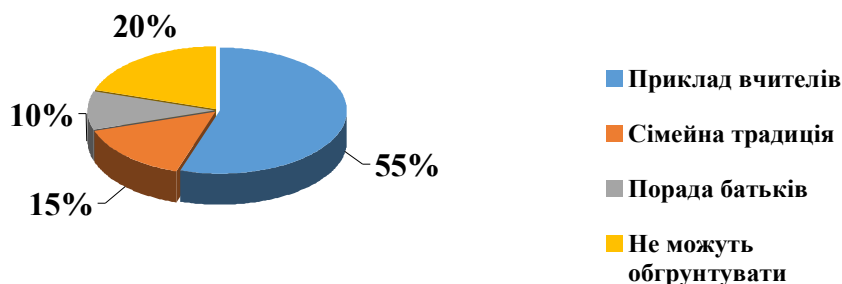

Рис. 3. Що спонукало Вас обрати саме цю професію?

Аналізуючи відповіді школярів, зазначимо, що на вибір професії впливає приклад вчителя (Рис. 4).

Не менш важливим є і те, що, за даними опитування, 73% батьків беруть активну участь в профорієнтаційній роботі, спрямованій на педагогічну професію та підтримують свої дітей у такому виборі.

Велику увагу керівники Білоцерківської сільської та Семенівської селищної об'єднаних територіальних громад приділяють нагородженню учнів за навчальні досягнення, участь в конкурсах та олімпіадах. В досліджуваних ОТГ створюються різноманітні гуртки, задля постійного розвитку молоді в усіх сферах діяльності (Волобуєва, 2005).

Висновки. На основі проведених досліджень розроблені рекомендації місцевому самоврядуванню щодо вибору молоддю педагогічної професії в об'єднаних територіальних громадах.

Забезпечити взаємодію органів місцевого та студентського самоврядування Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка з питань профорієнтаційної роботи, спрямованої на вибір молоддю педагогічної професії в об'єднаних територіальних громадах.

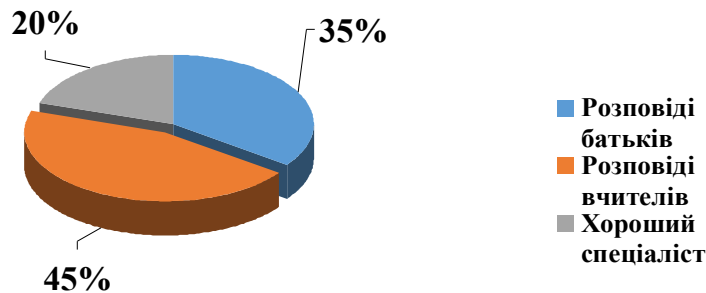

Рис. 4. Що було джерелом інформації про обрану професію?

Забезпечити проведення просвітницьких екскурсій до Білоцерківської сільської та Семенівської селищної ОТГ з метою вивчення, впровадження і розповсюдження передового досвіду їх керівників – Л.П. Милашевич та І.В. Лещенка.

Організувати виступи керівників об'єднаних територіальних громад перед студентським самоврядуванням педагогічного університету та магістрами зі спеціальності 073 Менеджмент (Управління навчальним закладом, управління проектами та управління інноваційною діяльністю).

Полтавському національному педагогічному університету імені В.Г. Короленка забезпечити кваліфікованими фахівцями навчально-освітні заклади Полтавщини, що дасть можливість активізації профорієнтації молоді для вибору педагогічної професії.

Підвищити спроможність органів місцевого самоврядування висвітлювати позитивні аспекти педагогічної професії в об'єднаних територіальних громадах.

Щодо стимулювання діяльності керівників об'єднаних територіальних громад, спрямованої на вибір молоддю педагогічної професії розроблено рекомендації місцевому самоврядуванню:

Керівникам об'єднаних територіальних громад Полтавщини брати до уваги відгуки та зауваження школярів, їх батьків та вчителів в організації профорієнтаційної роботи, спрямованої на вибір педагогічної професії.

Департаменту освіти та науки Полтавської обласної державної адміністрації активізувати профорієнтаційну роботу спрямовану на вибір молоддю педагогічної професії.

На базі об'єднаної територіальної громади створити педагогічний гурток «Все починається з учителя», що допоможе розкрити учнівський педагогічний потенціал, а саме надасть можливість школярам проявити себе в організації тематичних заходів, проведення уроків з молодшими школярами та спрямувати вибір професії вчителя.

Головам ОТГ посилити увагу до проблем організації профорієнтаційної роботи з молоддю в освітніх закладах Полтавщини.

Засобами масової інформації реалізовувати просвітницьку діяльність з метою популяризації професії та передового досвіду керівників об'єднаних територіальних громад.

У магістратурах зі спеціальності 073 Менеджмент запровадити тренінгові заняття, спрямовані на підвищення цінностей особистості керівника об'єднаної територіальної громади як стрижня її діяльності.

Розробити та реалізувати освітні програми підвищення кваліфікації осіб, котрі бажають отримати педагогічну освіту, маючи першу віддалену від професії вчителя.

Список використаних джерел

- Батанов О. В. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки [Електронний ресурс] / О. В. Батанов // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. №2 (12). – С. 51-57. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_2/vasnik_st_13.pdf.
- Варнавський К. М. Проблеми професійного самовизначення молоді на сучасному етапі ринкових перетворень / К.М. Варнавський // Педагогіка і психологія. 2002. – №4. С. 109-115.
- Волобуєва Т. Самоосвітня діяльність керівника / Т. Волобуєва. – Х. : Вид. гр ОСНОВА. – 2005. – 96 с.
- Залуцький І. Р. Основи сталого розвитку територіальної громади : [навчальний посібник] / І. Р. Залуцький, Р. Л. Брусак, Б. М. Шевчук та ін. – К. : НАДУ, 2008.
- Семенівська об'єднана територіальна громада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://semenivska-gromada.gov.ua/>
- Софій О. Громада – це... Деякі думки щодо курсу «Розвиток громади» (ІМГС) / О. Софій, Л. Клеманська // Громадські ініціативи. – 2001. №3.
- Мороз О. Ю. Територіальна громада: сутність становлення та сучасні українські реалії / О. Ю. Мороз // Демократ. врядування : електрон. наук. фах. видання. – 2008. – Вип. 2. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua.
- Півень Г. До проблеми професійного самовизначення старшокласників у сучасних умовах / Г. Півень // Вересень. – 2002. – №4. – С. 80-84.

У Білоцерківській об'єднаній територіальній громаді Великобагачанського району переймала досвід делегація із Сумської області / Філія ПАТ «НСТУ» «Полтавська регіональна дирекція «ЛТАВА» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ltava.poltava.ua/news/8894/>

References

- Batanov O. V. Teritorialna gromada – pervinnij sub'jekt municipalnoyi vladi v Ukraini: ponyattya ta oznaki [Elektronnij resurs] / O. V. Batanov // Visnik Centralnoyi viorchoyi komisiji. – 2008. №2 (12). – S. 51-57. – Rezhim dostupu: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_2/vasnik_st_13.pdf
- Varnavskij K. M. Problemi profesijnogo samoviznachennya molodi na suchasnomu etapi rinkovih peretvoren / K.M. Varnavskij // Pedagogika i psihologiya. 2002. – №4. S. 109-115.
- Volobuyeva T. Samoosvitnya diyalnist kerivnika / T. Volobuyeva. – H. : Vid. gr OSNOVA. – 2005. – 96 s.
- Zaluckij I. R. Osnovi stalogo rozvitku teritorialnoyi gromadi : [navchalnij posibnik] / I. R. Zaluckij, R. L. Brusak, B. M. Shevchuk ta in. – K. : NADU, 2008.
- Semenivska ob'yednana teritorialna gromada [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://semenivska-gromada.gov.ua/>
- Sofij O. Gromada – ce... Deyaki dumki shodo kursu «Rozvitok gromadi» (IMGS) / O. Sofij, L. Klemanska // Gromadski iniciativi. – 2001. №3.
- Moroz O. Yu. Teritorialna gromada: sutnist stanovlennya ta suchasni ukrayinski realiyi / O. Yu. Moroz // Demokrat. vryaduvannya : elektron. nauk. fah. Vidannya. – 2008. – Vip. 2. – Rezhim dostupu: www.nbu.gov.ua.
- Piven G. Do problemi profesijnogo samoviznachennya starshoklasnikiv u suchasnih umovah/ G. Piven // Veresen. – 2002. – №4. – S. 80-84.
- U Bilocerktivskoyi ob'yednanoyi teritorialnoyi gromadi Velikobagachanskogo rajonu perejmala dosvid delegaciya iz Sumskoyi oblasti / Filiya PAT «NSTU» «Poltavska regionalna direkciya «LTAVA» [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.ltava.poltava.ua/news/8894/>

GRYNOVA M., DRYZHD V.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

INFLUENCE OF THE LEADER OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES ON THE CHOICE OF THE YOUTH OF THE PEDAGOGICAL PROFESSION (ON THE EXAMPLE OF BILA TSERKVA VILLAGE AND SEMYONOVSKAYA SETTLEMENT HTS)

The article deals with the features of vocational guidance work of the leaders of the united territorial communities aimed at selecting the youth of the pedagogical profession (on the example of Bila Tserkva Village and Semyonovskaya settlement HTE), developed advice and recommendations to local self-government bodies in order to stimulate the work of the leaders. The need was identified: the leaders of the united territorial communities Poltava region take into account the feedback and comments of schoolchildren, their parents and teachers in the organization of vocational guidance directed at you a pedagogical profession. The Department of Education and Science of the Poltava Regional State Administration to intensify vocational guidance work aimed at the young people in the pedagogical profession. On the basis of the united territorial community, to create a pedagogical circle "Everything starts with a teacher" that will help to reveal the pupil's pedagogical potential, namely, will enable pupils to show themselves in organizing thematic events, conducting lessons with junior pupils and directing the choice of a teacher's profession, and so on.

Key words: *united territorial community, head of the united territorial community, local self-government, decentralization, vocational guidance work*

Стаття надійшла до редакції 03.03.2018 р.

УДК 355.359.07

ЄВГЕН ДЕНИСЕНКО

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ОПЕРАТИВНО-ТАКТИЧНОГО РІВНЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Визначено основні компоненти технології формування адміністративно-управлінської культури майбутніх офіцерів оперативно-тактичного рівня НГУ у процесі магістерської підготовки на засадах розвитку особистості кожного фахівця як компетентного, відповідального, здатного до постійного самовдосконалення командира з науковим, професійним, адміністративним і управлінським світоглядом, розвинутим творчим практичним мисленням, спроможного й готового ефективно вирішувати весь комплекс управлінських завдань, що стоять перед ним як суб'єктом управління у різних військових структурах, підрозділах і навчальних закладах, здатного нарощувати власний управлінський практичний досвід у складних умовах повсякденної діяльності реальних обставинах виконання бойових завдань. Охарактеризовано педагогічну сутність і структуру технології формування адміністративно-управлінської культури майбутніх офіцерів оперативно-тактичного рівня у єдності концептуального, змістового, операційно-методичного, діагностичних компонентів.

Ключові слова: офіцер оперативно-тактичного рівня, культурологічний підхід, технологічний підхід, педагогічна технологія, адміністративно-управлінська культура майбутніх офіцерів.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку країни актуальною є проблема адміністративно-управлінської культури військових керівників (командирів), її спрямованості на становлення особистості майбутнього офіцера як компетентного, відповідального, здатного до постійного самовдосконалення фахівця. Особливо це стосується професійної групи офіцерів оперативно-тактичного рівня, які мають володіти високою культурою мислення, бути готовими ефективно вирішувати комплекс управлінських завдань військового командира, що стоять перед ними як суб'єктами управління у військових структурах і установах. Нині це вважають актуальною системною організаційно-управлінською, психологічною та військово-педагогічною проблемою. Сьогодні затребуваним є військовий управлінець, зорієнтований на сучасні суспільні пріоритети, здатний до особистісної та професійної самоактуалізації й саморозвитку в адміністративно-управлінській діяльності, який володіє різноманітними методиками та засобами самоменеджменту, спроможний стати творчим суб'єктом управлінської діяльності в непростих умовах функціонування українського суспільства та військової інтервенції на сході країни.

Але водночас, як зазначають учені, які займаються проблемами військової і педагогічної науки, в українському суспільстві існує тенденція зростання кількості таких осіб, які мають недостатню адміністративно-управлінську грамотність, слабкі знання сучасних засобів управління у бойових (або наближених до бойових) умовах, а також потребують постійного переосмислення чинних практик військового управління та власної культури в процесі набуття фахової освіти, особливо – на магістерському рівні підготовки.

Аналіз досліджень і публікацій. У процесі аналізу комплексу різнопланових джерел і методичних матеріалів з проблеми дослідження з'ясовано, що на увагу та впровадження у системі військової підготовки заслуговують аспекти управління й соціокультурного менеджменту, що розкриваються в педагогічних дослідженнях вітчизняними та зарубіжними вченими (В. Бондар, В. Гуменюк, Л. Даниленко, Г. Дмитренко, Г. Єльнікова, Н. Коломінський, Л. Кравченко, В. Олійник, О. Мармаза, В. Маслов, О. Пехота, Т. Сорочан, Т. Суценок та ін. Підготовці майбутніх офіцерів до управління військами присвячені праці Ю. Аллерова, С. Бабака, Є. Башкатова, В. Довбні, О. Каверіна, А. Пожидаєва, С. Полтарака, І. Роліна, С. Стародубцева, В. Троблюка, О. Флоріна, М. Шаповала та ін.). Питання змісту управлінської культури особистості розглядають І. Іванова, С. Королюк, А. Мар'яненко, О. Савченко, М. Туленков, Г. Тульчинський, В. Шепель та ін.; особливості управлінської культури на засадах теорії і технологій менеджменту в останні роки досліджували В. Базилевич, Є. Бондаревська, Л. Васильченко, І. Жерносек, І. Зязюн, Л. Калініна, Л. Карамушка, Ю. Конаржевський, В. Крижко, Н. Островерхова, Є. Павлютенков та ін. Проте відсутнє системне узагальнення технологій формування такої культури у галузі військової педагогіки, тому метою цієї статті є обґрунтування педагогічної технології формування адміністративно-управлінської культури майбутніх офіцерів оперативно-тактичного рівня у процесі магістерської підготовки у ВЗВО Національної гвардії України (НГУ).

Виклад основного матеріалу. Культурологічний і компетентнісний наукові підходи до навчання і професійної підготовки зумовлюють потребу в оволодінні сучасними складниками професійної культури, що надають фахівцеві змогу повністю реалізувати в обраній професійній сфері свій пізнавальний, творчий, діяльнісний потенціал. Тому в контексті цієї розвідки поняття «адміністративно-управлінська культура» відкриває нові перспективи розуміння місії і результатів освітньої діяльності вищого військового навчального закладу Національної гвардії України, оскільки в основі концепції такої культури лежить ідея становлення особистості, яка не лише має необхідні знання, професійні цінності, високі моральні та громадянські якості, а й уміє діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи ці знання, беручи на себе відповідальність за стан дорученого військового підрозділу і безпеку країни загалом, що викликає потребу обґрунтування й реалізації відповідної педагогічної технології.

Педагогічною наукою напрацьовані фундаментальні шляхи обґрунтування і впровадження технологій, які мають назву педагогічних, освітніх, виховних, тобто тих, що забезпечують формування окремих значущих компетентностей або видів культури. Стосовно поняття «освітні технології» обираємо наукову позицію, яка визначає, що характерною ознакою модернізаційних процесів у сфері сучасної військової професійної освіти є їхнє здійснення на засадах технологічного підходу, сутність якого міститься в баченні формування особистості як технологічного процесу (чітко визначеної послідовності дій і заходів, спрямованих на досягнення запланованої мети), що дозволяє отримати результати із заздалегідь заданими кількісними та якісними параметрами. Термін «педагогічна технологія» в сучасній педагогічній науці й практиці є одним із найбільш уживаних; у нашій країні видано значну кількість праць, присвячених питанням реалізації технологічного підходу в освіті, дослідженню його генетичних аспектів, обґрунтуванню наукових основ класифікації, визначенню поняттєво-термінологічного апарату, сутності освітньої технології як нової галузі педагогічного знання (В. Беспалько, 1995; Л. Бондар, 1996; Л. Кравченко, 1996; О. Пехота, 2000; М. Рагозін та О. Сухомлинська, 2001, ін.).

Одним із найважливіших завдань проектування освітньої технології як галузі наукового знання та інструменту професійної діяльності є з'ясування її критеріїв і структури. Для більш ефективної реалізації такого завдання вирізняємо підходи І. Галицької та ін. Структуру освітньої технології з позицій системного бачення цього феномену розроблено В. Беспальком (2005) та Г. Селевком (2006). Критерії технологічності як вихідні процесуально-змістові й процесуально-діяльнісні положення розробки освітньої технології пропонує у своїй праці Г. Селевко, який передбачає такі вимоги:

- технологія має розроблятися в межах певної професійної концепції (концептуальність);
- як системотвірний компонент технології мають розглядатися цілі, згідно з якими необхідно трактувати всі інші її складники (цілеспрямованість);
- необхідно вважеться відповідність організаційного складника технології її цільовому компонентові (оптимальність);
- технологія має містити діагностувальні процедури, за допомогою яких можна визначити ступінь досягнення запланованих цілей у будь-який проміжок часу (діагностичність);
- упровадження технології має забезпечити досягнення запланованих результатів усіма учасниками процесу підготовки (надійність) (Селевко, 2006).

Учені (О. Пехота, 2000; М. Рагозін та О. Сухомлинська, 2001) наголошують, що у структурі педагогічної технології неодмінно мають бути врахованими такі складники: організаційні форми, специфіка навчально-виховного процесу, готовність викладачів і відповідні засоби навчання. Узагальнення результатів наукових пошуків учених уможливило висновок про доцільність віднесення до структури педагогічної технології формування адміністративно-управлінської культури майбутніх офіцерів НГУ України оперативного-тактичного рівня таких компонентів: концептуального, змістового, операційно-методичного, діагностувального.

Концептуальний компонент педагогічної технології включає: мету – формування управлінсько-адміністративної культури майбутніх офіцерів Національної гвардії України оперативного-тактичного рівня у процесі магістерської підготовки у вищому військовому навчальному закладі; методологічні підходи – особистісно-соціальний, культурологічний, аксіологічний, компетентнісний, технологічний; складники професійної компетентності – когнітивно-інформаційний, функціональний, аксіологічно-мотиваційний. Пропонована технологія відповідає принципам наступності та безперервності, гуманізації та демократизації, культуровідповідності, самоактивності й саморегуляції, системності, комплексності й міждисциплінарної інтегрованості.

Стосовно змістового компонента педагогічної технології враховано, що традиційний процес професійної підготовки майбутніх офіцерів Національної гвардії України об'єктивно розподіляється за ознакою якісного складу навчальних предметів і хронологічною послідовністю їх вивчення на дисципліни загального і професійного циклів; підпорядкована навчальному планові та програмам професійна підготовка магістрів має внутрішній логічний зв'язок із усією системою військової професійної освіти. Реалії практики професійної підготовки визначають необхідність пошуку стратегії і тактики розв'язання її загальних завдань

стосовно військового управління та конкретного формування адміністративно-управлінської культури майбутніх офіцерів оперативно-тактичного рівня на основі технологічного вдосконалення зв'язків відповідних обсягів знань з різних навчальних дисциплін, здійснення інтегрованого відбору більш значущих інформаційних та професійно зорієнтованих контекстів, повного використання можливостей варіативності у застосуванні традиційних та інноваційних методів, які функціонують у просторі цих дисциплін, наскрізного врахування діяльнійної специфіки фахової підготовки обраної категорії військових фахівців.

Для забезпечення ефективності операційно-методичного компонента в структурі процесу формування адміністративно-управлінської культури магістрів НГУ нами виокремлено два етапи: I – початковий оперативно-тактичний (коли суб'єктами формування є вчорашні офіцери тактичного рівня); II – основний науково-дослідний (суб'єкти підготовки – слухачі 2 курсу магістратури військових ЗВО НГУ, які виконують магістерську кваліфікаційну роботу). У цьому компоненті технології враховано також, що реалізація завдань формування адміністративно-управлінської культури магістрів вищого військового навчального закладу Національної гвардії України вимагає забезпечення педагогічних умов, які б дозволили ефективно вирішувати поставлену перед цим рівнем вищої військової освіти задачу – підготувати командира як фахівця вузької військової спеціалізації і особистість з соціально відповідним рівнем фахової культури громадянської самосвідомості й відповідальності. До таких умов належать: створення адекватного концептуальному і змістовому компонентам технології освітнього середовища ВЗВО НГУ; врахування змістових ліній попереднього (бакалаврського) рівня підготовки майбутніх офіцерів; сприяння науково-дослідній роботі курсантів; оптимізація змісту і методики підготовки шляхом узагальнення навчального матеріалу дисциплін у формі інтегрованих блоків.

У операційно-методичному компоненті технології відображено також те, що управлінську діяльність командира підрозділу Національної гвардії України залежно від умов обстановки (у міру їх ускладнення) поділяють на види:

Управління повсякденною діяльністю підрозділу.

Управління підрозділом під час виконання службово-бойових завдань мирного часу:

управління бойовою службою підрозділу (у плановому режимі);

управління підрозділом під час здійснення заходів надзвичайного стану та за надзвичайних ситуацій.

3. Управління підрозділом під час виконання службово-бойових (бойових) завдань воєнного стану (Стародубцев та ін., 2014, с. 6).

Такий розподіл сприяв визначенню в діагностувальному компоненті технології сукупності критеріїв (гносеологічного, діяльнійного, аксіологічного) та логічних рівнів сформованості адміністративно-управлінської культури магістрів спеціальності 253 «Військове управління (за видами збройних сил)» – високого, середнього, низького; добору діагностувальних засобів моніторингу якості професійної підготовки фахівців.

Висновок. Таким чином, головною ознакою пропонованої технології формування адміністративно-управлінської культури майбутніх офіцерів оперативно-тактичного рівня стало те, що замість досить фрагментарної структури моделі військового управління із жорсткими внутрішніми правилами та безособовим характером стосунків «командир – підлеглий», які вимагають підкорення посаді, а не поваги до особистості, що її обіймає, застосовано концептуальні основи, зміст і методи, зорієнтовані на людські ресурси та спрямовані на вирішення принципово нових, довготривалих завдань підвищення службово-бойової ефективності військової організації, підтримку її балансу із зовнішнім середовищем. За такого підходу військовослужбовці обраної категорії перестають бути «кадрами», їх розглядають як головний фактор успіху, як ресурс офіцерів оперативно-тактичного рівня, що мають високий рівень адміністративно-управлінської культури.

Список використаних джерел

- Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии / В.П. Беспалько. – М.: ИПО МО Россия, 1995. – 336 с.
- Бондар В.І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів / Володимир Іванович Бондар. – К.: Вересень, 1996. – 129 с.
- Гаєвський Б. А., Ребало В. А. Культура державного управління: Організаційний аспект [Монографія]. – К.: Вид-во Української Академії державного управління при Президентові України, 1998. – 144 с.
- Гревцева В. Громадянське виховання – через реалізацію суспільних проєктів / В. Гревцева // Директор школи. – 2006. – №5, лютий. – С. 22-24.
- Громадянин – Держава – Громадянське виховання / Упорядники М.П. Рагозін і О.В. Сухомлинська. – Донецьк: Видавництво «Донбас», 2001.
- Гуменюк О. Рівні громадянської відповідальності та їх емпіричне вивчення у молоді : [політична психологія] / О. Гуменюк // Психологія і суспільство. – 2008. – № 4. – С. 92-98.
- Інноваційні технології громадянського виховання учнівської молоді // Позакласний час. – 2009. – №1-2. – С. 29-31.
- Козлова О.Г. Керівництво громадянським вихованням студентської молоді : навч.-метод. посібник / О.Г. Козлова, Т.В. Гребенник. – Суми : Університетська книга, 2011. – 188 с.
- Кравченко Л.М. Професійна діагностика у системі післядипломного підвищення кваліфікації вчителя : дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 1996. – 224 с.

- Основи управління військами : навч. посіб. / С. О. Стародубцев, І. Ф. Ролін, О. М. Шаповал, Є. Г. Башкатов. – Х. : Національна акад. НГУ, 2014. – 160 с.
- Пехота О. М. Особистісно-орієнтована освіта і технології / О. М. Пехота // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи. – К., 2000. – С. 274-297.
- Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий : в 2 т. / Г. К. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 2. – 2006. – 816 с. – (Серия «Энциклопедия образовательных технологий»).

References

- Bespalko V.P. Pedahohyka u prohressyvnykh tekhnolohyy [Pedagogy and progressive technologies] / V.P. Bespalko. – М.: УРО МО Rosyia, 1995. – 336 s.
- Bondar V.I. Dydaktyka: efektyvni tekhnolohii navchannia studentiv [Didactics: Effective Student Technology] / Volodymyr Ivanovych Bondar. – К. : Veresen, 1996. – 129 s.
- Haievskiy B. A., Rebkalo V. A. Kultura derzhavnoho upravlinnia: Orhanizatsiyni aspekt [Culture of Public Administration: Organizational Aspect] [Monohrafiia]. – К.: Vyd-vo Ukrainkoi Akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy, 1998. – 144 s.
- Hrevtseva V. Hromadianske vykhovannia – cherez realizatsiiu suspilnykh proektiv [Civic education - through the implementation of community projects] / V. Hrevtseva // Dyrektor shkoly. – 2006. – №5, liutyi. – S. 22-24.
- Hromadianyn – Derzhava – Hromadianske vykhovannia [Citizen-State-Civic Education] / Uporiadnyky M.P. Rahoziin i O.V. Sukhomlynska. – Donetsk: Vydavnytstvo «Donbas», 2001.
- Humeniuk O. Rivni hromadianskoi vidpovidalnosti ta yikh empirychny vyvchennia u molodi [Levels of civic responsibility and their empirical study in youth] : [politychna psykholohiia] / O. Humeniuk // Psykholohiia i suspilstvo. – 2008. – № 4. – S. 92-98.
- Innovatsiini tekhnolohii hromadianskoho vykhovannia uchnivskoi molodi [Innovative technologies of civic education of students] // Pozaklasnyi chas. – 2009. – №1-2. – S. 29-31.
- Kozlova O.H. Kerivnytstvo hromadianskym vykhovanniam studentskoi molodi [Leadership of civic education of student youth] : navch.-metod. posibnyk / O.H. Kozlova, T.V. Hrebennyk. – Sumy : Universytetska knyha, 2011. – 188 s.
- Kravchenko L.M. Profesiina diahnozyka u systemi pisladyplomnoho pidvyshchennia kvalifikatsii vchytelia [Professional diagnostics in the system of postgraduate teacher training] : dys... kand. ped. nauk: 13.00.04 / In-t pedahohiky i psykholohii profesiinnoi osvity APN Ukrainy. – К., 1996. – 224 s.
- Osnovy upravlinnia viiskamy [Fundamentals of troop control] : navch. posib. / S. O. Starodubtsev, I. F. Rolin, O. M. Shapoval, Ye. H. Bashkatov. – Kh. : Natsionalna akad. NHU, 2014. – 160 s.
- Piekhota O. M. Osobystisno-oriientovana osvita i tekhnolohii [Personality-oriented education and technology] / O. M. Piekhota // Nеперервна profesiina osvita: problemy, poshuky, perspektivy. – К., 2000. – S. 274-297.
- Selevko H. K. Entsyklopedyia obrazovatelnykh tekhnolohiy [Encyclopedia of educational technologies] : v 2 t. / H. K. Selevko. – М. : NYY shkolnykh tekhnolohiy, 2006. – Т. 2. – 2006. – 816 s. – (Seriya «Entsyklopedyia obrazovatelnykh tekhnolohiy»).

DENISENKO YE.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

TECHNOLOGY FORMING ADMINISTRATIVE AND ADMINISTRATIVE CULTURE OF FUTURE OFFICERS OF OPERATIONAL AND TACTICAL LEVEL OF THE NATIONAL GUARANTEE OF UKRAINE

The article defines the main components of the technology of formation of administrative and managerial culture of future officers of the operational-tactical level of NMU in the process of master's training on the basis of the development of the personality of each specialist as a competent, responsible, able to continuously improve the commander with a scientific, professional, administrative and managerial outlook, developed creative practical thinking, able and ready to effectively solve the whole complex of managerial tasks facing him for entity management in various military structures, units and institutions that can build their own management experience in difficult conditions daily activities real circumstances of combat missions. The pedagogical essence and structure of the technology of formation of administrative and managerial culture of future officers of the operational-tactical level in the unity of conceptual, content, operational-methodical, diagnostic components are described. The main feature of the proposed technology for the formation of the administrative and managerial culture of future officers at the operational and tactical level was that instead of a rather fragmented structure of the model of military management with rigid internal rules and the impersonal nature of the relations "commander-subordinate" who demand the conquest of a position, rather than respect for personality It embraces conceptual foundations, content and methods that are oriented towards human resources and are aimed at solving fundamentally new, long- to increase the military-combat effectiveness of the military organization, to maintain its balance with the environment. In this approach, servicemen of the selected category cease to be "cadres"; they are seen as a key factor in success as a resource of officers at the operational-tactical level, with a high level of administrative and managerial culture.

Key words: officer of operational-tactical level, cultural approach, technological approach, pedagogical technology, administrative and managerial culture of future officers.

Стаття надійшла до редакції 14.04.2018 р.

УДК 378.6.091.12-057.875-054.6:005.963.2-051

ІРИНА ДЕНИСОВЕЦЬ

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

РЕАЛІЗАЦІЯ ТЬЮТОРСЬКОГО СУПРОВОДУ В ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ У ВИЩОМУ ТЕХНІЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті розглянуто і теоретично обґрунтовано необхідність та доцільність реалізації тьюторського супроводу під час організації самостійної роботи іноземних студентів у вищому технічному навчальному закладі. Визначено основні шляхи побудови та вдосконалення елементів самостійного опрацювання навчального матеріалу в контексті самовдосконалення професійних навичок особистості. Проаналізовано основні чинники, які впливають на ефективність успішного виконання самостійної роботи студентами-іноземцями в технічних ЗВО.

Ключові слова: іноземний студент, тьюторство, самостійна робота, пізнавальна діяльність, професійні навички

Постановка проблеми. Активний процес реформування системи вищої освіти в Україні потребує порушення питання про впровадження нових форм і методів роботи зі студентами під час аудиторних, семінарських, практичних занять та виконання ними самостійної роботи. Нині для українських вишів характерною є тенденція до скорочення аудиторних годин на вивчення тієї чи тієї навчальної дисципліни та винесення значного обсягу тем на самостійне опрацювання. Нагальна потреба відповідної організації занять вимагає від науково-педагогічних працівників застосування такої індивідуалізованої дидактичної системи, яка б сприяла підвищенню мотивації, ефективності навчального процесу та якості підготовки спеціалістів. Серед основних цілей навчання іноземних студентів, кількість яких щороку стрімко збільшується серед контингенту студентів українських вищих технічних навчальних закладів, є процес формування творчої особистості фахівця, здатного до самовдосконалення та самоосвіти. Особливе місце в цьому процесі посідає удосконалення професійно-орієнтованих навичок та вмінь самостійно опрацьовувати великі за обсягом тексти технічного спрямування, розвивати власні знання та вирішувати найскладніші завдання науково-пошукового характеру. Зважаючи на різні негативні чинники, що можуть постати під час навчальної роботи в іноземних студентів (повільна адаптація в суспільно-побутових умовах у чужій країні, мовний бар'єр), важливим та доречним є тьюторський супровід, що активно сприяє створенню оптимального психологічного клімату для виконання студентами-іноземцями різних видів самостійної роботи та активізує проблемно-пошукову наукову діяльність. Тому питання успішної тьюторської допомоги для іноземних громадян, які живуть і навчаються в українських вишах, під час виконання ними великої частини самостійної роботи набуває особливої актуальності.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема організації самостійної роботи студентів в умовах кредитно-модульної та рейтингової системи були об'єктом дослідження як вітчизняних (А. Алексюк, А. Аюрзанайн, О. Біда, Н. Бойко, В. Буряк, С. Вітвицька, Л. Есаулов, В. Король, О. Савченко, В. Тюнін, Я. Януш та ін.), так і закордонних учених (В. Андреев, В. Беловалов, О. Звягін, А. Козакова, П. Лепін, І. Лернер, Л. Холіна та ін.). Як засвідчує аналіз науково-педагогічної літератури, серед методистів, викладачів ЗВО та науковців відсутній єдиний погляд на те, що потрактовується під поняттям «самостійна робота». Не окреслено функції і види самостійної роботи, недостатньо методичних розробок та матеріалів для самостійної роботи іноземних студентів, які б відповідали їхнім потребам та забезпечували реалізацію практичних і теоретичних навичок на професійному рівні. Дотепер немає доцільного аналізу роботи тьютора-куратора, який покликаний допомогти іноземним студентам у швидкій адаптації до навчально-виховного процесу, а також сприяти якісному виконанню самостійних завдань для подальшого професійного вдосконалення майбутніх спеціалістів, яких готують вищі технічні заклади для зарубіжних країн.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні методів та прийомів реалізації тьюторського супроводу під час виконання самостійної роботи іноземними студентами у вищому технічному навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Самостійна робота є складним педагогічним явищем, під час дослідження якого науковці обирають різні напрями. Одні вчені розглядають самостійну роботу як метод навчання, інші – як форму організації навчальної діяльності студентів. Основні функції самостійної роботи у вищих навчальних закладах, як зауважує П.І. Підкасистий, – це специфічні педагогічні засоби організації і керування самостійною діяльністю студента в навчальному процесі (Підкасистий, 1980, с. 8–9).

Можна стверджувати, що ефективність самостійної роботи студентів у ЗВО залежить від багатьох чинників: від її якісної організації, змісту, характеру завдань та результатів її виконання. До дієвих методів і прийомів організації самостійної роботи студентів-іноземців належать: 1) забезпечення студентів наочними, навчальними аудіо-, відео- й комп'ютерними засобами навчання, розвиненою і ґрунтовною інформаційною базою; 2) оптимізація методів навчання, впровадження у навчальний процес інтерактивних технологій навчання для підвищення продуктивності роботи викладача; 3) розроблення і адаптація у навчальний процес електронних посібників; 4) активне використання інформаційних технологій, що дозволяють студенту в зручний для нього час опанувати навчальний матеріал; 5) участь у ділових іграх та проблемних ситуаціях; 6) чіткі критерії контролю та оцінки роботи студента, широке впровадження комп'ютеризованого тестування, підрахунок й аналіз балів за рейтинговою системою оцінювання (Бендова, 2004). Проте для іноземних студентів адаптація до нових умов життя та навчально-виховного процесу почасти проходить досить складно. Вони можуть «відставати» в опануванні тем, що вивчаються аудиторно, а різні види індивідуальних завдань чи самостійної роботи для них стають надто складними. Студенти-іноземці доволі часто потребують додаткових консультацій, і тут доречною та необхідною є допомога викладача-тьютора.

Тьюторство не є культурною новацією в суспільстві. Функції наставників існували в різні часи, але з тією різницею, що вони реалізовувалися стихійно і в певні моменти набували інституційної форми. Проте тьюторський супровід у сучасних умовах розвитку системи вищої освіти набуває більш широкого значення. Тьютором організовується пошук засобів для встановлення, підтримки і розвитку в кожного іноземного студента ініціативного ставлення до власної діяльності, визначаються індивідуальні особливості його пізнавальної діяльності, ціннісні та соціальні прагнення, а також здійснюється пошук засобів його самовизначення.

У вітчизняній і зарубіжній педагогіці поняття «тьютор» трактується по-різному. У зарубіжній практиці тьюторство – це здійснення викладачем функцій супроводжуючого, який координує процес самоосвіти студентів, що є основою для отримання університетських знань. Тьютор визначає і дає поради студенту, які лекції і практичні заняття краще відвідати, як скласти свій індивідуальний план навчальної роботи і підготуватися до успішного складання екзаменів. Лекційна система слугує лише доповненням до роботи тьюторського супроводу в процесі освіти.

Зараз виділено декілька підходів до визначення поняття «тьютор». Так, згідно з поглядами Т.М. Ковалевської, Н.В. Рибалкіної, П.Г. Щедровицького, Т.І. Койчевої, тьютор – це помічник викладача, посередник між лектором і студентом, що виконує швидше не педагогічну, а організаторську функцію. У працях Н.В. Борисової, О.Л. Гаврилової, А.М. Орел, А.Г. Чернявської тьютор розуміється як спеціаліст у галузі організації освіти і самоосвіти, що здійснює підтримку студентів і розвитку їхньої компетентності.

У сучасних умовах розвитку системи вищої освіти в Україні тьютор – це особливого типу викладач, який виконує роль консультанта, наставника, організатора самостійної роботи студентів-іноземців під час засвоєння певного курсу, також особистісно-професійного розвитку і саморозвитку (Бендова, 2004). Основними функціями тьютора під час допомоги іноземним студентам у виконанні самостійної роботи є: 1) інформаційна; 2) контрольна-діагностична; 3) організаційно-діяльнісна; 4) проектна; 5) рефлексивна; 6) технологічна; 7) мотиваційна; 8) консультативна. Зокрема, інформаційна функція включає такі завдання: презентація теоретичних і практичних знань, корекція знань під час самостійного вивчення матеріалу іноземними студентами, критичний аналіз, постановка проблеми та шляхи вирішень, допомога студентам у встановленні взаємозв'язку між елементами змісту матеріалу, а також розуміння і його засвоєння.

Процес соціально-педагогічної діяльності тьютора складається з 4 етапів: проектного, організаційно-діяльнісного, діагностичного, підтримуючого (Койчева, 2006). Зокрема, проектний етап включає такі цілі: створення педагогічних умов для успішного розуміння студентами-іноземцями змісту освітнього процесу, а також виконання ними самостійної роботи. На організаційно-діяльнісному етапі створюються умови для побудови іноземними студентами повної орієнтовної основи для виконання самостійної роботи. Діагностичний етап включає оцінку результатів виконаної роботи студентами, а на підтримуючому етапі тьютором створюються умови для подальшого самовизначення студентів-іноземців, надається підтримка мотивації на подальший професійний та особистісний розвиток.

Тьютор у вищому технічному навчальному закладі створює освітню сферу, яка дозволяє студенту-іноземцю не тільки отримати знання і навички, але й вирішити реальні проблеми у своїй навчальній діяльності, створити комфортний і зручний для нього режим роботи, особливо під час початкових етапів адаптації. До того ж тьютор допомагає максимально ефективно використовувати різноманітні навчальні матеріали. Під час навчально-виховного процесу тьютор включає у роботу як очні, так і віртуальні форми навчання. До завдань тьютора-викладача, який безпосередньо працює з іноземними студентами, належить:

1. Організувати активну роботу студентів-іноземців у різноманітних науково-практичних Інтернет-конференціях.

2. Консультувати і підтримувати іноземних студентів під час виконання ними самостійної роботи, до якої входить: опрацювання та засвоєння теоретичного матеріалу; виконання вправ різної складності, розв'язання тестових завдань; конспектування; складання планів; тез; графічних записів; підготовка до написання

анотацій, рефератів, доповідей; пошук додаткової інформації на задану тему; підготовка повідомлень та виступів на практичних заняттях; систематизація вивченого матеріалу перед написанням модульних та підсумкових контролів.

3. Налагодити зворотній зв'язок між іноземними студентами і тьютором під час виконання практичних завдань.

4. Підтримувати, мотивувати й зацікавлювати в навчанні протягом усього курсу.

5. Спонукає до самоосвіти та самовдосконалення.

На цьому етапі робота тьютора в університетах направлена на вирішення одного з пріоритетних завдань: створення оптимальних умов для адаптації і саморозвитку особистості студента-іноземця. Тьютор бере участь у вирішенні цієї задачі через консультування, а також соціально-педагогічної та психологічної підтримки іноземних студентів. Крім цього, важливим аспектом є допомога у соціальній адаптації студентів-іноземців до корпоративної культури технічного університету та української буденності загалом.

Висновки. Самостійна робота – це обов'язковий вид навчальної діяльності студентів-іноземців і досить ефективний та дієвий спосіб опанування теоретичного і практичного матеріалу, попри всю складність і недоопрацьованість багатьох її аспектів. Поза сумнівом, допомога викладача-тьютора сприятиме активізації якісної самостійної роботи іноземних студентів, посилить мотивацію у вивченні навчального матеріалу, підвищить якість його засвоєння, формуватиме вміння самостійно, систематично і методично правильно розширювати отримані знання. Питання про впровадження роботи тьютора і створення тьюторського супроводу під час виконання студентами-іноземцями самостійної роботи є надзвичайно актуальними, адже на тьюторів покладається відповідальність за організацію групової та індивідуальної роботи з іноземними студентами, що є дуже важливим в актуалізації вже набутих та отримання нових умінь і навичок. Цей новий метод взаємодії педагога з іноземними громадянами, які є студентами українських вишів, є досить оптимальним та ефективним в умовах реформування освітнього процесу у вищій школі, хоч і потребує вдосконалення та певної адаптації до системи вищої освіти України.

Список використаних джерел

- Бендова Л.В. Система подготовки тьюторов – этапы развития карьеры / Л.В. Бендова // Качество дистанционного образования (концепции, проблемы, решения). – М. : МГИУ, 2004. – С. 43–44.
- Бойко Я. Організація самостійної роботи студентів у вищих навчальних закладах / Г.М. Бойко // Рідна школа. – 2009. – №10. – С. 19–23.
- Койчева Т.І. Особливості підготовки майбутніх учителів-гуманитаріїв до виконання функції тьютора в дистанційній освіті / Т.І. Койчева // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. Зб. наукових праць. – Одеса : ПДПУ імені К.Д. Ушинського, 2003. – Вип. 5–6. – С. 58–64.
- Колбачева Т.А. Тьюторы современного российского бизнеса образования: социальный аспект / Т.А. Колбачева. – М. : Наука-пресс, 2006. – 162 с.
- Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении / П.И. Пидкасистый. – М. : Педагогика, 1980. – 326 с.

References

- Bendova, L.V. Sistema podgotovki tyutorov – etapy razvitiya karery / L.V. Bendova // Kachestvo distancionnogo obrazovaniya (konceptii, problemy, resheniya). – M. : MGIU, 2004. – S. 43–44.
- Bojko, Ya. Organizaciya samostijnoj roboti studentiv u vishih navchalnih zakladah / G.M. Bojko // Ridna shkola. – 2009. – №10. – S. 19–23.
- Kojcheva, T.I. Osoblivosti pidgotovki majbutnih uchiteliv-gumanitariyiv do vikonannya funkciyi tyutora v distancijnij osviti / T.I. Kojcheva // Naukovij visnik Pivdenoukrayinskogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni K.D. Ushinskogo. Zb. naukovih prac. – Odesa : PDPU imeni K.D. Ushinskogo, 2003. – Vip. 5–6. – S. 58–64.
- Kolbacheva, T.A. Tyutoryi sovremennoogo rossijskogo biznesa obrazovaniya: socialnyj aspekt / T.A. Kolbacheva. – M. : Nauka-press, 2006. – 162 s.
- Pidkasisytj, P.I. Samostoyatel'naya poznavatel'naya deyatelnost shkolnikov v obuchenii / P.I. Pidkasisytj. – M. : Pedagogika, 1980. – 326 s.

DENYSOVETS I.

Poltava National Technical Yuri Kondratuk University, Ukraine, Poltava

REALIZATION OF THE TUTOR ACCOMPANIMENT IN THE ORGANIZATION OF THE SELF-EMPLOYED WORK OF FOREIGN STUDENTS IN THE HIGHER TECHNICAL EDUCATIONAL INSTITUTION

The article considers and theoretically substantiates the necessity and feasibility of the implementation of tutor support during the organization of independent work of foreign students in the higher technical educational institution. The basic ways of construction and improvement of elements of independent studying of educational material in the context of self-improvement of professional skills of a personality are determined. The main factors influencing the successful performance of independent work by foreign students in technical universities are analyzed. The specific pedagogical means

of organization and management of independent activity of foreign students in higher technical educational institutions are studied. The interpretation of the concept of «tutor» in the domestic and foreign pedagogical practice is considered. The content of the tasks of the tutor-teacher, who works directly with foreign students, is analyzed in detail. It is proved that a tutor at a higher technical educational institution creates an educational sphere that allows a foreign student not only to acquire knowledge and skills, but also to solve real problems in his educational activity, to create a comfortable and convenient mode of work for him, especially during the initial stages of adaptation. The author emphasizes that this new method of successful cooperation between the teacher-tutor and foreign citizens who are students of Ukrainian universities is quite optimal and effective in terms of reforming the educational process in higher education, although it requires improvement and some adaptation to the system of higher education in Ukraine.

Key words: *foreign student, tutoring, independent work, cognitive activity, professional skills*

Стаття надійшла до редакції 11.03. 2018 р.

УДК: 371.215

О. ДЕНИСЮК

Д. СУЛІМЕНКО

Т. ДРОНЬ

Інститут освітньої аналітики, м. Київ

РІВНИЙ ДОСТУП ДО ЯКІСНОЇ ОСВІТИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В ОПОРНИХ ШКОЛАХ

Розглянуто низку актуальних для сучасної української освіти проблем, зокрема проблему рівного доступу до якісної освіти. Підкреслено, що забезпечення якісними освітніми послугами для учнів незалежно від їх соціального статусу, місця проживання, фінансового потенціалу та інших супутніх факторів є соціальним та гуманітарним завданням держави. Метою статті є вивчення ключових аспектів організації інклюзивної освіти для забезпечення рівного доступу до якісної освіти.

Ключові слова: рівний доступ до освіти, інклюзивна освіта, освітній простір, опорні школи

Актуальність дослідження. Процес реформування національної освіти передбачає розв'язання низки за давнених проблем, серед яких було і залишається актуальним питання рівного доступу до якісної освіти. Надання якісних освітніх послуг здобувачам знань незалежно від їх соціального стану, місцевості проживання, фінансової спроможності, інших супутніх чинників є першочерговим соціально-гуманітарним завданням держави. Це питання висвітлено в наукових працях і статтях вітчизняних учених: А. Васильченко, Л. Гриневич, Н. Левчук, Т. Лукіна, Е. Лібанова, О. Ляшенко, Н. Сидорчук, Н. Софій.

Метою статті є дослідження ключових аспектів організації інклюзивного навчання для надання рівного доступу до якісної освіти.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах парадигма цінностей українського соціуму зазнає значних змін, зорієнтованих на гуманізацію суспільних відносин. Реформування освітньої сфери скероване як на гуманізацію, так і на реалізацію принципу дитиноцентризму. Процес реформування національної освіти передбачає вирішення низки за давнених проблем, серед яких було і залишається актуальним питання рівного доступу до якісної освіти, зокрема дітей з особливим освітніми потребами. Надання якісних освітніх послуг здобувачам знань незалежно від їх соціального стану, місцевості проживання, фінансової спроможності, стану здоров'я та інших супутніх чинників є першочерговим соціально-гуманітарним завданням держави.

Існує достатньо напрацьованих механізмів подолання нерівності в доступі до якісної освіти. Разом з традиційними з'являються і нові. Один із інноваційних механізмів в системі загальної середньої освіти – організація опорних шкіл. Опорна школа – новий за формою організації та структурою загальноосвітній навчальний заклад, що є осередком єдиного освітнього простору, забезпечує рівний доступ до якісної освіти усім особам, має сучасний рівень матеріально-технічного й кадрового забезпечення; забезпечує профільне навчання у старшій школі відповідно до рамкового закону «Про освіту».

Перший етап створення мережі опорних шкіл (далі – ОШ) розпочався з 2013-2014 і до 2016-2017 навчальних років було реорганізовано 485 навчальних закладів зі зміною їх ступеня. Наразі створення опорних шкіл і філій триває.

Функціонування опорних шкіл у контексті реформування системи загальної середньої освіти передусім спрямовано на подолання кількох суттєвих проблем: по-перше, скорочення відмінностей у якості загальної середньої освіти сільських та міських шкіл (Про схвалення Концепції, 2016); по-друге, відновлення балансу щодо рівного доступу до освітніх послуг для учнів міських і сільських шкіл; по-третє, зменшення невиправдано високих витрат держави на утримання малокомплектних сільських шкіл із розрахунку на одного учня (Герчинський, 2017).

Згідно з новим Законом України «Про освіту» «опорний заклад освіти – це заклад загальної середньої освіти, що має зручне розташування для підвезення дітей з інших населених пунктів, забезпечений кваліфікованими педагогічними кадрами, має сучасну матеріально-технічну і навчально-методичну базу та спроможний забезпечувати на належному рівні здобуття профільної освіти» (Про освіту, 2017). За своєю структурою опорна школа разом з філією (філіями) становить єдиний загальноосвітній заклад. Передбачено, що філія – це школа I ступеня (початкова школа), хоча за рішенням засновника можуть бути філії I-II ступеня (початкова й основна школа).

Зasadничі принципи організації опорної школи:

початкова школа, що є філією опорної, або входить безпосередньо до її складу, максимально наближена до місця проживання учня;

наявна зручна та якісна інфраструктура доріг для організації підвезення учнів/учителів/педагогічних працівників з інших населених пунктів та/або навчальних закладів;

реорганізований загальноосвітній навчальний заклад повинен бути осередком єдиного освітнього простору, що передбачає: дотримання принципів державної освітньої політики, виконання вимог до освіченості учнів відповідно до Державного стандарту, створення рівних умов при здобуванні освіти для всіх учнів і вихованців, створення єдиного відкритого інформаційного простору, забезпечення високого фахового рівня кадрового складу педагогічних працівників, організація доступних, комфортних, інноваційних умов навчання тощо;

забезпечення рівного доступу до якісної освіти усім особам, у тому числі з особливими освітніми потребами;

створення сучасного рівня матеріально-технічного забезпечення, у тому числі відповідно обладнаних кабінетів і лабораторій (Про схвалення Концепції, 2016).

Правовий статус, порядок утворення та основні засади діяльності опорної школи регламентовано Положенням про освітній округ, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 777 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 20 січня 2016 р. № 79) (Про затвердження Положення, 2010).

Процес розбудови мережі опорних шкіл напряму пов'язаний із реформаторськими процесами децентралізації, оскільки новоствореним об'єднаним територіальним громадам делеговано право самостійно вирішувати питання доцільності і необхідності створення у своїх адміністративно-територіальних межах опорного навчального закладу. На початок 2016-2017 навчального року, за даними Міністерства освіти і науки України, мережа складалася зі 137 опорних шкіл і 360 філій у всіх регіонах, окрім Закарпатської області й тимчасово окупованої території АР Крим. Станом на 31 січня 2017 р. функціонувало уже 178 опорних шкіл і 511 філій. Організація опорних шкіл наразі продовжується і, за оперативною інформацією місцевих органів управління освітою, на 1 листопада 2017 року в Україні діє мережа, що нараховує 450 опорних закладів освіти і 900 філій (рис. 1).

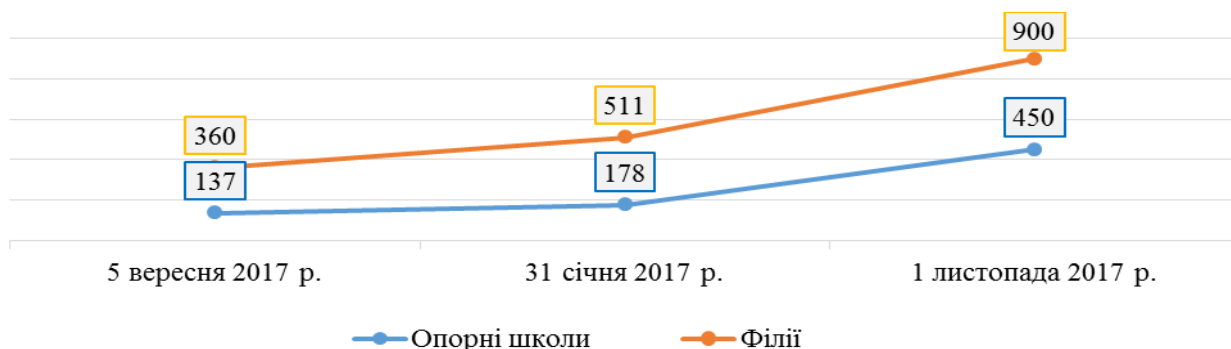

Рис. 1. Динаміка розвитку мережі опорних шкіл і філій в Україні.

Лідирують за кількістю опорних шкіл станом на 1 листопада 2017 р. Кіровоградська, Львівська, Київська і Житомирська області. Разом з тим активно розвивається мережа опорних закладів Одеської області

(кількість опорних шкіл збільшилася в 12,5 разів у порівнянні з 2006 і 2007 рр.), Полтавської області (у 7 разів); Волинської області (у 6 разів). Найповільніше просувається процес організації опорних закладів у Луганській, Івано-Франківській, Черкаській і Чернівецькій областях.

Процеси реформування в Україні мають певну специфіку порівняно з країнами, які пройшли шлях аналогічних трансформацій. Головна відмінність, на нашу думку, полягає у пришвидшених темпах реформування, що підвищує ймовірність помилкових кроків під час здійснення змін. Тому доцільно максимально використовувати позитивний світовий досвід, дотичний до українського реформаторського мейнстріму задля уникнення ризиків та помилок. З огляду на це цілком виправданим є вивчення успішного досвіду ряду європейських країн, США, держав Латинської Америки, де існує інституція опорних шкіл. З метою ознайомлення українських освітян, управлінців, учених зі специфікою роботи опорних шкіл у світовому освітньому просторі, представництво Світового банку в Україні організувало відеоконференцію з питань функціонування опорних шкіл у різних країнах світу (01.06.2017 року, Київ, Україна).

У країнах, де успішно діють опорні заклади, застосовується принцип стратегічного планування наповнюваності шкіл і класів з урахування ситуативного (місцевого) фактору. Це досягається завдяки аналізу, що базується на достовірних, актуальних статистичних даних, які сприяють здійсненню прогнозів щодо оптимізації неефективної мережі навчальних закладів. Релевантні статистичні дані є надійним джерелом інформації для органів управління освітою для прийняття виважених управлінських рішень. Моніторинг діяльності опорних шкіл є додатковим інструментом для панорамного бачення проблем і викликів щодо їх функціонування. Саме цьому напрямку приділяється особлива увага в європейському освітньому просторі, країнах Північної та Південної Америки.

Міжнародні освітні експерти, вивчаючи інституційний розвиток опорних шкіл, узагальнили типові помилки, яких важливо запобігти на перших етапах організації таких закладів. Серед них – відсутність на рівні держави стратегічного бачення, моделі розвитку й мети функціонування опорних шкіл. Експерти зазначають, що першим кроком до створення і функціонування опорних шкіл має бути вироблення політики на рівні держави через центральний орган управління освітою щодо засадничих принципів і функціонування опорних закладів; підготовлена нормативно-правова база, що визначає специфіку організації навчально-виховного процесу. Наступним важливим кроком є доведення і оприлюднення державної політики до широких верств, залучення до співпраці місцевих громад, батьків, учителів.

Однією з умов успішного функціонування опорної школи, реалізації засадничих принципів її організації є забезпечення рівного доступу до якісної освіти усім особам, у тому числі з особливими освітніми потребами. Міжнародний досвід країн, де створені і працюють опорні школи, демонструє виключну увагу урядів до організації належних умов навчання та виховання дітей з особливими потребами у таких закладах. За висновками освітніх експертів Світового банку, загальною тенденцією щодо створення єдиного освітнього простору є організація дистанційного навчання та забезпечення умов для інклюзивної освіти (через ту ж таки форму дистанційного навчання, зокрема). Наприклад, у Канаді, країнах Латинської Америки, де велика увага приділяється інклюзивній освіті, учні і вчителі забезпечені ноутбуками, комп'ютерами, іншими засобами для здійснення дистанційного навчання. Орієнтація на створення єдиного інформаційного простору виявила у цих країнах низку проблем. Так, в Аргентині через низьку комп'ютерну грамотність учителів, відсутність у них навичок володіння сучасними комп'ютерними технологіями виникла потреба у додатковому навчанні шкільних педагогів новітнім ІКТ-технологіям для забезпечення дітей з особливими потребами сучасними формами навчання. В Україні було проведено ряд досліджень щодо рівня комп'ютерної грамотності вчителів і виявлено схожі проблеми, без подолання яких неможливо забезпечити дистанційне навчання для дітей з особливими потребами.

Також експерти зазначали, що обов'язковою умовою для впровадження інклюзивної освіти, зокрема в опорних школах, є організація безбар'єрного доступу до шкільних рекреацій дітей з особливими потребами. Окремо наголошувалось на важливості моніторингу діяльності навчальних закладів, аналогічних до опорних шкіл в Україні. Ці та інші висновки міжнародних експертів було покладено в основу дослідження «Функціонування опорних шкіл», проведеного ДНУ «Інститут освітньої аналітики» у квітні 2017 року.

Як зазначалося вище, для розуміння процесів та виокремлення тенденцій в організації навчально-виховного процесу в опорних школах необхідно отримати валідні дані про їхню діяльність. Разом з тим для моделювання алгоритму успіху функціонування опорної школи потрібно виявити та проаналізувати проблеми та виклики, які доводиться долати директорам під час і після реорганізації загальноосвітніх навчальних закладів в опорні школи з філіялами.

Тому доцільним було проведення дослідження, спрямованого на фіксацію стану і виявлення проблем функціонування опорних шкіл на початковому етапі їх створення. Отримані дані забезпечили дослідників, Міністерство освіти і науки України актуальними якісними й кількісними показниками діяльності опорних шкіл для вирішення практичних завдань розбудови їхньої мережі.

У дослідженні «Функціонування опорних шкіл» взяли участь 148 директорів опорних шкіл. На час його проведення мережа опорних шкіл нараховувала 178 закладів. Було опитано 83,1% від загальної кількості директорів опорних шкіл або 99,3 % від зареєстрованих (149).

Одним із завдань дослідження було вивчення стану організації інклюзивної освіти в ОШ, створення умов для інтегрування дітей з особливими потребами в освітній простір опорних шкіл, забезпечення освітнього процесу в з інклюзивних класах кваліфікованими вчителями.

Інклюзивне навчання, за визначенням ЮНЕСКО, це «процес звернення і відповіді на різноманітні потреби учнів через забезпечення їхньої участі в навчанні, культурних заходах і житті громади та зменшення виключення в освіті та навчальному процесі» (Policy Guidelines, 2009, с. 8). Інклюзія в освіті – поняття багатомірне і включає аспекти організації доступного і комфортного освітнього середовища для дітей з особливими освітніми потребами, створення єдиного відкритого інформаційного простору для впровадження дистанційного навчання, забезпечення рівних можливостей для всіх категорій учнів: дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб, дітей національних меншин; створення і впровадження інноваційних умов навчання, підготовка учителів до роботи в інклюзивних класах, розбудова інституції корекційних педагогів тощо. Концепцією і завданням дослідження «Функціонування опорних шкіл» було, зокрема, вивчення стану кадрового потенціалу для забезпечення освітнього процесу включно з інклюзивною освітою.

Організація належного кадрового забезпечення опорних шкіл і філій – одна з важливих умов покращення якості освіти і подолання розриву щодо надання освітніх послуг між містом і селом відповідно до запитів і очікувань учасників навчально-виховного процесу – учнів, батьків, осіб, що їх замінюють. Аналіз стану кадрової політики опорних шкіл виявив ряд закономірностей і тенденцій. Зокрема, кожний четвертий директор (23%) зазначив, що після реорганізації навчального закладу в опорну школу збільшилась кількість учителів, які викладають навчальні предмети відповідно до отриманої педагогічної спеціальності.

На час проведення дослідження (квітень 2017 року) було зафіксовано, що у 92 опорних школах навчаються діти з особливими потребами (це 64% опорних закладів, що взяли участь в опитуванні). Найбільша кількість дітей з особливими освітніми потребами шкільного віку, які навчаються в інклюзивних класах опорних шкіл, зафіксована в Київській (14 осіб), Кіровоградській (12 осіб) та Львівській (12 осіб) областях. Ключова роль учителя в організації інклюзивної освіти є беззаперечною. Умовою успішної та ефективної включеної освіти є професійні компетенції педагога щодо роботи з дітьми з особливими потребами. Не менш важливою складовою є гуманістична налаштованість учителя на прийняття і сприйняття дитини з особливими освітніми потребами; висока мотивація до реалізації інклюзивної освіти, належний рівень володіння інформаційно-комунікаційними технологіями для організації дистанційного навчання тощо. Дослідження «Функціонування опорних шкіл» вивчало питання стану забезпечення опорних шкіл педагогічними працівниками. Зазначимо, що на час його проведення серед педагогічних посад найбільше опорні навчальні заклади потребували логопедів (41,1%) і корекційних педагогів (29,7%).

Організація комфортного освітнього середовища в частині архітектурної доступності новостворених опорних шкіл є складовою проведеного дослідження.

Аналіз отриманих результатів засвідчив наявність певних тенденцій в організації комфортного освітнього простору. Так, забезпечені пандусами на момент створення були опорні школи шести областей – Вінницької, Івано-Франківської, Миколаївської, Черкаської, Донецької, Хмельницької (28% від загальної кількості), вільним доступом до санітарно-гігієнічних приміщень – опорні заклади трьох областей (23,1% від загальної кількості), вільним доступом до навчальних кабінетів і спортивних залів – школи трьох областей (16,9% від загальної кількості). Таким чином, спостерігався дисбаланс між компонентами, що формують архітектурну доступність для дітей з особливими потребами, що порушує принцип рівного доступу до якісної освіти.

Ще одна тенденція в організації умов для інклюзивного навчання була зафіксована під час опитування директорів опорних шкіл: у рамках дослідження було запропоновано вибудувати пріоритетну шкалу щодо покращення матеріально-технічного стану опорного закладу за вісьмома напрямками, які недостатньо профінансовані. Напрямок «Облаштування, необхідні для навчання дітей з особливими освітніми потребами» визначили пріоритетним 29% директорів, відповідно він зайняв шосту позицію серед представлених восьми. У дослідженні також взяли участь школи, які не мали жодних пристосованих приміщень для дітей з особливими освітніми потребами (20 освітніх закладів).

Критично важливою складовою організації освітнього простору є забезпечення транспортних засобів (шкільних автобусів) для підвезення дітей з особливими потребами. Лише 5,9% опорних шкіл, на час проведення дослідження, мають пристосований автобус для учнів з фізичними обмеженнями. Потребують автобусів з відповідними пристосуваннями 113 опорних шкіл. Разом з тим постановою уряду від 19 квітня 2017 р. № 289 (Про внесення змін, 2017) унесені зміни до пункту 2 Положення про освітній округ, які безпосередньо стосуються створення належних умов для підвезення дітей з особливими потребами, зокрема тих, що пересуваються на колісних кріслах.

Процес створення опорних шкіл триває. У 2017/18 навчальному році в Україні діє 450 опорних закладів. Важливим завданням є вивчення, аналіз і фіксація динаміки змін щодо забезпечення комфортного освітнього простору для дітей з особливими потребами. Аналіз оперативних даних засвідчив значне покращення стану з архітектурною доступністю. Так, із 450 закладів освіти архітектурна доступність організована в 438 опорних школах, кількість класів з інклюзивним навчанням становить 473 (практично у кожній опорній школі). Кількість дітей з особливими потребами, що навчаються в ОШ, становить 1811 осіб. Таким позитивним

змінам, безумовно, посприяла цільова освітня субвенція на інклюзивну освіту у розмірі 209 млн грн, яку Кабінет Міністрів вперше заклад у бюджет 2017 року; на 2018 рік урядом заплановано збільшення цільової субвенції на розбудову інклюзивного навчання більше ніж у два рази порівняно з 2017 роком (проект бюджету – 509 млн грн). При цьому відповідальність за створення умов для навчання дитини з особливими освітніми потребами покладено на місцеві органи влади, які зобов'язані забезпечити фінансування усіх необхідних витрат на підготовку школи до відкриття інклюзивного класу.

Для успішної реалізації проекту «Розбудова системи опорних шкіл в Україні» важливо зважити усі «pro et contra», проаналізувати і оцінити ризики, визначити шляхи їх запобігання. Досягненню цієї мети сприяє вивчення світового досвіду функціонування опорних закладів, розповсюдження алгоритму успішної діяльності новостворених опорних шкіл в Україні, доведення такої позитивної практики до широких верств користувачів освітніх послуг, особливо батьків учнів, осіб, що їх замінюють; отримання надійних статистичних даних та актуальної інформації щодо опорних шкіл для подальшого аналізу та формування на його основі висновків та рекомендацій.

Висновок. Упровадження системи інклюзивної освіти є невід'ємною складовою функціонування опорних шкіл. Успішність цього процесу залежить від реалізації низки системних завдань, серед яких першочерговими є наступні:

1. Зручне розташування навчального закладу для підвезення дітей з різних населених пунктів.
2. Забезпечення кваліфікованими педагогічними кадрами з відповідною підготовкою щодо роботи з дітьми з особливими потребами, а також штатними одиницями корекційних педагогів.
3. Наявність сучасного рівня матеріально-технічної забезпечення відповідно до потреб дітей з особливими потребами (виконання вимог щодо архітектурної доступності приміщень навчального закладу).
4. Забезпечення рівного доступу до якісної освіти усім особам, у тому числі з особливими освітніми потребами.
5. Створення єдиного інформаційного простору для організації дистанційного навчання для дітей з особливими потребами.
6. Збір надійних статистичних даних для отримання актуальної інформації щодо опорних шкіл та організації інклюзивного навчання для подальшого аналізу та прийняття на його основі виважених управлінських рішень.
7. Доведення до широкого кола користувачів освітніх послуг, батьків, громад ОТГ, громадських організацій позитивного досвіду роботи опорних навчальних закладів; оприлюднення інформації про інклюзивні класи, форми і методи навчання в них.
8. Здійснення моніторингу функціонування опорних шкіл.

Список використаних джерел

- Герчинський Я. Фінанси освіти в Україні: окремі стратегічні питання / Я. Герчинський. – Київ : Юстон, 2017. – 129 с.
- Про внесення змін до пункту 2 Положення про освітній округ від 19.04.2017 № 289 : Постанова Кабінету Міністрів України [від 19 квіт. 2017 р.] [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/289-2017-%D0%BF> (дата звернення: 00.00.0000). – Назва з екрана.
- Про затвердження Положення про освітній округ : Постанова Кабінету Міністрів України [від 27 серп. 2010 р № 77] [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/777-2010-%D0%BF> (дата звернення: 00.00.0000). – Назва з екрана.
- Про освіту : Закон України [від 5 верес. 2017 р. №2145-VIII] [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page> (дата звернення: 00.00.0000). – Назва з екрана.
- Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» : Розпорядження Кабінету Міністрів України [від 14 груд. 2016 р. № 988-р.] [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934> (дата звернення: 00. 00.0000). – Назва з екрана.
- Policy Guidelines on Inclusion in Education [Електронний ресурс] / UNESCO. – France, 2009. – 38 р. – Режим доступу: <http://unesdoc.unesco.org/images/0017/001778/177849e.pdf> – Назва з екрана.

References

- Herchynskiy, Ya. (2017). *Finansy osvity v Ukraini: okremi stratehichni pytannia* [Фінанси освіти в Україні: окремі стратегічні питання]. Kyiv: Yuston.
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2010). *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro osvitnii okruh* [Про затвердження Положення про освітній округ]: *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 27 serp. 2010 r № 77*. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/777-2010-%D0%BF>
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2016). *Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity «Nova ukrainska shkola» na period do 2029 roku»* [Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року»]:

- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 hrud. 2016 r. № 988-r. Retrieved from: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249613934>
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2017). Pro vnesennia zmin do punktu 2 Polozhennia pro osvittnii okruh vid 19.04.2017 № 289 [Про внесення змін до пункту 2 Положення про освітній округ від 19.04.2017 № 289]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 19 kvit. 2017 r. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/289-2017-%D0%BF>.
- UNESCO. (2009). Policy Guidelines on Inclusion in Education. France, 38 p. Retrieved from: <http://unesdoc.unesco.org/images/0017/001778/177849e.pdf>
- Verkhovna Rada Ukrainy. (2017). Pro osvitu [Про освіту]: Zakon Ukrainy 5 veres. 2017 r. № 2145-VIII. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>

DENYSIUK O., SULIMENKO D., DRON T.

Institute of Educational Analysis, Kyiv, Ukraine

EQUAL ACCESS TO QUALITY EDUCATION THROUGH THE PRISM OF ORGANIZING INCLUSIVE EDUCATION IN HUB SCHOOLS

The process of reforming national education involves solving a number of overdue problems, among which an urgent issue of equal access to quality education still remains. Providing high-quality educational services to learners regardless of their social status, locality of residence, financial capacity, and other concomitant factors are a social and humanitarian task of the state.

The introduction of the inclusive education system is an integral part of the functioning of the reference schools. The success of this process depends on the implementation of a number of systemic tasks, among which the following are the priorities: convenient location of the educational institution for the transportation of children from different settlements; provision of qualified pedagogical staff with appropriate training for working with children with special needs as well as staff units of correctional educators; presence of the modern level of material and technical support in accordance with the needs of children with special needs (meeting the requirements for the architectural accessibility of the premises of the educational institution); ensuring equal access to quality education for all persons, including those with special educational needs; creation of a single information space for the organization of distance learning for children with special needs; collection of reliable statistics to provide up-to-date information on reference schools and the organization of inclusive education for further analysis and adoption of sound management decisions based on it; bringing to a wide range of users of educational services, parents, communities of OTG, public organizations of positive experience of work of basic educational institutions; Disclosure of information about inclusive classes, forms and methods of training in them; monitoring of the functioning of the reference schools.

Keywords: *equal access to education, inclusive education, educational space, hub schools.*

Стаття надійшла до редакції 15.02.2018 р.

УДК 378.015.31.04:005.95-051

ЮРІЙ ДЗЕКУН

Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО МЕНЕДЖЕРА ДО УСПІШНОЇ ТВОРЧОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ В СЕРЕДОВИЩІ ЗВО

У статті розглядаються напрями впливу сучасного закладу вищої освіти на особистісно-професійний розвиток майбутнього менеджера як потенційно успішної особистості, здатної до конструктивної творчої самоорганізації, аналізуються соціальні ролі, виконання яких дозволяє студентові здобувати досвід конструктивного саморозвитку.

Ключові слова: студент, майбутній менеджер, заклад вищої освіти, особистісно-професійний саморозвиток, творчий потенціал

Вступ. У сучасному світі перед людиною розкривається безліч перспектив, пов'язаних із об'єктивними та суб'єктивними характеристиками її життєорганізації. І якщо перші визначаються, насамперед, тими можливостями, що їх відкриває перед своїми громадянами та чи інша держава або ж міждержавна спільнота, пов'язані з загальним рівнем життя, який, у свою чергу, також забезпечується зовнішніми по відношенню до окремої особистості процесами, то до других причетна насамперед сама людина, здатна так чи інакше впливати на них, регулювати обставини, у яких відбувається її самореалізація. У комплексному вияві це стосується, насамперед, професійної сфери, що для більшості молодих людей постає як втілення усвідомленого вибору того чи іншого напряму докладання своїх зусиль, і водночас – як сукупність не повністю прогнозованих у своїх конкретних виявах складників професійного середовища, серед яких відзначаються особливою непередбачуваністю соціальні-психологічні аспекти професійної взаємодії, готовність до інноваційних трансформацій діяльності, ситуативні біфуркації, індивідуальна неготовність до певних професійних дій тощо. Професійна діяльність майбутнього менеджера тим більшою мірою потребує такої підготовки, оскільки в ній, як відзначають сучасні дослідники (Т. Глушман, 2016; А. Зобов, 2005 та ін.) саме особистісні аспекти виступають на передній план, зумовлюють досягнення оптимального результату.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблеми розвитку особистості як суб'єкта професійної творчості привертають сьогодні значну увагу дослідників. Тож проблеми розвитку творчого потенціалу студентів торкалися чимало вітчизняних учених (А. Брушлінський, В. Загвязинський, С. Максименко, В. Моляко, С. Яланська та ін.), розкриваючи психолого-педагогічні та організаційні засади цього процесу. Традиційно ці пошуки найчастіше стосувалися професійного становлення педагогів, проте в останні десятиріччя з'явилися роботи, що торкаються формування здатності до професійної творчості в майбутніх журналістів (М. Дяченко), офіцерів Державної прикордонної служби України (О. Діденко), фахівців-економістів (В. Горланчук, А. Зобов, М. Терещенко) та ін. Таке широке професійне поле показує, що попит на творчу особистість є нині досить високим, і розкриває значні перспективи щодо з'ясування можливостей вищої освіти стосовно творчого розвитку фахівців у певній сфері.

Мета нашої статті полягає в розкритті напрямів підготовки майбутнього менеджера до конструктивної самореалізації в період його навчання у вищій школі як передумови його подальшого професійного успіху.

Виклад основного матеріалу. Педагог вищого навчального закладу, відповідального перед особистістю і державою за якість професійної підготовки майбутнього фахівця, повинен звертати посилену увагу на особистісно-формувальні аспекти навчання, тим більше – навчання професійного. Адже саме професійна діяльність, її результативність та надані нею можливості для самореалізації, являють собою одну з найбільш значущих складових людської долі.

Аналіз спостережень за навчальною та позанавчальною діяльністю студентів економічних ЗВО дає підстави стверджувати, що одна з основних передумов розвитку здатності майбутнього менеджера до конструктивної творчої самореалізації закладена у комплексі властивостей його особистості, а саме: у наявності розвиненого творчого потенціалу; в достатній мобільності для його реалізації в повсякденній діяльності; у здатності до адекватного аналізу результатів цієї діяльності та проектуванні на цій основі подальших кроків до професійного та, загалом, життєвого успіху.

Як відзначають Н. Кордунова та Л. Потапчук, «активна участь у своєму житті, а не пасивне його прийняття дає особистості можливість рухатися вперед, самостійно розв'язувати життєво важливі питання» (Кордунова, Потапчук, 2015). Проте дійсність показує, що успішний саморух молоді людини зумовлений багатьма засадами, що потребують, у тім числі, й зовнішнього стимулювання, навчання, розвитку. Так, далеко не

завжди вона спроможна створити життєздатні плани на майбутнє, спрогнозувати їхні ризики та варіанти залежно від тих чи інших обставин, і, що найвагоміше, деталізувати власну роль у їхньому здійсненні. Набуття життєвого досвіду як один із чинників опанування нею компетенцій, необхідних для успішного життєтворення, часто є затратним у часі й тому пов'язане із незворотною втратою важливих можливостей; до того ж, аби досвід відігравав дійсно корисну роль у житті людини, необхідно, аби вона була здатна його належним чином осмислити і екстраполювати зроблені висновки на нові, змінені з часом умови свого життя, що буває далеко не завжди.

Слід зазначити, що сучасний світ дедалі більше зорієнтований на конструктивні самовияви достатньою мірою автономізованої особистості. Розширення перспектив, забезпечених не тільки і не стільки чинниками стартових умов, скільки характеристиками самої людини, є очевидним. Почасти це пов'язано з демократизацією стосунків, властивою суспільству в цивілізованих країнах, але ще більшою мірою – з мобільністю сучасного життя як середовища існування і самореалізації. Тому перед освітою і педагогікою як її науковою базою стоїть непросте завдання – формування особистості, здатної плідно заявити про себе у швидкозмінних обставинах, досягти успіху в якості суб'єкта самореалізації – як соціальної, так професійної. Це означає, насамперед, оснащення її певним психологічним інструментарієм, завдяки якому в свідомості людини кожна життєва ситуація постає як система чинників, що підвладна розумній трансформації і здатна забезпечити їй поступ до успіху.

Саме успіх як сукупність сприятливих обставин, що є в дійсності і сприймається людиною як результат її цілеспрямованих зусиль, бачиться потужним рушієм особистісного і професійного саморозвитку людини. Його значення розглядається нами в трьох часових площинах: для закріплення вдалого досвіду в минулому, для осмислення значущих якостей ситуації, що склалася нині і для визначення перспектив власного зростання на майбутнє.

Проблема життєвої успішності суб'єкта має в своїй основі низку питань, що їх намагаються вирішити фахівці у сфері філософії, педагогіки, психології, менеджменту та інших гуманітарних наук (В. Бадрак, С. Мадді, А. Маслоу, М. Козлов та ін.). У контексті наших наукових досліджень викликають інтерес, зокрема, темпоральні етапи та відповідні їм параметри формування успішної особистості, і насамперед – можливості (і обов'язки) щодо цього закладу вищої освіти. Адже, як зазначає Ж. Вірна, «кожен етап людського життя має свої плюси і мінуси, які необхідно свідомо враховувати, щоб мати можливість і взяти від життя, і повернути йому якомога більше і щоб, не переймаючись швидкоплинністю молодості, вміти оцінювати і використовувати переваги, які дає людині кожен віковий період» (Вірна, 2017, с. 10).

У професійному плані успіх часто пов'язується з кар'єрою. Так, дослідження Л. Воронько показали, що «відповідно до ціннісних установок державного службовця, в основі побудови його кар'єри лежить індивідуально усвідомлена позиція і поведінка індивіда, що пов'язані з баченням особистості свого трудового майбутнього, творчого розвитку, шляхів професійного зростання та просування по службі». Вченими наголошується, що «загальний кар'єрний настрій державних службовців достатньо високий: кожний другий висловив бажання зайняти вищий посадовий щабель. Це бажання характерніше для службовців, які орієнтовані власне на кар'єру (68%) і які прагнуть реалізувати себе в управлінні (61%). Після досягнення 50 років бажання службового просування реєструється у кожного третього, що, як вважають дослідники, є також достатньо високим кар'єрним настроєм». Викликає тривогу науковців те, що «найбільша незадоволеність невідповідністю своїх службових можливостей вимогам посади спостерігається серед молодих службовців» (Воронько, 2017).

Остання обставина свідчить, що значна кількість випускників вишів, які приходять на робоче місце, перебувають під впливом певних стереотипів, руйнування яких сприймається як своєрідна драма чи, принаймні, значна неприємність. Як показало експрес-інтерв'ювання 62 студентів 3-4 курсів, що здобувають вищу економічну освіту, у гіпотетичній ситуації «Я відчуваю, що вже за кілька місяців робота за фахом мене розчарувала» близько 45 % опитаних обрали варіант «Постараюся знайти краще місце роботи», понад 25% – «Поміняю професію», і лише майже 30% студентів шукають причину в собі й обирають власну адаптацію до ситуації як спосіб поліпшення останньої.

У конкретних умовах кожен із наведених варіантів може виявитися оптимальним, у тім числі й перші два, проте тривожить те, що тільки третина з опитаної молоді налаштована на активну життєтворчість, а решта обирає пошук блага вже наявного, створеного кимось. Проте такий шлях не можна визнати перспективним, насамперед, через досить високу ймовірність того, що найвиграшніші для конкретної людини обставини праці як плід її уяви можуть не існувати в принципі, а по-друге – що сама вона не налаштована на об'єктивний самоаналіз і докладання зусиль, які спроможні зробити її успішною з мінімальною залежністю від зовнішніх обставин.

Таким чином, для періоду підготовки майбутнього менеджера в економічному ЗВО, поруч із здобуттям визначених компетентностей, є важливим сформувати активну позицію щодо розвитку своїх професійних можливостей, що дало б змогу не лише продуктивно вплинути на вирішення професійних завдань, а й на власний саморозвиток як творчого, свідомого в своїх цілях і завданнях суб'єкта професійної діяльності.

Підготовка фахівців, що мають, насамперед, споживацьке ставлення до майбутньої професії, не можна вважати раціональною з різних точок зору. Тому для вищої школи є актуальним «формування діяльної, духовно багаті особистості, яка здатна творчо розв'язувати безліч різноманітних нагальних проблем, конструктивно працювати в динамічних умовах життя» (Назаренко, 2018). В зоні уваги мають перебувати не лише вузькопрофесійні якості майбутнього працівника, а й його особистість, з акцентуванням на розвитку творчого потенціалу, який позиціонується як інтегруюча якість особистості, що характеризує міру її можливостей ставити і вирішувати нові завдання у сфері її діяльності, яка має суспільне значення (там само).

Освітнє середовище навчального закладу в його сучасному вигляді являє собою систему обставин, у яких молода людина отримує змогу для самореалізації. Умовно їх можна розділити на кілька груп:

- навчальні обставини. Їхня особистісно-розвивальна роль полягає в саморозкритті студента як суб'єкта навчальної діяльності. Таке саморозкриття традиційно має три вектори вияву: *власне академічний*, тобто, пов'язаний із вирішенням майбутнім фахівцем завдань, визначених освітньо-професійною програмою, зафіксований засобами навчального контролю відповідно до прийнятих у ЗВО критеріїв; *особистісно-академічний*, що відображає рівень домагань студента і співвідношення цього рівня з офіційно констатованими академічними успіхами; *соціально-академічний*, що виступає мірилом особистих академічних успіхів студента на тлі визнаних у найближчому соціумі досягнень, визначає його внутрішню роль у навчальному колективі;

- позанавчальні обставини. Вони складаються внаслідок того, що сучасний ЗВО розкриває для студента чимало напрямів особистісної самореалізації, які безпосередньо не стосуються навчальної діяльності. Сьогодні це не лише заняття мистецького чи спортивного змісту, а й участь у студентському самоврядуванні, у волонтерській діяльності, у соціальних проектах, що здійснюються у закладі (назвемо цей вектор самовияву *суспільним*); інший, *побутовий* вектор самовияву пов'язаний із тим, що значна частина студентів проживає у студмістечку ЗВО, створює там собі певний імідж, бере участь у благоустрої і підтриманні доброго санітарного та естетичного гуртожитку та прилеглої території, власної кімнати. Стосунки, що складаються з іншими студентами, здатність конструктивно вирішувати проблеми та конфлікти студентського співжиття є важливим соціальним чинником формування особистості майбутнього менеджера, не лише тлом для виявлення його базових якостей, таких, як гуманність, порядність, чесність, а й дає поштовх до віднайдення таких рішень, які б дозволили не поступатися особистісними принципами навіть там, де ситуація цьому сприяє;

- широкі соціальні обставини, пов'язані, зокрема, із тим, що студенти закладу вищої освіти є мешканцями міста – культурного центру, з певним обсягом дозвіллевих пропозицій, з досить бурхливим громадським життям. Відповідно, вибудовуються такі вектори самовияву, як *культурно-розвивальний*, *повсякденно-дозвіллевий* та *громадсько-активний*.

Окреслення перелічених векторів дозволяє визначити перелік соціальних ролей, що їх перманентно виконує майбутній спеціаліст, перебуваючи у статусі студента. До них можуть додаватися інші – пов'язані з тимчасовою зміною статусу (студент-практикант, учасник внутрішньоуніверситетського, міжуніверситетського чи загальноміського проекту та ін.), або ж зумовлені індивідуальними захопленнями, паранавчальною професійною та іншою трудовою діяльністю тощо. Щодо останньої, то вона заслуговує на окрему увагу через своє значне поширення і безпосередню причетність до структурування не лише позанавчального, а й навчального часу. Адже у листі Мінсоцполітики від 25.07.2014 р. №301/13/116-14 щодо прийняття на роботу студентів, зокрема, зазначено, що трудовим законодавством не передбачено обмежень щодо поєднання студентами вишів, у тому числі тими, які навчаються за денною (очною) формою навчання, роботи і навчання. Тому установа має право приймати на роботу таких працівників, у тому числі й на умовах повного робочого дня, що істотно обмежує інші способи взаємодії майбутнього фахівця з середовищем ЗВО не лише в поза навчальний, а часом і в навчальний час. Добре це чи погано? Відповідь на це питання не може бути однозначною. Залежно від навчальної вмотивованості студента, такий стан речей може як зумовлювати граничну відірваність студента від навчального процесу, так і сприяти творчій оптимізації ситуації, що склалася, за рахунок пошуку прийнятних способів самоменеджменту того, хто навчається.

Однак основні вектори розподілу активності ми окреслили досить вичерпно. І якщо перше коло обставин – академічне – у більшості ЗВО розроблене, зазвичай, цілком кваліфіковано, перебуває в зоні різнорівневого моніторингу – як безпосереднього, так і опосередкованого, шляхом контролю методичної сторони вкладання адміністрацією університету, то друге і третє сьогодні певною мірою знаходяться в полі зору кураторів академічних груп, проте цього явно недостатньо.

Йдеться не тільки й не стільки про контроль за цими сторонами студентського життя, скільки про їхню конструктивізацію – озброєння молодих людей уміннями глибокого аналізу власної поведінки, її форм з точки зору тих цілей, які студент ставить перед собою. Зазвичай, юнаки і дівчата студентського віку повинні вже досить успішно вибудовувати причинно-наслідкові зв'язки, аналізуючи ті чи інші соціальні ситуації, проте в дійсності доводиться досить часто стикатися з запізнаним розумінням, коли наявні негативні наслідки бачаться з правильних, але не задіяних раніше позицій.

Таким чином, ми знову повертаємося до проблеми трьох часових площин у процесі особистісного саморозвитку, що стосуються досвіду, адекватного аналізу реальності й проектування подальшого успіху.

Вище говорилося про ситуацію, коли здобутий досвід супроводжується цінними висновками. Ми мали на увазі оптимальний її варіант – коли в цьому досвіді закріплюються позитивні здобутки, тобто ситуація, в якій студент намагався прийняти оптимальне рішення, знайшла вирішення зі знаком +, виступає свідченням особистісного успіху. Але в студентському віці важливий досвід часто набувається й через вирішення зі знаком –, коли одним із «супутників» досвіду виступає прийняття раніше хибне рішення із супутніми йому негативними наслідками, що, в свою чергу, може істотно вплинути на особистісний зміст набутого досвіду.

Висновки. Чим далі студент стоїть від найбільш регламентованих обставин своєї діяльності (тобто, власне навчання), тим більшою мірою актуалізується його здатність до творчої самоорганізації і тим істотношою є об'єктивна потреба в підтримці конструктивного та гальмуванні деструктивного підходу до неї. Основним суб'єктом такої підтримки/гальмування є сам майбутній фахівець, проте на цьому етапі свого становлення він ще не повністю здатен самотужки виконувати цю функцію. Одним із головних завдань вищої школи як особистісно-формувального середовища є створення широкої системи заходів, у ході яких студент набував би достатнього соціального та квазіпрофесійного досвіду, причому, саме досвіду успішного, такого, що став би підґрунтям для прийняття ним рішень, адекватних щодо власних намірів і можливостей, та забезпечував високий рівень мотивації для розширення зони власного успіху.

Подальшим напрямом досліджень бачиться вивчення ролі студентського самоврядування в розширенні можливостей для творчої самореалізації студентів – майбутніх менеджерів у період навчання у ЗВО.

Список використаних джерел

- Вірна Ж. Утвердження в житті: основні ознаки і принципи / Ж. Вірна // Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (15 трав. 2017 р.) = Abstract IV International Scientific & Practical Internet Conference (May 15, 2017) / за заг. ред. Л. В. Засекої, А. В. Кульчицької. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2017. – С. 7-10.
- Воронько Л. Успішна кар'єра державного службовця: сутність, умови та фактори побудови / Л. Воронько. – [Інтернет-ресурс]. – Реж. доступу <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/23.pdf>
- Глушман Т. Компоненти професійної культури майбутнього менеджера організації / Т. Глушман // ScienceRise: Pedagogical Education. – 2016. – №5. – С. 8-13.
- Зобов А. М. Бизнес-образование: новые подходы к формированию личности менеджера [Текст] / А. М. Зобов // Дополнительное профессиональное образование. – 2005. – № 5. – С. 1-4.
- Кордунова Н. Психологічні особливості життєвих планів і перспектив сучасної молоді / Н. Кордунова, Л. Потапчук. – [Інтернет-ресурс]. – Реж. доступу <http://www.inforum.in.ua/conferences/15/19/117>
- Назаренко І. Творчий потенціал особистості: зміст та структура / І. Назаренко // Матеріали ХІУ Міжнародної інтернет-конференції «Advanced technologies of science and education» (19-21 квітня 2018 року) – [Інтернет-ресурс]. – Реж. доступу <http://intkonf.org/nazarenko-im-tvorchiy-potentsial-osobistosti-zmist-ta-struktura/>

References

- Virna Zh. Utverdzhennia v zhytti: osnovni oznaky i pryntsyipy / Zh. Virna // Osobystist i suspilstvo: metodolohiia ta praktyka suchasnoi psykholohii : materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (15 trav. 2017 r.) = Abstract IV International Scientific & Practical Internet Conference (May 15, 2017) / za zah. red. L. V. Zasiokinoi, A. V. Kulchytsoi. – Lutsk : PP Ivaniuk V. P., 2017. – S. 7-10.
- Voronko L. Uspishna kariera derzhavnoho sluzhbovtisia: sutnist, umovy ta faktory pobudovy / L. Voronko. – [Internet-resurs]. – Rezh. dostupu <http://academy.gov.ua/ej/ej17/PDF/23.pdf>
- Hlushman T. Komponenty profesiinoi kultury maibutnoho menezhlera orhanizatsii / T. Hlushman // ScienceRise: Pedagogical Education. – 2016. – №5. – S. 8-13.
- Zobov A. M. Byznes-obrazovanye: novye podkhody k formirovaniyu lychnosti menezhlera [Tekst] / A. M. Zobov // Dopolnytelnoe professyonalnoe obrazovanye. – 2005. – № 5. – S. 1-4.
- Kordunova N. Psykholohichni osoblyvosti zhyttievyykh planiv i perspektyv suchasnoi molodi / N. Kordunova, L. Potapchuk. – [Internet-resurs]. – Rezh. dostupu <http://www.inforum.in.ua/conferences/15/19/117>
- Nazarenko I. Tvorchiy potentsial osobystosti: zmist ta struktura / I. Nazarenko // Materialy KhIU Mizhnarodnoi internet-konferentsii «Advanced technologies of science and education» (19-21 kvitnia 2018 roku) – [Internet-resurs]. – Rezh. dostupu <http://intkonf.org/nazarenko-im-tvorchiy-potentsial-osobistosti-zmist-ta-struktura/>

DZEKUN YU.

Higher Educational Institution Ukoopspilka Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine

PREPARATION OF THE FUTURE MANAGER FOR SUCCESSFUL CREATIVE SELF-REALIZATION IN THE INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION

The article deals with the directions of the influence of a modern institution of higher education on the personal and professional development of the future manager as a potentially successful personality capable of constructive creative self-organization, analyzing social roles, the implementation of which allows the student to gain experience in constructive self-

development. One of the main tasks of the higher school as a person-formation environment is the creation of a broad system of events in which the student would acquire sufficient social and quasi-professional experience, and, it is the experience of successful, that would become the basis for making decisions that are adequate to their own intentions and opportunities, and provided a high level of motivation to expand its own success zone.

Key words: student, future manager, institution of higher education, personal and professional self-development, creative potential.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2018 р.

УДК 37 [(477) (092): 37(4)]: 37.017.4

ІРИНА ДЗЮБЕНКО

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ІДЕЇ А. МАКАРЕНКА ЩОДО ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ УЧНІВ ТА ЇХ УПРОВАДЖЕННЯ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті аналізується проблема формування громадянськості учнів. Мотивується необхідність збереження почуття національної гордості, посилення патріотичних настроїв учнівської молоді, формування громадянина, освіченого у правовому, суспільному та політичному полі. Характеризуються основні виховні напрями країн Європейського союзу, з якими Україна має стійкі взаємостунки і партнерські відносини. Категорія «громадянськість» конкретизується у педагогічному і соціально-педагогічному аспектах.

Ключові слова: громадянськість, громадянська активність, демократія, патріотизм, А. С. Макаренко, країни Європейського союзу.

Розбудова сучасної України як правової, демократичної, соціально-орієнтованої держави та створення громадянського суспільства органічно пов'язані з реформуванням системи освіти на гуманістичних засадах, визначенням нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави.

На сучасному етапі розвитку України гостро відчувається брак громадянської свідомості шкільної молоді, недостатньої обізнаності щодо основ демократичного громадянства, важливості та дієвості інститутів прав людини, верховенства права та ролі молоді у цих процесах.

Важливу роль відіграє питання формування громадянина, його громадянської культури, освіченості у правовому, суспільному та політичному полі. Гостро постає проблема збереження почуття національної гордості та посилення патріотичних настроїв учнівської молоді.

Мета статті – розглянути відповідний вітчизняний педагогічний досвід та досвід провідних демократичних країн, зокрема країн Європейського союзу щодо ефективного процесу формування громадянськості учня як суб'єкта громадянського суспільства, громадянина-патріота України, що діє на основі національних та європейських цінностей.

Основними пріоритетами державної політики в галузі освіти в Законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2016), «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» (2000), «Концепції Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 рр.» (2015), «Концепції громадянської освіти та виховання в Україні» (2017), «Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді» (2015), «Національній доктрині розвитку освіти», Постанови Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015), «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 рр.», «Концепції Нової української школи» (2017) та інших законодавчих і нормативно-правових документах визначено виховання громадянськості й любові до Вітчизни як важливих якостей майбутніх громадян.

У працях вітчизняних і зарубіжних фундаторів освіти знайшли своє відображення різні аспекти проблеми формування громадянськості учнів (А. Адлер, І. Беха, Г. Ващенко, К. Вейнберга, Р. Вудса, К. Джанга, О. Захаренка, Г. Кершенштейнера, А. Макаренка, Х. Мюнклера, Ч. Паттерсона, О. Овчарук, О. Пометун,

В. Сухомлинського, О. Сухомлинської).

Одним із основних принципів державної політики в галузі освіти в Законах України «Про освіту» та «Про вищу освіту» визначено виховання громадянськості й любові до Вітчизни як важливих якостей майбутніх громадян (Концепція..., 2000, с. 6).

Великий педагог А. Макаренко, як ніхто інший, категорично поставив питання про моральне обличчя особистості, її гуманістичні принципи, громадянську цілеспрямованість, що здатні викликати у людини нові громадянські риси, усвідомити почуття обов'язку перед колективом, перед Батьківщиною. Він стверджував, що бути громадянином – це значить відчувати радість життя у всій її повноті, це значить забезпечити собі просування до особистого щастя. Педагог вважав, що справжній громадянин має кваліфіковано працювати, бути політично та економічно освіченим та активним, усвідомлювати своє професійне і соціальне самовизначення з урахуванням особистих нахилів та потреб держави (Макаренко, 1983).

У педагогічному аспекті «громадянськість» – інтегративний комплекс якостей особистості, що визначає її соціальну спрямованість, готовність до досягнення соціально значущих та індивідуально необхідних цілей відповідно до наявних у суспільстві й державі умов, прийнятих правових і моральних норм, особистих потреб і можливостей (Л. Буєва, Р. Гурова, А. Саломаткін, О. Сухомлинська та інші).

Слід відзначити, що «громадянськість» як складне особистісне утворення в структурному відношенні об'єднує ряд властивостей, якостей і характеристик. Найбільш важливими з них, як правило, визначаються патріотизм, орієнтація на гуманістичну ідеологію, політична, правова і моральна культура; гідність, соціальна справедливість і відповідальність, готовність до праці, до соціального і професійного самовизначення. «Громадянськість як провідна характеристика особистості, – відзначає Б. Вульф, – виявляється в готовності найбільш повно репрезентувати себе в соціальному плані в ім'я успішного розвитку країни і свого власного» (Вульф & Иванов, 1989, с. 31).

Громадянськість узагальнено репрезентує інтегративну єдність цивілізованих (переважно неполітичних) відносин, спрямованих на утвердження демократичних цінностей, ідеалів, прав і свобод, на забезпечення процвітання і добробуту громадянина, суспільства, держави, регламентованих прийнятими в суспільстві, державі принципами, нормами.

Одним з головних показників громадянськості є визнання в якості пріоритетних таких цінностей, як свобода, рівність, справедливість, демократія, патріотизм, обов'язок, відповідальність, а також ціннісне ставлення до української мови, ґрунтовне володіння нею (Концепція..., 2000, с. 7). Демократія ґрунтується на визнанні цінності та неповторності людського життя, свободи і рівності громадян, терпимості до інакомислення, умінні враховувати громадську думку, брати участь у житті колективу (Вульф & Иванов, 1989).

З громадянськістю пов'язана така інтегрована цінність як патріотизм – любов до свого народу, до України. У державних документах відзначено, що важливою якістю українського патріотизму має бути турбота про благо народу, сприяння становленню й утвердженню України як правової, демократичної, соціальної держави, готовності відстояти незалежність Батьківщини.

Варто підкреслити, що у сучасних умовах означені якості пов'язані не тільки з громадянською позицією стосовно суспільних явищ і процесів, але й проявляються в особистій причетності й відповідальності за збереження і примноження природних багатств, вироблення уміння співіснувати з природою, нетерпимості ними до її нищителів, і безкомпромісній боротьбі з усвідомленні основних екологічних проблем навколишнього середовища.

Формуванню критичного ставлення до державного та суспільного ладу, активності громадянської позиції в Німеччині присвячені праці німецьких учених: В. Стендер, Д. Крьогер (Wolfram Stender, Denny Kröger). Німецький науковець М. Драєр (M. Dreyer) наголошує на доцільності викладання предмету «суспільствознавство» (Sozialkunde або Gemeinschaftskunde), де вивчається історія, політика, економіка, соціологія, значна увага приділена Євросоюзу. Учні вчать бути громадянами з активною позицією, брати участь у політиці та суспільних справах.

Варто розглянути наукові праці данських учених М. Голі та Ш. Резаєй (M. Goli та S. Rezaie), які досліджують закономірності громадянської активності іммігрантів, адже Данія посідає дуже високі місця у низці рейтингів стосовно розвитку демократії та захисту громадських прав і свобод.

Демократичні і політичні зміни в умовах сучасного суспільного життя вимагають пошуку нових підходів і адекватних часові практичних методик громадянської освіти школярів, яка полягає насамперед у підготовці учнів до виконання ролей, пов'язаних з громадянською самосвідомістю та активізацією соціальної активності шкільної молоді на тлі розбудови демократичного простору держави.

Слід враховувати, що метою формування громадянськості є формування свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людини, якій притаманні особистісні якості й риси характеру, світогляд і спосіб мислення, почуття, вчинки та поведінка, спрямовані на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні. Вони повинні органічно поєднуватись з потребою й умінням діяти компетентно й технологічно.

Концептуальні засади сучасної освіти передбачають гуманітаризацію школи на всіх її рівнях. Громадянська освіта покликана сприяти формуванню особистості, якій притаманні демократична, громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи та правами людини, готовність до компетентної участі в житті суспільства.

Виходячи із вищезазначеного, що громадянська освіта – це освіта, яка спрямована на формування знань, умінь, навичок і громадянських компетенцій, необхідних громадянину для життя в демократичній державі. Громадянин має права, може захистити їх, знає, як працюють соціальні інститути держави. Громадянська освіта – це також «соціалізація» індивідів та політична «соціалізація», це сукупність процесів становлення політичної та громадянської свідомості та поведінки особистості, прийняття й виконання політичних ролей, вияви активності в них, формування громадянської культури.

Освічене громадянство, якому властиве розвинене почуття власної гідності, знання своїх прав та обов'язків, згода і вміння їх дотримуватися, є засадою становлення демократичного й заможного суспільства. Високий рівень громадянської соціалізації індивідів є передумовою поступу в розвитку суспільних відносин та запорукою їхньої стабільності.

Варто підкреслити, що у Концепції «Нової української школи» розв'язання проблеми передбачається здійснити шляхом проведення докорінної та системної реформи загальної середньої освіти з урахуванням досвіду провідних країн світу, зокрема змісту загальної середньої освіти, педагогіки загальної середньої освіти, системи управління загальною середньою освітою, структури загальної середньої освіти, системи державного фінансування загальної середньої освіти, нормативно-правового забезпечення загальної середньої освіти. Реформування змісту загальної середньої освіти передбачає розроблення принципово нових державних стандартів загальної середньої освіти, які повинні ґрунтуватися на компетентнісному та особистісно-орієнтованому підході до навчання, враховувати вікові особливості психофізичного розвитку учнів, передбачати здобуття ними умінь і навичок, необхідних для успішної самореалізації в професійній діяльності, особистому житті, громадській активності. Зазначені стандарти повинні також ґрунтуватися на Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про основні компетентності для навчання протягом усього життя». Ключовими компетентностями є спілкування державною і рідною в разі відмінності мовою, спілкування іноземними мовами, математична грамотність, компетентності в природничих науках і технологіях, інформаційно-цифрова компетентність, уміння навчатися впродовж життя, соціальні і громадянські компетентності, підприємливість та фінансова грамотність, загальнокультурна грамотність, екологічна грамотність і ведення здорового способу життя.

Зокрема, відзначено, що розвиток сучасного суспільства неможливий без формування високо інтелектуальної і глибоко духовної людини, спроможної відповідати вимогам демократичного суспільства. Формуванню саме такої особистості сприятиме громадянська освіта, яка змістом і структурою відображає сучасні тенденції розвитку суспільствознавчих наук.

Висновки. Виявлення та творче використання ідей вітчизняного та європейського досвіду стосовно формування громадянськості у країнах Європейського союзу потребують додаткового вивчення в аспекті виявлення позитивного досвіду, який може бути використаний у системі громадянського виховання в Україні.

Цьому може сприяти детальне вивчення зарубіжного педагогічного досвіду громадянського та національно-патріотичного виховання з метою його оптимальної адаптації до умов суспільного життя в Україні. Зокрема, звернення до педагогічних реформ країн Європейського союзу може сприяти подоланню наявного розриву між вітчизняною системою освіти і світовими тенденціями у реформуванні освіти і запозиченні найбільш цінних ідей для вдосконалення української школи.

Список використаних джерел

- Воспитание гражданина : сборник. – М. : Просвещение, 1988. – 301 с.: порт. – Библиогр.: с. 301. – (Б-ка учителя. Предраздумья).
- Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8 т. / А.С. Макаренко ; сост. М.Д. Виноградова, Л.Ю. Гордин, А.А. Фролов ; редкол. М.И. Кондаков (гл. ред.), В.М. Коротов и др. – М. : Педагогика, 1983-1986. – Т. 1-8.
- Вульф Б., Иванов В. Политическую культуру – старшеклассникам // Высшая школа. – 1989. – № 3. – С. 61-62.
- Вульф Б.З. Цель и сущность гражданского воспитания // Воспитание гражданина в советской школе / Под ред. Г.Н. Филонова. – М.: Педагогика, 1990. – С. 29-35.
- Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. – 2000. – 9 серпня. – №32. – С.6-7.
- Розпорядження КМУ від 14. 12. 2016 р. №988-р «Про схвалення Концепції реалізації політики у сфері реформування загальної середньої освіти Нова Українська школа» на період до 2029 року: UPL: <https://www.non.gov.ua/ua/npras/249613934?print>

References

- Vospytanye hrazhdanyia : sbornyk. – M. : Prosveshchenye, 1988. – 301 s.: port. – Byblyohr.: s. 301. – (B-ka uchytelia. Predrazdumia).
- Makarenko A. S. Pedahohycheskye sochyneniia : v 8 t. / A.S. Makarenko ; sost. M.D. Vynohradova, L.Iu. Hordyn, A.A. Frolov ; redkol. M.Y. Kondakov (hl. red.), V.M. Korotov y dr. – M. : Pedahohyka, 1983-1986. – T. 1-8.
- Vulfov B., Yvanov V. Polytycheskuiu kulturu – starsheklassnykam // Vysshaiia shkola. – 1989. – № 3. – S. 61-62.
- Vulfov B.Z. Tsel y sushchnost hrazhdanskoho vospytaniia // Vospytanye hrazhdanyia v sovetskoii shkole / Pod red. H.N. Fylonova. – M.: Pedahohyka, 1990. – S. 29-35.
- Kontsepsiia hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti // Osvita Ukrainy. – 2000. – 9 serpnia. – №32. – S.6-7.
- Rozporiadzhennia KМУ vid 14. 12. 2016 r. №988-r «Pro skhvalennia Kontsepsii realizatsii polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity Nova Ukrainska shkola» na period do 2029 roku: UPL: <https://www.non.gov.ua/ua/npas/249613934?> = print

DZYUBENKO I.

Uman State Pedagogical University of Pavlo Tychyna, Uman, Ukraine

A. MAKARENKO'S IDEAS ON THE FORMATION OF PUPILS' CITIZENSHIP AND THEIR IMPLEMENTATION IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION

The development of modern Ukraine as a legal, democratic, socially oriented state and the creation of a civil society is organically linked with the reform of the education system on a humanistic basis, the definition of a new strategy for education as a multicomponent and multi-vector system, which greatly shapes the future development of the Ukrainian state.

At the current stage of Ukraine's development, the lack of civic consciousness of school youth, lack of awareness of the foundations of democratic citizenship, the importance and effectiveness of human rights institutions, the rule of law, and the role of youth in these processes are acutely felt. An important role is played by the question of the formation of a citizen, his civic culture, education in the legal, social and political fields. The problem of preserving the national pride and strengthening the patriotic sentiment of the student youth is acute.

The purpose of the article is to consider the relevant domestic pedagogical experience and experience of leading democratic countries, in particular the European Union countries, about the effective process of forming the citizenship of a student as a civil society actress, a citizen-patriot of Ukraine, acting on the basis of national and European values.

Key words: *citizenship, civil activity, democracy, patriotism, A. S. Makarenko, countries of the European Union*

Стаття надійшла до редакції 18.02. 2018 р.

УДК 378.14

ГАННА ДУТКА

Львівський інститут економіки і туризму

ГРИГОРІЙ ЛУЦЕНКО

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

УПРОВАДЖЕННЯ CDIO-ПІДХОДУ ІНЖЕНЕРНОЇ ОСВІТИ В СИСТЕМУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ І УПРАВЛІНЦІВ

У статті розглянуто концептуальні засади та принципи підходу CDIO в контексті модернізації інженерної освіти. Проаналізовано відповідність підходів до розробки програмних результатів навчання в CDIO та засад компетентнісного підходу. Визначено напрями за якими підхід CDIO може бути впроваджений для інших спеціальностей. Увага приділена можливостям розробки міждисциплінарних освітніх програм. Окреслено підходи до впровадження CDIO при підготовці майбутніх економістів та управлінців.

Ключові слова: професійна підготовка, майбутні економісти, інженерна освіта, концепція CDIO

Постановка проблеми. Важливою подією 2018 року стала зустріч у Парижі Міністрів європейських країн, відповідальних за вищу освіту. Відзначаючи значимі досягнення Болонського процесу, що втілювалися, зокрема, в побудові Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), до визначення ландшафту якого активно залучені уряди європейських країн, заклади вищої освіти та стейкхолдери (Paris Communique, 2018). Серед зобов'язань, до яких долучена й Україна, є забезпечення якості й відповідності навчання й викладання майбутніх фахівців, шляхом імплементації "Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти" у національні та інституційні практики країн-учасниць Болонського процесу. Відповідно до вказаних стандартів і рекомендацій, сучасні освітні програми мають пропонувати різноманітні методи навчання та гнучке навчання, сприяючи професійному розвитку студентів (Standards..., 2015). Одним із напрямів розвитку системи вищої освіти, на якому наголошується в Паризькому комюніке, є міждисциплінарні програми, а також програми, що дозволяють поєднувати академічне навчання та навчання на робочому місці. Звернемо увагу, на той факт, що виразною тенденцією сучасної інженерної освіти є впровадження міждисциплінарних програм на стику інженерії, економічних наук й управління. Так, наприклад, Віденський університет пропонує бакалаврську й магістерську програми "Економічна інформатика", Грацький університет ім. Карла і Франца – магістерську програму "Глобальні дослідження в менеджменті та інформаційній науці", Університет ім. Йоганна Кеплера – магістерську програму "Цифровий бізнес-менеджмент". Однією з найпопулярніших є спеціальність "Інженерія та менеджмент", що пропонується Університетом Ковентрі, Королівським коледжем Лондону, Університетом Порсмуту (Великобританія), Королівським технологічним університетом Мельбурну (Австралія) та ін. Під час навчання на міждисциплінарних освітніх програмах, студенти вивчають такі дисципліни як "Управління бізнес-процесами та технології автоматизації ділових операцій", "Техніка представлення знань", "Електронний бізнес", "Великомасштабні інформаційні системи" тощо.

Мету нашого дослідження є аналіз CDIO-підходу до інженерної освіти в контексті його впровадження в системі професійної підготовки майбутніх економістів й управлінців та визначення підґрунтя для розробки міждисциплінарних освітніх програм у сфері інженерії, економіки та управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті визначеної проблеми особливої уваги заслуговують праці вітчизняних та іноземних дослідників та освітян, які досліджували: компетентнісний підхід у сучасній освіті (Н. Бібік, В. Краєвський, О. Савченко, А. Хуторський та ін.); педагогічні засади професійної освіти (С. Гончаренко, Р. Гуревич, А. Гуржій, А. Кузьмінський, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, С. Сисоєва та ін.); модернізацію засад інженерної освіти (В. Биков, Р. Гуревич, О. Коваленко, І. Сліпучіна, Е. Кроулі, К. Едстром та ін.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з найцікавіших освітніх підходів початку XXI століття є концепція CDIO, поява якої пов'язана з нагальними потребами удосконалення професійної підготовки майбутніх інженерів. Аббревіатура CDIO сформована поєднанням чотирьох термінів: Conceiving (Планування), Designing (Проектування), Implementing (Виробництво), Operating (Використання). Інший варіант перекладу, що пропонується в україномовних джерелах – Розуміння-Проектування-Реалізація-Експлуатування (Shatokha, 2016). Офіційним місцем появи ініціативи CDIO в 2000 році є Массачусетський технологічний інститут (MIT), що відбулося як наслідок співпраці викладачів MIT з колегами з трьох шведських ЗВО – Технологічного університету Чалмерса, Лінкпінгського університету і Королівського технологічного інституту. Наразі підхід

CDIO реалізується більш ніж в 1000 університетах, що здійснюють підготовку майбутніх інженерів у 25 країнах світу.

Підхід CDIO спрямований на підготовку майбутніх інженерів, здатних:

1. Застосовувати базові інженерні знання в практичній діяльності.
2. Керувати процесом створення і експлуатації технічних об'єктів, процесів і систем.
3. Розуміти важливість і наслідки впливу наукового і технічного прогресу на суспільству.

Особливістю CDIO є те, що його розробка здійснювалася з наголосом на подальше практичне впровадження, внаслідок чого CDIO від початку трактувався як технологічний процес. Авторами підходу була розроблена та апробована комплексна технологія ідентифікації освітніх потреб студентів та відпрацьована послідовність навчальних заходів, спрямованих на задоволення цих потреб. Установлені освітні потреби та навчальні заходи використовуються для розробки навчального плану, так званого, CDIO Syllabus та стандартів CDIO (Crawley, 2001.; Crawley, 2002).

Принципи CDIO-підходу ґрунтуються на наступних засадах (Crawley, 2002):

1. Для вирішення основної задачі необхідно акцентувати увагу на формування базових знань, розглядаючи процес планування, проектування, виготовлення і використання об'єктів як контекст інженерної освіти.
2. Результати навчання студентів мають бути сформульовані при безпосередньому залученні зацікавлених сторін та досягатися шляхом послідовної реалізації комплексу навчальних заходів, що мають практично орієнтований характер (мають потенціал для занурення студентів в ситуації, з якими стикаються інженери в практичній діяльності).
3. При коректному підході до розробки комплексу навчальних заходів, вони будуть здійснювати подвійний вплив на студентів, формуючи в студентів необхідні особистісні та міжособистісні компетентності, а також навички створення об'єктів, процесів і систем, одночасно стимулюючи засвоєння технічних знань.

Підхід CDIO є наслідком спроб поєднати досвід успішних практик інженерної освіти, зокрема в частині впровадження інноваційних студентоцентризованих педагогічних технологій (Edstrom & Kolmos, 2014, с. 539-535). Автори CDIO-підходу наголошують на включенні до навчальних планів практичних занять з розробки та застосуванню об'єктів і систем в освітньому середовищі, що є основою практико-орієнтованої інженерної освіти. Окрім практичних занять з розробки і застосуванню об'єктів і систем, активне та практико-орієнтоване навчання має бути складовою лекційних курсів.

Важливим аспектом концепції CDIO є її орієнтованість на використання компетентнісного підходу, що відповідає сучасним тенденціям вітчизняного та світового освітнього простору. Наразі, компетентнісний підхід визначено як один з основних інструментів реалізації завдань Болонського процесу. Компетентність розглядається як динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти. З використанням компетентностей описуються програмні результати навчання – уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми.

Метою компетентнісного підходу незалежно від спеціалізації студентів є створення умов, що допоможуть студентам успішно оволодіти комплексом компетентностей, причому такі умови відповідають контексту професійної діяльності та відображають суспільні реалії. У навчальному плані CDIO виділяють чотири групи програмних результатів навчання (рис. 1):

4. CDIO (Планування, проектування, виробництво та впровадження)		
1. Дисциплінарні знання та розуміння	2. Особистісні компетентності і професійні якості	3. Міжособистісні компетентності: робота в команді і комунікація

Рис. 1. Структура компетентностей CDIO [5]

1. Дисциплінарні знання та розуміння.
2. Особистісні компетентності та професійні навички.
3. Міжособистісні компетентності: робота в команді і спілкування.

4. Планування, проектування, виробництво та впровадження систем у професійному контексті, суспільному та екологічному.

Першу групу програмних результатів навчання, розробники CDIO трактують як сукупність фахових компетентностей, а знання, навички та особистісні якості, що входять до 2-4 категорій, розглядаються як особистісні та міжособистісні. Звичайно, для інженерів, економістів чи управлінців деталізований опис компетентностей, що входять до першої групи буде відрізнятися, що потребує їх специфікації. Однак, компетентності, що входять до груп 2-4 можуть застосовуватися при розробці освітніх програм не лише інженерного спрямування.

Розглянемо опис компетентностей, що входять до визначених груп, відповідно до CDIO Syllabus (версія 2.0) на другому рівні деталізації (табл.1).

Таблиця 1

Фрагмент CDIO Syllabus (за Crawley, 2002)

Компетентності CDIO	
1. Дисциплінарні знання та розуміння	1.1. Базові наукові знання 1.2. Фундаментальні інженерні знання 1.3. Поглиблені інженерні знання, методи і засоби
2. Особистісні компетентності і професійні якості	2.1. Аналітичне мислення та здатність до розв'язання задач 2.2. Експериментування, дослідження та набуття знань 2.3. Системне мислення 2.4. Універсальні компетентності і професійні якості 2.5. Професійні компетентності та особистісні якості
3. Міжособистісні компетентності: робота в команді і спілкування	3.1. Робота в команді 3.2. Спілкування 3.3. Спілкування іноземною мовою
4. Планування, проектування, виробництво і використання систем в контексті виробництва, суспільства та навколишнього середовища – інноваційний процес	4.1. Зовнішній, соціальний і екологічний контекст 4.2. Діловий контекст 4.3. Планування 4.4. Проектування 4.5. Виробництво 4.6. Використання 4.7. Керування інженерними процесами 4.8. Підприємливість

Очевидно, що в вигляді, наведеному в Табл. 1, використовувати перелік компетентностей для оцінювання рівня сформованості компетентностей неможливо. Вони мають бути деталізовані з урахуванням обраної спеціальності. У кожному окремому випадку, визначаються спочатку результати навчання студентів для різних предметів, які потім узгоджуються із стейкхолдерами (замовниками освітньої програми). Розглянемо деталізоване представлення деяких із зазначених компетентностей, які, на нашу думку, можуть бути використані при підготовці майбутніх економістів.

Ми звернулися до прикладу саме міжособистісних компетентностей, оскільки поширеним прикладом для роботи над проектами є організація команд, що включають якраз інженерів і економістів. Узгодження термінів та змістового наповнення, пов'язаних із організаційними аспектами й плануванням, дозволить оптимізувати функціонування команд. Як визначають автори концепції, принципи CDIO можуть застосовуватися для різних спеціальностей. Умовою цього є дотримання ряду принципових вимог (Crawley, 2014):

1. Освітній процес має бути контекстуалізованим.
2. Обов'язковою є наявність переліку програмних результатів навчання, представлених з використанням компетентнісного підходу.
3. Структура професійної компетентності та її наповнення мають формуватися із залученням зацікавлених сторін.
4. Інтеграція навчальних планів та педагогічних підходів має сприяти досягнень програмних результатів навчання.
5. Оцінка якості підготовки студентів та освітньої програми має ґрунтуватися на результатах навчання.

Вивчаючи дослідження зарубіжних авторів ми виявили декілька спроб адаптувати підхід CDIO до потреб економічної освіти (Vu Dung Anh & Pnung Nha Xuan, 2010; Malmquist, 2016). Спільним мотивом такої діяльності, на якому наголошують дослідники є посилення релевантності економічної освіти в контексті подальшої професійної діяльності й удосконалення якості професійної підготовки шляхом формування навичок проектування та загальних компетентностей, пов'язаних, зокрема, з управління проектами, роботою в міждисциплінарних колективах, спілкуванням та співпрацею. До труднощів, що виникають при цьому

дослідники відносять низький рівень поінформованості викладачів та керівництва ЗВО про можливості підходу CDIO, що ускладнює процес імплементації. Подолання цього можливе шляхом організації спільних проектів для студентів різних спеціальностей, тренінгів та стажувань для викладачів неінженерних спеціальностей.

У контексті економічної освіти пропонується перехід від визначення загальних професійних компетентностей "планування, проектування, виробництво і впровадження" та відповідних об'єктів навчальної діяльності "проблема, план, проект, модель, процедура" до концепції "планування, проектування, оцінювання та вдосконалення економічних проектів". Прикладом формулювання програмних результатів навчання на є "Освітня програма спрямована на підготовку студентів з знаннями, навичками та вміннями, які потрібні для планування, проектування, оцінювання та вдосконалення інженерних проектів в міжнародному контексті" (Nguyen & Pham, 2015).

Таблиця 2.

Деталізований опис міжособистісних компетентностей (за Crawley et al, 2002)

3. Міжособистісні компетентності: робота в команді та спілкування
3.1. Робота в команді
3.1.1. Формування ефективної команди <i>Стадії формування команди та її життєвий цикл. Задачі і процеси командної роботи. Розподіл ролей і відповідальності в команді. Цілі, потреби та індивідуальні якості (стилі роботи, культурні відмінності) членів команди. Сильні і слабкі сторони команди і її членів. Основні правила конфіденційності, відповідальності і проявів ініціативи.</i>
3.1.2. Робота в команді <i>Цілі і план роботи. Планування та сприяння ефективній організації зустрічей. Основні правила роботи в команді. Ефективне спілкування (уважне вислуховування інших, співробітництво, надання та отримання інформації). Позитивний та ефективний зворотний зв'язок. Пошук вирішення проблем (креативність і прийняття командних рішень). Залагодження конфліктів, ведення перемовин, знаходження компромісів. Делегування повноважень членам команди.</i>
3.1.3. Ріст та розвиток команди <i>Стратегії рефлексії, оцінки і самооцінки. Навики управління і розвитку команди. Здатність до особистісного зростання в команді. Стратегії комунікації і звітності команди.</i>
3.1.4. Управління командою <i>Цілі і задачі команди. Управління процесами роботи команди. Види лідерства і сприяння (спрямування, фасилітація, підтримка, делегування). Методи мотивації (заохочення, приклади, визнання і т.д.). Представлення команди. Наставництво і консультування.</i>
3.1.5. Технічні і міждисциплінарні команди <i>Робота в різних типах команд. Міждисциплінарні команди (уключаючи представників нетехнічних дисциплін). Великі/малі команди. Відстані, розподіл та електронне середовище. Технічна взаємодія з членами команд. Робота з представниками нетехнічних дисциплін.</i>

Висновки. У статті показано, що підхід CDIO має значний потенціал для впровадження в системі професійної підготовки майбутніх економістів та управлінців для розробки освітніх програм. Термінологія та загальні принципи підходу CDIO не суперечать вимогам компетентнісного підходу й можуть використовуватися для опису й деталізації програмних результатів навчання. Завданням розробників освітніх програм є ідентифікація професійного контексту підготовки, що відповідає обраній спеціалізації.

Список використаних джерел

- Paris Communiqué. Paris, may 25th 2018. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2018/06/06/12/paris-communiqueenua2018.pdf>.
- Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). Київ: CS Ltd., 2015.
- Shatokha V. European experience of higher engineering training for sustainable development. Dnipro: "Driant", 2016.
- Crawley E. F. The CDIO Syllabus: A Statment of Goal for Undergraduate Engineering Edycation. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, 2001.
- Crawley E. F. Creating the CDIO Syllabus. A Universal Template for Engineering Education. Paper presented at the 32nd ASEE/IEEEFrontiers in Education Conference. November 6-9, 2002, Boston, MA. Vol. 2. P. 8-12.
- Crawley E. F. et al. Rethinking Engineering Education: The CDIO Approach. 2nd ed. Verlag: Springer, 2014.
- Edstrom K., Kolmos A. PBL and CDIO: complementary models for engineering education development. European Journal of Engineering Education. 2014. Vol. 39, № 5. P. 539-555.

- Vu Dung Anh and Pnung Nha Xuan. Adapting the CDIO Approach in Developing Learning Outcomes for Economics and Business Disciplines in Vietnam: A Case-Study of University of Economics and Business at Vietnam National University, Hanoi. Proceedings of the 6th International CDIO Conference, June 15-18 2010. Montreal, Canada. P. 15-26.
- Malmquist Johan et al. Application of CDIO in Non-Engineering Programmes – Motives, Implementation and Experiences. Proceedings of 12th International CDIO Conference, June 12-16, 2016. Turku, Finland.
- Nguyen N. V., Pham Y. N., Truong H. K. CDIO Adaptation to International Business Program at University of Economics and Law-VNU-HCM. CDIO Implementation Project Report. Ho Chi Minh City: Vietnam National University, 2015.

DUTKA G.

Lviv Institute of Economics and Tourism, Ukraine

LUTSENKO G.

Glukhiv National Pedagogical University named after Alexander Dovzhenko, Ukraine

IMPLEMENTATION OF THE CDIO APPROACH TO ENGINEERING EDUCATION IN THE SYSTEM OF TRAINING FUTURE ECONOMISTS AND MANAGERS

Conceptual frameworks and principles of CDIO approach in the context of modernization of engineering education are considered. The correspondence between CDIO approaches to the description of learning outcomes and competency-based approach is analyzed. The direction of the implementation of CDIO approach for other specialties is specified. The possibilities of design of interdisciplinary educational programmes are considered. Approaches of the using of CDIO in economics and management education are considered.

By studying the research of foreign authors, we have found several attempts to adapt the CDIO approach to the needs of economic education. The common motive for such activities, which researchers emphasize, is to enhance the relevance of economic education in the context of further professional activities and to improve the quality of vocational training through the development of design skills and general competencies related, inter alia, to project management, work in multidisciplinary teams, communication and collaboration. The difficulties encountered by the researchers include the low level of knowledge of teachers and the management of OHS about the possibilities of the CDIO approach, which complicates the implementation process. Overcoming this is possible through the organization of joint projects for students of different specialties, trainings and internships for teachers of non-engineering specialties.

Keywords: *professional education, future economists, engineering education, CDIO approach.*

Стаття надійшла до редакції 24.03.2018 р.

УДК 796.894:378

ВАЛЕРІЙ ЖАМАРДІЙ

Вищий державний навчальний заклад України «Українська медична стоматологічна академія», м. Полтава

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО НАВЧАЛЬНО-ТРЕНУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ ЗАСОБІВ ФІТНЕСУ

Розглядається проблема соціально-психологічної адаптації студентів-першокурсників до навчально-тренувальної діяльності з використанням засобів фітнесу. З'ясовано, що поняття соціально-психологічної адаптації можна розглядати як процес пристосування студентів-першокурсників до нових умов навчально-тренувальної діяльності у закладі вищої педагогічної освіти, входження у фізкультурно-освітнє середовище, засвоєння його норм, вироблення моделі поведінки та навчально-тренувальної діяльності. Визначено, що соціально-психологічна адаптація студентів-першокурсників на початкових етапах навчально-тренувальної діяльності обумовлена рядом закономірних особливостей і характеризується великим обсягом матеріалу, високою самостійністю і відповідальністю. Найбільші складнощі полягають у зміні соціальної позиції студентів-першокурсників під час переходу зі шкільного соціуму, методів і засобів навчально-тренувальної діяльності, взаємозв'язків, відносин і стереотипів поведінки. Доведено, що одним із найбільш ефективних організаційних механізмів забезпечення успішної адаптації студентів-першокурсників до навчально-тренувальної діяльності з використанням засобів фітнесу є соціально-психологічна адаптація, яка об'єднує зусилля викладачів із фізичного виховання. Основними формами навчально-тренувальної діяльності мають стати тренінги, круглі столи, залучення студентів-першокурсників до активної навчально-тренувальної та змагальної діяльності під час навчання у закладі вищої педагогічної освіти.

Ключові слова: адаптація, вікові особливості, навчально-тренувальна діяльність, студенти-першокурсники, фізичне виховання, фітнес, фітнес-технології.

Постановка проблеми. Соціально-економічні перетворення, які відбуваються у всіх сферах суспільного життя, розвиток інноваційних технологій визначають необхідність випереджаючого розвитку системи вищої педагогічної освіти на засадах гуманізації та інтенсифікації навчально-виховного процесу з фізичного виховання. На перший план висувуються питання підвищення ефективності навчальних занять із фізичного виховання студентів у педагогічних закладах вищої освіти з точки зору своєчасного задоволення потреб студентської молоді. Інтенсифікація навчально-виховного процесу з фізичного виховання пролонгує необхідність повноцінного включення студентів у навчально-тренувальну діяльність на всіх курсах навчання. Початковий період навчально-тренувальної діяльності характеризується складністю, важливістю особистісного становлення майбутнього фахівця. Навчально-виховний процес із фізичного виховання студентів-першокурсників здійснюється без урахування особливостей соціально-психологічної адаптації до навчально-тренувальної діяльності з використанням засобів фітнесу. Вирішення цієї проблеми нерозривно пов'язане з необхідністю цілеспрямовано-організованого, педагогічного сприяння, виявлення педагогічних умов, реалізація яких дозволить оптимізувати навчально-виховний процес із фізичного виховання, адаптацію студентів-першокурсників до навчально-тренувальної діяльності, розвитку фітнес-технологій.

Аналіз досліджень і публікацій. Загальні проблеми педагогічного забезпечення навчально-виховного процесу з фізичного виховання розглянуто у наукових дослідженнях (В.М. Завійська (2015); С.М. Канішевський (1997); Н.І. Мачинська (2012); С.І. Присяжнюк (2008); О.Г. Сущенко (2010); О.А. Томенко (2012)). Особливості соціально-психологічної адаптації студентів-першокурсників до навчально-тренувальної діяльності, зокрема з використанням засобів фітнесу розглядали В.В. Білецька (2013); М.М. Булатова (2007), В.І. Григор'єв (2006); В.Б. Зінченко (2011); Л.Я. Іващенко (2008); О.Я. Кібальник (2007); Т.Ю. Круцевич (2010); О.Г. Сайкіна (2009); І.А. Усатова (2014). Окремі наукові праці присвячені адаптації студентів до навчання у вищих навчальних закладах (В.П. Андрущенко (2011); Ю.О. Бохонкова (2011); А.О. Жиденко (2012); Г.П. Левківська (2001); О.В. Плотнікова (2001)). Аналіз навчально-методичної літератури засвідчує, що особливості соціально-психологічної адаптації студентів-першокурсників до навчально-тренувальної діяльності з використанням засобів фітнесу ще не стали предметом комплексного наукового педагогічного дослідження.

Мета статті полягає у визначенні особливостей соціально-психологічної адаптації студентів-першокурсників до навчально-тренувальної діяльності з використанням засобів фітнесу.

Виклад основного матеріалу. Соціально-психологічна адаптація студентів-першокурсників до навчально-тренувальної діяльності є одним із найскладніших соціально-психологічних феноменів. Вона визначає характер, мотивацію і спрямованість навчально-тренувальної діяльності студентів на старших курсах і після закінчення закладу вищої педагогічної освіти. Така ситуація зумовлює необхідність розгляду особливостей адаптаційного періоду студентів-першокурсників до навчально-тренувальної діяльності з використанням засобів фітнесу.

Розуміння особливостей соціально-психологічної адаптації безпосередньо залежить від середовища, в якому перебувають студенти під час навчання у закладі вищої педагогічної освіти. Студенту-першокурснику доводиться проходити декілька важливих етапів адаптації:

а) дидактичну адаптацію – пристосування до характеру, змісту, структури та умов організації навчально-виховного процесу з фізичного виховання, розвиток спеціальних умінь і навичок самостійної навчальної та навчально-тренувальної діяльності;

б) соціально-психологічну (суспільну) адаптацію – пристосування до нового освітнього середовища, навчального колективу, його звичаїв, традицій, умов побуту, нових форм студентської культури, використання вільного часу, особливостей самостійного життя;

в) професійну (формальну) адаптацію – вироблення нового ставлення до професії, засвоєння навчальних форм, оцінок, способів і прийомів самостійної роботи, формування нових видів навчально-тренувальної діяльності (Левківська, 2001; Carter, 1982).

Успішна адаптація студентів-першокурсників до навчально-тренувальної діяльності й оволодіння фітнес-технологіями є складовою гармонійного розвитку кожного студента як особистості, майбутнього фахівця. Адаптаційний період, який починається з перших днів навчання є дуже важливим етапом, оскільки у цей час відбувається “активне, творче пристосування студентів до умов вищої школи, в процесі якого формуються оптимальні взаємини, покликання до обраної професії, раціональний колективний режим праці та побуту” (Плотнікова, 2001).

Соціально-психологічна адаптація студентів-першокурсників до навчально-тренувальної діяльності є найважливішою складовою навчально-виховного процесу з фізичного виховання. Вона не є лише пасивним відображенням дійсності, своєрідним віддзеркаленням соціальних-психологічних умов і суспільних впливів під час оволодіння фітнес-технологіями. Включення студентів-першокурсників у навчально-виховний процес з фізичного виховання носить двосторонній характер: соціально-психологічна адаптація як форма оволодіння засобами фітнесу і як форма покращення здоров'я, пов'язана із залученням студентів-першокурсників до навчально-тренувальної діяльності (Круцевич & Безверхня, 2010; Brooks & Fahey, 1984).

Процес навчання у закладі вищої педагогічної освіти передбачає включення студентів у систему суспільних відносин і засвоєння соціальних цінностей суспільства, групи, норм поведінки. Студентство є складовою частиною молоді, що характеризується особливими умовами життя, побуту та праці, суспільною поведінкою і психологією, системою ціннісних орієнтацій. Студентство потрібно розглядати як соціальну групу, яка має свою мету, свої специфічні особливості та готується до виконання соціальних функцій у суспільстві.

На студентський вік припадає процес активного формування соціальної зрілості, яка передбачає здатність студентів оволодіти необхідною сукупністю соціальних ролей, пізнавальних мотивів, інтересів до навчальних занять із фізичного виховання та фітнес-технологій. У студентів-першокурсників посилюється цілеспрямованість, рішучість, самостійність, індивідуальність, ініціативність у процесі навчально-тренувальної діяльності.

У цей час студенти-першокурсники удосконалюють оволодіння складнокоординаційними рухами, операціями аналізу та синтезу, теоретичного узагальнення. Для них стає властивим встановлення причинно-наслідкових зв'язків, систематичність, критичність, самостійна навчально-тренувальна діяльність. У юнацькому віці відбувається швидкий розвиток фізичних якостей, що пов'язані із різновидом навчальних занять і фітнес-програм. Характерним явищем у цей віковий період є невмотивований ризик, невміння передбачити наслідки своїх дій.

Для юнацького віку характерне завершення процесу зростання, що приводить до нових можливостей, ролей, амбіцій, змінюються риси внутрішнього світу, самосвідомості, еволюціонують і перебудовуються психічні процеси, властивості особистості, змінюється емоційно-вольовий стан. Період ранньої дорослості є найпродуктивнішим, найрезультативнішим і найбільш творчим періодом життя студентів, коли розкриваються потенційні можливості, завершується загальний соматичний розвиток органів і систем організму, статеве дозрівання, фізичний розвиток характеризується досягненням найвищих, “пікових” результатів, що базуються на всіх попередніх процесах біологічного, психологічного та соціального розвитку. Цей вік характеризується високим рівнем наукових, спортивних і професійних досягнень (Бохонкова, 2011; Carter т. ін., 1982).

Під час навчально-тренувальної діяльності студенти разом із викладачем здійснюють планування навчальних занять, застосування засобів фітнесу. Специфіка навчально-тренувальної сприяє формуванню життєвої позиції, яка здійснюється на фоні завершення фізичного розвитку. На цьому етапі домінують становлення характеру й інтелекту, найбільша пластичність кори головного мозку, висока гнучкість в утворенні складних психомоторних навичок і рухів, найбільший обсяг запам'ятовування зорової і слухової модальності, високі показники уваги, найвища швидкість розв'язання поставлених тренувальних завдань; комплексний характер мисленневих операцій, висока емоційна чутливість до тренувальних ситуацій (Білецька, 2013).

У студентському віці відбувається становлення і стабілізація характеру, що особливо важливо під час навчально-тренувальної діяльності й освоєння повного спектру соціальних ролей дорослої людини. Із цим періодом пов'язаний початок "економічної активності", під якою розуміємо включення студентів у самостійну професійну та навчально-тренувальну діяльність, створення сім'ї. Дослідники виділяють цей вік у якості центрального періоду становлення характеру й інтелекту студентів, формування мотивації, системи ціннісних орієнтацій, фізичних якостей. У цей період досягаються оптимуми розвитку інтелектуальної і фізичної сили [Андрущенко, 2011; Левківська та ін., 2001; Плотнікова, 2001].

Умови навчально-тренувальної діяльності у закладі вищої педагогічної освіти вимагають від студентів-першокурсників умінь самостійної організації навчальної та тренувальної діяльності, тобто умінь вчитися. Необхідною умовою успішної навчально-тренувальної діяльності студентів-першокурсників є засвоєння нових соціально-психологічних особливостей навчання. На першому курсі складається студентський колектив, формуються групи за інтересами, спеціальні знання, умінь та навички раціональної організації навчально-тренувальної діяльності, усвідомлюється (або не усвідомлюється) потреба до систематичних занять фізичною культурою і спортом, виробляється оптимальний режим праці, встановлюється система роботи із самоосвіти та самовиховання. Необхідною умовою навчально-тренувальної діяльності студентів-першокурсників із використанням засобів фітнесу є освоєння нових видів фітнес-програм і фітнес-технологій. Опанування нових методів і засобів навчально-тренувальної діяльності зменшує відчуття внутрішнього дискомфорту, блокує можливість конфлікту із суспільним середовищем, оточенням.

Висновки. Основними психолого-педагогічними умовами оптимізації навчально-виховного процесу з фізичного виховання, а також адаптації студентів-першокурсників до навчально-тренувальної діяльності з використанням засобів фітнесу в закладах вищої педагогічної освіти є розуміння викладачами з фізичного виховання особливостей адаптації студентів-першокурсників, тобто організація навчально-виховного процесу з урахуванням закономірностей вікового розвитку студентів-першокурсників до навчально-тренувальної діяльності, соціальних умов їхнього життя, озброєність викладачів із фізичного виховання науково обґрунтованою методикою вивчення й управління навчально-виховним процесом із застосуванням фітнес-технологій; умінь діагностувати та прогнозувати навчально-тренувальну діяльність студентів, впливати на неї з метою оптимізації навчально-виховного процесу з фізичного виховання; чітко регламентований відбір абітурієнтів і формування навчальних груп за інтересами, станом здоров'я, рівнем фізичної підготовленості до навчально-тренувальної діяльності; цілеспрямована організація виховної, спортивно-масової роботи зі студентами-першокурсниками щодо постійного розширення і поглиблення їх уявлень про нові форми, методи, засоби навчально-тренувальної діяльності, зокрема фітнес-технології; розвиток у студентів спеціальних знань, умінь і навичок; розвиток на всіх етапах навчально-тренувальної діяльності й у процесі познавчальної (секційної форми занять) мотиваційної складової; формування у студентів установки на самовиховання, самоосвіту, саморегуляцію до здоров'я та здорового способу життя, психологічної готовності до навчання і навчально-тренувальної діяльності; поступовість, послідовність і диференційованість у збільшенні фізичних навантажень, висунення навчальних вимог до студентів-першокурсників.

Перспективи подальших досліджень з даного напрямку полягають у експериментальному обґрунтуванні методики застосування фітнес-технологій на заняттях із фізичного виховання студентів.

Список використаних джерел

- Андрущенко В. П. Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів : монографія / В. П. Андрущенко. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 319 с.
- Білецька В. В. Фізичне виховання. Оздоровчий фітнес : практикум / В. В. Білецька, І. Б. Бондаренко. – К. : НАУ. – 2013. – 52 с.
- Бохонкова Ю. О. Соціально-психологічна адаптація першокурсників до умов вищих навчальних закладів : монографія / Ю. О. Бохонкова. – Луганськ, 2011. – 199 с.
- Булатова М. М. Фитнес и двигательная активность : проблемы и пути решения / М. М. Булатова // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2007. – № 1. – С. 3–7.
- Григорьев В. И. Стратегия формирования фитнес-индустрии : монография / В. И. Григорьев, В. С. Симонов. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2006. – 208 с.
- Жиденко А. О. Організація здоров'язбережувального освітнього середовища у вищих навчальних закладах / А. О. Жиденко. – Чернігів : ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2012. – 44 с.

- Завійська В. М. Застосування сучасних оздоровчих технологій у навчально-виховному процесі фізичного виховання (для студентів вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації) / В. М. Завійська, Л. В. Дмитренко, В. В. Іваночко. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. – 160 с.
- Зинченко В. Б. Фитнес-технологии в физическом воспитании : учеб. пособие / В. Б. Зинченко, Ю. О. Усачов. – К. : НАУ, 2011. – 152 с.
- Ивашенко Л. Я. Программирование занятий оздоровительным фитнесом / Л. Я. Ивашенко, А. Л. Благий, Ю. А. Усачев. – К. : Наук. світ, 2008. – 198 с.
- Канішевський С. М. Науково-методичні та організаційні основи фізичного самоудосконалення студентства / С. М. Канішевський. – К. : ІЗМН, 1997. – 270 с.
- Кібальник О. Я. Оздоровчі технології для підвищення рухової активності підлітків // Теорія та методика фізичного виховання і спорту. – 2007. – № 4. – С. 63–66.
- Круцевич Т. Ю. Рекреація у фізичній культурі різних груп населення / Т. Ю. Круцевич, Г. В. Безверхня. – К. : Олімп. л-ра, 2010. – 248 с.
- Левківська Г. П. Адаптація першокурсників в умовах вищого закладу освіти : навчальний посібник / Левківська Г. П., Сорочинська В. Є., Штифурак В. С. – К. : Либідь, 2001. – 128 с.
- Мачинська Н. І. Сучасні форми організації навчального процесу у вищій школі / Н. І. Мачинська, С. С. Стельмах. – Л. : Львів держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 179 с.
- Плотнікова О. В. Важливість вивчення індивідуальних особливостей першокурсників у період дидактичної адаптації / О. В. Плотнікова // Рідна школа. – 2001. – № 10. – С. 62 – 64.
- Присяжнюк С. І. Фізичне виховання [текст] : навчальний посібник для студентів вузів / С. І. Присяжнюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 503 с.
- Сайкина Е. Г. Фитнес в системе дошкольного и школьного физкультурного образования : диссертация ... доктора педагогических наук : 13.00.04 / Сайкина Елена Гавриловна. – Санкт-Петербург, 2009. – 560 с.
- Сущенко О. Г. Теоретичні й практичні основи моделювання педагогічного процесу / О. Г. Сущенко. – Луганськ : ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 176 с.
- Томенко О. А. Неспеціальна фізкультурна освіта учнівської молоді : теорія і методологія : [монографія] / О. А. Томенко. – Суми : МаКДен, 2012. – 276 с.
- Усатова І. А. Сучасні фітнес-технології, як засіб виконання завдань з фізичного виховання для студентів з порушенням у стані здоров'я : навч.-метод. посіб. / І. А. Усатова, С. В. Цаподой. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2014. – 88 с.
- Brooks, G. A. Exercise Physiology : Human Bioenergetics and its Applications / G. A. Brooks, T. D. Fahey. – New York : Wiley, 1984.
- Carter J. E. L. Somatotypes of Monreal Olympic athletes / J. E. L. Carter, S. P. Aubry, D. A. Sleet. – New York : Karger, 1982.
- Heckhausen H. Forderung der Lernmotivierung und der Intellektuellen Tuchtigkeiten. In : H. Koth : Regelung und Lernen. Stuttgart, 1969, S. 204.

References

- Andrushchenko, V. P. (2011). *Filosofia i metodolohiia rozvytku vyshchoi osvity Ukrainy v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv: monohrafiia* [Philosophy and methodology of higher education development in Ukraine in the context of european integration processes: monograph]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
- Biletska, V. V. (2013). *Fizyczne vykhovannia. Ozdorovychi fitness: praktykum* [Physical Education. Health Fitness: Workshop]. Kyiv: NAU [in Ukrainian].
- Bokhonkova, Yu. O. (2011). *Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia pershokursnykiv do umov vyshchykh navchalnykh zakladiv: monohrafiia* [Socio-psychological adaptation of freshmen to the conditions of higher educational institutions: a monograph]. Luhansk [in Ukrainian].
- Bulatova, M. M. (2007). *Fitness i dvigatel'naya aktivnost: problemy i puti resheniya* [Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu]. Fitness and motor activity: problems and solutions [Theory and methodology of physical viovannya i sports], № 1, 3–7 [in Russian].
- Grigorev, V. I. (2006). *Stratehiia formirovaniya fytnes-yndustryi: monohrafiia* [Strategy for the formation of the fitness industry: a monograph]. SPb.: Izd-vo SPbGUEF [in Russian].
- Zhydenko, A. O. (2012). *Orhanizatsiia zdorov'iazberezhualnoho osvitnoho seredovyshcha u vyshchykh navchalnykh zakladakh* [Organization of healthcare-saving educational environment in higher educational institutions]. Chernihiv: ChNPU im. T.H. Shevchenka [in Ukrainian].
- Zaviiska, V. M. (2015). *Zastosuvannia suchasnykh ozdorovykh tekhnolohii u navchalno-vykhovnomu protsesi fizychnoho vykhovannia (dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv III–IV rivniv akredytatsii)* [Application of modern health-improving technologies in the educational process of physical education (for students of higher educational institutions of III-IV accreditation levels)]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi komertsii noi akademii [in Ukrainian].
- Zynchenko, V. B. (2011). *Fytnes-tekhnohyy v fizycheskom vospytanyu: ucheb. posobyie* [Fitness technology in physical education: Textbook. Allowance]. Kyiv: NAU [in Russian].
- Ivashchenko, L. Ya. (2008). *Programirovaniie zanyatii ozdorovitelnyim fitnessom* [Programming of classes with health-improving fitness]. Kyiv: Naukovyi svit [in Russian].
- Kanishevs'kyi, S. M. (1997). *Naukovo-metodychni ta orhanizatsiyni osnovy fizychnoho samoudoskonalennya studentstva* [Methodological and organizational bases of physical self-improvement students]. Kyiv: IZMN [in Ukrainian].

- Kibalnyk, O. Ya. (2007). Ozdorovchi tekhnolohii dlia pidvyshchennia rukhovoï aktyvnosti pidlitkiv [Teoriia ta metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu]. Health-improving technologies for improving motor activity of adolescents [Theory and methods of physical education and sports], № 4, 63–66 [in Ukrainian].
- Krutsevych, T. Yu. (2010). Rekreatsiia u fizychnii kulturi riznykh hrup naselennia [Recreation in the physical culture of different groups of the population]. Kyiv: Olimp. 1-ra [in Ukrainian].
- Levkivska, H. P. (2001). Adaptatsiia pershokursnykiv v umovakh vyshchoho zakladu osvity: navchalnyi posibnyk [Adaptation of freshmen in the conditions of a higher educational institution: a manual]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Machynska, N. I. (2012). Suchasni formy orhanizatsii navchalnoho protsesu u vyshchii shkoli [Modern forms of organization of educational process in high school]. Lviv: Lviv derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Plotnikova, O. V. (2001). Vazhlyvist vyvchennia indyvidualnykh osoblyvostei pershokursnykiv u period dydaktychnoi adaptatsii [Ridna shkola]. The importance of studying the individual characteristics of the first-year students in the period of didactic adaptation [Native school], № 10. – С. 62–64 [in Ukrainian].
- Prysvazhnyuk, S. I. (2008). Fizyчне vykhovannya [tekst]: navchal'nyy posibnyk dlya studentiv vuziv [Physical education [text]: a textbook for university students]. Kyiv: Tsentр navchal'noyi literatury [in Ukrainian].
- Saykina, E. G. (2009). Fitnes v sisteme doshkolnogo i shkolnogo fizkulturnogo obrazovaniya (dis ... dokt. ped. nauk: 13.00.04) [Fitness in the system of preschool and school physical education [PhD thesis)]. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Sushchenko, O. H. (2010). Teoretychni y praktychni osnovy modeliuvannia pedahohichnoho protsesu [Teoretychni y praktychni osnovy modeliuvannia pedahohichnoho protsesu]. Luhansk: DZ “LNU imeni Tarasa Shevchenka” [in Ukrainian].
- Tomenko, O. A. (2012). Nespetsialna fizkultura osvita uchnivskoi molodi : teoriia i metodolohiia: [monohrafiia] [Non-specific physical education of students: theory and methodology: [monograph]. Sumy: MakDen [in Ukrainian].
- Usatova, I. A. (2014). Suchasni fitnes-tekhnolohii, yak zasib vykonannia zavdan z fizychnoho vykhovannia dlia studentiv z porushenniam u stani zdorovia: navch.-metod. posib. [Modern fitness technology as a means of performing physical education tasks for students with a disorderly condition: a teaching method. manual.]. Cherkasy: ChNU imeni Bohdana Khmelnytskoho [in Ukrainian].
- Brooks, G. A. (1984). Exercise Rhyiology: Human Bioenergetics and its Applications. New York: Wiley [in English].
- Carter, J. E. L. (1982). Somatotypes of Monreal Olympic athletes. New York: Karger [in English].
- Heckhausen, H. (1969). Forderung der Lernmotivierung und der Intellektuellen Tuchtigkeiten. In: H. Koth: Regelung und Lernen. Stuttgart [in Deutsch].

ZHAMARDIY V.

Ukrainian Medical Stomatological Academy, Poltava, Ukraine

FEATURES OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF FIRST YEAR STUDENTS FOR EDUCATIONAL TRAINING WITH USAGE OF FITNESS

The article deals with the problem of socio-psychological adaptation of freshmen students to training activities using fitness equipment. It was clarified that the concept of social and psychological adaptation can be considered as a process of adaptation of freshmen students to the new conditions of teaching and training activities in the institution of higher pedagogical education, entering the cultural and educational environment, mastering its norms, developing a model of behavior and training activities. It is determined that socio-psychological adaptation of first-year students at the initial stages of educational activity caused by a number of regular features and is characterized by a large volume of material, high level of self-dependence and responsibility. The greatest difficulties are in changing the social position of first-year students during the transition from the school community, methods and means of training activities, relationships and stereotypes of their behavior. It is proved that one of the most effective organizational mechanisms for ensuring successful adaptation of students for training activities using fitness means is social and psychological adaptation, which unites the physical education teachers' efforts. The main forms of training activities should be trainings, round tables, attracting students to active training and competitive activities while studying at a higher educational institution.

Key words: adaptation, age features, educational activity, first-year students, physical education, fitness, fitness technology.

Стаття надійшла до редакції 12.04. 2018 р.

УДК (066)206-76-04.364.682.42-11-053.6(477.53)«192/193»

ОЛЕНА ІЛЬЧЕНКО

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА КОЛОНІЯ ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА: ДОСВІД ВИХОВАННЯ БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ НА ПОЛТАВЩИНІ

Проаналізовано передовий досвід одного з перших на Полтавщині завідувачів-вихователів, хто розпочав справу перевиховання молоді на принципах організованості колективу та згуртованості вихованців навколо спільної виробничої праці, – Федора Даниловича Іванова – очільника дитячої сільськогосподарської колонії ім. В.Г. Короленка.

Ключові слова: безпритульність, дитяча сільськогосподарська колонія, Федір Іванов, Полтавщина, педагогічний досвід

Актуальність дослідження. Збереження фізичного, психічного й соціального здоров'я підростаючого покоління у будь-якій цивілізованій демократичній державі є першочерговим соціально-педагогічним завданням. Його вирішення детермінується державно-освітніми документами і позитивними соціальними зрушеннями у житті країни. Все ж проблема соціальної незахищеності, зокрема дитячої безпритульності загострюється.

Аналіз наукових джерел засвідчив звернення до проблеми безпритульності вчених і практиків, представників педагогічної, психологічної, юридичної, історичної наук. Загальні теоретико-методологічні основи безпритульності обґрунтовано в працях П. Блонського (доведено нежиттєздатність теорії моральної дефективності неповнолітніх, визначено фактори соціального розвитку особистості); Г. Ващенко (розкрито загальні закономірності виховної роботи з контингентом соціально не захищених дітей і підлітків, виявлено причини появи безпритульності); А. Макаренка (обґрунтовано поняття безпритульності, розроблено новаторську систему роботи з безпритульними дітьми та методику виховання в колективі); Н. Крупської, А. Луначарського (розкрито принципи колективізму шкільного життя, політехнізму трудової школи); зміст виховної діяльності в дитячих установах висвітлено в працях О. Бляха, О. Клімова, Маро (М. Левітіної), О. Яковенко та ін. (трудове, моральне, фізичне виховання та оздоровлення дітей); досвід педагогічної роботи установ соціального виховання, державних структур і громадських організацій показано в дослідженнях В. Виноградової-Бондаренко, Ф. Іванова, С. Коваленко, С. Сумного, С. Чеха та ін.; історію подолання безпритульності в Україні, роль надзвичайних органів боротьби з дитячою безпритульністю, значення в цій роботі комуністичної партії, уряду та комсомолу висвітлено в працях О. Гусака, І. Діптан, А. Зінченко, І. Коренева, В. Чуб та ін. Психологічні основи проблеми досліджували – Л. Виготський, А. Залкінд; соціально-правовий захист неповнолітніх – М. Гернет, В. Рубінштейн. Дослідники-полтавці Н. Кочерга, Л. Крамущенко, М. Пашко, В. Ревегук, Н. Тарасевич та ін., розглядаючи важливі аспекти історико-педагогічного краєзнавства регіону, також торкалися дитячої безпритульності. Таким чином, означена проблема привертала увагу педагогів, істориків, юристів.

На сьогодні існують різні категорії дітей, які тим або іншим чином змушені «виховуватися» вулицею. Згідно з Законом України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» (2018): «Безпритульні діти – це діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання». Бездоглядні діти, згідно нормативного акту – це «діти, які не забезпечені сприятливими умовами для їхнього фізичного, духовного та інтелектуального розвитку (матеріальне благополуччя сім'ї, належне виховання, догляд і дбайливе ставлення до дитини, здорова моральна атмосфера тощо)». Ці діти підтримують контакт із сім'єю, але через малозабезпеченість родини, різні види експлуатації, зловживання щодо дитини батьками та особами, які їх замінюють, проводять більшу частину часу поза сім'єю.

Міжнародний надзвичайний фонд допомоги дітям ЮНІСЕФ об'єднує поняття безпритульних і бездоглядних дітей узагальненим терміном «діти вулиці», який зараз широко застосовується у житті. У своєму дослідженні використовуємо поняття «безпритульні діти», до яких відносимо дітей, які в силу тих чи інших обставин втратили зв'язок з батьками чи опікунами і, не маючи жодних засобів для існування і певного місця проживання, змушені тривалий час жити та /або працювати в середовищі вулиці.

Нині в Україні жодне відомство не володіє точною інформацією про кількість безпритульних маленьких українців: офіційно називають цифру від 100 до 200 тис.; неофіційно – від мільйона до двох (всього в Україні –

9 млн. дітей). Разючу різницю в статистиці можна пояснити різким і масштабним зростанням кількості безпритульників, значну частину яких, в силу тих чи інших обставин, служби у справах неповнолітніх не змогли поставити на облік. Причин цьому чимало, найголовніші з них – затяжна війна на Сході України, яка залишила сиротами тисячі дітей та підлітків, політична нестабільність, глибока економічна криза, агресивно проведені реформи, що призвело до різкого зниження доходів та рівня життя значної частини населення. Тривожні тенденції зростання дитячої безпритульності в Україні співзвучні із тенденціями світовими, які зародилися, зокрема, на тлі міграційної кризи в Європі, пов'язаної із масштабним переселенням біженців із Сирії та інших зон військових дій. За даними Європолу, понад 10 тис. дітей-мігрантів зникли після прибуття до Європи. Більша частина з цих дітей швидше за все експлуатується тим чи іншим способом. А це – рабська праця, комерційна сексуальна експлуатація, використання і торгівля органами людини тощо. Отже, проблема дитячої безпритульності в Україні критично загострюється, погрожуючи стати масштабною і некерованою.

Мета дослідження. У зв'язку з цим, виникає особлива потреба у вивченні найкращих здобутків вітчизняної педагогіки, зокрема багатого досвіду виховання безпритульних дітей на Полтавщині, яка з 1918 р. стає притулком для тисяч бездомних дітей, евакуйованих із голодуючих районів Росії.

Виклад основного матеріалу. У 20 – 30-і рр. ХХ ст., як свідчать історичні факти, Полтава та райони області прийняли понад 10 тис. безпритульників з Поволжя, Москви, Петербурга, незважаючи на те, що в регіоні нараховувалося 36 тис. місцевих безпритульних дітей. Саме в ці роки в Полтаві розгортається безпрецедентна за розмахом робота із захисту і виховання безпритульних дітей, пов'язана з іменами В.Короленка, Ф.Іванова, А.Макаренка та ін. У статті маємо намір проаналізувати передовий досвід одного з перших на Полтавщині завідувачів-вихователів (попередника А.С.Макаренка), хто розпочав справу перевиховання молоді на принципах організованості колективу та згуртованості вихованців навколо спільної виробничої праці, – Федора Даниловича Іванова – завідувача дитячою сільськогосподарською колонією ім. В.Г.Короленка.

Рис.1. Федір Данилович Іванов – завідувач дитячої сільськогосподарської колонії імені В.Г.Короленка

Федора Іванова було призначено на посаду завідувача колонії в листопаді 1922 року (рис. 1). Як він згадує: «Я приїхав в осінню сльоту. Без перебою мрячив дощ. У холодних, брудних кімнатах я застав тридцять обірваних дітлахів і двох технічних працівників. Із педагогічного персоналу нікого не було. Саме в цей час дітлахи збирали капусту з городу. Мене зацікавило, яким чином без примушування працюють діти з ранку до вечора?...» (Сумный, 1928, с. 42).

Тож Іванов вирішує залишитися в колонії. Більше 10 років він завідував цим закладом, який у 1925 р., за наслідками інспекційних перевірок, було включено до системи дослідних установ Наркомосу України. Популярності Ф. Іванова сприяли його публікації в часописі Головоцвуху Наркомосу «Детский дом» («Наше самоуправление», «Опыт организации детского досуга», «Колония и местное население» (1929. – № № 1 – 3.); «Религиозны ли наши дети?» (1930. – №№ 2 – 3) та в збірнику методичних матеріалів «Дитяче містечко» («Основные моменты в организации сельскохозяйственных работ в детских колониях (на материалах из опыта детской колонии им. В. Короленко)», Харків, 1928 р.). Досвід роботи педагога висвітлено також на сторінках журналу «Народный учитель» (1928 р.) у статті С. Сумного «Имени большого человеколюбца».

Зі спогадів журналіста С. Сумного: «Я дивлюся на обличчя Федора Даниловича. Голова посивіла в колонії ... Типове обличчя російського інтелігента. Гарне, з м'якими рисами обличчя, із чесними очима, які прямо дивляться крізь скельця пенсне. Такі обличчя були, вочевидь, у тих учителів, які кидали вигідну службу в місті і

йшли на село» (Сумний, 1928, с. 41). Це був чудовий знавець дитячої психології (за професією Федір Іванов був лікар, закінчив психоневрологічний інститут ім. В. Бехтерева в Петербурзі), надзвичайно добра, м'яка, але водночас із твердою волею людина, яка володіла різнобічними знаннями, мала літературні та акторські здібності.

Проте, незважаючи на всі його досягнення у справі врятування безпритульних дітей, Федора Даниловича спіткала доля багатьох його сподвижників на початку 30-х рр. XX ст. – він загинув у «гулагівському» таборі (де конкретно, нам не вдалося встановити). Після 1956 р. його було посмертно реабілітовано.

Становлення і діяльність колонії відбувалися в надзвичайно важких соціальних умовах (низький рівень матеріального забезпечення, наявність розумово відсталих дітей, постійна плінність дитячого контингенту, недостатня кількість кваліфікованих педагогів). Колонія ім. В. Короленка була одним із найперших закладів такого типу на території Радянської України. Історія заснування дитячої установи тісно пов'язана з діяльністю добровільного товариства «Ліга порятунку дітей» та її керівника Володимира Галактіоновича Короленка, який ще в листопаді 1919 р. висловив ідею створення сільськогосподарської дитячої колонії. Пропозиція була підтримана. Новий виховний заклад назвали ім'ям письменника-гуманіста В. Короленка. Він же сформулював і два основних принципи, які взяли на озброєння вихователі колоній: по-перше, пріоритетність праці, причому праці продуктивної; й, по-друге, – організованість колективу як провідного фактора виховання безпритульних дітей.

Колонія ім. В. Короленка розпочала свою діяльність у грудні 1919 р. На цей час у дитячому закладі нараховувалося 25 безпритульників. Аналіз контингенту вихованців колонії свідчить, що основною масою колоністів були евакуйовані голодуючі діти й підлітки віком від 4 до 15 років з промислових центрів Росії, переважно Москви й Петербурга; меншу кількість вихованців становили діти-сироти і напівсироти полтавських селян. Контингент був без кримінального минулого, як в досвіді А.С.Макаренка. З початку заснування колонії (1919 р.) й у продовж кількох років жоден із завідуючих не зміг досягти високих результатів у вихованні й полишав установу. І лише з листопада 1922 р. до середини 30-х рр. XX ст. очолював дитячий заклад Федір Іванов, за часів керівництва якого колонія мала великі досягнення, насамперед, створення системи дитячого самоуправління, до структури якого входили загальні збори, організаційний комітет, система загонів, комісії (господарська, санітарні, білизняна, правління клубу, бібліотечна, редакційна).

У педагогічній системі Іванова робота в колонії була впорядкована таким чином, що кожен вихованець ставав активним учасником громадського життя. За його підрахунками, загальна кількість колоністів, зайнятих в органах самоврядування, становила 50% усіх вихованців колонії, які посідали в даний момент ту чи іншу виборну посаду, а протягом року через ці посадові місця мали змогу пройти майже всі колоністи (80 – 90%). «Наше самоуправління не надумане, воно виникло з тих обставин, які нас оточують, форми його визначені тими умовами, у яких нам доводиться існувати... Конкретна справа лежить в основі роботи наших органів самоврядування. Діти не люблять лише значитися на відповідальних посадах, не люблять уважати себе членами багатьох організацій, нічого не роблячи в них... Їх психологія здоровіша за нашу, психологію дорослих, діти кажуть: «Мене призначили на таку-то роботу – даєш роботу». Не буде роботи, розпадеться й організація...» (Ф.Д. Іванов) (Данилыч..., 1929, с. 40).

Рис. 2. Перше Травня (колонія перед походом у с. Ковалівка, 1924 р.)

Заслугове на увагу Конституція колонії, що була прийнята на загальних зборах. Наведемо деякі положення цього документа: «1. Кожен новий вихованець, який прибув до колонії, вважається неповноправним членом колективу до тих пір, поки не одержить звання колоніста. 2. Перш ніж одержати це звання, кожний вихованець має стати піонером чи комсомольцем. 3. Звання колоніста одержують лише піонери й комсомольці за рекомендацією цих організацій не раніше, ніж через шість місяців із дня вступу до колонії. Примітка: У разі виключення з піонерської чи комсомольської організації вихованець утрачає звання колоніста. 4. Звання колоніста-піонера дається загальними зборами лише у святкові дні (1 Травня, 28 липня – у день народження В.Короленка, 7 листопада, у день заснування колонії). Примітка: Співробітники колонії мають право одержати звання колоніста за постановою загальних зборів не раніше, ніж через рік роботи в колонії. Співробітник, який має звання колоніста, підпорядковується всім постановам загальних зборів і на цих зборах користується правом ухвального голосу. 5. Колоніст має право бути обраним на всі відповідальні посади колоністського самоврядування, у педагогічну раду, на з'їзди, конференції, делегації» (Сумный, 1928, с. 48) (рис. 2.). На вересень 1926 р. в колонії нараховувалося 15 піонерів та 15 комсомольців.

Наявність піонерської і комсомольської організації. Про високий рівень розвитку та організації самоврядування свідчить той факт, що колектив, очолюваний Ф. Івановим, приблизно з 1928 р. відмовився від послуг вихователів (вони виконували обов'язки клубних працівників). З цього приводу Федір Данилович писав: «Минуло вже більше шести місяців, як ми зняли педагогів-вихователів з організаційної роботи та передали їхні обов'язки дванадцятирічному учню III класу Абушеку або навіть одинадцятирічному учню II класу Прокopenку, обраним загальними зборами в організаційний комітет... Біля дітей немає дорослих, а між тим життя колонії йде своїм ходом: чергові стоять на своїх місцях, розпорядок дня не порушується, сутичок, непорозумінь, дрібних ексцесів стало значно менше...» (Данильч..., 1929, с. 44).

Чітка організація трудового процесу колоністів. Вихованці колонії були розбиті на постійні робочі загони відповідно до віку й статі дітей, які змагалися між собою за краще виконання виробничих та господарських завдань. Такі загони стали головною первинною ланкою колективу і забезпечували його життя. Усього існувало 8 робочих загонів. До складу перших семи входили вихованці колонії (чотири загони хлопців і три загони дівчат), до останнього, збірного загону юнаків та дівчат, – випускники цього закладу, які приїздили в колонію на літо й на правах колоністів жили та працювали разом з іншими. Вихованці мали можливість працювати у майстернях (слюсарно-ковальська, шевська, палітурна, столярна), виготовляючи якісну продукцію на продаж. Ф. Іванов з цього приводу писав «...Майстерні колонії після останньої виставки їхніх робіт завалені селянськими замовленнями. Слава про хорошу роботу майстерень рознеслася далеко за межі району, і кожного дня приходять і приїжджають замовники-селяни...» (Іванов, 1929, с. 48). Крім цього, майстерні були доступні і для навчання сільських дітей.

Після переїзду в Ковалівку колоністське господарство розширилося до 61 десятини землі. Вирощувались помідори, капуста, картопля дев'яти сортів, кукурудза, пшениця, ячмінь, овес, жито. Господарство колонії вів досвідчений агроном І. Коберський. Нерідко врожаї сягали рекордних результатів. Колоністи проводили цікаві дослідження. У 1927 р. на районній виставці їх нагородили Похвальним листом. Вихованці працювали також на молочній фермі, в конюшнях, свинарнику, доглядали домашню птицю. Архівні матеріали за 1924-1925 рр. свідчать, що прибутковими галузями с/г господарства в колонії були: молочне господарство, городництво, лувництво, свинарство, вирощування коней, вирощування рогатої худоби.

Організація і забезпечення навчальної роботи вихованців. З 1926 р. в дитячому закладі почала працювати початкова школа, яку відвідували колоністи і діти з навколишніх сіл. Через три роки її існування серед школярів було вже 120 колоністів і 60 чол. дітей селян. Школа також мала власну систему самоврядування: класні збори, класні комітети, санітарні комітети. Органи шкільного самоврядування працювали лише під час шкільних занять (функції цих структур за межі класного життя не виходили). В екстрених випадках деякі питання, що не вирішувалися шкільними органами самоврядування, передавалися в організаційний комітет або навіть на загальні збори колонії. З часом постала необхідність у відкритті семирічної школи. Ф. Іванов зазначав, «...тільки встигають перевиховати колоніста – і саме в момент зміцнення цього перевиховання доводиться відривати його від колонії й гнати в чуже місто, в інший дитячий будинок, з іншими звичаями, з якими не так легко освоїтися. На психіці дітей сильно відбиваються такі «перекодування». Необхідно обов'язково дати завершену семирічну освіту, навчити чого-небудь, установити устремління колоніста, і в 17 – 18 років випустити його в місто на самостійну роботу» (Сумный, 1928, с. 45). Тож у 1932 – 1933 рр. почалася розбудова повної семирічної школи. По її закінченні більшість вихованців колонії, залишаючись членами колективу, ставали «студентами, фабзавучниками, профшкольцями».

Організація культурно-просвітницького життя та оздоровлення дітей. У клубі, що знаходився в приміщенні школи, працювали: бібліотека-читальня, гуртки (музичний, газетний, драматичний, шаховий, літературний, спортивний, радіо гурток) (рис. 3.); діяв власний хор, оркестр струнних інструментів; випускалася щотижнева газета «Наше життя» та журнал «Трибовский муравейник». У дитячому закладі систематично організовувався перегляд кінофільмів (кіно обслуговувалося колоністами, саме тому вони мали привілей безкоштовно відвідувати кіносеанси), проводилися музичні, літературні вечори, ставилися п'єси. У колонії було традицією святкувати урочисті дати – День народження В. Короленка, День заснування колонії, Перше травня.

Рис. 3. Гурток «Живе слово» з керівником К.О. Івановою, 1926 р.

Збереглися спогади Федора Іванова про святкування Першого травня в с. Ковалівці. «...Теплий сонячний день. У селі тиша. На вулиці ні душі. Біля школи стоїть натовп школярів, кооператорів та партійних працівників. З'являється наш колоністський карнавал. Урочисто в'їжджають у село на розмальованих конях кумедні фігури Чемберлена й Муссоліні під вартою маленьких піонерів. Небачене видовище. Розростається натовп селян і рухається за карнавалом. А тут ще струнний оркестр. За ним ідуть стрункі ряди колоністів, одягнених в однакові костюми. Хор молодих голосів порушує мертву тишу села. Прийшла колонія, прийшов і народ. Колонія в центрі. Починаються промови. Оркестр грає туш. Оркестрантів змінює хор колонії. За ним виступають наші діти – спортсмени. Далі короленківці хором декламують вірш Поморського "Робочий палац". Голосно, упевнено лунають слова: "Будуємо ми, будуємо робочий палац". Відчувається, що ці 120 колоністів, одягнених, як один, дійсно будують щось нове, велике ...» (Іванов, 1929, с. 49-50).

Рис. 4. Вихованці колонії (П.Нікітін, І.Губін, В.Губін), 1931 р.

Винахідливість допомагала подолати страшенну бідність. Наприклад, у волейбол грали ганчір'яним м'ячем, а ковзани виготовляли власноруч із дерева, вставляючи в них полози з обручного заліза.

Великого значення у виховному закладі надавалося організації оздоровлення дітей: заняттям фізичною культурою, загартуванню, іграм на свіжому повітрі. Щоденне проведення спортивно-масових заходів допомагало дітям боротися з різними хворобами. Як наслідок цієї роботи – 67% вихованців колонії були практично здорові.

Наслідком такої організації роботи стала її висока результативність: виховання і повернення до повноцінного життя сотень вихованців (разом із трудовою колонією А.С. Макаренка дитячими установами було врятовано близько 2 тис. вихованців, серед яких не зафіксовано жодного випадку рецидиву) (рис. 4); визнання колонії Наркомосом України як дослідно-показової установи, 1925 р.; відмова від посад вихователів і перехід на самоврядне колоністське управління, з 1928 р. (колонія ім. М. Горького, з 1930 р.); популяризація досвіду виховної роботи у педагогічних часописах, журналах, методичних збірниках.

Висновок. Отже, ефективність і високі результати у вихованні стали можливими завдяки новаторському, нестандартному підходу до роботи, що полягав у: розробці унікальної дієвої системи дитячого самоврядування, побудованого на принципах демократизму, гласності, виборності, звітності, контролю; вихованні особистості в колективі на загальнолюдських цінностях і християнській моралі, формуванні в свідомості дитини стійких моральних принципів добра, честі, правди, справедливості й людяності; використанні спільної сільськогосподарської праці як провідного фактора виховання; поєднанні виробничої праці із загальноосвітнім навчанням та професійною орієнтацією молоді; всебічному і гармонійному вихованні особистості, зорієнтованому на її моральний, трудовий, фізичний, естетичний, інтелектуальний розвиток; організації дозвілля за інтересами дітей; вихованні причетності до долі свого народу; тісному зв'язку виховання із соціально-політичним життям країни.

Список використаних джерел

- Данильч. Наше самоуправление // Детский дом. – 1929. – № 1. – С. 39 – 47.
Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» [Електронний ресурс] :
Протокол. Юридичний інтернет-ресурс: режим доступу:
http://protokol.com.ua/ru/pro_osnovi_sotsialnogo_zahistu_bezdomnih_osib_i_bezpritulnih_ditey (дата звернення:
13.02.2018).
Иванов Ф.Д. Колония и местное население // Детский дом. – 1929. – № 3. – С. 48 – 50.
Сумный С. Имени большого человеколюба // Народ. учитель. – 1928. – № 10. – С. 38 – 49.

References

- Danylych. Nashe samoupravlenye // Detskiy dom. – 1929. – № 1. – S. 39 – 47.
Zakon Ukrainy «Pro osnovy sotsialnoho zakhystu bezdomnykh osib i bezprytulnykh ditei» [Elektronnyi resurs] : Protokol.
Yurydychnyi internet-resurs: rezhym dostupu:
http://protokol.com.ua/ru/pro_osnovi_sotsialnogo_zahistu_bezdomnih_osib_i_bezpritulnih_ditey (data zvernennia:
13.02.2018).
Yvanov F.D. Koloniya y mestnoe naselenye // Detskiy dom. – 1929. – № 3. – S. 48 – 50.
Sumnyi S. Ymeny bolshoho chelovekoliuba // Narod. uchytel. – 1928. – № 10. – S. 38 – 49.

ILCHENKO O.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

V.G. KOROLENKO AGRICULTURAL YOUNG OFFENDERS INSTITUTION : EXPERIENCE OF SAFETY CHILDREN'S EDUCATION IN POLTAVA REGION

The problem of homeless children in Ukraine of the 21st century has been updated. The best practices of one of the first managers in the Poltava region, who initiated the re-education of young people on the principles of teamwork and cohesiveness of pupils around joint productive work, were analyzed by Fedor Danilovich Ivanov, the head of the children's agricultural colony named after V.G. Korolenko.

The main achievements of the colony were identified: the creation of a system of children's self-governance, the structure that included general meetings, the organizational committee, the system of detachments, commissions (economic, sanitary, linen, club board, library, editorial); availability of Pioneer and Komsomol organization; clear organization of the labor process of the colonists; organization and provision of educational work for pupils; organization of cultural and educational life and improvement of children.

The author notes that the organization of work's level has ensured its high effectiveness: the upbringing and returning to the full life of hundreds of pupils (together with the labor colony of A. S. Makarenko, about 2 thousand pupils were rescued by children's institutions, the cases of relapse were not recorded among them); the recognition of the colony of the People's Commissariat of Ukraine as a research and development institution, 1925; the abandonment of the posts of educators and the transition to self-governing colonial administration, from 1928 (colony named after M. Gorky, since 1930); the popularization of the experience of educational work in pedagogical journals, journals, methodical collections.

There was concluded that the efficiency and high results in education had become possible due to the innovative, non-standard approach to work created by the personal convictions and views, efforts and desires of Theodore Danilovich Ivanov, his dedication and love for children. The specifics of work with children of preschool and junior school age have helped the children's institution become an innovative center for the development and validation of democratic, humane views on the education of young people.

The author expresses the hope that the innovative experience of upbringing street children of Fyodor Ivanov will not only be a historical value, but will also be a real example for the formation of Ukrainian citizens and their return to full-fledged life.

Keywords: homelessness, Fyodor Ivanov, Poltava region, children's colony, pedagogical experience.

Стаття надійшла до редакції 06.02. 2018 р.

УДК 378.4-057.4:37 Ф.Науменко: 37.013-051 Макаренко](477)

ХРИСТИНА КАЛАГУРКА

Львівський національний університет імені Івана Франка

ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА АНТОНА МАКАРЕНКА У НАУКОВІЙ РЕЦЕПЦІЇ ФЕДОРА НАУМЕНКА

У статті проаналізовано основні напрямки макаренкознавчих досліджень Ф. Науменка. Зокрема, висвітлено розкриття вченим особистості А. Макаренка як педагога-гуманіста, його погляди на організацію виховного процесу, творчого використання макаренківського досвіду у практиці навчально-виховних закладів, звернено увагу на зміст дидактичних ідей.

Ключові слова: спадщина А. Макаренка, педагог-новатор, виховна система, дидактичні ідеї, колектив, творчий підхід

Постановка проблеми. Федір Іванович Науменко (1901–1991 рр.) – відомий український учений-педагог, автор низки наукових праць з проблем історії української та зарубіжної освіти і педагогічної думки, макаренкознавства, дидактико-виховної тематики.

Дослідження життєвого і творчого шляху педагога зі світовим іменем А. Макаренка стало для Ф. Науменка справою його багатолітнього наукового уподобання. Основні здобутки вченого з цієї тематики були представлені у численних науково вартісних публікаціях.

Окремі аспекти макаренкознавчої спадщини Ф. Науменка відображені у дослідженнях О. Гуревича, С. Карпенчук, Н. Ничкало, М. Окси, Є. Сявакко, Г. Хілліга. Водночас у дослідженнях відсутній цілісний аналіз макаренкознавчих праць Ф. Науменка

Мета статті – проаналізувати та виокремити основні напрями макаренкознавчих досліджень Ф. Науменка.

Виклад основного матеріалу. Науковий інтерес до постаті А. Макаренка у Ф. Науменка з'явився ще за життя новатора. Найперше увагу дослідника привернула його оригінальна педагогічна концепція. У 1940 р. у методичному збірнику «На допомогу вчителю», що видавався у Ставропольському педагогічному інституті побачила світ публікація Ф. Науменка під назвою «Педагогічний досвід А. Макаренка» (Науменко, дис..., с. 156). У цій праці він вперше зробив спробу викласти педагогічний досвід новатора як цілісну виховну систему, підкреслив велику заслугу А. Макаренка в теоретичному обґрунтуванні і втіленні на практиці основних положень системи перевиховання Науменко, Из истории..., арк. 95).

Після повернення у 1944 р. в Україну Ф. Науменко не полишив намірів продовжувати досліджувати життя і творчість А. Макаренка. У 1948 р. він успішно захистив кандидатську дисертацію на тему «Педагогічний досвід А. Макаренка» (Науменко, дис..., арк. 1–386), яка стала узагальненням його творчих пошуків у царині вивчення спадщини педагога-новатора. Відзначимо, що ця робота була в числі перших макаренкознавчих дисертаційних досліджень, які були захищені в середині минулого століття на теренах колишнього СРСР.

Дисертація складалася із семи розділів, у яких висвітлювалися життєвий і творчий шлях А. Макаренка, його погляди на організацію навчально-виховного процесу учнівської молоді, виокремлювалися аспекти трудового та сімейного виховання. Зміст дисертації добре ілюструє задум автора засвідчити важливість професійного і

творчого підходу у практиці роботи вчителя. Власне прикладом такого вчителя, на думку автора, є саме А. Макаренко – педагог, який поєднував у собі знання, уміння і постійну готовність до творчої праці. У дослідженні центральною виступає ідея Ф. Науменка про гуманістичну спрямованість запропонованих новатором принципів, методів, прийомів та засобів виховного впливу на молодь. Йому, на наш погляд, вдалося довести, що А. Макаренку належить першість як педагогу, який зумів «на засадах гуманізму здійснити практично трудове виховання» дітей, використовуючи працю одночасно для їх психічного, морального та фізичного розвитку (Науменко, дис...., арк. 21). Гуманізм А. Макаренка полягав у його вмінні проектувати найкраще в людині, що яскраво відображалось у його системі виховної роботи із категорією «важких» дітей.

У дисертації значну увагу приділено розкриттю методів і підходів, апробованих А. Макаренком у своїй виховній системі. Одним із найдієвіших інструментів для досягнення поставлених виховних цілей, яким вдало послуговався новатор, Ф. Науменко визначив метод довіри. На його думку, у такій гуманістичнозорієнтованій системі виховання А. Макаренку вдалося добре налагодити взаємовідносини між вихователем і вихованцями, що уможливило вирішення низки навчально-виховних проблем, досягнути того, що його колектив мав спільну мету і постійний рух, життєво реальні цілі, формував моральну поведінку і готував до відносин у соціумі. Попри велику увагу до колективу, зауважував здобувач, новатор ніколи не відкидав індивідуального підходу – «найважливішого принципу нашої виховної роботи» (Науменко, дис...., арк. 136).

У своїй науковій праці учений також визначив принципові положення у вихованні нової людини А. Макаренка: здійснення систематичного, цілеспрямованого керівництва виховною роботою, колективізм, розкриття перед дітьми перспективи щодо майбутнього, вимогливість, оперта на повагу, віру й можливість дитини, індивідуальний підхід у вихованні дисципліни то Ф. Науменко стверджував, що ці виховні постулати є цілком придатними і для виховання дитини у сім'ї. Учений розглядав А. Макаренка як педагога, який посправжньому і по-новому підійшов до вирішення проблеми педагогіки родинного виховання (Науменко, дис...., арк. 290). Йому імпонувало те, що педагог-новатор виступав за співпрацю школи і родини у створенні атмосфери для виховання і навчання. У сім'ї дитина звикає до колективу, набуває певний соціальний досвід, при звичається до традицій і звичаїв, які продовжує розвивати у школі. На думку, Ф. Науменка, у системі виховання А. Макаренка є цінним те, що він творчо підходив до виховного процесу, багато експериментував, що дозволяло не притримуватися певних шаблонів і рутини. Дисертаційна робота належала до тих науково-педагогічних розвідок, у яких започатковувалося дослідження проблеми вивчення, узагальнення та практичного використання макаренківського досвіду у закладах освіти. Можемо стверджувати, що актуалізована Ф. Науменком ідея творчого практичного застосування макаренківського здобутку в школі стала для вченого підґрунтям для більш повного обґрунтування ним згодом можливостей творчого впровадження цих ідей в освіту загалом.

Наукова цінність дисертації Ф. Науменка також полягала й у тому, що вона була підготовлена на широкій джерельній базі – архівних матеріалах, спогадах соратників, учнів А. Макаренка, з якими автор зустрічався особисто, його листування та ін., що вводилася до наукового обігу вперше. У висновках дисертант подав загальну оцінку педагогічної спадщини А. Макаренка і показав його як новатора радянської педагогіки.

Після захисту своїх дисертацій продовжили працювати у цьому науковому напрямку. Позиція вченого була очевидною. Він вважав, що необхідно переходити від спорадичного, «ювілейного» підходу висвітлення імені А. Макаренка до ґрунтовного наукового аналізу концептуальних положень педагогічної системи видатного педагога, популяризації та донесення його ідей до широкої освітянської громадськості, впровадження його передового досвіду у практичну діяльність закладів освіти різного призначення.

Свідченням цього є наукові пошуки та ініціативи Ф. Науменка у царині макаренкознавства середини минулого століття. На увагу заслуговує праця вченого у співавторстві із Г. Паперною під назвою «Новатор радянської педагогіки», що була видана у Львові 1949 р. Поява цієї роботи є вартісною, передусім у тому сенсі, що це була перша україномовна наукова праця про великого педагога-новатора, опублікована в Західній Україні. Це сприяло подоланню певних стереотипів у сприйманні постаті А. Макаренка у цьому регіоні, розширювало територіальні межі поширення його новаторського досвіду. Відзначимо і змістове наповнення самої роботи. Автори достатньо повно розкрили передумови формування світогляду новатора, виокремили його особистісні риси і якості (наполегливість, висока вимогливість до себе, постійне самовдосконалення), які вплинули на формування його нестандартного підходу у роботі з важкими дітьми, проаналізували етапи та зміст педагогічної діяльності. До наукового обігу вперше були залучені і матеріали з приватного архіву А. Макаренка – неопубліковані статті, свідоцтва, атестати, свідчення очевидців, які доповнювали і уточнювали відомості про життя і діяльність видатного педагога (Рибачук, 2014).

Для об'єктивної оцінки усіх аспектів діяльності А. Макаренка, його життєвого шляху, Ф. Науменко ставив за мету дослідити взаємозв'язки педагога з людьми, які торували шлях разом з ним на певних етапах життя.

Цінним в контексті вивчення Ф. Науменком життєвого шляху А. Макаренка, передумов становлення його як педагога є намагання вченого розкрити його світоглядну позицію, показати його як творця гуманістичної педагогіки. Ученому найбільше імпонувало оптимізм А. Макаренка, його безмежна віра в молоду людину, її потенційні можливості (Науменко, 1956, с. 4). На думку Ф. Науменка, педагогічна діяльність А. Макаренка була прийнята глибокою повагою до вихованця, любов'ю до дітей, великою довірою, що завжди поєднувалася із

принциповістю та вимогливістю. Таке гармонійне співвідношення виховних чинників, з точки зору вченого, приносило позитивні результати у навчально-виховному процесі.

Досягненням А. Макаренка як педагога було також і те, що він завжди апелював до найкращих якостей своїх вихованців, а це піднімало у «важких» дітей почуття людської гідності і поваги до себе (Науменко, 1956, с. 9). Макаренкознавець доводив, що тільки педагог, який володіє такими якостями, може прищепити своєму вихованцеві чіткі і зрозумілі життєві орієнтири, допомогти у самовизначенні, озброїти глибокими знаннями, прищепити духовні цінності, виховати патріотизм. Учений певен, що обізнаність учителів з високопрофесійною діяльністю А. Макаренка розкриває великі можливості у роботі кожного педагога, макаренківська педагогіка є придатною як для вчителів, вихователів, так і батьківської громадськості.

До науково цінних макаренкознавчих проблем, які порушував Ф. Науменко, слід віднести його зацікавлення дидактичними поглядами А. Макаренка. У такому тематичному ракурсі черговий раз простежується неординарність творчого пошуку вченого, його звернення до дискусійних питань, малодослідженого предметного поля. За винятком окремих спроб російських дослідників М. Виноградової, І. Козлового, Н. Ляліна привернути увагу до навчально-освітнього сегменту спадщини А. Макаренка, що мали місце ще у 1940-х рр., для більшості дослідників об'єктом наукового інтересу і надалі залишалися питання теорії і методики виховної системи педагога-новатора.

На думку Ф. Науменка, такий підхід щодо розгляду макаренківської системи був не зовсім об'єктивним, адже, за його словами, «А.С. Макаренко ніколи не відривав виховну роботу від навчальної, не протиставляв їх, а розглядав завжди разом» (Науменко, 1969, с. 9). Власне заслугою львівського вченого стало те, що він привідкрив А. Макаренка як дидакта. Вартісним дослідженням у цьому аспекті є його стаття під назвою «А. С. Макаренко як дидакт», яка була надрукована у педагогічному журналі «Радянська школа» (1967 р.). Новизна публікації полягає в тому, що автор зробив аргументований висновок про створення А. Макаренком «загальної творчої педагогічної концепції, в якій дано теоретичні основи цілісного формування особистості» [5, с. 26]. Процес навчання і виховання є нероздільним у створенні «нової людини», тому новатор, стверджував дослідник, не міг досягнути такого результату лише виховним процесом. Учений переконаний у тому, що творчо використовуючи концепцію А. Макаренка, можна успішно розв'язувати складні питання навчання і виховання. Вперше актуальність цього дослідження було відзначено М. Оксою у вступі до його кандидатської дисертації «Проблеми дидактики в педагогічній спадщині А. С. Макаренка» (1991 р.) (Окса, 1991, с. 8). Позитивні відгуки на цю працю Ф. Науменка знаходимо й у монографії М. Окси та С. Карпенчук «Макаренкознавство в Україні: аспекти історії, теорії, практики» (2008 р.). «Автор статті, – писали провідні макаренкознавці, – вносить свій коректив у суперечки щодо цього питання, вважаючи, що А. С. Макаренко цілком справедливо сприймає навчання й виховання єдиним дидактично організованим процесом злиття особистого досвіду з суспільним процесом» (Карпенчук & Окса, 2008, с. 255). Схожу оцінку цитованої праці знаходимо й у статті І. Рибачук «Дидактичні ідеї в педагогічній спадщині А.С. Макаренка». Автор віддає належне Ф. Науменку в обґрунтуванні макаренківського підходу розуміння єдності навчання і виховання. «Ф.І. Науменко довів, – стверджує автор, – що педагог повинен не тільки навчати, а вчити здобувати знання, виховувати прагнення до самовиховання і самоосвіти. Він спонукає вчителів звертатися до дидактичних ідей А.С. Макаренка з метою вдосконалення своєї педагогічної майстерності» (Фролов, 2006, с. 153).

При вивченні різних аспектів життя та діяльності А. Макаренка Ф. Науменка особливо хвилювала проблема творчого використання макаренківського досвіду у практиці навчально-виховних закладів. Учений стверджував, що А. Макаренка визнають як педагога, але його новаторська система не увійшла в арсенал радянської педагогіки, цікаві та корисні навчально-виховні ідеї не знаходили відповідного впровадження в освітніх установах (Науменко, 1969, с. 6). Таку потребу бачив педагог ще у 1940-х рр., коли макаренкознавство ставало предметом наукових зацікавлень тогочасних дослідників. Вже тоді в одній зі своїх праць «Великий педагог сучасності» Ф. Науменко відзначав: «І теоретично, і практично діяльність Макаренка є яскравим зразком творчого підходу до вирішення нових завдань виховання» (Паперна & Науменко, 1948, с. 14). Одночасно схилився до думки, що ця справа потребує активності і наукової пожертви. «[...] щоб у всій повноті розкривати педагогічну спадщину Макаренка, – писав Ф. Науменко, – потрібно ще багато творчої праці, багато досліджень, багато колективних зусиль представників нашої педагогічної науки» (Паперна & Науменко, 1948, с. 43).

Для Ф. Науменка важливо було практично розвивати макаренківську виховну концепцію, виводити її на новий рівень, а не зводити увагу, як це мало місце, до спадщини А. Макаренка лише цитуванням творів педагога у монографіях, підручниках чи статтях. Власне це суттєво відрізняло його доробок від інших тогочасних досліджень. Наукові праці Ф. Науменка спрямовували читача до практичного використання основних концептуальних позицій новатора. «Пропаганда А. Макаренка, – писав вчений, – це творча реалізація його ідей» (Науменко, 1969, с. 6). Власне заслугою Ф. Науменка як макаренкознавця стало те, що він розпочав активну пропаганду творчого використання досвіду А. Макаренка. У статті «Педагогічна концепція А.С. Макаренка і актуальні питання радянської педагогічної науки» (1964 р.) науковець відзначив, що недостатність вирішення цього питання зумовлена тим, що провідні ідеї новатора, його виховну методику розглядали під вузьким кутом зору, обмежено, центрували виключно до категорії спеціальних виховних установ (Науменко, 1964, с. 48). Такий підхід, на його думку, не давав можливості глибше проаналізувати

висунуті А. Макаренком теоретичні положення, а разом з тим і широко використовувати досвід в організації безпосередньої навчально-виховної роботи з молоддю на місцях, творчо її розвивати (Науменко, 1964, с. 48–49]. Ф. Науменко був переконаний, що розроблена педагогом-новатором теорія і методика виховання нової людини є цілком придатною для творчого її впровадження у роботах загальноосвітніх шкіл, шкіл-інтернатів, виховних установ, дитячих будинків, шкіл робітничої молоді (вечірніх шкіл) тощо (Мирный & Финн, 1959).

Пропагуючи творчий підхід до вивчення макаренківських ідей, Ф. Науменко намагався уникати шаблонів, стандартних підходів у їх використанні, виступав проти епізодичного, непослідовного впровадження цих новацій у практику, що свідчило про творчу натуру вченого-педагога, його прагнення до постійного наукового пошуку.

Висновки. Узагальнюючи вищесказане, зауважимо, що Ф. Науменко залишив помітний слід у вивченні наукової спадщини педагога-новатора А. Макаренка, у низці наукових праць звернувся до малодосліджених, дискусійних проблем життя і діяльності класика світової педагогіки.

Список використаних джерел

- Карпенчук С. Г. Макаренкознавство в Україні : аспекти історії, теорії, практики / С. Г. Карпенчук, М. М. Окса. – Рівне : РДГУ, 2008. – 494 с.
- Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 35 (Науменко Ф. І. «Из истории педагогической мысли на Украине» – фрагмент дослідження (кін. 60-х – поч. 70-х рр.)), 122 арк.
- Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів, ф. 148 (Наум), спр. 156 (Науменко Ф. І. доцент. Педагогічний досвід А. Макаренка. Кандидатська дисертація), 386 арк.
- Мирный И. И., Об общественном авторитете школы рабочей молодежи / И. И. Мирный, Б. И. Финн // А. С. Макаренко. – Львов : Издательство Львовского университета, 1959. – Кн. 4 – С. 104 – 116.
- Науменко Ф. І. А. С. Макаренко як дидакт / Ф. І. Науменко // Радянська школа. – 1967. – № 3. – С. 26 – 29.
- Науменко Ф. І. Больше внимания педагогическому наследию А. С. Макаренко / Ф. І. Науменко // А. С. Макаренко. – Львов : Издательство Львовского университета, 1969. – Кн. – 7. – С. 5 – 13.
- Науменко Ф. І. Макаренко про роль педагога у вихованні. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1956. – 43 с.
- Науменко Ф. І. Педагогическая концепция А. С. Макаренко и актуальные вопросы советской педагогической науки / Ф. І. Науменко // Педагогическое наследие А. С. Макаренко – в жизнь (Материалы второй республиканской научно-практической конференции по вопросам творческого использования педагогического наследия А. С. Макаренко и опыта работы детских воспитательных учреждений МООН УССР и общеобразовательных школ Министерства просвещения УССР). – К., 1964. – Кн. 6. – С. 45 – 73.
- Окса Н. Н. Проблемы дидактики в педагогическом наследии А.С. Макаренко / Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. / Н. Н. Окса. – Мелитополь, 1991. – 184 с.
- Паперна Г. О. Великий педагог сучасності / Г. О. Паперна, Ф. І. Науменко // А. С. Макаренкою – Львів : Видання ЛДУ, 1949. – С. 9 – 44.11. Паперна Г. Новатор радянської педагогіки / Г. О. Паперна, Ф. І. Науменко. – Л. : Вільна Україна, 1948. – 127 с.
- Рибачук І. Г. Дидактичні ідеї в педагогічній спадщині А. С. Макаренка [Електронний ресурс] / І. Г. Рибачук // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. – 2014. – Вип. 8. – С. 153 – 156. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ozfm_2014_8_47.pdf.
- Фролов А.А. А. С. Макаренко в СССР, России и мире: историография освоения и разработки его наследия (1939 – 2005 гг., критический анализ) / А. А. Фролов. – Н. Новгород : Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2006. – 417 с.

References

- Karpenchuk S. H. Makarenkoznawstvo v Ukraini : aspekty istorii, teorii, praktyky / S. H. Karpenchuk, M. M. Oksa. – Rivne : RDHU, 2008. – 494 s.
- Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka NAN Ukrainy, viddil rukopysiv, f. 148 (Naum), spr. 35 (Naumenko F. I. «Yz ystoriyy pedahohycheskoi mysly na Ukrainy» – frahment doslidzhennia (kin. 60-kh – poch. 70-kh rr.)), 122 ark.
- Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka NAN Ukrainy, viddil rukopysiv, f. 148 (Naum), spr. 156 (Naumenko F. I. dotsent. Pedahohichnyi dosvid A. Makarenka. Kandydatska dysertatsiia), 386 ark.
- Мурный Y. Y., Ob obshchestvennom avtorytete shkoly rabochei molodezhy / Y. Y. Мурный, B. Y. Fyn // A. S. Makarenko. – Lvov : Yzdatelstvo Lvovskoho unyversyteta, 1959. – Kn. 4 – S. 104 – 116.
- Naumenko F. I. A. S. Makarenko yak dydakt / F. I. Naumenko // Radianska shkola. – 1967. – № 3. – S. 26 – 29.
- Naumenko F. Y. Bolshe vnemanyia pedahohycheskomu naslediyu A. S. Makarenko / F. Y. Naumenko // A. S. Makarenko. – Lvov : Yzdatelstvo Lvovskoho unyversyteta, 1969. – Kn. – 7. – S. 5 – 13.
- Naumenko F. I. Makarenko pro rol pedahoha u vykhovanni. – Lviv: Vyd-vo Lvivskoho universytetu, 1956. – 43 s.
- Naumenko F. Y. Pedahohycheskaia kontseptsiya A. S. Makarenko y aktualnye voprosy sovetsoi pedahohycheskoi nauky / F. Y. Naumenko // Pedahohycheskoe nasledye A. S. Makarenko – v zhyzn (Materyaly vtoroi respublykanskoj nauchno-praktycheskoi konferentsyy po voprosam tvorcheskoho yspolzovaniya pedahohycheskoho naslediya A. S. Makarenko y opyta raboty detskykh vospytatelnykh uchrezhdeniy MOOP USSR y obshcheobrazovatelnykh shkol Mynysterstva prosveshcheniya USSR). – K., 1964. – Kn. 6. – S. 45 – 73.

- Oksa N. N. Problemy dydaktyky v pedahohycheskom nasledyy A.S. Makarenko / Dysertatsiya na soyskanye uchenoi stepeny kandidata pedahohycheskykh nauk. / N. N. Oksa. – Melytopol, 1991. – 184 s.
- Paperna H. O. Velykyi pedahoh suchasnosti / H. O. Paperna, F. I. Naumenko // A. S. Makarenkoiu – Lviv : Vydannia LDU, 1949. – S. 9 – 44.11. Paperna H. Novator radianskoï pedahohiky / H. O. Paperna, F. I. Naumenko. – L. : Vilna Ukraina, 1948. – 127 s.
- Rybachuk I. H. Dydaktychni idei v pedahohichnii spadshchyni A. S. Makarenka [Elektronnyi resurs] / I. H. Rybachuk // Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity. – 2014. – Vyp. 8. – S. 153 – 156. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ozfm_2014_8_47.pdf.
- Frolov A.A. A. S. Makarenko v SSSR, Rossyy u myre: ystoryohrafiya osvoenyia y razrobotky eho nasledyia (1939 – 2005 hh., krytycheskyi analiz) / A. A. Frolov. – N. Novhorod : Yzd-vo Volho-Viatskoi akademyy hosudarstvennoi sluzhby, 2006. – 417 s.

KALAHURKA KH.

Lviv Ivan Franko National University, Ukraine

ANTON MAKARENKO'S PEDAGOGICAL SYSTEM IN FEDIR NAUMENKO'S SCIENTIFIC RECEPTION

The main directions of F. Naumenko's Makarenko studies are analyzed in the article. In particular, the scientist's researches of the personality of A. Makarenko as an educator-humanist, his views on the organization of the educational process, the creative use of Makarenko's experience in the practice of educational institutions are highlighted as well as it is paid attention to the content of didactic ideas. It turns out that, advocating a creative approach to the study of Makarenko ideas, F. Naumenko tried to avoid patterns, standard approaches to their use, opposed episodic, inconsistent implementation of these innovations into practice, which testified to the creative nature of the scientist-teacher, his desire for constant scientific search

Key words: *A. Makarenko's heritage, educator-innovator, educational system, didactic ideas, collective, creative use.*

Стаття надійшла до редакції 22.02.2018 р.

УДК 378.035.04:316.46]:33

ВАСИЛЬ КАРМАНЕНКО

Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

У статті проаналізовано тлумачення термінів «умови» та «педагогічні умови». Визначено значення і концептуальні положення педагогічних умов формування лідерських якостей у студентів економічних університетів. Виокремлено систему педагогічних умов формування лідерських якостей у студентів економічних університетів та акцентовано увагу на становленні лідерської управлінської парадигми шляхом організації тренінгової роботи.

Ключові слова: умова, педагогічні умови, лідерські якості студентів економічних університетів, відкрите освітнє середовище, особистісно-орієнтоване навчання, викладач закладу вищої освіти, тренінг

Постановка проблеми. Суспільно-політичні події в Україні та світі останніх років, глобалізаційні економічні й соціокультурні тенденції стали потужними каталізаторами зрушень у розвитку українського суспільства. Вони остаточно утвердили шлях подальшої демократизації та визначили необхідність розвитку принципово нових підходів до підготовки фахівців всіх сфер діяльності, особистісного й професійного позиціонування студента-випускника закладу вищої освіти.

Процеси модернізації освіти зобов'язують сьогодні цілеспрямовано оновлювати професійну підготовку фахівців економічних спеціальностей різного рівня, здатних усвідомлювати і приймати лідерський тип поведінки, який передбачає заміну сили і примусу як методів впливу на мотивацію, розвиток, прагнення самовдосконалення. Для цього майбутній випускник поряд з професійними компетенціями повинен оволодіти рядом лідерських якостей і компетенцій.

© В. Карманенко, 2018

Освітній процес у закладі вищої освіти повинен бути спрямований на створення ефективних педагогічних умов для формування активного та ініціативного лідера, орієнтованого на творчий розвиток свого колективу, розкриття потенціалу індивіда, члена команди.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема сутнісного та змістового аналізу педагогічних умов розглядається вченими з різних аспектів. Теоретичну основу дослідження педагогічних умов становлять наукові положення сучасної мовознавчої, філософської і педагогічної науки щодо: розуміння поняття «умови» (В.Т. Бусел (2002), І.Д. Коротець, Л.О. Штомпель, О.М. Штомпель(1996)), визначення сутності і змісту педагогічних умов (О. Дурманенко (2012), А.І. Кузьмінський (2002)). Детально визначили та проаналізували значення і види педагогічних умов формування лідерських якостей у студентів закладів вищої освіти Б.Р. Голоवेशко (2012), А.В. Зоріна (2009), А.І. Куриця (2014)). Незважаючи на існуючий інтерес вчених і значущість отриманих результатів щодо формування лідерських якостей у студентів, педагогічні умови процесу формування лідерських якостей у студентів в системі вищої економічної освіти є не розробленими.

Метою статті є теоретичний аналіз сутності і змісту педагогічних умов у контексті формування лідерських якостей у студентів економічних університетів.

Виклад основного матеріалу. Процес розвитку лідерських якостей студентів економічних університетів повинен виступати частиною цілісного педагогічного процесу вищого закладу освіти і базуватися на особливих умовах, що забезпечують його ефективність.

У тлумачному словнику української мови (с. 856) визначено, що умова – це «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь». У філософському розумінні умови визначають як «зовнішні обставини, які детермінують виникнення певного явища, результату цілеспрямованої діяльності» (с. 367). Отже, без наявності таких обставин бажане та необхідне явище виникнути не може.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що педагогічними умовами вважають зовнішні обставини, які забезпечують функціонування, розвиток і організацію певного освітнього процесу. Організація, завдяки досягненню визначеності в зовнішніх і внутрішніх відносинах систем, забезпечує їх стійкість у змінному оточуючому середовищі (Дурманенко, 2012 та ін.).

Педагогічні умови виступають одним з компонентів педагогічної системи, що відображають сукупність можливостей матеріально-просторового та освітнього середовища, впливають на процесуальний та особистісний аспекти даної системи і забезпечують її ефективне формування. Вони розкривають особливості організації освітнього процесу у закладі вищої освіти, детермінують результати навчання, виховання та саморозвитку студента, об'єктивно забезпечуючи можливість їх досягнення.

А. В. Зоріна визначає ряд вимог до реалізації педагогічних умов, які мають бути обумовлені змістом майбутньої професійної діяльності фахівця та специфікою його навчання; містити сукупність об'єктивних можливостей змісту, форм, методів і матеріально-технічних факторів, що забезпечують успішне вирішення поставлених завдань; включати зовнішні умови (соціально-економічні, соціально-культурні та ін.) й внутрішні (психолого-педагогічні, дидактичні та ін.); містити мотиваційний, змістовий, організаційний, контрольний-оцінний аспекти (Зоріна, 2009, с. 44).

Педагогічні умови забезпечують цілісність і різносторонність формування лідерських якостей у студентів економічних університетів на таких засадах, як: організація навчального процесу на засадах особистісно-орієнтованого навчання; гуманістична спрямованість виховної роботи в процесі навчання студентів економічних університетів; поза аудиторна виховна робота, спрямована на задоволення потреби студентів у самореалізації, створення сприятливих умов для переживання ними відчуття насолоди від реалізації своїх планів і задумів, сприяння розгортанню жаги до самовдосконалення на засадах можливості самовираження; сукупність форм, методів, засобів, педагогічних технологій досягнення поставленої мети (Куриця, 2014, с. 355).

Основні концептуальні положення формування лідерських якостей у студентів економічних університетів:

пробудження, формування і підтримка прояву лідерських якостей у студентів економічних університетів;

орієнтація на особистість студентів як базову ціннісну основу;

створення успішного освітнього середовища в економічному університеті для підготовки студентів до активної участі у житті суспільства та особистісно-професійній сфері;

акцент на необхідності співтворчості, співпраці викладачів і студентів на засадах особистісно-орієнтованого підходу для підтримки процесів самопізнання і самореалізації особистості студентів, розвитку їх неповторної індивідуальності;

ознайомлення студентів з традиціями забезпечення реалізації лідерського потенціалу особистості у навчально-виховному процесі економічного університету;

залучення студентів до участі у дискусіях, бесідах, тренінгових заняттях на тему значущості прояву лідерських якостей у повсякденному і професійному житті, підготовки презентацій та доповідей з метою кращого розуміння ними важливості формування себе як лідера.

Розроблена система педагогічних умов покликана сприяти підвищенню ефективності організації процесу формування лідерських якостей у студентів економічних університетів. Першою педагогічною умовою формування лідерських якостей у студентів економічних університетів є створення відкритого освітнього середовища економічного університету, яке дозволяє будувати індивідуальну освітню траєкторію кожного студента та враховує специфіку професійної діяльності майбутнього фахівця.

Основними ознаками відкритого освітнього середовища, що забезпечує формування лідерських якостей студентів економічних університетів, є: відповідність міжнародним стандартам якості вищої освіти організації функціонування освітнього простору закладу вищої освіти; інноваційні технології в навчанні, в основі яких лежать активні та інтерактивні методи; вмотивованість викладачів до передачі досвіду і професійної культури; доступність і масовість використання інформаційно-освітніх ресурсів середовища; самоорганізація середовища з розширенням освітніх ресурсів, насиченням і побудовою різноманітних зв'язків між її ресурсами та учасниками; наявність в освітньому середовищі закладу вищої освіти механізмів колективної співпраці.

Другою педагогічною умовою формування лідерських якостей у студентів економічних університетів визначається створення розвивального особистісно-орієнтованого середовища у навчальній і позанавчальній взаємодії студентів. Його технологічний арсенал складають методи і прийоми, що відповідають таким вимогам, як: діалогічність; діяльнісно-творчий характер; спрямованість на підтримку індивідуального розвитку особистості; надання студенту необхідного простору, свободи для прийняття самостійних рішень, творчості, вибору змісту і способів поведінки. Особистісно-орієнтований підхід до організації взаємодії «студент – викладач», «студентська група – викладач» включає комплекс педагогічних технологій, які сприяють досягненню поставленої мети – формування лідерських якостей у студентів економічних університетів:

- організацію спеціального навчання з включенням студентів у спільну з викладачами, кураторами та студентами-організаторами творчу діяльність;

- встановлення особистісно-орієнтованої взаємодії в діаді «студент – викладач», «студентська група – викладач», заснованої на повазі особистості кожного члена групи і прийнятті його інтересів, поглядів і цінностей;

- реалізацію професорсько-викладацьким складом педагогічної підтримки лідерських проявів студентів.

Третьою педагогічною умовою формування лідерських якостей у студентів економічних університетів є впровадження лідерської управлінської парадигми шляхом організації інтерактивних форм роботи (тренінгів) у Школі лідера. Програма роботи Школи лідера передбачає роботу за двома напрямками: робота з студентами і робота з науково-педагогічними працівниками. Робота з науково-педагогічними працівниками спрямована на озброєння викладачів і кураторів знаннями, необхідними для роботи зі студентами-лідерами, допомога у створенні сприятливого психологічного клімату в студентському колективі і сприяння в усвідомленні необхідності побудови зі студентами на принципах особистісно-орієнтованої взаємодії.

Розроблена програма модульної дисципліни «Основи лідерства». «Особиста й професійна ефективність. Комплекс тренінгів з розвитку лідерських якостей у студентів економічних університетів» містить інтерактивні групові та індивідуальні завдання для отримання, розвитку та вдосконалення особистих лідерських якостей. Зміст обраної форми організації позанавчальної роботи полягає в створенні і реалізації педагогічної підтримки студентського лідерства, а також в освоєнні різних методів спільної участі викладачів і студентів у діяльності Школи, визначення завдань власного розвитку, формування взаємовідносин у системі «студент – викладач», «студентська група – викладач», заснованих на рівноправній участі студентів і викладачів в проєкті і особистісно-орієнтованій взаємодії.

Метою тренінгів є виявлення, формування, розвиток і вдосконалення лідерських якостей. Для її досягнення поетапно реалізується ряд завдань:

- формування лідерського світогляду на основі вивчення та засвоєння теоретичних положень сучасної лідерської парадигми й практичного досвіду світових і вітчизняних лідерів;

- розвивати управлінські, соціально-психологічні, лідерські якості й компетенції, спрямовані на підвищення ефективності фахової діяльності;

- виховувати небайдужу, активну позицію у вирішенні проблем як особистого, так і професійного й суспільного життя;

- пробуджувати (виробляти) мотивацію й прагнення до лідерства;

- сприяти формуванню оптимістичного сприйняття навколишнього середовища, стійкості в стресових і кризових ситуаціях;

- створювати й закріплювати позитивний досвід лідерської поведінки та взаємодії з послідовниками.

Реалізація комплексу тренінгів з розвитку лідерських якостей у студентів економічних університетів на базі Школи лідера здійснюється відповідно до принципів: добровільності участі студентів і викладачів в роботі Школи; розмаїття форм діяльності, їх привабливості і відповідності інтересам студентів; актуальність обговорюваних питань і запропонованих завдань; створення умов для вільного прояву студентами ініціативи, розкриття і застосування своїх талантів, вираження особистісної позиції і точки зору; активного залучення

членів Школи лідера в спеціально організовану діяльність, спрямовану на формування і розвиток лідерських якостей; надання членам клубу можливості реалізації різних позицій (виконавець, організатор); створення сприятливої дружньої атмосфери, позитивного мікроклімату, що налаштовує на вільне спілкування; педагогічної підтримки студентського лідерства; педагогічного аналізу динаміки розвитку лідерських якостей у студентів і ступеня позитивного впливу спільної діяльності викладачів і студентів.

Враховання названих принципів дозволяє кожному студенту відчувати себе причетним до групової командної роботи, нарощувати свою особистісну й професійну ефективність, виявити та розвивати свої лідерські якості, отримати навички саморозвитку та самовдосконалення, партнерства та співробітництва.

Членами Школи лідера стають студенти з різним рівнем активності, сформованості лідерських якостей і схильності до організаторської діяльності.

Структура тренінгів з розвитку лідерських якостей у студентів економічних університетів містить:

1. Знайомство. Очікування учасників. Визначення правил тренінгу.
2. Інформаційно-пізнавальні блоки чергуються з практичною роботою (групова, командна, індивідуальна тощо).
3. Підведення підсумків.
4. Рефлексія.

Тренінги з розвитку лідерських якостей у студентів економічних університетів «Особиста й професійна ефективність» розподілені за модулями.

Модуль «Організаційно-психологічні складові лідерського потенціалу студента» спрямований на створення атмосфери повної довіри, відкритості, невимушеного спілкування. Він містить вправи, що сприяють знайомству, створенню доброзичливої взаємодії та налаштуванню на конструктивну співпрацю та творче мислення.

Під час роботи в цьому модулі з'ясовуються основні поняття, характеристики, ключові ознаки, особливості лідерства як якісно нової ціннісної особистісної та професійної парадигми. Усвідомлення фундаментальних категорій дозволить учасникам чітко й послідовно виокремлювати прояви лідерства, розуміти сфери його функціонування й застосування. Інтерактивність, інформативність та об'єктивна оцінка наукових напрацювань допомагає учасникам тренінгу усвідомити різноманітність трактувань лідерства та сформувати власне розуміння природи, сутності лідерства та лідерських якостей як важливих складових професійного й особистісного зростання. Візуалізація порівняльних характеристик створює цілісне уявлення про лідерство як управлінську парадигму, якісно новий підхід до управлінських процесів.

Модуль «Професійно-управлінські компоненти лідерства» покликаний забезпечити формування управлінських компетенцій в питаннях керівництва та професійної взаємодії, здатності адекватно реагувати на ситуації змін і криз, приймати стратегічні рішення. До модуля ввійшли тренінгові вправи на визначення типів, стилів управління та лідерства. Усі завдання мають інформаційно-розвивальну мету і спрямовані на вдосконалення таких складових характеру лідера, як когнітивна (пам'ять, думки, переконання) й поведінкова (набуття певних навичок, озброєння вміннями соціальної взаємодії, спроби вироблення власного стилю поведінки).

Модуль «Особисті якості лідера» сприяє становленню в учасників тренінгу потреби та мотивації до лідерства, лідерського світогляду, визначення власного потенціалу й налаштування на постійний саморозвиток і самовдосконалення, оволодінню комунікативною майстерністю та налагодження взаємозв'язків із представниками будь-яких вікових, професійних і статусних груп, вміння гармонізувати потреби індивідів, потреби колективу та потреби завдань організації для досягнення ефективності та успіху справи.

До модуля включені тренінгові вправи на розвиток і вдосконалення якостей лідера, комунікативних навичок та майстерності лідера, а також вправи на стресостійкість, попередження і подолання конфліктних ситуацій, управління емоційною сферою особистості лідера. Тренінги мають створити чіткі механізми розширення «картини світу» у свідомості слухачів, вплинути на продуктивність їхньої діяльності, сприяти постійному пошуку шляхів розвитку своєї особистості та досягнення поставлених у житті цілей.

Модуль «Командно-організаційні показники лідерської парадигми» спрямований на розвиток вмінь лідера формувати та управляти командою, а також досягнення найвищого рівня лідерства — діяльність саморегульованих команд, а тому в цьому блоці модуля підібрані тренінгові вправи на розвиток командної діяльності, визначення командних ролей і згуртування та єдності команди.

Висновки. Педагогічні умови формування лідерських якостей студентів економічних університетів являють собою єдину систему, компоненти якої знаходяться у тісному взаємозв'язку один з одним і мають характер взаємодії у досягненні бажаного результату. Вони виступають як особливості організації освітнього процесу у закладі вищої освіти, забезпечуючи накопичення студентами нових знань про сутність лідерства, формування лідерського світогляду, отримання досвіду лідерської взаємодії, що, зрештою, забезпечує успішне лідерство в майбутньому.

Перспектива подальших наукових розвідок може бути пов'язана з удосконалення методів і форм педагогічного процесу з формування лідерських якостей у студентів економічних університетів.

Список використаних джерел

- Головешко Б.Р. Про деякі проблеми розвитку лідерських якостей у студентів вищих навчальних закладів / Б.Р. Головешко // Сборники научных работ НТУ «ХПИ»: Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти №32 – Вестник НТУ «ХПИ», 2012. – С. 89-96.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
- Дурманенко О. Теоретичний аналіз поняття «педагогічні умови» в контексті моніторингу виховної роботи у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс] / О. Дурманенко – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_64.Mir_2012_7_34.pdf
- Зорина А. В. Педагогические условия формирования лидерских качеств у студентов вуза : автореф. дис. на соиск. научн. звания канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / А. В. Зорина. – Нижний Новгород, 2009. – 20 с.
- Куриця А.І. Психолого-педагогічні умови розвитку лідерських якостей студентів / А.І. Куриця // Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – 2014. – Випуск 26. – С. 353-363.
- Словарь-справочник «Человек и общество» (Философия) / авт.-сост. И.Д. Коротец, Л.А. Штомпель, О.М. Штомпель. – Ростов-на-Дону : Изд-во «Феникс», 1996. – 544 с.
- Словник-довідник педагогічних і психологічних термінів / за ред. А.І. Кузьмінського. – Черкаси : Вид-во ЧДУ ім. Б. Хмельницького, 2002. – 112 с.

References

- Holoveshko B.R. Pro deiaki problemy rozvytku liderskykh yakostei u studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv / B.R. Holoveshko // Sborniki nauchnykh rabot NTU «HPI»: Problemi ta perspektivi formuvannya natsionalnoyi gumanitarno-tehniknoyi eliti #32 – Vestnik NTU «HPI», 2012. – S. 89-96.
- Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / ukl. i hol. red. V.T. Busel. – Irpin : VTF «Perun», 2002. – 1440 s.
- Durmanenko O. Teoretychnyi analiz poniattia «pedagogichni umovy» v konteksti monitorynhu vykhovnoi roboty u vyshchomu navchalnomu zakladi [Elektronnyi resurs] / O. Durmanenko – Rezhym dostupu: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_64.Mir_2012_7_34.pdf
- Zorina A. V. Pedagogicheskie usloviya formirovaniya liderskih kachestv u studentov vuza : avtoref. dis. na soisk. nauchn. zvaniya kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 «Obschaya pedagogika, istoriya pedagogiki i obrazovaniya» / A.V. Zorina. – Nizhniy Novgorod, 2009. – 20 s.
- Kurytsia A.I. Psykholoho-pedahohichni umovy rozvytku liderskykh yakostei studentiv / A.I. Kurytsia // Problemy suchasnoi psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohiiienka, Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. – 2014. – Vypusk 26. – S. 353-363.
- Slovar-spravochnik «Chelovek i obschestvo» (Filosofiya) / avt.-sost. I.D. Korotets, L.A. Shtompel, O.M. Shtompel. – Rostov-na-Donu : Izd-vo «Feniks», 1996. – 544 s.
- Slovyk-dovidnyk pedahohichnykh i psykholohichnykh terminiv / za red. A.I. Kuzminskoho. – Cherkasy : Vyd-vo ChDU im. B. Khmelnytskoho, 2002. – 112 s.

KARMANENKO V.

Higher Educational Institution Ukoopspilka Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Ukraine

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF LEADERSHIP QUALITIES AT STUDENTS OF ECONOMIC UNIVERSITIES

The article analyzes the interpretation of the terms "conditions" and "pedagogical conditions". The significance and conceptual provisions of pedagogical conditions for the formation of leadership qualities in students of economic universities are determined.

A system of pedagogical conditions for the formation of leadership qualities among students of economic universities is singled out. The first pedagogical condition for the formation of leadership qualities among students of economic universities is the creation of an open educational environment for an economic university, which allows building an individual educational trajectory for each student and taking into account the specifics of the professional activity of a future specialist. The second pedagogical condition for the formation of leadership qualities among students of economic universities is the creation of a developing personality-oriented environment in the educational and extra-curricular interaction of students. Its technological arsenal includes methods and techniques that meet such requirements as: dialogicity; activity-creative character; orientation in support of individual development of the individual; providing the student with the necessary space, freedom to make independent decisions, creativity, choice of content and ways of doing things.

The emphasis is on the development of a leadership paradigm through the organization of training work. The third pedagogical condition for the formation of leadership skills among students of economic universities is the introduction of a leadership paradigm through the organization of interactive forms of work (trainings) at the School of the Leader.

It is described that the program of modular discipline "Fundamentals of Leadership" has been developed. "Personal and professional efficiency. A series of trainings on leadership development for students of economic universities "contains interactive group and individual tasks for obtaining, developing and improving personal leadership qualities. The purpose, tasks and principles of the implementation of a complex of trainings on the development of leadership qualities in the students of economic universities have been determined. Trainings on development of leadership qualities at students of economic universities "Personal and professional efficiency" are distributed by modules. The content, types and direction of training exercises of each module are described.

It is emphasized that taking these principles into account allows each student to feel unique personality, to acquire the necessary leadership skills that will help him in communicating, co-operating, and self-development.

Key words: condition, pedagogical conditions, leadership qualities of students of economic universities, open educational environment, person-oriented learning, teacher of a higher education institution, training.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2018 р.

УДК 371.133+378.4

ОКСАНА КОНДУР

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

УПРАВЛІНСЬКА КОМПОНЕНТА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ В ОСВІТНІЙ СИСТЕМІ

Суспільні трансформації породжують нові тенденції в управлінських процесах, які проектується на освітню систему. Тому вітчизняна освітня реформа посилила вимоги до змісту та якості формування професійної компетентності спеціалістів у галузі освіти, визначила необхідність модернізації їх організаційних та управлінських якостей. Це необхідно враховувати при підготовці педагогічних кадрів, а саме: доповнити зміст педагогічної освіти сучасним освітнім менеджментом. Фахівець повинен чітко усвідомити, що поняття «управління» та «відповідальність» еквівалентні. Запропоновано метод оцінювання рівня управлінської компетентності викладача.

Ключові слова: освітня реформа, професійна компетентність, управлінська компетентність, заклад освіти, викладач

Постановка проблеми. Оновлення пріоритетів соціального та економічного розвитку міжнародного співтовариства зумовили суттєві зміни у цілях, змісті та функціях освіти. Сьогодні неможливий успіх у будь-якій сфері без перманентного оновлення фахових знань. При цьому трансформувались зміст, методи отримання та застосування знань. Важливе «не тільки вміння оперувати власними знаннями, а й бути готовим змінюватись та пристосовуватись до нових потреб ринку праці, оперувати та управляти інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатись впродовж життя» (Андрущенко, 2000, с. 8).

У системі вищої освіти необхідно формувати нове покоління фахівців, які мають стати конкурентоспроможними, творчими, креативними і критично думачими, із затребуваним на ринку праці науковим, загальнокультурним та професійним рівнем. Тому посилюються вимоги до змісту та якості формування професійної компетентності спеціалістів, зокрема її управлінської складової. Реформування національної освіти теж передбачає трансформацію організаційних та управлінських якостей фахівців освітньої галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми. Проблема формування компетентності спеціаліста в освіті вивчається науковцями у різних аспектах, а саме: педагогічна компетентність (В. П. Бездухов, Н. В. Кузьміна, М. І. Лук'янова та ін.); професійна компетентність педагога (В. М. Введенський, О. А. Дубасенюк, Л. Н. Макарова, В. Ю. Стрельников, Л. Л. Хоружа); структура та зміст професійної компетентності викладача закладу вищої освіти (Л. П. Алексеева, Т. Б. Бугайчук, М. С. Головань, О. І. Гура, Д. І. Дзвінчук, В. А. Козаков, Н. Е. Копитова, Б. М. Коржумбаєва, Л. Н. Макарова, А. К. Маркова, Л. А. Проніна, В. Ю. Стрельников, Н. С. Шаблігіна, В. Ф. Шаріпов, І. А. Шаров, І. К. Ярмола), аутопсихологічна компетентність (О. М. Шиян); управлінська компетентність керівників освітніх закладів (Н. М. Благун, О. І. Мармаза, І. П. Семикін, П. І. Третяков) та ін. Проте мало уваги приділяється управлінській компетентності безпосередніх учасників освітнього процесу – викладачів та учителів.

Мета статті полягає в обґрунтуванні важливості управлінської складової у професійній компетентності працівника освітньої галузі, модернізації методів її формування та вимірювання рівня сформованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Особливе і виключно важливе місце в загальній сукупності соціальних інститутів суспільства належить системі освіти і, зокрема, вищій школі. Основними функціями системи освіти як специфічного соціального інституту виступають завдання нагромадження, збереження і відтворення духовного, культурного, інтелектуального та науково-технічного потенціалу суспільства» (Кремень, 2008, с. 346). Трансформаційні зміни у функціонуванні освітньої галузі висувають нові підвищені вимоги до професійної компетентності педагогічних та науково-педагогічних працівників, їх особистісних якостей, професійної культури, рівня володіння сучасними інноваційними освітніми технологіями та здатності їх впровадження в освітній процес.

Головною метою реформи середньої освіти «Нова українська школа» (Концепція «Нова українська школа», 2017) є створення школи, яка даватиме учням не тільки знання, а й вміння застосовувати їх у житті. Остаточним результатом цієї реформи має стати формування новітньої генерації освічених українців, всебічно розвинених, відповідальних громадян та патріотів, здатних до ризику та інновацій. Нова концепція розвитку середньої освіти передбачає зміни для учнів, вчителів, адміністрацій шкіл та батьків і при цьому акцентує увагу, що «учитель – це людина, на якій тримається реформа» (Концепція «Нова українська школа», 2017).

Освітня реформа дає вчителю, викладачу свободу, але висуває і нові вимоги. Для формування в учнів, студентів компетентностей, закріплених в Законі України «Про освіту» (Про освіту, 2017), вчитель і викладач повинні модернізувати та удосконалювати свою професійну компетентність. Професійна компетентність відображає готовність і здатність людини професійно виконувати педагогічні та наукові функції відповідно до прийнятих у суспільстві освітніх нормативів й стандартів.

При вивченні питань професійної компетентності фахівців освітньої галузі вчені послуговуються результатами досліджень британського психолога Дж. Равена (Равен), який дав розгорнуте тлумачення компетентності, описав її 37 різновидів. У загальному під професійною компетентністю спеціаліста освітньої галузі розуміють синтез когнітивного, науково-практичного й особистісного досвіду.

Більшість дослідників до ключових складових професійної компетентності працівника освітньої галузі відносять наступні: інтелектуальну, психологічну, мотиваційну, проєктивну, методичну. Проте лиш деякі виокремлюють управлінську компоненту професійної компетентності, причому тільки на рівні базових вмінь. Як правило, під нею розуміють здатність планувати, організовувати й контролювати навчально-виховний процес та власну професійну діяльність для досягнення прогнозованого результату, конкретизувати цілі навчання з навчальних дисциплін і виховання, Це проявляється у керуванні здобувачами освіти на заняттях, організації їх самостійної навчальної та науково-дослідної роботи, оцінюванні їх рівня знань, використанні різноманітних форм і методів контролю. Тобто управлінська компетентність вчителя чи викладача розуміється як вміння організувати колектив здобувачів освіти, проявляти лідерські задатки.

Проте суспільні трансформації породжують нові тенденції в управлінських процесах:

1) подальша «демократизація управління, поступовий перехід від адміністративно-силових методів примусу до психологічних та морально-етичних методів мотивації, а також створення належних умов, за яких людина сама працюватиме з найвищою продуктивністю й прагнучиме максимальною мірою реалізувати свій творчий потенціал у своїх власних і суспільних інтересах»;

2) все більше «розосередження управлінських функцій, їхнє переміщення на нижчі рівні управлінської ієрархії і використання здібностей, можливостей і управлінського потенціалу більшої кількості людей. Залучення їх до управління сприятиме подальшому зростанню його ефективності» (Кремень, Пазиніч, & Пономарів, 2002, с. 376).

Щодо першої тенденції, то важко змінити менталітет керівників: командувати авторитарним стилем керівництва чи демократичним. Демократичний стиль керівництва передбачає справжнє партнерство та рівність комунікативного процесу. Демократичний управлінець не зосереджується на проблемі влади Він пропагує широке спілкування в команді, використовуючи різні методи: офіційні та неофіційні, рольові та особисті, односторонні та двосторонні та ін. Як зазначає Карамушка Л., «демократично орієнтований лідер завжди повинен враховувати потреби та інтереси кожного працівника, щоб створити найкращі умови його особистої реалізації» (Карамушка, 2004).

Друга тенденція сприяє впровадженню так званої дифузної теорії управління, коли управлінські процеси поширюються аж до найнижчої ланки організаційної ієрархії. У результаті більша кількість працівників залучається до відповідальності за успішне досягнення стратегічної мети організації, розширюється коло їх спілкування, розвивається управлінська культура.

Ці загальні тенденції управління проєктуються і на освітню систему. О. С. Пономарьов (2011) дослідив, що філософія спілкування – одна з найпотужніших теоретичних і методологічних основ формування культури управління, людяності й духовності особистості керівника. Ефект від застосування принципів і положень філософії спілкування передбачає не тільки цілеспрямовану діяльність системи освіти та її управлінських структур, але й інших авторитетних суспільних інститутів на підвищення загального духовно-культурного рівня

населення. Посилення комунікативної культури сприяє якості управління через зростання доброзичливості й взаємодопомоги та зниження конфліктності міжособистісних відносин. «Для суспільства в цілому розвиток і поширення культури управління та спілкування також відіграє важливу позитивну роль, а саме:

- стимулюється відновлення духовності і загальної культури населення;
- знижується соціально-психологічна напруженість;
- формується і посилюється соціальний оптимізм;
- підвищується громадянська активність людей та відповідальність за стан справ у державі, що врешті-решт сприяє розвитку економіки й підвищенню добробуту населення» (Пономарьов, 2011, с. 290).

В умовах децентралізації освіти, підвищення рівня автономності навчальних закладів педагогічні та науково-педагогічні працівники стають стейкхолдерами. Тому актуально залучати їх до управлінських процесів, зокрема до стратегічного управлінні навчальним закладом з метою постійного удосконалення організації та змісту навчального процесу.

Управління розподіляється із вищого на нижчі рівні завдяки і через внутрішню автономію структурних підрозділів – факультетів/інститутів, кафедр/циклових комісій. При цьому учасники освітнього процесу не тільки відповідають за його науково-методичне супроводження та результативність, яка виражається показниками якості освіти. Вони ще й можуть та повинні брати участь у прийнятті управлінських рішень та відповідати за їх результати.

Горбань Г.О. у (Горбань, 2012, с. 13) відзначає, що особливих рис процес прийняття управлінського рішення набуває, коли він зумовлений активними діями з боку соціальних систем як психологічної цілісності реальних суб'єктів (особистість, спільнота, колектив). «Сучасні умови розвитку суспільства значно підвищують вимоги щодо оперативності та адекватності аналізу ситуацій і станів задля прийняття обґрунтованих рішень на всіх рівнях соціальних дій. Процес прийняття рішення пов'язує основні функції життєдіяльності будь-якого соціального суб'єкта: планування, організацію, мотивацію, контроль, регулювання, аналіз тощо».

Таким чином, реалізація освітньої реформи висуває нові вимоги до професійної компетентності фахівців освітньої галузі. Це необхідно враховувати при підготовці педагогічних кадрів, а саме: студент, який здобуває педагогічний фах, повинен володіти сучасними теоріями і методами менеджменту в освітніх системах. При цьому чітко усвідомити, що «управління» = «відповідальність». Успіх управлінської діяльності можна розглядати через реалізацію наступних функцій управління:

- гносеологічної (пізнання процесу управління як об'єкта його конструювання);
- світоглядної (орієнтація на вироблення власної позиції, ціннісного ставлення до суб'єктів управління, рефлексія щодо мотивів, цілей та якості результатів управлінської діяльності);
- інформаційної (пошук та систематизація необхідної та достатньої соціально-педагогічної інформації для раціонального і ефективного вироблення та прийняття управлінського рішення);
- креативної (вміння формувати творче, оригінальне рішення управлінських завдань).

У наукових дослідженнях проблеми формування та реалізації професійної компетентності вчителів та викладачів обґрунтовано, що їх професійна компетентність набувається у процесі їх підготовки/навчання, підвищення кваліфікації, самоосвіти. Моніторинг професійної компетентності фахівця допомагає розкрити і надалі розвивати творчі потенційні можливості особистості викладача, його професійну компетентність, інтелектуальний і загальнокультурний рівні, рівень готовності до «навчання протягом життя» – впродовж всієї своєї педагогічної діяльності.

Пропонуємо рівень управлінської компетентності викладача вимірювати за допомогою наступної технологічної карти (модифікація методики з (Островерхова, 2012, с. 196-197) (табл. 1).

Оцінювати показники можна за трибальною шкалою: «2» – показник реалізований, «1» – частково реалізований, «0» – не реалізований. Це дає можливість використання комп'ютерної обробки та аналізу даних. Кожному з трьох блоків технологічної карти визначають ваговий коефіцієнт. Наприклад, блок I – $k_1 = 0,3$, блок II – $k_2 = 0,4$, блок III – $k_3 = 0,3$. Максимально можливий результат – $k_{\max.еф.упр.скл.} = 10,2$. Коефіцієнт ефективності управлінської складової професійної компетентності викладача $кеф.упр.скл$ обчислюється як відносна величина суми оцінок в балах фактично реалізованих параметрів до максимального значення. Пропонуємо такі критерії оцінювання рівнів ефективності [9]:

- $кеф.упр.скл. \leq 0,50$ – низький рівень;
- $0,50 < кеф.упр.скл \leq 0,75$ – номінальний рівень;
- $0,75 < кеф.упр.скл \leq 0,9$ – середній рівень;
- $0,90 < кеф.упр.скл \leq 1,00$ – високий рівень.

Після первинної оцінки рівня управлінської компетентності викладача керівник (навчального підрозділу чи закладу освіти) повинен запропонувати викладачу спланувати заходи щодо підвищення свого рівня. Після реалізації цих заходів необхідно провести повторне вимірювання.

Очевидно, що для формування управлінської складової керівникам закладів освіти потрібно не тільки залучати викладачів до управлінської діяльності, але й мотивувати їх до самовдосконалення шляхом участі у тренінгах, освітніх та менеджерських проєктах.

Таблиця 1

Технологічна карта оцінювання ефективності управлінської компетентності викладача

№ п/п	Показник	Оцінка в балах
I	Професійний рівень	
1	Професіоналізм	
2	Академічна мобільність	
3	Підвищення кваліфікації	
4	Участь у педагогічних та менеджерських тренінгах	
5	Знання нормативно-законодавчої бази з питань освіти	
II	Організаційно-методична поведінка	
6	Участь в організації навчального процесу	
7	Співпраця з колегам	
8	Організація роботи здобувачів освіти	
9	Використання інноваційних освітніх технологій	
10	Участь в реалізації освітніх завдань навчального структурного підрозділу	
11	Участь в реалізації стратегічної місії закладу освіти	
III	Управлінська культура	
12	Здатність до ділової комунікації	
13	Здатність приймати управлінські рішення	
14	Відповідальність	
15	Орієнтація на кінцевий результат	

Висновки. Трансформації системи вищої освіти необхідні для інтеграції національної системи освіти до європейського освітнього середовища. Приведення професійної компетентності спеціалістів освітніх систем у відповідність із сучасними вимогами суспільства та світового співтовариства, розвиток їх творчого потенціалу, педагогічної майстерності, підвищення кваліфікації є визначальною метою цього процесу, що зумовлює потребу в модернізації змісту педагогічної освіти, зокрема в наповненні його сучасним освітнім менеджментом. У подальшому виникає потреба удосконалення оцінки професійного рівня фахівців освітньої галузі, оновлення критеріїв ефективності праці.

Список використаних джерел

- Андрущенко В. П. Пріоритети розвитку освіти ХХІ ст. / В. П. Андрущенко // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. – Київ : Знання України, 2000. – С. 3–11.
- Горбань Г. О. Прийняття управлінських рішень у соціальних системах: соціально-психологічний аспект : монографія / Г. О. Горбань. – Запоріжжя : КПУ, 2012. – 348 с.
- Карамушка Л. Психологія освітнього менеджменту: підручник / Л. Карамушка. – Київ : Либідь, 2004. – 424 с.
- Концепція «Нова українська школа» (2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення: 00.00.0000). – Назва з екрана.
- Кремень В. Г. Філософія управління : підручник / В. Г. Кремень, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – Харків : НТУ «ХП», 2008. – 524 с.
- Островецька Н. М. Ефективність управління загальноосвітньою школою : соціально-педагогічний аспект / Н. М. Островецька, Л. І. Даниленко. – Київ : Школяр, 1996. – 301 с.
- Пономарьов О. С. Філософія спілкування в контексті культури соціального управління / О. С. Пономарьов // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2011. – № 1. – С. 23–30.
- Про освіту : Закон України [від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII] [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page4> – Назва з екрана.
- Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Равен Дж. : [пер. с англ.]. – Москва : «Когито-Центр», 2002. – 396 с.

References

- Andrushchenko, V. P. (2000). Priorityty rozvytku osvity XXI st. [Пріоритети розвитку освіти ХХІ ст.]. In Aktualni filosofski ta kulturolohichni problemy suchasnosti [Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності] (pp. 3-11). Kyiv: Znannya Ukrainy [in Ukrainian].
- Horban, H. O. (2012). Pryniattia upravlinskykh rishen u sotsialnykh systemakh: sotsialno-psykholohichni aspekt [Прийняття управлінських рішень у соціальних системах: соціально-психологічний аспект]. Zaporizhzhia: KPU [in Ukrainian].

- Karamushka, L. (2004). *Psykhologhiia osvithnoho menezhmentu* [Психологія освітнього менеджменту]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Kontseptsiiia «Nova ukrainska shkola» (2017) [Концепція «Нова українська школа»]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> [in Ukrainian].
- Kremen, V. H., Pazynich, S. M., & Ponomarov, O. S. (2008). *Filosofiiia upravlinnia* [Філософія управління] (2nd ed.). Kharkiv: NTU «KhPI» [in Ukrainian].
- Ostoverkhova, N. M. & Danylenko, L. I. (1999). *Efektivnist upravlinnia zahalnoositnoiu shkoloiu: sotsialno-pedahohichni aspekt* [Ефективність управління загальноосвітньою школою: соціально-педагогічний аспект]. Kyiv: Shkoliar [in Ukrainian].
- Ponomarov, O. S. (2011). *Filosofiiia spilkuvannia v konteksti kultury sotsialnoho upravlinnia* [Філософія спілкування в контексті культури соціального управління]. *Teoriiia i praktyka upravlinnia sotsialnuiu systemam: filosofiiia, psykhologhiia, pedahohika* [Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія], 1, 23-30 [in Ukrainian].
- Raven, Dzh. (2002). *Kompetentnost' v sovremennom obshchestve: vyyavlenie, razvitie i realizatsiia* [Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация]. Moskva: Kogito-Tsentr [in Russian].
- Verkhovna Rada Ukrainy. (2017). *Pro osvitu* [Про освіту]: *Zakon Ukrainy. 5 veres. № 2145-VIII*. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page4> [in Ukrainian].

KONDUR O.

State Higher Educational Establishment «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», Ivano-Frankivsk, Ukraine

THE COMPONENT OF MANAGERIAL OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF A SPECIALIST IN THE EDUCATION SYSTEM

Transformation in society generates new trends in management processes. They are projected onto the educational system. Therefore, the educational reform has increased the requirements for the content and quality of the formation of professional competence of specialists in education. The reform considers the need for modernization of the organizational and managerial qualities of teachers. In the conditions of decentralization of education and autonomy of educational institutions, teachers become stakeholders. Therefore, it is necessary to involve them in management processes. It is also necessary to supplement the content of pedagogical education with modern educational management. The specialist should clearly understand the equivalence of the concepts of "management" and "responsibility".

Monitoring of professional competence of a teacher helps to reveal and develop creative potential possibilities of his personality, his professional competence, intellectual and general cultural levels. It is proposed to assess the level of managerial competence of the teacher with the help of a technological map. It consists of three blocks: professional level; organizational and methodical behavior, management culture. The method of calculating the coefficient of efficiency of the managerial component of the teacher's professional competence is offered. A grading scale is written.

Key words: *educational reform, professional competence, managerial competence, institution of higher education*

Стаття надійшла до редакції 14.02.2018 р.

УДК: 378:615.1:615.036.8:338.465.4

ORCID ID 0000-0003-2112-227X

ЛЮДМИЛА КОНОВАЛОВА

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, м. Київ, Україна

ФАРМАКОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ЯК ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОБГРУНТУВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОЇ ФАРМАКОТЕРАПІЇ ТА ДОКАЗОВОЇ ФАРМАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРОВІЗОРІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Схарактеризовано фармакоеконічний аналіз як інструментарій обґрунтування раціональної фармакотерапії та доказової фармації у процесі фахової підготовки майбутніх провізорів для розв'язання науково-практичної проблеми удосконалення навчання фармакоеконіки майбутніх провізорів у вищих навчальних закладах, проектування й розробки методики навчання фармакоеконіки майбутніх провізорів та вирішення соціальних завдань щодо запитів кваліфікованих сучасних фармацевтичних кадрів та їх якісної підготовки в системі вищої освіти. З метою удосконалення педагогічного процесу розроблено методику навчання фармакоеконіки майбутніх провізорів у вищих навчальних закладах. Здійснено експериментальне дослідження впровадження методики навчання фармакоеконіки у процесі підготовки майбутніх провізорів у вищих медичних навчальних закладах, проведено педагогічний експеримент. У ході формуального експерименту встановлено позитивну динаміку навчальних досягнень студентів.

Ключові слова: фармакоеконічний аналіз, методика навчання фармакоеконіки, майбутні провізори, педагогічний експеримент, формувальний експеримент, динаміка навчальних досягнень студентів

Постановка проблеми. Впровадження в освітню практику інновацій розвитку фармацевтичної галузі, обґрунтованих концептуальними засадами проектування і розробки методики вивчення фармакоеконіки у процесі підготовки майбутніх провізорів у вищих медичних навчальних закладах забезпечуватиме формування і розвиток професійної компетентності, комплексної готовності до майбутньої професійної діяльності.

Належна і якісна підготовка майбутніх провізорів у вищих навчальних закладах зумовлює вдосконалення організації викладання спеціальних навчальних дисциплін у вищих навчальних закладах, однією з яких є фармакоеконіка. Формування готовності до реалізації компетенцій з фармакоеконіки забезпечує комплексну готовність до майбутньої професійної діяльності провізорів, а саме: ефективний супровід пацієнтів на засадах соціальної фармації та фармацевтичної опіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі удосконалення викладання економічних дисциплін у вищих навчальних закладах присвячено наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених: В. Анташової, О. Ареф'євої, М. Блауга, І. Балягіна, М. Богорада, М. Бондаренко, М. Брауна, Г. Вознюк, Г. Воскобойнікової, А. Загородній, Г. Ковальчук, М. Кизима, С. Маторина, С. Мочерного, П. Орлова, Е. Соловйова та ін.; фармакоеконічної підготовки майбутніх провізорів – наукові праці: Б. Громовика, А. Немченко, С. Кобиної, О. Посилкіної, I. Alabbadi, Q. Alefan, Sh. Allmam, C. Anderson, I. Bates, D. Beck, N. Mhaidat, T. Mukattash, K. Rascati та ін.

Проблему вдосконалення навчання фармакоеконіки досліджено у працях: В. Безрукова, О. Богдан, Ю. Гріненко, О. Заліської, С. Занько, Т. Захаренкової, І. Козловського, А. Крилова, Е. Крилова, Л. Купраш, Л. Легкої, О. Леснічої, І. Мудрака, С. Нагибович М. Слабого, А. Симанович, Б. Парновського, Ю. Пищенко, О. Яковлевої та ін.

Однак проблема організації системного методичного супроводу навчання фармакоеконіки у процесі підготовки майбутніх провізорів у вищих медичних навчальних закладах залишається недостатньо дослідженою і невирішеною.

У контексті нашого дослідження, актуальним є напрям – спеціальна фармакоеконічна підготовка майбутніх провізорів у вищих навчальних закладах. Для підвищення ефективності викладання економічних дисциплін відповідно концепції економічної освіти необхідно: скласти навчальну програму курсів; розподілити навчальний матеріал за рівнями навчання (уточнено, для вищого медичного навчального закладу за дворівневим безперервним педагогічним процесом – ОКР «Бакалавр», ОКР «Магістр»), розробити методику навчання.

За узагальненим визначенням сучасних науковців (Кобзарь & Алещенкова, 2000; Панфілова, 2006 та ін.) реалізація сучасної концепції економічної освіти пов'язана з вибором засобів і способів навчання, це і є

методика викладання. В умовах університетської автономії викладач повинен бути відносно вільним у виборі способів розподілу навчального матеріалу і способів викладання, тобто методичних проблем і засобів навчання (ситуації, завдання, ігри тощо), оскільки ефективність педагогічної дії залежить саме від методики викладання.

Фармакоекономічний підхід забезпечує ефективність прийняття професійних рішень майбутніх провізорів щодо здійснення фармацевтичної опіки пацієнтів на основі системного комплексного фармакоекономічного аналізу. Базуючись на гуманістичних принципах лікарського забезпечення, безпеки застосування лікарських засобів, їх ефективності і доступності, фармакоекономічний підхід дозволяє науково обґрунтувати професійний супровід провізора у раціональній фармакотерапії та здійсненні фармацевтичної опіки (Кобзарь & Алещенкова, 2000; Панфілова та ін., 2009).

Реалізація фармакоекономічного підходу зумовлює модернізацію навчання фармакоекономіки майбутніх провізорів у вищих навчальних закладах, технологізацію освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обґрунтована нами концепція розробки методики навчання фармакоекономіки базується на наукових положеннях фармакоекономічної підготовки, визначених рівнем розвитку науки і техніки фармацевтичної галузі, сучасним досвідом викладання економічних дисциплін провідних університетів світу, настанов належних практик у фармації, результатів фармакоекономічних досліджень, доказової фармації та медицини, включає методичні підходи і принципи, які поширюються на аудиторну роботу, дистанційне навчання, самостійне опрацювання студентами додаткових тем, необхідних для професійного розвитку.

У теоретичному розділі розкрито сутність ефективності застосування фармакоекономічного аналізу доцільності застосування лікарських засобів як фармакоекономічної категорії. Визначено доцільність застосування медичних технологій: «якість життя», QALY та DALY та інструментарій оцінки «якості життя» пацієнтів. Теоретичне обґрунтування доцільності застосування методу фармакоекономічного аналізу «витрати - корисність (утилітарність)», методу фармакоекономічного аналізу «витрати - користь (вигода)». Аналіз результатів фармакоекономічних досліджень та їх статистичну обробку. Також розглянуто можливість фармакоекономічної оцінки симптоматичного лікування патологічних станів пацієнтів за допомогою безрецептурних лікарських засобів, їх застосування у профілактиці та лікуванні найбільш поширених захворювань.

Обґрунтовано значення системних фармакоекономічних досліджень для підвищення якості лікарського забезпечення. Здійснено теоретичний аналіз стандартизації в охороні здоров'я, впровадження і дієвості формулярної системи, економічних аспектів формулярного процесу, використання результатів частотного, ABC- і VEN- аналізу при створенні формуляру. Наведено переліки життєво необхідних і найважливіших лікарських засобів як елементів формулярної системи та фармакоекономічне обґрунтування відбору лікарських засобів до переліку життєво необхідних.

Схарактеризовано сучасні стандарти медичних технологій як елементи формулярної системи, теоретичну частину фармакоекономічного обґрунтування створення стандартів лікування та їх практичного застосування. Надано теоретичне підґрунтя технологізації фармакоекономічних досліджень та їх застосування при створенні нових лікарських засобів, регулюванні життєвого циклу лікарських засобів.

Теоретичний розділ поєднує два змістові модулі навчальної модифікованої програми «Фармакоекономіка» та два додаткові інтегровані змістові модулі для поглибленого вивчення, самостійної роботи під супроводом викладача, в якій задіяні творчі завдання для студентів-магістрантів: змістовий модуль (ЗМ1) «Вплив впровадження належних практик на економічну ефективність сучасного фармацевтичного підприємства для зниження собівартості фармацевтичної продукції»; змістовий модуль (ЗМ2) «Дизайн інтегрованих фармакоекономічних досліджень фармацевтичної опіки і доказової медицини та фармації».

Методичний розділ включає методологію здійснення фармакоекономічного аналізу, яка є базовою для обґрунтування доцільності витрат. Методичний розділ поєднує безпосередньо методичні рекомендації до виконання практичних завдань, ситуаційних задач, творчих проектів з фармакоекономічного аналізу та фармацевтичної опіки у сучасній фармакотерапії.

Практичний розділ забезпечує поетапне практичне впровадження вдосконаленого й модернізованого змісту фармакоекономіки, застосування розробленого науково-методичного забезпечення в системі фахової підготовки майбутніх провізорів у вищих медичних навчальних закладах.

Контрольно-аналітичний розділ реалізує системний моніторинг навчальних досягнень студентів у ході впровадження розробленої методики навчання фармакоекономіки та забезпечення якості фахової підготовки майбутніх провізорів у вищих медичних навчальних закладах.

Відповідно до обґрунтованої розробленої методики вивчення фармакоекономіки у процесі підготовки майбутніх провізорів у вищих медичних навчальних закладах, розроблено модифіковану навчальну програму, модернізовано її зміст, розроблено та впроваджено навчально-методичне забезпечення: курс лекцій з фармакоекономіки, методичні рекомендації до практичних занять, підготовлено електронні навчально-методичні видання «Практикум з фармакоекономіки для студентів спеціальності «Фармація» та «Практикум з фармакоекономіки для студентів спеціальності «Клінічна фармація» та інформаційний контент для поглибленого вивчення студентами фармакоекономічного аналізу доцільності фармакотерапевтичних

призначень – “Education of Pharmaco-economic e-library”. Розроблено й впроваджено два додаткові інтегровані змістові модулі для поглибленого вивчення, самостійної роботи під супроводом викладача, в якій задіяні творчі завдання для студентів-магістрантів: змістовий модуль (ЗМ1) «Вплив впровадження належних практик на економічну ефективність сучасного фармацевтичного підприємства для зниження собівартості фармацевтичної продукції»; змістовий модуль (ЗМ2) «Дизайн інтегрованих фармако-економічних досліджень фармацевтичної опіки і доказової медицини та фармації».

У процесі формування експерименту нами проведено експериментальне навчання за методикою навчання фармако-економіки майбутніх провізорів у вищих медичних навчальних закладах, розроблено алгоритми фармако-економічного обґрунтування раціональної фармакотерапії та супроводу фармацевтичної опіки для пацієнтів. Зміст та форми експериментального навчання студентів забезпечили ефективність формування у студентів здатності професійно діяти за розробленими алгоритмами фармако-економічного обґрунтування раціональної фармакотерапії та супроводу фармацевтичної опіки пацієнтів та самим творчо вдосконалювати діючі стандартні процедури алгоритмів і розробляти нові, з урахуванням новітніх розробок з фармако-економічного аналізу та досягнень доказової медицини і фармації. Поетапно впровадження розділів змісту експериментального навчання за розробленою і методикою: теоретичний, методичний, практичний і контроль-аналітичний забезпечили комплексне застосування визначених методичних підходів і принципів для вдосконалення педагогічного процесу, шляхом впровадження міжнародних освітніх стандартів, стандартів щодо розвитку фармацевтичної галузі та інновацій.

За результатами контроль-тестування після завершення експериментального навчання у процесі формування експерименту виявлено достовірні зміни ($p < 0,05$) показників якісних професійних ознак, що відповідають визначеним рівням готовності студентів до реалізації фахових компетенцій з фармако-економіки та навчальних досягнень за оцінкою якості виконання індивідуальних творчих завдань здійснення фармацевтичної опіки. Встановлено позитивну динаміку якісних професійних ознак в експериментальних групах студентів за встановленими критеріями комплексної оцінки (табл. 1.).

Таблиця 1

Результати комплексної оцінки рівня сформованості якісних професійних ознак студентів експериментальної групи за результатами формування експерименту

Критерії	Рівні сформованості якісних професійних ознак							
	Низький		Середній		Достатній		Високий	
	ПЕ	ЗЕ	ПЕ	ЗЕ	ПЕ	ЗЕ	ПЕ	ЗЕ
Мотиваційний	12,4	6,4	37,3	31,3	41,6	44,8	8,7	17,5
Когнітивний	8,4	4,7	44,3	38,2	34,8	31,0	12,5	25,8
Компетентісно-діяльнісний	8,9	2,4	48,7	38,5	33,1	32,1	9,3	27
Рефлексивно-регулювальний	8,1	4,7	48,2	38,5	33,9	32,9	9,8	23,9

Висновки. За результатами здійсненого системного аналізу досвіду викладання фармако-економіки розроблено методику вивчення фармако-економіки та експериментально перевірено її ефективність у процесі підготовки майбутніх провізорів, яка охоплює теоретичний методичний, практичний і контроль-аналітичний розділи. Теоретичний і методичний розділи забезпечують модернізацію змісту навчальної дисципліни та системний методичний супровід педагогічного процесу навчання фармако-економіки.

Визначено інтегроване застосування фармакоінформатики, джерела наукової інформації фармацевтичної галузі, систематизовані інформаційні контенти, наукометричні бази даних світового рівня для системного оновлення наукової інформації та оптимізації науково-методичного забезпечення. Перспективними напрямками подальших досліджень є розробка методики викладання фармако-економіки у післядипломній освіті на засадах модернізації її змісту відповідно до розвитку науки і техніки фармацевтичної галузі, новітніх досягнень фармацевтичного менеджменту, належних практик у фармації та освітніх практик.

Список використаних джерел

- Воскобойнікова Г. Л. (2015). Інноваційні технології в освіті: навчально-методичний посібник. Серія: Магістеріум. – К.: 2015. 150 с.
- Довжук В. В., Воскобойнікова Г. Л. (2015). Інноваційний розвиток фармацевтичної галузі в Україні на початку XXI ст.: аналітичний огляд. Формування Національної лікарської політики за умов впровадження медичного страхування: питання освіти, теорії та практики: матер. III Всеукр. Наук.-практ. Конф., м. Харків / ред. Кол.: А.С. Немченко та ін. – Х.: Вид-во НфаУ, 2015, 18–27.
- Кобзарь Л., Алещенкова Е. (2000). Современная концепция фармако-экономических исследований. Фармация. № 5-6, 10-12.

- Панфілова Г. Л., Немченко А. С., Немченко О. А. (2009). Організація фармацевтичної допомоги населенню в умовах медичного страхування. Х., 2009. 226 с.
- Про затвердження Концепції розвитку фармацевтичного сектора галузі охорони здоров'я України на 2011-2020 рр.: Наказ МОЗ України від 13.09.2010 р. № 769. Офіційний вісник. 2010. № 12, 14–18.
- Фармакоэкономические исследования в здравоохранении / Под ред проф. Б.И. Гельцера. Владивосток, 2002.
- Фармакоэкономика в кардиологии, онкологии и акушерстве. Изд. 2-е доп., исп. Монография / В. И. Козловский, С.Н. Занько, Ю.В. Крылов, А.В. Симанович, А.Ю. Крылов, О.В. Лесничая, Е.Ю. Крылов, Е.Л. Богдан, Ю.А. Пищенко, Т.Н. Захаренкова, Л.А. Легкая, С.Ю. Нагибович. Витебск: ВГМУ, 2016. – 285 с.
- FIP and WHO move forward in developing pharmacy education / Anderson C., Bates I., Beck D. et al. // International Pharmacy Journal. 2008. Vol. 1, № 8, 3–5.
- Voskoboinikova H., Dovzhuk N., Dovzhuk V., Konovalova L. (2017). Implementation of relevant pharmaceutical practices in the master training in university education of the European Union and Ukraine to improve professional adaptation of future protectors. Modern Science – Moderní věda. Praha. №3, 77–83.
- Zupanets K. O., Dobrova V. Ye. (2016). Process model of the trial site quality management system Asian Journal of Pharmaceutical and Clinical Research. Vol. 9, Is. 3, 225–228.

References

- Voskoboynikova H. L. (2015). Innovatsiyni tekhnolohiyi v osviti: navchal'no-metodychnyy posibnyk. Seriya: Mahisterium. – K.: 2015. 150 s.
- Dovzhuk V. V. Voskoboynikova H. L. (2015). Innovatsiynny rozvytok farmatsevtichnoyi haluzi v Ukrayini na pochatku KhKhI st.: analitychnyy ohlyad. Formuvannya Natsional'noyi likárs'koyi polityky za umov vprovadzhennya medychnoho strakhuvannya: pytannya osvity, teorii ta praktyky: mater. III Vseukr. Nauk.-prakt. Konf., m. Kharkiv / red. Kol.: A.S. Nemchenko ta in. – Kh.: Vyd-vo NfaU, 2015, 18–27.
- Kobzar' L., Aleshchenkova E. (2000). Sovremennaya kontseptsyya farmako-экономыcheskykh yssledovanyy. Farmatsyya. # 5-6, 10-12.
- Panfilova H. L., Nemchenko A. S., Nemchenko O. A. (2009). Orhanizatsiya farmatsevtichnoyi dopomohy naseleennyu v umovakh medychnoho strakhuvannya. Kh., 2009. 226 s.
- Pro zatverdzhennya Kontseptsiyi rozvytku farmatsevtichnoho sektora haluzi okhorony zdorov'ya Ukrayiny na 2011-2020 rr.: Nakaz MOZ Ukrayiny vid 13.09.2010 r. # 769. Ofitsiynny visnyk. 2010. # 12, 14–18.
- Farmakoekonomycheskye yssledovannya v zdravookhranenny / Pod red prof. B.Y. Hel'tsera. Vladyvostok, 2002.
- Farmakoekonomyka v kardyolohyy, onkolohyy y akusherstve. Yzdanye 2-e dop. ysp. Monohrafyya / V.Y. Kozlovskyy, S.N. Zan'ko, Yu.V. Krilov, A.V. Symanovych, A.Yu. Krilov, O.V. Lesnychaya, E.Yu. Krilov, E.L. Bohdan, Yu.A. Pyshchenko, T.N. Zakharenkova, L.A. Lehkaya, S.Yu. Nahybovych. Vytebsk: VHMU, 2016. – 285 s.
- FIP and WHO move forward in developing pharmacy education / Anderson C., Bates I., Beck D. et al. // International Pharmacy Journal. 2008. Vol. 1, № 8, 3–5.
- Voskoboinikova H., Dovzhuk N., Dovzhuk V., Konovalova L. (2017). Implementation of relevant pharmaceutical practices in the master training in university education of the European Union and Ukraine to improve professional adaptation of future protectors. Modern Science – Moderní věda. Praha. №3, 77–83.
- Zupanets K. O., Dobrova V. Ye. (2016). Process model of the trial site quality management system Asian Journal of Pharmaceutical and Clinical Research. Vol. 9, Is. 3, 225–228.

KONOVALOVA L.

National Medical University named after A.O. Bogomolets, Kyiv, Ukraine

PHARMACOECONOMIC ANALYSIS AS AN INSTRUMENTATION FOR THE RATIONALE OF PHARMACOTHERAPY AND EVALUATION OF PHARMACY IN PROFESSIONAL PREPARATION OF FUTURE PHARMACISTS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article deals with the pharmacoeconomic analysis as a tool for substantiating rational pharmacotherapy and evidence-based pharmacy in the process of professional training of prospective pharmacists to solve the scientific and practical problem of improving the training of pharmacoeconomics of future pharmacists in higher education institutions, designing and developing a methodology for training pharmacoeconomics of future pharmacists for solving social problems regarding requests of qualified modern pharmaceutical personnel and their qualitative training in the system of higher education. In order to improve the pedagogical process, a methodology for training pharmacoeconomics of future pharmacists in higher educational institutions has been developed. The experimental research of implementation of the methodology of pharmacoeconomics training in the process of preparation of future pharmacists in higher medical educational institutions has been carried out, pedagogical experiment has been carried out. According to the results of an experimental study during the formation experiment positive dynamics of student achievements was established.

Key words: *pharmacoeconomic analysis, methodology of pharmacoeconomics training, future pharmacists, pedagogical experiment, molding experiment, dynamics of student achievements.*

Стаття надійшла до редакції 14.03. 2018 р.

УДК 364 – 78 – 051 : 005. 336. 2

ГАЛИНА КОТЛОМАНІТОВА

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК УМОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ФАХІВЦЯ У ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті автор на основі аналізу основних теоретичних підходів до визначення змісту та структури поняття соціальна компетентність здійснює спробу співвіднести цей феномен з професійно значимими якостями фахівця у галузі соціальної роботи. Встановлено, що специфічні особистісні властивості соціального працівника, які необхідні йому для здійснення успішної професійної діяльності, тотожні характеристикам і основним компонентам соціальної компетентності. Визначено, що соціальна компетентність особистості як цілісне інтегративне особистісне утворення, сукупність соціальних знань, умінь, цінностей, досвіду, що забезпечують гармонійну взаємодію людини і суспільства, є ідентичною фаховому портрету й професійним вимогам до соціального працівника.

Ключові слова: компетентність, соціальна компетентність, професійна компетентність, професійна ідентичність, професійно-особистісні якості, соціальна робота, соціальний працівник.

Поняття «компетентність» у наш час органічно ввійшло в педагогічний обіг, науковці намагаються дати визначення освітнім, життєвим та професійним компетентностям. Компетентність у визначеній галузі – це поєднання відповідних знань, досвіду і здібностей, що дають змогу обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній (Даценко, 2012, с.30). Серед інших виокремлюють соціальну компетентність особистості. Остання охоплює різні сфери людської діяльності: навчальну, професійну, власне соціальну взаємодію, є однією з істотних передумов продуктивної міжособистісної взаємодії в усіх її проявах. Сьогодні формування соціально компетентної особистості постало як одне з головних завдань успішного функціонування сучасного суспільства та важливий спосіб реалізації індивіда в соціальному бутті, становлення його суб'єктності.

Проблему загальних і фахових компетентностей порушують сучасні науковці, як вітчизняні, так і зарубіжні. Осмислення соціальної компетентності як умови гармонійної взаємодії особистості із соціальним середовищем здійснено у працях В. Байденка, І. Беха, Н. Бібік, В. Гаврилюк, І. Зимньої, Н. Калініної, О. Кононко, С. Краснокутської, В. Куніциної, Л. Сохань, А. Флієра, А. Хуторського, В. Шахрай. Утім, зазначимо, увага дослідників у більшій мірі сфокусована на її ролі й формуванні у дитячому, підлітковому та юнацькому віці. Співвіднесення характеристик дорослої особистості, надто в аспекті професійної ідентичності, у поглядах науковців бракує. Основою будь-якої професійної діяльності є компетентність і професіоналізм. Для кваліфікованого вирішення професійних завдань фахівець у галузі соціальної роботи має володіти набором ключових компетентностей. Компетентності виміри професії соціальної сфери у своїх наукових доробках здійснили Т. Веретенко, О. Денисюк, І. Іванова, А. Капська, О. Карпенко, Г. Попович, Л. Тюття. Фахові вимоги до соціального працівника досліджували І. Мигович, Р. Овчарова, Т. Семигіна, особистість фахівця соціальної сфери – у полі наукового доробку Д. Годлевської, Н. Горішної, Н. Зобенько, А. Кунцевської, А. Ляшенко, Е. Холостової та інших. Професія соціального працівника спрямована на соціальну сферу, на соціальну взаємодію з особами, які потребують фахової допомоги й підтримки. Тож умовою професійної ідентичності є соціальна спрямованість, соціальна активність, наявність соціальних якостей, умінь соціально-групової і міжособистісної взаємодії, здатності до перетворень у соціальному середовищі.

Утім, слід зауважити, що питання соціальної компетентності фахівця у галузі соціальної роботи залишилася поза увагою дослідників і не набула цілісного наукового осмислення. Тому у своїй науковій розвідці ми маємо за мету й завдання провести детальний аналіз поняття соціальної компетентності, співвіднести його з професійними складовими моделі соціального працівника, виявити ідентичність соціальної і професійної компетентностей фахівця у галузі соціальної роботи.

Поняття «соціальна компетентність» є інтеграцією термінів «competere» (досконале володіння справою, знаннями) та «socialis» (суспільний, пов'язаний з життям та стосунками людей у суспільстві). Синтез цих двох термінів дозволяє трактувати «соціальну компетентність» як: володіння соціальними повноваженнями, певним рівнем соціальної компетенції, соціальними знаннями, які дозволяють існувати та діяти у соціумі; наявність соціального авторитету. Така багатозначність призводить до численних тлумачень вказаного поняття.

Теоретичний аналіз наукових джерел засвідчив відсутність єдиного підходу до визначення і трактування змісту та структури соціальної компетентності. Це дозволило узагальнити погляди вітчизняних і зарубіжних

дослідників на сутність цієї категорії: соціальна компетентність як сукупність здібностей, соціальних знань і вмінь; соціальна компетентність як система уявлень про соціальну поведінку та діяльність особистості для успішної взаємодії в суспільстві; соціальна компетентність як ознака поведінки особистості, яка проявляється у складних життєвих ситуаціях.

Поняття «соціальна компетентність особистості» В. Шахрай розглядає як цілісне інтегративне особистісне утворення, сукупність соціальних знань, умінь, цінностей, досвіду, що забезпечують гармонійну взаємодію людини і суспільства (насамперед шляхом засвоєння провідних соціальних ролей, ефективного вирішення соціально-проблемних ситуацій), самореалізацію та соціальну творчість, відображаючи якісний ступінь соціалізованості індивіда (Шахрай, 2012, с. 53).

На нашу думку, специфіка професійної діяльності соціального працівника уміщує усі вищезазначені характеристики, які стосуються безпосередньо як об'єкта, так і самого суб'єкта соціальної роботи. Для фахової допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, які мають проблеми соціальної дезадаптації, поведінкові відхилення тощо, соціальному працівнику самому варто володіти системою соціальних знань і вмінь, ціннісних орієнтацій та сукупністю здібностей. Інформаційний опис професії соціальної сфери включає професійно необхідні якості, особистісні риси та ціннісні орієнтації. До таких Р.В. Овчарова відносить і соціабельність – властивість особистості, що характеризує міру її включеності в соціальне мікросередовище і ґрунтується на поєднанні здатності і потреби до встановлення міжособистісних контактів, афіліацію – прагнення бути в товаристві інших людей, потреба у створенні довірливих, теплих, емоційно значущих відносин, дипломатичність, рефлексивність, відповідальність (Овчарова, 2001, с. 78).

Соціальна компетентність є інтегральною якістю особистості, що складається з комплексу емоційних, мотиваційних, характерологічних особливостей і виявляється у соціальній активності та гуманістичній спрямованості особистості. М. Гончарова-Горяньська вважає, що «соціальна компетентність – це сукупність знань та вмінь, а також фіксованих ціннісних орієнтацій, які зумовлюють просоціальну та доцільну поведінку особистості в соціальному середовищі» (Гончарова-Горяньська, 2002, с.215). Останнє повністю ідентифікується з професійним призначенням соціального працівника.

Аналіз наукової літератури дозволив поняття «соціальна компетентність» розглядати як процес і результат засвоєння й активного відтворення особистістю соціально-культурного досвіду (комплексу знань, умінь, цінностей, норм, традицій) на основі її діяльності, спілкування, відносин; як інтегративний результат, що передбачає зміщення акцентів з їх накопичення до формування здатності застосовувати досвід діяльності при вирішенні життєвих проблем.

Соціальна компетентність – це багатогранна характеристика особистості, яка своєю полікомпонентністю охоплює всю множину та глибину функціонування особистості в соціумі. Оскільки особистість – істота соціальна, то формат соціальної компетентності включає соціальні мотиви, знання, навички, необхідні для успішної взаємодії із соціальним середовищем. При цьому соціальна компетентність передбачає як достатній рівень вмінь будувати партнерські стосунки, здатності до співробітництва на рівноправній основі, так і достатній рівень конформності, аби не йти врозріз з вимогами суспільства (Гончарова-Горяньська, 2002, с. 155). Соціальна компетентність вимагає від особистості як принциповості, так і толерантності, вміння пристосовуватися, ефективно діяти в змінюваних соціальних умовах, уміння рахуватися з соціальними нормами та правами інших людей. Соціальний працівник у своїй фаховій діяльності має вибудовувати модель власної поведінки та професійних дій на засадах толерантності, гуманізму, демократичності, етичних принципів та стандартів соціальної роботи.

Соціальну й професійну компетентності фахівця у галузі соціальної роботи ми можемо ідентифікувати на підставі визначених О. Кононко показників соціальної компетентності особистості: приймати соціальні правила і норми, знаходити правильні орієнтири для побудови своєї соціальної поведінки; добирати корисні для свого соціального розвитку ролі, поводитися відповідально, співвідносити очікування інших з власними можливостями і домаганнями; уміти брати до уваги думку інших людей, рахуватися з їхніми бажаннями та інтересами, визнавати сильні сторони; виявляти толерантність, емпатію, здатність співчувати і співрадіти; налагоджувати з іншими гармонійні взаємини, домовлятися з ними; уникати конфліктів або розв'язувати їх мирним шляхом, утримуватися від образливих слів та агресивних дій; оптимістично ставитися до труднощів, уміти мобілізуватися на їх подолання; проявляти витримку в стресових ситуаціях; контролювати та регулювати свою поведінку, утримуватися від негативних проявів; довіряти власному досвіду, спиратися на реалістичну самооцінку; гнучко поводитися з партнерами по спілкуванню; адекватно реагувати на їхні слова і дії; вміти вислуховувати, погоджуватися, відстоювати власну точку зору, домовлятися; володіти мовленнєвим етикетом, бути здатною ініціювати, підтримати та культурно завершити розмову; бути здатною до відповідальності, ініціювати допомогу та підтримку іншому; уміти тримати дистанцію, відчувати межу бажаної-небажаної поведінки; орієнтуватися в понятті «авторитет», пов'язувати його зі справжніми чеснотами і цінностями; бути людиною, справедливою людиною, вміти приймати точку зору іншої людини (Кононко, 2000, с. 42).

Дефінітивний аналіз соціальної компетентності засвідчує комплексність цього поняття та відсутність однозначності в його визначенні змісту, структури і функцій. На передній план дослідники виводять різні

характеристики і якості. Так, соціальна компетентність розглядається у світлі здібностей людини, соціальних знань і вмінь, які забезпечують особистості соціальну адаптацію, соціальну обізнаність, уможливають досягнення оптимальної відповідності між особистістю та умовами соціуму. Критеріями її сформованості вважають засвоєння людиною спеціальних знань, конструктивних, організаторських, комунікативних, інтелектуальних умінь, норм, правил, що склалися в суспільстві, знаходження власного місця в ньому. До основних компонентів сформованості цієї якості вони відносять змістово-когнітивний, комунікативний, поведінковий, емоційно-вольовий, мотиваційний показники (Ніколаеску, 2014, с. 5-6).

Зазначимо, структуру соціальної компетентності сучасні науковці визначають по-різному. М.О. Докторович на основі системного підходу розробила і науково обґрунтувала таку структуру соціальної компетентності: когнітивно-ціннісний компонент; емоційно-мотиваційний компонент; інтерактивно-комунікативний та поведінково-діяльнісний (Докторович, 2007, с.14). Н.В. Калініна до складових соціальної компетентності відносить: когнітивно-поведінкову, що має відношення до значимої для суб'єкта соціальної діяльності, та включає знання про суспільство та самого себе, вміння їх інтегрувати, навички соціальної взаємодії, конструктивні способи взаємодії у важких ситуаціях; та мотиваційно-особистісну, що відображає ставлення до суспільства, відображене в мотивації, цінностях та якостях особистості (Калініна, 2004, с. 132). Узагальнено більшість науковців виділяє в структурі соціальної компетентності знаннєвий, ціннісний та поведінковий (діяльнісний) компоненти. До знаннєвого компоненту відносять, зокрема, знання про правила комунікації; про суспільство та суспільні закони; про основи співпраці та спілкування з іншими та розв'язання конфліктних ситуацій. Т. Кондратова і Н. Сажина визначають такі змістовні елементи в структурі соціальної компетентності: особистісний компонент (соціальна відповідальність; емоційна стійкість; особистісна активність; адекватна самооцінка; вольовий контроль; впевненість у собі; толерантність; мотивація досягнення); діяльнісний компонент (уміння аналізувати ситуації взаємодії людей; правильно оцінювати вербальну і невербальну експресію у взаємодії з іншими людьми; передбачати наслідки діяльності та поведінки своєї та інших; логіка соціальної взаємодії; та навички конструктивної взаємодії з оточуючими; комунікативного контролю; товариськості; організації продуктивної, соціально-орієнтованої діяльності); когнітивний компонент (знання про сутність, структуру, функції соціальної компетентності, девіантної поведінки, про сутність здорового способу життя; знання про просоціальні якості особистості; знання про способи взаємодії людей у суспільстві) та морально-ціннісний компонент (наявність життєвих орієнтацій і цілей; прийняття здорового способу життя, усвідомлення небезпеки вживання наркотичних засобів (Даценко, 2012, с. 9).

Такі структурні компоненти відповідають загальним і фаховим компетентностям спеціаліста соціальної сфери й представлені у професійній освітній програмі підготовки здобувачів вищої освіти зі спеціальності Соціальна робота. Програма фахової підготовки вибудована на компетентнісному підході у відповідності з вимогами та вимірами професійної моделі соціального працівника. Специфіка навчально-виховного процесу у вищій школі передбачає й безпосередньо спрямована на розвиток знаннєвого, ціннісного та особистісно-поведінкового складників у структурі особистості майбутнього фахівця. Цьому сприяють освітні технології, залучення до волонтерської діяльності, участі в органах студентського самоврядування, форми активної соціальної діяльності.

Соціальну компетентність визначають як компонент життєвої компетентності людини. Зокрема, дослідниця О. Павлик трактує соціальну компетентність як «компетентність відносно взаємодії з іншими людьми» і відводить їй місце серед складових життєвої компетентності (когнітивна, комунікативна, емоційно-вольова, здоров'язберігальна, інформаційна, соціальна компетентності) (Павлик, 2013, с.177). Зазначимо, загальні й професійні компетентності здобувача вищої освіти зі спеціальності Соціальна робота, згідно з освітньою професійною програмою, включають інформаційну (здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел), когнітивну (здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу, знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності), комунікативну (здатність працювати в команді, навички міжособистісної взаємодії, здатність взаємодіяти з клієнтами, представниками різних професійних груп та громад), соціальну (здатність діяти соціально відповідально та свідомо).

Отже, на основі аналізу науково-теоретичних досліджень встановлено, що поняття соціальної компетентності розглядається у світлі здібностей людини, соціальних знань і вмінь, які забезпечують особистості соціальну адаптацію, соціальну обізнаність, уможливають досягнення оптимальної відповідності між особистістю та умовами соціуму. Оскільки професія соціального працівника спрямована на соціальну сферу, на соціальну взаємодію з особами, які потребують фахової допомоги й підтримки, умовою професійної ідентичності є соціальна спрямованість, наявність сформованих соціальних якостей фахівця. Визначено співвідношення соціальної компетентності з професійно значимими якостями фахівця у галузі соціальної роботи. Встановлено, що специфічні особистісні властивості соціального працівника, які необхідні йому для здійснення успішної професійної діяльності, тотожні змісту й основним компонентам соціальної компетентності.

Узагальнюючи, зазначимо, що формування соціальної компетентності майбутнього фахівця у галузі соціальної роботи є необхідною умовою його професійного становлення й має забезпечуватися у процесі

підготовки за спеціальністю на всіх рівнях вищої освіти. Утім, соціальна компетентність не є сталою, константною характеристикою. Її подальший розвиток передбачає професійну ідентичність, професійне зростання й уможливлється завдяки неформальній та інформальній освіті.

Дана наукова розвідка не вичерпує вирішення проблем компетентностей (загальних, фахових, соціальної зокрема) у ході професійної підготовки й становлення соціального працівника. Подальшого дослідження заслуговує визначення умов, засобів, ефективних технологій у процесі формальної й неформальної професійної освіти.

Список використаних джерел

- Гончарова-Горяньська М. В. Розвиток соціальної компетентності дошкільнят // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: 36 наук. праць. – К., 2002. – Кн. 1. – 305 с.
- Даценко Н. Про структуру соціальної компетентності учнів / Н. Даценко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота. – 2012. – №6. – С.8-10.
- Докторович М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 "Соціальна педагогіка" / М. О. Докторович. – К., 2007. – 21 с.
- Калинина Н. В. Развитие социальной компетентности школьников в образовательной среде: психолого-педагогическое сопровождение / Н. В. Калинина. – Ульяновск : УИПК ПРО, 2004. – 228 с.
- Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника: системний підхід / О. Л. Кононко. – К.: Стило, 2000. – 336 с.
- Ніколаєску І. О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандарті : науково-методичний посібник / І. О. Ніколаєску. – Черкаси : ОІПОП, 2014. – 76 с.
- Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога / Р. Овчарова. – М.: Творческий Центр, 2001. – 480 с.
- Павлик О. Розвиток життєвих компетентностей молодших школярів на уроках української мови засобами інформаційно-комунікаційних технологій / О. Павлик // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. Випуск 47. – Тернопіль, 2013. – С. 174-179.
- Стандарт вищої освіти з підготовки бакалаврів за спеціальністю 231 «Соціальна робота» галузі знань 23 «Соціальна робота» [Проект] [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/>.
- Шахрай В. М. Формування соціальної компетентності особистості як умови її якісної взаємодії з суспільством / В. М. Шахрай // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка. – 2012. – №7 (242), Ч. II. – С. 53-59

References

- Honcharova-Horyans'ka M. V. Rozvytok sotsial'noyi kompetentnosti doshkil'nyat // Teoretyko-metodychni problemy vykhovannya ditey ta uchniv's'koyi molodi: Zb nauk. prats'. – K., 2002. – Kn. 1. – 305 s. (in Ukrainian)
- Datsenko N. Pro strukturu sotsial'noyi kompetentnosti uchniv / N. Datsenko // Visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Psykholohiya. Pedahohika. Sotsial'na robota. – 2012. – #6. – S.8-10. (in Ukrainian)
- Doktorovych M. O. Formuvannya sotsial'noyi kompetentnosti starshoho pidlitka z nepovnoyi sim'yi : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ped. nauk: spets. 13.00.05 "Sotsial'na pedahohika" / M. O. Doktorovych. – K., 2007. – 21 s. (in Ukrainian)
- Kalinina N. V. Razvitie social'noj kompetentnosti shkol'nikov v obrazovatel'noj srede: psihologo-pedagogicheskoe soprovozhdenie / N. V. Kalinina. – Ul'yanovsk : UIPK PRO, 2004. – 228 s. (in Russian)
- Kononko O. L. Psykholohichni osnovy osobystisnoho stanovlennya doshkil'nyka: systemnyy pidkhid / O. L. Kononko. – K.: Stylos, 2000. – 336 s. (in Ukrainian)
- Nikolayesku I. O. Formuvannya sotsial'noyi kompetentnosti uchniv zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv vidpovidno do vymoh novykh derzhavnykh osvitnikh standarty : naukovy-metodychnyy posibnyk / I. O. Nikolayesku. – Cherkasy : OIPOP, 2014. – 76 s. (in Ukrainian)
- Ovcharova R. V. Spravochnaya kniga social'nogo pedagoga. – M.: Tvorcheskij Centr, 2001. – 480 s. (in Russian)
- Pavlyk O. Rozvytok zhytlyevykh kompetentnostey molodshykh shkolyariv na urokakh ukrayins'koyi movy zasobamy informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy / O. Pavlyk // Psykholoho-pedahohichni problemy sil's'koyi shkoly. Vypusk 47. – Ternopil', 2013. – S. 174-179. (in Ukrainian)
- Standart vyshchoyi osvity z pidhotovky bakalavriv za spetsial'nisty 231 «Sotsial'na robota» haluzi znan' 23 «Sotsial'na robota» [Proekt] [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu : <http://www.mon.gov.ua/>. (in Ukrainian)
- Shakhray V. M. Formuvannya sotsial'noyi kompetentnosti osobystosti yak umovy yiyi yakisnoyi vzayemodiyi z suspil'stvom / V. M. Shakhray // Visnyk LNU im. T. Shevchenka. – 2012. – #7 (242), Ch. II. – S. 53-59. (in Ukrainian)

KOTLOMANITOVA G.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

SOCIAL COMPETENCE AS A CONDITION OF THE PROFESSIONAL IDENTITY OF SPECIALIST IN THE SPHERE OF SOCIAL WORK

Definitive analysis of the concept of social competence is carried out. Social competence is considered in the light of human abilities, social knowledge and skills that provide individuals with social adaptation, social awareness, enable achieving the optimal match between the person and the conditions of society. The correlation of social competence with the professionally necessary qualities of a specialist in the sphere of social work is determined. The profession of a social worker is aimed at social sphere, social interaction with persons who need professional assistance and support. Therefore, the condition of professional identity is the social orientation and the presence of social qualities. It has been established that the specific personal characteristics of a social worker that are necessary for him to carry out a successful professional activity, are similar to the content and basic components of social competence.

It is determined that the social competence of the individual is single integrative personal formation, a set of social knowledge, abilities, values, and experience, providing a harmonious interaction between man and society. This characteristic is identical to a professional portrait and professional requirements for a social worker. Different interpretations of the structure of social competence in scientific researches are analyzed. It is noted that the knowledge, value, personality, activity components correspond to the general and professional competencies, the formation of which is necessary in the process of preparation of applicants for higher education in the specialty Social work.

The author generalizes that the formation of the social competence of a future specialist in the sphere of social work is a necessary condition for his professional development and should be ensured in the process of training in a specialty at all levels of higher education. However, social competence is not a constant characteristic. Its further development involves professional identity, professional growth and is possible through non-formal and informal education.

Keywords: *competence, social competence, professional competence, professional identity, professional and personal qualities, social work, social worker.*

Стаття надійшла до редакції 02.02.2018 р.

УДК 378:37.091.12.011.3 – 051:94

ІРИНА КУЛИК

Національний університет “Чернігівський колегіум” імені Т.Г.Шевченка

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ ДО ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР

У статті визначаються найважливіші педагогічні умови підготовки майбутніх учителів історії до інноваційної діяльності в контексті інтеграції України в європейський освітній простір. Визначальною педагогічною умовою формування готовності майбутніх учителів історії до інноваційної діяльності є створення в навчальних закладах інтерактивного освітнього середовища: організація активної педагогічної взаємодії між викладачем та студентами, посилення ролі самостійного навчання та практичної складової професійної підготовки студентів; вивчення світового педагогічного досвіду.

Ключові слова: педагогічні умови, інноваційна діяльність, інтерактивне середовище, трансдисциплінарний підхід.

Постановка проблеми. У контексті інтеграції України в європейський освітній простір питання інноваційного навчання набуло актуальності. Характерною ознакою нової парадигми освіти є інноваційність – здатність до оновлення, удосконалення. Головною функцією освіти визнається розвиток особистості. Освіта має забезпечити кожному, хто навчається, умови для розвитку природних можливостей. Розв'язання складних проблем можливе лише на основі ефективної професійної підготовки вчителя, здатного до інноваційної діяльності, оскільки зі зміною вимог до ходу й результатів педагогічного процесу змінюються і вимоги до професійної підготовки фахівців. В умовах формування загальноєвропейського простору

© І. Кулик, 2018

очевидним стає запит на професіоналізм вчителя, його готовність до інноваційної діяльності. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема трансформації змісту професійної підготовки студентів педагогічних навчальних закладів в напрямку розвитку в них готовності до інноваційної діяльності. Успіх у вирішенні проблем європейської цивілізації значною мірою залежить від педагогів, як носіїв сучасних змін і трансформацій в суспільстві, особливе місце серед яких займають учителі історії. Історія як предмет має надзвичайно важливу роль у формуванні сучасних суспільних відносин: історія озброює особистість знаннями історичного досвіду, що дозволяє правильно оцінювати сучасні політичні і соціальні процеси з урахуванням глобальних, регіональних та національних вимірів; історичні знання навчають цінувати та поважати думку інших; розвивають здатність сприймати та аналізувати інформацію критично і відповідально, через діалог, через пошук історичних доказів та свідчень, через відкриті дебати; історичні дисципліни виховують такі важливі у сучасному суспільстві риси особистості, як толерантність, громадянська відповідальність; історичні знання допомагають молоді усвідомити себе не тільки представниками певної країни чи регіону, але й громадянами Європи і світу.

Тому надзвичайно актуальною сьогодні є проблема професійної підготовки учителів історії до інноваційної діяльності у контексті сучасних євроінтеграційних процесів. Проте проблема ефективної професійної підготовки учителів історії в реаліях сьогодення залишається недослідженою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. До питань, пов'язаних з вирішенням завдань професійної підготовки майбутніх учителів, зверталися багато науковців. Зокрема, структуру професійної компетентності досліджували такі вчені як Н. Бібік, С. Бондар, І. Зимня, В. Краєвський, В. Луговий, О. Пометун, О. Савченко, А. Хуторський, І. Черемис та ін. Теоретичні основи інноваційної діяльності в освітній сфері досліджували О. Арламов, Л. Ващенко, В. Лапін, І. Підласий, М. Поташич, А. Хуторський, Т. Яровенко та ін. Суттєві ознаки інновацій обґрунтували І. Дичківська, Л. Буркова, В. Сластьонін, В. Химинець та ін. Проблемам розвитку особистості в педагогічному процесі було присвячено чимало досліджень провідних вчених, серед яких Л. Виготський, Л. Занков, І. Лернер, А. Маслоу, Р. Роджерс та ін. Психолого-педагогічні концепції формування особистості педагога обґрунтували О. Акімова, І. Бех, Н. Кузьміна, С. Максименко та ін. Проблеми загальнопедагогічної підготовки вчителя досліджували С. Гончаренко, О. Дубасенюк, М. Євтух, В. Луговий, О. Сухомлинська та ін.

Водночас варто зазначити, що, незважаючи на підвищений інтерес науковців до проблематики інноваційної діяльності, у сучасних педагогічних розвідках недостатня увага приділяється питанню формування готовності студентів педагогічних вищих навчальних закладів до інноваційної діяльності.

Мета статті полягає у визначенні й обґрунтуванні педагогічних умов формування готовності до інноваційної діяльності майбутнього учителя історії в контексті інтеграції України в європейський освітній простір.

Виклад основного матеріалу. Сучасні політичні, соціально-економічні процеси в інформаційному суспільстві актуалізували проблему інноваційного навчання. Інноваційність є однією з домінуючих тенденцій розвитку людства, що забезпечує стабільність і розвиток соціуму, а також є ключовим фактором ефективного співіснування у світовому співтоваристві, успішного реагування на різноманітні цивілізаційні виклики. Інновації в педагогіці пов'язані із загальними процесами суспільного розвитку, глобальними екологічними проблемами, інтеграційними процесами в освітній сфері. У цьому контексті особлива увага у системі професійної підготовки вчителя має відводитися його здатності до інноваційної діяльності.

Аналіз освітніх документів держав-членів Європейського Союзу дозволяє зробити висновок про те, що інноваційна спрямованість є однією із загальних тенденцій розвитку освіти в європейському просторі. Результатом діяльності ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Європейської Комісії та інших організацій на початку XXI ст. стало обґрунтування основних шляхів оновлення змісту освіти в країнах Європи: перехід до компетентнісного підходу в освіті, введення інтегративних предметів, індивідуальних програм; стандартизація змісту навчання; впровадження особистісно орієнтованої парадигми освіти. Перед школою постала проблема заохочення розвитку особистості учня, його фізичних і розумових здібностей, усвідомлення цінності здоров'я як умови якісного життя; спрямування педагогічного процесу на розвиток соціально активної особистості, створення мотивації до безперервного навчання.

Педагогічний процес у вищій школі – це процес цілеспрямованої діяльності викладача з метою створення умов для розвитку особистості майбутнього фахівця. Цей процес передбачає не лише отримання студентом сукупності необхідних професійних знань, а й формування необхідних фахових умінь, навичок; системи цінностей, що становлять загальний рівень розвитку людини. Підготовка майбутнього учителя історії повинна відповідати реаліям сьогодення й сучасним вимогам щодо педагогічного процесу. Студент має знати зміст стандартів освіти, програм і підручників, володіти сучасними технологіями, бути здатними до інноваційної діяльності.

Отже, вища школа повинна підготувати фахівця, зорієнтованого на динамічні зміни в сучасному світі. Тому, на нашу думку, головна мета педагогічного процесу в вищій школі на сучасному етапі – формування здатності до інноваційної діяльності: розвиток різноманітних форм мислення студентів, їхніх творчих здібностей, соціально-адаптаційних можливостей. На сучасному етапі розвитку суспільства недостатньо

знань і умінь, а необхідне систематичне оновлення професійної освіти для того, щоб майбутній фахівець був здатний ефективно діяти у складних, швидко змінюваних умовах.

В педагогічній літературі під інноваціями розуміють створення нового в системі освіти: нові пріоритети, підходи, визначення необхідних умінь і навичок. Інновації – комплексні зміни, поліпшення, удосконалення ходу педагогічного процесу з метою отримання оптимальних результатів. Інновації охоплюють різні компоненти навчально-виховного процесу: мету, завдання, зміст, форми взаємодії учителя та учнів, методи тощо. Змістовні інновації конкретизуються у навчальних планах, програмах, підручниках, посібниках, дидактичних матеріалах. Основу і зміст інноваційних освітніх процесів становить інноваційна діяльність. Продуктом інноваційної діяльності є нові оптимальні форми навчання, засоби (дидактичні, матеріальні, інформаційні, організаторські тощо); ефективні методи навчання. Носієм педагогічних інновацій виступає вчитель, який володіє критичним мисленням, здатністю до творчої діяльності (Баханов, 2005, с. 86-89).

Аналіз психолого-педагогічної літератури з предмета та досвід педагогічної діяльності дають нам підставу виділити сукупність педагогічних умов, що сприяють формуванню готовності майбутніх учителів історії до інноваційної діяльності.

У філософському словнику “умова” визначається як категорія, в якій відображено універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає й існує (Шинкарук, 1986, с. 703).

У словнику сучасної української мови поняття “умова” тлумачиться як “необхідна, обов’язкова обставина для існування або здійснення чого-небудь” (Універсальний словник..., 2005, с. 774).

Отже, поняття “умова” трактується як фактор, рушійна сила будь-якого процесу, явища; чинник, що уможливає здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь. Таким чином, до педагогічних умов можна віднести сукупність взаємопов’язаних заходів, які цілеспрямовано створюються в педагогічному процесі, реалізація яких позитивно впливає на підвищення ефективності педагогічного процесу.

На нашу думку, інтерактивні технології навчання найбільш повно забезпечують комфортні умови для інтелектуального, соціального й духовного розвитку студентів; а також сприяють вихованню особистості, здатної до самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення.

Інтерактивний – здатний до активної взаємодії (від англ. inter – взаємний, act – діяти). Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність (Пометун, & Пироженко, 2004, с. 9).

На нашу думку, визначальною педагогічною умовою формування готовності майбутніх учителів історії до інноваційної діяльності є створення інтерактивного освітнього середовища:

– організація активної педагогічної взаємодії між викладачем та студентами, коли і викладач і студенти є суб’єктами навчання;

– посилення ролі самостійного навчання;

– створення комфортних умов для навчально-пізнавальної діяльності, виховання емоційно-вольової сфери й здатності до самореалізації студента;

– посилення практичної складової професійної підготовки студентів, що забезпечить зв’язок методики викладання дисциплін з навчальними планами школи;

– формування професійно орієнтованої мотивації студентів (створення емоційно-ціннісного середовища, що мотивує студентів до накопичення педагогічного досвіду й формує систему ціннісних орієнтацій);

– залучення студентів до різних видів практик, науково-дослідницької діяльності; участі в науково-практичних конференціях на професійну тематику, у конкурсах педагогічної майстерності, презентаціях, олімпіадах тощо;

– основою здобуття педагогічних знань повинно бути виконання різноманітних інтелектуальних дій, таких як: доведення, абстрагування, узагальнення, виділення головної думки тощо.

Науково-методичне та матеріально-технічне забезпечення як педагогічна умова формування готовності майбутніх учителів історії до інноваційної діяльності передбачає: створення нових навчальних програм, навчальних посібників, підручників, методичних рекомендацій для професійної підготовки вчителів історії, розроблених з урахуванням майбутньої діяльності в сучасних умовах створення загальноєвропейського освітнього простору. Змістове забезпечення педагогічного процесу передбачає формування у майбутніх учителів історії системи знань: з історичних, психолого-педагогічних дисциплін; про сутність сучасних європейських та світових тенденцій в освіті; формування системи професійних вмінь і навичок.

Для підготовки учителя історії важливе значення мають такі дисципліни, як “Історія та загальнотеоретичні основи педагогіки”, “Шкільний курс історії та методика його викладання” та ін. Зокрема, у процесі вивчення методики викладання історії студенти набувають практичних вмінь моделювання уроків (традиційних, інтерактивних, лабораторно-практичних занять). Майбутні вчителі отримують знання про зміст програм і підручників, навчально-методичних комплексів; вчать організовувати дослідницьку діяльність учнів; формують вміння доцільно добирати методи, форми, засоби педагогічної діяльності; активно взаємодіяти з учнями; оволодівають прийомами активізації пізнавальної діяльності учнів тощо.

Програмою “Історія та загальнотеоретичні основи педагогіки”, “Шкільний курс історії та методика його викладання” передбачено проведення лекцій-презентацій, проблемних лекцій з елементами бесіди, музейних лекцій. Варто зазначити, що лекція передбачає не лише монологічний виклад матеріалу викладачем, але й активну участь студентів: відповідь на дискусійні питання, участь в обговоренні, виділення головної думки, з’ясування суті педагогічних явищ. Від студентів вимагається оцінювати та аналізувати інформацію, робити власні висновки. Основне завдання лектора полягає у систематизації навчального матеріалу з курсу та викладенні різноманітних точок зору щодо основних проблем.

Тематика практичних занять дозволяє студентам удосконалити, розширити, закріпити та систематизувати здобуті теоретичні знання щодо використання сучасних технологій навчання на уроках історії. На практичних заняттях перед викладачем стоїть завдання створення відповідного мікросередовища, яке б сприяло реалізації творчого потенціалу майбутніх вчителів, а також формуванню студента як суб’єкта майбутньої професійної діяльності. Під час практичних занять студенти працюють в парах або в групах з метою практичного підтвердження теоретичних положень навчальної дисципліни, розв’язання проблемних ситуацій. До практичного заняття студенти одержують завдання, виконання якого передбачає інтеграцію теоретичних знань та практичного досвіду. Студентам пропонується опрацювати наукову літературу, занотувати головну думку й виконати конкретні завдання.

Наприклад, з метою формування у студентів вміння організовувати інтерактивне навчання на практичних заняттях використовуються інтерактивні вправи: “Мозковий штурм”, “Мікрофон”, “Метод Прес”, “Коло ідей”, “Незакінчене речення” тощо. Так, у процесі ознайомлення з інтерактивними вправами студенти усвідомлюють, що саме така модель навчання дозволяє оптимально реалізувати педагогічні завдання.

Майбутні педагоги вчать організовувати інтерактивну діяльність, диференційоване навчання, створювати проблемні ситуації, відпрацьовують уміння добирати відповідний роздатковий дидактичний матеріал до уроку історії тощо. Для перевірки знань студентів викладач створює педагогічні умови з метою реалізації їхнього творчого потенціалу й формування узагальненого уміння педагогічно мислити: робота в малих групах, дискусії на теми, пов’язані з різними аспектами їхньої майбутньої професійної діяльності; “міні-уроки”, ділові ігри, імітаційні ігри (імітація професійних ситуацій), ситуаційні вправи.

Ми плануємо організацію лабораторних занять. Для вирішення навчально-методичних завдань лабораторного заняття студентам буде запропоновано розв’язання педагогічних задач, моделювання уроків за інтерактивними навчальними технологіями, імітація професійних ситуацій. Таким чином, викладач систематично організовує навчальні ситуації для практичного застосування студентами результатів теоретичної підготовки.

Таким чином, поєднання теоретичної підготовки у професійному навчанні та інтерактивних технологій сприятиме формуванню необхідних професійних якостей майбутніх учителів. Активна участь студентів у змодельованих педагогічних ситуаціях сприяє практичному застосуванню ними умінь вирішувати не тільки типові задачі, які мають місце у педагогічній практиці, але й нестандартні випадки, що покликані сформувати здатність до рефлексії.

Професійна підготовка студентів під час навчання у вищій школі потребує їхньої належної підготовки до виконання професійних функцій, вияву професійної придатності й самостійності. Тому необхідно оптимізувати проведення різних видів практик (активних, безвідривних); не скорочувати термін проходження практики за рахунок теоретичної підготовки. Безперечно, визначальним для майбутніх фахівців є досвід, здобутий ними під час проходження педагогічної практики в школах міста. Студенти узагальнюють педагогічний досвід, вивчають проблему впровадження досягнень сучасної психолого-педагогічної науки у практику, відпрацьовують уміння добирати адекватні конкретній педагогічній ситуації методи та форми навчально-виховної роботи, вирішувати конкретні професійні завдання.

Ми плануємо використати ключову ідею трансдисциплінарності: глобальне об’єднання різних академічних дисциплін (психолого-педагогічних, історичних, філологічних та інших) і педагогічної практики для розв’язання навчально-виховних проблем. При цьому реалізується здатність комплексного усвідомлення проблеми у нових ракурсах, вимірах та підходах.

На нашу думку, необхідно організувати майстер-класи (залучати найкращих учителів) для наочного ознайомлення з виконанням різних видів професійної діяльності. На практиці студенти вивчають й аналізують необхідну психолого-педагогічну літературу, що дозволяє поглибити й поповнити знання, отримані на лекціях і практичних заняттях. Студенти створюють і систематично доповнюють методичну теку розробками уроків, диференційованими завданнями, роздатковим матеріалом для дослідницької роботи учнів на уроках історії (робота з історичними документами, історичною картою, рекламою, карикатурою, плакатом тощо). Зв’язок студента зі школою допомагає адаптуватися до педагогічної атмосфери, в якій йому доведеться працювати. Трансдисциплінарність, на наш погляд, передбачає інтерактивний характер навчання.

На професійне становлення майбутнього фахівця, на нашу думку, впливають також наступні фактори:

– вивчення світового педагогічного досвіду, налагодження контактів з міжнародними організаціями, проведення спільних міжнародних заходів та проектів з проблем формування професійно-педагогічної компетентності;

– використання творчого потенціалу учителів-практиків, науковців, бізнес-структур, громадських об'єднань в удосконаленні навчально-виховного процесу;

Висновки. В умовах формування загальноєвропейського простору очевидним стає запит на професіоналізм учителя, його готовність до інноваційної діяльності. Особливо значущим в оновленні професійної підготовки майбутніх учителів є формування сучасного стилю професійної діяльності, особистісно-професійних якостей; здатності жити і працювати в інноваційному режимі, бути готовим до здійснення інноваційної діяльності. Підготовка майбутнього учителя історії до реалізації його завдань має орієнтуватися на формування професійних умінь, гуманістичного світогляду та психологічної готовності ефективно здійснювати інноваційну діяльність в конкретних умовах педагогічного процесу. Головним фактором у формуванні готовності до інноваційної діяльності є спеціально організовані умови навчання, які передбачають використання інтерактивних технологій навчання. **Актуальним напрямом подальших розробок** зазначеної проблеми є аналіз освітньо-розвивального потенціалу трансдисциплінарного підходу на різних етапах підготовки майбутніх учителів до інноваційної діяльності

Список використаних джерел

- Баханов К. О. Навчання історії в школі: інноваційні аспекти / К. О. Баханов. – Харків : Основа, 2005. – 125 с.
Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання / О. Пометун, Л. Пироженко. – Київ : А.С.К., 2004. – 191 с.
Універсальний словник української мови / [авт.-уклад. З. Й. Куньч]. – Тернопіль : Богдан, 2005. – 845 с.
Філософський словник / [авт.-уклад. В. І. Шинкарук]. – Київ : Головна редакція УРЕ, 1986. – 800 с.

References

- Bakhanov, K. O. (2005). Navchannia istorii v shkoli: innovatsiini aspekty [Навчання історії в школі: інноваційні аспекти]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
Kunch, Z. Y. (Comp.). (2005). Universalnyi slovnyk ukrainskoi movy [Універсальний словник української мови]. Ternopil: Bohdan [in Ukrainian].
Pometun, O. (2004). Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia [Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання]. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].
Shynkaruk, V. I. (Comp.). (1986). Filosofskiy slovnyk [Філософський словник]. Kyiv: Holovna redaktsiia URE [in Ukrainian].

KULYK I.

National University of Chernihiv Collegium named after T. Shevchenko, Ukraine

PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF HISTORY TO INNOVATIVE ACTIVITY IN THE CONTEXT OF INTEGRATION OF UKRAINE IN THE EUROPEAN EDUCATIONAL SPACE

The article defines the most important pedagogical conditions for the preparation of future teachers of history for innovation in the context of Ukraine's integration into the European educational space. The determining pedagogical condition for the formation of the readiness of future teachers of history to the challenges of today is the organization of the interactive educational environment in educational institutions: organization of active pedagogical interaction between the teacher and the students, when both the teacher and students are subjects of studying; strengthening the role of self student learning; creation of comfortable conditions for educational and cognitive activity; education of the emotional-volitional sphere and the ability to self-fulfillment of the student; strengthening of the practical component of professional training of students; study of world pedagogical experience; establishing contacts with international organizations; holding of joint international events and projects on the problems of formation of vocational and pedagogical competence; use of creative potential of teachers-practitioners, scientists, business structures, public associations in improving the educational process; use of the key idea of transdisciplinarity - global unification of various academic disciplines (psychological, pedagogical, historical, philological, etc.) and pedagogical practice for the solution of educational problems.

Scientific, methodological and logistical support as a pedagogical condition for the formation of readiness of future teachers of history for innovation activity includes: creating of the new training programs, tutorials, books, methodical recommendations for the professional training of history teachers, developed in the light of future activities in the current conditions for the creation of a pan-European educational space. The content provision of the pedagogical process involves the formation of future knowledge teachers of history in the system of knowledge: in historical, psychological and pedagogical disciplines; about the essence of modern European and world trends in education; formation of a system of professional skills and abilities.

Keywords: *pedagogical conditions, innovative activity, interactive environment, transdisciplinary approach.*

Стаття надішла до редакції 14.03.2018 р.

УДК 379.8:001.895

ІННА ЛЕЩЕНКО

Полтавський обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді

СТВОРЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЗАСОБАМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті визначено пріоритетні напрями діяльності закладу позашкільної освіти з метою здійснення модернізації освітнього середовища та спрямованості навчально-виховного процесу на забезпечення ефективності впровадження інноваційних форм та методів навчання і виховання у системі позашкільної освіти в регіоні.

Ключові слова: інноваційний освітній процес, модернізація освітнього середовища, позашкільна освіта, навчально-виховний процес, інноваційні форми та методи навчання і виховання

У сучасному соціально-економічному середовищі, яке постійно змінюється, рівень освіти залежить від багатьох чинників. Головними з них є результативність впровадження технологій навчання, що ґрунтуються на нових методологічних засадах, сучасних дидактичних принципах та психолого-педагогічних теоріях, а також вміння застосовувати інноваційні форми та методи навчання і виховання.

Одним із завдань сучасної освіти є розкриття потенціалу всіх учасників педагогічного процесу, надання їм можливостей прояву творчих здібностей. Вирішення цих завдань неможливе без здійснення змін в освітніх процесах, у зв'язку з чим з'являються різні інноваційні форми в освітній системі.

Однак сучасний стан системи освіти не задовольняє багатьох педагогів, які в ній працюють. Прагнення до змін, зняття певних обмежень на інноваційну діяльність сприяли зародженню широкого інноваційного руху в системі освіти. Неабиякі можливості для якісних змін в освіті пов'язані з інтенсивним розвитком засобів комунікації, інформаційних та мультимедійних технологій (Химинець, Сивохоп & Петрус, 2006).

Процес упровадження педагогічних інновацій, творчий пошук суттєво залежать від морально-психологічного клімату у педагогічному колективі позашкільного навчального закладу, матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних та естетичних умов праці. В організації інноваційних пошуків важливим є вибір актуальної науково-педагогічної теми, чітке формулювання мети і завдань творчої діяльності як усього колективу, так і кожного педагога зокрема (Туркот, 2011).

Науково-теоретичною основою навчально-розвивальної та виховної діяльності сучасних позашкільних навчальних закладів є: педагогічна спадщина С.Русової, В.Сухомлинського, К.Ушинського; праці Л.Виготського, Д.Ельконіна, В.Роменця, С.Рубінштейна з проблем формування творчої особистості; В.Давидова, П.Гальперіна, А.Запорожця, О.Леонтєва щодо теорії розвиваючого навчання; І.Бежа, В.Вербицького, В.Рибалки, Г.Костюка, С.Максименко, В.Мачуського, В.Моляко, В.Паламарчук, Г.Пустовіта, А.Сиротенка з проблем виховання та розвитку особистості в шкільному та позашкільному навчальному процесі; Ю.Жука, В.Бикова щодо дослідження процесів формування та розвитку навчально-виховного середовища та освітнього соціуму як його невід'ємної складової; В.Вербицького, Г.Пустовіта з проблем екологічного виховання; Л.Ковбасенко, Р.Науменко, Л.Павлової, Г.Пустовіта, Т.Суценко щодо організаційно-педагогічних засад діяльності позашкільних навчальних закладів (Розвиток..., 2008; Тихенко & Ніколаєнко, 2007).

Професіоналізм педагога і входження його в інноваційний режим роботи неможливі без творчого самовизначення, в якому провідну роль відіграє його налаштованість на самовдосконалення, самоосвіту, саморозвиток, без чого неможливе забезпечення нової якості освіти (Химинець & Кірик, 2008).

Педагогами Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді в роботі з дітьми застосовується особистісно-орієнтоване навчання та виховання, профільне навчання, технологія групової навчальної діяльності, інформаційні технології, здоров'язберігаючі технології навчання, проектне навчання, теорії проблемного навчання, інтерактивні технології, теорії ігрових технологій, тренінгові технології.

У структурі закладу працює обласна очно-заочна біологічна школа (ОЗБШ), обласна зимова наукова предметна школа та чотири відокремлені структурні підрозділи: обласний дитячо-юнацький оздоровчий табір «Еколог» для обдарованих та талановитих дітей і три філії: у Шишацькому, Полтавському та

Кобеляцькому районах.

Така розгалужена структура центру дає можливість популяризувати позашкільну освіту. Також це сприяє залученню до навчання значно більшої кількості дітей та учнівської молоді, особливо з районів.

Філії виконують усі функції районного позашкільного навчального закладу. У всіх філіях організовано навчально-виховний процес та координаційно-методичну роботу з педагогічними працівниками району.

Введення в структуру закладу обласної очно-заочної біологічної школи та обласної зимової наукової предметної школи дає можливість більш ефективно та поглиблено працювати з обдарованою учнівської молоддю. Вихованці активно долучаються до науково-дослідницької роботи, мають змогу під керівництвом науковців проводити дослідження у природі, брати участь в наукових експедиціях та польових практиках.

Однією з інноваційних форм роботи в закладі є застосування в навчально-виховному процесі методу проєктів. На нашу думку, це один з ефективних засобів розвитку пізнавальних та творчих здібностей вихованців.

Учнівський та педагогічний колектив Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді працювали над розробкою та реалізацією проєкту «Навчальна пасіка».

Метою та завданнями проєкту були: формування у дітей екологічної культури, дбайливого ставлення до природи, до всього живого; навчання дітей умінням і навичкам роботи з бджолами, використовуючи навчальний макет пасіки; розвиток пізнавального інтересу і спостережливості, прагнення пізнати рідну природу, її красу; позитивне ставлення до цінностей природи, готовність оберігати і відновлювати її; створення середовища для самореалізації та професійного самовизначення.

У Полтавському обласному еколого-натуралістичному центрі учнівської молоді значна увага приділяється бджільництву. Для вивчення основ бджільництва у закладі є всі умови: пасіка, навчальний кабінет «Бджільництво», а також спроектовано та втілено проєкт «Навчальна пасіка» для більш детального вивчення тем не тільки з дорослими дітьми, а й з малечю. Використання макету дозволяє залучити дітей до вивчення одного із найбільш цікавих і традиційних українських ремесел. Юннати мають змогу вивчати нові методи і прийоми пасічництва, ознайомлюються із властивостями продуктів бджільництва, дізнаються про особливості бджолої сім'ї хворобами бджіл і способами їх лікування, обговорюють питання необхідності охорони бджіл. Вихованці гуртків виготовляють і вдосконалюють пасічницький інвентар та обладнання.

Особливо важливе значення для юннатів має вироблення практичних навичок роботи з бджолами. Тому пізнавати ази пасічницької роботи допоможуть практичні заняття, під час яких керівник використовує макет навчальної пасіки. Його створення дає змогу наочно спостерігати за всіма роботами бджоляра, практично опинившись разом з ним на пасіці та усвідомити важливість охорони бджіл.

Навчальну пасіку мають змогу відвідувати кожного дня вихованці закладу та учні шкіл міста Полтави. З моменту створення макету навчальну пасіку відвідало понад 1500 дітей з 1 по 11 класи.

Серед поширених сьогодні педагогічних технологій особливе місце в процесі навчання займають тренінгові технології. Сутність їх полягає у тому, що навчальний процес відбувається за умов постійної активної взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу. Це можливо в повній мірі за умови впровадження у навчально-виховний процес саме тренінгових технологій. Моделювання життєвих ситуацій, використання ігрових методик, спільне вирішення проблем на основі аналізу – все це передбачає підготовку вихованців до самостійного життя, бо сприяє формуванню атмосфери співробітництва, взаємодії.

Під час тренінгу створюється неформальне, невимушене спілкування, яке відкриває перед групою безліч варіантів розвитку та розв'язання проблеми, заради якої вона зібралася. Як правило, учасники в захваті від тренінгових методів, тому що ці методи роблять процес навчання цікавим, не обтяжливим (Бевз & Главник, 2001).

Тренінгові технології – це система діяльності по відпрацюванню певних алгоритмів навчально-пізнавальних дій і способів розв'язання типових задач у ході навчання (тести, психологічні тренінги інтелектуального розвитку, розв'язання задач) (Дичківська, 2001).

Тренінгова форма навчання відрізняється від традиційної тим, що в групі відбувається взаємне навчання її учасників. Вони можуть обмінюватися особистими навичками роботи, пробувати нові прийоми. За допомогою тренінгу розвиваються здібності людини до навчання чи оволодіння нею будь-якими складними видами діяльності.

У Полтавському обласному еколого-натуралістичному центрі учнівської молоді досить активно застосовують тренінгові форми навчання. Але тренінги в нашому закладі проводять не тільки у звичному форматі, в кабінетах, але і на природі.

Програмою підготовки слухачів очно-заочної біологічної школи, після закінчення теоретичних курсів «Ботаніка», «Зоологія» та «Неорганічна хімія» передбачається польова екологічна практика. В рамках цієї практики з вихованцями проводять тренінгові заняття. Тренінги, що проводяться з вихованцями під час практики, мають на меті декілька завдань:

закріплення теоретичного матеріалу та вдосконалення набутих знань на практиці;

тренінгові заняття психологічного характеру, що дають змогу дітям не тільки відпочити, розслабитись, але і розкрити і проявити себе з іншого боку.

Варто відмітити позитивні зміни, які відбуваються в результаті застосування таких тренінгів:

- особистісні зміни;
- спілкування з однолітками (можливість обмінюватись думками, продуктивно працювати в команді);
- якісний відпочинок та оздоровлення;
- можливість отримати додаткові знання та навички.

Така методика проведення польової практики дає можливість учням очно-заочної біологічної школи закріпити та поглибити теоретичні та практичні знання з біології.

Як свідчить статистика, випускники очно-заочної біологічної школи при навчанні у вищому навчальному закладі (наприклад, педагогічному) дійсно відрізняються від інших студентів наявністю практичних навичок щодо роботи у природі: збору, гербаризації рослин, їх визначенню, є більш підготовленими до сприйняття і засвоєння програмового матеріалу з ботаніки, зоології, хімії, біології, медицини, а також у вмінні проявити себе як особистість.

Для вихованців на базі Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді проводять тренінгові заняття як для вивчення нового матеріалу, так і психологічні тренінги, в рамках яких діти мають змогу набути нових вмінь та навичок. Приклади тренінгів: «Вміння проявляти свої почуття», «Лідерство», «Тренінг ефективного спілкування», «Ми за здоровий спосіб життя», «Моя зовнішність (адекватне сприйняття самого себе)», «Формула гарного настрою», «Тренінг психологічного здоров'я», «Тренінг формування потреб у здоровому способі життя», «Я – маленький українець».

У позашкільних навчальних закладах особливе місце займають інтегровані заняття, які стимулюють різноманітні форми творчої співпраці гуртківців.

Великі можливості розкривають тематичні тижні, кількість і тематика яких постійно зростає. Традиційними стали «Тиждень біології», «Тиждень сільського господарства», «Тиждень екології», «Тиждень права». Тематичні тижні досить насичені та дають змогу проявити себе як педагогам, так і вихованцям закладу. В рамках тематичних тижнів для вихованців організовується безліч масових заходів, екологічних ігор, вікторин та брейн-рингів. Інформація про проведення тематичних тижнів широко висвітлюється в засобах масової інформації (міські газети, телерадіопередачі на телебаченні, інформація на сайті закладу) та інформаційно-методичному віснику.

Інтегроване заняття дає можливість учневі більш повно побачити картину явища та є потужним стимулятором розумової діяльності. Діти починають аналізувати, зіставляти, порівнювати, шукати зв'язки між предметами і явищами. В кінці такого заняття всі учасники повинні самостійно позначити ті міжпредметні зв'язки, заради яких і планувалося заняття. Тобто мета повинна бути досягнута. На етапі закріплення педагог повинен це побачити, тому вправи цього моменту уроку повинні бути найбільш яскравими, конкретними, придатними для індивідуальної роботи.

Однією з потужних та ефективних форм організації навчальної роботи є екскурсії. Поєднавши екскурсійну та педагогічну роботу ми на разі застосовуємо інноваційну форму роботи – екскурсійну педагогіку. Вона передбачає: проведення інтегрованих занять, тренінгів на території екологічної стежки; використання екологічних стежок для оздоровлення та відпочинку (на територіях дитячо-оздоровчих таборів); проведення різноманітних екологічних акцій та реалізації проектів; активне використання даних територій для патріотичного та екологічного виховання дітей та учнівської молоді.

Цікава екологічна стежка функціонує на території геологічної пам'ятки природи «Бутова гора» у Шишацькому районі Полтавської області. Вона була створена в 1995 році. Це один із смарагдів Полтавської землі. Навчальна екологічна стежина запрошує пройти там, де царить краса. Щоліта схилами Бутової гори мандрують юні екологи району та області, науковці, вчителі. Природне багатство перетворює це місце в лабораторію для наукових досліджень. Вона є своєрідним навчально-просвітницьким «кабінетом» у природних умовах. На цій екологічній стежці в останні роки завдання своєї польової практики з біології відпрацьовують вихованці очно-заочної біологічної школи Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді. До того ж, на маршруті стежки мають можливість відпрацьовувати заняття серед природи вихованці Шишацької філії Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді.

Введення інновацій у структуру Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді дало свої позитивні результати, а саме:

збільшився відсоток дітей, залучених до позашкільної освіти, зокрема у районах;

в області збільшилась кількість старшокласників, залучених до науково-дослідницької роботи у галузі біології та хімії;

якісно покращився процес оздоровлення та відпочинку обдарованих і талановитих дітей та учнівської молоді.

Інновації характерні для будь-якої професійної діяльності людини і тому природно стають предметом вивчення, аналізу та впровадження. Інновації є результатом наукових пошуків, передового педагогічного досвіду. Цей процес не є стихійним, він потребує управління.

При всьому різноманітті технологій навчання: дидактичних, комп'ютерних, проблемних – реалізація провідних педагогічних функцій залишається за педагогом. З упровадженням у навчально-виховний процес сучасних технологій педагог все більш освоює функції радника. Це вимагає від нього спеціальної психолого-педагогічної підготовки, оскільки у професійній діяльності реалізуються не тільки спеціальні, предметні знання, але й сучасні знання в галузі педагогіки і психології, технології навчання і виховання. На цій базі формується готовність до сприйняття, оцінки та реалізації педагогічних інновацій.

Список використаних джерел

- Бевз В. Основні положення щодо проведення тренінгів. – [Електронний ресурс] / В. Бевз, О. Главник К.: Плеяди, 2005.
- Бичков А. В. Інноваційна культура / А. В. Бичков // Профільна школа, 2005. – № 6. – С. 33.
- Буйницька О.П. «Інформаційні технології та технічні засоби навчання» Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 240 с.
- Вохмянін С. М. За системою Марії Монтессорі / С.М. Вохмянін // Педагогічний вісник. – 2002. – № 8 (299). – С.7.
- Грабовська Т.І., Талапканіч М.І., Химинець В.В. Інноваційний розвиток освіти: особливості, тенденції, перспективи. – Ужгород, 2006.-232 с.
- Дичківська І.М. Основні педагогічної інноватики: Навчальний посібник. – Рівне:РЛГУ, 2001.– 233 с.
- Педагогіка вищої школи: навч. посібник / Т. І. Туркот. – К.: Кондор, 2011. – 628 с.
- Проекти в початковій школі: тематика та розробки занять/ упоряд.: О.Онопрієнко, О.Кондратюк. – К.: Шк. світ, 2007. – 128 с.
- Розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в креативному позашкільному навчально-виховному мікросоціумі. З досвіду роботи Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю / Бондар Л.М., Перепелиця Н.В., Сидоренко Н.Ю. [за ред. Л.В. Тихенко] – Суми : Нота-бене – 2008 р. - 68 с.
- Сумець О.М. Товарна інноваційна політика: навч. посіб. / О.М. Сумець, Є.М. Ігнатова; МОН України. – К. : Хай-Тек Прес, 2010. - 367 с.
- Тихенко Л.В., Ніколаєнко С.І. Розвиток творчих здібностей учнівської молоді в освітньо-виховній системі «Мала академія наук України»: навч.-метод. посібн. / Л.В. Тихенко, С.І. Ніколаєнко – Суми : Університетська книга, 2007. - 120 с.
- Химинець В.В. Інновації в сучасній школі. – Ужгород, 2004. – 168 с.
- Химинець В.В., Сивохоп Я.М., Петрус В.В. Психолого-педагогічні аспекти інноваційних технологій. – Ужгород, 2006. – 148 с.
- Химинець В.В. Інноваційно-освітня діяльність.– Ужгород, 2007. – 364 с.
- Химинець В.В., Кірик М.Ю. Інновації в початковій школі. – Ужгород, 2008. – 344 с.
- Інновації [Електронний ресурс]. – Режим доступу до URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97>
- Інновації в освіті [Електронний ресурс]. – Режим доступу до URL: <http://readbookz.com/book/172/5545.html>

References

- Bevz V. Osnovni polozhennia shchodo provedennia treninhiv, [Elektronnyi resurs] / V. Bevz, O. Hlavnik // Vydavnytstvo «Pleiady»
- Bychkov A. V. Innovatsiina kultura / A. V. Bychkov // Profilna shkola, 2005. – № 6. – S. 33.
- Buynitska O.P. «Informatsiini tekhnologii ta tekhnichni zasoby navchannia» Navch. posib. – K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2012. – 240 s.
- Vokhmianin S. M. Za systemoiu Marii Montessori / S.M. Vokhmianin // Pedagogichni visnyk. – 2002. – № 8 (299). – S.7.
- Hrabovska T.I., Talapkanych M.I., Khymynets V.V. Innovatsiinyi rozvytok osvity: osoblyvosti, tendentsii, perspektyvy. – Uzhhorod, 2006.-232 s.
- Dychkivska I.M. Osnovny pedagogichnoi innovatyky: Navchalnyi posibnyk. – Rivne:RLHU, 2001.– 233 s.
- Pedahohika vyshchoi shkoly: navch. posibnyk / T. I. Turkot. – K.: Kondor, 2011. – 628 s.
- Proekty v pochatkovii shkoli: tematyka ta rozrobky zaniat/ uporiad.: O.Onopriienko, O.Kondratiuk. – K.: Shk. svet, 2007. – 128 s.
- Rozvytok tvorchykh zdibnostei ditei ta uchnivskoi molodi v kreatyvnomu pozashkilnomu navchalno-vykhovnomu mikrosotsiumi. Z dosvidu roboty Sumskoho oblasnoho tsentru pozashkilnoi osvity ta roboty z talanovitoiu moloddiu / Bondar L.M., Perepelytsia N.V., Sydorenko N.Iu. [za red. L.V. Tykhenko] – Sumy : Nota-bene – 2008 r. - 68 s.
- Sumets O.M. Tovarna innovatsiina polityka: navch. posib. / O.M. Sumets, Ye.M. Ihnatova; MON Ukrainy. – K. : Khai-Tek Pres, 2010. - 367 s.
- Tykhenko L.V., Nikolaienko S.I. Rozvytok tvorchykh zdibnostei uchnivskoi molodi v osvithno-vykhovnii systemi «Mala akademiia nauk Ukrainy»: navch.-metod. posibn. / L.V. Tykhenko, S.I. Nikolaienko – Sumy : Universytetska knyha, 2007. - 120 s.
- Khymynets V.V. Innovatsii v suchasni shkoli. – Uzhhorod, 2004. – 168 s.
- Khymynets V.V., Syvokhop Ya.M., Petrus V.V. Psykholoho-pedahohichni aspekty innovatsiinykh tekhnologii. – Uzhhorod, 2006. – 148 s.
- Khymynets V.V. Innovatsiino-osvitnia diialnist.– Uzhhorod, 2007. – 364 s.
- Khymynets V.V., Kiryk M.Iu. Innovatsii v pochatkovii shkoli. – Uzhhorod, 2008. – 344 s.

Innovatsii [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu do URL:
<http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97>
Innovatsii v osviti [Elektronnyi resurs]. – Rezhyim dostupu do URL: <http://readbookz.com/book/172/5545.html>

LESHCHENKO I.

Poltava Regional Ecological and Naturalistic Center of Student Youth, Ukraine

CREATION OF AN INNOVATIVE EDUCATIONAL SPACE BY MEANS OF INTRODUCTION OF INNOVATIVE FORMS AND METHODS OF EDUCATION AND UPBRINGING IN CONDITIONS OF AN OUT-OF-SCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTION

The article defines the priority directions of activity out-of-school education with the purpose of modernization of the educational environment and orientation of the educational process to ensure the effective implementation of innovative forms and methods of education and upbringing in the system of extracurricular education in the region.

The introduction of innovations into the structure of the Poltava regional ecological and naturalistic center of student youth has given its positive results, namely: increased the percentage of children involved in extracurricular education, particularly in the districts; the region has increased the number of senior pupils involved in research in the field of biology and chemistry; the process of recovery and restoration of gifted and talented children and pupils' youth has improved qualitatively.

Key words: *innovative educational process, modernization of educational environment, extracurricular education, educational process, innovative forms and methods of education and upbringing*

Стаття надійшла до редакції 15.02.2018 р.

УДК 378.015

ЯРОСЛАВА ЛОГВІНОВА

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький

ТЕХНОЛОГІЯ КОЛЕКТИВНИХ ТВОРЧИХ СПРАВ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА

У статті розглянуто значення технології колективних творчих справ для набуття досвіду творчої екологічної діяльності з метою формування екологічної компетентності студентів магістратури. Наголошено на необхідності реалізації принципових положень для успішної підготовки та проведення колективних заходів екологічного спрямування.

Ключові слова: екологічна компетентність, творчість студентів, колективна творча справа, майбутній викладач, екологічна діяльність.

Постановка проблеми, її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Споживацький характер у відносинах людини з природою, що має місце на даному етапі розвитку суспільства, ставить перед освітою ряд проблем, основною з яких є підготовка кваліфікованих, екологічно компетентних фахівців, здатних своєю професійною діяльністю попередити руйнування природного середовища, оптимізувати взаємовідносини у системі «суспільство-природа» на засадах гуманізму та сприйняття природи як цінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми. Питання формування екологічної компетентності особистості стали предметом досліджень Д. Єрмакова, Л. Лук'янової, О. Максимович, Н. Пустовіт, Л. Руденко, Л. Перфілової, О. Пруцакової, Л. Титаренко, у яких наголошується на діяльнісному характері компетентності загалом та екологічної зокрема. Процес розвитку творчого потенціалу студентів розглядали у своїх працях А. Алексюк, В. Бондар, М. Євтух, І. Зязюн, Н. Кузьміна, Н. Ничкало, В. Семиченко, В. Сластьонін, формування готовності майбутнього вчителя до творчості порушували Н.Бружукова, З.Левчук.

Проте питання використання технології колективних творчих справ для набуття досвіду творчого вирішення студентами магістратури локальних екологічних проблем потребує подальшого вивчення.

Метою статті є розгляд значення технології колективної творчої справи для набуття досвіду творчої екологічної діяльності з метою формування екологічної компетентності студентів магістратури.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Екологічна компетентність розглядається як системна інтегративна якість особистості, яка визначається сукупністю здатностей вирішувати проблеми і завдання різного рівня складності, що виникають у побуті і професійній діяльності, на основі сформованого ціннісного ставлення до природи, знань, освітнього і життєвого досвіду, індивідуальних здібностей, потреб і мотивів (Формування..., 2010, с. 107).

Для успішного формування екологічної компетентності майбутнього викладача важливим є: опанування змістом дисциплін екологічного спрямування, формуванні їхньої ціннісної сфери, набутті умінь творчо застосовувати здобуті знання на практиці у процесі вирішення екологічних проблем локального рівня.

Саме розвиток творчих рис та творчої спрямованості особистості дозволяє студентові усвідомити, а в подальшому, передбачивши можливі наслідки власної поведінки у довкіллі, творчо підійти до організації власної діяльності з його охорони (Пустовіт, 2003, с.185).

Психолого-педагогічні дослідження доводять, що юнацькі роки є сприятливими для розвитку творчих здібностей, і насамперед це стосується навчання, якщо воно організовано належним чином.

Поряд з тим умови вищого навчального закладу не завжди спрямовані на формування досвіду творчого застосування знань для вирішення екологічних проблем загалом і на локальному рівні зокрема. Тому, у процесі професійної підготовки важливим є створення умов, за яких особистість мала б змогу набути досвіду використання набутих знань для вирішення конкретних екологічних ситуацій, відчутти їх дієвість та практичну цінність.

В основному, академічні завдання, які пропонуються для виконання студентам під час вивчення навчальних дисциплін, характеризуються однозначністю відповіді. Екологічні проблеми чи ситуації, з якими студенти стикаються у повсякденній побутовій чи професійній діяльності, не мають однозначного варіанту їх вирішення. Залежно від ситуації та обставин людина має самостійно обрати найбільш доцільний із варіантів їх розв'язання чи запропонувати свій власний. На даному етапі особистість має проявити творчість, аби досягти позитивного результату.

Аналіз психолого-педагогічних джерел дав змогу констатувати наявність різних поглядів на поняття «творчість», що можна пояснити приналежністю дослідників до різних галузей наук, напрямків дослідження в одній галузі.

Так, у сучасному психологічному словнику творчість розглядається як «діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей. Творчість передбачає наявність у особистості здібностей, мотивів, знань і вмінь (Кр. пс. словарь, 2005, с. 351). У педагогічних словниках знаходимо тлумачення творчості, як діяльності людини, що «здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення»; «явище, яке охоплює пізнавальну діяльність і дозволяє побачити деякі проблемні ситуації по-новому» (Довідник, 2002, с. 166). Основним у творчості є насамперед оригінальність, новизна в діяльності, відмінність від створеного раніше, вже відомого.

Однією з основних якостей творчої діяльності є прагнення до оригінального, нового, заперечення звичного. Іншою важливою рисою творчої особистості є високий рівень знань і вмінь аналізувати явища, порівнювати їх один з одним. Але одного лише сприйняття мало – творчість передбачає і велику завзяту роботу.

Таким чином, істотними ознаками творчої діяльності, за якими її можна відрізнити від репродуктивної, тобто нетворчої діяльності, є новизна та соціальна значущість її продуктів. Ці ознаки кінцевих продуктів діяльності виступають критеріями її творчого характеру.

Досвіду творчого застосування екологічних знань на практиці магістранти набувають під час аудиторних занять та у позааудиторній діяльності. Остання має ширші можливості у даному напрямку, оскільки пов'язана із місцевими екологічними умовами, які мають життєво важливе значення для громади, членами якої є самі студенти. У процесі такої діяльності відбувається розширення безпосередніх контактів з природою, а спостереження за наслідками антропогенного впливу, їх оцінка, особиста участь у дослідницькій та природоохоронній роботі сприяє формуванню у особистості таких якостей як співпереживання, любов до природи, відчуття відповідальності за свої вчинки.

Таким чином, можна говорити про діяльнісний підхід як провідний чинник у формуванні екологічної компетентності студентів. З цієї метою вважаємо за доцільне здійснювати екологічне виховання студентів за технологією колективної творчої діяльності, що заснована на позитивній діяльнісній активності і колективному авторстві.

Головна ідея методики колективного творчого виховання полягає у формуванні особистості через єдиний виховний колектив. Колективні творчі справи – це вияв життєво-практичної громадської турботи про поліпшення спільного життя оточуючого середовища, сукупність певних дій на загальну користь.

Організаційними постулатами та методичними ідеями технології колективних творчих справ є: поєднання індивідуальної та колективної творчості, колективна організація єдиної справи, добровільна участь у ній,

свобода вибору видів і форм діяльності, відповідальність кожного за результат спільної справи, творча співдружність студентів і викладача, що забезпечує генерацію нових ідей, самовдосконалення особистості в колективі і розвиток колективу під впливом творчих та обдарованих лідерів.

Основний педагогічний результат технології під час її використання у екологічному вихованні – розвиток екологічної свідомості та здібностей студентів до творчості природоохоронної діяльності.

Погоджуємося із думкою Л.Руденко, щодо доцільності і результативності використання технології колективної творчої діяльності для проведення заходів екологічного спрямування. Для того, щоб такі заходи справді стали колективними важливо дотримуватись наступних правил:

1. Підготовчою роботою перед початком колективної творчої справи зі студентами проводиться бесіда, під час якої перед ними ставиться певна проблема, для розв'язання якої необхідно організувати та провести певний колективний захід. Далі здійснюється спільне його обговорення.

2. Колективне планування – це колективне уточнення мети діяльності колективу, колективний збір інформації, колективний аналіз зібраної інформації, її узагальнення, визначення завдань і справ. Це загальний збір-старт, на якому з'ясовуються питання: для кого проводиться справа, як, де і коли краще її провести, хто і разом з ким бере в ній участь, хто керуватиме, як розбитися на творчі мікрогрупи.

3. Надалі здійснюється спільна підготовка визначеної колективної діяльності, а також координується підготовча робота загалом. Позиція викладача на цьому етапі – не тільки бути разом з вихованцями, а й творити спільно з ними, допомагати в разі необхідності, всіляко підтримувати та заохочувати їх.

4. При проведенні колективної творчої діяльності (заходу) кожна підгрупа студентів (чи група) демонструє всьому колективу результати своєї роботи або залучає до неї інших. Важливо, щоб усі були активними учасниками творчої роботи, а отже, зацікавленими у досягненні позитивних результатів.

5. Колективне підбиття підсумків є аналізом на рівні творчих мікрогруп: що вдалося зробити і завдяки чому, що варто використовувати надалі. Як можна діяти по-іншому; на загальних підсумкових зборах рада формує колективну оцінку.

6. У подальшій роботі доцільно використати результати проведеного аналізу та пропозиції студентів щодо проектування нових колективних творчих справ (Руденко, 2007, с. 22).

Для успішної підготовки та проведення колективної творчої екологічної справи треба дотримуватись наступних принципових положень:

соціальна спрямованість колективної творчої справи – колективна справа повинна бути направлена на збереження біорізноманіття, охорону та примноження багатств навколишнього середовища для забезпечення існування наступних поколінь;

відношення турботи – постійна взаємна допомога, турбота членів колективу про підтримання екологічної рівноваги у триаді «особистість - суспільство - природа». У такому випадку вимоги ставить не викладач, а справа, якою займаються студенти;

поділ групи на мікрогрупи, кожна з яких має своє завдання, може пропонувати та обґрунтовувати переваги власного варіанту вирішення завдань справи;

підготовка та проведення колективної творчої справи сприяє розвитку організаторських та творчих здібностей;

чергування видів діяльності для кожного студента досягається як різноманітністю завдань, які треба вирішити у процесі справи, так і зміною доручень у процесі підготовки та проведення справи. Таким чином, створюються сприятливі умови для набуття кожним студентом знань, умінь, навичок, організаторських та творчих здібностей, набуття досвіду екологічної діяльності, утвердження віри у свої сили;

створення ради справи, функціями якої є підготовка та проведення справи. Участь студентів у такій раді забезпечує розвиток почуття відповідальності за результати власних рішень у природі.

Основними умовами, дотримання яких забезпечує ефективність колективних творчих справ, є: єдність життєво-практичного та виховного спрямування для поліпшення життя всередині колективу та навколишнього життя; творчий характер кожної справи: здійснення безперервного пошуку найкращих рішень життєво важливих завдань на всіх стадіях організації; єдність окремих стадій організації кожної справи.

Мотивами до вияву студентом творчості під час екологічної діяльності у такій справі може стати прагнення до гармонійних стосунків з природним середовищем та встановлення гармонії між його об'єктами. Особистість, що має відчуття гармонії буде завжди реагувати на відхилення від неї, тобто відчувати дисгармонію. Це відчуття слугує спонукую до пошуку шляхів її усунення.

Зрозуміло, що в одному колективі, що займається творчою справою, знаходяться студенти із різним рівнем відчуття гармонії і творчим потенціалом. Особистість, що має високий творчий потенціал, помічає відповідні проблеми на локальному, регіональному рівнях, на основі аналізу ситуації та наявних знань самостійно пропонує можливі шляхи їх вирішення, тобто досягнення гармонії. Такі студенти у колективі зазвичай є лідерами, прикладом для наслідування для інших

Інші студенти, з нижчим творчим потенціалом та менш розвинутими творчими здібностями, здатні до розв'язання екологічних проблем за умови їх спрямування на пошук можливих варіантів рішень. У процесі

реалізації справи вони набувають відчуття впевненості у своїх силах для розв'язання екологічних проблем, що може стати спонукою для подальшої роботи у даному напрямі. Дана обставина сприяє формуванню екологічної особистості кожного члену справи через єдиний виховний колектив.

Важливим для формування екологічної компетентності є й те, що на кожній стадії здійснення колективної творчої справи і студенти, і педагоги ведуть пошук найкращих шляхів вирішення спільного завдання; бо справа не робиться за шаблоном, а завжди розкриває нові можливості її учасників. Сила кожної колективної творчої справи полягає в тому, що вона вимагає творчого пошуку.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок із напрямку. Таким чином, використання технології колективних творчих справ для формування екологічної компетентності майбутнього викладача надає можливість у кожній «справі» реалізовувати різноманітну колективну діяльність екологічного спрямування з урахуванням потреб, інтересів, можливостей та творчого потенціалу студентів, спрямовану на перетворення довкілля, турботу про оточуючих і природу, сприяє розвитку екологічної свідомості студентів, їх прагнення до творчості природоохоронної діяльності.

Список використаних джерел

- Довідник з педагогіки і психології: [навчальний посібник для викладачів, аспірантів та студентів педагогічних навчальних закладів] / О. В. Скрипченко, Т. М. Лисянська, Л. О. Скрипченко. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – 216 с
- Краткий психологический словарь / сост. Л. А. Карпенко; [под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – 2-е изд., расш. испр. и доп. – М. : Политиздат, 2005. – 431 с.
- Пустовіт Г. П. Формування ціннісного ставлення до природи як етап розвитку творчої особистості / Г. П. Пустовіт // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: Наук. зб. / Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. – К., 2003. – Вип. 6. – С. 184–188.
- Руденко Л. Колективна творча діяльність як технологія виховання екологічної компетентності учнів / Л. Руденко // Рідна школа. – 2007. – № 11–12. – С. 22
- Формування професійної компетентності фахівця сфери послуг і туризму: навчально-методичний посібник / [В.Т.Лозовецька, Л.Б.Лук'янова, Л.В.Козак та ін.]. За заг ред. Лозовецької В.Т. – К., 2010. – 382с.

References

- Dovidnyk z pedahohiky i psykhohohii: [navchalnyi posibnyk dlia vykladachiv, aspirantiv ta studentiv pedahohichnykh navchalnykh zakladiv] / O. V. Skrypchenko, T. M. Lysianska, L. O. Skrypchenko. – K. : Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2002. – 216 s
- Kratkyi psykhohohycheskyi slovar / sost. L. A. Karpenko; [pod obshch. red. A. V. Petrovskoho, M. H. Yaroshevskoho]. – 2-e yzd., rassh. yspr. y dop. – M. : Polytyzdat, 2005. – 431 s.
- Pustovit H. P. Formuvannya tsinnisnoho stavlennia do pryrody yak etap rozvytku tvorchoi osobystosti / H. P. Pustovit // Psykhohoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly: Nauk. zb. / Uman. derzh. ped. un-t im. P. Tychyny. – K., 2003. – Vyp. 6. – S. 184–188.
- Rudenko L. Kolektyvna tvorcha diialnist yak tekhnolohiia vykhovannia ekolohichnoi kompetentnosti uchniv / L. Rudenko // Ridna shkola. – 2007. – № 11–12. – S. 22
- Formuvannya profesiinoini kompetentnosti fakhivtsia sfery posluh i turyzmu: navchalno-metodychnyi posibnyk / [V.T.Lozovetska, L.B.Lukianova, L.V.Kozak ta in.]. Za zah red. Lozovetskoi V.T. – K., 2010. – 382s.

LOGVINOVA YA.

Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko, Kropivnitsky, Ukraine

TECHNOLOGY OF COLLECTIVE CREATIVE WORK IN THE FORMATION OF THE ECOLOGICAL COMPETENCE OF THE FUTURE TEACHER

The article is devoted to the formation of the ecological competence of the future teacher in the process of collective creative activity. The concepts of "ecological competency", "collective creative work", "creativity" of professional development of university teachers have been analyzed.

Ecological competence is the quality of the individual, which includes the ability to solve problems and problems of various levels of complexity, arising in the home and professional activities. The basis for the formation of ecological competence is the value attitude to nature, the availability of knowledge, educational and life experience, individual abilities, needs and motives. To form the ecological competence of the future teacher it is necessary to have strong environmental knowledge, to understand nature as a value, to have the experience of creatively using environmental knowledge to solve environmental problems at the local level.

The article deals with the concept of "creativity", "creative activity". The main features of creative activity are the novelty and social significance of its products. The importance of using the technology of collective creative works for forming the ecological competence of the future teacher is emphasized. The main idea of the method of collective creative education is the formation of a person through a single educational group. Collective creative affairs is a manifestation of public concern about environmental improvement, a combination of certain actions to the general good.

Collective creative ecological business consists of stages: preparation of a teacher, creation of a council of affairs, collective preparation of a case, carrying out of ecological activity, the results of the case.

Key words: ecological competence, creativity of students, collective creative work, future teacher, ecological activity.

Стаття надійшла до редакції 26.02. 2018 р.

УДК 378.03

ПОЛІНА МАГДА

Бахмутський коледж мистецтв ім. І. Карабиця, Бахмут, Україна

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ОСВІТИ

У статті подано аналіз висвітлення в науковому просторі (філософські, соціологічні, педагогічні, психологічні концепції) проблеми формування ціннісних орієнтацій учителів музики на тлі завдання філософії освіти: формувати особистість нового типу з космічно-планетарним світоглядом; виокремлено суперечності цього процесу та висунуто гіпотези щодо їх розв'язання у колі предметів соціально-гуманітарного циклу.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, космічно-планетарний світогляд, творчо-гуманітарний тип особистості.

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року ключовим завданням освіти ХХІ століття називає розвиток мислення, орієнтованого на майбутнє. Як мета стратегії виступає підвищення конкурентоспроможності доступної освіти та забезпечення особистісного розвитку людини. Серед напрямків реалізації вказаних цілей переважають ті, що орієнтують на реформування законодавства, удосконалення структури системи освіти, модернізацію змісту та інформатизацію освіти, модернізацію управління, міжнародне партнерство, національний моніторинг та оцінку системи освіти. Але не можна не наголосити на тому, що робота вчителів на місцях є, мабуть, найважливішою ланкою у формуванні і розвитку мислення особистості молодого покоління, і формування особистості творчо-гуманітарного типу, що є завданням і філософії освіти також. Відмінністю такої особистості є, передусім, здатність до згуртування нації та поваги багатоманіття культур, наявність планетарно-космічного світогляду, здатність взаємодіяти в межах Землі і Всесвіту. Такі властивості забезпечує високий рівень розвитку свідомості, мозаїчний тип світогляду, який містить такі ціннісні орієнтації, що можуть забезпечити реалізацію морального та екологічного імперативів виживання людства на тлі глобальних проблем сучасності. Міністр освіти України Л. Гриневич особисто активізувала цей процес, підписавши 05.09.2017 року Закон України «Про освіту», у якому можна прослідкувати значно більшу орієнтацію на всебічний розвиток особистості, національну самоідентифікацію, самоосвіту, креативність та коучинг у галузі виховання та освіти. Він стосується реформи середньої освіти, професійно-технічної освіти у зв'язку з ринком праці, незалежної оцінки якості вищої освіти, інклюзивної освіти. Цей закон продовжує низку змін у системі управління в освіті, педагогічної свободи вчителя, обрання форм підвищення кваліфікації. Орієнтація освітнього процесу на європейський стандарт висуває додаткові вимоги до особистості майбутнього фахівця, одночасно стимулюючи національну самосвідомість та спрямованість молодого спеціаліста на якісну роботу над собою: на оволодіння внутрішньою і зовнішньою педагогічною технікою, розвиток і вдосконалення педагогічних здібностей, на безумовну гуманістичну спрямованість діяльності вчителя. У такій же мірі зазначене вище стосується і вчителя початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів, вчителя музики, який професійно залучає дітей до світу прекрасного, найактивніше формує естетичну свідомість вихованців, вчить бачити і оцінювати усі відтінки прекрасного і потворного не тільки в межах музичного матеріалу, а і у навколишній дійсності. Тому надзвичайно важливою проблемою є формування ціннісних орієнтацій у майбутніх вчителів музики, бо ця складова особистості є найважливішим щаблем професіоналізму і компетентності.

Метою статті є аналіз стану висвітлення проблеми формування ціннісних орієнтацій у майбутніх вчителів музики у науковому просторі та виокремлення суперечностей теоретичних та практичних напрацювань у межах розвитку освітньої підготовки вчителів шкіл естетичного виховання для подальшого їх розв'язання у межах нашого дослідження.

Аналіз наукових і методичних джерел із проблеми формування ціннісних орієнтацій у майбутніх вчителів свідчить про наявність значного фонду знань її аспектів. Витоки тлумачення понять «цінність», «ціннісні орієнтації» знаходяться у колі питань філософського знання, з ґрунту якого виросла переважна більшість соціально-економічних та гуманітарних наук. Філософія розглядає цінність як позитивну значущість тих або інших явищ в системі суспільно-історичної діяльності людини та як поняття, яке характеризує безумовні основи людського буття. Саме цінності визначають мету людського життя, вони є координаторами світобачення людини, сприяють стабільності, організованій діяльності, цілеспрямованості в житті. Таке тлумачення зустрічаємо у роботах І. Бичка, Л. Губерського, Є. Шевцова, І. Федух, І. Дьяконова [4]. У цих дослідженнях з різних боків розглядається природа ціннісних орієнтацій, процес їх формування, висвітлюються вищі духовні цінності, розглядається місце аксіології в системі наук та питання духовної досконалості людини, сфери здійснення цінностей. Проблему переконання людини у власній цінності порушують у своїх працях Ж.-П. Сартр, М. Хайдеггер, А. Камю, Е. Фромм, В. Соловйов, П. Юркевич, В. Орлов, А. і Б. Стругацькі, П. Коельо, Р. Бах, Я. Вишневський (Основи..., 2014) та інші. Роботам цих авторів властива неоднозначність у визначенні аксіологічного сенсу життя, спроби знайти альтернативні шляхи тлумачення основних категорій аксіології, суперечливість та опора на паліатив. Зате у працях цих письменників і філософів особливо акцентується увага на необхідності формування цінностей, що забезпечать виживання людства та його духовну еволюцію. Ця тенденція посилюється у теоріях Конфуція, Сократа, М. Кузанського, І. Канта, Г. Гегеля, Л. Фейєрбаха, М. Кінга, Г. Сковороди, М. Ганді, В. Винниченка, М. Казініка та ін. Зневіра у ціннісних орієнтаціях сучасної людини простежується у публікаціях представників постмодерну, у філософії трансгуманізму, сцієнтизму. Серед активних теоретиків такої думки – Д. Медведєв, Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Делез, Р. Рорті, Ж. Дерріда, Ж. Бордріяр, Ф. Кафка, С. К'єркегор, Дж. Апдайк, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер. Релігійно-філософське тлумачення цінностей у контексті окремих релігійних вчень або можливих процесів об'єднання релігій у планетарну на тлі наближення людини до божественної сутності розкрито у Біблії, творах Д. Андрєєва, О. Блаватської, С. Лазарева, Л. Віїлми, Т. де Шардена, Г. Ващенко, О. Меня.

Соціологія розглядає механізми та фактори прояву ціннісних орієнтацій особистості у контексті взаємодії в соціумі. Аналіз комплексу цих проявів та чинників впливу на них посідає чільне місце у роботах таких науковців: Д. Щєпова, С. Святненко, О. Виноградов, О. Целякова, В. Козлов, Л. Котлова, Д. Леонтьєв, Л. Мітіна, Т. Бутківська, В. Денисенко. Визначення ціннісних орієнтацій як важелів соціальної самоідентифікації подане у працях Л. Сокурянської, Е. Фаустова, Н. Черниш, Н. Антонової, Л. Коберник, С. Шварца. Напрями трансформації та розвитку цінностей сучасної молоді під впливом соціальних механізмів досліджують І. Бех, І. Кононов, Н. Караульна, Н. Корепанова, В. Алексєєва, Л. Антилогова, О. Донцов, А. Іващенко, В. Ядов. Системний підхід до проблеми цінностей людини на тлі соціологічного дослідження розробляють Т. Парсонс, І. Попова, І. Суріна, М. Яницький, М. Афанасьєв, С. Кримський, М. Шимкевич, В. Гаврилюк, Н. Трикоз, Н. Головатий, Т. Заславська, В. Васютинський. У цих дослідженнях висвітлюються ціннісно-орієнтаційні площини сучасного українського суспільства, соціально-ціннісні орієнтації молоді на межі ХХ-ХХІ століть, динаміка ціннісних орієнтацій у період соціальних трансформацій та особливості комунікаційних уподобань молоді у залежності від типу індивідуальної ціннісної системи. Вікова категорія об'єктів дослідження у цих працях соціологів переважно охоплює межі від шістнадцяти до п'ятдесяти шести років, а професійний зріз досліджуваного матеріалу надзвичайно широкий і полінаціональний. Підходи до прояву ціннісних орієнтацій у процесі інтеракції висвітлюються у соціологічних дослідженнях Ч. Кулі, Т. Міда, Е. Росса, Р. Парка, М. Проу. Їх матеріали дають змогу здійснити поділ студентської молоді Заходу на типи за мотиваційною спрямованістю навчання у ЗВО, серед яких наявні й майбутні викладачі, науковці, суспільні діячі.

Як складові спрямованості особистості у її структурі ціннісні орієнтації витлумачено у психології такими науковцями: А. Асмоловим, І. Бехом, В. Богословським, Л. Виготським, І. Вітенком, В. Крутецьким, К. Леонгардом, Р. Немовим, А. Петровським, О. Степановим, Л. Столяренко, В. Франклом, М. Фіцулою (Степанов & Фіцула, 2005) та ін. Цінності розглядаються у психологічних концепціях залежно від виду спрямованості (особистісної, колективістської чи ділової), провідного типу акцентуації, соціотипу особистості, класифікації мотивів. Самосвідомість та я-концепція особистості теж визнаються психологами як важливі чинники формування ціннісних орієнтацій. Серед сучасних досліджень ціннісних орієнтацій як складової особистісного та професійного становлення людини, життєвої самовизначеності особистості варто відмітити публікації та наукові праці К. Альбуханової, Є. Клімова, Ю. Лисенко, М. Боришевського, Е. Зеєра, О. Жируна, М. Шевчук, А. Бітуєвої, А. Хавіло, Д. Узнадзе, Л. Цибулько, О. Хорунжої, О. Крошки, О. Сидоренко (Сидоренко, 2002). У них наводяться статистичні дані останніх років про рівень сформованості моральних якостей студентів сьогодення та минулого століття у порівняльному аспекті, аналізується формувальний фон та вплив різноманітних чинників на аксіологічну складову особистості людини юнацького віку у процесі професійної орієнтації тощо.

Аналіз педагогічних праць із проблеми формування ціннісних орієнтацій у майбутніх вихователів свідчить про велику увагу до неї і те, що дійсний рівень сформованості аксіологічного рівня особистості вчителів різних спеціальностей є недосконалим. Класичний підхід до тлумачення ціннісних орієнтацій пропонують у

своїх працях Ю. Бабанський, Л. Асеев, Г. Акмамбетов, В. Блюмкін, Т. Пороховська, А. Титаренко, В. Сухомлинський, Б. Ананьєв, М. Каган, А. Здравомислов, А. Бакрадзе, В. Ольшанський, І. Попов та ін. У кінці ХХ століття проблема підготовки вчителя у педагогічному вузі досліджувалась також у напрямках вивчення професіограми вчителя – вивчали науковці О. Мороз, О. Киричук, А. Киричук, А. Вербицький, Н. Кузьміна, В. Сластьонін, О. Щербаков; психолого-педагогічні основи успішної професійної діяльності вчителя – Ш. Амонашвілі, О. Кондратюк, В. Карановський, А. Чалов; механізми професійної адаптації молодого педагога – О. Мороз, Г. Поленова; умови професійної майстерності майбутніх учителів – Ю. Азаров, Г. Грінченко, І. Зязюн, О. Мудрик; методичні пошуки шляхів і засобів ефективного професійного становлення вчителя в умовах педагогічного ЗВО – Є. Білозерцев, Л. Спирін, Р. Хмелюк, О. Падалка, А. Нісімчук, І. Смолюк, О. Шпак, А. Белкін, С. Силіна. У період розбудови української держави кількість публікацій, присвячена питанню формування ціннісних орієнтацій у майбутніх представників педагогічної професії збільшилась, оскільки був активізований і процес реформування української освіти, що висунуло нові вимоги до особистості, яка відповідає за формування світогляду юних громадян України. Так, професійні ціннісні орієнтації вчителів досліджували Г. Печерська, Н. Білоножко, В. Смиреньський, О. Будаговська, О. Побірченко; питання педагогічної майстерності – Т. Бельчева, С. Ізбаш, М. Елькін, О. Карпенко, С. Шарабан, а питання про градацію рис у професіограмі вчителя музики і художньої культури – К. Щедролосоєва (2010).

Попри існуючі дослідження, здійснені в галузі розв'язання проблеми формування ціннісних орієнтацій у майбутніх вчителів, теоретична та практична бази умов її формування саме у майбутніх вчителів початкових спеціалізованих навчальних закладів у процесі вивчення предметів гуманітарного та соціально-економічного циклів недостатньо розроблені і потребують докладного вивчення та систематизації. Актуальність дослідження проблеми очевидна в умовах реструктуризації, якої зазнали останнім часом дитячі музичні школи України, що були переорієнтовані на більш широкий спектр напрямків естетичного виховання (ПСМНЗ, ШЕВ). Як наслідок, постала вимога перед коледжами, що здійснюють підготовку в галузі знань 02 «Культура і мистецтво»: підготувати нові педагогічні кадри, вільні та ініціативні, креативні, з яскраво вираженою гуманістичною спрямованістю та розвинутим аксіологічним світоглядом, бо лише такий педагог може сформувати естетичну свідомість сучасної особистості, має здатність до само актуалізації та самовдосконалення.

Науковий аналіз теоретичних і практичних напрацювань із досліджуваної проблеми дозволив виявити певні суперечності між:

замовленням сучасного суспільства на підготовку творчо-гуманітарної особистості вчителя музики та недостатнім рівнем розробки аксіологічних засад формування майбутнього працівника школи естетичного виховання;

реформуванням сучасної системи професійної освіти та необхідністю успішного виконання майбутніми вчителями музики нових соціальних ролей, що потребує досконало сформованої ієрархії ціннісних орієнтацій;

ціннісним характером естетичного виховання й інтенсифікацією комерційних відносин у сфері його здійснення;

рівнем розроблення підходів до формування ціннісних орієнтацій у майбутніх вчителів музики та недостатнім методичним та практичним забезпеченням напрямів їх упровадження у навчально-виховний процес сучасних вітчизняних коледжів.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що досягнення ефективності формування ціннісних орієнтацій у майбутніх вчителів початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів в процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін забезпечуватиметься через змістовну розробку та створення у навчально-виховному процесі коледжу таких умов:

наповнення змісту навчальних дисциплін соціально-гуманітарного циклу аксіологічною тематикою, яка виходить у своїй меті з положення про пріоритетність формування у студентів коледжів мистецтв ціннісних орієнтацій як основи світогляду вчителя музики;

використання інтерактивних технологій, спрямованих на вдосконалення особистісно орієнтованого підходу до підвищення мотивації студентів коледжів для формування їхньої власної ієрархії цінностей;

орієнтація позааудиторної роботи зі студентською молоддю на створення педагогічних умов взаємодії викладача і студентів, поєднання різних форм і методів виховної діяльності, що забезпечують професійне становлення та саморозвиток майбутніх вчителів музики.

Отже, вектор нашого дослідження буде спрямований на розв'язання визначених вище суперечностей шляхом впровадження у навчально-виховний процес коледжів мистецтв трьох виокремлених умов та подальшу експериментальну перевірку результатів дослідження.

Список використаних джерел

Основи філософських знань: комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни / кол. авт.: П.М.Магда, Н.І.Рилік, Ю.Ф.Шибасєв. – К.: ДМЦ НЗКМУ, 2014. – 140с.

- Сидоренко О.Л. Освітній простір вищого навчального закладу як визначальний чинник формування фахівця нового типу // Педагогіка і психологія. – К.: Педагогічна думка, 2002. – Вип. 3. – С.98.
- Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки: навчальний посібник. – К.: Академвидав, 2005. – 520с.
- Філософія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ кол. авт.; за ред. Л.В.Губерського. – Х.: Фоліо, 2013. – 510с.
- Щедролюсева К.О. Професіограма вчителя музики і художньої культури // Вісник ХДПУ. – 2010. - №2. – С.332-337.
- Закон України «Про освіту» № 2145-VIII. П.Порошенко // Відомості Верховної Ради. – К., 2017. - №38-39. – Ст.380. – С.1. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/print1452712935661891>

References

- Osnovy filosofskykh znan: kompleks navchalno-metodychnoho zabezpechennia dystsypliny / kol. avt.: P.M.Mahda, N.I.Rylik, Yu.F.Shybaiev. – К.: DMTs NZKMU, 2014. – 140s.
- Sydorenko O.L. Osvitnii prostir vyshchoho navchalnoho zakladu yak vyznachalni chynnyk formuvannia fakhivtsia novoho typu // Pedagogika i psykholohiia. – К.: Pedagogichna dumka, 2002. – Вип. 3. – С.98.
- Stepanov O.M., Fitsula M.M. Osnovy psykholohii i pedagogiky: navchalnyi posibnyk. – К.: Akademydav, 2005. – 520s.
- Filosofii: Pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv/ kol. avt.; za red. L.V.Huberskoho. – Kh.: Folio, 2013. – 510s.
- Shchedrolosieva K.O. Profesiograma vchytelia muzyky i khudozhnoi kultury // Visnyk KhDPU. – 2010. - №2. – С.332-337.
- Zakon Ukrainy «Pro osvitu» № 2145-VIII. P.Poroshenko // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – К., 2017. - №38-39. – Ст.380. – С.1. - [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/print1452712935661891>

MAGDA P.

Bakhmut College of Arts named after I. Karabits, Ukraine

THE PROBLEM FORMATION OF AXIOLOGICAL VALUES TEACHERS OF MUSIC IN MODERN STAGE DEVELOPMENT OF EDUCATION

The analysis of scientific and methodological sources shows that there is a profound knowledge base of the various aspects of the problem under research, including philosophical, sociological, pedagogical and psychological spheres. The relevance of topic is quite evident in conditions of educational reforms and restructuring of the teaching-learning process. In this respect Ukrainian Colleges of Art face new tasks and priorities: to train highly qualified specialists with humanistic orientation and Planetary-cosmic type of world outlook. It is only a teacher with such world outlook who can form the aesthetic consciousness of modern personality and has ability to self-actualization and self-improvement.

Object of the research: process of socio-humanitarian training of prospective art school teachers as an integral constituent of the formation of their axiological values.

Scientific analysis of theoretical and practical researches of the problem under investigation has enabled to reveal certain contradictions between public order of today's society for the training of prospective art school teachers and insufficient level of the development of axiological foundations of the formation of a future teacher whose specialty is «Aesthetic Education».

Key words: *values, value orientations, cosmic-planetary worldview, creative and humanitarian type of personality.*

Стаття надійшла до редакції 11.03.2018 р.

УДК 378.147:004.056.5

СЕРГІЙ МЕЛЬНИК

СЕРГІЙ ВОСКОБОЙНІКОВ

Національна академія Служби безпеки України

ДМИТРО СТУПАК

Житомирський військовий інститут імені С. П. Корольова

ОПТИМІЗАЦІЯ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З КІБЕРБЕЗПЕКИ НА ОСНОВІ ІННОВАЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ІНТЕГРОВАНОГО ПІДХОДУ В СИСТЕМІ РЕАЛІЗАЦІЇ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ БЕЗПЕКИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Обґрунтовано оптимізацію фахової підготовки майбутніх фахівців з кібербезпеки на основі інноваційної педагогіки та інтегрованого підходу в системі реалізації ключових компетенцій безпеки в інформаційному суспільстві. Визначено, що специфіка фахової підготовки й формування професійної компетентності майбутніх фахівців з кібербезпеки зумовлює застосування інтегрованого підходу, що базується на міжпредметних зв'язках фахових і фундаментальних навчальних дисциплін та ефективного розподілу навчальних модулів в системі професійної підготовки з урахуванням модернізаційних освітніх змін, педагогічної інноватики та застосуванні інноваційних освітніх технологій для формування комплексної готовності до реалізації фахових компетенцій з кібербезпеки.

Ключові слова: інформаційна безпека, кібербезпека, фахова підготовка, інноваційних освітніх технологій, інтегрований підхід

Загальна постановка проблеми. Стан розвитку інформаційного суспільства та інформаційної інфраструктури України визначає професійні вимоги державних та приватних структур для підготовки фахівців у галузі інформаційної безпеки та кібербезпеки. Сфери професійної діяльності фахівців інформаційної безпеки протягом останніх трьох десятиліть суттєво розвиваються, а сфера кібербезпеки з 2000 року (Національна система кібербезпеки в Україні юридично визначається лише в 2016 році). Науковці та практикуючі фахівці галузі відзначають, що зміст концепції кібербезпеки охоплює не тільки технології, але, насамперед, людські ресурси. Експерти та представники установ, залучених до національної системи кібербезпеки України, відзначають актуальність та необхідність належного кадрового забезпечення фахівцями спеціальності «Кібербезпека».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зв'язку з політичною та економічною ситуацією в Україні професія фахівця із організації інформаційної безпеки, або фахівця по боротьбі з кіберзлочинністю, або фахівця з кібербезпеки, нині отримала широке розповсюдження. Відповідно, перед вищими навчальними закладами постає завдання задоволення зростаючого попиту українського суспільства на підготовку фахівців вищої кваліфікації в галузі інформаційної безпеки з високим рівнем володіння теорією та практикою. Проте досягнення високого ступеня професіоналізму можливе лише за умови належної фундаментальної освіти. Оскільки міжпредметні зв'язки є ефективним засобом формування практичних умінь і навичок застосування знань з однієї дисципліни при вивченні інших, то проблема інтеграції навчальних знань з базових та спеціальних дисциплін як чинник підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців є наразі актуальною (Коржова, 2017).

Розвиток інформаційних та комунікаційних технологій спричинив глибокі системні перетворення в інформаційному та кібернетичному просторах. Останній, в силу своєї специфіки, породжує нові загрози та виклики фахівцям з інформаційної безпеки. Інформаційно-комунікаційні технології стали нині потужною силою перетворення суспільного життя та інноваційного розвитку. Їх активне впровадження практично в усі сфери життєдіяльності міжнародної спільноти змінило останнім часом світову економіку й спричинило глибокі системні перетворення в глобальному інформаційному та кібернетичному просторах. Маючи певну специфіку, ці глобальні субстанції породжують, в свою чергу, нові й, передусім, кібернетичні загрози і виклики, розв'язувати які мають фахівці з інформаційної безпеки, озброєні новими знаннями і вміннями та інноваційними підходами. Практикуючі фахівці з інформаційної безпеки зіштовхуються з новими специфічними завданнями, які вимагають від них нових знань та умінь. Для забезпечення потреб силових структур, а також виробничої та банківської сфери України у фахівцях,

спроможних виявляти ознаки та активно протидіяти сторонньому кібернетичному впливу, авторами пропонується підхід до запровадження в системі вищої освіти України профілю навчання «кібернетична безпека». Крім того, чітко визначено критерії, яким мають відповідати такі фахівці (Бурячок та ін., 2016).

В умовах України, як на наш погляд, одною із головних проблем залишається при цьому саме незадовільне кадрове забезпечення фахівцями із кіберзахисту. Це підтверджено у матеріалах аналітичної доповіді Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України «Кібербезпека: світові тенденції та виклики для України», а також результати аудиту нещодавно виведених з обігу стандартів вищої освіти у галузі знань 1701 «Інформаційна безпека», які показали, що професійні компетентності, задекларовані в цих галузевих стандартах, неповною мірою враховують стан та перспективу розвитку методів і засобів забезпечення кібербезпеки. Імовірно, саме це стало відправною точкою для прийняття постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року №266, яка внесла зміни до «Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» та визначила для України безпекову спеціальність – 125 «кібербезпека», імплементація якої в освітній процес дасть змогу сформувати базис у виді компетентностей (соціально-особистісних, інструментальних, загальнонаукових, професійних тощо), виробничих функцій (дослідницьких, проектувальницьких, організаційних, управлінських, технологічних, контрольних, прогностичних, технічних тощо) та типових задач, що ним відповідають, а також умінь, якими мають володіти випускники й фактично закласти фундамент для їх практичної роботи за напрямом організації та забезпечення кібернетичної безпеки.

Надзвичайно загостреною ця проблема постає останнім часом. Цьому сприяє, перш за все, вибухове зростання обсягів інформації, до яких отримали доступ пересічні громадяни, винайдення потужних комп'ютерів і вбудованих мікроконтролерів, що привело переважну більшість країн світу як до глобальної інтелектуалізації та гіпершвидкого розвитку промисловості, так й зробило більш вразливими до загроз антропогенного і техногенного характеру, а також природних катаклізмів, передусім, критично-важливі сегменти та об'єкти їх економіки (Бурячок та ін., 2016).

Дослідники акцентують у вагу на вимогах :

- вимоги сьогодення щодо усвідомлення таких понять, як кіберпростір, під яким переважна частина фахівців у галузі ІБ та захисту інформації розуміють віртуальне соціотехнічне середовище із завданнями програмного забезпечення комп'ютерної техніки, мережевого та телекомунікаційного обладнання, так і кібербезпека, під якою ті ж фахівці вбачають складову частину поняття інформаційної безпеки (розглядає ті ж самі загрози, методи, засоби і заходи захисту, але лише в просторі кібернетичному);

- вимоги міжнародного стандарту ISO/IEC 27032:2012(E), який виражає погляд на ці питання міжнародного експертного середовища й регламентує кібербезпеку окремим доменом безпеки, що забезпечує конфіденційність, цілісність і доступність інформації у кіберпросторі та має прояви лише у взаємодії людей і організацій в Інтернет;

- вимоги затверджених Указами Президента України Стратегії національної безпеки України та Стратегії кібербезпеки України, в яких пріоритетами забезпечення національної безпеки визначено, зокрема, удосконалення професійної підготовки у сфері інформаційної безпеки, створення системи підготовки кадрів у сфері кібербезпеки для потреб органів сектору безпеки і оборони та залучення наукових установ, навчальних закладів, тощо до розробки та реалізації заходів із кібербезпеки і кіберзахисту.

Означені вимоги, на думку науковців, спонукають до висновку, що значною мірою на суспільні запити впливає той факт, що нині більш затребуваним стає не захист інформації як такої, а забезпечення безпеки, власне, тієї інформаційно-комунікаційної системи, на вхід якої ця інформація потрапляє, де вона циркулює, накопичується та обробляється. Дослідження міжнародного досвіду підготовки фахівців у галузі ІКТ засвідчило урахування працевдавців на зміст ІТ-освіти. Впродовж останніх десятиріч чотири професійні асоціації ACM, AIS, AITP, IEEE-CS займаються розробкою міжнародних стандартів підготовки ІТ-фахівців, таких як Computing Curricula Computer Science 2001 (CC 2001), Information Systems 2002 (IS 2002), Computer Engineering 2004 (CE 2004), Software Engineering 2004 (SE 2004), попередній версії Information Technology 2005 (IT2005), Computing Curricula 2005. Зокрема саме професійні асоціації розробляли кваліфікаційні вимоги до ІТ-фахівців і рекомендації щодо відповідних освітніх програм, стандарту «Computer Curriculum», котрий регулярно оновлюється. Однак, розроблені документи носять рекомендаційний характер щодо обсягу і змісту комп'ютерних освітніх програм бакалаврського рівня. В CC 2001 допускаються три рівні вивчення дисциплін – ввідний, проміжний, поглиблений; також пропонуються різні моделі і стратегії навчання: для ввідного рівня – імперативна, об'єктна, функціональна, широка, алгоритмічна, апаратна стратегії; для проміжного – тематична, стисла, системна, веб-орієнтована стратегії; для поглибленого рівня вивчення рекомендована індивідуальна, креативна стратегія, що розробляється для конкретної групи студентів. Разом з тим, обов'язковий перелік тем і пропонований набір моделей навчання у поєднанні з іншими моделями, що використовують ЗВО дають

велику гнучкість при складанні навчальних планів у конкретному навчальному закладі, узагальнює аналітичний огляд В. Седов.

Загалом, для IT-освіти Європейських університетів притаманна гнучка система побудови індивідуальної траєкторії навчання. Студент вступає на напрям підготовки, а спеціальність отримує у результаті власного добору дисциплін, котрі відповідають сфері його професійних інтересів починаючи з другого або третього року навчання. Такий підхід дозволяє усвідомлювати коло професійних інтересів і перспективних напрямів дослідження вже на етапі вступу до магістратури. Важливо зазначити, що переважна більшість університетів тісно співпрацюють з бізнес-структурами у сфері інформаційних технологій, розміщують технопарки, дослідницькі лабораторії на власній території. Такий підхід значно посилює практичну підготовку майбутнього інженера-програміста та створює майданчик для проведення досліджень магістрами. Аналіз магістерських програм у галузі інформаційних технологій різних ЗВО України засвідчив, що підготовки магістрів проводиться за денною або заочною формою навчання. Термін навчання за магістерською програмою складає 1 рік для денної форми навчання (1,5 роки для заочної форми навчання) для осіб, які мають кваліфікацію спеціаліста, або 1,5 роки для денної форми навчання (2 роки для заочної форми навчання) для осіб, які мають кваліфікацію бакалавра (Седов, 2015; Седов, 2016).

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах інформаційного суспільства у вимірі соціотехнічних систем важливою складовою кібернетичного простору – технологічної платформи для формування глобального інформаційного суспільства без кордонів, всебічного розвитку особистості та ефективної комунікації між державою і суспільством є людина.

Саме тому в ієрархії її ключових компетентностей чільне місце займає компетентність безпеки у суспільстві, складовими якої є інформаційна та кібербезпека. Від інформаційної культури і освіченості самої людини, а також поведінкових комунікативних факторів і суспільних гарантій безпеки залежить безпека життєдіяльності в цілому.

Сучасні технічні інновації, що пов'язані з розвитком технологій і сервісів мережі Інтернет, зумовили світову тенденцію у новому розумінні через приставку «Кібер» понять «інформаційний простір», «інформаційні ресурси», «інформаційна інфраструктура» та «інформаційна безпека». Отже, відносно нове поняття «кібербезпека» передбачає значно більший обсяг можливих реалізацій інформаційних загроз для людини, суспільства, держави та міжнародної спільноти, ніж ті, що мали місце у найближчі 10-15 років тому. Зазначені інновації світового технологічного розвитку призвели до відповідної трансформації професійної діяльності із забезпечення інформаційної безпеки, створення міжнародних та національних систем кібербезпеки зокрема, щоб гарантувати кібербезпеку людині на рівні внутрішньодержавних і міжнародних комунікацій.

Фахова підготовка в системі вищої освіти повинна трансформуватись і розвиватись відповідно до реалій розвитку професійних видів діяльності. Запровадження в Україні нової спеціальності 125 «Кібербезпека» галузі знань 12 «Інформаційні технології» актуалізувало увагу до проблеми підвищення якості професійної підготовки фахівців для приватного і державного сектору захисту інформації, а також правоохоронних структур, що протидіють проявам кіберзлочинності. Звісно, з'явився додатковий мотиваційний важіль для переосмислення існуючих концептуальних підходів до організації професійної підготовки фахівців колишньої галузі знань 1701 «Інформаційна безпека» та наукового обґрунтування оптимізації фахової підготовки.

Завдання забезпечення кібербезпеки людини, суспільства, держави та міжнародної спільноти є надто важливим з позиції забезпечення громадської, національної та міжнародної безпеки, дотримання гарантій прав і свобод людини і громадянина у кіберпросторі.

Тому питання підготовки бакалаврів спеціальності «Кібербезпека» обговорювалось учасниками круглого столу, МОН України (2016 року). Експертне середовище висловило думку про важливість передусім практичної спрямованості професійної підготовки для цієї сфери діяльності. Міністр Л. Гриневич наголосила на тому, що ми маємо можливість показати новий підхід до творення стандарту вищої освіти. Це потрібно робити не тільки в освітянському середовищі, а в першу чергу, через діалог з роботодавцями і тими, хто формує своє замовлення на відповідні професійні кваліфікації (Експерти..., 2016).

Практичну складову формування професійної компетентності майбутніх фахівців з кібербезпеки, доцільно розглядати з урахуванням широти їх професійного профілю, який відповідає видам, змісту та технологіям сучасної професійної діяльності, динаміки її розвитку в найближчій та віддаленій перспективі.

Специфіка фахової підготовки й формування професійної компетентності майбутніх фахівців з кібербезпеки зумовлює застосування інтегрованого підходу, що базується на міжпредметних зв'язках фахових і фундаментальних навчальних дисциплін та ефективного розподілу навчальних модулів в системі професійної підготовки з урахуванням модернізаційних освітніх змін, педагогічної інноватики та

застосуванні інноваційних освітніх технологій для формування комплексної готовності до реалізації фахових компетенцій з кібербезпеки.

Аналіз освітньо-професійних програм та навчальних планів підготовки бакалаврів зі спеціальності 125 «Кібербезпека» дозволив зробити висновки, що більшість професійно-орієнтованих дисциплін, які забезпечують базові знання з усіх аспектів захисту інформації ґрунтуються на фундаментальній математичній підготовці. Оскільки математичні знання виконують роль методологічної основи наукового знання та базової складової більшості профільюючих дисциплін, математичні дисципліни вивчаються студентами даної спеціальності на першому та другому курсах. При вивченні дисциплін з циклу професійної підготовки: «Теорія інформації та кодування», «Основи криптографічного захисту інформації», «Комплексні системи захисту інформації» для вдалого шифрування даних необхідні сформовані компетенції застосування математичних методів, моделей. У «Теорії ризиків» для виконання моделювання ризику використовуються знання з «Теорії ймовірностей» та «Математичних методів і моделей», зокрема використовують кілька класів математичних моделей і методів: лінійне та стохастичне програмування, теорію ігор; теорію нечітких множин та ін. (Коржова, 2017).

Доцільно звернути увагу на певні складнощі у організації професійної підготовки майбутніх фахівців з кібербезпеки (та IT у цілому), зважаючи на такі аспекти як: час розроблення, затвердження та дії стандарту вищої освіти; час формування організаційно-методичного забезпечення навчального процесу; терміни навчання здобувача вищої освіти; динаміка розвитку технологій у професійної діяльності із забезпечення кібербезпеки та час «старіння» фахової інформації.

Якісне формування професійної компетентності майбутнього фахівця з кібербезпеки можливе лише в рамках концепції неперервної освіти. Тому принципи та підходи до побудови компетентнісної моделі випускника ЗВО (вимоги до стандартизації освіти) за спеціальністю «Кібербезпека» повинні враховувати потенціальні цілі та зміст його подальшого навчання.

Організацію професійної підготовки майбутніх фахівців з кібербезпеки доцільно розглядати в концепції ступеневої неперервної освіти та в рамках соціального партнерства між ЗВО, державою, бізнесом, вітчизняними та міжнародними громадськими організаціями. Загальною основою концепції розвитку неперервної освіти є інноваційний зміст і форми фахової підготовки в умовах вищого навчального закладу, розробка ефективних методів навчання в продовж життя і всеосяжного навчання, яке включає формальне, неформальне і позаформальне навчання) і сприяє професійному розвитку фахівців кібербезпеки.

Саме на інноваційну освітню діяльність цілеспрямовують Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів, адекватних стратегій і програм модернізаційних освітніх змін. Враховуючи специфіку діяльності та сфери компетенцій суб'єктів Національної системи кібербезпеки (див. Укази Президента від 15.03.2016 №96/2016; від 07.06. 2016 № 242/2016), пріоритетним вектором організації післядипломної освіти фахівців з кібербезпеки в Україні можна вважати форми та методи дистанційного навчання (у розумінні e-learning), що передбачають використання освітніх Інтернет-симуляторів для реалізації діяльнісного підходу у навчанні. На сьогодні основною тенденцією організації післядипломної освіти у сфері кібербезпеки (IT у цілому) є дистанційне навчання та сертифікація спеціалістів на національному і міжнародному рівнях. При цьому сертифікаційні центри достатньо часто визначають вимоги до попередньої освіти, спеціалізації та досвіду роботи, розробляють інноваційні форми практично орієнтованого навчання під кожен категорію фахівців, змінюють та удосконалюють зміст навчання з появою нових технологій кіберзахисту.

Висновки. Інноваційний зміст професійної підготовки майбутніх фахівців із кібербезпеки та її професійна спрямованість відповідно до сучасних потреб суспільства зумовлюють модернізацію навчальних планів і програм підготовки дворівневого неперервного навчального процесу «бакалавр-магістр» на основі інтегрованого підходу для формування комплексної готовності до реалізації фахових компетенцій з кібербезпеки.

Перспективами подальшого розвитку напряму дослідження є наукове обґрунтування системи формування професійної компетентності майбутніх фахівців кібербезпеки у вищих навчальних закладах.

Список використаних джерел

- Бурячок В. Л., Пархомей І. Р., Степанов М. М., Толубко В. Б. (2016) Проблемні питання та актуальні завдання підготовки фахівців з кібернетичної безпеки галузі знань «інформаційні технології» Сучасний захист інформації №2. С.4–8.
- Експерти про підготовку фахівців у сфері інформаційних технологій: Програми навчання повинні бути практично орієнтовані та відповідати посадовим інструкціям. Education and training. URL: <http://mon.gov.ua/usinovivni/novini/2016/10/04/kruglij-stil-1016.2>
- Коржова В. О. (2017) Теоретичні аспекти міжпредметних зв'язків математичних дисциплін з дисциплінами циклу професійної підготовки майбутніх фахівців із організації інформаційної безпеки Фізико-математична освіта. Вип.2(12), С.89–93.

- Седов В. Є. (2015) Інформаційно-комунікаційні технології, як каталізатор змін компетентності викладача. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету: зб. наук. праць / [редкол. Н.В. Морзе та ін.]. К.: Київський університет ім. Б. Грінченка. С. 74-82.
- Седов В. Є. (2016) Фахова компетентність інженера-програміста в умовах зміни стандартів освіти. Наука і освіта: наук.-практ. журн. Півден. наук. Центр НАПН України. Одеса: ПНЦ НАПН України. № 4. С. 42– 44.
- Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=965-17>
- Указ Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про стратегію кібербезпеки України».
- Указ Президента України від 7 червня 2016 року № 242/2016 «Про Національний координаційний центр кібербезпеки». Strategic framework for education and training. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ec.europa.eu/education/policies/III/life/memoen.pdf>.
- Capacity Building in Higher Education. [Електронний ресурс]. –URL: <http://erasmusplus.org.ua/novyny.html>

References

- Buryachok V. L., Parkhomey I. R., Stepanov M. M., Tolubko V. B. (2016) Problem issues and urgent tasks of training specialists in cybernetic security of the field of knowledge "information technologies" Modern information protection #2. S.4–8.
- Experts in the training of IT professionals: Training programs should be practically oriented and comply with job descriptions. Education and training. URL: <http://mon.gov.ua/usinovivni/novini/2016/10/04/kruglij-stil-1016.2>
- Korzhova V. O. (2017) Theoretical aspects of interdisciplinary relations of mathematical disciplines with the disciplines of the cycle of professional training of future specialists in the organization of information security Physical and mathematical education. Vol.2(12), S.89–93.
- Sedov V. Ye. (2015) Information and communication technologies, as a catalyst for teacher proficiency change. Open Educational E-Environment of the Modern University: Sb. sciences works / [redkol. N.V. Morze ta in.]. K.: Kyiv's'kyi universytet im. B. Hrinchenka. S. 74-82.
- Sedov V. Ye. (2016) Professional competence of the programmer engineer in the conditions of changing educational standards. Science and Education: nauk.-prakt. zhurn. Pivden. nauk. Tsentr NAPN Ukrayiny. Odessa: PNTs NAPN Ukrayiny. # 4. S. 42– 44.
- Strategy of innovation development of Ukraine for 2010-2020 in the context of globalization challenges. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=965-17>
- Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 15 bereznya 2016 roku # 96/2016 «Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrayiny vid 27 sichnya 2016 roku «Pro stratehiyu kiberbezpeky Ukrayiny».
- Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 7 chervnya 2016 roku # 242/2016 «Pro Natsional'nyy koordynatsiynyy tsentr kiberbezpeky».
- Strategic framework for education and training. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ec.europa.eu/education/policies/III/life/memoen.pdf>.
- Capacity Building in Higher Education. [Електронний ресурс]. –URL: <http://erasmusplus.org.ua/novyny.html>

MELNYK S., VOSKOBOINICOV S.,

National Academy of Security Service of Ukraine

STUPAK D.

Zhytomyr Military Institute named after S.P. Korolyov, Ukraine

OPTIMIZATION OF PROFESSIONAL PREPARATION OF FUTURE FACTORS FROM CYBER SECURITY BASED ON INNOVATIVE PEDAGOGICS AND INTEGRATED APPROACH IN THE RELEASATION SYSTEM OF KEY SECURITY COMPETENCES IN INFORMATIONAL SOCIETY

The article substantiates the optimization of the professional training of future cybersecurity specialists on the basis of innovative pedagogy and an integrated approach in the implementation of key security competencies in the information society. It has been determined that the specificity of professional training and the formation of professional competence of future cyber security specialists results in the application of an integrated approach based on interdisciplinary links between professional and fundamental educational disciplines and an effective allocation of training modules in the system of professional training, taking into account modernization educational changes, pedagogical innovation and application innovative educational technologies for the formation of a comprehensive readiness for the implementation of professional competences in cybersecurity.

The task of ensuring the cyber security of a person, society, state and the international community is extremely important from the point of view of ensuring public, national and international security, observance of the guarantee of human and civil rights and freedoms in cyberspace.

Key words: *information security, cyber security, vocational training, innovative educational technologies, integrated approach*

Стаття надійшла до редакції 22.03. 2018 р.

УДК 371.134

ЮРІЙ МОРОЗ

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

РУХЛИВІ ІГРИ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджується вплив рухливих ігор на рекреаційну складову розвитку особистості. Рухлива гра є свідомою діяльністю, спрямованою на досягнення поставленої мети. Як засіб рекреації вона володіє цілим рядом якостей, серед яких найважливіше місце займає висока емоційність. Для рухливих ігор характерні творчі, активні рухові дії, мотивовані сюжетом. Вони спрямовуються на подолання різних труднощів на шляху до досягнення поставленої мети. Рухливі ігри, як правило, не вимагають від учасників спеціальної підготовки. Саме завдяки цій чудовій властивості рухливі ігри, особливо з елементами змагання, більше, ніж інші форми фізичного виховання, відповідають потребам організму. Під час проведення рухливих ігор формуються витримка, самовладання, правильне реагування на невдачу. Ігри з активними, енергійними, багаторазово повторюваними руховими діями сприяють вдосконаленню найважливіших систем і функцій організму.

Ключові слова: рекреація, рухова діяльність, рухливі ігри, здоров'я, здоровий спосіб життя

Вступ. Рухлива гра – специфічний вид рухової діяльності. Вона є свідомою діяльністю, спрямованою на досягнення поставленої мети. Рухливі ігри займають провідне місце як у фізичному вихованні, так і в процесі фізичної реабілітації, рекреації, дозволяючи на високому емоційному рівні ефективно вирішувати лікувальні та виховні завдання. Рухлива гра як засіб рекреації володіє цілим рядом якостей, серед яких найважливіше місце займає висока емоційність. Емоції в грі мають складний характер. Це і задоволення від м'язової роботи у грі, від почуття бадьорості та енергії, від можливості дружнього спілкування в колективі, від досягнення поставленої у грі мети. Під час рухливої гри здійснюється комплексний вплив на моторику і нервову систему. Рухлива гра відноситься до таких проявів ігрової діяльності, в яких яскраво виражена роль рухів.

Для рухливих ігор характерні творчі, активні рухові дії, мотивовані сюжетом (темою, ідеєю). Ці дії частково обмежуються правилами (загальноприйнятими, встановленими керівником). Вони спрямовуються на подолання різних труднощів на шляху до досягнення поставленої мети (виграти, оволодіти певними прийомами) (Коротков, 1971; Страковская, 1978; Фонарьов, 1969; Фонарьов, Фонарьова, 1981). Перевага рухливих ігор перед вправами в тому, що гра завжди пов'язана з ініціативою, фантазією, творчістю, протікає емоційно, стимулює рухову активність. У грі використовуються природні рухи здебільшого в розважальній, ненав'язливій формі (Гребешева та ін, 1990). Рухливі ігри, як правило, не вимагають від учасників спеціальної підготовки. Одні й ті ж рухливі ігри можуть проводитися у різноманітних умовах, з більшим чи меншим числом учасників, за різними правилами. Найважливіший результат гри - це емоційний підйом. Саме завдяки цій чудовій властивості рухливі ігри, особливо з елементами змагання, більше, ніж інші форми фізичного виховання, відповідають потребам організму (Семенова, 1988; Страковская, 1987; Фонарьов, Фонарьова, 1981). Під час проведення рухливих ігор формуються витримка, самовладання, правильне реагування на невдачу. Правильно організовані рухливі ігри впливають на розвиток і зміцнення кісток, м'язової системи, на формування правильної постави. Рухливі ігри активізують діяльність серця і легень, підвищують їх працездатність, сприяють поліпшенню кровообігу і обміну речовин в організмі. Ігри з активними, енергійними, багаторазово повторюваними руховими діями сприяють вдосконаленню найважливіших систем і функцій організму. Саме тому в іграх не повинно бути надмірних м'язових напружень і тривалих затримок дихання. Важливо, щоб ігри надавали сприятливий вплив на нервову систему. Це досягається шляхом оптимальних навантажень на пам'ять і увагу, а також такою організацією ігор, яка викликає позитивні емоції (Семенова, 1976; Страковская, 1978; Фонарьов, Фонарьова, 1981).

Огляд літературних джерел. Деякі автори (Апарина, Платонова, 1983; Ісанова, 1993; Лебединський, Співаковська, 1973; Пілюгіна, 1983; Полісян, Петренко, 1980; Страковская, 1994) відзначають успішне використання рухливих ігор при окремих захворюваннях, наприклад, опорно-рухового апарату. У зарубіжній літературі є монографії (Austin, 1978; Steadward RD, C. Walsh, 1986), розділи яких присвячені використанню рухливих ігор при захворюваннях у дітей. У цих роботах відзначається позитивний лікувальний вплив ігор на дітей з порушеннями діяльності центральної нервової системи та опорно-рухового апарату.

У літературі запропоновані й певні принципи угруповання рухливих ігор з різних захворювань (за місцем проведення, за тривалістю, спрямованості, в залежності від захворювання, з використанням різноманітних снарядів і приладів).

Різноманітні рухливі ігри як засіб виховання дітей високо оцінювались видатними педагогами та психологами. Підкреслюючи педагогічну спрямованість народних ігор, О.Усова писала: «У народних іграх немає навіть тіні педагогічної настирливості, і разом з тим усі вони цілком педагогічні».

В. Скуратівський зазначає, що народні ігри відкривають історію свого народу, вчать любити народних героїв, розвивають розумові здібності. „Для багатьох дитлахів такі забави були не тільки формою дозвілля, але й своєрідною школою, де засвоювалися перші абетки науки”.

У педагогічній концепції А.С. Макаренка чільне місце займають питання фізичного й естетичного виховання дітей. У визначенні завдань школи вчений виходив із позиції про необхідність виховання здорового покоління, здатного свідомо, енергійно та успішно брати участь у становленні нового суспільства. У педагогічній практиці вченого широко використовувалися такі засоби фізичного виховання як прогулянки, ігри, гімнастика, спорт, праця. Значне місце рухливі ігри займають у розробленій А.С. Макаренком системі сімейного виховання. Численні праці вченого з питань сімейного та суспільного виховання дали початок для теперішньої розробки і практичного втілення ідеї взаємодії сім'ї та школи із застосуванням засобів фізичного виховання (рухливих ігор). Вчений вважав, що потрібно задовольнити бажання дитини гратися, і не просто погратися, а необхідно заповнити грою все його життя.

Результати наукових досліджень та публікацій про виховні можливості гри свідчать, що у дитячому віці – це праця, в якій діти зростають, набуваючи необхідних умінь, та навичок. Через гру можна виховати у дитини ті властивості характеру і поведінки, які потрібні дорослій людині. Саме у грі проявляються здібності і нахили дитини. Вони несуть у собі цінне та позитивне, що накопичив народ за свою багатовікову історію.

На думку В.О. Сухомлинського, „гра – це величезне світле вікно, крізь яке в духовний світ дитини вливається живлючий потік уявлень, понять про навколишній світ. Гра – це іскра, що засвічує вогник допитливості”.

Гра – предмет дослідження багатьох наук: філософії, педагогіки, психології, етнографії, культурології, біології тощо. Наукові праці Л. Виготського, С. Рубінштейна, В. Сухомлинського та ін. свідчать про те, що гра в історії суспільства і в житті людини – явище соціальне.

В.О. Сухомлинський зазначав, що дитяча радість є могутнім стимулом формування естетичних, моральних та фізичних якостей людини. “Турбота про здоров'я – це найважливіша мета вихователя. Від життєдіяльності, бадьорості дітей залежить їх духовне життя, світогляд, розумовий розвиток, міцність знань, віра у їх сили”. У педагогічній теорії В.О. Сухомлинського значне місце посідає проблема фізичного виховання, охорони здоров'я дітей. Вчений був активним пропагандистом засобів фізичного виховання та зміцнення здоров'я, запозичених з народної педагогіки: рухливі ігри, ходіння влітку босоніж, купання у відкритих водоймах, фізична праця і спання на свіжому повітрі, правильний режим харчування. Педагог багато уваги приділяв конкретним питанням фізичного виховання дітей, розглядаючи його як невід'ємну складову всебічного розвитку особистості. У дослідженнях багатьох учених відзначається, що рухливі ігри – це природна біологічна необхідність, ступінь задоволення якої багато в чому визначає структурний та функціональний розвиток організму дитини. Адже правильно організована рухова активність в дитинстві створює передумови для нормальної життєдіяльності організму людини в дорослому віці. Вона виконує роль регулятора росту молодого організму, є необхідною умовою для становлення та удосконалення дитини як біологічної істоти і соціального суб'єкта (В.К. Бальсевич, 1987; Г.П. Апанасенко, 1989, В.П.Войтенко, 1991; Е.С. Вільчковський, 1998). Рухова діяльність – це один із основних стимулів розвитку структур і функцій організму та розвитку резервних механізмів фізіологічних систем. Рухи в значній мірі впливають на стан здоров'я і працездатність. Талановитий вчений, лікар і педагог Е.А. Покровський наголошував про необхідність спеціального вивчення рухливих ігор як окремої галузі знань. Він виступав за широке використання їх у практиці фізичного виховання і стверджував, що вони безпосередньо впливають на розвиток організму людини і можуть служити підготовкою до життя.

Мета статті – охарактеризувати вплив рухливих ігор на рекреаційну складову розвитку людини.

Виклад основного матеріалу. У практиці рекреаційної діяльності широко використовуються різноманітні ігри, зокрема народні рухливі ігри, які мають давню історію, та активно використовуються в рекреаційній діяльності. Поняття „гра” – дуже широке і багатогранне, тому існує чимало підходів, до його визначення. Узагальнюючи думки видатних науковців, погляди сучасних спеціалістів, можна констатувати, що гра розглядається як певна діяльність дитини, спрямована на задоволення її інтересів та потреб, а також – на ефективність фізичного розвитку та розвитку всебічно розвинутої особистості. У педагогіці гра розглядається як історично сформоване соціальне явище, особливий вид діяльності людини, де творчо прямо або посередньо відбиваються явища навколишньої дійсності (праця і побут людей, імітація рухів тварин та ін.). Ігри, у яких яскраво виявлена роль рухів, носять загальне умовне найменування «рухливих ігор».

Рухливі ігри – складна рухова, емоційно забарвлена діяльність, зумовлена точно встановленими правилами, які допомагають виявити її кінцевий підсумок або кількісний результат. Це один із важливих засобів всебічного виховання дітей різного шкільного віку. Характерна особливість їх – комплексність впливу на організм і на всі сторони особистості дитини. У грі одночасно здійснюється фізичне, розумове, моральне, естетичне і трудове виховання. Активна рухова діяльність рухового характеру і позитивні емоції, викликані

нею, підсилюють усі фізіологічні процеси в організмі, поліпшують роботу усіх органів і систем. Несподівані ситуації, що виникли під час гри, привчають дітей доцільно використовувати набуті рухові навички і уміння. У рухливих іграх створюються найсприятливіші умови для виховання фізичних якостей (сили, швидкості, витривалості, спритності, гнучкості). Наприклад, для того щоб втекти від ведучого, потрібно виявити спритність, а рятуючись від нього, бігти якомога швидше. Діти, захоплені змістом гри, можуть виконувати одні і ті ж рухи з інтересом і до того ж багато разів, не помічаючи втоми. А це врешті решт сприяє розвитку витривалості.

Під час гри діти діють відповідно до правил-вимог, які обов'язкові для всіх учасників. Правила регулюють поведінку гравців і сприяють виробленню таких якостей, як взаємодопомога, колективізм, чесність, дисциплінованість. Разом з тим потреба виконувати правила, а також переборювати перешкоди, неминучі під час гри, сприяє вихованню вольових якостей – витримки, сміливості, рішучості.

В іграх виховується любов до праці. Підготовка місць для проведення ігор, роздавання і прибирання спортивного обладнання, або нескладний його ремонт, ускладнення правил гри, введення нових перешкод – усе це готує дітей до праці та інших видів діяльності.

В іграх дитині доводиться самій вирішувати, як діяти, щоб досягти певної мети. Швидка і часом несподівана зміна умов змушує дітей шукати усе нові і нові шляхи вирішення завдань, які постають перед ними. Саме це сприяє розвитку самостійності, активності, ініціативи, творчості та кмітливості.

Деякі ігри допомагають дитині розширювати та поглиблювати свої уявлення про навколишню дійсність. Виконуючи різні ролі, зображуючи різноманітні дії, діти на практиці використовують свої знання про поведінку тварин, птахів та комах, про явища природи, про засоби пересування, про сучасну техніку („Кіт та миші”, „Гуси-гуси”, „Естафета на лижах”).

При правильній організації гри діти набувають навичок культурної поведінки, у них формуються поняття про взаємини людей і почуття високої відповідальності за свої вчинки. Гра є також одним з найкращих засобів відпочинку, тобто виконує основні завдання рекреації.

Результати наукових досліджень, досвід роботи та особисті спостереження підтверджують, що рухливі ігри мають оздоровче (рекреаційне), освітнє та виховне значення.

Оздоровче (рекреаційне) значення ігор полягає в тому, що вони спрямовані на зміцнення та збереження здоров'я дитини, профілактику найбільш розповсюджених захворювань, а також:

- сприяють гармонійному розвитку організму школяра;
- формують правильну поставу;
- загартовують організм.

Великий оздоровчий ефект має проведення рухливих ігор на свіжому повітрі незалежно від пори року. Це зміцнює мускулатуру, покращує діяльність дихальної, серцево-судинної системи, збільшує рухливість суглобів і міцність зв'язок, стимулює обмінні процеси, позитивно впливає на нервову систему, підвищує опірність організму до простудних захворювань.

Висновок. Рухливі ігри супроводжують людину протягом всього життя. Ігри не лише піднімають еманацийний стан, а й допомагають у гармонійному розвитку особистості. Вони цілком впливають на серцево-судинну систему, дихальну, рухливі ігри допомагають закріпити та розвивати навички з бігу, стрибків, метання, орієнтування, подолання перешкод, координації рухів, пожвавлюють процес навчання, тобто є важливою складовою рекреаційної сфери, саме тому вони є найпоширенішою формою активного відпочинку після тривалої розумової та фізичної праці. В рухливих іграх досить чітко виділяються індивідуальні особистості кожної людини, а це має велике значення.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Проблема позитивного впливу рухливих ігор на рекреаційну складову розвитку людського організму є надзвичайно гострою і актуальною, адже рекреаційний потенціал рухливих ігор є надзвичайно великим, але мало дослідженим, та потребує ширшої та детальнішої характеристики, впровадження даних досліджень в практичну діяльність.

Список використаних джерел

- Вільчковський У.С. Рухливі ігри в дитячому садку / У.С. Вільчковський. – К.: Радянська школа, 1989.
- Гребешева І.І. Ваш ребенок / І.І. Гребешева. – М.: Медицина, 1990.
- Коротков І.М. Подвижные игры. Учебное пособие для ВУЗов. – М.: Спортивная академия. Просвещение, 2009.
- Макаренко А.С. Из педагогического опыта. Избранные произведения в 3-х томах. Т. 3 / А.С. Макаренко. – К.: Радянська школа, 1989.
- Пилогина Э.Г. Занятия по сенсорному воспитанию / Э.Г. Пилогина. – М.: Просвещение, 1983.
- Платонов В.Н. Теория спорта: ученик для вузов / В.Н. Платонов. – К.: Вища школа, 1987.
- Приступа Є. Н. Фізична рекреація. Навчальний посібник для студентів ЗВО фізичного виховання і спорту / Є. Н. Приступа. – Львів, ЛДУФК, 2010.
- Покровський Е.А. Детские игры / Е.А. Покровский. – М.: Историческое наследие, 1999.
- Страковська В.Л. 300 рухливих ігор для оздоровлення дітей / В.Л. Страковська. – М.: Нова школа, 1999.
- Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5 т. – Т. 3 / В.О. Сухомлинський – К.: Радянська школа, 1977.

References

- Vilchkovskiy U.S. Rukhlyvi ihry v dytiachomu sadku / U.S. Vilchkovskiy . – K.: Radianska shkola, 1989.
Hrebesheva Y.Y. Vash rebenok / Y.Y. Hrebesheva. – M.: Medytsyna, 1990.
Korotkov Y.M. Podvyzhnye igrы. Uchebnoe posobyе dlia VUZov. – M.: Sportyvnaia akademyia. Prosveshchenye, 2009.
Makarenko A.S. Yz pedahohycheskoho opыta. Yzbrannyye proyzedenyia v 3-kh tomakh. T. 3 / A.S. Makarenko. – K.:Radianska shkola, 1989.
Pyliuhyna Э.Н. Zaniatya po sensornomu vospytanyiu / Э.Н. Pyliuhyna. – M.: Prosveshchenye, 1983.
Platonov V.N. Teoryia sporta: uchenyk dlia vuzov / V.N. Platonov. – K.:Vyshcha shkola, 1987.
Prystupa Ye N. Fizychna rekreatsiia. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv VNZ fizychnoho vykhovannia i sportu / Ye N. Prystupa. – Lviv, LDUFK, 2010.
Pokrovskiy E.A. Detskye igrы / E.A. Pokrovskiy. – M.: Ystorycheskoe nasledye, 1999.
Strakovska V.L. 300 rukhlyvykh ihor dlia ozdorovlennia ditei / V.L. Strakovska. – M.: Nova shkola, 1999.
Sukhomlynskiy V.O. Vybrani tvory v 5 t. – T. 3 / V.O. Sukhomlynskiy – K.:Radianska shkola, 1977.

MOROZ Y.

Poltava National Technical University Yuri Kondratyuk

MOVING GAMES AS ONE OF THE FORMS OF RECREATIONAL ACTIVITIES

The article examines the influence of mobile games on the recreational component of personality development. A mobile game is a deliberate activity aimed at achieving the goal. Mobile games occupy a leading place both in physical education and in the process of physical rehabilitation, recreation, allowing to effectively solve medical and educational tasks at a high emotional level. A mobile game as a recreational tool has a number of qualities, among which the most important place is high emotionality. Emotions in the game are complex. This is a pleasure from the muscular work in the game, from the feeling of vivacity and energy, from the possibility of friendly communication in the team, from achieving the goal set in the game. During a mobile game, complex effects on motor activity and the nervous system are realized. The mobile game refers to such manifestations of gaming activity, in which the role of movements is clearly expressed. For mobile games characterized by creative, active motor actions, motivated by the plot. They are aimed at overcoming various difficulties on the way to achieving the goal. The advantage of mobile games before exercises is that the game is always associated with initiative, fantasy, creativity, proceeds emotionally, stimulates motor activity. The game uses natural movements for the most part in an entertaining, unobtrusive form. Moving games, as a rule, do not require participants of special training. The same mobile games can be played under different conditions, with a greater or lesser number of participants, according to different rules. The most important result of the game is the emotional upsurge. It is thanks to this wonderful feature that mobile games, especially with the elements of the competition, more than other forms of physical education, meet the needs of the body. In the course of mobile games, self-control, self-control, correct response to failure are formed.

Key words: recreation, motor activity, mobile games, health, healthy lifestyle.

Стаття надійшла до редакції 23.02. 2018 р.

УДК 159.9:316.46]:005.95-051

СВІТЛАНА НЕСТУЛЯ

Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

ПОНЯТТЯ ЛІДЕРСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУЧАСНОГО МЕНЕДЖЕРА

У статті схарактеризовано поняття лідерської компетентності сучасного менеджера як інтегрованої якості особистості, яка складається із таких структурних компонентів: когнітивного (знання), операційно-діяльнісного (уміння та здатності) та особистісного (якості особистості, загальні та специфічні риси лідера).

Ключові слова: лідер, менеджер, компетентність, лідерська компетентність, лідерські якості.

Постановка проблеми. Потужний потенціал лідерської управлінської парадигми, як важливого чинника поступального прогресивного розвитку сучасного суспільства в останні десятиліття отримав широке визнання в різних сферах управління передових країн світу. У США, Канаді, більшості країн Європейського

Союзу розроблені й реалізуються державні програми імплементації лідерства у сферу економіки, державного управління, створені численні центри дослідження, діагностики й розвитку особистісного лідерського потенціалу, упровадження лідерства в управління бізнесом, освітою. Здійснюється широкомасштабна підготовка лідерів-управлінців. Цю парадигму потрібно покласти в основу освітньо-кваліфікаційних характеристик та освітньо-професійних програм, які визначають рамки підготовки управлінців у закладах вищої освіти України.

Аналіз останніх досліджень. Незважаючи на те, що існуючі теоретичні та практичні підходи до проблеми лідерства (Т. Бендас (2009), О. Бойко (2012), С. Калашнікова (2010), С. Козловська, Г. Падурець, І. Чудаєва (2013), В. Лугова, О. Єрмоленко (2012), Ю. Петрова (2013), Н. Радіна (2002) та ін.) внесли свій вагомий внесок в професійну підготовку майбутніх менеджерів, недостатньо уваги було присвячено визначенню поняття лідерської компетентності сучасного менеджера.

Мета статті: визначити поняття лідерської компетентності сучасного менеджера та її компоненти.

Виклад основного матеріалу. Пошук шляхів і механізмів мотивації менеджерів до досягнення й задоволення потреб вищого рівня (суспільного визнання, самореалізації), вивів управління на його вищий еволюційний рівень – лідерство. На відміну від адміністрування й менеджменту, лідерство ґрунтується на взаємній довірі й відповідальності між керівником і підлеглими, завдяки яким вони й стають лідером і послідовниками. Лідер будує свої відносини з послідовниками на основі авторитету та впливу, а не влади та примусу, виказуючи глибоку зацікавленість у розвитку потенціалу кожної особистості. Заради цього він готовий відмовитися від усталених управлінських стереотипів, адже його мета – не «примусити», а «залучити» послідовників до творчої спільної діяльності заради досягнення спільних цілей. Тому він внутрішньо вмотивований на виконання ролі наставника, помічника, слуги послідовників, виявляє емпатію, відкритість, уміння слухати, чесність і сміливість. Лідер мобілізує послідовників, надихаючи їх яскравими образами майбутнього, ініціюючи зміни (індивідуальні й організаційні), які через засоби комунікації, корпоративну культуру, командну роботу та делегування повноважень послідовникам роблять їх активними агентами трансформацій, провідниками лідерства й, урешті-решт, лідерами.

Аналіз наукових праць засвідчив, що у педагогіці не існує однозначного визначення терміносполучення «лідерська компетентність».

Послугуючись науковим доробком В. Жигір, лідерську компетентність майбутнього менеджера можна трактувати як ступінь його здатності реалізовувати цілі, завдання, функції та технології лідерського управління; професійний досвід у межах конкретної посади. Лідерська компетентність виступає як першооснова успішної діяльності сучасного менеджера у колективі, бо вона полягає не лише в якісному виконанні ним своїх посадових обов'язків, але й в особливостях його особистісних якостей (Жигір, 2015). Ураховуючи позицію Н. Мараховської, лідерську компетентність менеджера можна визначити, як сукупність сформованих лідерських якостей (мотивів, знань, лідерських умінь і стійкої лідерської позиції) та практичного досвіду лідерства (Мараховська, 2009).

С. Козловська, Г. Падурець, І. Чудаєва стверджують, що лідерська компетентність менеджера – це бажання влади; схильність до домінування; прагнення до пізнання; працелюбство; відокремлення цінного від непотрібного; уміння працювати в команді (Козловська, Падурець, Чудаєва, 2013).

Найбільш повно, на нашу думку, розкривають поняття лідерської компетентності менеджера науковці Т. Бендас (2009), О. Бойко (2012), В. Лугова, О. Єрмоленко (2012), Ю. Петрова (2013), Н. Радіна (2002), які номінують лідерську компетентність як інтегровану якість особистості, яка включає до своєї структури такі елементи:

- знання: сучасних теорій лідерства; психологічних особливостей лідерства; технологій командного управління; теоретичних основ ефективного лідерства; стилів управління; способів удосконалення власного стилю управління; практичних методів ефективного управління в умовах ризику та невизначеності; функціонального менеджменту; сутності емоцій та важливості управління ними в процесі взаємодії; сутності конфліктів та способів їх вирішення тощо;

- уміння: управляти собою, іншими, групою; працювати з носіями різних стилів менеджменту та налагоджувати їх ефективну взаємодію; бути лідером для колег; навчати лідерству інших, розвивати навички ефективної взаємодії, делегування; здійснювати лідерство шляхом подолання конфліктів; обирати оптимальний стиль управління та мотиваційні стратегії в роботі з колективом; генерувати продуктивні ідеї, просувати їх подальше втілення тощо;

- здатності: постійно рухатися вперед, приймати рішення в складних ситуаціях; домагатися поставлених завдань; бачити перспективи; встановлювати відносини співробітництва; налаштовуватися на зміни; взаємодіяти з носіями інших стилів при прийнятті рішень, їх впровадженні; формувати команду; управляти персоналом і змінами тощо;

- якості особистості: загальні риси лідера (система ціннісних орієнтирів і відносин до навколишнього світу й людей, емоційний інтелект, психологічна надійність, адекватна самооцінка, самосвідомість, впевненість, саморегуляція, мотивація та ін.) й специфічні риси лідера (лідерська спрямованість, лідерський потенціал, харизма, зануреність і захопаність у свою справу, відповідальність, прагнення до успіху, готовність

до змін, прагнення до отримання соціального визнання, задоволення від роботи, задоволення від здійснення соціального впливу, самовдосконалення, впливовість та ін.)

Для дослідження мають значення погляди А.Файоля, який у межах лідерської компетентності менеджера визначив сукупність якостей і знань, різноманітних навичок (установок), які забезпечували виконання менеджерами лідерських обов'язків у різних сферах діяльності (виділяв технічну, фінансову, забезпечення безпеки, звітну, комерційну, управлінську), та об'єднав їх у шість рубрик:

фізичні якості: здоров'я, сила, спритність;

розумові якості: тямущість, легке засвоєння, розсудливість, сила та гнучкість розуму;

моральні якості: енергія, стійкість, усвідомлення відповідальності, ініціатива, почуття обов'язку, такт, почуття гідності;

загальний розвиток: запас різних понять, які не стосувалися виключно сфери функції, яка виконувалася;

спеціальні знання: належать виключно до якої-небудь однієї функції – технічної, комерційної, фінансової, адміністративної тощо;

досвід: знання, отримані із практики; спогади про уроки, особисто отримані з фактів.

При цьому дослідник акцентував увагу, що більшість із цих шести рубрик матимуть місце в діяльності лідерів в усіх основних сферах, але різною мірою.

Американський психолог О.Тід виокремив риси, які чітко ідентифікуються як лідерські. До найбільш суттєвих із них належать:

Фізична й емоційна витривалість. Лідерство – це також робота, тому лідер має володіти витривалістю, значно вищою за середній рівень.

Розуміння призначення організації та спрямування її діяльності. Лідер має мати цілі й надихати інших на їх досягнення.

Ентузіазм. Хороші лідери часто вважаються «одержимими». Їх ентузіазм так чи інакше трансформується в панування і вплив.

Дружелюбність і прихильність. Тід уважав, що для лідера гірше, коли його бояться, ніж люблять. Лідерам необхідно, аби їм симпатизували послідовники, якщо вони хочуть впливати на них.

Порядність. Згідно зі своїми принципами Тід уважав, що лідери повинні заслужити довіру (Нестуля, 2016).

Ряд важливих лідерських якостей об'єднані Дж.Канджемі, К.Ковальські у блок, названий ними як «управління емоціями». До них учені зараховують:

Здатність робити ставку на інших. Успішно діючий лідер передає знання, дає поради, допомагає зростати підлеглим, не шкодуючи на це часу. Він завжди готовий допомогти їх професійному зростанню й розвитку, просуванню службовою ієрархією.

Сензитивність. Керівники вищого рівня сприйнятливі до почуттів інших. Їм притаманна емпатія. Вони здатні поставити себе на місце іншого й пережити його почуття. Лідери, які досягають успіху, володіють своєрідним «особистим радаром», який дає можливість відчувати, що відчувають і навіть думають їх колеги.

Ідентифікація себе зі справою. Найбільш успішно діючі керівники здатні переносити невдачі без почуття поразки чи приниження. Їх захоплює сам процес досягнення результату, вони не прагнуть до всемогутності та всезнання, не прагнуть бути повсюди одночасно, робити всю роботу за інших, не намагаються здаватися такими, що вміють усе. Лідери високого рівня вміють доручати роботу іншим. Їх не приваблює влада заради влади, вони зацікавлені, перш за все, у досягненні мети. Вони отримують справжнє задоволення від успіху інших, а не від власної необмеженої могутності. Влада, якою вони користуються, походить від поваги до них. Вони не прагнуть обійняти якомога більше керівних посад, знаючи, що їх впливу й так достатньо і їм не потрібно застосовувати владу задля досягнення успіху. Вони знають собі ціну й повністю впевнені в собі. Усе це дозволяє такому лідерові протистояти небажаному розвитку подій.

Здатність до співчуття. Успішно діючі керівники виявляють співчуття до інших, не очікуючи, що їх за це любитимуть. Вони здатні неупереджено й точно оцінювати своїх підлеглих, прекрасно розуміючи, що неможливо догодити всім. Вони вміють співчувати людині, що, проте, не робить їх безпорадними й невимогливими. Такий лідер прекрасно розуміє, що прагнення будь-що сподобатися підлеглим робить його нездатним керувати ними. Завдяки сильному почуттю ідентифікації, він здатний прийняти непопулярні рішення.

Зацікавленість у зростанні організації, а не у власній кар'єрі. Справжній лідер зацікавлений у тому, що він залишить після себе. Прагнення до особистої влади для нього не головне, йому не потрібно, аби вся організація підлаштовувалася під його смаки. Звільняючись, він хоче залишити результати своєї роботи, а не забрати все із собою.

Незалежність. Керівники, які досягають успіху, усвідомлюють межі своїх можливостей, співпрацюють з іншими, прислуховуються до них, але, коли необхідно приймати остаточні рішення, вони виявляють незалежність. Приймавши рішення на основі всіх наявних фактів, вони дотримуються його. Такого лідера не можна примусити погодитися з чимось, що йде врозріз із його поглядами й переконаннями: він скоріше піде у відставку.

Особистісний ідеал лідера учені описують через такі його характеристики:

Гнучкість. Керівникові немає необхідності зосереджуватися щоразу на єдиній проблемі: він може виконувати одночасно декілька завдань і, коли це необхідно, переключатися з одного напрямку діяльності на інший. Лідер повинен бути відкритим для сприйняття нових ідей, нових способів мислення, нових процесів. Керівник, який прагне до успіху, розвиває в себе гнучкість, розуміючи, що дуже легко опинитися в полоні своїх уподобань і захоплень.

Стійкість до стресу. Лідер уміє турбуватися про своє здоров'я (як тілесне, так і психічне) та справлятися зі стресами. Він розуміє, що для цього потрібно вести збалансований спосіб життя, і керує своїм життям та своїм часом. Успішно діючий керівник не дозволяє обставинам і часу управляти собою. Він добре відчуває себе за такого способу життя і із задоволенням смакує все, що його очікує попереду. Відчуваючи дію стресу, він знає, що потрібно зробити, аби уникнути шкоди для здоров'я.

Наявність мети. Лідер має тверді переконання й чітку мету і в житті, і в роботі. Прокидаючись, він не просто очікує, яким буде новий день. Наявність мети передбачає планування, і кожен день наближає лідера до досягнення поставленої мети. Метою, зазвичай, є здійснення мрії: мрії про те, чим стане його корпорація, мрії про те, чим стане все його життя. Лідер любить і вміє – часто по-філософськи – розмірковувати про свою мрію. Проте погляди керівника не повинні бути закостенілими: мрія має розвиватися, як і пов'язана з її здійсненням мета.

Керівництво співтовариством. Керівник використовує свою владу та вплив на благо суспільства. Він відповідально ставиться до покладеної на нього відповідальності. Лідер віддає свій час, сили й енергію поліпшенню життя людей і розвитку суспільства, використовуючи для цього всі наявні ресурси.

Почуття гумору. Найбільшого успіху досягають керівники, які володіють почуттям гумору. Вони здатні бачити гумористичну сторону там, де інші бачать лише трагедію. Вони не дозволяють невдачам пригнічувати себе, здатні знайти в ситуації щось потішне, легко знаходять різноманітні можливості. Зробивши помилку, вони визнають її й готові посміятися над собою, а не перекладають провину на інших.

Цілісність особистісного ідеалу. Лідер добре знає себе – який він, до чого прагне, як живе. Від послідовний і постійно докладає зусиль для того, аби його слова не розходилися зі справами, щоб відповідати своєму особистісному ідеалу. Наслідком співпадання цього ідеалу й фактичної поведінки є те, що лідер живе у згоді із самим собою, з ним легко спілкуватися, оточуючі відчувають себе з ним невимушено, незалежно від їх посади чи суспільного становища. Люди не відчувають страху, довіряють йому свої турботи; лише особистісна цілісність лідера робить це можливим (Канджеми, Ковальски, 2007, Нестуля, Нестуля, 2016).

Висновки. Таким чином, лідерська компетентність сучасного менеджера є інтегрованою якістю особистості, яка складається із таких структурних компонентів: когнітивного (знання), операційно-діяльнісного (уміння та здатності) та особистісного (якості особистості, загальні та специфічні риси лідера). Лідерська компетентність виступає основою успішної діяльності сучасного менеджера у колективі, бо вона полягає не лише в якісному виконанні ним своїх посадових обов'язків, але й в особливостях його особистісних якостей. Тому домінуючим компонентом вважаємо саме особистісний компонент.

Слід зазначити, що накопичена дослідниками лідерських якостей інформація є орієнтиром для майбутніх лідерів, сучасних менеджерів. Нарешті, теорія лідерських якостей відіграла позитивну роль у розвитку досліджень лідерства, оскільки вона послужила поштовхом до виникнення і розвитку різних концепцій лідерства й виявилася надійним стримуючим засобом у переоцінці поведінкових і ситуаційних основ лідерства.

Список використаних джерел

- Бендас Т.В. Психологія лідерства : [учебное пособие] / Т.В. Бендас. – СПб. : Питер, 2009. – 448 с.
- Бойко О. Методологічні основи дослідження лідерської компетентності майбутніх офіцерів у ВЗВО / О. Бойко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2012. – №3. – С. 16–24.
- Жигір В.І. (2015). Сутність та зміст лідерської компетентності майбутнього менеджера освіти. Взято з: http://visnyk.chmru.edu.ua/?wpfb_dl=1355
- Калашнікова С. А. Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства: монографія / С. А. Калашнікова. – Київ: Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. – 380 с.
- Канджеми Дж. П. Что представляет собой успешно действующий руководитель? / Канджеми Дж. П., Ковальски К. Дж. // Психология современного лидерства: американские исследования. – Москва: Когито-Центр, 2007. – С. 113–118.
- Козловська С. Г., Падурець Г. І., Чудаєва І. Б. Емоційна компетентність та лідерство / С. Г. Козловська, Г. І. Падурець, І. Б. Чудаєва // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Сер. : Економіка і менеджмент. – 2013. - № 1. - С. 130-140.
- Лугова В.М. Напрями розвитку лідерської компетентності керівників українських підприємств / В.М. Лугова, О.А. Єрмоленко // Проблеми економіки. – 2012. – № 1. – С. 64–67.
- Мараховська Н. В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Н. В. Мараховська. – Х., 2009. – 22

- Нестуля О. О. Основи лідерства. Наукові концепції (середина ХХ – початок ХХІ ст.): навч. посіб. / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля. – Полтава : ПУЕТ, 2016. – 375 с.
- Петрова Ю. О. Лидерская компетентность в период изменений / Ю. О. Петрова // Дискуссия. – №4. – Екатеринбург: ООО "Институт современных технологий управления", 2013. – С. 58–61.
- Радина Н. К. Психология лидерства: [учебник] / Радина Н. К. – Нижний Новгород: Нижегородский институт менеджмента и бизнеса, 2002. – 100 с.

References

- Bendas T.V. Psykholohyia lyderstva : [uchebnoe posobyie] / T.V. Bendas. – SPb. : Pyter, 2009. – 448 s.
- Boiko O. Metodolohichni osnovy doslidzhennia liderskoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv u VVNZ / O. Boiko // Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity. – 2012. – №3. – S. 16–24.
- Zhyhir V.I. (2015). Sutnist ta zmist liderskoi kompetentnosti maibutnoho menedzhera osvity. Vziato z: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=1355
- Kalashnikova S. A. Osvitnia paradyhma profesionalizatsii upravlinnia na zasadakh liderstva : monohrafiia / S. A. Kalashnikova. – Kyiv : Kyiv. un-t imeni Borysa Hrinchenka, 2010. – 380 s.
- Kandzhemy Dzh. P. Chto predstavliaet soboi uspeshno deistvuiushchy ru-ko-vo-dytel? / Kandzhemy Dzh. P., Kovalsky K. Dzh. // Psykholohyia sov-re-men-noho lyderstva: amerykanskye yssledovanyia. – Moskva : Ko-hy-to-Tsentr, 2007. – S. 113–118.
- Kozlovska S. H., Padurets H. I., Chudaieva I. B. Emotsiina kompetentnist ta liderstvo / S. H. Kozlovska, H. I. Padurets, I. B. Chudaieva // Visnyk Skhidnoevropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu. Ser. : Ekonomika i menedzhment. – 2013. – № 1. – S. 130-140.
- Luhova V.M. Napriamy rozvytku liderskoi kompetentnosti kerivnykiv ukrainskykh pidpriemstv / V.M. Luhova, O.A. Yermolenko // Problemy ekonomiky. – 2012. – № 1. – S. 64–67.
- Marakhovska N. V. Pedahohichni umovy formuvannia liderskykh yakoste maibutnikh uchyteliv u protsesi navchannia dystsyplin humanitarnoho tsyклу: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 "Teoriia i metodyka profesiinoi osvity" / N. V. Marakhovska. – Kh., 2009. – 22
- Nestulia O. O. Osнови лидерства. Наукові концепції (середина ХХ – початок ХХІ ст.): навч. посіб. / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля. – Полтава : ПУЕТ, 2016. – 375 с.
- Petrova Yu.O. Lyderskaia kompetentnost v peryod yzmenenyi / Yu.O. Petrova // Dyskussiya. – №4. – Ekaterynburh: ООО "Ynstytut sovremennykh tekhnolohyi upravleniya", 2013. – S. 58–61.
- Radyna N.K. Psykholohyia lyderstva: [uchebnyk] / Radyna N.K. – Nyzhnyi Novhorod: Nyzhehorodskiy ynstytut menedzhmenta y byznesa, 2002. – 100 s.

NESTULIA S.

Higher Educational Institution of Ukoopspilks "Poltava University of Economics and Trade", Ukraine

THE CONCEPT OF LEADERSHIP COMPETENCE OF A MODERN MANAGER

The article describes the concept of the leader's competence of the modern manager as an integrated personality quality, which consists of the following structural components: cognitive (knowledge), operational-activity (ability and ability) and personality (personality traits, general and specific features of the leader). Leadership competence serves as the basis for the successful work of the modern manager in the team, because it consists not only in the qualitative performance of his official duties, but also in the peculiarities of his personal qualities. Therefore, the dominant component is the personal component.

Key words: leader, manager, competence, leadership competence, leadership qualities

Стаття надійшла до редакції 22.03. 2018 р.

УДК 378.147.091.3:37.011.3-051

МИКОЛА НОСКО

ОЛЕКСАНДР ПРОНІКОВ

НАТАЛІЯ ТЕРЕНТЬЄВА

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка

ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ЯК СУПРОВІД ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Здійснено аналіз технологій навчання як супроводу підготовки майбутніх учителів у закладах вищої освіти (ЗВО). Зазначається, що технологія є певним механізмом, який повинен привести у перетворюючий рух педагогічну дійсність, всю систему вищої освіти. Проблеми технологій навчання є породженням усвідомлення викладачами ЗВО відриву педагогічної науки від практики. Рушійною силою цього перетворення є практико-орієнтована наука. Наголошується на зустрічному русі теорії та практики, які й породжують технологію. Проаналізовано використання технологій навчання при формуванні освітніх компетентностей у процесі підготовки майбутніх учителів.

Ключові слова: технології навчання, підготовка майбутнього вчителя, вищий навчальний заклад, освітні компетентності

Постановка проблеми. Трансформація духовних засад українського суспільства є суттєвою передумовою вирішення низки завдань, продиктованих стратегією його оновлення та європейської інтеграції. Важливим фактором, що впливає на динаміку цього процесу, є розвиток технологій навчання у ЗВО, як супровід підготовки майбутнього учителя. Саме від викладача ЗВО залежить набуття студентами необхідних освітніх компетентностей.

Технологія є певним механізмом, який повинен привести у перетворюючий рух педагогічну дійсність, всю систему вищої освіти. Проблеми технологій навчання є породженням усвідомлення викладачами ЗВО відриву педагогічної науки від практики. На наше переконання, термін «технологія навчання» слід вживати тоді, коли є чітка алгоритмічна послідовність і гарантується одержання кінцевого результату. Аналіз будь-якої технології навчання передбачає розкриття притаманного їй алгоритму дій і пояснення критеріїв гарантованого результату. Сутність технології навчання полягає в побудові системи навчальних завдань і розробці алгоритму дії майбутнього вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій психолого-педагогічної літератури вітчизняних та зарубіжних вчених засвідчує існування таких словосполучень, як: «педагогічна технологія», «навчальна технологія», «технологія навчання», «технологія виховання», «технологія розвитку особистості», «технологія особистісного впливу», «технологія творчої діяльності», «інформаційні технології» (Алфімов, 2000). До того ж, поняття «технологія» інтерпретується неоднозначно. Нами, зокрема, поняття «технологія навчання» розглядається як спосіб взаємодії суб'єктів освітньої діяльності.

Аналогічну точку зору висловлюють більшість дослідників. Так, І.А.Зязюн, аналізуючи філософські проблеми гуманізації і гуманітаризації освіти, акцентує увагу на педагогічній майстерності майбутнього вчителя та удосконаленні технологій в освітньому процесі педагогічних ЗВО (Зязюн, 2000, с. 59). Л. А. Байкова технологією вважає певну послідовність операцій, дій, спрямованих на досягнення навчально-виховної мети (Байкова, 1994, с. 13). В. П. Беспалько педагогічну технологію розглядає як систему, в якій послідовно втілюється на практиці заздалегідь спроектований навчально-виховний процес (Беспалько, 2000, с.134). М. В. Кларін технологію визначає як системність і конструювання навчального процесу, які гарантують досягнення поставленої мети (Кларін, 1989, с. 24). Н. Є. Щуркова розглядає технологію як суму науково обґрунтованих заходів виховного впливу на людину чи групу людей, окрему галузь професійної підготовки педагога, пов'язану з його творчістю і майстерністю (Щуркова, 1993, с.68).

Суспільство потребує сьогодні самостійно мислячих людей, здатних до самореалізації на основі об'єктивної самооцінки. Американський економіст Лестер Туроу прогнозує, що основи існуючого суспільства у двадцять першому столітті зазнають потрясіння з боку технології й ідеології. «Технологія робить кваліфікації і знання єдиним джерелом стійкої стратегічної переваги» (Туроу, 1999, с. 384).

Усвідомлюючи це, все більше майбутніх учителів намагаються оволодіти потрібними їм знаннями, практичними й інтелектуальними уміннями для самоствердження та самореалізації в цьому житті. Домогтися означеної мети можна лише засобами особистісно орієнтованих технологій. Навчання, яке

орієнтоване на абстрактного середнього студента, засвоєння й відтворення ним знань, умінь та навичок, не відповідає вимогам сьогодення.

Світовий досвід показує, що головний стратегічний напрямок розвитку системи ЗВО в провідних країнах світу лежить на шляху вирішення проблеми особистісно орієнтованої освіти. Вона відбиває гуманістичний напрямок у філософії, педагогіці та психології.

Мета статті. Здійснити конструктивно критичний аналіз технологій навчання як супроводу підготовки майбутніх учителів і визначення можливостей використання накопиченого вітчизняного та світового досвіду в умовах сучасної вищої школи України.

Виклад основного матеріалу. Врахування індивідуальних особливостей того, хто вчиться, відзначали відомі радянські психологи: Л. В. Виготський (теорія зони найближчого розвитку дитини), П. Я. Гальперін (теорія поетапного формування розумових дій) та О. О. Леонт'єв (психологія спілкування). Однак в умовах панування авторитарного стилю в педагогіці реалізувати ці ідеї стосовно кожного студента було абсолютно неможливо.

У сучасних умовах особистісно орієнтованого навчання викладач ЗВО виконує іншу роль і функцію в навчальному процесі. Якщо за традиційної системи освіти викладач разом з підручником були основними і найбільш компетентними джерелами знання, а викладач був до того ж і контролюючим суб'єктом пізнання, то згідно нової парадигми освіти викладач виконує більше роль організатора самостійної активної пізнавальної діяльності студентів, компетентного консультанта та помічника. Його професійні уміння повинні бути спрямовані не просто на контроль знань і умінь студентів, а на діагностику їх діяльності, щоб вчасно допомогти кваліфікованими діями усунути виявлені труднощі пізнання й застосування знань. Ця роль значно складніша, ніж за традиційного навчання, і вимагає від викладача вищої майстерності.

Особистісно орієнтована освіта передбачає диференційований підхід до навчання з урахуванням рівня інтелектуального розвитку студента, а також його підготовки з даного предмету, здібностей і задатків. Майбутній учитель має стати центральною фігурою навчального процесу. Його пізнавальна діяльність має знаходитися в центрі уваги педагогів-дослідників, розроблювачів освітніх програм і засобів навчання, адміністративних працівників.

Послідовна реалізація особистісно орієнтованого підходу до майбутнього вчителя в освітньому процесі ЗВО передбачає цілісність його особистості. Отже, суспільство інформаційних технологій, або постіндустріальне суспільство, на відміну від індустріального суспільства кінця XIX – середини XX століть, набагато більше зацікавлене в тому, щоб його громадяни були здатні самостійно й активно діяти, приймати рішення, гнучко адаптуватися до зміни умов життя. Ще недавно вирішити ці завдання було неможливим через відсутність реальних умов для їх виконання за традиційного підходу до освіти й засобів навчання. За останні 10–15 років такі умови якщо не створені повністю, то починають створюватись в різних країнах світу (Навроцький, 2000).

Насамперед, це умови, що зможуть забезпечити такі можливості: залучення кожного студента до активного пізнавального процесу, причому не пасивного оволодіння знаннями, а активної пізнавальної діяльності, застосування знань на практиці та чіткому усвідомленні, де, яким чином і з якою метою ці знання можуть бути застосовані; співробітництва при рішенні різноманітних проблем, коли потрібно виявляти відповідні комунікативні уміння; широкого спілкування із однолітками з інших навчальних закладів свого регіону, інших регіонів країни та інших країн світу; вільного доступу до необхідної інформації в інформаційних центрах не тільки свого навчального закладу, а й наукових, культурних, інформаційних центрах усього світу з метою формування власної незалежної й аргументованої думки з тієї чи іншої проблеми; постійного випробування своїх інтелектуальних, фізичних, моральних сил для вирішення виникаючих проблем, уміння їх вирішувати спільними зусиллями, виконуючи часом різні соціальні ролі.

Вітчизняні ЗВО, використовуючи світовий досвід, мають створити умови для підготовки майбутнього вчителя, який би володів зазначеними якостями та здобув необхідні компетентності. Це завдання вирішить не стільки зміст освіти, скільки інноваційні технології навчання. Сьогодні існує необхідність в очному, дистанційному та заочному навчанні, на основі сучасних інформаційних технологій. Як супровід підготовки майбутнього вчителя все ширше використовуються джерела інформації, зокрема, електронні засоби (радіо, телебачення, комп'ютери). Важливе місце в їх інформаційному забезпеченні відіграють також глобальні телекомунікаційні мережі інтернет.

Вирішувати актуальні проблеми педагогіки треба ефективно і послідовно, причому в досить короткий термін, тому що потреби перебудови освіти й розвитку відповідної навчально-матеріальної бази ЗВО очевидні вже сьогодні. Широке впровадження в освітній процес нових педагогічних, навчальних та інформаційних технологій й дозволить змінити саму парадигму освіти. Нові інформаційні технології дозволять найбільше ефективно реалізувати можливості закладені в нових педагогічних технологіях. Поки викладач не переконається сам у дієвості тієї чи іншої технології, він не зможе їх застосовувати адекватно, а отже, й ефективність від «адміністративного» підходу до їх запровадження буде дуже сумнівна.

На основі системно-змістовного та структурно-порівняльного аналізу розвитку методичної підготовки майбутнього вчителя встановлено, що з початком XXI століття їх теоретична та методична підготовка почала

знову набувати питомої ваги. Зокрема, самостійність у визначенні змісту, структури та основних організаційних форм кожним ЗВО. Наш власний багаторічний досвід свідчить, що здійснюючи заходи по удосконаленню освітнього процесу у ЗВО, необхідно його оптимізувати. Саме технології навчання повинні стати супроводом підготовки майбутнього вчителя. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є використання опорних схем при вивченні навчального матеріалу (Проніков, 2009, с.34).

Необхідність вивчення педагогіки, як наукової дисципліни, для майбутнього вчителя є обов'язковою. Для нього це один з найважливіших професійних предметів. Знання студентами основ педагогіки має важливе значення для формування їх педагогічних компетентностей. Програма навчального курсу базується на таких розділах: загальна педагогіка, теорія навчання, теорія виховання, школознавство. Якість засвоєння навчального матеріалу оцінюється за результатами поточної перевірки, при захисті курсової роботи, підсумкової перевірки, теоретичних та практичних знань, при складанні поточного та державного іспиту.

На прикладі навчальної дисципліни «Педагогіка», розділу «Теорія навчання», розглянемо один із фрагментів технології навчання, як супроводу підготовки майбутнього учителя фізичної культури у Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка. Деякі актуальні питання університетської педагогіки представлені у вигляді опорних схем.

Вид навчання – це методична система, який властива єдність цілей, змісту, внутрішніх механізмів, методів і засобів конкретного способу навчання.

Таблиця 1

Види навчання

Догматичне навчання	Метою є запам'ятовування, завчання без обов'язкового осмислення фактів.
Пояснювально-ілюстративне навчання	Мета – збагачення знаннями, що передаються в готовому вигляді, і способами діяльності в типових ситуаціях; викладач не просто передає знання, а пояснює, студент усвідомлює їх у процесі розумової діяльності; сприяє розвиткові сприйняття, пам'яті, уваги, емоцій, репродуктивного мислення і виконавської діяльності.
Проблемне навчання	Мета – навчання шляхом самостійного оволодіння знаннями студентом при вирішенні навчальних проблем; розвиток творчого мислення і пізнавальної активності студентів.
Програмоване навчання	Мета – управління навчальним процесом; навчання по програмах, розрахованих на порціонну подачу матеріалу, покроковий контроль засвоєння й оперативну допомогу студентам.

Види навчальних програм: лінійна, розгалужена, змішана, адаптивна (що сама пристосовується до рівня навченості і можливостям студента).

Технологізація процесу навчання - пошук таких дидактичних підходів, що могли б перетворити навчання в «виробничий процес з гарантованим результатом».

Активізація навчання – діяльність викладача, спрямована на розробку і використання такого змісту, методів, засобів, форм навчання, що сприяють підвищенню інтересу, самостійності, творчій активності студентів у засвоєнні знань, формуванні умінь, навичок, розвитку здібностей прогнозувати виробничу ситуацію і приймати рішення.

Таблиця 2

Характерні риси технологій

Педагогічна технологія	- послідовний і безперервний рух взаємозалежних компонентів, етапів, станів педагогічного процесу і дій його учасників
Технологія навчання	- спосіб реалізації змісту навчання, передбаченого навчальними програмами, що представляє систему форм, методів і засобів навчання, що забезпечує найбільш ефективне досягнення поставлених цілей
Структура технології навчання	- цілі навчання; - зміст навчання; - засіб взаємодії (засіб викладання, мотивації), організація навчального процесу; - студент, викладач; - результат діяльності, у тому числі рівень професійної підготовки.

Активні методи навчання – способи інтенсивного розвитку пізнавальних мотивів, інтересу, творчості студентів.

Ділова гра – форма створення предметного і соціального змісту майбутньої професійної діяльності фахівця, моделювання таких систем відносин, що характерні для цієї діяльності.

Наведений приклад фрагменту використання опорних схем є одним із багатьох, який доводить, що особистість майбутнього вчителя повинна бути у центрі уваги викладача ЗВО, а в тандемі викладач-студент діяльність навчання та пізнавальна діяльність є провідними. Традиційна парадигма освіти викладач-підручник-студент має бути замінена на нову: студент-підручник-викладач.

Застосування сучасних технологій навчання є також необхідною умовою формування евристично-креативного мислення майбутнього учителя. Важливо кожному викладачеві визначитися щодо пріоритетів у технологіях навчання, з урахуванням поставленої мети освіти, інтересів розвитку особистості студента в процесі набуття ним необхідних компетенцій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз накопиченого досвіду використання сучасних технологій навчання в освітньому процесі ЗВО сприяє формуванню у майбутнього вчителя педагогічних компетентностей. Особистість студента повинна бути у центрі уваги педагога. Діяльність навчання та пізнавальна діяльність повинні бути провідними в тандемі викладач-студент. Традиційна парадигма освіти викладач-підручник-студент має бути замінена на нову: студент-підручник-викладач. Доведено, що технологія є певним механізмом, який повинен привести у перетворюючий рух педагогічну дійсність, всю систему вищої освіти. Подальше дослідження проблеми дозволить удосконалювати освітній процес підготовки майбутнього вчителя.

Список використаних джерел

- Алфімов Д.В. Інноваційна освітня система вищої школи: шляхи відродження // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи: зб. наук. пр. / Ред. кол. Л.І. Даниленко та ін. – К.: Логос, 2000. – С. 158 – 160.
- Зязюн І. А. Філософські проблеми гуманізації і гуманітаризації освіти / Зязюн І. А. // Педагогіка толерантності. – 2000. – № 3. – С. 58–61.
- Байкова Л. А. Технология игровой деятельности / Байкова Л. А. – Рязань: Рязанский государственный педагогический университет, 1994. – С. 13.
- Беспалько В. П. Психологические парадоксы образования / Беспалько В. П. // Педагогика. – 2000. – № 5. – С. 13–20.
- Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта / Кларин М. В. – М.: Знание, 1989. – 75 с.
- Щуркова Н. Е. Педагогическая технология как учебная дисциплина / Щуркова Н. Е. // Педагогика. – 1993. – № 2. – С. 66–70.
- Туроу Л. Будущее капитализма / Лестер Туроу. – Новосибирск: СОРАН, 1999. – С. 384.
- Навроцький О.І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства. Монографія. – Х.: Основа, 2000. – 240 с.
- Проніков О.К. «Вчитель – вчителів» // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка.// Випуск № 72. Серія: Педагогічні науки. – Чернігів, 2009. – № 72. – С. 32 – 37.

References

- Alfimov D.V. Innovative Educational System of Higher Education: Ways of Revival // Pedagogichni innovatsiyi: ideyi, realiyi, perspektivy: zb. nauk. pr. / Red. kol. L.I. Danylenko ta in. - K.: Logos, 2000. - P. 158 - 160. (in Ukrainian)
- Ziazyun I.A. Philosophical Problems of Humanization and Humanitarization of education / Ziazyun I.A. // Pedagogika tolerantnosti. - 2000. - No. 3. - P. 58-61. (in Ukrainian)
- Baikova L. A. Tiekhnologiya igrovoy deyatel'nosti / Baikova L. A. - Ryazan: Ryazan State Pedagogical University, 1994. - P. 13. (in Russian)
- Bespalko V.P. Psychological paradoxes of education / Bepalko V.P. // Pedagogika. - 2000. - No. 5. - P. 13-20. (in Russian)
- Klarin M. V. Pedagogicheskaya tekhnologiya v uchebnom protsesse. Analiz zarubezhnogo opyta / Klarin M. V. - M.: Znaniye, 1989. - 75 p. (in Russian)
- Shchurkova N. E. Pedagogical Technology as a Discipline / Shchurkova N. E. // Pedagogika. - 1993. - No. 2. - P. 66-70. (in Russian)
- Lester Turou. Budushcheye kapitalizma / Lester Turou. - Novosibirsk: SORAN, 1999. - P. 384. (in Russian)
- Navrotsky O.I. Vyshcha shkola Ukrayiny v umovakh transformatsiyi suspilstva. Monografiya. - Kh. Osnova, 2000. - 240 p. (in Ukrainian)
- Pronikov O. K. Teacher of Teachers // Visnyk Chernigivskogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni T. G. Shevchenka.// Vypusk No. 72. Seroya: Pedagogichni nauky. - Chernihiv, 2009. - № 72. - P. 32 - 37. (in Ukrainian)

NOSKO M., PRONIKOV O., TERYTYEVA N.

National University of "Chernihiv Collegium" named after T. Shevchenko

TEACHING TECHNOLOGIES AS PART OF TRAINING FOR FUTURE TEACHERS

The article analyzes teaching technologies as part of training for future teachers in higher educational establishments. In particular, it is noted that technology is a certain mechanism that should lead to the transformation of pedagogical reality and the entire system of higher education. Teaching technologies problems are a result of the recognition of pedagogical science separation from the practice by the university teachers. The term "teaching technology" should be used when there is a clear algorithmic sequence and guaranteed final result. Analysis of any teaching technology involves disclosing the relevant algorithm and explaining the criteria of the guaranteed result. The essence of teaching technology is to build a training system and develop a future teachers' actions algorithm. The notion "teaching technology" is considered as a way of interaction between subjects of educational activities and part of future teachers' training on the example of the course "Pedagogy", section "Theory of Education."

The study notes that personally-oriented education involves a differentiated approach to learning, taking into account the level of intellectual development of the student, as well as his training on the subject, abilities and skills. The future teacher should become the central figure of the educational process, his cognitive activity should be the centric one for educators-researchers, developers of educational programs and means of education, of administrative employees.

The consistent implementation of the personally oriented approach to the future teacher in the educational process is analyzed. It presupposes the integrity of his personality. It is emphasized that domestic universities should create conditions for the development of an individual who possesses the specified qualities. The solution to this problem will contribute not only to the content of education, but also to the innovative teaching technologies. Today there is need not only in the intramural, but also distance education. Electronic media (radio, television, and computers) are used as major source of information. Global telecommunication networks of the Internet are also important to get information.

It has been determined that teaching and cognitive activity should be core in the tandem between teacher and student. The traditional paradigm of education teacher-textbook-student should be replaced by a new one: student-textbook-teacher.

Key words: *teaching technologies, preparation of future teacher, higher educational institution, educational competencies.*

Стаття надійшла до редакції 10.02. 2018 р.

УДК:378.22:502/504:[613/614]

ВАЛЕНТИНА ОНІПКО

МАРИНА ДЯЧЕНКО-БОГУН

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ВПРОВАДЖЕННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Розглянуто основні поняття щодо підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін до реалізації здоров'язбережувальних технологій в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл. Встановлено, що дефініція визначень, змісту і сутності основних понять є важливим аспектом процесу здоров'язбережувальної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін у вищих навчальних закладах. Наголошується, що грамотне впровадження здоров'язбережувальних технологій залежить від професійної готовності педагогів до цілеспрямованої роботи з профілактики та оздоровлення школярів.

Ключові слова: здоров'язбережувальна підготовка, здоров'язбережувальні технології, професійна готовність педагогів

Постановка проблеми. Аналіз теоретико-методологічних досліджень в галузі здоров'язбереження та використання здоров'язбережувальних технологій закладах освіти, довів положення про узгодженість і трансформацію всіх складових сучасної педагогічної освіти з динамікою розвитку цивілізації. Це є основною

характерною особливістю сучасної педагогічної науки. У відповідності до вимог сучасності, для забезпечення постіндустріального суспільства фізично, психічно здоровими його членами, сьогодні вимагає розвитку гнучкої освітньої системи, яка була б здатна до постійного самооновлення. Створення необхідної освітньої системи піднімає актуальність розгляд теоретичних методичних питань реалізації майбутніми учителями природничих дисциплін здоров'язбережувальних технологій у подальшій професійній діяльності

Мета статті полягає в проведенні визначення змісту і сутності основних понять щодо реалізації здоров'язбережувальних технологій, які є важливим аспектом процесу підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін у вищих навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. З'ясуємо тлумачення понять, пов'язаних із професійною підготовкою майбутніх учителів, адже у відповідності до Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки, «освіта – це стратегічний ресурс соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства, поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення міжнародного авторитету й формування позитивного іміджу нашої держави, створення умов для самореалізації кожної особистості». Одним з пріоритетних напрямів державної освітньої політики є «...реформування системи освіти на основі філософії «людиноцентризму» як стратегії національної освіти», «формування здоров'язбережного середовища, екологізації освіти, валеологічної культури учасників навчально-виховного процесу».

Словник «Професійна освіта» дає наступне тлумачення поняттю «професійна підготовка» – це «сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей, трудового досвіду і норм поведінки, які забезпечують можливість успішної праці за обраною професією; процес повідомлення учням відповідних знань і умінь». У відповідності до завдань монографії доцільним вважаємо використання поняття «професійна підготовка», яке наводиться у «Педагогічному енциклопедичному словнику», а саме «процес оволодіння знаннями, вміннями і навичками, що дозволяють виконувати роботу в певній галузі діяльності».

Виходячи з розуміння педагогіки як частини освітньої системи, пріоритет культури здоров'я і технологічне забезпечення її формування при організації процесу навчання та використання у змісті навчальних програм, особливого значення набуває необхідність зв'язування змістового навантаження поняття «культура здоров'я».

На думку С. Ю. Лебедченко, поняття «культура здоров'я» потрібно розглядати як цілісний процес і результат безперервного становлення і вдосконалення в особистості всіх інтегрованих в неї рядів культур: культури руху, харчування, психологічної, емоційної, комунікативної, антистресової, сексуальної тощо (Лебедченко, 2000, с. 20).

І. Ю. Глінянова та М. Г. Марініна вказують на необхідність комплексного підходу до визначення дефініції «культура здоров'я». Це системотворче поняття яке потрібно розглядати:

як ґрунтовні знання про здоров'я, глибоку зацікавленість у діяльності, спрямованій на оздоровлення власного організму, на розкриття своїх потенційних здібностей і можливостей, на розвиток навичок ведення здорового способу життя;

як наявність сформованої власної програми самовдосконалення і здорового способу життя, та практичну реалізацію такої програми як результат творчої інтерпретації й індивідуально обумовленого засвоєння на особистісному рівні визначених і прийнятих для даного індивіда концепцій і доктрин здоров'я, здорової людини і здорового способу життя, необхідних для гармонійного існування;

як складне структурне особистісне утворення, що забезпечує формування, збереження і зміцнення здоров'я завдяки ґрунтовним валеологічним знанням, творчому осмисленню принципів здорового способу життя, розкриттю своїх потенційних здібностей і можливостей (Лебедченко, 2000, с. 22).

В. В. Колбанов і Т. А. Берсеньова формулюють поняття «культура здоров'я» як динамічний стереотип поведінки, що сприяє здоровому способу життя і визначає дбайливе ставлення до здоров'я навколишніх людей (Колбанов, Берсеньова, 1995, с. 9).

Як вважає .Ф. Тихомирова, культура здоров'я – це компетентність у питаннях здоров'я і дотриманні принципів здорового способу життя (Тихомирова, 2003, с. 193). Дослідник підкреслює, що компетентність у питаннях здоров'я доцільно оцінювати за наступними показниками:

рівень знань про здоров'я, здоровий спосіб життя;

рівень знань про чинники ризику для здоров'я;

рівень знань про переваги здорового способу життя (Тихомирова, 2003, с. 194).

Показниками відповідності принципам здорового способу життя та культурним нормам здоров'я фахівець називає:

мотивацію на підтримання культурної норми (зразка здорової життєдіяльності);

досвід самоорганізації збереження і зміцнення свого здоров'я.

Ґрунтовністю характеризується підхід, що пропонується В. П. Горашуком. Дослідник вказує на те, що «формування культури здоров'я школярів слід розглядати як:

складний процес набуття школярами людських властивостей і якостей, спрямованість яких визначається сучасними знаннями феномену здоров'я;

явище, сутнісні характеристики якого забезпечують суб'єкт – суб'єктну єдність особистості, що виражається в одночасному засвоєнні гуманістичних цінностей і норм та ідеалу здоров'я;

педагогічний феномен, який має свої особливості в контексті формування здоров'я особистості;

рушійну силу, що активізує процес самопізнання, самовиховання, самовдосконалення, які відбиваються на фоні особистого зростання;

невід'ємну частину цілісного навчально-виховного процесу шкільної освіти» (Горашук, 2004, с. 11).

Важливий вплив на всіх суб'єктів педагогічного процесу забезпечується здоровим оточенням як сукупністю фізичних, психологічних, соціальних складових. Г. І. Тушина підкреслює необхідність створення в загальноосвітній установі сприятливого здоров'язбережувального середовища, яке б забезпечило збереження і розвиток здоров'я школярів (Тушина, 2005, с. 6).

У відповідності до цього формування здоров'язбережувальної спрямованості професійної діяльності майбутнього вчителя залежить від формування знань стосовно сприятливого здоров'язбережувального освітнього середовища, вмінь та навичок щодо його розбудови та забезпечення. Аналіз науково педагогічної літератури, присвяченої розбудові здоров'язбережувального середовища навчального закладу, засвідчив, через велику кількість підходів до розуміння цього явища, в теорії педагогіки дана дефініція репрезентована досить еклектично.

Традиційним є тлумачення поняття «середовище» як оточення, сукупність природних умов, у яких протікає діяльність людського суспільства, організмів; навколишні соціально-побутові умови, обстановку, а також сукупність людей, пов'язаних спільністю цих умов.

Поняття «середовище» у психолого-педагогічному і соціально-педагогічному аспектах набуває особливого значення. Як вважає Л. І. Новикова, що середовище впливає на школярів не тільки як педагогічний чинник (через учителів, уроки, підручники, домашні завдання, класний час), але і як чинник соціальний (через включеність у навколишнє середовище, через взаємовідносини між дітьми, педагогами, батьками, шефами; через психологічний клімат у колективі, що дозволяє об'єднати дітей і дорослих у межах конкретного закладу) (Новикова, 1985, с. 12).

На думку Г. І. Тушиної, поняття «здоров'язбережувальне середовище» доцільно трактувати як сукупність соціально-педагогічних умов, фізіологічних компонентів, що сприяють реалізації адаптивних можливостей школярів і чинників, що впливають на збереження і розвиток здоров'я (Тушина, 2005, с. 53).

М. І. Степанова підкреслює, що здоров'язбережувальне середовище у навчальних закладах містить не тільки і не стільки оздоровчі медичні заходи, скільки гігієнічно раціональні, відповідні до віку дітей навчальні навантаження, заняття в умовах, що задовольняють вимоги санітарних норм (Степанова, Александрова, Седова, 2004, с. 88].

Таким чином, інтегруючи сучасні підходи до визначення дефініції «здоров'язбережувальне середовище», вважаємо за доцільне розглядати цей термін як наявне та віртуальне оточення учня, в якому створюються педагогічні, соціальні, культурні, психологічні, гігієнічні умови, що відповідають його віковим і психофізіологічним особливостям і сприяють його фізичному й особистісному розвитку.

Доцільність використання комплексного підходу в розв'язанні проблем збереження здоров'я школярів, аналізується О. А. Менчинською. Це дає можливість перетворити освітнє середовище в здоров'язбережувальний життєвий простір (Менчинська, 2008, с. 14). На її думку, поняття «здоров'язбережувальний життєвий простір» – це єдиний ціннісний та інструментальний простір життя дитини в школі, вдома, в соціумі, наповнений навчальною, трудовою діяльністю та різнобічним спілкуванням із однолітками, вчителями, батьками, дорослими. Його створення відбувається шляхом проектування на всі дисципліни шкільного курсу концепції цінності світу, людини у світі та цінності здорової людини в цьому світі.

В контексті дослідження нашої статті доцільним буде використання тлумачення поняття «здоров'язбережувальний життєвий простір», запропоноване Н. К. Смирновим, а саме як простір навчальної і виховної діяльності, при якому виключаються або робляться мінімальними шкідливі дії школи і всього освітнього процесу на здоров'я учнів (Смирнов, 2006, с. 24].

З огляду на педагогічне трактування поняття «здоров'язбереження», вимагає уточнення дефініція «здоров'язбережувальна педагогіка».

У визначенні цього поняття, тлумаченні його сутності існує багато відмінностей. Деякі автори, зокрема Н. П. Абаскалова, В. І. Андреев, Г. М. Брадік, Ю. П. Кобяков, Н. С. Панчук, С. Г. Серіков, здійснюють заміну цього поняття терміном «педагогіка здоров'я», асоціюючи його із медичними технологіями, засобами фізичної культури, фізичної реабілітації, поширюють це поняття на категорію «здоров'язбережувальні технології».

З огляду на це, Л. Ф. Тихомирова пропонує розглядати термін «здоров'язбережувальна педагогіка» як галузь знань, яка характеризує процес реалізації освітніми установами функції збереження і зміцнення здоров'я учнів (Тихомирова, 2003, с. 80).

Універсальністю характеризується тлумачення поняття «здоров'язбережувальна педагогіка» у визначенні запропонованому М. К. Смирновим. Він розглядає цей термін:

як педагогічну систему, що базується на розумному пріоритеті цінності здоров'я, який необхідно виховати в учнів і реалізувати під час проведення навчально-виховного процесу;

освітню систему, яка декларує пріоритет культури здоров'я і технологічно забезпечує його реалізацію при організації навчання, в навчально-виховній роботі й змісті навчальних програм для педагогів, учнів та їхніх батьків;

галузь медико-психолого-педагогічних знань про побудову освітнього процесу і зміст навчально-виховних програм з урахуванням інтересів здоров'я учнів і педагогів (Смирнов, 2006, с. 258).

Професійна діяльність вчителя реалізується завдяки використанню відповідних технологій навчання. Вказана педагогічна задача ефективно може бути вирішена лише за допомогою адекватної педагогічної технології, що реалізується кваліфікованим педагогом-професіоналом.

Висновки. Сьогодення вимагає кардинальної зміни підходів до підготовки майбутніх вчителів природничих дисциплін до реалізації здоров'язбережувальних технологій у загальноосвітніх навчальних закладах, вільного володіння понятійною базою щодо вказаних завдань. Це забезпечить необхідний рівень навчання у вищих навчальних педагогічних закладах, консолідацію ресурсів змісту природничої освіти, розвиток її здоров'язбережувальної спрямованості та вдосконалення технологічної складової підготовки студентів до практичної здоров'язбережувальної діяльності.

Список використаних джерел

- Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки // http://guonkh.gov.ua/reforma_osviti/1517.html
Професійна освіта : словник : [навч. посіб.] / [сост. С.У.Гончаренко та ін.; за ред.Н.Г.Ничкало]. – К. : Вища школа, 2000. – 380 с.
- Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад; Редкол. : [М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др.] – М. : Большая Российская энциклопедия, 2002. – 528 с.
- Лебедченко С. Ю. Формирование культуры здоровья будущего учителя в процессе профессиональной подготовки : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Лебедченко Светлана Юрьевна. – М. : РГБ, 2000. – 281 с.
- Колбанов В. В. К вопросу о валеологическом образовании педагога / В. В. Колбанов, Т. А. Берсенева // Здоровье и образование: проблемы педагогической валеологии. – СПб., 1995. – С. 9–15.
- Тихомирова Л. Ф. Экспертный подход в здоровьесберегающей деятельности педагога / Л. Ф. Тихомирова // Школьные технологии. – 2003. – № 3. – С. 191–194.
- Горашук В. П. Теоретичні і методологічні засади формування культури здоров'я школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / В. П. Горашук. – Харків, 2004. – 58 с.
- Тушина Г. И. Педагогические условия формирования здоровьесберегающей среды общеобразовательной школы : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Тушина Галина Ивановна. – Кемерово, 2005. – 266 с.
- Новикова Л. И. Школа и среда / Л. И. Новикова. – М. : Знание, 1985. – 75 с.
- Степанова М. И. С позиций сбережения детского здоровья: новые шкалы трудности учебных предметов / М. Степанова, И. Александрова, А. Седова // Директор школы. – 2004. – № 4. – С. 87–91.
- Менчинская Е. А. Конструирование здоровьесберегающего процесса обучения в современной начальной школе : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : 13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / Е. А. Менчинская – Омск, 2008. – 29 с.
- Смирнов Н. К. Образовательные технологии сбережения здоровья и психология здоровья в школе / Н. К. Смирнов. – [2-е изд.]. – М. : Аркти, 2006. – 320 с.

References

- National Strategy for the Development of Education in Ukraine in 2012-2021. Retrieved from http://guonkh.gov.ua/reforma_osviti/1517.html
- Honcharenko, S.U. (2000). Vocational College Dictionary. K: High School (in Ukr.)
- Bim-Bad, B.M. (2002). Teaching encyclopaedic dictionary. Moscow: Great Russian Encyclopedia (in Russ.)
- Lebedchenko, S.Y. (2000). Formation of culture of health of the future teacher in the course of training: Dis. ... Cand. ped. Sciences: 13.00.08. M: RGB (in Russ.)
- Kolbanov, V.V. (1995). To a question on valeological education teacher. Zdorov'e i obrazovanie: problemy pedagogicheskoy valeologii (Health and education: problems of teaching valeology). SPb. (in Russ.)
- Tikhomirov, L.F. (2003). Expert approach in health-work of the teacher. Shkol'nye tehnologii (Technology School), 3 (in Russ.)
- Gorashchuk, V.P. (2004). Theoretical and methodological principles of a culture of health of students: Thesis. Thesis. for obtaining sciences. the degree of Doctor. ped. Sciences: 13.00.01. Kharkiv (in Ukr.)
- Tushin, G.I. (2005) Pedagogical conditions of formation of health-medium secondary school: Dis. ... Cand. ped. Sciences: 13.00.01. Kemerovo (in Russ.).
- Novikova, L.I. (1985). School and the environment. M.: Knowledge (in Russ.)
- Stepanova, M.I. (2004). From the standpoint of saving children's health: the new scales difficult subjects. Direktor shkoli (Headmaster), 4, 87-91 (in Russ.)

Menchinskaya, E.A. Construction of health-learning process in the modern primary school: Author. Dis. on scientific. PhD degree. ped. Sciences: 13.00.01. Omsk (in Russ.)

Smirnov, N.K. (2006). Health-saving educational technology and health psychology at the school. M.: Arctic (in Russ.)

ONIPKO V., DIACHENKO-BOHUN M.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

IMPLEMENTATION OF HEALTH-SAFETY TECHNOLOGIES IN EDUCATION UNITS

The basic concept for the preparation of future teachers of natural sciences to implement technology maintaining health in the educational process in secondary schools. The analysis of certain terms describing the specified educational process. Found that define the content and nature of the basic concepts is an important aspect of the process of preparing future teachers of natural sciences at higher education institutions to preserve the health of students. It is reported that one of the main objectives of the educational process is the active use of various technologies improving character. It is noted that competent implementation of technologies depends on maintaining health professional readiness of teachers for targeted prevention and rehabilitation of schoolchildren. It provides the necessary level of training of teachers in higher education institutions, consolidation of resources natural content of education, its development focus on maintaining health and improving the technological component of preparing students for practice.

Key words: *health-saving training, health-saving technologies, professional readiness of teachers*

Стаття надійшла до редакції 14.03.2018 р.

УДК 37.015.311.091.4 Ващенко

ЛЕСЯ ПЕТРЕНКО

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ У ЛІТЕРАТУРНІЙ ТВОРЧОСТІ Г. ВАЩЕНКА

Виокремлено педагогічні ідеї Г.Ващенко у літературних творах педагогічного та еміграційних періодів. Проаналізовано педагогічні ідеї, що стосуються формування творчої особистості. Підкреслено важливість виховання бадьорого, життєрадісного настрою в людини. Висвітлено значення рідної мови у вихованні підростаючого покоління. З'ясовано місце і роль вчителя у системі виховання дітей. Акцентовано увагу на значенні використання спогадів як джерела біографічного дослідження.

Ключові слова: Г.Ващенко, літературна спадщина, духовно-моральне виховання, релігійне виховання, рідна мова.

Вступ. Постать Григорія Ващенко поєднує в собі феномен великого українського педагога як «спадкоємця і продовжувача великого і багатовікового педагогічного досвіду українського народу і, зрештою, педагогічного досвіду європейського» (Ващенко «Пісня», 1908, с. 5) і непересічної літературної особистості.

Як влучно зазначав дослідник Ф. Погребенник, «між цими двома гранями творчої діяльності автора, незважаючи на їхню відмінність, є певні точки дотику і перетину» (Вишневський, 1997, с. 52). Уявлення про постать Г. Ващенко як педагога буде не повним, якщо не розкрити пробу його сил у літературі, не дослідити процес зародження, розвитку педагогічних ідей у літературно-художніх творах раннього та більш пізніх періодів його творчості. Аналіз літературно-художніх творів Г. Ващенко дає можливість дослідити процес розвитку педагогічних поглядів Г. Ващенко на орієнтацію природовідповідного життя людини, становлення її духовно-моральних цінностей, визнання права на свободу волі людини, права на щастя та визнання впливу соціального середовища на формування особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ході наукового пошуку виявлено незначну кількість літературних творів Г. Ващенко раннього періоду, які слугують основою для наукового аналізу та дослідження. Характеристика літературної творчості Г. Ващенко міститься у публікації Ф. Погребенника

«Григорій Ващенко (Григорій Васьківський) як письменник» (Погребенник, 2000), в якій зроблена спроба окреслити коло творчих зацікавлень письменника, висвітлено проблематику творів. Розкрито провідну ідею збірки «До ґрунту» – звернення особистості до першоджерел народного життя. Приділено значну увагу аналізу психологічного стану людини та впливу соціального середовища на формування особистості.

Побічно питання літературної творчості розкривались в публікаціях А. Бойко, О. Вишневського, О. Гентош, О. Гука, А. Погрібного. Незважаючи на такий представницький склад учених-дослідників, вважаємо за доцільне зупинитись у нашому дослідженні на характеристичні педагогічних ідей у літературній творчості Г. Ващенка.

На основі викладеного можна сформулювати завдання роботи, яке полягає у науковому дослідженні літературних творів Г. Ващенка та виокремленні педагогічних ідей як підґрунтя відродження української нації, духовно-морального виховання молоді, соціалізації та становлення особистості.

Виклад основного матеріалу статті. Дослідженням встановлено, що літературна спадщина Г. Ващенка незначна за обсягом, але має різносторонній жанровий, тематичний та хронологічний діапазон. Варто зазначити, що вона є цінним джерелом для відстеження формування творчих зацікавлень Г. Ващенка, еволюції поглядів письменника на роль особистості як творця свого життя, утвердження віри в людський прогрес аж до визначення ролі школи як громадсько-культурного осередку, концепції творчої школи, візії нового майбутнього незалежної України, розкриття діяльності вчителя як «найскладнішого й найшляхетнішого мистецтва» (Ващенко «Історія...», 2006, с. 142).

Аналізуючи дану проблему, ми погоджуємося з думкою дослідника Ф. Погребенника про те, що «перші книжки Г. Ващенка були не науково-педагогічні, а літературно-художні» (Вишневський, 1997, с. 52).

Варто зазначити, що за способом зображення життя Г. Ващенко використовував для художніх творів такі літературні види як епос і драму. Епічні твори молодого письменника прозові за формою і різножанрові: оповідання, повісті, новели. Драматичні твори за формою – прозові, а за жанром – це драма. У «Передмові» до драми «Сліпий» Г. Ващенко обґрунтовував вибір літературного роду твору: епос чи драма. Він вважав, «що драма, цей висчий вид літературної творчості, який потребує від автора великого напруження фантазії» (Ващенко «Мрії...», 1928, с. III), більше підходить для його твору, оскільки «головним змістом її з'являється душевна боротьба» (Ващенко «Мрії...», 1928, с. VI) щирої, чесної людини, яка попадає в складну життєву ситуацію, втрачає зір, слух, стає калікою. Мотивуючи вибір літературного роду твору, Г. Ващенко вважав «більш відповідаючою дійсності та думка, що драма виявляє подію в сучасному (як живу дію), а епос – в минулому (як спомин)» (Ващенко «Мрії...», 1928, с. IX).

Таким чином, це свідчить про вдумливий, професійний підхід до вирішення цієї проблеми. Він ґрунтується на глибокому знанні історії виникнення вказаного жанру ще в далекій Греції, етапів його розвитку. Г. Ващенко називає свої твори експериментальними, такими, що не відповідають тим поглядам на драму, які існували в офіційних підручниках. Г. Ващенко зазначає, що «...історія драми як старо-грецької, так і нової європейської, говорить за те, що драма принаймі первісна єсть продукт творчості, котра має собі великий вплив напруженого почуття (афекта)» (Ващенко «Мрії», 1928, с. XIII). Насамперед слід зазначити, що автор багато уваги приділяв стилю драми, передачі думки героя через діалог, монолог, через його мову, підбір декорації, гри актора, звертав увагу на описо-ліричні елементи та інше (Ващенко «Мрії», 1928, с. XV, XVI, XVII).

У ході пошуку виявлено, що хронологічний діапазон літературної творчості розпочинається в студентські роки. Г. Ващенко в автобіографії писав: «Будучи студентом третього курсу, я під впливом книжки академіка Ольденбурга «Будда» написав поему «Сідхарта», а в скорому часі оповідання «Німий», яке було надруковано в 1907 р. в збірнику моїх творів «Пісня в кайданах» (Ващенко «Моя...», 1996, с. 12). Окрім того було надруковано оповідання «Узько, темно...», поезія в прозі «Хвилі». Перебуваючи на засланні на півночі в м. Тихвині він написав п'єсу «Сліпий», яка була надрукована окремою книжкою в Санкт-Петербурзі в 1910 році. В своїх спогадах «Історія однієї школи» Г. Ващенко так описує цю подію: «Своїм змістом п'єса була спрямована проти ніцшеанства, що тоді так швидко ширилось в Росії і на Україні. Але щодо форми, то вона була написана під великим впливом книжки Ніцше «Походження трагедії із Духа музики». П'єса здобула досить високу оцінку в літературних критиків, що відзначили новизну її форми і змісту. Переробив її для сцени Бурячок і вона до революції йшла декілька разів в Одесі» (Ващенко «Пісня...», с. 177).

Відомо, що у 1912 р. під псевдонімом Григорій Васьківський друкуються окремою книжкою оповідання «Самотній», «Феєрія», а також повість «До ґрунту» та «Сміх природи» (Київ). Значно пізніше, у 1928 році, у журналі «Наше слово» з'являються друга частина збірки «До ґрунту» і друга частина повісті «Сміх природи». Перлиною літературної творчості Г. Ващенка слугують спогади: «Історія однієї школи», «Автобіографія», «З часів німецької окупації», «Нагорода», «До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині», видані в еміграційний період життя, які одночасно є важливим джерелом дослідження історико-педагогічної спадщини Г. Ващенка.

Важливо наголосити, що предметом наших зацікавлень є тематичний аналіз літературної спадщини творів Г. Ващенка. Особлива увага була приділена характеристиці художніх творів раннього періоду («Пісня в кайданах», «Німий», «Сліпий», «До ґрунту») та творів значно пізнішого часу – другої частини збірки «До ґрунту» та другої частини повісті «Сміх природи», що дозволяє нам відстежити динаміку розвитку як

літературної майстерності автора, так і поглиблення підходів, зміну поглядів на розкриття соціально-побутових, психологічних, моральних, духовних, ідеологічних питань.

У процесі дослідження виявлено, що особливу увагу він приділяв морально-етичній, соціально-побутовій проблематиці та формуванню національних цінностей. Г. Ващенко вважав представників простого народу, селян, їхнє середовище носіями національної ідеї, волелюбних прагнень народу, творцями свого життя. Реалізацію національної ідеї він вбачав у духовному відродженні, моральному вдосконаленні кожної людини, яка на рідній землі, біля своїх джерел, на рідному ґрунті зможе розвинути свої животворчі здібності і досягти розквіту моральних, психологічних, патріотичних рис, зростання національної свідомості. Літературно-художні твори Г. Ващенка з'являються, проростають на рідній землі, увібравши в себе глибоке знання національно-культурних традицій українського народу, принципів народної педагогіки, широке знання життя простого народу, представником якого він був сам.

Таким чином, аналіз літературної творчості Г. Ващенка дає нам можливість побачити в ньому митця, якого глибоко хвилює доля простої людини, особливо тих, хто має природні вади; він переймається проблемою взаємовідносин між інтелігенцією і селянами; необхідним джерелом для натхнення в становленні особистості вважає наявність рідного середовища, опору на рідний ґрунт. Провідною темою ранніх літературних творів Г. Ващенка виступає тема скривджених долею людей, вихідців із соціально нижчих верств населення, які стали «пасинками природи», каліками (п'єси «Сліпий», «Самотній», «Німії»).

Головним змістом драми «Сліпий» є душевна боротьба. Драма з селянського життя відображає душевний стан селянина, письменник вважає, що психіка селян по складності і багатству переживань «мало чим відрізняється від психіки інтелігента (маю на увазі форму психічних процесів, а не зміст їх). А про те селянин дуже скупий на слово, не завше може висловити те, що у його єсть на душі, а головне, що він ніби то соромиться виявити перед чужі очі те, що у його єсть ніжного, делікатного. Селянин, здебільшого, здається грубішим, чим є він таким справді» (Ващенко «Мрії...», 1928, с. V).

Автор помічає нюанси, тонкощі душі селянина, бачить за проявами сором'язливості, небагатослівності ніжність і делікатність вдачі селянина. Тільки глибоке знання простого народу, спілкування з селянами, розуміння законів психології допомагають автору досягти правдивості у зображенні життя персонажів драми. Автор показує героїв, які переживають складні психічні процеси. За допомогою цього прийому він намагається ввести читача в коло цих переживань. Таким чином, у п'єсі «Сліпий» Г. Ващенко висловлено ідею значущості прояву емпатії до людей з особливими потребами на основі глибокого знання їх психофізіологічних якостей і особливостей, доброзичливого й милосердного ставлення до них соціуму, сприяння безболісної соціальної адаптації в складних умовах людського існування. Ця його ідея випередила час, про що свідчать кардинальні зміни в сучасній соціокультурній політиці прогресивних країн світу, й України зокрема, – приділенні значної уваги інклюзивній освіті й вихованню, головною метою яких є становлення і самореалізація кожної людини.

Провідною ідеєю п'єси «Сліпий», як і збірника «Пісня в кайданах», є включення людини в ряд причинно-наслідкових взаємодетермінованих явищ, які зумовлюються дією закону свободи і необхідності в історії людства, окремого соціуму і окремої особистості. У цих творах Г. Ващенко виокремлює педагогічну ідею осмислення відповідальності кожної людини за якість власного життя, формування ціннісних засад життєтворчості особистості, її самореабілітації й самореалізації, що зумовлюється, насамперед, вольовими процесами. Але досить часто людина, будучи незадоволеною життям, вступає в боротьбу. Трагедія неминуча, і за великою іронією природи вона найбільше торкається пасинків природи: калік, алкоголіків і т.п., – особливо, коли вони мають дуже розвинену свідомість, загострене відчуття до справедливості (Ващенко «Мрії...», 1928, с. XVIII).

Позитивно, що проблему волі і необхідності автор розв'язує в практичній площині. У людини може брати перевагу принцип індивідуалізації, хоча можливі прояви і універсального принципу. Ідеалом людини є таке становище, коли ці принципи поєднуються, і воля людини зливається з світовою волею. Тоді людина знаходить можливе для себе щастя і робиться морально вільною. Ті хвилини, коли людина відчуває себе частиною всесвіту, коли її серце б'ється разом з світовим серцем: «Це хвилини щирого релігійного почуття, захоплення наукою, умілістю або громадською роботою, хвилини молодої чистої любови, або напруженого естетичного почуття, викликаного красою природи», – вважав Г. Ващенко (Ващенко «Мрії...», 1928, с. XX).

Автор вірить, що життя калік, «пасинків природи», пройшовши довгий ряд страждань, все таки може бути щасливим. Єдиний шлях до волі і щастя для людей, «пасинків природи», – стати вище тих обставин життя, які зробили їх каліками, не концентруватись на думці про своє каліцтво, а бачити який прекрасний світ і як багато можливостей заховано в душах людей і це вселяє віру в людський прогрес (Ващенко «Мрії...», 1928, с. XX). Автор висловлює ідею залежності якості життя від віри людини в себе, свої здібності й можливості як мотивуючого фактору подолання життєвих труднощів та реалізації поставлених цілей. При цьому оптимізм, позитивне мислення і вольова діяльність виступають дієвим механізмом життєтворчості особистості на шляху до щастя, здоров'я й успіху. Особливу увагу акцентував педагог на необхідності підтримання ідеї виховання милосердного ставлення до убогих, калік, хворих.

Важливим інструментом формування національної свідомості, національної ідеї, духовних принципів є мова, вважав Г. Ващенко. Словами персонажу п'єси «Сліпий», професора Стеценка він дає пораду професору Гавришчу: «А я щиро поздоровляю вас, як українця. Я теж історик, як Степан Назарович, – але історик України. ...Даю вам хіба одну пораду, – щоб ви написали хоч один твір нашою українською мовою» (Ващенко «Сліпий», 1928, с. 10). Отже, стрижневою залишається ідея виховання і навчання підростаючого покоління рідною мовою як унікального засобу розумового і морального розвитку особистості.

У своїх творах Г. Ващенко розглядає ідею взаємозумовленості процесу сприйняття оточуючої дійсності людиною та її психічним станом – настроєм, що інтегрує вплив об'єктивних подій на суб'єктивне переживання і допомагає запустити процеси саморегуляції та адаптації особистості до умов існування. Так, його приваблює життєрадісність, милосердя, відкритість дитячої душі Марійки, героїні оповідання «Узько, темно...», яка не зважаючи ні на які життєві обставини й труднощі радіє цьому життю: «Марійка з радістю погнала гуси у степ... Вона голосно співала, сидючи під копою, або ходячи по стерні, і слухала, як широко розлягається по степу її тоненький гучний голосок», хоча зазнавала знущань, ненависті від батька, страждала від важкої непосильної праці (Ващенко «Кара», 1928, с. 61). Літературний критик Микита Шаповал зазначав, що в оповіданні автор показував згубність грошлюбства, що довело Остапа Грицуна до злочинства – вбивства своєї дитини (Любовець, 2009).

Отже, Г. Ващенко на літературному горизонті виступив як автор оповідань, поезій у прозі, повістей, драм. У ході дослідження встановлено, що у педагогічній діяльності й літературній творчості Г. Ващенка є грані дотику і перетину. Літературна творчість Г. Ващенка слугувала полем, яке засівалось зернами психологічних спостережень за розвитком особистості, викристалізувалась творча зацікавленість письменника, прихильність до теми знедоленої людини, симпатії до національної ідеї, волелюбних намагань людини, гуманного ставлення до оточуючих, відродження духовних криниць народу, повернення до того природного середовища, де людина народилася, вміння реалізувати себе в цьому середовищі. Цілком і повністю погоджуємося з думкою професора А. Бойко про те, що «хороший письменник – завжди вчитель, як, у свою чергу, справжній педагог – письменник» (Бойко, 2001, с. 10).

Окремо зупинимось на різновиді літературної творчості Г. Ващенка, – спогадах. Література даного різновиду відноситься до документів особового походження, цінність яких в тому, що вони «належать конкретному авторові та відображають безпосереднє сприйняття ним навколишнього світу, історичних подій і явищ» (Ващенко, 2006, с. 277). Нами використано такі основні види особових джерел як спогади та автобіографія. Спогади Г. Ващенка: «Історія однієї школи», «Автобіографія», «З історії німецької окупації», «Нагорода», «До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині» дають можливість одержати довершену картину філософських, психологічних, педагогічних підходів до висновків і узагальнень щодо коренів народної педагогіки, використання національно-культурних традицій, мудрості українського народу, глибини формування виховного ідеалу, який у змісті і структурі виховання відіграє головну роль у духовно-моральному відродженні нації, візії майбутнього життя незалежної України, розвитку школи як громадсько-культурного осередку, розвитку творчої школи, ролі вчителя у навчально-виховному процесі та багатьох інших. Аналіз літературної спадщини Г. Ващенка четвертого періоду – періоду еміграції, викладеної у вищезазначених творах, розкриває глибинні процеси історико-соціальних умов впливу на формування педагогічних ідей українського інтелігента, патріота України, ідеолога національної школи в майбутньому. Головними педагогічними ідеями Г. Ващенка є ідеї про сутність виховання. Він вважав одним «з найважливіших завдань виховання – розвинути у дитини самостійність та ініціативу» (Ващенко «Історія...», с. 18).

Г. Ващенко розумів, що справитись із поставленим завданням без ґрунтового знання психології дитини не можливо. Ознайомлення з працями Вільяма Джемса, Гефтінга, Вундта, Рібо, представників експериментальної психології та педагогіки Меймана, Лая, Нечаєва, Лазурського та інших допомогли педагогу сформулювати педагогічну ідею створення концепції «творчої школи» на засадах глибоких знань психіки дитини, яка включала такі положення: по-перше, школа, готуючи дитину до дорослого життя, дає можливість виявити ініціативу, активність, зберігаючи індивідуальність кожного; по-друге, «...основний зміст життя дитини в школі – це творення культурних вартостей під керівництвом і з допомогою дорослих», не пригнічуючи їх активності; по-третє, дитина повинна брати посильну участь у творенні культурних цінностей, як матеріальних, так і духовних; по-четверте, школа повинна стати культурним осередком для навколишнього населення. Педагогічна концепція Г. Ващенка була «пронята тенденціями педагогічного естетизму» (Ващенко «Історія...», с. 20).

Педагог наголошував, що для вирішення поставлених завдань головне – підготовка майбутніх вчителів. Педагогічну діяльність він уявляв «...як найвище мистецтво, вище за малярство, скульптуру й поезію, бо там митець має справу з мертвим матеріалом або зі словом, а тут, у педагогічній роботі, з живою людиною, у якій, він має збудити найкращі сили її духу, щоб, кінець-кінцем, вона сформувалася в прекрасну, повноцінну особистість» (Ващенко «Історія...», 2006, с. 20). Г. Ващенко вважав, що праця вчителя «не менш, а може й більш почесна, ніж праця вченого або письменника» (Ващенко «Історія...», 2006, с. 74). Ним висловлена педагогічна ідея щодо професійної компетентності вчителя як носія духовно-моральних цінностей та ідеалів: «учитель широко й ґрунтовно освічена людина, зразок шляхетної поведінки, принциповий, чесний, організований і наполегливий у роботі» (Ващенко «Пісня...», 1908, с. 142).

Він мріяв про школу, яка, не пориваючи зв'язків з рідним ґрунтом, із народними традиціями і звичаями, опануватиме науку і нестиме її селянським дітям (Ващенко «Історія...», 2006, с. 82). З великою теплою і любов'ю відгукується Г. Ващенко про селян, вважаючи, що у них...більше справжньої внутрішньої шляхетності, статечності, свідомості своєї і чужої гідності. Отже, ним висловлена педагогічна ідея створення школи на основі національної свідомості, національних традицій, духовності як складових феномену української культури.

Було з'ясовано, що Г. Ващенка захоплювала ідея виховання «у душі християнського гуманізму на українських національних засадах» (Ващенко «Історія...», 2006, с. 95). З великою повагою згадує Г. Ващенко Павла Голобородька, керівника шостої трудової школи у м. Полтаві, першої – Володимира Овсієвського, сьомої – Наталію Дорошенкову, восьмої – на чолі із І. Заморою, першу Київську гімназію на чолі з В. Дурдуківським, які були пройняті духом творчості, всі вони виховували дітей як українських патріотів. У всіх них на високому рівні стояло навчання й виховання молоді. Отже, ми можемо зробити висновок, що ним підтримувалась ідея української національної патріотичної школи (Ващенко «Історія...», 2006, с. 98), яка працює «в напрямку відродження України, піднесення її національної культури» (Ващенко «Історія...», 2006, с. 108).

У ході пошуку виявлено, що знайомство з роботою керівника Білицького дитячого будинку Харитиною Данилівною Савченко показало для Г. Ващенка, що вона «педагог з Божої милості, митець найвищого роду мистецтва» (Ващенко «Пісня...», 1908, с. 127). Він формує педагогічну ідею необхідності безмежної любові до дітей, любові не сентиментальної, а дієвої (Ващенко «Пісня...», 1908, с. 127). Закликаючи студентів опанувати науку, Г. Ващенко звертає увагу на педагогічну ідею необхідності естетичного виховання як процесу формування культури людських почуттів: «наука не творить цілості життя. Велику роль в ньому має й мистецтво, а особливо в житті українського народу, ...виховна, ушляхетнююча сила мистецтва дуже велика» (Ващенко «Історія...», 2006, с. 131).

Як науковець, Г. Ващенко вважав, що педагог у своїй роботі повинен чітко уявляти образ, на який він буде орієнтуватись у виховній роботі: «Цей образ повинен відповідати загальнолюдському ідеалові, відбитому у світових релігіях і у найвидатніших філософських системах. Крім того, він має відповідати національним властивостям народу, до якого належать учні. Нарешті, щоб бути конкретним, він має включати й риси, що їх вимагають історичні умови народного життя і ті завдання, що стоять перед народом у певний період його історії» (Ващенко «Пісня...», 1908, с. 167). Отже, Г. Ващенко сформулював педагогічну ідею необхідності формування виховного ідеалу для молоді. Г. Ващенко застерігав від виховання за шаблонами, без врахування індивідуальних властивостей, що приводить до формування обивателів, а не творців. Педагог наголошував на необхідності виховання суцільної особистості, яке полягало в тому, щоб «допомагати людині розкривати і розвивати властиві їй творчі здібності без усякого насильства над її природою. Виховання мусить бути органічним, а не механічним» [8, с. 169]. Отже, Г. Ващенко був прихильником ідеї виховання цілісної особистості на основі розуміння її структурно-динамічних закономірностей та специфіки розвитку індивідуально-творчих здібностей.

Важливим для нашого дослідження є те, що Г. Ващенко вважав селянство основою національної стійкості кожного народу, в тому числі і українського, звертає увагу на необхідність врахування при вихованні української молоді національно-культурних традицій як основи української нації. Як палкий патріот, Г. Ващенко висловлював ідею про те, що основою національної стійкості є державна незалежність народу. У цьому контексті надзвичайно актуально звучить педагогічна ідея необхідності утворення незалежної держави, виховання національної гідності молоді шляхом опанування аксіомами високої духовності, засвоєння і розвитку національних звичаїв і традицій, збереження національної культури (Ващенко «До історії...», 2006, с. 46).

Невід'ємною складовою виховання є передача і засвоєння духовних цінностей українського народу, які спираються на християнські основи, укорінені у тисячолітній спадщині релігійної культури України з часів Київської Русі. Отже, ним була сформульована педагогічна ідея духовно-морального виховання молоді на універсальних цінностях християнської цивілізації (Ващенко «До історії...», 2006, с. 282).

Аналіз художньої літератури показав, що як педагог, вчений Г. Ващенко, шануючи традиції народної педагогіки, висловлював ідею пріоритетної ролі сім'ї у вихованні особистості (Ващенко «До історії...», 2006, с. 282).

Г. Ващенко вважав, що в житті особливо роль відіграє педагогічна ідея виховання любові дитини до рідної природи, яка породжує любов до рідного краю, до Батьківщини, формує відчуття єдності людини і природи, гармонії людини й природи (Ващенко «Історія...», 2006, с. 71, 74, 87).

Разом з тим, важливе місце в системі національного виховання Г. Ващенко відводив педагогічній ідеї формування національного світогляду, свідомості і самосвідомості (Ващенко «Історія...», 2006, с. 108). Педагог вбачав великі можливості для реалізації ідеї патріотичного виховання шляхом вивчення історії свого краю, свого народу (Ващенко «Історія...», 2006, с. 87, 107). Не менш важливу цінність має і пісенне мистецтво, – вважав учений. Тому він закликав широко використовувати ідею виховання особистості засобами пісенної творчості (Ващенко «Історія...», 2006, с. 108, 132). Г. Ващенко пропагував ідею виховання тіла як спритного і

міцного знаряддя духу: «Тіло мусить бути спритним і міцним знаряддям духу, воно має найбільше підлягати нашій волі» (Ващенко «Історія...», 2006, с. 17).

Висновки. Таким чином проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що більшість педагогічних ідей Г. Ващенко ґрунтуються на глибокому знанні основ народної педагогіки. Літературна спадщина педагога розпочинає свій відлік з кінця першого десятиліття ХХ століття і є цінним джерелом для відстеження, по-перше, творчих зацікавлень молодого письменника, по-друге, демократичних поглядів літератора на мистецтво, по-третє, вміння автора глибоко досліджувати психологічні аспекти взаємовідносин персонажів, по-четверте, необхідного утвердження в людей віри в людський прогрес, по-п'яте, появи ідеї животворності духовних криниць народу для становлення і розвитку особистості, по-шосте, зародження серед інтелігенції ідеї безкорисливого служіння трудівникам села. Отже, в літературних творах Г. Ващенко закладались важливі педагогічні ідеї, психологічні спостереження, які дістали потужний розвиток у його педагогічній діяльності. Ці ідеї в умовах сьогодення є актуальними та цінними для розбудови системи національної освіти в Україні. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів педагогічної діяльності Г. Ващенко й потребує цілісного, системного розгляду та аналізу його педагогічної спадщини.

Список використаних джерел

- Бойко А. М. „Служба Богові й Батьківщині” : (Г. Ващенко: альтернатива поглядів і оцінок) : наук.-метод. посіб. / А. М. Бойко – К. : ІЗМН, 2001. – 427 с. – Бібліогр. : С. 424–426.
- Ващенко Г. Моя автобіографія / Г. Ващенко // Освіта. – 1996. – 20 листопада. – с. 12.
- Ващенко Г. До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині / Григорій Ващенко // [Твори] / Григорій Ващенко. – К., 2006. – [Т. 6] : Спогади. Статті. – С. 278–331.
- Ващенко Г. З часів німецької окупації України / Г. Ващенко // Визвольний шлях. – 1957. – Ч. 2, 3, 4, 5. – С. 215–578.
- Ващенко Г. Історія однієї школи : (спогади) / Григорій Ващенко // [Твори] / Григорій Ващенко. – К., 2006. – [Т. 6] : Спогади. Статті. – С. 6–198.
- Ващенко Г. Кара (3 події 1905 р.) / Г. Ващенко // Наше слово. – 1928. – № 3. – С. 13–18.
- Ващенко Г. Мрії і дійсність / Г. Ващенко // Наше слово. – 1928. – № 5. – С. 3–9.
- Ващенко Г. Пісня в кайданах / Г. Ващенко // Київ. – 1908. – с. 10
- Ващенко Г. Сліпий / Г. Ващенко. – С.-Петербург : Типографія товариства «Общественная польза», 1910. – 37 с.
- Ващенко Григорій. Твори – [Т. 6] : Спогади. Статті. / Г. Ващенко. – К. : Всеукраїнське педагогічне товариство ім. Григорія Ващенко, 2006. – 443 с.
- Вишневський О. Передмова / О. Вишневський // Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори. – Дрогобич, 1997. – С. 3–6.
- Любовець Н. Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень / Н. Любовець // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – 2009. – Вип. 24. – С. 277-291. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nbnbuimviv_2009_24_24
- Погребенник Ф. Григорій Ващенко (Григорій Васківський) як письменник / Погребенник Ф. // Визвольний шлях. – 2000. – № 2. – С. 52–56.
- Шаповал М. Рецензія на книгу Г. Ващенко «До ґрунту» / М. Шаповал // «Українська хата» – 1909. – №3-4.

References

- Boiko A. M. „Sluzhba Bohovi y Batkivshchyni” : (H. Vashchenko: alternatyva pohliadiv i otsinok) : nauk.-metod. posib. / A. M. Boiko – K. : IZMN, 2001. – 427 s. – Bibliogr. : S. 424–426.
- Vashchenko H. Moia avtobiohrafii / H. Vashchenko // Osvita. – 1996. – 20 lystopada. – s. 12.
- Vashchenko H. Do istorii natsionalnykh rukhiv u Poltavi i na Poltavshchyni / Hryhorii Vashchenko // [Tvory] / Hryhorii Vashchenko. – K., 2006. – [T. 6] : Spohady. Statti. – S. 278–331.
- Vashchenko H. Z chasiv nimetskoï okupatsii Ukrainy / H. Vashchenko // Vyzvolnyi shliakh. – 1957. – Ch. 2, 3, 4, 5. – S. 215–578.
- Vashchenko H. Istoriia odniiei shkoly : (spohady) / Hryhorii Vashchenko // [Tvory] / Hryhorii Vashchenko. – K., 2006. – [T. 6] : Spohady. Statti. – S. 6–198.
- Vashchenko H. Kara (Z podii 1905 r.) / H. Vashchenko // Nashe slovo. – 1928. – № 3. – S. 13–18.
- Vashchenko H. Mrii i diisnist / H. Vashchenko // Nashe slovo. – 1928. – № 5. – S. 3–9.
- Vashchenko H. Pisia v kaidanakh / H. Vashchenko // Kyiv. – 1908. – s. 10
- Vashchenko H. Slipyi / H. Vashchenko. – S.-Peterburh : Typohrafii tovarystva «Obshchestvennaia polza», 1910. – 37 s.
- Vashchenko Hryhorii. Tvory – [T. 6] : Spohady. Statti. / H. Vashchenko. – K. : Vseukrainske pedahohichne tovarystvo im. Hryhorii Vashchenka, 2006. – 443 s.
- Vyshnevskiy O. Peredmova / O. Vyshnevskiy // Vashchenko H. Vybrani pedahohichni tvory. – Drohobych, 1997. – S. 3–6.
- Liubovets N. Memuary (spohady) yak dzherelo biohrafichnykh doslidzhen / N. Liubovets // Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. – 2009. – Vyp. 24. – S. 277-291. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nbnbuimviv_2009_24_24
- Pohrebennyk F. Hryhorii Vashchenko (Hryhorii Vaskivskiy) yak pysmennyk / Pohrebennyk F. // Vyzvolnyi shliakh. – 2000. – № 2. – S. 52–56.
- Shapoval M. Retsenziia na knyhu H. Vashchenka «Do gruntu» / M. Shapoval // «Ukrainska khata» – 1909. – №3-4.

PETRENKO L.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

CHARACTERISTICS OF PEDAGOGICAL IDEAS IN LITERARY WORKS OF G. VASHCHENKO

The pedagogical ideas of G. Vashchenko in the literary works of pedagogical and emigration periods are singled out. The pedagogical ideas concerning the formation of a creative personality are analyzed. The importance of educating a cheerful, vivid mood in a person is emphasized. The importance of the mother tongue in the upbringing of the younger generation is highlighted. The place and role of the teacher in the system of education of children is found out. The emphasis is placed on the meaning of using memories as a source of biographical research.

The conducted research allows us to conclude that most of G. Vashchenko's pedagogical ideas are based on a deep knowledge of the foundations of folk pedagogy. The literary heritage of the teacher begins its counting from the end of the first decade of the twentieth century and is a valuable source for tracking, firstly, the creative interests of the young writer, and secondly, the democratic views of the writer on art, and thirdly, the author's deep research on the psychological aspects of the relationship of characters, fourthly, the necessary assertion of people in the belief in human progress, fifth, the emergence of the idea of liveliness of the spiritual wells of the people for the formation and development of personality, sixth, the origin of the intelligentsia her idea of selfless service to rural workers. Thus, in the literary works of G. Vashchenko, important pedagogical ideas, psychological observations, which received a powerful development in his pedagogical activity, were laid. These ideas in today's conditions are relevant and valuable for the development of the system of national education in Ukraine. The conducted research does not exhaust all aspects of pedagogical activity of G. Vashchenko and needs a holistic, systematic review and analysis of his pedagogical heritage.

Key words: *G. Vashchenko, literary heritage, spiritual and moral upbringing, religious education, native language.*

Стаття надійшла до редакції 18.03. 2018 р.

УДК 373.5.015.311

В. ПІДГУРСЬКА

Житомирський державний університет імені І. Я. Франка

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Стаття присвячена дослідженню сутнісних характеристик патріотизму. Проаналізовано погляди різних вчених щодо обґрунтування поняття патріотизму, наголошено на важливості формування духовності учнівської молоді, виховання патріотизму.

Ключові слова: патріотизм, національно-патріотичне виховання, територіальний, державницький патріотизм, патріотична свідомість, учнівська молодь

Постановка проблеми. Протягом останніх років в Україні спостерігалось нехтування національно-патріотичною ідеєю або замовчування проблем патріотичного виховання та його змісту. Певне пожвавлення у цьому напрямку відбулося у 2014 році, хоча зводилося до акцій збору продуктів харчування, предметів першої необхідності, плетіння маскувальних сіток учнями шкіл, а також «звітів» про «зроблену роботу» у мережі Інтернет. Напрошується запитання: Чи розуміють педагоги, що таке патріотизм?

Сучасний учитель повинен бути носієм гуманізму, яскравим прикладом громадянина та патріота, що створює умови для розвитку гуманістично орієнтованого громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аспект патріотичного виховання розробляли відомі українські педагоги минулого: Х. Алчевська, Г. Ващенко, Б. Грінченко, М. Грушевський, О. Духнович, М. Драгоманов, П. Куліш, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, які значну увагу приділяли вихованню любові до своєї землі, рідної мови, формуванню національної самосвідомості.

Психологічні основи патріотичного виховання досліджували Б. Ананьєв, П. Блонський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, О. Петровський, П. Якобсон. Серед сучасних дослідників, які працюють над питанням патріотичного виховання та громадянських якостей особистості, – І. Бех, П. Вербицька, П. Ігнатенко, А. Погрібний, Ю. Руденко, К. Чорна, О. Шестопалюк та ін.

© В. Підгурська, 2018

Педагогічні особливості патріотичного виховання розглядаються у роботах О.Вишневського, Т.Дем'янюка, І.Єрмакова, А.Капської, В.Кіндрата, І.Коваленко, П.Кононенко, В.Кузя, І.Мартинюка, В.Оржеховської, С.Павлюка, А.Погрібного, Ю.Руденка, М.Стельмаховича, К.Чорної, П.Щербаня та ін.

У сучасних наукових дослідженнях розробляються теоретико-методологічні засади та методика патріотичного виховання в умовах суспільних змін (І.Бех, К.Журба, В.Киричок, К.Чорна), висвітлюється сучасний зміст патріотичного виховання (Г.Агапова, Д.Арабаджиєв, А.Афанасьєв, О.Вишневський, О.Духовна-Кравченко, В.Карлова, О.Киричук та інші); визначаються сучасні підходи до організації й підвищення ефективності патріотичного виховання (М.Дубина, О.Коркішко, Н.Мазикіна, А.Монахов, В.Матяшук, П.Онищук, Г.П'янковський, Є.Ширекіна та інші).

Метою статті є висвітлення сутності патріотичного виховання як складової сучасного освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. За результатами аналізу довідникової літератури та періодики з'ясовано, що існують різні підходи до визначення терміну «патріотизм». У Великому тлумачному словнику сучасної української мови це поняття визначається як: «любов до Батьківщини, відданість їй та своєму народові, готовність прийти на її захист», а «патріот – це той, хто любить свою батьківщину, відданий своєму народові, готовий заради них на жертви і подвиги» (Булес, 2004, с. 894).

Я.Коменський першим у педагогіці найбільш послідовно висвітлює проблему виховання патріотизму у дітей, визначив це поняття як любов до рідної землі, місцевості, де народилася людина (Коменський, 1997, с. 21).

Розширюючи сутність патріотизму, К.Ушинський до основних засад формування патріотизму додав вивчення середовища, де дитина народилася, рідної мови та народного фольклору, звичаїв і традицій (Ушинський, 1983, с. 45).

Розглядаючи патріотизм як сукупність політичних і моральних ідей, моральних почуттів, В.Сухомлинський здійснював патріотичне виховання на основі гармонійного взаємозв'язку інтересів особистості і держави. При цьому він підкреслював, що удосконалення в учнів світоглядної свідомості патріота відбувається шляхом оновлення змісту освіти, який за своїм обсягом і характером має відображати насамперед ідейно-ціннісне багатство рідного народу і вищі здобутки світової культури, сприйняті крізь призму національної свідомості, а ставлення вихованця до свого фізичного і психічного здоров'я необхідно розглядати не тільки як особисту справу, а й як вияв відповідальності перед суспільством і державою. Він вважав за необхідне переорієнтування вчителя із ролі контролера, організатора виховних заходів на старшого товариша, друга, духовного орієнтира, наукового консультанта, організатора самостійного здобуття знань, творчості школярів (Кіндрат, 1996, с. 30).

У педагогічному словнику подано таке визначення: «Патріотизм – це любов до Батьківщини, відданість їй, готовність служити її інтересам, іти на самопожертву. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Виховання патріотизму у дітей розпочинається з виховання у них любові до рідної мови, культури народу та його традицій, поваги до сімейних реліквій, пов'язаних із трудовими і бойовими сторонами життя предків, близьких родичів, земляків (Алексеєнко, Артемова, Баглаєва, & Бех, 2002, с. 134).

І.Бех у патріотичне виховання вкладає керівництво індивідуальним становленням особистості як патріота, що передбачає формування ціннісного позитивного (пізнавально-емоційного) ставлення до Батьківщини. Психічну структуру людського ставлення становлять своєрідний сплав пізнавальних і емоційних утворень, де останній компонент вважається провідним (Бех, 2006, с. 151).

Досліджуючи психологічні аспекти патріотичного виховання, В.Мірошніченко стверджує, що ставлення особистості до Батьківщини відображає її соціально-психологічну позицію. На думку автора, саме ставлення пов'язане з такою характеристикою психіки, як ментальність. Ментальність створює для людини можливість ототожнювати себе з певним народом, певною культурою, тобто виявляти свій менталітет. Менталітет складає філософсько-психологічну основу патріотизму, оскільки формується в процесі співставлення культур різних цивілізацій (Мірошніченко, 2012, с. 131).

Предметом вивчення Н.Снопко є психологічні механізми патріотичного виховання у системі професійної освіти. Вчений переконаний, що патріотичне виховання є суб'єктно-суб'єктивним направленим процесом, в якому суб'єктами є і той, хто навчає, і той, хто навчається (Снопко, 2007, с. 28).

І.Бех та Н.Чорна, автори Програми патріотичного виховання дітей та учнівської молоді, зазначають, що патріотизм – це «суттєва частина суспільної свідомості, яка проявляється у колективних настроях, почуттях, ціннісному ставленні до свого народу, його способу життя, національних здобутків і достоїнств, культури, традицій, героїчного історичного минулого і сьогоденної розбудови держави як єдиної нації, до безмежних просторів Батьківщини, її природних багатств» (Бех, 2014, с. 17).

Звідси випливає, що особливу увагу у формуванні патріотичного почуття необхідно приділяти саме емоційно-чуттєвій сфері, адже людські емоції і почуття найяскравіше виражають духовні запити і прагнення людини, її ставлення до дійсності.

О.Стьопіна визначає патріотизм як інтегральну цінність та духовно-моральну якість особистості, що виражається в почутті любові до Батьківщини та відчутті духовного зв'язку з нею, моральній відповідальності за долю Батьківщини і готовності її захищати, вільному етнічному та національному

самовизначенні, свідомому збереженні та примноженні національних духовних і матеріальних цінностей (Стьопіна, 2007, с. 12).

Таким чином, О. Стьопіна виділяє етапи виховання патріотизму особистості:

- виховання любові й поваги до своїх батьків, своєї родини, що повинно формуватися в дошкільному віці в межах родинного виховання;
- виховання позитивного ставлення до «малої батьківщини» (свого міста, краю, регіону) тобто етнічна самоідентифікація, що формується у підлітків у період шкільного навчання;
- виховання позитивного ставлення до своєї країни (державницького патріотизму) відповідає юнацькому віку; формується в період навчання у випускних класах школи;
- виховання усвідомлення своєї належності до історичної спільноти та культурно-релігійної традиції східнослов'янських народів, тобто формування через позитивну етнічну ідентичність толерантності в міжнаціональних відносинах – також є виховним завданням ЗВО;
- виховання доброзичливого ставлення до всіх народів світу – якість, притаманна високодуховній особистості, яка формується у процесі самовиховання протягом усього життя (Стьопіна, 2007, с. 14).

Проаналізувавши погляди багатьох вчених, можна визначити етапи виховання патріотизму особистості, які формуються з дошкільного віку до юності:

- виховання поваги до своїх сім'ї, родини;
- виховання любові до свого села, краю;
- виховання позитивного ставлення до своєї країни (державницького патріотизму);
- виховання усвідомлення належності до певної історичної спільноти;
- виховання доброзичливого ставлення до інших народів світу.

Отже, предметом патріотичного виховання є такі категорії, як: категорії малої та великої Батьківщини, рідна мова, мати і батько, історія народу і держави, національна ідея, національна культура, самовизначення; герої народу, держави. Результатом патріотичного виховання можна вважати сформовану людину, яка розуміє і поділяє сутність національної ідеї; є носієм національної культури; своєю професійною діяльністю сприяє економічному, науковому, культурному зростанню Батьківщини; любить і відстоює рідну мову, користується нею; любить, захищає і відстоює рідну країну; підтримує співгромадян з патріотичним способом мислення. Постійно відчуває гордість за вищенаведене і приналежність до цих категорій.

Виходячи з цього, визначено структуру патріотизму, яку складають такі компоненти:

1) духовно-моральний (почуття любові до Батьківщини, моральної відповідальності перед нею, відчуття духовного зв'язку зі своїм народом);

2) когнітивний (комплексні знання з історії та культури Батьківщини, патріотична свідомість);

3) ціннісний (потреба в інтеріоризації системи духовно-моральних і культурних національних і загальнолюдських цінностей, серед яких належне місце посідає патріотизм);

4) діяльнісний (готовність діяти на благо своєї країни, відстоювати її інтереси, захищати їх тощо);

5) ідентифікаційний:

- етнічна самоідентифікація (толерантне ставлення до представників інших народів на основі позитивної етнічної самоідентифікації);

- національна ідентифікація (національна гідність, відчуття своєї належності до нації, позитивне ставлення до співвітчизників);

- громадянськість (потреба у належному виконанні громадянських обов'язків) (Стьопіна, 2007, с. 15).

На думку Ю. Зубцової, патріотична якість особистості – це соціально-психологічна властивість, яка виявляється в єдності знань і діяльнісних почуттів особистості щодо світу людей, навколишнього предметного довкілля та суспільства в цілому (Зубцова, 2012, с. 9).

Узагальнюючи викладене, до базових патріотичних якостей відносимо:

- любов і повага до батьків, своєї родини, відчуття гордості за свій рід;

- ціннісне ставлення до Батьківщини, рідного краю;

- толерантне ставлення до людей інших національностей, поважне ставлення до їхньої культури та традицій;

- усвідомлення себе частиною українського народу

З вищесказаного випливає, що потрібно розмежовувати різновиди патріотизму: етнічний, територіальний, державницький.

Етнічний патріотизм ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, до історії держави, на любові до рідного краю. Великого значення у формуванні етнічного патріотизму набуває вивчення рідної мови, літератури, історії, звичаїв свого народу тощо.

В основі територіального патріотизму лежить любов до малої Батьківщини, до того місця на землі, де людина народилася. Тобто, представники інших національностей мають почуття патріотизму до території держави, де вони проживають. Ностальгія охоплює таких людей, які з певних причин покидають свій край.

Однією з головних цілей виховання є розвиток у дітей державницького почуття, тобто вищого ступеня патріотизму, в основі якого лежить державна ідеологія. Таким чином, говоримо про державницький патріотизм,

який впливає з етнічного та територіального і формується у старшокласників. Історія має безліч прикладів, коли вихідці з інших етносів ставали активними державними діячами. Виховання державницького патріотизму, що ґрунтується на позитивному ставленні до своєї країни, на думку О.Стьопіної, неможливе без проходження людиною усіх попередніх етапів. Патріотизм – складна інтегрована система патріотичних якостей духовно-морального, емоційно-почуттєвого, інтелектуального та діяльнісно-поведінкового характеру.

На вчителя покладається велика відповідальність за підростаюче покоління. Але коли педагоги виховують у дітей патріотичні почуття до Батьківщини, народу, суспільства, приналежність до етнічної спільноти, то для формування патріотизму як одного із потужних і постійних мотивів соціальної діяльності, активної самореалізації на благо Вітчизни потрібне підґрунтя – впевненість у завтрашньому дні.

Таким чином, зміст патріотичного виховання більшість дослідників вбачають у формуванні таких громадянсько-патріотичних якостей, як: громадянсько-патріотична самосвідомість, світогляд і переконаність; висока громадянська відповідальність під час виконання професійних обов'язків; соціальна активність у повсякденному житті і діяльності; знання історії і культури своєї країни; любов до Вітчизни і готовність до її захисту.

На жаль, сьогодні спостерігаємо відтік молоді за межі нашої країни. Відсоток випускників шкіл, які планують працювати на благо України, більший, ніж відсоток випускників вищих навчальних закладів, що отримали диплом фахівця на руки. Старшокласники «піднімаються», «летять» на крилах патріотизму, беруть участь у різних виховних заходах, вважають себе волонтерами, коли несуть картоплю, шкарпетки і ін. до школи, коли оголошено збір речей для військовослужбовців, а студенти «опускаються на землю», коли шукають роботу, коли чують суму своєї заробітної плати. Наведемо приклад з життя. Випускник медичного коледжу (в майбутньому мріяла продовжити навчання в університеті, стати лікарем, працювати на благо своєї держави), отримавши посаду медичної сестри, попрацювавши один рік, розраховується з роботи і їде до Польщі шукати не щастя, а засоби для життя. Заробітна плата дозволяла оплатити лише винаймання квартири у місті (випускник з села). Що робити багатьом таким випускникам? Бути тягарем для батьків, які теж безробітні, а якщо жива лише мати, яка має 1600 грн. на місяць? Чи може молода людина мріяти про нормальну сім'ю? Чи буде нормально сприймати вчителя дитина, мати якої за кордоном, а вона лишилася з бабусею (адже ми спочатку формуємо почуття любові до сім'ї, родини)?

Як результат, спостерігаємо відтік як кваліфікованих працівників, так і простих робітників до Європи. Як бачимо, життя заставляє наших здобувачів освіти «забути» про патріотизм, який так намагаються прищепити педагоги у школі.

Таким чином для формування державницького патріотизму зусиль самих педагогів замало, потрібно, щоб діти бачили, що вони матимуть роботу в Україні, яка буде достойно оцінена. А це вже завдання для державних діячів. Необхідно враховувати основні причини падіння рівня патріотизму серед молоді, вслякко сприяти створенню умов для розвитку єдиної системи патріотичного виховання, здатної успішно функціонувати і вирішувати виховні завдання. Разом із тим, без піднесення громадянської самосвідомості, патріотичного потенціалу населення, а також української державності неможливо розраховувати на успіх у Відродженні Батьківщини. У реалізації патріотичного виховання потрібні нові концептуальні підходи, передусім усвідомлення того, що формування патріотизму у молодих людей не може займати другорядне місце або бути предметом спекуляцій (Кульчицький, 2013, с. 78).

Завтрашній день України залежить від того, наскільки вивіреними і далекоглядними будуть прийняті сьогодні заходи для виховання патріотизму підростаючого покоління. Як бачимо, сучасний стан розвитку світової цивілізації стимулює процес відродження та становлення української нації, а відповідно й потреби патріотичного виховання як чинника пізнання і самопізнання української нації, виховання української молоді.

Висновки. Ідеї гуманізації та демократизації освіти вивели на новий рівень уявлення про патріотичне виховання як педагогічну категорію, яке нині трактується як цілеспрямована динамічна взаємодія вихователя і вихованця на засадах співробітництва і партнерства. У різноманітних видах патріотично спрямованої діяльності здійснюється самовизначення, самореалізація, розвиток і саморозвиток особистості вихованця як зростаючого патріота України.

Конкретизація змісту поняття «патріотизм» дала змогу визначити патріотичне виховання як цілісний, цілеспрямований, свідомо організований процес становлення та розвитку особистості активного громадянина-патріота України, якому притаманне ціннісне ставлення до Батьківщини, рідної природи, українського народу, до історії, матеріальних та духовних надбань суспільства.

Важливу роль відіграє у цьому процесі праця вчителя, яка є двостороннім процесом – навчальним і соціально-виховним та являє собою свідому діяльність щодо навчання, виховання й розвитку особистості учня – патріота своєї держави.

Завдання патріотичного виховання успішно вирішуються у випадку, якщо виховний процес проводиться плановірно і комплексно, якщо забезпечується узгодження виховних дій усіх категорій вихователів, враховуються індивідуальні якості і особливості учнів, аналізуються умови, в яких відбувається процес патріотичного виховання, використовуються різноманітні форми й методи.

Кінцевим результатом патріотичного виховання має бути сформована цілісна особистість – повноправна, самостійна та творча, яка відчуває єдність з українською національною культурою, ідентифікує себе з українською нацією й реалізує свої можливості на благо України. Необхідно постійно нарощувати зусилля, спрямовані на об'єднання батьківської та педагогічної громадськості, всієї інтелігентності, щоб молоде покоління успішно оволодівало українською національною ідеологією – ідеологією державотворення, державозбереження, палкого патріотизму і високої громадянськості.

Перспективи подальших досліджень. Додаткових зусиль потребує розгляд нових методів національно-патріотичного виховання, актуальних для українського суспільства.

Список використаних джерел

- Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності / І. Д. Бех. – Київ : Либідь, 2006. – 27 с.
- Бех І. Д. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Бех, К. Чорна. – Київ, 2014. – 29 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Булес. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
- Зубцова Ю. Є. Формування патріотичних якостей молодших школярів у взаємодії школи та сім'ї : автореф. дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Зубцова Юлія Євгенівна. – Київ, 2012. – 21 с.
- Кіндрат В. К. Патріотизм В. О. Сухомлинського / В. К. Кіндрат // Василь Сухомлинський і сучасність : зб. матеріалів III Всеукр. пед. чит. – Умань, 1996. – Вип. 3. – С. 29–31.
- Коменский Я. Сочинения / Я. Коменский. – Москва : Наука, 1997. – 480 с.
- Кульчицький В. Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні : історичний аспект / В. Й. Кульчицький // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка і соціальна робота». – 2013. – № 30. – С. 76–78.
- Мірошніченко В. І. Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників : монографія / В. І. Мірошніченко. – Хмельницький, 2012. – 376 с.
- Педагогічний словник для молодих батьків / АПН України, Ін-т пробл. виховання, Держ. центр соц. служб для молоді ; авт. кол.: Т. Ф. Алексєнко, Л. В. Артемова, Н. І. Баглаєва, І. Бех. – Київ, 2002. – 244 с.
- Снопко Н. М. Психологические механизмы и педагогические основы патриотического воспитания в системе профессионального образования : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Снопко Наталья Михайловна. – Москва, 2007. – 34 с.
- Стьопіна О. Г. Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук / О. Г. Стьопіна. – Луганськ, 2007. – 23 с.
- Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : в 2 т. / К. Д. Ушинський ; редкол. : В. М. Столетов (голова) та ін. – Київ : Рад. шк., 1983. – Т. 1. – 488 с.

References

- Bekh, I. D. (2006). *Vykhovannia osobystosti: Skhodzhennia do dukhovnosti* [Виховання особистості: Сходження до духовності]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Bekh, I. D., & Chorna, K. (2014). *Prohrama patriotychnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi* [Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді]. Kyiv [in Ukrainian].
- Bules, V. T. (Comp. & Ed.). (2004). *Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Великий тлумачний словник сучасної української мови]. Kyiv, Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
- Kindrat, V. K. (1996). *Patriotyzm V. O. Sukhomlynskoho* [Патріотизм В. О. Сухомлинського]. *Vasyl Sukhomlynskyi i suchasnist* [Василь Сухомлинський і сучасність], 3 (pp. 29-31). Uman [in Ukrainian].
- Komenskii, Ya. (1997). *Cochineniya* [Сочинения]. Moskva: Nauka [in Russian].
- Kulchytskyi, V. Y. (2013). *Filosofsko-svitohliadni peredumovy rozvytku patriotychnoho vykhovannia v Ukraini* [Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні: історичний аспект]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii «Pedagogika i sotsialna robota*, 30, 76-78 [in Ukrainian].
- Miroshnichenko, V. I. (2012). *Systema patriotychnoho vykhovannia maibutnikh ofitseriv-trykordonnykiv* [Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників]. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
- Snopko, N. M. (2007). *Psikhologicheskie mekhanizmy i pedagogicheskie osnovy patrioticheskogo vospitaniya v sisteme professional'nogo obrazovaniya* [Психологические механизмы и педагогические основы патриотического воспитания в системе профессионального образования]. (Extended abstract of PhD dissertation). Moskva [in Russian].
- Stopina, O. H. (2007). *Vykhovannia patriotyzmu u studentskoi molodi zasobamy mystetstva* [Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва]. (Extended abstract of PhD dissertation). Luhansk [in Ukrainian].
- Ushynskiy, K. D. & Stolietov, V. M. (Ed.). (1983) Vol. I. In *Ushynskiy, K. D. & Stolietov, V. M. (Ed.). Vybrani pedahohichni tvory* [Вибрані педагогічні твори]. Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].
- Zubtsova, Yu. Ye. (2012). *Formuvannia patriotychnykh yakosteï molodshykh shkolariv u vzaiemodii shkoly ta sim'i* [Формування патріотичних якостей молодших школярів у взаємодії школи та сім'ї] (Extended abstract of PhD dissertation). Kyiv [in Ukrainian].

PODGURSKA V.

Zhytomyr State Ivan Franko University Applicant of the Department of Pedagogy Ukraine

PATRIOTIC EDUCATION OF TRAINERS OF EDUCATION AS A PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL PROBLEM

The article is devoted to the study of the essential characteristics of patriotism. The views of different scholars on the substantiation of the notion of patriotism are analyzed, the importance of forming the spirituality of the student youth and the education of patriotism is substantiated. According to the results of the analysis of reference books and periodicals, different approaches to the definition of the term "patriotism" have been identified. Particular attention must be paid to the formation of a patriotic feelings in the emotional and sensual sphere, because human emotions and feelings most clearly express the spiritual needs and aspirations of man, his attitude to reality. Stages of education of patriotism of the person, which are formed from preschool age to adolescence, structure of patriotism are determined. It is determined that it is necessary to distinguish between varieties of patriotism: ethnic, territorial, state. The content of patriotic education, most researchers see in the formation of such civic and patriotic qualities, such as: civil-patriotic self-awareness, worldview and belief; high civil responsibility while performing professional duties; social activity in everyday life and activities; knowledge of the history and culture of your country; love for the Fatherland and readiness to protect it.

The tasks of patriotic education are successfully solved in the event that the educational process is carried out systematically and comprehensively, if this activity includes both subjects and objects of patriotic education; coordination of educational actions of all categories of educators is ensured, individual qualities and peculiarities of pupils are taken into account, conditions under which the process of patriotic education is taking place, various forms and methods are used.

Key words: *patriotism, national patriotic upbringing, territorial, state patriotism, patriotic consciousness, student youth.*

Стаття надійшла до редакції 27.02. 2018 р.

УДК 378.016:[331.548:004]

НАТАЛІЯ ПОНОМАРЬОВА

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНФОРМАТИКИ ДО ПРОФОРІЕНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗІ ШКОЛЯРАМИ

Визначено мету та зміст підготовки майбутніх учителів інформатики до профорієнтації школярів на ІТ-спеціальності. Для впровадження розробленої моделі такої підготовки розроблено її навчально-методичне забезпечення. У відповідності до визначених етапів підготовки майбутнього вчителя інформатики до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності встановлено зміст її навчально-методичного забезпечення: на базовому етапі підготовки – для навчальних дисциплін «Педагогіка» та «Психологія»; на продуктивному етапі підготовки – для навчальних дисциплін «Методика навчання інформатики», «Теорія та методика профорієнтаційної роботи вчителя інформатики» та пропедевтичної практики; на рефлексивно-корекційному етапі - для навчальних дисциплін «Методика навчання інформатики», «Практика з інформаційних технологій», педагогічна практика. Згідно з викладеним підготовлено навчальні програми модулів названих навчальних дисциплін, які потребують оновлення, програми авторських дисциплін, програми практик, навчальні посібники тощо.

Ключові слова: ІТ-спеціальності, профорієнтаційна роботи, учитель інформатики, підготовка учителів інформатики, навчально-методичне забезпечення.

Постановка проблеми. Профорієнтаційна робота – один з головних напрямів навчально-виховної роботи в загальноосвітній школі, спрямований на активізацію професійного самовизначення учнів, їх підготовку до свідомого вибору професії та визначення свого місця у суспільстві (Проект...). У складних умовах сьогодення особливого значення набуває профорієнтаційна діяльність учителя інформатики, пов'язана із спрямуванням професійного самовизначення учнів в ІТ-сфері. На думку експертів, недостатня ефективність підготовки фахівців для ІТ-галузі в Україні перешкоджає використанню потенційно наявного фактору доступності

кваліфікованих кадрових ІТ-ресурсів як великої конкурентної переваги і чинника економічного зростання країни (Щедролосьєв, 2010). У профорієнтаційній роботі зі школярами на ІТ-спеціальності вчитель інформатики виконує інформаційно-орієнтуючу, діагностуючу, консультуючу, організаційну, координуючу, спрямовуючу функцію та функцію орієнтації у медіа-просторі, для чого учитель інформатики має одержати належну підготовку (Пономарьова, 2018).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В психолого-педагогічних дослідженнях науковців розгорнуто представлено різні аспекти підготовки педагогічних кадрів. Проблеми підготовки майбутніх вчителів інформатики до професійної діяльності, розвитку інформаційної культури та формування професійних компетентностей досліджували Н. Апатова, Л. Білоусова, І. Булах, А. Верлань, Ю. Горошко, А. Гуржій, О. Гончарова, О. Данильчук, В. Дем'яненко, Ю. Жук, І. Іваськів, В. Извозчиков, В. Осадчий, В. Руденко, О. Співаковський, Є. Смірнова-Трибульська, Ю. Триус, Г. Цибко, М. Шкіль та інші. Методологічні засади здійснення підготовки майбутніх вчителів інформатики розробляються у працях В. Бикова, М. Жалдака, О. Спіріна, В. Радула, В. Шовкуна, С. Овчарова, Н. Морзе та інших. На змісті та особливостях методичної підготовки вчителя інформатики зосереджені дослідження Н. Балик, Л. Брескіної, Ю. Рамського, С. Семерікова, В. Лапінського, М. Лапчика та інших. Значний внесок до розробки психолого-педагогічних засад підготовки майбутніх учителів до професійної орієнтації школярів зробили І. Ареф'єв, В. Витязев, В. Зінченко, С. Золотухіна, Г. Клімов, Є. Павлютенков, В. Рижов, В. Симоненко, М. Степаненков, Б. Ханжарова, В. Харламенко, М. Ховрич, Н. Шадієв, О. Негривода, Д. Завітренко, М. Чумак, І. Чорна, Г. Шліхта, Л. Тименко та інші. Разом з тим, попри наявність таких різнобічних напрацювань виявляється недостатність досліджень, спрямованих на обґрунтування теоретичних і методичних засад професійної підготовки майбутніх учителів інформатики у вищих педагогічних навчальних закладах до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності.

Вивчення освітньо-професійних програм (навчальних планів, програм навчальних дисциплін, програм педагогічних практик), підручників і посібників, а також іншого навчально-методичного забезпечення навчально-виховного процесу у вищих педагогічних навчальних закладах України засвідчило відсутність належного висвітлення питань підготовки майбутніх вчителів інформатики до здійснення професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності і дало підставу для висновку про необхідність внесення суттєвих змін у процес підготовки майбутніх учителів до такої діяльності (Пономарьова, 2017).

Підготовка майбутніх учителів інформатики у вищих педагогічних навчальних закладах до професійної орієнтації учнів має за мету формування в студентів готовності до здійснення профорієнтаційної роботи зі школярами на ІТ-спеціальності. У структурі готовності виділено мотиваційний, когнітивний, практично-діяльнісний та рефлексивні компоненти. Нами розроблена структурно-функціональна модель підготовки майбутнього вчителя інформатики до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності (Пономарьова, 2018), яка відтворює багатоетапний процес підготовки майбутніх учителів інформатики до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності, що має бути реалізованим в ході опанування навчальних дисциплін психолого-педагогічного, методичного, інформативного спрямування. Впровадження створеної моделі з необхідністю потребує розробки відповідного навчально-методичного забезпечення.

Мета статті: розкрити зміст навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх учителів інформатики до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності.

Виклад основного матеріалу. Формування готовності майбутнього вчителя інформатики до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності здійснюється систематично й поетапно – в процесі чітко структурованої навчальної діяльності. Виділяємо базовий, продуктивний та рефлексивно-корекційні етапи такої підготовки (Пономарьова, 2018).

Базовий етап має забезпечити набуття майбутніми педагогами загальних психолого-педагогічних знань і вмінь щодо здійснення профорієнтаційної роботи зі школярами. На цьому етапі опорними навчальними дисциплінами, такими, що безпосередньо забезпечують підготовку студентів до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності як складової їх майбутньої професійної педагогічної діяльності, виступають «Психологія» та «Педагогіка».

Для підготовки майбутніх учителів інформатики до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності важливо, щоб у змісті курсу психології були висвітлені питання сутності та специфіки процесу професійного самовизначення школярів у різні вікові періоди, психологічні особливості успішного профорієнтаційного інформування, консультування та діагностики школярів. Засвоєння таких знань є необхідним для майбутнього вчителя, оскільки саме вони в подальшому постають основою для визначення доцільного змісту профорієнтаційної роботи зі школярами, відбору найбільш ефективних її форм та методів. За результатом вивчення курсу психології майбутні вчителі інформатики мають одержати вміння здійснювати вивчення особистості школяра в контексті його професійного самовизначення. Таким чином, реалізація розробленої моделі потребує розширення змісту курсу психології модулем «Психологічні засади професійної орієнтації школярів». До складу модулю входять теми «Професійне самовизначення як психологічна категорія», «Психологічні особливості здійснення професійної орієнтації», «Психологічна діагностика школярів у професійній орієнтації».

Для формування готовності до проведення профорієнтаційної роботи зі школярами на ІТ-спеціальності у рамках вивчення курсу «Педагогіка» майбутні вчителі інформатики мають засвоїти ключові принципи професійної орієнтації школярів; мету та загальний зміст профорієнтаційної роботи; основні види профорієнтаційної діяльності та ефективні форми і методи їх реалізації у навчально-виховному процесі. Окрім того, у майбутніх учителів інформатики мають бути сформовані уміння конкретизувати мету та завдання профорієнтаційної роботи, адекватно добирати її зміст, форми і методи. З метою вирішення окреслених завдань зміст навчальної дисципліни «Педагогіка» має бути доповненим. Так, до модулю «Дидактика», розділу «Актуальні питання дидактики» вводиться тема «Педагогічні основи професійної орієнтації школярів».

Продуктивний етап підготовки майбутніх учителів інформатики до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності передбачає оволодіння студентами знаннями, необхідними для здійснення роботи з професійної орієнтації школярів безпосередньо на ІТ-спеціальності, опанування відповідними вміннями, формування у студентів потреби та мотивів здійснення такої профорієнтаційної роботи. Опорними навчальними дисциплінами щодо підготовки студентів до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності на цьому етапі виступають «Методика навчання інформатики», пропедевтична практика та розроблений авторський навчальний курс «Теорія та методика профорієнтаційної роботи вчителя інформатики».

Для формування готовності майбутніх учителів інформатики до профорієнтаційної роботи зі школярами необхідно забезпечити їх знаннями про функції вчителя інформатики у професійній орієнтації школярів на ІТ-спеціальності, про зміст і особливості профорієнтаційної роботи вчителя інформатики на ІТ-спеціальності, сформувати переконання майбутніх учителів інформатики у цінності здійснення профорієнтаційної роботи зі школярами на ІТ-спеціальності та усвідомлення ними власної відповідальності за її успішність. Це зумовлює необхідність розширення та оновлення у вказаному напрямі змісту модулів навчальної дисципліни «Методика навчання інформатики», які вивчаються на третьому році навчання студентів: «Предмет інформатики в системі загальноосвітніх знань», «Принципи, методи та організаційні форми навчання інформатики»

З метою формування готовності майбутніх учителів інформатики до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності під час пропедевтичної практики слід поповнити завдання практики в межах змістових модулів «Ознайомлення з організацією навчально-виховної роботи у загальноосвітньому навчальному закладі», «Ознайомлення з організацією навчально-методичної роботи вчителя-предметника».

Саме на цьому етапі підготовки майбутніх вчителів інформатики до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності вводимо дисципліну «Теорія та методика профорієнтаційної роботи вчителя інформатики». Як свідчить аналіз навчальних планів з підготовки вчителів інформатики, вивчення цієї навчальної дисципліни органічно вписується до переліку вибіркових навчальних дисциплін третього року навчання (6-го семестру). Навчальна дисципліна «Теорія та методика профорієнтаційної роботи вчителя інформатики» зорієнтована на опанування студентами спеціальних знань та умінь щодо здійснення професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності. Основними завданнями вивчення цієї дисципліни є засвоєння знань про специфіку складових професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності; набуття вмінь проведення профорієнтаційної роботи зі школярами на ІТ-спеціальності на усіх етапах її здійснення; формування переконань та мотивів проведення профорієнтаційної роботи зі школярами на ІТ-спеціальності.

Рефлексивно-корекційний етап спрямований на розширення і корекцію у майбутніх учителів інформатики набутих знань і умінь щодо професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності, оволодіння студентами здатністю оцінювати результати власної профорієнтаційної роботи, формування в них потреби до власного професійного удосконалення у вказаному напрямі, на формування готовності до активного власного професійного вдосконалення у напрямі професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності. Даний етап охоплює четвертий рік навчання майбутніх учителів інформатики у вищих педагогічних навчальних закладах. На рефлексивно-корекційному етапі опорними дисциплінами з підготовки студентів до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності є «Методика навчання інформатики», «Практика з інформаційних технологій», педагогічна практика.

Щодо навчальної дисципліни «Методика навчання інформатики», то на четвертому році навчання для реалізації розробленої моделі підготовки майбутніх учителів до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності до модулів «Методика вивчення основ моделювання, алгоритмізації та програмування», «Методика вивчення прикладного програмного забезпечення загального призначення», «Методика вивчення комп'ютерних мереж та систем мультимедіа» необхідно включити розгляд питань про можливості впливу на формування інтересу учнів до напрямів професійної діяльності ІТ-фахівців, пов'язаних із вказаними технологіями, через зміст навчального матеріалу відповідних тем шкільного курсу інформатики. Модуль «Міжпредметні зв'язки шкільного курсу інформатики» розширюється питаннями про методику ознайомлення школярів із різноплановими застосуваннями інформаційно-комунікаційних технологій у різних видах людської професійної діяльності.

У професійній підготовці майбутніх учителів інформатики до профорієнтаційної роботи чинне місце належить практиці з інформаційних технологій, мета якої - формування у студентів-майбутніх учителів

інформатики умінь та навичок застосування інформаційно-комунікаційних технологій у профорієнтаційній роботі на ІТ-спеціальності з учнями основної та старшої школи. Згідно з навчальними планами, термін проходження практики з інформаційних технологій – четвертий рік навчання, 7 семестр. Основними завданнями практики з інформаційних технологій визначаємо забезпечення засвоєння студентами основних напрямів застосування інформаційно-комунікаційних технологій у профорієнтаційній роботі на ІТ-спеціальності; формування умінь та навичок використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій для організації профорієнтаційної роботи на ІТ-спеціальності з учнями основної та старшої школи; вивчення особливостей використання інтерактивних форм профорієнтаційної роботи на ІТ-спеціальності з учнями основної та старшої школи (Пономарьова, 2016).

Проведення профорієнтаційної роботи зі школярами на ІТ-спеціальності як однієї із складових професійної діяльності вчителя інформатики наразі діючими програмами педагогічної практики не передбачено, тому уявляється необхідним уточнити програму практики, доповнив такими завданнями, які дозволять студентам оволодіти вміннями та навичками: впровадження сучасних ефективних форм, методів та засобів профорієнтаційної роботи зі школярами на ІТ-спеціальності; виділення у навчальному матеріалі шкільного курсу інформатики новітні засоби профорієнтаційної роботи та органічно включати їх до навчального процесу; критичного аналізу відповідності змісту своєї профорієнтаційної роботи зі школярами на ІТ-спеціальності суспільним умовам та вимогам поточного стану ринку праці. Для забезпечення досягнення вказаної мети змістовий модуль педагогічної практики «Навчально-методична робота» поповнено темою «Організація профорієнтаційної роботи вчителя інформатики».

Зауважимо, що на всіх етапах підготовки набуті майбутніми вчителями інформатики знання, уміння та навички мають бути затребуваними і при виконанні студентами індивідуальних навчально-дослідницьких завдань, курсових, наукових робіт тощо.

Згідно з викладеним нами підготовлено навчальні програми модулів названих навчальних дисциплін, які потребують оновлення, програми авторських дисциплін, програми практик, навчальні посібники тощо.

Висновки і перспективи подальших розвідок. У відповідності до визначених етапів підготовки майбутнього вчителя інформатики до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності встановлено зміст її навчально-методичного забезпечення. А саме, на базовому етапі підготовки – для навчальних дисциплін «Педагогіка» та «Психологія»; на продуктивному етапі підготовки – для навчальних дисциплін «Методика навчання інформатики», «Теорія та методика профорієнтаційної роботи вчителя інформатики» та пропедевтичної практики; на рефлексивно-корекційному етапі - для навчальних дисциплін «Методика навчання інформатики», «Практика з інформаційних технологій», педагогічна практика.

Розроблене навчально-методичного забезпечення дозволяє на практиці впровадити створену модель підготовки майбутніх учителів інформатики до професійної орієнтації школярів на ІТ-спеціальності у закладах вищої педагогічної освіти. Перспективним напрямом подальших наукових розвідок уявляється проведення експериментальних досліджень щодо оцінки ефективності проведеної роботи.

Список використаних джерел

- Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012– 2021 роки [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.kharkivosvita.net.ua/files/Rozv_osviti.pdf.
- Щедролюсьєв Д. Є. Особливості підготовки ІТ– фахівців в українських вищих навчальних закладах / Д. Є. Щедролюсьєв // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2010. – № 8. – С. 12– 15. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/komp_2010_8_4
- Пономарьова Н.О. Підготовка майбутніх учителів інформатики до профорієнтаційної роботи у загальноосвітніх навчальних закладах: монографія / Н.О. Пономарьова. – Х. ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2018. – 325 с.
- Пономарьова Н.О. Аналіз стану підготовки майбутніх учителів інформатики у вищих педагогічних навчальних закладах України до роботи з професійної орієнтації школярів на ІТ– спеціальності / Н.О.Пономарьова // ScienceRise: Pedagogical Education. – 2017. – № 7 (15). – С. 45–48, DOI: 10.15587/2519– 4984.2017.107978
- Пономарьова Н.О. Профорієнтаційний аспект у практиці підготовки майбутнього вчителя інформатики / Н.О.Пономарьова // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2016. – № 8. – С. 49– 52

References

- Proekt Natsionalnoi stratehii rozvytku osvity v Ukraini na 2012– 2021 roky [Elektronnyi resurs].– Rezhym dostupu: http://www.kharkivosvita.net.ua/files/Rozv_osviti.pdf.
- Shchedrolosiev D. Ye. Osoblyvosti pidhotovky IT– fakhivtsiv v ukrainskykh vyshchykh navchalnykh zakladakh / D. Ye. Shchedrolosiev // Kompiuter u shkoli ta simi. – 2010. – № 8. – S. 12– 15. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/komp_2010_8_4
- Ponomarova N.O. Pidhotovka maibutnykh uchyteliv informatyky do proforiantatsiinoi roboty u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh: monohrafiia / N.O. Ponomarova. – Kh. KhNPU imeni H.S.Skovorody, 2018. – 325 s.
- Ponomarova N.O. Analiz stanu pidhotovky maibutnykh vchyteliv informatyky u vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh Ukrainy do roboty z profesiinoi orientatsii shkolariv na IT– spetsialnosti / N.O.Ponomarova // ScienceRise: Pedagogical Education. – 2017. – № 7 (15). – S. 45–48, DOI: 10.15587/2519– 4984.2017.107978

Ponomarova N.O. Proforiientatsiyni aspekt u praktytsi pidhotovky maibutnoho vchytelia informatyky / N.O.Ponomarova // Kompiuter u shkoli ta simi. – 2016. – № 8. – S. 49– 52

PONOMAROVA N.

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

CONTENTS OF EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL SUPPORT FOR PREPARATION OF FUTURE TEACHERS OF INFORMATICS TO CAREER GUIDANCE OF PUPILS

The purpose of training future teachers of informatics for the career guidance of pupils on IT-specialties is formation of their readiness for such work. For implementation of the developed structural-functional model of the preparation in higher pedagogical institutions of the future teacher of informatics to career guidance of pupils on IT-specialties is developed educational and methodical support. In accordance with the selected stages of the preparation of the future teacher of informatics to career guidance of pupils on the IT-specialty, the content of its teaching and methodological support is established. at the basic stage of preparation - for educational disciplines "Pedagogy" and "Psychology", at the productive stage of preparation - for educational disciplines "Methods of teaching informatics", "Theory and methodology of career guidance work of the teacher of informatics" and propaedeutic practice, at a reflexive-corrective stage - for educational disciplines "Methods of teaching informatics", "Practice in information technology", teaching practice. According to the above, is developed the curricula of the modules of the academic disciplines that require updating are prepared, a program of author's disciplines, programs of pedagogical and other types of practice, textbooks etc.

Key words: *IT-specialties, career guidance work, teacher of informatics, preparation of teacher of informatics, educational and methodological support*

Стаття надійшла до редакції 27.02.2018 р.

УДК 37.02

ІННА РАССОХА

ЛЮДМИЛА БЛАЖКО

ТЕТЯНА ГАЛАЙДА

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

ЕКОНОМІЧНІ ПРИКЛАДНІ ЗАДАЧІ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ ВИЩОЇ МАТЕМАТИКИ В ТЕХНІЧНИХ ЗВО

Розглянуто проблеми мотивації студентів при вивченні вищої математики студентами економічних спеціальностей. Показано шляхи її підвищення за рахунок використання прикладних задач, пов'язаних з проблемами даного регіону.

Ключові слова: мотивація, мотиви, прикладні задачі, практичні задачі, математичне моделювання, математичні моделі, лінійна алгебра

Актуальність теми. Аналіз психологічної, педагогічної літератури та багаторічний досвід роботи у ЗВО свідчить, що для сучасного студента важливо не лише отримати та засвоїти теоретичну інформацію, а й навчитися використовувати її для практичних потреб в межах майбутньої професійної діяльності. Результати здобуття теоретичних знань та практичних навичок тісно пов'язані з мотивами, якими при цьому керується студент.

Аналіз досліджень і публікацій. Результати досліджень серед першокурсників свідчать, що тільки 43% опитаних мають орієнтацію на оволодіння професією, решта 57% не мають наміру працювати за фахом (Льїн, 2000). О. В. Гилюн, провівши аналогічні дослідження на основі аналізу матеріалів соціологічних опитувань студентів ДНУ за період з 2000 до 2010 року, робить висновок: «... конкретна цілеспрямованість освітніх мотивацій студентів в останні роки знижується» (Гилюн, 2012). Таким чином, можна зробити висновок, що тільки половина студентів мають мотив – оволодіння професією, мотиви решти інші і швидше пов'язані з одержанням диплома, а не професійних навичок. Тому одним із основних завдань сучасних педагогів стає формування у студентів стійкої мотивації до навчання. На думку В. Є. Михайличенко та В. В. Полянської, дослідження проблеми формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності у вищому навчальному

закладі дає змогу зробити об'єктом вивчення багато аспектів внутрішнього життя студента: його інтереси, цінності і переконання, мотиви діяльності, здібності, знання, уміння, навички, які складатимуть у подальшому його професійну спрямованість (Михайличенко, 2011). С. У. Гончаренко вважається, що поняття «мотивація» є набагато ширше, ніж термін «мотив» та інтерпретується як система мотивів або стимулів, чинників, що детермінують конкретну діяльність, поведінку особистості (Гончаренко, 1997). Це поняття охоплює мотиви, потреби, цілі, наміри, переживання тощо. У наукових дослідженнях мотивацію розглядають переважно як сукупність причин психологічного характеру, що визначає поведінку людини, її спрямованість й активність. Всебічне розкриття причин, якими пояснюється та чи інша поведінка людини, її дії, передбачає аналіз сукупності мотивів, якими зумовлюється конкретна поведінка (Занюк, 2002). За визначенням Н. Лісовець, мотивація складають дві групи явищ: сукупність мотивів або чинників як індивідуальна система мотивів; динамічна освіта, процес, механізм, тобто система дій з активізації мотивів певної людини (Лісовець, 2012).

А.К. Дусавицький (2012) вказує, що навчальна діяльність студентів у ЗВО можлива, якщо в її основі лежать мотиви, які відповідають прямим продуктам цієї діяльності — теоретичним знанням. Такими мотивами є теоретичні за змістом, навчально-професійні інтереси. Тому активність студента, яка спрямована на оволодіння способами теоретичного аналізу професійних знань є головною на даному етапі розвитку його особистості. В останні роки посилюється розуміння психологами та педагогами ролі позитивного ставлення до навчання у забезпеченні успішного оволодіння знаннями та уміннями. Так в роботі Л.В. Помиткіної (2013) виявлено, що висока позитивна вмотивованість може відігравати роль компенсуючого фактору у випадку недостатніх навчальних здібностей, але у зворотному напрямку цей фактор не спрацьовує. Високий рівень навчальних здібностей не може компенсувати відсутність навчального мотиву, не може привести до значних успіхів у навчанні.

Надзвичайно важливу роль при цьому відіграє професійна мотивація, яка є системою цілей, потреб, що спонукають студента до активного засвоєння знань, оволодіння вміннями і навичками, свідомого ставлення до професії (Глассер, 2001) І хоча професійна мотивація більш активно розвивається на старших курсах, коли студенти вивчають спеціальні предмети, при викладанні фундаментальних дисциплін в перші роки навчання також слід приділяти цьому аспекту достатню увагу. Також слід зазначити, що такий підхід дозволяє вирішувати проблему міжпредметних зв'язків, які становлять необхідний компонент системності навчання, сприяють узгодженості і наступності у викладанні, якісному засвоєнню навчального матеріалу, дають змогу підвищити зацікавленість студентів до навчання.

Мета статті – показати шляхи підвищення мотивації студентів економічних спеціальностей при вивченні вищої математики за рахунок використання прикладних задач, пов'язаних з проблемами даного регіону.

Виклад основного матеріалу. Одним із напрямків підвищення як мотивації навчання при вивченні певної теми чи розділу, так і професійної мотивації є розв'язання практичних та прикладних задач. Під практичною задачею розуміють задачу, в якій ставиться лише питання, дані слід знайти самостійно, прикладна ж задача – це задача, в якій даються вихідні дані і зводиться вона лише до побудови математичної моделі.

Наведемо різні класифікації прикладних задач:

- За змістом: конкретні; абстрактні; міжпредметні; прикладні; історичні; тематичні.
- За дидактичною метою: тренувальні; творчі; дослідницькі; контрольні.
- За способом подання умови: текстові; графічні; задачі-малюнки (фотографії).
- За ступенем складності: прості; середньої і підвищеної складності; складні.
- За вимогою: знаходження невідомого; доведення; конструювання.
- За способом розв'язування: експериментальні; обчислювальні; графічні.

Розглянуту класифікацію задач не можна вважати повною, адже одна й та ж задача може належати до різних груп.

Розглянемо міжпредметні обчислювальні текстові задачі середнього рівня складності на знаходження невідомого. Так, наприклад, математичне розв'язання економічної задачі можна дати у вигляді наступних етапів: побудова математичної моделі, яка б відображала ті властивості об'єкта, що реально впливають на досліджуваний показник та узгоджуються з відомими стандартними математичними схемами; вибір методу розв'язання або дослідження моделі, який безпосередньо залежить від якості моделі; безпосередньо процес розв'язання, що є суто математичним; економічне трактування одержаного результату. При їх розв'язанні таких задач одним із головних етапів є побудова моделі. Взагалі, моделювання як метод дослідження відоме дуже давно – ще з часів Леонардо да Вінчі та Галілея. У сучасному світі моделювання стало складовою частиною не тільки експериментальних досліджень і інженерної справи; завдяки моделюванню створюються абстрактні теорії, воно використовується в усіх галузях науки.

Модель – це наближене відображення реальної ситуації, об'єкта, що відбиває його найзагальніші, найхарактерніші риси та абстрагується від дрібних деталей та характеристик (Казрезов, 2006). Математичною моделлю називається наближений опис якого-небудь явища або процесу оточуючого світу за допомогою математичної символіки (Основи 2006). Математичне моделювання використовується як один із найзручніших та ефективних засобів дослідження природи, світу, що оточує нас. За допомогою математики можна створити модель і окремого матеріального об'єкта (наприклад, колеса автомобіля), і складного

економічного чи соціального процесу. При складанні математичної моделі, як і при створенні інших моделей, ми відволікаємось від несуттєвих для конкретної задачі властивостей об'єктів, від другорядних умов, що не виливають на розв'язок задачі. Тому побудова моделей також сприяє розвитку вмінь аналізу, синтезу, індукції, дедукції як методів пізнання. Наприклад, використання математики в економіці дозволяє: проаналізувати і виділити та формально описати найбільш важливі, істотні зв'язки економічних змінних і об'єктів; з чітко сформульованих вихідних даних і співвідношень методами дедукції (тобто рухаючись від загального до конкретного) можна отримувати висновки про досліджуваний об'єкт, які будуть в повній мірі відповідати зробленим передумовам; індуктивним шляхом (тобто рухаючись від часткового до загального) отримувати нові знання про об'єкти: оцінювати форму і параметри залежностей його змінних тощо. Оскільки математичне моделювання є важливим засобом розв'язання багатьох економічних завдань, то використання таких моделей є досить поширеним на заняттях зі студентами економічних спеціальностей. Серед таких задач окреме місце займають ті, що вирішують конкретні завдання, зокрема, пов'язані з певним регіоном, в якому проживають або навчаються студенти. Оскільки особливе місце серед математичних моделей в економіці займають лінійні моделі, то саме під час вивчення лінійної алгебри можна найбільш ефективно використовувати прикладні задачі для підвищення мотивації.

Розглянемо використання прикладних задач на заняттях з вищої математики під час вивчення теми «Матриці. Дії з ними.» для студентів економічних спеціальностей, що навчаються в полтавському регіоні. При цьому можна використовувати задачі, що пов'язані з вирішенням проблем конкретних підприємств регіону. Наведемо формулювання таких задач. Оскільки на сьогоднішній день одну з головних ролей у соціально-економічному розвитку України відіграє стан промислового комплексу та особливо стан машинобудівного комплексу, то актуальними є задачі, пов'язані саме з такими підприємствами. Наприклад, розглянемо ПАТ «Полтавський автоагрегатний завод» («ПАЗ») — українське машинобудівне підприємство з виробництва складної гальмівної апаратури для великовантажних автомобілів (Оф. сайт). При цьому можна розв'язати ряд наступних задач.

Задача 1. У таблиці 1 для ПАТ «ПАЗ» задані витратні норми двох видів сировини і палива на виробництво одиниці продукції механоскладального цеху №1, трудомісткість в людино-годинах на одиницю продукції, вартість одиниці відповідної сировини та вартість однієї робочої людино-години.

Таблиця 1

Показники	Норми витрат цехів			Вартість, грн.
	1	2	3	
Сировина а)	0,2	0,4	0,3	201,9
Сировина б)	0,1	0,15	0,2	121,4
Паливо	0,22	0,18	0,28	202,8
Трудомісткість	2	4	3	29,5

Необхідно знайти:

сумарні витрати сировини, палива та трудових ресурсів для виконання програми виробництва;

коефіцієнти прямих витрат сировини, палива та праці на одиницю продукції кожного цеху;

повні витрати сировини, палива та праці кожним цехом та підприємством;

внутрішньовиробничі витрати цехів;

внутрішньовиробничі витрати на кожну одиницю товарної продукції.

Задача 2. Для механоскладального цеху №2 ПАТ «ПАЗ» необхідно виконати розрахунок заробітної плати, яка припадає на кожне замовлення при виготовленні трьох видів деталей, якщо відомі такі дані.

Таблиця 2

Витрати робочого часу в годинах на кожному робочому місці і на кожний виріб (у табличній формі)

Виріб	Витрати на робочому місці				
	1	2	3	4	5
А	2	1	0,5	0,5	0
В	1	1	2	2	2
С	0	1	0	0,5	1

$$P = \begin{pmatrix} 2 & 1 & 0,5 & 0,5 & 0 \\ 1 & 1 & 2 & 2 & 2 \\ 0 & 1 & 0 & 0,5 & 1 \end{pmatrix}$$

та у матричній формі

Таблиця 3

**Кількість виробів (у штуках) у кожному замовленні
(у табличній формі)**

Замовлення	Кількість виробів		
	A	B	C
K	0	200	200
L	0	200	400
M	300	100	0

$$Q = \begin{pmatrix} 0 & 200 & 200 \\ 0 & 200 & 400 \\ 300 & 100 & 0 \end{pmatrix}$$

та у матричній формі

Таблиця 4

Годинна заробітна платня (у грош. од.) на кожному робочому місці (у табличній формі)

Робоче місце	Годинна заробітна платня
1	25,5
2	35,7
3	30,6
4	30,6
5	25,5

$$Y = \begin{pmatrix} 25,5 \\ 35,7 \\ 30,6 \\ 30,6 \\ 25,5 \end{pmatrix}$$

та у матричній формі

i

Висновки. Отже, у навчальному процесі прикладні задачі вирішують декілька завдань. По-перше, розв'язуючи такі задачі студенти набувають навичок застосування набутих знань для практичних потреб. По-друге, розв'язування прикладних математичних задач дає учням багато для розвитку вмінь аналізу, синтезу, дедукції та індукції. Адже при цьому доводиться будувати математичні моделі реальних процесів. По-третє, розв'язування прикладних задач значно підвищує як мотивацію до вивчення вищої математики, так і професійну мотивацію студентів. В четверте, під час такої роботи закріплюються теоретичні знання та практичні вміння безпосередньо з самої математики, адже навчання через розв'язування задач є очевидним наслідком із самої природи математики. В п'яте, реалізується принцип міжпредметних зв'язків на заняттях з математики.

Список використаних джерел

- Гилюн О. В. Освітні мотивації студентської молоді / О. В. Гилюн // Грані : наук.- теорет. і громад.-політ. альманах / Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара; Центр соц.- політ. дослідж. – Д., 2012. – № 1 (81). – С. 102–104.
- Глассер У. Школа без неудачників / У. Глассер. – М. : Прогресс, 2001. – 184 с.
- Дусаविцкий А.К. Развитие личности в студенческом коллективе в зависимости от сформированности учебно-профессиональных интересов: учебно-методическое пособие. Харьков: ХНУ им. В.Н.Каразина, 2012. – 112 с.
- Занюк С. С. Психологія мотивації : навч. посіб. / С. С. Занюк. – К. : Либідь, 2002. – 304 с.
- Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.
- Казарезов А.Я. Економіко-математичне моделювання: Навчальний посібник. Для самостійного вивчення /А.Я. Казарезов А.Я., О.О. Ципліцька – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 248 с.
- Лисовец Н.М. Профессиональная мотивация студентов как способ активации обучения [Электронный ресурс] / Н.М. Лисовец. – Режим доступа : <http://www.masters.donntu.edu.ua/2012/temnenko/library/article5.htm>.
- Михайличенко В. Є. Роль мотивації навчально-пізнавальної діяльності у формуванні професійної спрямованості студентів/ В. Є. Михайличенко, В. В. Полянська // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – Вип.17 (70). – С. 320–3 27.
- Офіційний сайт ПАТ «Полтавський автоагрегатний завод» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.paaz.com.ua/shareholder.php>

- Основи математичного моделювання: Навчальний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2006. – 96 с.
- Помиткіна Л.В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень: монографія. Київ.: Кафедра, 2013.
- Український педагогічний словник / уклад. С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 375 с.

References

- Hylіun O. V. Osvitni motyvatsii studentskoi molodi / O. V. Hylіun // Hrani : nauk.- teoret. i hromad.-polit. almanakh / Dnipropetr. nats. un-t im. O. Honchara; Tsentr sots.-polit. doslidzh. – D., 2012. – № 1 (81). – S. 102–104.
- Hlasser U. Shkola bez neudachnykov / U. Hlasser. – M. : Prohress, 2001. – 184 s.
- Dusavytskyi A.K. Razvytye lychnosti v studencheskom kollektive v zavysymosti ot sformyrovannosti uchebno-professionalnykh ynteresov: uchebno-metodycheskoe posobyе. Kharkov: KhNU ymeny V.N.Karazyna, 2012. – 112 s.
- Zaniuk S. S. Psykholohiia motyvatsii : navch. posib. / S. S. Zaniuk. – K. : Lybid, 2002. – 304 s.
- Ylyn E. P. Motyvatsiia y motyvy / E. P. Ylyn. – SPb. : Pyter, 2000. – 512 s.
- Kazariezov A.Ia. Ekonomiko-matematyчне modeliuвання: Navchalnyi posibnyk. Dlia samostiinoho vuvchennia /A.Ia. Kazariezov A.Ia., O.O. Tsyplitska – Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 2009. – 248 s.
- Lysovets N.M. Profesiionalnaia motyvatsiia studentov kak sposob aktyvatsyy obucheniia [Електронні resurs] / N.M. Lysovets. – Rezhym dostupa : <http://www.masters.donntu.edu.ua/2012/temnenko/library/article5.htm>.
- Mykhailychenko V. Ye. Rol motyvatsii navchalno-piznavalnoi diialnosti u formuvanni profesiinnoi spriamovanosti studentiv/ V. Ye. Mykhailychenko, V. V. Polianska // Pedahohika formuvanni tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh : zb. nauk. pr. / Klasych. pryvat. un-t. – Zaporizhzhia, 2011. – Vyp.17 (70). – S. 320–327.
- Ofitsiinyi sait PAT «Poltavskiy avtoahrehatnyi zavod» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.paaz.com.ua/shareholder.php>
- Osnovy matematychnoho modeliuвання: Navchalnyi posibnyk. – K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr “Kyivskiy universytet”, 2006. – 96 s.
- Pomytkina L.V. Psykholohiia pryiniattia osobystistiu stratehichnykh zhyttievnykh rishen: monohrafiia. Kyiv.: Kafedra, 2013.
- Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk / uklad. S. U. Honcharenko. – K. : Lybid, 1997. – 375 s.

RASSOKHA I., BLAZHKO L., HALAYDA T.

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Ukraine

ECONOMIC APPLIED TASKS AS A WAY TO ENLARGE MOTIVATION WHEN LEARNING ADVANCED MATHEMATICS IN TECHNICAL UNIVERSITY

The problems of students' motivation in studying advanced mathematics by students of economic specialties are considered. The ways of its increase are shown by the use of applied tasks related to the problems of the region.

The authors analyzed the research motives, which encourage students of the first year to study, based on the problem of increasing motivation. One of the ways of its solution suggested by the authors is the application of applied tasks at studying of advanced mathematics. Among several classes of applied tasks, the application of applied tasks that are directly related to the future professional activity of students are considered and based on statistical data taken from specific enterprises of the region.

The authors identified the main stages of solving such tasks and designated the main difficulties that may arise. For example, mathematical solution of an economic task can be given in the form of the following steps: the construction of a mathematical model which would reflect those properties of the object that really affect the investigated indicator and are consistent with known standard mathematical schemes; the choice of a solution method or a research of a model that directly depends on the quality of the model; directly the process of solution, which is purely mathematical; economic interpretation of the obtained result. As one of the key stages the authors consider the construction of a mathematical model of this process. In the article the role of mathematical modeling for increasing students' motivation in the study of advanced mathematics is considered. Basing on many years of experience, the authors showed the application of applied tasks in the study of linear algebra by students of economic specialties in the Poltava region. Also there is highlighted a number of specific tasks that the teacher can solve, using the proposed approach in the classes. Namely: the consolidation of theoretical knowledge, the formation of skills for the application of theoretical knowledge in practice, the development of skills for analysis, synthesis, induction, deduction and model construction, increasing motivation to study. Thus, in order to increase the efficiency of the perception of theoretical material and to increase the motivation to study advanced mathematics, it is useful for students to use not only applied tasks related to the specialty on which students study, but also to fill them with specific statistical data taken from enterprises of a certain region.

Keywords: *motivation, motives, applied tasks, practical tasks, mathematical modeling, mathematical models, linear algebra.*

Стаття надійшла до редакції 11.02.2018 р.

УДК 371.2:355.233

ОКСАНА РОМАНЮК

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

РЕАЛІЗАЦІЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДХОДУ В ПРОФЕСІЙНО СПРЯМОВАНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН В УМОВАХ МАГІСТРАТУРИ

Розкривається суть інноваційного підходу до підготовки майбутніх викладачів, розглядаються питання реалізації такого підходу в професійно спрямованій підготовці і розвитку педагогічної майстерності студентів магістратури закладів вищої освіти економічного профілю як майбутніх викладачів економічних дисциплін, висвітлюються науково-педагогічні аспекти проблеми оновлення освіти магістрантів на сучасному етапі розвитку, узагальнюються шляхи застосування сучасних методик та інноваційних педагогічних ідей з метою модернізації професійної підготовки студентів магістратури до викладацької діяльності, акцентується увага на чинниках, які впливають на ефективність професійної підготовки викладачів економічних дисциплін.

Ключові слова: інноваційний підхід, заклад вищої освіти економічного профілю, магістратура, викладач економічних дисциплін, професійна підготовка, розвиток педагогічної майстерності

Якісні зміни в актуальній структурі, характері та змісті економічних процесів, провідна роль науки у всіх сферах життя відображаються на системі вимог до сучасних фахівців та обумовлюють необхідність їхнього фахового зростання і постійного вдосконалення їх підготовки.

Умови життя в інноваційному середовищі змушують шукати нові підходи до розвитку системи освіти та її якісного вдосконалення. Ця необхідність зумовлена, з одного боку, різким зростанням потоку нових знань, практичною відсутністю перехідного періоду між набуттям нових теоретичних знань та їх застосуванням, з іншого – зміною підходів до вивчення та розуміння навколишнього світу. Якщо раніше можна було обмежуватися диференційованим оволодінням навчальними дисциплінами, то в наш час розв'язання практично будь-якої проблеми вимагає синтезу дисциплінарних знань.

У сучасних умовах у інтегральній діяльності фахівця існують і тісно взаємодіють гуманітарні та загальнонаукові аспекти. На нашу думку, дедалі зростаючу роль відіграють особистісні риси фахівця. У зв'язку з цим ключовим напрямом удосконалення системи вищої освіти є зміна наголосу з формування кадрового потенціалу з високим, але вузькоспрямованим професіоналізмом, на розвиток цілісної особистості. Це дозволить сформувати професіонала з гнучким мисленням, загальною та професійною культурою, творчого, здатного вирішувати складні та різноманітні проблеми в наукоємній галузі економічної освіти.

Існуюча система освіти майже цілковито є спрямованою на транслявання в основному попереднього досвіду та способів діяльності. Умовою, необхідною для забезпечення можливості розвитку професіоналізму фахівців, стає підготовка до оволодіння методами діяльності, які поєднують пізнання та практику, які раніше не існували. Таким чином, інновації стають атрибутом сучасного освітнього процесу. В умовах інтенсифікації процесів у освіті виявляється закономірна зміна парадигми освіти. Класична парадигма освіти, що панувала до цього часу, не відповідає новим вимогам до якості підготовки фахівців; розвиток нових підходів, розв'язання гострих проблем, нові уявлення про формування і розвиток людини в сучасних умовах виходять поза її межі. У контексті інноваційної освіти особлива увага науковців приділяється новим знанням та інноваційній динаміці. Категорію «нові знання» розуміють як знання, отримані засобами науки, мистецтва, винахідливості, інтегрального синтезу (Ангеловски, 1991).

Будь-яка діяльність у будь-якій сфері може бути інноваційною, якщо вона спрямована на внесення нового (знань, технологій, прийомів, підходів) не заради новизни чи з метою втілення нового на практиці, а лише для отримання результату. Очевидним є те, що інноваційний пошук мотивується навколишнім середовищем. До числа основних мотиваційних чинників можна віднести зміни. У цьому контексті інноваційність освіти, зокрема економічної, є ключовою характеристикою діяльності, яка має за мету підготовку магістрів економічного профілю до інноваційної педагогічної практики. Однією з найважливіших і необхідних умов системної реалізації інноваційного підходу в закладах економічної освіти є інноваційність майбутніх викладачів, тобто їхня здатність і готовність до інноваційної діяльності в освіті як з теоретичної, так і з практичної точки зору. У контексті динамічних змін до розряду ключових проблем у суспільстві належить зростаюча потреба у викладачах, які прагнуть саморозвитку та володіють аутодидактичними навичками, тобто навичками самоосвіти.

© О. Романюк, 2018

Однією з основних умов здійснення підготовки викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури є потреба магістрантів у професійному зростанні, підвищенні рівня педагогічної компетентності та забезпечення реалізації цієї потреби в її різноманітних варіантах. У свою чергу особливого сенсу набуває формування і розвиток рефлексивно-оціночної свідомості майбутніх викладачів, що стане стимулом для їхньої продуктивної діяльності. Студенти магістратури закладів вищої освіти економічного профілю в якості основи для розвитку своєї педагогічної майстерності мають лише базову фахову економічну освіту, володіють теорією викладання економічних дисциплін та знайомі переважно з практичним педагогічним досвідом викладачів старшого покоління. В основі проблем і труднощів, які є характерними для підготовки викладачів у вітчизняній системі вищої економічної освіти, полягають відсутність системної психолого-педагогічної підготовки та недооцінка педагогічної складової в компетентності майбутніх викладачів. У контексті стрімких змін особливого значення набуває необхідність переходу до сучасної системи педагогічної освіти магістрантів закладів вищої освіти непедагогічного профілю, яка є орієнтованою на розвиток професійно значущих рис викладача, які є основою для розвитку його компетентності; формування методологічних, системних знань та вмій, які дозволяють постійно розвивати та вдосконалювати педагогічну діяльність; розвиток творчого потенціалу майбутнього викладача та його готовності до інноваційної діяльності.

Аналіз наукової літератури з поставленої проблеми засвідчив, що окремі аспекти реалізації інноваційного підходу до підготовки викладачів розроблено у працях таких учених, як А. М. Алексюк, В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, О. А. Дубасенюк, В. С. Дудченко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, В. І. Луговий, В. В. Ляшенко, Н. І. Мачинська, Н. Г. Ничкало, В. В. Олійник, С. О. Сисоєва, Т. І. Сущенко. Питання педагогічних технологій висвітлювалися в роботах таких дослідників, як Т. Ф. Акбашев, Т. А. Алексеєнко, С. П. Бондар, Л. І. Даниленко, Т. Ф. Демків, І. М. Дичківська, Т. А. Жижко, Л. Б. Колток, Т. Г. Мухіна, А. С. Нісінчук, Л. Л. Поважнисянський, І. Ф. Прокопенко, А. В. Хуторський та ін.

У статті **маємо на меті** проаналізувати питання, які стосуються реалізації інноваційного підходу в професійно орієнтованій підготовці майбутніх викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури, розкрити основні наукові погляди на процес оновлення вітчизняної системи професійної освіти на сучасному етапі її розвитку та з'ясувати шляхи впровадження інноваційних педагогічних технологій з метою модернізації педагогічної підготовки магістрів.

За твердженням Т. І. Сущенко, «вагомі і швидкі успіхи досягаються там, де викладачі вузів беруть на озброєння нові педагогічні технології високоякісної професійної освіти, спираючись на які вони мають можливість успішно готувати студентів до продуктивної кваліфікованої праці, гарантуючи і програмуючи її якість, відповідальність випускників за раціональність соціально значущих нововведень (Сущенко, 2002, с. 457).

У зв'язку з розвитком глобальної мережі Інтернет, вільного доступу до ресурсів освітньої інформації спостерігаємо виникнення унікальної можливості вирішувати завдання, пов'язані з осучасненням та інтенсифікацією професійно спрямованої підготовки майбутніх викладачів. Йдеться, зокрема, про створення можливості використання електронних освітніх ресурсів, оптимального поєднання очної та дистанційної форм навчання для вдосконалення педагогічної взаємодії викладача та студентів. Застосування інноваційних технологій, нових типів організації навчання в університетах змінює характер функціональної діяльності педагога з ретранслятора інформації на фасилітатора, колегу в педагогічній співпраці.

Однією з особливостей ефективної організації навчання у закладах вищої освіти у сучасних умовах є те, що завдяки інтенсифікації професійної підготовки у студентів формуються дві групи пізнавальних умінь: інформаційні та інтелектуальні, розвиток яких забезпечується діагностикою рівнів самостійної пізнавальної діяльності, тим, наскільки є розробленими зміст і методи розвитку пізнавальних умінь студентів як під час оволодіння конкретними навчальними дисциплінами, так і на інтегрованій між предметній основі, реалізацією особистісно орієнтованого підходу, який базується на врахуванні індивідуальних особливостей та рівня навченості й розвитку студентів (Кравченко, 2016).

В. В. Ляшенко помітною ознакою навчально-пізнавальної діяльності при застосуванні інноваційного підходу до навчання називає тип оволодіння знаннями, створення умов включення тих, хто навчається, у творчу діяльність, зумовлену: 1) видом навчальної діяльності (практична дія і спостереження переважають над слуханням або супроводжують його); 2) логікою пізнавального процесу (індукція переважає над дедукцією); 3) психологією пізнавального процесу (аналіз через синтез, асоціативний і евристичний механізми); 4) джерелом знання (опора на образ) (Ляшенко&Ляшенко, 2011).

До чинників, які впливають на продуктивність інтенсифікації професійної педагогічної підготовки відносять модернізацію навчального процесу й реалізацію інноваційного підходу шляхом застосування педагогічних технологій, спрямованих на якісну перебудову навчально-виховного процесу, організаційно-методичного забезпечення високого рівня інтелектуального розвитку студентів, їхньої самостійної пізнавальної діяльності (Активныє..., 2013)); підвищення цілеспрямованості професійного навчання; посилення мотивації; збільшення інформативної місткості змісту освіти; застосування активних методів і форм навчання; прискорення темпу навчальних дій; розвиток навичок навчальної праці; використання нових інформаційних технологій (Жижко, 2002).

Ми вважаємо, що завданнями професійно спрямованої педагогічної підготовки майбутніх викладачів економічних дисциплін слід визначити збагачення магістрантів досвідом викладацької діяльності високого рівня; активізацію професійного потенціалу особистості студента магістратури; забезпечення можливості оволодіння інноваційними технологіями викладання; розвиток педагогічної культури, комунікабельності і культури спілкування; організацію методичної і дидактичної підтримки магістрантів.

Педагогічна підготовка, яка здійснюється у більшості досліджуваних нами закладах вищої освіти економічного профілю, дозволяє ще на молодших курсах виявити студентів, здатних і схильних до педагогічної діяльності та цілеспрямовано готувати їх до викладання економічних дисциплін з урахуванням сучасних вимог. Як позитивний факт у цьому плані ми помічаємо вивчення студентами молодших курсів усіх закладів вищої освіти економічного профілю курсу «Педагогіка і психологія», який надає їм основні початкові педагогічні і психологічні знання, які дозволяють глибше дослідити свої здібності та можливості професійного розвитку, вибору майбутньої кар'єри, зокрема педагогічної, формує уявлення про діяльність викладача.

Ми визнаємо важливою і необхідною умовою професійного розвитку орієнтування магістратури закладів вищої освіти економічного профілю на підготовку кадрів для науково-педагогічної діяльності та створення умов для розвитку педагогічної майстерності викладачів нового покоління, здатних проектувати та реалізовувати нові освітні технології та готувати фахівців нового типу. Ми пропонуємо, щоб студенти, які виявили зацікавленість та схильність до здійснення педагогічної діяльності та забезпечені достатнім освітнім ресурсом, продовжували психолого-педагогічну підготовку в магістратурі за спецкурсом «Педагогічна майстерність» з подальшим отриманням кваліфікації «Викладач вищої школи».

Зазначимо, що, окрім організаційних, важливу роль у комплексі умов відіграють педагогічні. Ми маємо на увазі, перш за все, підхід до організації процесу підготовки майбутнього викладача до науково-педагогічної діяльності. Успадкована від радянської системи традиційна педагогічна модель, за якою навчали дітей, які не мають своїх власних поглядів, знань і досвіду і, як наслідок, спостерігалися великі відмінності між учителем і учнем у рівні, статусі, ерудованості, є неприйнятною для освіти дорослих, зокрема педагогічної. За часів глобалізації та інтернаціоналізації дорослі студенти магістратури отримують певний світовий досвід і знання, вимагають послаблення стереотипів і прагнуть новизни. Вони можуть випереджати викладачів педагогіки за конкретними знаннями в галузі економіки, мати високий рівень загальної ерудиції. Це підриває один із постулатів традиційної системи професійної підготовки працівників освіти – перевага викладача як особи, яка має більше знань і досвіду, а, отже, і влади.

Стає очевидним, що функціональний підхід до особи, за яким її участь у освітньому процесі зводиться до засвоєння певних запропонованих видів діяльності, до розв'язання типових завдань, не відповідає вимогам професійної підготовки до непередбачуваних змін, спрямованості освіти на майбутнє, яка дозволить їй активно діяти в різноманітних умовах, які швидко змінюються. Сучасні тенденції висувають нові вимоги залучення студентів магістратури до проектування процесу навчання. Це зумовлює необхідність організувати освітній процес з урахуванням індивідуальних потреб і можливостей. Перед викладачами дисциплін психолого-педагогічного циклу постає завдання виявити потребу в навчанні, усвідомлену самим майбутнім педагогом. Організація подальшої підготовки передбачає залучення студентів до формулювання конкретних цілей навчання у вигляді опису моделі поведінки, яка сформується у результаті, або бажаних напрямів діяльності.

Проте, не кожний майбутній викладач має практичне розуміння того, що йому необхідно для подальшого професійного зростання, самореалізації та розвитку педагогічної майстерності. Оскільки готовність розвиватися як природну потребу неможливо надати ззовні, її слід формувати, впроваджуючи інноваційний підхід, залучаючи магістрантів-майбутніх викладачів до більш ефективних рольових моделей, планування своєї кар'єри, проводячи експерименти, які дають змогу оцінити різницю між існуючим станом і бажаним чи необхідним рівнем.

Як показує професійний досвід, реалізація такого підходу змінює і саму організацію процесу навчання, і тактику взаємодії викладача зі студентами. Відомо, що важливою умовою ефективного навчального процесу є створення середовища, яке є сприятливим для зростання, стимулює розкриття ресурсів особистості, створює психологічні умови для розвитку. Створення такого середовища сприяє прагненню особистості до розвитку та освіти, до більш повного залучення до процесів за межами цього середовища, спонукає її до уважного ставлення до себе, до своїх переживань, кращого розуміння себе. Особливої уваги у підготовці викладача економічних дисциплін у магістратурі заслуговує розвиток його творчого потенціалу, розвиток творчої особистості викладача, який є важливою умовою ефективності такої підготовки та однією з найважливіших складових готовності майбутнього викладача до реалізації інноваційної педагогічної діяльності.

Формування певного світогляду, особливостей характеру, ціннісних орієнтацій, у яких творчості відводиться високе місце в ієрархії цінностей, знань про засоби та способи здійснення творчої діяльності, отримання досвіду успішного їх застосування на практиці дадуть можливість студентам магістратури стати творчими викладачами в майбутньому.

Дослідження, проведені нами, показали, що чинниками впливу на підготовку студентів магістратури закладів вищої освіти економічного профілю до здійснення ефективної професійно-педагогічної діяльності є

внутрішні (природні здібності, глибоке усвідомлення перспективи наукової і педагогічної роботи і напрямів подальшого професійного саморозвитку та самовдосконалення, здатність до самостійності в оволодінні знаннями, мотивація навчання) і зовнішні (кваліфікаційні вимоги, які визначені для випускників магістратури економічного профілю, потреби суспільства, особистість викладача, студентське мікросередовище, сім'я).

Нині самостійна робота є однією з особливих форм навчального процесу, яка дозволяє розвинути у магістрантів зацікавленість до обраної професії викладача та сформувані в них уміння володіти інтерактивними методами, інноваційними формами конструктивної взаємодії викладача і студентів і засобами навчання. Значна роль у процесі виконання самостійної роботи належить розвитку пізнавальних та виконавчих здібностей, пам'яті, самостійного мислення, наполегливості, навичок самостійного оволодіння знаннями, які є необхідними для успішної реалізації педагогічної діяльності, розвитку педагогічної майстерності, професійного зростання і самовдосконалення.

На ефективність магістерської підготовки значним чином впливає також застосування мультимедійних засобів. Мова йде про сприяння системному повторенню, узагальненню знань, активізацію та підвищення ефективності самостійної пошукової діяльності студентів магістратури. Це робить застосування таких засобів виправданим і актуальним

Методичними вимогами до мультимедійних засобів, за В. Маршицькою, є: подання навчального матеріалу з опорою на взаємозв'язок і взаємодію понятійних, образних і дієвих компонентів мислення; відображення системи термінів навчальної дисципліни у вигляді ієрархічної структури високого порядку; надання студенту можливості виконання різноманітних контролюючих тренувальних дій.

У процесі дослідження застосування таких інноваційних засобів і технологій, як мультимедійні, у розвитку педагогічної майстерності студентів магістратури економічного профілю ми помічаємо, що викладач виконує роль порадирика, консультанта, фасилітатора як під час занять в аудиторії, так і в позааудиторній самостійній діяльності магістрантів. Завдяки використанню таких технологій у педагогічній підготовці викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури є можливим суттєве покращення змісту навчального процесу, його ефективне моделювання, виявлення його недоліків і їх коригування, використання завдань і тестів різних рівнів складності, розміщення посилань у електронних бібліотеках на наукові джерела для проведення самостійних досліджень, оперативне оновлення і розповсюдження сучасного навчального матеріалу, створення сприятливого середовища для здобуття науково-педагогічних знань, необхідних для фахової діяльності, раціональний розподіл часу на заняттях і оптимальне його використання у самостійній роботі майбутніх викладачів, більша увага до дослідження і систематизації проблем, які розглядаються, підвищення активності у виконанні студентами магістратури самостійної роботи, розвиток високого рівня мотивації самовдосконалення, поєднання у педагогічній діяльності форм і методів успішного засвоєння навчального матеріалу (зокрема, візуального та слухового сприйняття, використання динамічної навчальної наочності).

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити висновок про те, що одним із перспективних напрямів удосконалення процесу організації освіти у вищій школі є розробка і впровадження науково обґрунтованих інновацій, створення оптимальних педагогічних умов для інтенсифікації фахової підготовки викладачів, зокрема для закладів вищої освіти непедагогічного профілю. Можна очікувати, що модернізація педагогічної підготовки студентів магістратури економічних університетів зумовить інтенсивний розвиток професійного потенціалу і педагогічної майстерності сучасних викладачів вищої школи. Наші подальші дослідження у перспективі передбачають поглиблене вивчення питань, які стосуються ефективного використання в умовах магістратури закладів вищої освіти економічного профілю інтерактивних методів навчання, які є одним із аспектів інноваційного підходу до професійно спрямованої педагогічної підготовки і розвитку педагогічної майстерності майбутніх викладачів економічних дисциплін.

Список використаних джерел

- Активные и интерактивные образовательные технологии (формы проведения занятий) в высшей школе: учебное пособие / сост. Т. Г. Мухина. – Н. Новгород: ННГАСУ, 2013. – 97 с.
- Ангеловски К. Учителя и инновации: Книга учителя: пер. с макед. / Крсте Ангеловски; пер. В. П. Диденко. – М.: Просвещение, 1991. – 158 с.
- Гурье Л. И. Инновационные подходы в последипломной подготовке преподавателей технических вузов / Л. И. Гурье // Образовательные технологии и общество. – Казань: КНИТУ, 2001. – № 1. – Т. 4. – С. 105-110.
- Жижко Т. А. Ефективність навчального процесу на засадах інтенсифікації / Т. А. Жижко // Наукові записки. – Кіровоград: РВЦКДПУ ім. В. Винниченка, 2002. – Вип. 49. – Ч. II. – С. 37-41.
- Колток Л. Б. Проблема інтенсифікації навчання як складова модернізації освіти / Л. Б. Колток // Вища освіта України. – № 1. – 2007. – С. 75-81.
- Кравченко В. М. Інноваційний підхід до професійної підготовки майбутніх викладачів вищої школи / В. М. Кравченко // Науковий огляд. – № 10 (31). – 2016. – С. 88-96.
- Ляшенко В. В. Особливості інноваційної діяльності викладача вищої школи в контексті формування педагогічної майстерності / В. В. Ляшенко, К. І. Ляшенко // Підготовка майбутнього фахівця до професійної діяльності в

- умовах інноваційного освітнього простору: Зб. матеріалів регіональної наук.-практич. конф. – Ч. 1. – Донецьк: КВЗН Донецький педагогічний коледж, 2011. – С. 340-354.
- Маршицька В. В. Про використання мультимедійних технологій у процесі викладання навчальних дисциплін / В. В. Маршицька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2F/> – Загол. з екрану. – Мова укр.
- Синиця М. О. Використання мультимедійних технологій у навчальному процесі ЗВО як засіб формування педагогічних знань // Професійно-педагогічна освіта: становлення педагогічного знання: монографія / за ред. проф. О. А. Дубасенюк. – Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – С. 418-438.
- Сущенко Т. И. Вузовский педагогический процесс, способствующий формированию национальной творческой элиты / Т. И. Сущенко // Теория і практика управління соціальними системами. – 2002. – № 2. – С. 62-67.

References

- Active and interactive educational technologies (forms of conducting classes) in higher educational establishments: manuals / sost. T. G. Mukhina. – N. Novgorod: NNGASU, 2013. – 97 s. (in Russian).
- Angelovski K. Teachers and innovations: Teacher's book: transl. from Maced. / Krste Angelovski; per. V. P. Didenko. – M.: Prosvshcheniye, 1991. – 158 s. (in Russian).
- Gurie L. I. Innovational approaches in postgraduate teacher training for technical higher educational establishments / L. I. Gurie // Obrazovatelnyie tekhnologii i obshchestvo. –Kazan: KNITU, 2001. – № 1. – Т. 4. – S. 105-110. (in Russian).
- Zhyzhko T. A. Effectiveness of the teaching process based on intensification / T. A. Zhyzhko // Naukovi zapysky. – Kirovohrad: RVTsKDPU im. V. Vynnychenka, 2002. – Vyp. 49. –Ch. II. –S. 37-41. (in Ukrainian).
- Koltok L. B. The problem of intensification of teaching as a component part of modernization of education / L. B. Koltok // Vyshcha osvita Ukrainy. – № 1. – 2007. – S. 75-81. (in Ukrainian).
- Kravchenko V. M. Innovational approach to professional training prospective lecturers for higher educational establishments / V. M. Kravchenko // Naukovyy ohliad. – № 10 (31). –2016. S 88-96. (in Ukrainian).
- Liashenko V. V. Peculiarities of innovative teaching at higher educational establishments in the context of forming pedagogical mastery / V. V. Liashenko, K. I. Liashenko // Training a prospective specialist for professional activity in terms of innovative education: materials of the regional scientific-practical conf. – Ch. 1. – Donetsk: KVZN Donetskyy pedahohichnyy koledzh, 2011. – S. 349-354. (in Ukrainian).
- Marshytska V. V. On using multimedia technologies in the process of teaching disciplines / V. V. Marshytska [Electronnyy resurs]. – URL: <https://docviewer.yandex.ua/?url=http%3A%2F%2F/> (in Ukrainian)
- Synytzia M. O. Using multimedia technologies in teaching at higher educational establishments as means of forming pedagogical knowledge // Professional and pedagogical education: forming pedagogical knowledge: monograph / za red. prof. O. A. Dubaseniuk. – Zhytomyr: vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2014. – S. 418-438. (in Ukrainian).
- Sushchenko T. I. The pedagogical process in higher educational establishments that assists forming the national creative elite. / T. I. Sushchenko // Teoriya і praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy. – 2002. – № 2. – S. 62-67. (in Russian).

ROMANIUK O.

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

REALISING AN INNOVATIVE APPROACH IN PROFESSIONALLY-ORIENTED ECONOMICS TEACHER TRAINING OF MASTER STUDENTS

In the article the author discusses an innovative approach to training prospective teachers, analyses issues of realizing this approach in professionally-oriented training of master students for teaching economic disciplines and their pedagogical mastery development at economic universities as well as scientific and pedagogical aspects of the problem of modernizing the master student education system at the current stage of its development, summarises ways of using modern methods, technologies and innovative pedagogical ideas to modernize the master student professional training for teaching activity, focuses attention on factors influencing effectiveness of economics teacher professional training and its intensification, emphasizes the importance of economics master students for pedagogical activity at higher educational establishments and their pedagogical mastery development. The author states that modern education is characterized by innovative processes and teachers are real participants in these processes. The author points out that the process of globalization, development of the Internet, free access to educational information resources have brought about a unique opportunity to find solutions to problems connected with modernization and intensification of professionally-oriented training of prospective teachers, which means, in particular, an opportunity to use electronic resources for learning, to effectively combine different forms of education in order to improve pedagogical interaction between teacher and student. Therefore great attention must be paid to high quality teacher training and pedagogical mastery development. The author makes a conclusion that the analysed innovative approach is worth using in teacher training at economic universities in particular.

Key words: *innovative approach, economic universities, master's programmes, professional training, pedagogical mastery development.*

Стаття надійшла до редакції 30.01.2018 р.

УДК 378.04.091.33:316.77]:338.48

ВАДИМ СІДОРОВ

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

ДЕЯКІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ КРОСКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ

У статті схарактеризовано методи формування кроскультурної компетентності майбутніх фахівців галузі туризму, а саме: метод case-study, «мозковий штурм» (Brainstorming), модерація, метод SWOT-аналізу, метод «Культурна капсула країни», сторітеллінг (Storytelling), метод «Вавілон», метод World Café («Всесвітнє кафе»).

Ключові слова: кроскультурна компетентність, туризм, фахівець, кроскультурна підготовка, метод, групова робота

Постановка проблеми. Актуальність проблеми обумовлена необхідністю пошуків нових підходів до кроскультурної підготовки майбутніх фахівців галузі туризму, підготовки сучасних студентів до ефективного виконання професійних обов'язків працівника туристичної індустрії в іншокультурному середовищі. У цьому контексті модернізація змісту туристичної освіти у вітчизняних ЗВО посилюється в напрямі формування кроскультурної компетентності майбутніх фахівців галузі туризму, що робить їх активними учасниками взаємодії національних культур різних країн.

Аналіз останніх досліджень. Незважаючи на те, що існуючі теоретичні та практичні підходи до проблеми формування кроскультурної компетентності (Ж. Ахмад, Г. Дідук-Ступ'як, О. Дем'яненко, А. Науменко, О. Пальчикова, А. Солодка, О. Резунова, Р. Левітт, Г. Ферраро та ін.) внесли свій вагомий внесок в кроскультурну підготовку студентів, недостатньо було розглянуто питання методів формування кроскультурної компетентності майбутніх фахівців галузі туризму.

Мета статті: схарактеризувати суть методів навчання, які сприяють ефективному процесу формування кроскультурної компетентності майбутніх фахівців галузі туризму.

Виклад основного матеріалу. У процесі формування кроскультурної компетентності майбутніх фахівців галузі туризму можливим є застосування будь-яких методів навчання, відомих у сучасній педагогіці. Не викликає сумніву той факт, що ефективними будуть інтерактивні методи, які базуються на концепції М. Бахтіна. Основними положеннями цієї концепції є:

проблема «Я – Інший», яка конкретизується поняттями «Я – для – Себе», «Я – для – Іншого», «Інший – для – Мене»;

діалогічність – активність того, хто пізнає, та активність того, хто відкривається;

пізнання і самовираження – уміння пізнати і уміння виразити себе;

взаємодія – взаємодія кругозору того, хто пізнає, з кругозором іншого суб'єкта пізнання;

вираження – роль елементів вираження (тіло не як мертва річ, обличчя, очі тощо), у ньому схрещуються і з'єднуються дві свідомості («Я та Іншого»), тут «Я» існує для «Іншого» і за допомогою «Іншого» (Бахтин, 1986; Скрипник, 2013). У своїй концепції дослідник пропагував основну ідею: існує особлива діалогічна сфера буття людини, і саме буття людини є найглибшим спілкуванням, тобто, бути – означає спілкуватися. Учений акцентує увагу на тому, що саме у діалозі відбувається взаємодія різних контекстів, культур, світоглядів, точок зору, експресивно-акцентних систем, соціальних «мов».

Нині у педагогіці існує значна кількість наукових праць, довідників, енциклопедій, присвячених інтерактивними методам навчання (О. Ворожейкіна, О. Пометун, М. Скрипник, А. Хуторської та ін.). Кожен з викладачів може обрати з них будь-який, який вважатиме за потрібне у той чи інших момент освітнього процесу у залежності від мети, завдань, очікуваних результатів. Пропонуємо деякі з методів, які, на нашу думку, найбільш ефективно сприятимуть формуванню у майбутніх фахівців галузі туризму кроскультурної компетентності: метод case-study, мозковий штурм» (Brainstorming), модерація, метод SWOT-аналізу, метод «Культурна капсула країни», сторітеллінг (Storytelling), метод «Вавілон», метод World Café («Всесвітнє кафе»).

Метод case-study (Ш. Бобохужаєв, А. Долгоруков, С. Ковальова, І. Козіна, Н. Кононец, Е. Михайлова, Л. Покушалова, Ю. Сурмін, З. Юлдашев). Його впровадження в освітній процес підготовки студентів спеціальності «Туризм» сприятиме не лише формуванню кроскультурної компетентності, але й динамічності, здатності діяти результативно в нестандартних ситуаціях, розвитку широкого спектру інформаційно-пошукових і практично-професійних умінь та навичок, насамперед, аналітичних, комунікативних тощо (Кононец, 2016). Наведемо приклад кейсу.

Кейс «Позиціонування семи чудес України»

Позиціонування – це одна з основних маркетингових процедур, що дозволяє зіставити і оцінити

конкуруючі товари, об'єкти, сегменти ринку і положення фірми, регіонів, країни порівняно з конкурентами, щоб забезпечити їм вигідне місце в перспективних сегментах ринку й у свідомості цільових груп туристів. При цьому привабливим для туристів об'єктів слід надати впізнаванні характеристики і розкручувати їх на ринку туризму. У деяких випадках окремі соціально-територіальні спільноти активізуються після проведення конкурсів. Фактично результати конкурсів відображають рівень регіональної ідентичності та активності територіальних спільнот різного рівня. Певну роль для країни, її регіонів може зіграти вибір семи чудес України і просування їх на світовому туристичному ринку.

Сім чудес світу – це творіння, які своєю технічною і художньою досконалістю викликали захоплення людей минулих століть. З узакоханих енциклопедіями і довідниками семи чудес світу до сьогодні дожили тільки єгипетські піраміди. Тому за проектом, організованим організацією «New Open World Corporation» з ініціативи швейцарського мандрівника Бернара Вебера, було проведено пошук сучасних семи чудес світу. А 7 липня 2007 року в Лісабоні був оголошений їх список. Жоден з об'єктів України не потрапив до цього списку. Ідея пошуку нових чудес була підхоплена деякими країнами. Так, в Україні в травні 2007 р. стартувала акція «Сім чудес України». У регіонах були створені оргкомітети, які запропонували на всеукраїнський однойменний конкурс різні об'єкти. Близько тисячі об'єктів було відібрано. На наступному етапі експертна рада у складі культурологів, істориків, фахівців туристичного бізнесу (всього сто осіб) вибрали список спочатку з 100, а потім з 21 об'єкта для Інтернет-голосування, яке почалося 7 липня 2007 року. Кількість об'єктів, що входять в 100, сильно варіювала по регіонах України. Найкраще була представлена Київська область (разом з м. Київ) – 11 об'єктів, а мінімальна кількість об'єктів (1) була у Донецькій області. В Інтернет-голосуванні брало участь 77 тис. осіб.

З 1 листопада 2007 року в Україні стартувала акція семи природних чудес України з метою пропаганди унікального природного світу України та привертання уваги до об'єктів, які можуть стати цікавими не лише для українського, а й для закордонного туристичного товариства. Об'єкти для участі в конкурсі – геологічні об'єкти, озера, річки, природні масиви і т. д. Для цього було відібрано 100 природних об'єктів України, після чого експерти обрали 21 об'єкт. Далі за допомогою інтернет-голосування та з урахуванням думки експертів були визначені сім чудес України. Переможці акції були оголошено 26 серпня 2008 року. Ними стали: біосферний заповідник «Асканія-Нова» (Херсонська обл.); регіонально-ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя» (Миколаївська обл.); Дністровський каньйон (Вінницька, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька обл.); мармурові печери в Криму; національний природний парк «Подільські Товтри» (Хмельницька обл.); озеро Світязь (Волинь); озеро Синевир (Закарпаття). Один з ініціаторів акції М. Томенко підкреслив, що серед семи чудес немає переможців. «Всі вони рівні, оскільки це природні чудеса України». Отже, загальнонаціональний конкурс з вибору семи чудес показав жителям країни і всьому світу туристичну привабливість і цінність історико-культурних шедеврів України, які залишилися від попередніх поколінь. Найяскравіші їх елементи можуть бути використані в якості туристичних брендів (Україна на світовому..., 2016).

Завдання.

Знайти рейтинг претендентів, які брали участь в Інтернет-голосуванні.

Створити презентацію про 2-3 об'єкти з рейтингу претендентів.

Скласти власний кейс «Сім чудес Харківщини», організувати опитування серед студентів та жителів міста, підвести результати.

Організувати студентську конференцію «Сім чудес Харківщини», запросити студентів-іноземців для ознайомлення з культурою та пам'ятками Харківщини, з'ясувати ставлення учасників до запропонованого списку семи чудес, обговорити.

Метод «Мозковий шторм» (Brainstorming) детально розкривається у працях таких науковців, як І. Дичківська, О. Радіонова, Л. Сидоренко, Г. Сиротенко, Г. Цехмістрова. Цей метод – це спільна одноразова робота групи експертів, спрямована на творчий пошук, як правило, нетрадиційних, креативних підходів до вирішення певної задачі, збір якомога більшої кількості ідей у результаті звільнення студентів від інерції мислення та стереотипів. Мозковий шторм забезпечує комунікативну спрямованість освітнього процесу, сприяє реалізації особистісно орієнтованого підходу до формування кроскультурної компетентності майбутніх фахівців галузі туризму, а також уможливорює розвивати та вдосконалювати мовленнєву діяльність [9]. Одним із різновидів цього методу є «конвертний» мозковий шторм. Мозковий шторм із використанням конвертів забезпечує чи не єдину форму індивідуального розв'язання учасниками окресленої проблеми. Такий метод добре спрацює наприкінці семінару. Тривалість його приблизно 30 хвилин.

Алгоритм проведення «конвертного» мозкового шторму

1. Розділіть учасників на групи (групи сідають навколо столів).

2. Роздайте кожному із членів групи конверт та листки паперу. У верхній частині конверта напишіть ключову фразу: «Проблема, яку я маю при спілкуванні з представниками інших культур за кордоном, полягає у ...». Тема, яку повинні вибирати, звичайно стосується кроскультурної комунікації у майбутній професійній діяльності фахівця галузі туризму.

3. Дайте завдання учасникам, щоб вони закінчили речення чітким письмовим описом проблеми, яка хвилює студента. Вони повинні занотувати цей опис зверху на конверті.

4. Після того, як усі описи буде занотовано, кожен учасник передає свій конверт сусідові. Тепер кожен із учасників має прочитати проблему, записану на конверті, взяти папір і написати на ній можливий варіант розв'язання проблеми.

5. Потім учасник вкладає картку в конверт і передає наступному учаснику. Він читає проблему і пише можливе її вирішення на новому аркуші паперу, не дивлячись на те, що вже було запропоновано.

6. Коли учасники врешті знову отримують свої конверти (пройшовши навколо усього столу), вони зачитують запропоновані шляхи вирішення проблем. Як завершальний етап, можна запропонувати студентам поділитися ідеєю, яку вони обрали для подальшого використання зі своєю групою (Інноваційна..., 2006).

«Модерація» (С. Маслова, 2001; В. Нікітін, Н. Суртаєва, 2015; І. Терешкіна та ін., 2008) – це метод групової роботи, спрямований на досягнення ефективного рівня ділової комунікації при демократичному плануванні та стимулюванні в умовах активної участі співробітників. Цей метод має такі характеристики: зосередження на конкретній проблемі; орієнтація не на конкуренцію, а на кооперацію; виключення формального контролю та оцінки діяльності студентів; містить способи діяльності, які вказують шлях розв'язання проблеми для групи; створення психологічно комфортних умов для суб'єктів професійної діяльності.

Наведемо приклад застосування методу модерації на тему «Що важливо для моєї культури?». Метою теми для обговорення є виявлення певних особливостей культури як середовища виховання; допомога студентам знайти подібності та відмінності представлених культур. Студентам (їх кількість – будь-яка, але оптимальна – до 25 осіб) було запропоновано обговорити поняття культури в контексті кроскультурної освіти. Технічним засобом для обговорення можна обрати чат, наприклад, <http://cross-cultural.chatovod.ru/> (рис. 1).

Рис. 1. Модерація в чаті

Студенти в чаті відзеркалювали власний досвід, виходячи з позиції своєї сім'ї і культури, у якій виховувалися. Орієнтовно досвід відображався у руслі таких запитань: «У моїй родині діти повинні були...», «У моїй родині діти не повинні були ...», «Якщо в моїй родині дитина вередувала, то з нею ...», «У моїй родині пріоритетним завданням батьків є...», «Дитина проявляє повагу до старших шляхом...», «У моїй родині був прийнятий відпочинок ...», «У моїй родині працювали ...», «Найважливіші цінності нашої родини ...».

Запропоновані питання для всіх учасників після закінчення роботи в групі (чаті) носять загальний характер і не передбачають обов'язкової конкретизації. Після закінчення роботи викладач-модератор може прокоментувати поняття «культура» в контексті кроскультурної освіти.

Метод SWOT-аналізу (Strong, Weak, Opportunities, Threats – сильні, слабкі сторони, можливості, загрози) дає можливість всебічного аналізу явища, поняття, діяльності. Реалізує групову роботу студентів над аналізом певного об'єкту, наприклад, пам'ятки історії чи культури (рис. 2).

Наприклад, об'єкт – фонтан «Дзеркальний струмінь» (м. Харків). Студенти визначили: Strong (сильні сторони): старовинний, перебуває під захистом ЮНЕСКО, приваблює туристів; милує око, є одним із символів Харкова, є одним з найулюбленіших місць для зустрічей і відпочинку харків'ян; Weak (слабкі сторони): потребує реставрації та догляду, потребує коштів на утримання, відсутність стабільних джерел фінансування на утримання його в порядку, «клопіт» для місцевої влади; Opportunities (можливості): можливість «заробити» на туризмі, дає змогу науковцям дізнатися про минуле, сприяє формуванню громадянської позиції, можливості міжнародної співпраці; Threats (загрози): може зруйнуватися, зазнати шкоди від вандалів.

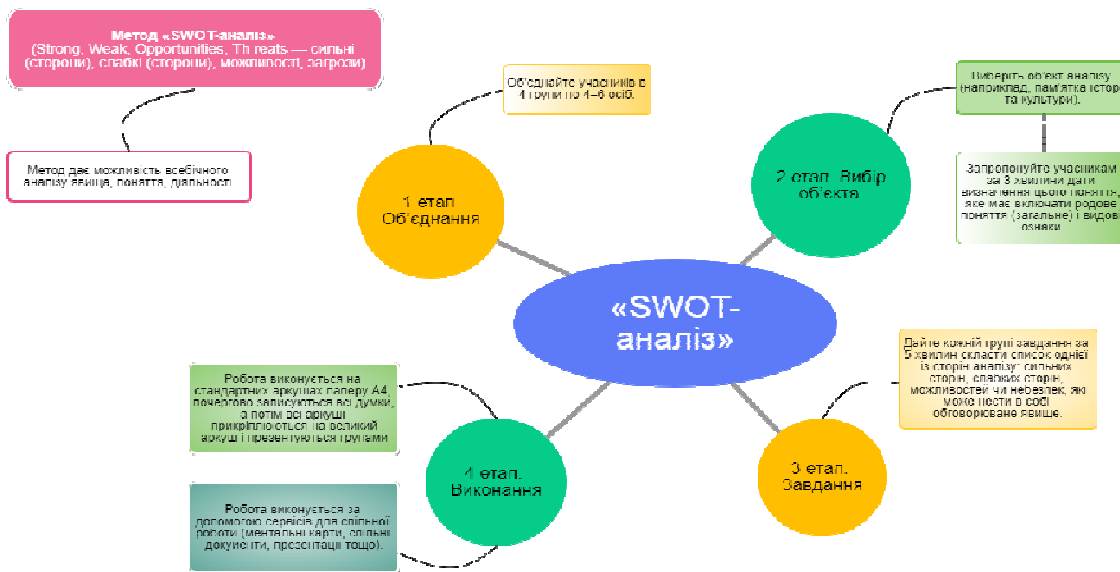

Рис. 2. Метод SWOT-аналізу

Викладачеві доцільно продовжити роботу, запропонувавши знайти шляхи уникнення несприятливих наслідків, перейти від аналізу до планування, а також продемонструвати, як за допомогою сильних сторін і можливостей можна здолати слабкі сторони та загрози (Спільна історія..., 2013).

Метод «Культурна капсула країни» є різновидом методу проектів, основна цінність якого полягає у тому, що він орієнтує студентів на створення інформаційного продукту. Студенти у міні-групах за певний час повинні виконати пізнавальну, пошукову, дослідницьку, технологічну роботу на задану тему. Їхнє завдання – отримати новий продукт, яким є сукупність “інфограм” культур різних регіонів світу та аналіз їх ціннісних вимірів. Прикладом інфограми може бути звичайна ментальна карта, створена у відповідних сервісах (напр., Mindmeister), яка може містити текст, графіку, відео (рис. 3).

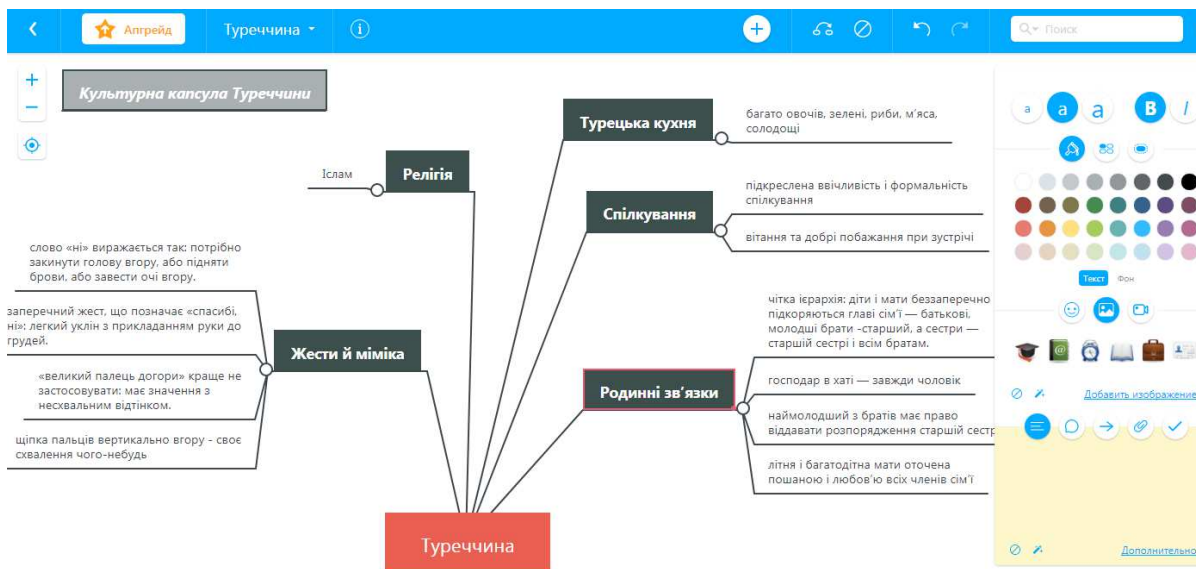

Рис. 3. Культурна капсула Туреччини

Суть цього методу можна визначити як "п'ять П+1": Проблема – Проектування (планування) – Пошук інформації – Продукт – Презентація + "шосте П" проекту – його Портфоліо, тобто папка, в якій зібрані всі матеріали проекту, у тому числі робочі матеріали, заготовки, знайдена текстова та графічна інформація тощо (Кононець, 2016). Інтегруючись з різними виконавськими функціями (автора проекту, координатора, адміністратора, виконавця), студенти практично опановують різні аспекти майбутньої професійної діяльності. Загалом, культурна капсула – це невеликий опис певних розбіжностей між українськими звичаями

комунікації. Він покликаний сприяти появі інтересу і симпатії до культури інших людей, допомогти розвитку у студентів комунікативних навичок. Реалізація цього методу відбувається за такими етапами:

1. Створення груп. Викладач розбиває студентів на кілька рівних груп. Кількість груп залежить від загального числа студентів. Наприклад, якщо всього 20 учасників, то утворюються 5 груп по 4 студенти.

2. Створення штучної мови. Групам пропонується упродовж 10 хвилин придумати свою мову, яка має відрізнитися від всіх відомих мов і не містити ніяких елементів з них. Мова повинна складатися з чотирьох слів: вітаю; до побачення; будь-який іменник (наприклад, сонце); будь-який прикметник (наприклад, яскравий). Отже, у кожній групі має з'явитися своя мова спілкування.

3. Спілкування. На цьому етапі викладач пропонує учасникам створити нові групи, в яких збереться по одному носію кожної з мов. З цього моменту студентам дозволяється розмовляти лише своєю новою мовою. Використання всіх інших мов або їх елементів неприпустимо, як і ведення записів. На цьому етапі перед кожним студентом стоїть завдання за 15-20 хвилин навчити нових партнерів своєї мови і, в свою чергу, «досконало» опанувати їх мови.

4. Обмін думками. Після закінчення відведеного часу студенти повертаються в свої початкові групи, де мають можливість обмінятися враженнями.

5. Аналіз. На цьому важливому етапі викладач разом зі студентами підводять підсумки, відповідаючи на серію запитань: Які емоції відчували студенти на різних етапах гри? (Придумуючи мову в початковій групі; навчаючи інших своєї мови; вивчаючи мову інших груп; повернувшись в «рідну» групу); Який з етапів гри був найбільш важким і чому? Які труднощі виникали у студентів у процесі гри? Чи вдалося всім студентам оволодіти мовами партнерів? Що допомагало виконати поставлене завдання? Чим ігрова ситуація нагадувала будь-які реальні життєві ситуації? Які висновки можна зробити, аналізуючи свій досвід участі в інтерактивній грі «Вавилон»?

Метод World Café («Всесвітнє кафе») полягає у зборі різних точок зору групи (як малої, так і великої) упродовж 1-2 годин відносно важливого питання або проблеми кроскультурного характеру. Перевагою цього методу є генерація учасниками великої кількості ідей, рішень, які відразу ж обговорюються, заперечуються або приймаються для подальшої роботи. У процесі обговорення концентрується кроскультурний досвід і значний об'єм знань присутніх, створюються умови для взаємного інтенсивного навчання. Основними учасниками цього методу є «спонсор кафе» – особа, яка зацікавлена у проведенні, «господар кафе» – фасилітатор, «команда дизайну» – допомагає організувати і проводити захід та є учасниками процесу реалізації методу.

Спочатку формуються групи по чотири студенти, призначається «господар столу». Перед кожною групою ставиться питання і обговорення триває 3-4 раунди, а потім студенти можуть перейти до інших столів. «Господар» залишається на своїх місцях, їх основне завдання – познайомити нових учасників з результатами роботи попередньої групи та фіксувати нові ідеї. Переміщення учасників відбувається до тих пір, поки кожен учасник повернеться за свій стіл. Тоді відбувається узагальнення ідей, створення галереї ідей і консолідація основних.

Етапи реалізації методу:

Представлення учасників дискусії (студентів), господарів і господинь столиків (викладачів, запрошених фахівців тощо) – 5 хв.

Ознайомлення із правилами проведення дискусії. Мультимедійна презентація проблеми – 15 хв.

Робота в групах – 20 хв.

Обмін столиками (1-й перехід учасників) – 20 хв.

Обмін столиками (2-й перехід учасників) – 15 хв.

Презентація результатів кожного столу – 30 хв.

Підведення підсумків – 15 хв.

Загалом, The World Café дозволяє залучити до обговорення колективний інтелект учасників і закликає до багаторівневого діалогу, у процесі якого у студентів шліфується мистецтво розмови у відкритій атмосфері [Офіційний сайт The World Cafe <http://www.theworldcafe.com/>; Принципи проведення The World Cafe).

Висновки. Усвідомлення викладацьким складом вищих навчальних закладів потреби сучасного кроскультурного суспільства в підготовці висококваліфікованих фахівців галузі туризму є важливим кроком до розробки авторських методичних систем формування у студентів спеціальності «Туризм» кроскультурної компетентності, що є одним із вагомих резервів підвищення ефективності системи кроскультурної підготовки. Формування кроскультурної компетентності майбутніх фахівців галузі туризму буде успішним, якщо у процесі кроскультурного навчання студентів викладачі застосовуватимуть такі методи групової роботи як case-study, «мозковий шторм» (Brainstorming), модерація, SWOT-аналіз, «Культурна капсула країни», сторітеллінг (Storytelling), «Вавилон», World Café («Всесвітнє кафе»). Використання цих методів сприятиме розвитку в студентів здатності до кроскультурної комунікації в сфері майбутньої професійної діяльності, навичок кроскультурного спілкування, навичок і вмінь використовувати рідну та іноземну мову як засіб спілкування з представниками різних культур. Така система роботи зі студентами сприятиме створенню умов для засвоєння ними специфіки кроскультурних відносин, отримання інформації, доступної для представників іншої культури, використання всіх доступних засобів мовлення, подолання кроскультурних конфліктів (у разі виникнення проблеми учасники діалогу зможуть розширити або звузити межі конфлікту).

Список використаних джерел

- Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. –2-е изд.– М., 1986. – С. 429–432.
- Інноваційна діяльність педагога: від теорії до успіху. Інформаційно-методичний збірник /Упоряд. Г.О. Сиротенко. – Полтава: ПОІППО, 2006. – 124 с.
- Кононец Н. В. Дидактичні основи ресурсно-орієнтованого навчання дисциплін комп'ютерного циклу студентів аграрних коледжів: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.09 / Кононец Наталія Василівна. – Полтава, 2016. – 473 с.
- Маслова С. Роль модератора фокус-груп: возможности и границы /С.Маслова // Практический маркетинг. – 2001. – №9. – С. 10–14.
- Методичний навігатор. Сторителлінг. Взято з: <https://sites.google.com/a/lyceum2.cv.ua/metodicnij-navigator/metodicni-materiali/storitelling>
- Никитин В.Я. Модератор в системе фокус-группового исследования: учеб.-метод. пособие) / В.Я. Никитин, Н.Н. Суртаева. – СПб. ИОВРАО, 2005. – 140 с.
- Официальный сайт The World Cafe <http://www.theworldcafe.com/>
- Принципы проведения The World Cafe Всемирного (интернационального) кафе. Адаптированный перевод М. А. Пронина и Р. Афтанделяна при участии Е.Марчук. Взято с: <http://www.theworldcafe.com/wp-content/uploads/2015/07/worldcafe-principles-rus.pdf>
- Сидоренко Л.М. Мозковий штурм як один з інноваційних методів в освітньому процесі студентів <http://kumlk.kpi.ua/>
- Скрипник М. І. Інтерактивні технології в післядипломному навчанні: довідник / М. І. Скрипник ; НАПН України, ДЗВО «Ун-т менедж. освіти». – К., 2013. – 202 с.
- Солодка А.К. Влияние практики кросс-культурного взаимодействия / Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, II(15), Issue: 30, 2014 <http://seanewdim.com/>
- Солодка А.К. Моделирование среды кросс-культурного взаимодействия в учебно-воспитательном процессе вуза / Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Ялта (220-21 березня 2014). Ялта: РЗВО КГУ, 2014. – Ч. 1. – С. 361-368.
- Спільна історія. Діалог культур: Навчальний посібник. Видавництво Львів: ЗУКЦ, 2013, 256 ст
- Технологии модерации в сфере социального взаимодействия: учеб.-метод. комплекс /И.Б. Терешкина, С.А.Векилова, Н.В.Солнцева, Н.Н.Суртаева – М., 2008. – 120 с.
- Україна на світовому ринку туристичних послуг: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / [авт.-уклад. М. В. Сідоров, О. Є. Юрченко, С. О. Юрченко.] – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 256 с.

References

- Bakhtyn M. M. Estetyka slovesnogo tvorchestva / M. M. Bakhtyn. –2-e yzd.– М., 1986. – S. 429–432.
- Innovatsiina diialnist pedahoha: vid teorii do uspihku. Informatsiino-metodychnyi zbirnyk /Uporiad. H.O. Syrotenko. – Poltava: POIPPO, 2006. – 124 s.
- Kononets N. V. Dydaktychni osnovy resursno-orientovanoho navchannia dystsyplin kompiuternoho tsykladu studentiv ahrarynykh kolezhiv: dys. ... doktora ped. nauk : 13.00.09 / Kononets Nataliia Vasyliivna. – Poltava, 2016. – 473 s.
- Maslova S. Rol moderatora fokus-hrupp: vozmozhnosti y hranytsy /S.Maslova // Praktycheskyi marketynh. – 2001. – №9. – S. 10–14.
- Metodychnyi navihator. Storitellinh. Vziato z: <https://sites.google.com/a/lyceum2.cv.ua/metodicnij-navigator/metodicni-materiali/storitelling>
- Nykytyn V.Ia. Moderator v systeme fokus-hruppovoho yssledovanyia: ucheb.-metod. posobyе) / V.Ia. Nykytyn, N.N. Surtaeva. – SPB. YOVR AO, 2005. – 140 s.
- Ofytsyalnyi sait The World Cafe <http://www.theworldcafe.com/>
- Pryntsypy provedeniya The World Cafe Vsemynoho (ynternatsyonalnoho) kafe. Adaptirovannyi perevod M. A. Pronyna y R. Aftandeliana pry uchasty E.Marchuk. Vziato s: <http://www.theworldcafe.com/wp-content/uploads/2015/07/worldcafe-principles-rus.pdf>
- Sydorenko L.M. Mozkovyi shturm yak ody z innovatsiinykh metodiv v osvitnomu protsesi studentiv <http://kumlk.kpi.ua/>
- Skrypnyk M. I. Interaktyvni tekhnolohii v pislidyplomnomu navchanni: dovidnyk / M. I. Skrypnyk ; NAPN Ukrainy, DVNZ «Un-t menedzh. osvity». – K., 2013. – 202 s.
- Solodkaia A.K. Vliyanye praktyky kross-kulturnoho vzaymodeistviya / Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, II(15), Issue: 30, 2014 <http://seanewdim.com/>
- Solodkaia A.K. Modelirovaniye sredy kross-kulturnoho vzaymodeistviya v uchebno-vo spytatelnom protsesse vuza / Tendentsii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini: yevropeyskyi vektor: Materialy mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konfere-ntsi, Yalta (220-21 bereznia 2014). Yalta: RVNZ KHU, 2014. – Ch. 1. – S. 361-368.
- Spilna istoriia. Dialoh kultur: Navchalnyi posibnyk. Vydavnytstvo Lviv: ZUKTs, 2013, 256 st
- Tekhnolohyy moderatsyy v sfere sotsyalnoho vzaymodeistviya: ucheb.-metod. kompleks /Y.B. Tereshkyna, S.A.Vekylova, N.V.Solntseva, N.N.Surtaeva – M., 2008. – 120 s.
- Ukraina na svitovomu rynku turystychnykh posluh: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku : monohrafiia / [avt.-uklad. M. V. Sidorov, O. Ye. Yurchenko, S. O. Yurchenko.] – Kh. : KhNU imeni V. N. Karazina, 2016. – 256 s.

SIDOROV V.

Kharkiv National University named after VN Karazin, Ukraine

SOME METHODS FOR FORMING CROSS-CULTURAL COMPETENCY OF FUTURE FACULTIES IN THE FIELD OF TOURISM

The article describes the methods for forming the cross-cultural competence of future specialists in the field of tourism, namely: case study, Brainstorming, moderation, SWOT-analysis method, "Cultural Capsule of the Country", Storytelling, "Babylon", "The World Café". These methods are methods of group work with students. The process of cross-cultural training of students of the specialty "Tourism" involves the use of a set of these methods. An integrated combination of these methods will create an author's methodical system for the formation of cross-cultural competence of students. The use of these methods will promote the development of students' ability to cross-cultural communication in the area of future professional activities, skills of cross-cultural communication, skills and abilities to use native and foreign languages as a means of communication with representatives of different cultures. Such a system of work with students will help create the conditions for students to master the specifics of cross-cultural relations, obtain information available to representatives of another culture, the use of all available means of broadcasting, overcoming cross-cultural conflicts.

Key words: *cross-cultural competence, tourism, specialist, cross-cultural training, method, group work*

Стаття надійшла до редакції 12.04. 2018 р.

УДК 37.018.1:378.6:616-057.875:614.254.3:613

ЄВГЕНІЯ СКРІННІК

Вищий державний навчальний заклад України «Українська медична стоматологічна академія», м. Полтава

ФАМІЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ ЦІННОСТЕЙ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ МАЙБУТНІХ СІМЕЙНИХ ЛІКАРІВ

Висвітлено значення фамілогічного підходу у процесі підготовки майбутніх сімейних лікарів до професійної діяльності. Визначено особливості формування цінностей здорового способу життя студентів-медиків. Розкритий зміст понять «фамілогія», «сімейні цінності», «цінність здоров'я особистості», «цінності здорового способу життя». Визначено мету і завдання фамілогічного підходу у формуванні цінностей здорового способу життя майбутніх сімейних лікарів.

Ключові слова: фамілогія, фамілогічний підхід, цінність здоров'я, цінності здорового способу життя, майбутні сімейні лікарі, навчально-виховний процес, професійна підготовка

На сучасному етапі реформування системи освіти в Україні, важливе місце посідає виховання патріотизму, звернення до самобутності українського народу, використання засобів української етнопедагогіки. Особливої уваги заслуговує професійна підготовка студентів-медиків, зокрема майбутніх сімейних лікарів. Сучасний сімейний лікар має стати достойним взірцем, своєрідним еталоном, власним прикладом втілювати принципи деонтології, превентивної медицини, основ здорового способу життя, фізичної рекреації та валеології, бути надійним помічником та радником для своїх пацієнтів. Ураховуючи те, що сімейний лікар працює безпосередньо з родиною, вважаємо доцільним забезпечити вивчення студентами-медиками основ фамілогії та української етнопедагогіки в цілому.

Аналіз публікацій виявив, що проблеми реформування системи охорони здоров'я та професійної підготовки майбутніх сімейних лікарів розглядалась у роботах Т. Бахтеєвої (2010); О. Гиріної, В. Сірик, Н. Горобець та Т. Калюжної (2010); В. Лазоришинця, М. Банчука та В. Волосовець (2008); Б. Лемішко (2009); В. Лехана, Г. Слабкого та М. Шевченко (2009) та інших вітчизняних і зарубіжних дослідників. Але проблема використання сучасних педагогічних підходів, зокрема фамілогічного, у контексті дослідження вивчена недостатньо.

Метою статті є обґрунтування фамілогічного підходу як складової навчально-виховного процесу професійної підготовки майбутніх сімейних лікарів.

Досвіду підготовки майбутніх сімейних лікарів присвячено значну кількість наукових робіт, у яких зазначається, що сімейний лікар повинен бути кваліфікованим лікарем-універсалом, що вмiло оперує теоретичними знаннями та практичними навичками діагностування по всiм роздiлам медицини, здатним надати першу медичну допомогу, лiкування, забезпечити профiлактику, крiм того бути консультантом, iнтегратором проблем пацiєнтiв, посередником мiж усiма спецiалiстами та пацiєнтом (Лехан та iн., 2009).

Майбутній сімейний лікар повинен володіти високими моральними якостями, стійкою системою цінностей, принципами гуманізму та деонтології. Рівень організації навчально-виховного процесу має важливе значення у формуванні морального обліку майбутнього сімейного лікаря. Наряду із проблемами удосконалення підготовки майбутніх сімейних лікарів по дисциплінам зі спеціальності та практики повинно стояти завдання підвищення рівня духовно-морального виховання, зокрема виховання цінностей здорового способу життя (Сорокіна та iн., 2011).

У даному дослідженні звертаємося до надбань української народної фамілогії – однієї із складових етнопедагогіки, що включає емпіричні педагогічні знання, навички, досвід етносу стосовно процесу формування моральних цінностей, зокрема цінностей здоров'я та здорового способу життя, виховання підростаючого покоління, в умовах сім'ї. Своєрідний комплекс надбань родинного, громадянського, трудового, етичного, естетичного, фізичного виховання українського народу, має втілюватися у навчально-виховній системі та сприяти становленню освіченої, інтелігентної особистості майбутнього сімейного лікаря (Сорокіна, 2011).

Педагогічна галузь людських знань – одна з найдавніших, за часи свого існування вона увібрала в себе багатотомовий досвід навчання й виховання підростаючих поколінь. Оновлений погляд на педагогічну науку і навчально-виховний процес дає можливість виділити та обґрунтувати нові педагогічні підходи.

Сутність фамілогічного підходу полягає в орієнтації процесу підготовки на формування у студентів-медиків системи традиційних сімейних духовно-моральних цінностей здоров'я та здорового способу життя, що визначають їхнє ставлення до родини, сімейного виховання, встановлення зв'язку та взаємодії «сімейний лікар - родина».

Впровадження фамілогічного підходу в процес становлення майбутнього сімейного лікаря в ході професійно-педагогічної підготовки – це цілеспрямований, систематичний рух через пізнання, ціннісне осмислення й оцінку до творчого перетворення знань з української народної фамілогії, основ сімейного виховання, християнської етики, здатності до передачі цінностей здорового способу життя пацієнту та його родині у цілому. Основним завданням фамілогічного підходу є активізувати процес формування сімейних цінностей, зокрема цінностей здоров'я та здорового способу життя у родині, у майбутніх сімейних лікарів. У наш час спостерігається стрімкий процес девальвації сімейних цінностей, які у житті кожної людини повинні виступати своєрідним орієнтиром, безпосередньо впливати на формування характеру, принципів, звичок, особистісних та професійних якостей. Тому виховання зазначених цінностей надзвичайно актуальна проблема, що потребує особливої уваги, адже саме цінності стають пріоритетними у процесі формування особистості майбутнього сімейного лікаря.

Виховання високого рівня духовно-моральної культури, стійкої системи цінностей здорового способу життя майбутніх сімейних лікарів засобами фамілогії, стають нагальною потребою та умовою корекції навчально-виховного процесу реформування сучасної системи освіти в цілому.

Однією із головних цінностей людини є здоров'я. Саме цінність здоров'я визначає можливість людини реалізувати свої прагнення, як особисті, так і соціальні. Здоров'я інтегрує у собі такі складові, як духовну, фізичну, психічну (розумову) та соціальну (суспільну). Усі ці складові невід'ємні одна від одної, тісно пов'язані та тільки в сукупності визначають стан здоров'я особистості, тобто це поняття не зводиться тільки до фізичного стану – відсутності хвороби (Хоменко, 2011).

У процесі формування індивідуальної свідомості цінність феномену здоров'я полягає у тому, що воно є об'єктом інтересів людини та виконує роль орієнтиру в предметній та соціальній дійсності. Здоров'я як цінність індивідуальної свідомості виконує роль цілепокладальної основи практичних відносин стосовно її діяльності та оточуючого середовища.

У наслідку формування суспільної свідомості цінність здоров'я може виступати як ідеальна цінність здорового способу життя (Сорокіна та iн., 2011).

Рівень розвитку культури здоров'я та здорового способу життя обумовлює формування у майбутніх сімейних лікарів системи ціннісних орієнтацій, які знаходяться у певній ієрархічній структурі, що у свою чергу виконує регулюючу функцію у життєдіяльності людини.

Фамілогічний підхід сприятиме розвитку духовності особистості майбутнього сімейного лікаря. Духовність – одна з головних складових характеристик культури особистості та являє собою найвищу ступінь емоційно-морального розвитку людини, гармонійний синтез його ідеалів із суспільними цінностями та високоморальними вчинками, основою яких є любов та служіння людям, постійне прагнення до самовдосконалення (Хоменко, 2011).

Фамілогічний підхід у процесі формування цінностей здорового способу життя майбутніх сімейних лікарів спрямовують освітній процес на усвідомлення студентом-медиком традиційних сімейних духовно-моральних цінностей здоров'я та здорового способу життя, що визначають його ставлення до родини, способів взаємодії та впливу на пацієнтів з метою профілактики, лікування та корекції способу життя у напрямку здоров'язбереження, фізичної рекреації та фізичного виховання.

Сімейні цінності в контексті дослідження визначено як культивовану в соціумі сукупність позитивних уявлень про сім'ю, що зумовлює вибір сімейних цілей, способів організації життєдіяльності та взаємодії; під сімейними духовно-моральними цінностями розуміються світоглядні уявлення і моральні установки, засновані на прийнятому в суспільстві розумінні інституту сім'ї, відносин людей у сім'ї, відповідальності шлюбної і сімейної поведінки людини, що забезпечують культурне й демографічне відтворення нації і держави, фізичне та духовне здоров'я членів сім'ї (любов, віра, щирість, вірність, взаємоповага, самопожертва, взаємна турбота, теплота сімейних відносин, спільність сімейних цілей, відповідальність, праця, свобода, патріотизм) (Сорокіна, 2011).

Результатом формування цінностей здорового способу життя майбутніх сімейних лікарів визначено готовність забезпечувати аксіологічну взаємодію з пацієнтами, яку потрактовано як доцільно спроектований і цілеспрямовано організований процес формування ціннісно-виховних відносин співробітництва суб'єктів взаємодії:

з етнопедагогічних позицій – володіти історичними відомостями щодо виникнення української етнопедагогіки; розкривати основні поняття української етнопедагогіки; характеризувати фамілогію як науку про досвід створення та розвитку української сім'ї; пояснювати сутність духовно-морального фамілогічного аспекту і зв'язки фамілогії з вихованням цінностей здоров'я та здорового способу життя у родині;

з позицій єдності традиційних і сучасних цінностей способу життя сім'ї – знати традиційні для української культури сімейні цінності; розкривати зміст ціннісних взаємин; характеризувати уклад сімейного життя і моральні взаємини в сучасній українській сім'ї; пояснювати цінності сучасного українського суспільства й особливості виховання дитини в українських родинах; усвідомлювати здоров'я особистості як традиційну сімейну духовно-моральну цінність; пояснювати значення досвіду виховання дбайливого ставлення до здоров'я у родині; знати традиційні народні способи збереження здоров'я; пояснювати значення цінності здорового способу життя; характеризувати сучасне життя молодих сімей та їх відношення до здоров'я; знати критерії оцінки способу життя; пояснювати значення досвіду виховання сімейних духовно-моральних цінностей; ознайомитися з творами В. Сухомлинського та А. Макаренка, що присвячені родинному вихованню та сімейним цінностям;

з точки зору народознавства і родинних цінностей – усвідомлювати значення здорового способу життя подружжя для народження здорової дитини; розкривати специфіку здорового способу життя та його вплив на народження дитини; характеризувати стан репродуктивного здоров'я сучасної української молоді; володіти навичками ведення здорового способу життя; вивчити та усвідомити основні поняття та принципи фізичної рекреації; розкривати зміст поняття «сімейне дозвілля»; пояснювати значення праці та відпочинку для життєдіяльності родини; знати форми дозвілєвої діяльності сім'ї та види відпочинку; уміти планувати та організувати власну дозвілєву діяльність;

з позицій дитинознавства – пояснювати, як зацікавити дитину заняттями фізичною культурою; розкривати значення ранкової гімнастики та фізкультхвилинки; називати фізичні якості, фактори їх розвитку та удосконалення; пояснювати користь активного відпочинку, вплив на фізичне здоров'я та емоційний стан членів родини; пояснювати значення дбайливого ставлення до здоров'я; визначати адекватні фізичні навантаження;

з точки зору сімейної деонтології – пояснювати значення відповідальності в сім'ї для безпечної життєдіяльності її членів; розкривати значення якісного харчування для підтримки і розвитку здоров'я членів родини; знати специфіку дотримання гігієнічних вимог під час приготування страв; розкривати особливості приготування дієтичних страв; уміти складати меню і готувати найпростіші страви; розкривати зміст понять «культура споживання»; знати гігієнічні вимоги до місця проживання сім'ї.

Отже, фамілогічний підхід у процесі формування цінностей здорового способу життя майбутніх сімейних лікарів має особистісно зорієнтовану педагогічну сутність, яка виявляється в конструюванні освітньо-виховного процесу відповідно до освітніх орієнтирів (нормативних вимог) суспільства, цілей та змісту навчання у вищій школі. Вихідними положеннями фамілогічного підходу мають стати: забезпечення розвитку і саморозвитку особистості майбутнього сімейного лікаря; якомога повна реалізація здібностей студентів та розвиток їхніх морально-духовних цінностей; особистісно зорієнтована організація змісту освіти, її засобів і методів.

Метою і результатом формування цінностей здорового способу життя майбутніх сімейних лікарів засобами фамілогічного підходу є компетентність як стійка особистісна та професійна властивість, що формує індивідуальне сприйняття світу, широке використання суб'єктного досвіду в інтерпретації та оцінці

фактів, явищ, подій навколишньої дійсності на основі особистісно значущих сімейних духовно-моральних цінностей і внутрішніх настанов.

Фаміліогічну компетентність майбутнього сімейного лікаря тлумачимо як єдність його теоретичної та практичної готовності до здійснення професійної діяльності з метою пропагування здорового способу життя у родині, впровадження технологій здоров'язбереження та фізичної рекреації.

Отже, на основі теоретичного аналізу філософської, педагогічної, медичної, психологічної, літератури визначено стан розробленості проблеми дослідження. Пропонований науково-педагогічний підхід до формування цінностей здорового способу життя майбутніх сімейних лікарів передбачає сформованість у студентів-медиків традиційної для нашого народу системи ціннісних орієнтацій, які задають спрямованість інтересам і прагненням особистості, ієрархію індивідуальних переваг, мотиваційну програму діяльності і, в кінцевому підсумку, визначають рівень готовності сімейного лікаря до реалізації принципів здорового способу життя у родині.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо у вивченні таких науково-педагогічних підходів як аксіологічний та деонтологічний у процесі формування професійних якостей майбутніх сімейних лікарів.

Список використаних джерел

- Бахтеєва Т.Д. Реформування системи охорони здоров'я й медичної освіти / Т.Д. Бахтеєва // Проблеми сучасної медичної науки та освіти. – 2010. – №1. – С. 4–8.
- Вища медична освіта України на сучасному етапі / В.В. Лазоришинець, М.В. Банчук, О.П. Волосоєць [та співавт.] // Проблеми сучасної медичної науки та освіти. – 2008. – №2. – С. 5–10.
- Гиріна О.М. Доцільність реформування амбулаторно-поліклінічної системи та переходу до практики сімейного обслуговування населення / О.М. Гиріна, В.О. Сірик, Н.М. Горобець, Т.І. Калюжна // Сімейна медицина. – 2010. – №3. – С. 10–15.
- Здоров'я як цінність людини та складова культури [Електронний ресурс] / Ю. С. Хоменко // Філософія. Грані. – 2011. – № 4 (78). – С. 60–62. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Grani/2011_4/15.pdf
- Лехан В.М. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: Український вимір / В.М. Лехан, Г.О. Слабкий, М. В. Шевченко. – К., 2009. – С. 3.
- Сорокіна Є. О. Народна фаміліогія у формуванні сучасної української родини / Є. О. Сорокіна // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. праць / Слов'ян. держ. пед. ун-т. – Слов'янськ, 2011. – Вип. LV. Ч. II. – С. 236–239.
- Сорокіна С. І., Тесленко О. І., Сорокіна Є. О. Роль викладача у формуванні здорового способу життя студентів-медиків: матеріали Всеукр. навч.-метод. конф. [«Формування здорового способу життя студентів-медиків засобами освіти»]. (Полтава, 2011 р.). – С.81–82.
- Управління підготовкою фахівців сімейної медицини [Електронний ресурс] / Б. Лемішко // Науковий вісник. – 2009. – Вип. 3. Режим доступу: http://www.lvivacademy.com/visnik3/fail/+Lemishko_B.pdf

References

- Bakhteyeva T.D. Reformuvannia systemy okhorony zdorovia y medychnoi osvity / T.D. Bakhteyeva // Problemy suchasnoi medychnoi nauky ta osvity. – 2010. – №1. – S. 4–8.
- Vyshcha medychna osvita Ukrainy na suchasnomu etapi / V.V. Lazoryshynets, M.V. Banchuk, O.P. Volosovets [ta spivavt.] // Problemy suchasnoi medychnoi nauky ta osvity. – 2008. – №2. – S. 5–10.
- Hyrina O.M. Dotsilnist reformuvannia ambulatorno-poliklinichnoi systemy ta perekhodu do praktyky simeinoho obsluhovuvannia naseleння / O.M. Hyrina, V.O. Siryk, N.M. Horobets, T.I. Kaliuzhna // Simeina medytsyna. – 2010. – №3. – S. 10–15.
- Zdorovia yak tsinnist liudyny ta skladova kultury [Elektronnyi resurs] / Yu. S. Khomenko // Filosofiia. Hrani. – 2011. – № 4 (78). – S. 60–62. – Rezhym dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Grani/2011_4/15.pdf
- Lekhan V.M. Stratehiia rozvytku systemy okhorony zdorovia: Ukrainyskyi vymir / V.M. Lekhan, H.O. Slabkyi, M.V. Shevchenko. – K., 2009. – S. 3.
- Sorokina Ye. O. Narodna familohiia u formuvanni suchasnoi ukrainскоi rodyny / Ye. O. Sorokina // Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu: zb. nauk. prats / Slov'ian. derzh. ped. un-t. – Sloviansk, 2011. – Vyp. LV. Ch. II. – S. 236–239.
- Sorokina S. I., Teslenko O. I., Sorokina Ye. O. Rol vykladacha u formuvanni zdorovoho sposobu zhyttia studentiv-medykiv: materialy vseukr. navch.-metod. konf. [«Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia studentiv-medykiv zasobamy osvity»]. (Poltava, 2011 r.). – S.81–82.
- Upravlinnia pidhotovkoiu fakhivtsiv simeinoi medytsyny [Elektronnyi resurs] / B. Lemishko // Naukovyi visnyk. – 2009. – Vyp. 3. Rezhym dostupu: http://www.lvivacademy.com/visnik3/fail/+Lemishko_B.pdf

SKRINNIK YE.

Higher State Educational Establishment of Ukraine «Ukrainian Medical Stomatological Academy», Poltava, Ukraine

FAMIOLOGICAL APPROACH IN FORMING THE OF VALUES OF A HEALTHY LIFESTYLE OF FUTURE APPROACH IN VALUES OF FUTURE FAMILY DOCTORS

The significance of the familial approach in the process of preparing future family doctors for professional activity highlights in the article. The peculiarities of the formation of the values of healthy lifestyle of medical students are determined. The content of the concepts «family», «family values», «value of personal health», «values of healthy lifestyle» is revealed. The purpose and tasks of the familial approach in forming the values of a healthy lifestyle of future family doctors are determined. On the basis of theoretical analysis of philosophical, pedagogical, medical, psychological, literature, determined the state of development of the research problem. The proposed scientific and pedagogical approach to the formation of the values of a healthy lifestyle of future family doctors involves the formation of medical students of the traditional system of value orientations for our people, which specify the orientation to the interests and aspirations of the individual, the hierarchy of individual preferences, the motivational program of activity and, ultimately, determine the level of readiness of the family doctor to implement the principles of healthy lifestyle in the family.

Key words: *family, famiological approach, value of health, values of a healthy lifestyle, future family doctors, educational process, vocational training.*

Стаття надійшла до редакції 30.03. 2018 р.

УДК 378.17 378.124

ЛЕСЯ СОЛОВЕЙ

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ ПРИ ВИВЧЕНІ ХІМІЇ

Обґрунтовано пріоритетність питання формування ключових компетентностей студентів природничих спеціальностей у процесі фахової підготовки, пошук оптимальних форм та методів організації навчання хімії у виші. Проаналізовано форми організації навчання хімії, які відіграють першочергове значення у формуванні математичної, природничо-наукової та екологічної грамотності, уміння навчатися протягом життя, інформаційно-цифрової, соціальної і громадської компетентностей. Найбільш ефективними у розвитку ключових компетентностей, визначено такі форми та методи навчання хімії, як кейс-метод, розв'язування задач, проектно-технологічна діяльність, самостійна робота студентів.

Ключові слова: фахова підготовка вчителя, ключові компетентності, вчитель природничих дисциплін, форми організації навчання, компетентність в природничих науках, математична грамотність.

Постановка проблеми. Важливим завданням сучасної вищої школи є оновлення освітнього процесу відповідно до вимог суспільства та сьогодення. Особливого значення набуває формування у майбутніх педагогів ключових компетентностей, визначених у концепції Нової української школи: спілкування державною мовою, спілкування іноземними мовами, математична грамотність, компетентність в природничих науках і технологіях, уміння навчатися протягом життя, соціальні та громадянські компетентності, підприємливість, загальнокультурна грамотність, екологічна грамотність і здорове життя. Формування їх у студентів природничих спеціальностей здійснюється процесі фахової підготовки. Пошук оптимальних форм, методів та засобів формування ключових компетентностей у студентів при вивченні природничих дисциплін є важливим завданням нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема компетентнісного підходу у підготовці майбутніх учителів природничих спеціальностей висвітлена у дослідженнях Н. Бібік, В. Веденського, О. Вознюк, О. Овчарук, О. Пометун, А. Хуторського, С. Кубицького. Психолого-педагогічні проблеми професійної

підготовки майбутніх педагогів аналізуються в працях А. Алексюка, В. Андрущенко, І. Беха, С. Гончаренка, І. Зязюна, А. Коломієць, В. Кременя, І. Підласого, О. Савченко, В. Шахова.

Метою статті є теоретичне обґрунтування найоптимальніших форм та методів формування ключових компетентностей у студентів при вивченні хімії.

Виклад основного матеріалу. Під час вивчення хімії використовуються наступні види організації навчально-виховного процесу: лекції, практичні, семінарські, лабораторні, самостійна робота студентів; екскурсії, навчальні конференції; консультації; індивідуальні заняття; навчальна виробнича (педагогічна) практика; курсові, магістерські роботи. Окреслимо мету та можливості окремих видів у формуванні ключових компетентностей студентів.

Провідною формою навчання у ЗВО є лекція. Її головна дидактична мета – це формування орієнтовної основи для подальшого засвоєння студентами навчального матеріалу. Лекція трактується вченими як систематичний, послідовний виклад навчального матеріалу, будь-якого питання, теми, розділу, предмета, методів науки (Кабакова & Мирончук, 2014, с 151). Лекційні заняття з хімії мають надзвичайно великий потенціал, оскільки формують не лише природничо-наукову компетентність студентів, але й екологічну грамотність, вміння навчатися, спілкуватися державною мовою. Вивчення хімічних формул, розв'язування розрахункових та ситуаційних задач сприятиме розвитку математичної грамотності. Студенти також можуть працювати з електронними версіями ключових положень лекції та знаходити відповіді на поставлені питання.

Беззаперечно важливими є лабораторні заняття – вид практичних занять у вищій школі, що проводиться за завданням викладача і з застосуванням навчальних приладів, інструментів, матеріалів, установок, вимірювальних приладів, комп'ютерів та інших технічних засобів. Проводять лабораторні роботи у двох формах – фронтальні й практикуми. Під час фронтальної лабораторної роботи всі студенти (кожен окремо чи по двоє) виконують на простому обладнанні одночасно одну й ту саму роботу, що відповідає темі, яку вивчають, утворює з нею ціле (Кабакова & Мирончук, 2014, с 153).

Методично правильно організовані лабораторні роботи з хімії сприяють формуванню навичок дотримання безпеки життєдіяльності при виконанні лабораторних дослідів, допомагають глибше зрозуміти хімічні та екологічні наукові фати, теорії, взаємозв'язки та послідовність пізнання в цілому, формують пізнавальні навички і вміння, а також навчають застосовувати здобуті теоретичні знання на практиці.

Техніка хімічного експерименту забезпечує наукову достовірність дослідів, їх надійність, наочність, виразність, уміння поетапно виконувати певні маніпуляції з речовинами, користуватися лабораторним обладнанням, усувати неполадки. Під час підготовки до лабораторної роботи, при заповненні журналу в студента впорядковуються окремі теоретичні положення, формується комплекс знань, розвивається професійне мислення у вирішенні різних хіміко-технічних проблем (Ненастіна, 2015, с 64).

Експериментальні задачі поглиблюють знання з хімії та сприяють розвиткові логічного мислення, змушують студентів порівнювати, осмислювати, аналізувати. Предметом особливої уваги є відпрацювання предметних (хімічних) практичних умінь як інтелектуальних (спостереження, порівняння, вміння робити висновки, узагальнення), так і чуттєво-моторних, пов'язаних з розпізнаванням речовин та дослідженням їх властивостей, а також проведення різноманітних хімічних реакцій в умовах хімічної лабораторії.

Обираючи найбільш доцільні форми організації вивчення хімії, погляди багатьох дослідників зупиняються на консультаціях. Консультації – поради, пояснення викладача студентам з будь-якого питання. Оскільки час консультації обмежений, запитання викладачу мають бути чітко сформульовані з питань, які неналежно висвітлено у джерелах навчальної інформації, опорних питань і питань, що виникли під час самостійної роботи (Кабакова & Мирончук, 2014, с 152). Альтернативними на сьогодні є консультації електронною поштою, за допомогою Skype-зв'язку, локальної інформаційної мережі. Незаперечною є необхідність консультування студентів при виконанні проектів (екстрагування субкритичною водою, дослідження антиоксидантних властивостей продуктів рослинного походження). Викладач, який здійснює консультування, повинен володіти теоретичними знаннями; знати та використовувати сучасні форми та методи роботи, уміти моделювати консультативний діалог, аналізувати й узагальнювати, регулювати динаміку консультативного діалогу. Використання різних видів консультацій формує вміння генерувати нові ідеї, орієнтуватися в освітньому інформаційному просторі, відкриває нові можливості у встановленні зворотного зв'язку.

У професійній підготовці майбутніх вчителів природничих дисциплін чільне місце займає екскурсія - така форма навчання, при якій студенти сприймають і засвоюють знання шляхом виходу до місця розміщення об'єктів, які вивчаються і безпосереднього ознайомлення з ними. Екскурсії виконують низку важливих функцій: реалізують принцип наочності, підносять науковість навчання, зв'язок із життям, сприяють політехнічному навчанню, формуванню цілісної природничо-наукової картини світу. Екскурсії на об'єкти хімічного виробництва, заводи, очисні споруди сприятимуть формуванню не лише предметних, але й таких ключових компетентностей, як соціальні і громадянські, екологічна грамотність і здоровий спосіб життя, компетентність в природничих науках та підприємливість.

Цінним засобом формування та реалізації ключових компетентностей студентів є навчальні та виробничі (педагогічні) практики. Практика забезпечує послідовність і безперервність формування умінь і навичок та професійне становлення майбутніх педагогів. Зміст практики та форми звітності визначаються Положенням про педагогічну практику студентів та програмами практик, розробленими кафедрами факультету та кафедрами педагогіки і психології університету (Кабакова & Мирончук, 2014, с 152). Під час проходження педагогічних практик формуються уміння співпрацювати з іншими, попереджувати і розв'язувати конфлікти, застосовувати навички розв'язування задач, становлення певного соціального статусу.

Все більшого значення набуває застосування самостійної роботи як основного засобу оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових занять. Усебічного розгляду питання самостійної студентів та школярів здобули у працях П. І. Підкасистого. У результаті тривалого теоретико-експериментального дослідження вчений обґрунтував модель самостійної діяльності, розкрив у зв'язку з цим такі вихідні поняття, як дидактична задача, пізнавальна задача, визначив специфічні особливості формування самостійних дій, розробив класифікацію самостійних робіт (Підкасистый, 1980, с 134). Самостійність у здобутті знань передбачає оволодіння складними вміннями і навичками бачити сенс та мету роботи, організацію власної самоосвіти, уміння по-новому підходити до питань, що вирішуються, пізнавальну і розумову активність і самостійність, здатність до творчості.

Вміння вчитися — це складне синтетичне поняття, до якого входять загальнонавчальні та спеціальні вміння. Зокрема: поставити мету своєї діяльності, усвідомити навчальне завдання, визначити спосіб його розв'язання, вміти контролювати і давати оцінку правильності рішення. Це і є компоненти навчальної діяльності. За такої форми організації навчання студенти постійно співвідносять передбачуваний результат з умовами і предметом діяльності, завдяки чому відбирають засоби діяльності, відповідні способи виконання дій і встановлює послідовність їх застосування. Можливості самостійної роботи реалізуються у складанні та розв'язуванні хімічних задач, роботі над хімічними проектами, розробці дидактичного забезпечення шкільного курсу хімії.

Завдання вивчення дисципліни «Хімія» є системна інтеграція природничих знань, розвиток умінь експериментально-дослідницької діяльності та творчого потенціалу студента, його здібностей. Це завдання реалізується поєднанням традиційних та інноваційних форм і методів роботи.

Серед індивідуальних форм роботи, які можна використовувати зі студентами варто виділити такі:

олімпіади (в тому числі і заочні) - передбачають пошук відповідей на проблемні запитання, роботу з додатковою літературою, стимулюють пізнавальну активність, допомагають закріпити знання та використовувати їх у нових ситуаціях;

Проектно-технологічна діяльність – робота пошукового, дослідницького характеру, спрямовується на розуміння суті понять і явищ, осмислення ідеї та концепцій, сучасних проблем сьогодення. Найголовнішим у реалізації проектного навчання є студент, здатний самостійно здобувати знання з різних джерел, використовувати їх для розв'язання творчих завдань. Студенти набувають комунікативних умінь, дослідницьких навичок, вчать аналізувати, спостерігати, прогнозувати, узагальнювати і як результат, брати активну участь у конкурсах, захисті наукових робіт, біологічних турнірах та олімпіадах.

Алгоритмізований метод використовуємо під час виконання лабораторних робіт, при розв'язанні всіх однотипних завдань. Наприклад, при розв'язуванні задач на обчислення масової частки домішок в складі вихідної речовини користуються алгоритмом:

1. складаємо коротку умову задачі;
2. записуємо рівняння реакції;
3. записуємо над формулою продукту реакції масу(об'єм, кількість речовини) зазначену в умові задачі, над формулою вихідної речовини ставимо – х г;
4. записуємо під формулами реагентів і продуктів реакції кількості речовини згідно з коефіцієнтами в рівнянні реакції;
5. обчислюємо молярні маси зазначених речовин, множимо їх на кількість речовини;
6. складаємо пропорцію і обчислюємо масу і масову частку домішок в складі технічної речовини.

Складання та робота з алгоритмами поєднує хімічні знання (процесів, законів, формул хімічних речовин) і математичні(вміння вести розрахунки, перетворення), забезпечує самостійність і активність, зумовлює перехід від репродуктивної до творчої діяльності, формує математичну грамотність та інформаційно-цифрову компетентність.

У процесі розв'язування задач з хімії забезпечується більш глибоке й повне засвоєння навчального матеріалу з хімії та виробляється вміння самостійного застосування знань. Хімічне навчальне завдання – це модель проблемної ситуації, рішення якої вимагає від студентів розумових і практичних дій на основі знань законів, теорій і методів хімії, направлена на закріплення, розширення знань і розвиток хімічного мислення

Використання хімічних задач у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу сприятиме формуванню вмінь вільно орієнтуватися у величезному потоці інформації, набувати знань самостійно, розвивати свій інтелект, адаптуватися в соціумі, професійно самореалізуватися, бути конкурентоздатними в майбутньому житті.

Дидактично виправданим є впровадження у навчальний процес метод вирішення задач – кейс-метод, основу якого складають осмислення, критичний аналіз і прийняття рішень щодо розв'язання конкретних проблем. Це практико-орієнтований метод, спрямований на розвиток здібностей студентів вирішувати конфліктні ситуації і соціальні проблеми, взяті з реальної професійної сфери діяльності. Однією з особливостей кейс-методу є аналіз проблем, що не мають однозначних рішень. Тому цей метод широко використовується при хімічних питань, що мають суспільний та економічний напрями (Степанська, 2015, с 246). Так, доцільним буде використання кейс-методу при вивченні тем «Хімія і екологія», «Альтернативні джерела енергії», «Роль хімії в житті суспільства».

Погоджуємося з думкою, що сучасна підготовка вчителя хімії в педагогічному вузі являє собою багатокomпонентну систему педагогічної освіти і будується на основі взаємозв'язку різноманітних видів діяльності студентів, поєднанні теоретичних і практичних знань та умінь (Буринська, 1991, с 21).

Висновки. Таким чином, використання різних форм навчання хімії сприяє формуванню високоосвічених, компетентних, мобільних, самоорганізованих, конкурентоспроможних фахівців, готових входити в світ, відкрите інформаційне суспільство. **Подальші дослідження** передбачають пошуку найбільш ефективних форм та методів формування ключових компетентностей у студентів природничих спеціальностей у процесі навчання хімії.

Список використаних джерел

- Буринська Н. М. Методика викладання шкільного курсу хімії / Л. П. Величко, Л. А. Липова; За ред. Н.М. Буринської. - К. : Освіта, 1991 - 350 с
- Кабакова Л., Мирончук Н.М. Організаційні форми роботи у вищому навчальному закладі// Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном :збірник аукових праць / за заг. ред. д.п.н., проф. С.С.Вітвицької, к.п.н., доц. Н.М. Мирончук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. –С. 150-154
- Ненастіна Т. Загальні методи викладання хімії в технічному ЗВО/ Тетяна Ненастіна//Педагогіка і психологія професійної освіти –2015–№ 4-5 – с. 63-67
- Степанська А. В. Застосування методу конкретних ситуацій (кейс-методу на уроках хімії / А.В. Степанська // Таврійський вісник освіти. – 2015. – № 2(50). – с. 245- 252
- Пидкасистый П.И. Самостоятельно-познавательная деятельность школьни-ков в обучении / П.И. Пидкасистый – М. : Педагогика, 1980. – 240с.

References

- Bury`ns`ka N. M. Metody`ka vy`kladannya shkil`nogo kursu` ximiyi / L. P. Vely`chko, L. A. Ly`pova; Za red. N.M. Bury`ns`koyi. - K. : Osvita, 1991 - 350 s
- Kabakova L., My`ronchuk N.M. Organizacijni formy` roboty` u vy`shhomu navchal`nomu zakladi// Modernizaciya vy`shhoji osvity` v Ukraini ta za kordonom :zbirny`k aukovy`x pracz` / za zag. red. d.p.n., prof. S.S.Vitvy`cz`koyi, k.p.n., docz. N.M. My`ronchuk. – Zhy`tomy`r: Vy`d-vo ZhDU im. I. Franka, 2014. –S. 150-154
- Nenastina Tetyana Zagal`ni metody` vy`kladannya ximiyi v texnichnomu VNZ/ Tetyana Nenastina//Pedagogika i psy`xologiya profesijnoyi osvity` –2015–# 4-5 – s. 63-67
- Stepans`ka A. V. Zastosuvannya metodku konkretny`x sy`tuacij (kejs-metodu na urokax ximiyi / A.V. Stepans`ka // Tavrijs`ky`j visny`k osvity`. – 2015. – # 2(50). – s. 245- 252
- Pu`dkasy`styj P.Y`. Samostoyatel`no-poznavatel`naya deyatel`nost` shkol`ny`-kov v obucheny`y` / P.Y`. Pu`dkasy`styj – M. : Pedagogy`ka, 1980. – 240s.

SOLOVEY L.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

METHODICAL ASPECTS OF FORMING KEY COMPETENCIES FOR STUDENTS IN THE STUDIES OF CHEMISTRY

The article substantiates the priority of the formation of key competencies of students of natural sciences in the process of professional training, the search for optimal forms and methods for organizing training in chemistry in higher education. The forms of organization of teaching of chemistry, which play the first priority in the formation of mathematical, natural sciences and environmental literacy, life skills, information and digital, social and public competencies, are analyzed.

The leading form of study at the university is a lecture. Lecture classes on chemistry have an enormous potential, since they form not only the natural sciences competence of students, but also environmental literacy, ability to study, communicate in the state language. The study of chemical formulas, the solving of settlement and situational tasks will contribute to the development of mathematical literacy.

The use of different types of counseling forms the ability to generate new ideas, navigate the educational information space, and opens up new opportunities for establishing feedback. Alternatives are e-mail consultations, via Skype-connection, local information network.

Excursions in the study of chemistry perform a number of important functions: implement the principle of visibility, enhance the science of learning, communication with life, contribute to polytechnic training, the formation of a holistic natural science picture of the world.

The most effective in the development of key competencies are the following forms and methods of teaching chemistry, such as case-method, problem-solving, design-technological activity, independent work of students.

Key words: professional preparation of teacher, key to the competence, teacher of natural disciplines, form of organization of studies, competence in natural sciences, mathematical literacy

Стаття надійшла до редакції 02.04. 2018 р.

УДК 271.2-726.1Борецький:141.7(477) «165»

АНДРІЙ ТВЕРДОХЛІБ

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ГУМАНІСТИЧНІ КОНЦЕПТИ ІОВА БОРЕЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ПОЧАТКУ ХУІІ СТ.

У статті розкриваються актуальні сторони спадку педагога і просвітителя, церковного діяча Івана Матвійовича Борецького (Іова). Акцентується гуманістична спрямованість його діяльності, визнана сучасниками і людьми наступних поколінь зорієнтованість діяльності Борецького на розквіт рідної країни, здобуття українцями можливостей для мирного, духовно багатого життя.

Ключові слова: Іов Борецький, гуманізм, православна церква, педагогічні ідеї, культурно-освітні проблеми суспільства

Постановка проблеми. На тлі багатолітньої діяльності отців православної церкви як патріотів, борців за духовно-культурний розквіт в Україні ймення Іова Борецького набуло яскравості завдяки особливим заслугам цієї людини, визнаних як сучасниками, так і наступниками. Одним із найбільш ґрунтовних свідчень цього виступає його канонізація, що була здійснена 2008 року Помісним собором Української православної церкви Київського патріархату. Проте особистість Борецького привертає увагу і з інших позицій; зокрема, викликає повагу його діяльність на ниві просвітництва і благодійництва.

Аналіз досліджень, на які спирається автор. Досить значна віддаленість у часі, на жаль, не дозволяє сьогодні говорити про можливість достатньо щільного вивчення не лише спадку Іова Борецького, а навіть його біографії. За минулі 400 років чимало інформації було втрачено, і наявні джерела не дають змоги повністю описати життєвий шлях цієї непересічної людини у основних подіях. Невідомою залишається точна дата його народження (дослідники лише приблизно відносять її до часового проміжку між 1560 і 1570-ми роками). Мало інформації про юні роки майбутнього митрополита, джерела його освіченості, високий рівень якої відзначають сучасники. І разом із тим, постать Борецького не губиться поміж інших тогочасних діячів і привертає нині інтерес дослідників як у царині свого духовного подвижництва (В. Денисенко, В. Клос, Б. Самбір та ін.), так і щодо політичної (О. Дзюба, М. Дмитрієв, М. Довбищенко, П. Жукович, В. Зема, П. Кралюк та ін.) та педагогічно-просвітницької діяльності (Л. Артемова, М. Возняк, Ф. Науменко та ін.). Проте бракує ґрунтовних, системних досліджень педагогічних ідей та благодійницької діяльності Іова Борецького як сина своєї епохи і свого народу із сучасних нам світоглядних позицій.

Мета нашої статті – проаналізувати вагомість спадку І. Борецького як діяча духовної і освітньої сфери в Україні і підтвердити гуманістичний характер його діяльності.

Виклад основного матеріалу. Іван Матвійович Борецький згадується сьогодні у літературі насамперед як митрополит Іов (чи Йов). Хоча його діяльність у цій іпостасі була не надто тривалою (з 1620 по 1631), проте вона є яскравим підсумком його життєвого шляху, який став прикладом виховного ідеалу, через кілька століть визначеного іншим нашим видатним співвітчизником Г. Ващенком як служіння Богові і батьківщині.

У 2008 році у зв'язку з 1020-літтям Хрещення Київської Русі-України Помісний собор благословив «приєднати святителя Іова, Митрополита Київського і всієї Русі, до лику святих для загального церковного шанування і занести його ім'я до православного церковного календаря. Чесні останки святителя Іова

вважати святими мощами віддавати їх на волю Богу. Благословити будівництво храмів на честь святителя Йова, Митрополита Київського і всієї Руси». Собор постановив «пам'ять святителя Йова святкувати 15 (2) березня, у день його блаженного упокоєння» (Самбор, 2012).

Те, що ця подія врешті відбулась – причому, майже через 400 років після смерті Борецького –, підтверджує значущість його діянь і масштабність його постаті як у контексті багатомістової історії православ'я в Україні, так і відповідно до актуальних для її сьогодення цінностей, до зміцнення і розвитку яких доклали зусиль митрополит Іов. Водночас, його визнання не було лише даниною часові та актуалізацією відповідних йому фактів минулого. Авторитетність постаті Борецького підкреслювалась багатьма його прямими і віддаленими послідовниками, часто дуже знаними і шанованими – зокрема, такими, як С. Косів, Д. Туптало та ін.

Варто також наголосити, що канонізація сама по собі не є звичайним визнанням тих чи інших достоїнств чи заслуг людини, своєрідною підсумковою оцінкою їх відповідно до певних критеріїв. Такий підхід може мати місце, але не єдино він визначає вагомість прийнятого щодо особи рішення. Канонізація акцентує не лише достоїнства самої людини, а насамперед ті ідеї, задля яких звершувалося її подвижництво. Таким чином її земне життя не лише знаходить своєрідне продовження в пам'яті вірян, відображаючись відповідними обрядами вшанування. Прилучаючи служителя церкви до лику святих, тим самим відкривають тисячам вірян шлях до його духовного спадку, встановлюючи думки канонізованого діяча як дороговказ, на який вони можуть орієнтуватися. Очевидною є відповідальність цього кроку, що має виправдовуватися ґрунтовністю і об'єктивністю аналізу підстав канонізації.

Б. Самбор, публікуючи біографію І. Борецького як новоканонізованого святого, послідовно викладає її як земний шлях послідовного борця за чистоту православної віри, висвітлює і аргументує його найбільш вагомі дії для збереження і піднесення православ'я в Україні. Саме в цьому ракурсі насамперед постає І. Борецький перед читачем, і саме ці його відмітні риси акцентують приурочені йому тропар (богослужбова пісня, яка висвітлює зміст свята) і кондак (стилий опис найважливіших діянь святого) – резюмуюча, належним чином ухвалена інформація про канонізовану особу. Тропар святителю Іову Борецькому, митрополиту Київському, проголошує: «Святительського чину сподобився ти Іове милостивий, Церкви нашої похвало, в часи грізні Господь тебе настановив, щоб ти ревно пас стадо Христове, в благочесті і побожності наставляючи народ православний, найбільше ж турбуючись про пастирів словесного стада. Моли Великого Архiereя, святителю Київський, щоб помилував душі наші». Кондак же підтверджує наступний перелік діянь Борецького: «Іоанну Милостивому уподібнився ти, милостиве маючи архипастирське серце, не спокушаючись марними благами світу цього і ревно охороняючи віру Православну, заповідав ти нам триматися віри апостольської, і отцівської, на небесах ревний молитовнику і пастирю наш, що за нас і Церкву свою повсякчасно молитви приносиш» (Самбор, 2012).

Таким чином, зазначений напрямок дослідження життя й діяльності Іова Борецького став предметом вивчення істориків і теоретиків християнства (В. Денисенко, В. Клос, Б. Самбор та ін.), в результаті чого було визначено цінність його ідей і діянь як поборника ідей православ'я в Україні, просвітителя і наставника. Проте розуміння сутності і значущості діянь цієї людини буде далеко не повним поза їхнім суспільно-політичним контекстом.

Розглядаючи політичну картину тогочасної України, дослідники (Мосіяшенко та ін., 2006; Артемова, 2007; Ільченко, 2013 та ін.) підкреслюють нероздільність проблем власне політичних, суспільних та церковних, що переплелися у різноманітних своїх аспектах, характеризуючи тогочасні політичні та соціальні обставини як такі, що «загострювалися конфесійним протистоянням між християнськими церквами, масовим релігійним та національним пригнобленням й окатоличенням православних українців» (Ільченко, 2013, с. 89). Більше того, не можна не погодитися з ученою, що «перебування у складі Польщі поставило під загрозу сам факт існування українського народу – як політичного, так і культурного та духовного».

У таких обставинах неминучими стають певні суспільно-політичні збурення, що, з одного боку, спрямовані на пошук певних шляхів, спроможних вивести з несприятливої ситуації, а з іншого – відображають непримиримість, а часто й відчай значних народних мас, викликаний неможливістю однозначного ствердження їхніх суспільно-політичних прагнень.

Найбільш зрілий і виразний, найщедріше відображений у наявних джерелах, період життя Іова Борецького, пов'язаний із Києвом (1610-1631 рр.), що дозволяє судити про кардинальні, найбільш типові для цього діяча підходи до життя тогочасного суспільства, був досить неспокійним і насиченим помітними подіями, не лише в суб'єктивному, але й в об'єктивному плані. Більше того: події цього часу в Україні, що привертають увагу істориків як значущі й важливі для її подальшої долі, в значній своїй частині були зініційовані чи певним чином каталізовані діяльністю Борецького, насамперед – у питаннях православної віри і церкви та їхнього статусу в Польсько-Литовській державі.

Характеристики становища українського народу в складі цього політичного утворення мало чим відрізняються в дослідженнях учених радянської і пострадянської доби і акцентують, насамперед, складність для українців збереження своєї національної ідентичності. На межі XVI і XVII століть можливість такого збереження перебувала під небезпекою, що виникла значною мірою через поєднання об'єктивних і суб'єктивних чинників суспільно-політичного життя. До останніх відносились, зокрема, хисткість

національної і духовної позиції економічної верхівки суспільства, дії якої не могли не справляти дестабілізуючого впливу й на суспільство в цілому. Проти вагу такої позиції Борецький бачив у козацтві, вважаючи, що «не словом і бесідами, а ділом, активною життєвою діяльністю у цьому житті може прославитися людина» (Майданюк, 2010, с. 42), всіляко підтримуючи козаків, своїх «братів і християн правовірних», що «мають природний розум і від Бога даровану кмітливість, та, крім того, не покладаються лише на Христа, а самі дбають про себе і свій народ» (там само, с. 42-43).

Для І.Борецького сучасна йому духовна і невіддільна від неї політична боротьба складала сенс усього його життєвого вибору, підтвердженого безперечними біографічними даними. З позицій сьогодення є очевидним, що він виступав провідником найактуальніших тенденцій суспільно-політичного життя свого краю, був виразником важливих і підтримуваних народом та значною часткою його тогочасної еліти ідей, що носили яскраво виражений гуманістичний характер. Підтвердженням останнього бачимо, насамперед, спрямованість його діяльності на розширення для своїх співвітчизників політичних, культурних, особистісно-розвивальних можливостей.

У дослідженнях, присвячених політичному та культурному розвитку України кінця XVI – початку XVII ст., можна виокремити кілька контекстуальних масивів, де розглядається особа Борецького:

- боротьба з католицизмом та полонізацією на теренах сучасної України в XVI-XVII століттях (М. Грушевський, П. Жукович, М. Довбищенко В. Щербак та ін.). З позицій нашого дослідження в цьому плані викликає значний інтерес діяльність І. Борецького як «козацького митрополита», обстоювання ним культурних і освітніх засад опору щодо асиміляції з польським населенням;

- підвищення статусу та ролі православної церкви в 20-х рр. XVII століття, що відбувалося суголосно задуму і завдяки активності й ідейній натхненності Іова Борецького (О. Дзюба, М. Дмитрієв, М. Довбищенко, П. Жукович, В. Зема, П. Кралюк). Ці дослідження містять найбільш суперечливі дані про Київського митрополита як про церковного і політичного діяча та особистість, проте з них Борецький постає як людина, надзвичайно віддана ідеям православ'я, самовіддана в боротьбі за відродження його впливовості в Україні як у духовному, так і в адміністративному сенсі, принципова і непримиренна, але водночас – і милостива, дипломатична та достатньо передбачлива, що користувалася значною повагою в тогочасному українському суспільстві. Водночас, дослідники розкривають неоднозначність ситуації, у якій жив і діяв митрополит Борецький, що часом змушувало його вкидатися до певних крайнощів, як-от таємні переговори між православними та уніатськими єпископами (1623-1624 рр.) про можливість припинення релігійної боротьби та об'єднання церков на базі Київського патріархату. Саме він, разом із архієпископом Полоцьким Мелетієм Смотрицьким, виступали представниками українського православ'я, гідними і правочинними представляти його в таких серйозних перемовинах;

- діяльність братських шкіл (насамперед, Львівської та Київської, у яких Борецький працював як викладач, а також і як ректор). Не викликає заперечення суспільно-політична роль братських шкіл як осередків українства, закладів, що виступали однією з запорок збереження українцями своєї національної ідентичності і водночас прилучення їх до європейської науки і культури (М. Грушевський, О. Дзюба, Я. Ісаєвич, А. Журавський, І. Майданюк, Ю. Шустова та ін.);

- взаємовплив визначних осіб досліджуваної доби як чинник формування їхнього суспільно-політичного світогляду, прийняття тих чи інших рішень, здійснення доленосних вчинків тощо. Ім'я Іова Борецького зустрічаємо в життєписах Петра Конашевича-Сагайдачного, Мелетія Смотрицького, Стефана та Лаврентія Зизаніїв, Памво Беринди, Петра Могили та багатьох інших. Зіставлення та порівняння інформації, зібраної дослідниками, дає змогу стверджувати, що Борецький мав не лише впливовість як освітній і церковний діяч, а й значний особистий авторитет у передових колах українського суспільства своєї доби. Так, припускається, що саме Борецький схилив до прийняття постригу високоосвіченого нащадка князівського роду, що спершу збирався стати військовим – Петра Могили (Мосіяшенко, 2005, с. 38). Листування митрополита з козацькою старшиною показує, що, хоча останні часом не були з ним згодні, але з увагою і повагою ставилися до його думок.

Період, на який припадає розквіт діяльності І. Борецького, дослідники характеризують як такий, коли «процес розбудови освітньої галузі здійснювався в контексті національно-визвольного руху за збереження української самобутності та ментальності й подальший розвиток в руслі західноєвропейських ідей ренесансно-гуманістичного та реформаційного спрямування» (Льченко, 2013).

Борецький, будучи мудрою і далекоглядною людиною, доклав чимало зусиль для того, аби населення рідної землі отримало якомога ширший доступ до освіти, реалізуючи в цій галузі вельми непрості стратегії. Так, М. Возняк зазначав: «Іван Борецький належав до тих освічених людей, які виступали проти поширення в Україні католицизму, але розуміли, що успіх цієї справи залежить великою мірою від розвитку шкільної освіти». Борецький говорив: «Латинські зразки шкіл необхідні для того, щоби нашу Русь не називали глупою Руссю. А то піде бідний русин на трибунал, на сейм чи сеймик, у повітовий міський суд або земський – дивисься bez łaciny płaci usiny (без латини – без вини винний): ні судді, ні стряпчого, ні розуму, ні посла; дивиться тільки то на того, то на другого, вирячивши очі як ворона». Вихід був один: поставити українські школи в науковому відношенні на рівень, не нижчий від єзуїтських. На досягнення цієї мети значною мірою спрямував свою освітньо-педагогічну діяльність Іван Борецький (Возняк, 1985, с. 17).

Вочевидь, найзначущим у контексті нашого дослідження є висновок, до якого приходять Л. Артемова, М. Возняк, Ф. Науменко та інші дослідники: освіта для Борецького не була виключно справою особистого життєтворення: «Він вважав, що саме освіта визначає місце людини в суспільстві й спроможна змінити саме суспільство, сприяти його розвитку» (Артемова, 2006, с. 116). Тому його освітня і просвітницька діяльність для самого Борецького виступала втіленням його життєвої місії, значною частиною його земного призначення, як він його бачив. Політичний контекст діяльності І. Борецького є невіддільним від змісту його освітньої діяльності.

Висновки. Вивчення та інтерпретація спадку Іова Борецького з сучасних історико-культурних та педагогічних позицій розглядається нами як один із важливих кроків, спрямованих на об'єктивне висвітлення процесів становлення української державності. Ідеї демократизації і гуманізації освіти, національної освіти, єдності традицій та інновацій тощо, які відображені в діяльності І. Борецького, зіграли значну роль у збереженні національної самобутності українців, а сама постать цієї непересічної людини має слугувати одним із прикладів самовідданості в служінні вітчизні і співвітчизникам.

Список використаних джерел

- Артемова Л. В. Історія педагогіки України : підруч. / Л. В. Артемова. – К. : Либідь, 2006. – 424 с.
Возняк М. С. О воспитании чад / М. С. Возняк // Пам'ятки братських шкіл на Україні – К., 1985. – 25 с.
Льченко О. Благодійна діяльність жінок в освіті України (XVII-XVIII століття): монографія / Олена Льченко. – Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2013. – 374 с.
Майданюк І.З. Природні засади права у спадщині Львівського братства / І. З. Майданюк // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – Вип. 3, 2010. – С. 40-43.
Мосіяшенко В. А. Історія педагогіки України в особах : навч. посіб. / Мосіяшенко В. А., Курок О. І., Задорожна Л. В. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 266 с.
Науменко Ф. І. Педагог-гуманіст і просвітитель І. М. Борецький. / Ф. І. Науменко. – Львів, 1963. – 116 с.
Самбор Б. Життя новоканонізованих святих. Житіє святих Іова Борецького, митрополита Київського і всієї Руси / Борис Самбор. – [Ел. ресурс]. Режим доступу до дж. <https://parafia.org.ua/biblioteka/zhyttya-svyatyh-i-podvyzhnykiv/svyati-zemli-ukrajinskoji/zhytiya-novokanonizovanyh-svyatyh/#toc----1>. – Оpubл. 02.08. 2012.

References

- Artemova L. V. Istoriiia pedahohiky Ukrainy : pidruch. / L. V. Artemova. – K. : Lybid, 2006. – 424 s.
Vozniak M. S. O vospytanyu chad / M. S. Vozniak // Pamiatky bratskykh shkil na Ukraini – K., 1985. – 25 s.
Ilchenko O. Blahodiina diialnist zhynok v osviti Ukrainy (KhVII-KhVIII stolittia): monohrafiia / Olena Ilchenko. – Poltava: PNPU imeni V.H. Korolenka, 2013. – 374 s.
Maidaniuk I.Z. Pryrodni zasady prava u spadshchyni Lvivskoho bratstva / I. Z. Maidaniuk // Visnyk NTUU «KPI». Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika. – Vyp. 3, 2010. – S. 40-43.
Mosiiashenko V. A. Istoriiia pedahohiky Ukrainy v osobakh : navch. posib. / Mosiiashenko V. A., Kurok O. I., Zadorozhna L. V. – Sumy : VTD «Universytetska knyha», 2005. – 266 s.
Naumenko F. I. Pedahoh-humanist i prosvytitel I. M. Boretskyi. / F. I. Naumenko. – Lviv, 1963. – 116 s.
Sambor B. Zhytiii novokanonizovanykh sviatykh. Zhytiii sviatyelia Iova Boretskoho, mytropolyta Kyivskoho i vsiiei Rusy / Borys Sambor. – [El. resurs]. Rezhym dostupu do dzh. <https://parafia.org.ua/biblioteka/zhyttya-svyatyh-i-podvyzhnykiv/svyati-zemli-ukrajinskoji/zhytiya-novokanonizovanyh-svyatyh/#toc----1>. – Opubl. 02.08. 2012.

TVERDOKHLEB A.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

HUMANISTIC CONCEPTIONS OF IOVA BORETSKY IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN SOCIETY OF THE BEGINNING OF XVI Z.

The article reveals the actual aspects of the legacy of the educator and educator, the church figure of Ivan Matveyevich Boretsky (Joff). The emphasis is on the humanist orientation of his activity, acknowledged by his contemporaries and people of subsequent generations, the orientation of Boretsky's activities to the flowering of his country, the gains of Ukrainians for a peaceful, spiritually rich life. Study and interpretation of the heritage of Iova Boretsky from contemporary historical, cultural and pedagogical positions is considered by us as one of the most important Steps aimed at the objective coverage of the processes of the formation of Ukrainian statehood. The ideas of democratization and humanization of education, national education, the unity of traditions and innovations, etc. reflected in the work of I. Boretsky, played a significant role in preserving the national identity of Ukrainians, and the very figure of this outstanding person should serve as an example of selflessness in the service of the fatherland and compatriots.

Key words: Ioff Boretsky, humanism, Orthodox Church, pedagogical ideas, cultural and educational problems of society

Стаття надійшла до редакції 17.04.2018 р.

УДК 37.013.091.4

АНДРІЙ ТКАЧЕНКО

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ВИЩА ОСВІТА ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТЬ ХХ СТОЛІТТЯ НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: СПЕЦИФІКА ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Репрезентуються результати аналізу специфічних характеристик розвитку вищої освіти на теренах України упродовж перших двох десятиліть ХХ століття як об'єкту історико-педагогічних пошуків. В процесі дослідження виокремлені та розкриті змістові відмінності таких атрибутивних характеристик еволюції вищої школи означеного часу, як поліморфізм (надзвичайна типологічна різноманітність), контекстність (вся сукупність системних зв'язків історико-педагогічного явища), особливості періодизації (паралельність розвитку вищої освіти в регіонах, відмінних за своєю національно-державною належністю; різноплановість і поліконтекстність історичних подій, гетерохронність процесів суспільного розвитку), тенденції розвитку (збільшення різноманітності типів і загальної кількості вишів; зростання масовості вищої освіти та забезпечення доступу жінок до неї; лібералізація управління вищою освітою тощо).

Ключові слова: історія вищої освіти, вітчизняна система вищої освіти, початок ХХ століття, університет, інститут, історико-педагогічний феномен, державні і приватні виші, жіноча освіта.

Постановка проблеми. Як здобутки вітчизняної вищої школи, так і прогресивні тенденції її сучасного розвитку є закономірним віддзеркаленням певної історико-педагогічної реальності, феноменологія якої традиційно виступає об'єктом зацікавленості вчених. Багато в чому визначальним і знаковим періодом історії університетів та інститутів на теренах сучасної України вважаємо двадцятирічний часовий відрізок – від початку ХХ століття до закінчення визвольних змагань українського народу. Кардинальні зміни в науково-технічній і соціальній царинах, неповторність політичних обставин цієї доби, динамічність її соціально-культурних процесів змушують нас розглядати досліджуваний феномен як унікальний об'єкт історико-педагогічних досліджень. Разом з тим, специфіка обраної теми детермінує відповідні вимоги до методологічного інструментарію, здатного максимально об'єктивно віддзеркалити всі сутнісні та суперечливі моменти її історико-педагогічного дискурсу.

Аналіз досліджень і публікацій. Принципові положення методології сучасної історико-педагогічної науки розкривають М. В. Богуславський, В. М. Галузинський, С. У. Гончаренко, Я. Й. Грицак, Н. М. Гупан, Н. П. Дічек, М. Б. Євтух, Т. К. Завгородня, В. В. Краєвський, В. І. Луговий, В. К. Майборода, О. В. Сухомлинська, М. Д. Ярмаченко та ін. Історію вітчизняної вищої школи початку минулого століття вивчали Л. Л. Білан, О. Б. Гач, В. В. Грачев, С. О. Гущина, Л. В. Корж-Усенко, Л. Ф. Курило, О. А. Лавріненко, Н. М. Левицька, Т. Г. Павлова, Г. В. Фаргучна, І. В. Федосова, Т. А. Удовицька та ін. Аналізу реалій вищої жіночої освіти дореволюційної доби присвятили свої роботи Т. Н. Веселова, В. В. Вірченко, В. А. Добровольська, О. О. Драч, К. А. Кобченко, І. Г. Малинко, О. В. Мельник та ін. Розвиток вітчизняної вищої школи в період революційних подій 1917–1920 років у різний час і з різною мірою політичної тенденційності досліджували В. Ф. Верстюк, Г. Ф. Гринько, Д. І. Дорошенко, О. М. Завальнюк, І. Д. Золотоверхий, О. Д. Зубалій, І. Крилов, С. В. Майборода, О. П. Машевський, О. М. Мироненко, Д. В. Підлісний, Н. Д. Полонська-Василенко, С. П. Постернак, О. П. Реєнт, Н. Ю. Ротар, Я. П. Ряппо, Д. Н. Рященко, С. О. Сірополко, М. М. Собчинська, В. Ф. Солдатенко, Н. А. Сорочан, О. Субтельний, С. І. Штам та ін.

Мета нашої статті полягає в аналізі специфічних характеристик розвитку вищої освіти на теренах України упродовж перших двох десятиліть ХХ століття як об'єкта історико-педагогічного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Для більш глибокого розуміння специфіки означеного феномену зупинимось на висвітленні таких, з нашої точки зору атрибутивних, його характеристик, як поліморфізм, контекстність, особливості періодизації, регулярні ознаки розвитку в певному напрямку (тенденції).

Яскравою рисою системи вищої освіти на українських землях досліджуваного періоду, яка не може не ускладнювати історико-педагогічні узагальнення, є її видова різноманітність. Подібний поліморфізм виражався в одночасному функціонуванні принципово різних систем і форм вищої освіти. Наведемо декілька найбільш важливих критеріальних ознак цієї різноманітності: національна приналежність – Російська імперія (Харківський університет, Київський університет тощо) та Австро-угорська імперія (Чернівецький та Львівський університети); форма власності – державні (Імператорський Київський університет Святого Володимира, Імператорський Новоросійський університет тощо), громадські (Харківські вищі жіночі курси

Товариства взаємодопомоги працюючих жінок, Харківський жіночий медичний інститут тощо) та приватні (Київські вищі жіночі курси А. В. Жекуліної, Харківські вищі жіночі курси Н. Нев'янд тощо); гендерна специфіка – заклади для осіб обох статей (Музично-драматична школа імені М. Лисенка, державні університети у 1906–1908 роках тощо), суто «чоловічі» (Київська духовна академія, університети та технічні вищі до 1906 року та з 1908 по 1916 рік), суто «жіночі» (Одеські, Київські, Харківські вищі жіночі курси, Вищі жіночі курси О. Жекуліної, Харківський жіночий медичний інститут, Харківський жіночий політехнічний інститут, Київський Фребелівський інститут тощо); ступінь універсальності змісту освіти – університети і спеціалізовані вищі (технічні: Київський політехнічний інститут імператора Олександра II, Харківський технологічний інститут імператора Олександра III, Катеринославський гірничий інститут тощо; педагогічні: Київський Фребелівський інститут, Одеські вищі жіночі педагогічні курси тощо; комерційні: Київський комерційний інститут, Харківські вищі комерційні курси тощо; мистецькі: Київська й Одеська консерваторії, Музично-драматична школа імені М. Лисенка тощо; медичні (Харківський жіночий медичний інститут тощо); сільськогосподарські (Харківські вищі жіночі курси сільського господарства й лісівництва), ветеринарні та інші); ступень відкритості: звичайні вищі формалізованого типу (університети та більшість державних інститутів), заклади закритого типу (Київська духовна академія та Ніжинський історико-філологічний інститут князя О. Безбородька) та народні університети (Чернівецький народний університет імені професора С. Смаль-Стоцького, Київський народний університет імені Т. Шевченка тощо).

Також треба зазначити, що вища школа на теренах України в указаний період взагалі не мала такого важливого компонента, як військовий, оскільки всі військові академії Російської імперії розташовувалися виключно в Санкт-Петербурзі, а існуючі на нашій території військові училища (Перше Київське Костянтинівське військове училище, Єлисаветградське кавалерійське училище, Сергіївське артилерійське училище тощо) вищої освіти в той час не надавали.

Хоча поліморфізм, як ми зазначали, обмежує ефективність передусім індуктивних методів наукового пошуку, але одночасно сам по собі він є виявленням певної історико-педагогічної закономірності, вивчення якої теж має свої наукові перспективи.

Поняття контекстності в нашому випадку є формою існування історико-педагогічного явища у всій сукупності його системних зв'язків, яка, з одного боку, визначає всі можливі варіанти категоріальної сутності цього явища, а з іншого, розкриває шляхи його максимально об'єктивного вивчення. Наведемо лише короткі характеристики головних контекстів розвитку української вищої освіти на початку ХХ століття.

Історичний контекст – це особливості історичної ситуації, що склалася у зазначену добу на українських землях і яка значною мірою визначала шляхи розвитку, зміст та базові характеристики вищої освіти. Період, що нас цікавить, є одним із найбільш бурхливих та динамічних в українській історії – це в багатьох сенсах злам епох, час ствердження імперіалізму і бурхливого промислового розвитку, але одночасно він позначений першим глобальним військовим конфліктом та безпрецедентно бурхливими революційними подіями. Закономірно, що як процес, так і результат функціонування вітчизняної вищої школи неодмінно несли на собі помітний відбиток усіх указаних подій.

Політико-адміністративний контекст визначається перш за все різною державною приналежністю окремих територій сучасної України. Крім того, вищі навчальні заклади на її теренах упродовж перших двох десятиліть минулого століття внаслідок військових або політичних чинників могли декілька разів змінити свою належність до різних державних утворень, військово-політичних режимів або зон окупації, що тягло за собою певні зміни в системі відомчого підпорядкування, внутрішньому устрої, змісті і формах навчального процесу, мові викладання тощо.

Соціально-культурний контекст: значне зростання освіченості населення внаслідок збільшення кількості закладів освіти всіх типів і рівнів, небаченого поширення освіти жінок, піднесення загальнокультурного рівня населення; дискусії щодо системи і змісту вищої освіти, її ролі в житті суспільства, автономії університетів тощо.

Правовий контекст: університети і інститути виступали не лише об'єктами або суб'єктами права, вони являли собою доволі специфічне правове поле, що включало систему регулювання правовідносин в галузі вищої освіти, створення нормативно-правової бази (зовнішньої, у вигляді законодавства, урядових розпоряджень, міністерських циркулярів та внутрішньої, що містила університетські статuti, постанови вчених рад та інші документи) та специфічну правову практику.

Проблема періодизації. Надзвичайно динамічний розвиток вищої освіти на українських землях перших двох десятиліть минулого століття, як ми зазначали, пов'язаний із унікальними соціально-історичними особливостями розвитку Росії і Австро-Угорщини того часу, революційними потрясіннями та кардинальними геополітичними змінами: значною лібералізацією університетського життя Російської імперії внаслідок революційних подій 1905–1906 років, трансформацією системи вищої освіти в період революції, Громадянської війни та визвольних змагань українського народу (або Української національно-демократичної революції 1917–1921 років) тощо. Але головна проблема виокремлення етапів досліджуваного явища викликана паралельністю розвитку вищої освіти в регіонах, відмінних передусім за своєю національно-державною належністю – підросійській і півавстрійській Україні. Взагалі питання системного розгляду цього історико-педагогічного феномену залишається доволі дискусійним,

оскільки можливість коректної періодизації, її цілісність і об'єктивність, можливість виокремлення сталих тенденцій обмежуються рівнем тотожності складових досліджуваного явища – систем вищої освіти двох різних країн. Тому, на нашу думку, можна говорити скоріше за окремі періодизаційні схеми, прив'язані до специфіки і етапів розвитку освіти окремо кожного із цих державних утворень.

Важливими історичними віхами, що можуть позначати певні етапи всередині досліджуваного періоду є такі ключові для розвитку вищої школи події, як, наприклад: затверджений імператором Миколою II 27 серпня 1905 р. Указ «Про введення в дію Тимчасових правил про управління вищими навчальними закладами відомства Міністерства народної освіти»; запровадження з 1906 р. в університетах предметної системи навчання замість курсової; легалізація і створення правової бази всіх видів недержавних освітніх установ Правилами про приватні заклади, класи і курси Міністерства народної освіти, що не користуються правами урядових навчальних закладів, затвердженими 1 липня 1914 року; Лютнева революція 1917 року і початок низки реформ в галузі вищої освіти, запроваджених Тимчасовим Урядом Росії та українською Центральною радою; утворення Української Держави (гетьманат П. Скоропадського, квітень–грудень 2018 р.) і її освітні інновації (створення Українських державних університетів в Києві, Катеринославі, Кам'янці-Подільському і Ялті, Історико-філологічного факультету у Полтаві, педінституту у Сумах, інститутів історії, мистецтва, археології у Києві тощо); прихід до влади Директорії Української Народної Республіки (грудень 1918 р. – весна 1919 р.) та впровадження реформ вищої освіти (фінансування відкриття десяти педінститутів, затвердження програми побудови нових університетів в Умані, Сумах, Вінниці та деяких інших містах, продовження політики українізації вищих навчальних закладів і введення безкоштовного навчання для студентів тощо); зміни в системі вищої освіти, ініційовані урядом УСРР у період з весни 1919 р. по кінець 1920 р. (перебудова вищої педагогічної школи, організація доступу до вищої освіти широких верств населення, визнання рівноправності на освіту осіб обох статей, ліквідація наукових ступенів і вчених звань тощо) та інші. Різноманітність і поліконтекстність, як бачимо, доленосних для еволюції вищої освіти історичних подій, гетерохронність процесів суспільного розвитку того часу допускає можливість існування декількох принципово відмінних критеріальних систем її періодизації, що значно ускладнює об'єктивність оцінок цієї еволюції.

Ознаками, що найбільш рельєфно віддзеркалюють специфіку, зміст і сутність того чи того історико-педагогічного явища, як відомо, є сталі тенденції його розвитку. Нижче ми наводимо низку тенденцій еволюції української вищої освіти, що більш або менш помітно виокремилися упродовж зазначеного періоду:

а) Збільшення різноманітності типів і загальної кількості вищих навчальних закладів, спеціальностей у них та форм здобуття вищої освіти. Особливо вагомим кроком до збільшення числа закладів вищої освіти стало масове заснування по багатьох містах Російської імперії приватних вишів, які покликані були надати можливість отримати вищу освіту представникам тих верств населення, які мали національні, статеві або станові обмеження при вступі до державних закладів. З початку 1900-х років на українській території були відкриті або відроджені: Одеські вищі жіночі педагогічні курси (1903 р.), Музично-драматична школа М. В. Лисенка (1904 р.), Київські [вечірні] вищі жіночі курси А. В. Жекуліної (1905 р.), Київські та Одеські вищі жіночі курси, Харківські вищі жіночі курси Н. Нев'янд (1906 р.), Київський Фребелівський інститут, Харківські вищі жіночі курси Товариства взаємодопомоги працюючих жінок (1907 р.), Київські вищі жіночі історико-філологічні курси проф. Довнар-Запольського (1909 р.), Харківський жіночий медичний інститут (1910 р.), Харківські вищі комерційні курси (1912 р.), Катеринославські вищі жіночі курси та Ніжинські історико-філологічні вищі жіночі курси (1916 р.), Харківські вищі жіночі курси сільського господарства й лісівництва (1917 р.) тощо. Паралельно з цим відбувається збільшення числа університетських кафедр і різних допоміжних структурних підрозділів.

б) Зростання масовості вищої освіти та забезпечення доступу жінок до неї. Із збільшенням числа університетів і інститутів помітно розширювалося коло молоді, що отримувала доступ до вищої освіти, при цьому особливо кардинально виріс відсоток жінок, що або вже мали вищу освіту, або знаходилися в процесі здобуття її. Як відомо, Австро-Угорська імперія відкрила двері своїх вишів для жінок ще у 1900 році, в Росії ж право на вступ до університетів в статусі вільних слухачок жінки отримали лише у 1906 р., але впродовж 1908–1916 років доступ до університетів для них знову був заборонений (Гач, 2012, с. 226; Освіта...), тому єдиним способом отримання вищої освіти залишалося навчання на вищих жіночих курсах. Тож масове відкриття закладів подібного типу легітимізувало вищу освіту жінок і кардинально вплинуло на гендерне співвідношення в лавах дипломованих представників інтелігентних професій. Все це неминуче змінювало загальний рівень культури і освіченості населення, збільшувало питому вагу інтелігенції в суспільстві.

в) Лібералізація управління вищою освітою і, як один із її наслідків – демократизація внутрішньоуніверситетського життя. Спричинений революційними подіями в Російській імперії імператорський Указ «Про введення в дію Тимчасових правил про управління вищими навчальними закладами відомства Міністерства народної освіти», затверджений 27 серпня 1905 р., дав потужний поштовх розвитку університетської автономії, саме з ним пов'язані важливі процеси, що відобразилися у всіх головних аспектах діяльності вищої школи: в меті освіти – від підготовки чиновника-функціонера до формування творчої особистості громадянина; у цінностях – свобода викладання, навчання та наукового пошуку, поєднання загальнолюдського і національного; у принципах і підходах – антропоцентризм, гуманізація,

гуманітаризація, культуровідповідність, індивідуалізація, диференціація, інтеграція знань; у стилі взаємин учасників навчального процесу – від авторитарного, що характеризувався домінуванням особистості викладача, до демократичного. Відбувалася також еволюція характеру педагогічного впливу на студентів через заміну каральних форм різноманітними засобами заохочення; якщо раніше за пропуски лекцій без поважних причин або за провал випробувань студенти отримували публічну догану, недопуск до іспитів, поміщалися в карцер, мали сплачувати штраф або відраховувалися, то з початком ХХ століття перевага віддавалася таким засобам позитивного стимулювання їх навчально-пізнавальної діяльності, як державні, громадські і приватні стипендії, грошові премії, нагороди, почесні відгуки визнаних в науці авторитетів тощо (Корж-Усенко, 2017, с. 344, 347).

г) Ускладнення систем викладання, змісту навчання, методичного забезпечення дисциплін у вищій школі. Особливо помітним нововведенням стало запровадження з 1906 року в університетах предметної системи навчання замість курсової, це передбачало необхідність побудови індивідуальної траєкторії навчання студента, розробку індивідуальних навчальних планів з акцентом на самостійній роботі, практичних заняттях, проектній діяльності, власних наукових дослідженнях, дозволяло вільне відвідування лекцій, впроваджувало більш гнучку систему контролю знань, різке зростання питомої ваги елективних дисциплін і спецкурсів. Крім того відбувається значне розширення спектру навчальних дисциплін та інтенсифікація педагогічного процесу у наслідок зростання майже удвічі тижневого навантаження студентів (Корж-Усенко, 2017, с. 329). При цьому варто підкреслити, що більшою інноваційною сприйнятливістю відзначалися приватні вищі.

д) Збільшення питомої ваги практико орієнтованих методів і форм навчання у закладах вищої освіти. Якщо традиційна університетська система навчання передбачала співвідношення годин лекцій і практичних занять по формулі 3:1, то спеціальні вищі школи пропонували в цьому відношенні певний паритет. У цей час у змісті навчання стверджується пріоритет матеріального над формальним, акцентується практична і професійна спрямованість знання, у методиці навчання відбувається відхід від репродуктивних методів, комбінування проектних та лабораторних форм роботи на заняттях.

е) Деклерикалізація змісту освіти за рахунок зростання частки профільних дисциплін. З початком ХХ століття намітилися ознаки до подолання типової для університетів диспропорції в навчальному навантаженні студентів, коли завдяки богослов'ю та історії церкви не вистачало часу на вивчення фахових предметів.

є) Відродження українського національного компоненту у діяльності та змісті освіти вищої школи. Активними поборниками ідеї української національної вищої школи, як відомо, були Х. Алчевська, В. Антонович, Д. Багалій, О. Білецький, В. Барвінський, Б. Грінченко, М. Грушевський, М. Дашкевич, Г. Кайндль, М. Костомаров, І. Крип'якевич, М. Кропивницький, А. Крушельницький, А. Лобода, Т. Лубенець, І. Лучицький, О. Маркевич, М. Міхновський, І. Огієнко, В. Перетц, О. Потебня, Олена Пчілка, С. Русова, С. Сірополько, С. Смаль-Стоцький, М. Сумцов, І. Франко, Г. Хоткевич, С. Шелухін, В. Щербаківський та інші. Саме з їх іменами пов'язана ідея створення вільного українського університету, що своє втілення отримала у 1921 році (Відень, Прага, Мюнхен), збільшення українознавчої насиченості університетських курсів, студентської науки та навчально-методичної літератури, відкриття українських кафедр, апробація української як університетської мови тощо. Треба зауважити, що хоча в підавстрійській Україні всі означені процеси набули набагато більшого розмаху, проте першим справжнім українським вишем початку минулого століття стала відкрита у Києві Музично-драматична школа М. В. Лисенка (Давиденко, 2010, с. 59).

Висновки. Аналіз історико-педагогічної специфіки розвитку вищої освіти на українських землях перших двох десятиліть минулого століття дозволяє виокремити такі змістові відмінності її атрибутивних характеристик: 1) поліморфізм (надзвичайна типологічна різноманітність, критеріями якої є: національна приналежність, форма власності, гендерна специфіка, ступінь універсальності змісту освіти, ступінь відкритості та ін.); 2) контекстність як форма існування історико-педагогічного явища у всій сукупності його системних зв'язків, що визначає всі можливі варіанти його категоріальної сутності (головні контексти: історичний, політико-адміністративний, соціально-культурний, правовий та ін.); 3) особливості періодизації (складність періодизації пов'язана з: паралельністю розвитку вищої освіти в регіонах, відмінних за своєю національно-державною належністю; різноплановістю і поліконтекстністю доленосних для еволюції вищої освіти історичних подій, гетерохронністю тогочасних процесів суспільного розвитку); 4) тенденції розвитку (збільшення різноманітності типів і загальної кількості вищих навчальних закладів, спеціальностей у них та форм здобуття вищої освіти; зростання масовості вищої освіти та забезпечення доступу жінок до неї; лібералізація управління вищою освітою і, як один із її наслідків – демократизація внутрішньоуніверситетського життя; ускладнення систем викладання, змісту навчання, методичного забезпечення дисциплін у вищій школі; збільшення питомої ваги практико орієнтованих методів і форм навчання у закладах вищої освіти; деклерикалізація змісту освіти за рахунок зростання частки профільних дисциплін; відродження українського національного компоненту у діяльності та змісті освіти вищої школи).

Список використаних джерел

Гач О. Б. О правах и правилах частных учебных заведений в дореволюционной России: к истории принятия закона 1914 года / О. Б. Гач // Вестник Томского гос. пед. ун-та, 2012. – Вып. 11 (126). – С. 225–228.

- Давиденко Н. М. Перша українська музично-драматична школа та її організатор – Микола Віталійович Лисенко / Н. М. Давиденко // *Культура і мистецтво у сучасному світі*. – 2010. – Вип. 11. – С. 55–62.
- Корж-Усенко Л. Академічні традиції та інновації: ретроспекція правового поля та практики вітчизняної вищої школи / Л. Корж-Усенко // *Проблеми інноваційного розвитку вищої освіти у глобальному, регіональному та національному контекстах* [Текст] : монографія / МОН України, Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка / за заг. ред. А. А. Сбрусової та Г. Ю. Ніколаї. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. – С. 324–349.
- Освіта жіноча в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0_%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BE%D1%87%D0%B0_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96
- Павлова Т. Г. Вищі жіночі курси сільського господарства та лісівництва в Харкові (1907–1919 рр.) / Т. Г. Павлова // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Історія України. – 2008. – Вип. 11. – С. 39–43.
- Підлісний Д. В. Вища школа України в період 1917–1921 рр.: історіографія проблеми / Д. В. Підлісний // *Вісник НТУ «ХП»*. – С. 109–117.
- Удовицька Т. А. Роль Харківського університету в створенні та становленні громадських та приватних навчальних закладів (на початку ХХ ст.) / Т. А. Удовицька // *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. Серія «Історія». – Харків, 2016. – Вип. 52. – 2016. – С. 125–132.

References

- Nach O. V. O pravakh u pravylakh chastnykh uchebnykh zavedenyi v dorevoliutsyonnoi Rossyy: k ystoriy prinyatiya zakona 1914 hoda / O. V. Nach // *Vestnyk Tomskoho hos. ped. un-ta*, 2012. – Вып. 11 (126). – С. 225–228.
- Davydenko N. M. Persha ukrainska muzychno-dramatychna shkola ta yii orhanizator – Mykola Vitaliiovych Lysenko / N. M. Davydenko // *Kultura i mystetstvo u suchasnomu sviti*. – 2010. – Vyp. 11. – С. 55–62.
- Korzh-Usenko L. Akademichni tradytsii ta innovatsii: retrospektiia pravovoho polia ta praktyky vitchyznianoï vyshchoi shkoly / L. Korzh-Usenko // *Problemy innovatsiinoho rozvytku vyshchoi osvity u hlobalnomu, rehionalnomu ta natsionalnomu kontekstakh* [Tekst] : monohrafiia / MON Ukrainy, Sumskyi derzh. ped. un-t im. A. S. Makarenka / za zah. red. A. A. Sbruivoi ta H. Yu. Nikolai. – Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2017. – С. 324–349.
- Osvita zhinocha v Ukraini [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0_%D0%B6%D1%96%D0%BD%D0%BE%D1%87%D0%B0_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96
- Pavlova T. H. Vyshchi zhinochi kursy silskoho gospodarstva ta lisivnytstva v Kharkovi (1907–1919 rr.) / T. H. Pavlova // *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina*. Serii: Istoriia Ukrainy. – 2008. – Vyp. 11. – С. 39–43.
- Pidlisnyi D. V. Vyscha shkola Ukrainy v period 1917–1921 rr.: istoriografiiia problemy / D. V. Pidlisnyi // *Visnyk NTU «KhP»*. – С. 109–117.
- Udovytska T. A. Rol Kharkivskoho universytetu v stvorenni ta stanovlenni hromadskykh ta pryvatnykh navchalnykh zakladiv (na pochatku KhKh st.) / T. A. Udovytska // *Visn. Kharkiv. nats. un-tu im. V. N. Karazina*. Serii «Istoriia». – Kharkiv, 2016. – Vyp. 52. – 2016. – С. 125–132.

TKACHENKO A.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

HIGHER EDUCATION OF THE FIRST DECADE OF THE XX CENTURY ON THE TERENES OF MODERN UKRAINE: SPECIFICATION OF THE HISTORICAL AND PEDAGOGICAL DISCOURSE

The article represents the results of the analysis of specific characteristics of the development of higher education in Ukraine during the first two decades of the 20th century as an object of historical and pedagogical searches. In the course of research, the content differences of such attributive characteristics of the evolution of high school of the specified time as polymorphism (extraordinary typological diversity), context (the whole set of systemic connections of the historical and pedagogical phenomenon), peculiarities of periodization (parallelism of the development of higher education in regions that are different its national-state affiliation, versatility and polycontextuality of historical events, heterochronous processes of social development), trends of development (increased I diversity of types and the total number of higher education; the growth of the mass of higher education and the access of women to it; the liberalization of higher education management, the complication of teaching systems, the content of teaching, methodological provision of disciplines in high school; an increase in the proportion of practice-oriented methods and forms of study in higher education institutions education, decelerization of the content of education by increasing the proportion of profile disciplines, the revival of the Ukrainian national component in the activities and content of higher education education).

Keywords: history of higher education, national system of higher education, the beginning of the 20th century, university, institute, historical and pedagogical phenomenon, state and private higher education, women's education

Стаття надійшла до редакції 22.02.2018 р.

УДК 314/316+323(477):004

ЯНА ТОПОЛЬНИК

Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов'янськ

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ДЕРЖАВНА ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ

У статті розглянуті аспекти проблеми становлення нового інформаційного суспільства. Наведено систематизацію основних підходів до визначення поняття «інформаційне суспільство». Вказані основні напрямки національної інформаційної політики. Визначено особливості побудови державної інформаційної політики в Україні.

Ключові слова: інформація, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційне суспільство, інформаційна політика, держава

Постановка проблеми, її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, зростання кількості інформації все більше визначають сутність нашої епохи. Використання ІКТ охоплює всі сфери життєдіяльності людини. Тому створення та побудова глобального інформаційного суспільства виступає стратегічною метою суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку країни. Певні пріоритети та особливості реалізації цієї мети визначаються державною політикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми, виділення невирішених її частин. Різні аспекти інформаційного суспільства, зокрема, роль і місце людини в процесах глобалізації та інформаційних взаємодіях, специфіка розвитку інформаційного суспільства в окремих високорозвинених країнах і країнах, що розвиваються, проаналізовані у працях українських і російських науковців: І. Алексєєвої, М. Демкової, Т. Берези, Л. Березовець, О. Вартанової, С. Кара-Мурзи, А. Колодюка, І. Колиушко, В. Лисицького, Л. Мельника, І. Мелюхіна, А. Ракитова, Г. Смоляна, Д. Черешкіна, А. Чернова та інших.

Мета статті полягає у систематизації підходів до визначення поняття «інформаційне суспільство»; окресленні особливостей побудови державної інформаційної політики в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Початкові дослідження інформаційного суспільства були спрямовані переважно на вдосконалення засобів поширення і забезпечення доступу до інформації, в обговоренні домінували технологічні, інфраструктурні й економічні аспекти. Це було природним чином зумовлено вибуховим розвитком і конвергенцією інформаційних і комунікаційних технологій, що призвели до істотних змін на світовому ринку.

Соціогуманітарні аспекти становлення нового інформаційного суспільства стали активно досліджуватися в результаті усвідомлення того, що черговий якісний стрибок у розвитку технологій породив нову глобальну соціальну революцію, що не поступалася революціям минулого за своїми масштабами і впливом на людське співтовариство. Сьогодні на перший план висуваються проблеми інтелектуалізації суспільства, створення і впровадження нових соціальних технологій, заснованих на ефективному використанні головного стратегічного ресурсу суспільства – знань.

А. Даф виокремлює три способи розуміння інформаційного суспільства: з погляду інформаційно-економічного підходу, підходу з позиції інформаційних потоків та інформаційно-технологічного підходу (Duff, 1996). Відомий теоретик Ф. Уєбстер виокремлює п'ять основних підходів, кожний з яких базується на тому або іншому критерії інформаційного суспільства, що знаходиться в його основі (Уєбстер, 2004) Перш за все, це технологічний і економічний критерії (виходячи з найбільш явних перетворень у даних сферах людської життєдіяльності, більшість дослідників будують свої визначення інформаційного суспільства саме на них), критерій, пов'язаний зі змінами у сфері зайнятості населення (професійний), а також просторовий і культурний критерії.

Основні підходи до визначення поняття «інформаційне суспільство» наведені в таблиці 1.

Аналіз та систематизація даних підходів до визначення інформаційного суспільства вказує на те, що вони або недостатньо розширені, або однобічні. Більшість даних визначень інформаційного суспільства виходять з його кількісних характеристик і припускають, що в якійсь точці, коли інформаційні критерії починають домінувати в різних сферах життєдіяльності суспільства, воно вступає в інформаційну стадію свого розвитку.

Узагальнюючи існуючі підходи до трактування, поняття «інформаційне суспільство» визначаємо як глобальне суспільство, що формується під впливом інтенсивного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, в якому головною умовою добробуту кожної людини і кожної держави стає знання, отримане

завдяки безперешкодному доступу до інформації й умінню працювати з нею, а обмін інформацією не буде мати ні часових, ні просторових, ні політичних меж.

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «Інформаційне суспільство»

Підхід	Ідея	Визначення
Технологічний	нові технології як ознака народження інформаційного суспільства; великий обсяг технологічних новацій повинен призвести до соціального перевлаштування, бо його дія на суспільство дуже значна	складне, таке, що швидко розвивається, суспільство, засноване на найбільш передовій технології і постматеріалістичній системі цінностей (Е. Тоффлер)
Економічний	облік зростання економічної цінності інформаційної діяльності; збільшення частки інформаційного бізнесу у валовому національному продукті	суспільство, в якому головне місце займає діяльність із виробництва інформаційного продукту й інформаційних послуг
Професійний	істотне збільшення частки праці в інформаційній сфері може розглядатися як виникнення інформаційного суспільства	постіндустріальне суспільство, де більшість зайнятих працюють в інформаційній сфері (Д. Белл)
Просторовий (мережевий)	глобальні інформаційні мережі, які зв'язують різні місця планети, а тому впливають на організацію часу і простору; збільшення ролі інформаційних мереж у соціальній організації суспільства	глобальне мережеве суспільство, в якому мережі пронизують усю соціальну й економічну структуру (М. Кастельс)
Культурний	сучасна культура явно більш інформативна, ніж будь-яка попередня	медіанасичене середовище, в якому життя людини істотно символізується та проходить у процесах обміну й отримання повідомлень про неї і про інших
Політичний	зміни в політичній сфері суспільства і характері міжнародних відносин в умовах глобалізації	демократичне суспільство, в якому інформація і знання виступають одним із головних ресурсів держави

Національні та регіональні особливості країн, які розбудовують інформаційне суспільство, впливають на специфіку його становлення й розвитку, що є важливим для пізнання цього процесу.

Інформаційна політика реалізується на двох рівнях – державному (національному) і міжнародному. Національну інформаційну політику кожна держава формує самостійно, залежно від власних соціально-економічних, політичних і культурних умов.

Державна інформаційна політика – це сукупність основних напрямів і способів діяльності держави щодо одержання, використання, поширення та зберігання інформації.

Головними напрямками і способами державної інформаційної політики є:

- забезпечення доступу громадян до інформації;
- створення національних систем і мереж інформації;
- зміцнення матеріально-технічних, фінансових, організаційних, правових і наукових основ інформаційної діяльності;
- забезпечення ефективного використання інформації;
- сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню національних інформаційних ресурсів;
- створення загальної системи охорони інформації;
- сприяння міжнародному співробітництву в галузі інформації та гарантування інформаційного суверенітету країни;
- сприяння задоволенню інформаційних потреб закордонних українців (Косинський & Швець, 2012, с. 268).

Державна інформаційна політика передбачає рішення цілого комплексу питань: правових, економічних, соціальних, етичних та ін.

Держава сприяє розвитку інформаційного суспільства шляхом створення прийняттого законодавчого поля для розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Насамперед це Конституція та закони України,

президентські укази та урядові програми й постанови, підзаконні акти і накази міністерств та відомств, рішення і програми центральних та місцевих органів самоврядування.

Учасники парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні, що відбулися 18 червня 2014 року, зазначають, що в Україні закладено правові засади побудови інформаційного суспільства: прийнято закони України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист персональних даних», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про електронний цифровий підпис», «Про телебачення і радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про державну таємницю», «Про науково-технічну інформацію», «Про телекомунікації», «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України», «Про Концепцію Національної програми інформатизації», «Про Національну програму інформатизації» та інші нормативно-правові акти, які регулюють суспільні відносини щодо створення інформаційних електронних ресурсів, захисту інтелектуальної власності на ці ресурси, впровадження електронного документообігу, захисту інформації тощо.

Україна має висококваліфікований кадровий потенціал в інформаційній сфері, постійно зростаючий та поновлюваний парк комп'ютерної техніки, сучасні системи та засоби телекомунікацій, зв'язку, високий ступінь інформатизації банківської сфери.

Проте сучасне суспільство характеризується якісно новими тенденціями розвитку в інформаційній сфері, насамперед стрімким формуванням глобального інформаційного простору та глобальним інформаційним протиборством, розробкою і використанням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, виникненням принципово нових суспільних відносин за різноманітними напрямками інформаційної діяльності, зокрема, електронне урядування, доступ до публічної інформації, функціонування засобів масової інформації, державна статистика і документообіг, інформаційна діяльність у галузях освіти і науки, культури і мистецтва, в економічній, фінансовій, банківській, правоохоронній, законотворчій та інших сферах, які потребують всебічного дослідження і належного правового забезпечення. Поряд з цим вагомим складовою інформаційної сфери залишається інформаційна інфраструктура, розвиток якої є складним і наукоємним процесом.

У контексті євроінтеграції України актуалізується проблема вивчення досвіду становлення інформаційного суспільства у країнах-членах Європейського Союзу, а також імплементації норм правових актів ЄС в інформаційне законодавство України.

У переліку пріоритетів стратегічного розвитку України особливе місце займають захист прав, свобод і безпеки громадян в інформаційній сфері, відмова від ідей тотального інформаційного контролю та розвиток інноваційних галузей економіки, зокрема вітчизняної індустрії інформаційних технологій, надання послуг та виробництво програмної продукції.

З метою забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні, враховуючи низку наявних проблем в інформаційній сфері, зокрема необхідність розвитку інформаційного законодавства, проведення системної кореляції з вирішення питань захисту та забезпечення основних прав, цінностей і соціально-економічних інтересів людини, суспільства і держави, побудови в умовах відкритого суспільства ефективної системи інформаційної безпеки України, а також стан виконання Рекомендацій парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні, що відбулися 21 вересня 2005 року, схвалених Постановою Верховної Ради України від 01 грудня 2005 року № 3175-IV, учасниками парламентських слухань було визначено такі основні рекомендації:

1. Щодо державної політики у сфері інформаційного суспільства рекомендувати:
  - 1) Верховній Раді України:
    - внести зміни до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», спрямовані на розвиток інформаційного суспільства;
  - 2) Кабінету Міністрів України:
    - розробити проект Закону України про внесення змін до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», спрямований на розвиток інформаційного суспільства;
    - розробити оновлену концепцію державної інформаційної політики України;
    - підготувати та внести на розгляд Верховної Ради України загальнодержавну програму розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2016-2020 роки;
    - визначити пріоритетні напрями діяльності органів виконавчої влади з питань становлення і розвитку інформаційного суспільства в умовах інформаційної глобалізації та євроінтеграції України;
    - розробити державну програму впровадження інформаційних комунікаційних технологій (ІКТ) як мотиваційну базу їх розвитку та перетворення в один з головних чинників зростання інноваційного, соціально-економічного та культурно-освітнього потенціалу держави в умовах інформаційного суспільства;
    - провести під час розробки державної програми впровадження інформаційних комунікаційних технологій системний аналіз питань державного управління в інформаційній сфері, запропонувати визначення єдиного органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики з питань розвитку інформаційного суспільства та впровадження ІКТ;

– удосконалити Національну систему індикаторів розвитку інформаційного суспільства, гармонізувавши її з відповідними показниками ЄС;

– розробити проект Закону України про внесення змін до Закону України «Про захист персональних даних» щодо вдосконалення системи захисту персональних даних та моніторингу її ефективності з метою виконання взятих на себе державою міжнародних зобов'язань, забезпечення балансу між правом на повагу до особистого життя, правом на доступ до інформації та правом на свободу вираження поглядів.

2. Щодо інформаційної безпеки України рекомендувати:

1) Верховній Раді України:

– законодавчо визначити засади державної політики щодо забезпечення інформаційної безпеки України як однієї з основних конституційно визначених функцій держави;

2) Кабінету Міністрів України:

– сформулювати ефективну систему забезпечення інформаційної безпеки України та її складової – кібернетичної безпеки;

– утворити державний орган чи координаційний центр для здійснення контролю та регуляції політики в галузі інформаційної безпеки України;

– розробити проект Закону України про кібернетичну безпеку у системній кореляції з вирішенням питань захисту та забезпечення прав і свобод громадян, конституційних засад української держави;

– розробити нормативну базу та здійснити організаційно-технічні заходи, необхідні для фіксування та використання у цивільному і кримінальному процесі даних, відомостей і матеріалів, у тому числі і доказових, що були отримані за допомогою засобів ІКТ;

– забезпечити координацію діяльності органів державної влади, їх ефективну взаємодію із засобами масової інформації та інститутами громадянського суспільства щодо розвитку вітчизняного інформаційного простору і захисту національних інтересів в інформаційній сфері;

– забезпечити розробку та обов'язкове впровадження програмного забезпечення вітчизняного виробництва (зокрема вітчизняної операційної системи, антивірусного програмного забезпечення) в органах влади з метою забезпечення кібернетичної безпеки в Україні;

– створити єдиний національний ІТ-депозитарій (резервну копію «бекапу» критично важливих інформаційних ресурсів для держави);

– адаптувати системи захисту державних інформаційних ресурсів до вимог та стандартів Європейського Союзу з проведенням тестів на проникнення критично важливих об'єктів національної інфраструктури.

3. Щодо освіти та кадрового забезпечення інформаційної сфери Кабінету Міністрів України рекомендувати:

– організувати ефективну співпрацю бізнес-структур, вищих навчальних закладів та студентів щодо укладення тристоронніх договорів цільової підготовки фахівців з питань ІКТ та захисту інформації, інших складових інформаційного суспільства із подальшим відпрацюванням на користь компанії-інвестора, у тому числі і при започаткуванні студентами власної справи, створивши відповідну нормативно-правову базу;

– забезпечити створення депозитарію цифрових навчальних матеріалів;

– організувати оволодіння основами ІКТ в обсягах, необхідних для їх використання у майбутній професійній діяльності, всіма випускниками вищих навчальних закладів, залучення фахівців інформаційної сфери до розробки стандартів освіти, навчальних планів і навчальних програм;

– забезпечити оновлення матеріальної бази вищих навчальних закладів і наукових установ, що здійснюють дослідження і готують фахівців інформаційної сфери;

– сприяти розвитку та впровадженню, зокрема в освітні процеси, новітніх комп'ютерних технологій, у тому числі використанню мультимедійних засобів за всіма навчальними дисциплінами в середніх загальноосвітніх школах;

– забезпечити викладення у середніх загальноосвітніх школах правил роботи в соціальних мережах, участі у форумах, захисту персональних даних та мережевої етики з урахуванням сучасного стану розвитку ІКТ.

4. Щодо електронного управління та електронних сервісів для бізнесу та громадян Кабінету Міністрів України рекомендувати:

– розробити та внести законопроект про основні засади розвитку національної інформаційно-комунікаційної інфраструктури, що має визначити та врегулювати стандарти і порядок обміну даними між органами влади, суб'єктами господарювання та споживачами електронних послуг;

– забезпечити створення і підтримку в актуальному стані єдиних загальнодержавних довідників;

– організувати залучення бізнесу до реалізації проектів надання адміністративних послуг в електронному вигляді;

– розробити та внести законопроект щодо визначення порядку впровадження і правил використання електронних засобів ідентифікації користувачів в інформаційному суспільстві та в інформаційних системах для отримання електронних послуг.

5. Щодо розвитку електронної економіки Кабінету Міністрів України рекомендувати:

– організувати підтримку галузі з розробки програмного забезпечення як ключової для розвитку економіки вищих технологічних укладів в Україні;

– організувати оновлення чинної законодавчої бази щодо впровадження потужних та сфокусованих податкових стимулів для ІТ-бізнесу, забезпечивши проведення відповідного дослідження щодо економічного ефекту від зазначених стимулів;

– внести законодавчі пропозиції щодо вдосконалення оцінки об'єктів інтелектуальної власності в Україні, зокрема з метою оподаткування та правового захисту зазначених активів;

– сприяти розвитку малого ІТ-підприємництва, зокрема організувати розробку правової бази для визначення таких форм співпраці в ІТ-галузі, як «фріланс» та «аутсорсинг».

6. Щодо технічного забезпечення розвитку телекомунікацій та зв'язку Кабінету Міністрів України рекомендувати:

– внести законодавчі пропозиції щодо використання національного науково-технічного потенціалу в космічній галузі для розвитку інформаційно-технологічних систем в Україні;

– затвердити план впровадження 4G та LTE, забезпечивши підтримку системи супутникового зв'язку «Либідь», зокрема шляхом внесення змін до чинного плану використання радіочастотного ресурсу України.

7. Щодо наукового і науково-технічного забезпечення розвитку інформаційного суспільства Кабінету Міністрів України, Національній академії наук України і національним галузевим академіям наук України рекомендувати:

– організувати та забезпечити розробку наукових і прикладних засад трансформації інформаційного суспільства в суспільство знань як інноваційну основу подальшого суспільно-економічного розвитку України;

– визначити пріоритети наукових і науково-технічних досліджень та розробок щодо становлення і розвитку інформаційного суспільства із соціогуманітарних, технологічних та інноваційних проблем;

– запровадити механізми стимулювання суб'єктів господарювання щодо розвитку співробітництва з науковими установами та вищими навчальними закладами з метою розробки і впровадження інформаційних технологій, ресурсів, продукції і послуг та їх правового забезпечення;

– забезпечити, з урахуванням рішень Національної академії правових наук України, виокремлення інформаційного права і права інтелектуальної власності в окрему наукову спеціальність, що сприятиме розвитку інформаційного суспільства;

– забезпечити координацію наявних в Україні академічних мереж обміну даних «Уран» і «Укрнет»;

– створити єдиний науковий інформаційний простір, що забезпечить інтеграцію різних видів наукових ресурсів;

– укласти централізовані угоди на закупівлю наукової інформації на державному рівні, зокрема, забезпечивши доступ до електронних ресурсів науково-метричних баз «Scopus», «Web of Science» (Про рекомендації..., 2014).

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок із напрямку. Розглядаючи розвиток суспільства як зміну певних, домінуючих в окремі періоди суспільно-економічних факторів, то нині головним вважається саме інформаційний фактор. При цьому стверджується, що матеріальні ресурси, капітал і праця, які є основою індустріального суспільства, втрачають свої лідируючі позиції на користь саме інформаційного фактора.

Інформаційне суспільство в основному вважається цифровим, тому що домінують саме цифрові технології в переважній більшості застосувань; є глобальним, адже використовуються технології, які не мають обмеження в застосуванні за територіями; характеризується постійною потребою навчання та опанування швидкозмінних нових цифрових технологій (Косинський & Швець, 2012, с. 265).

В Україні за цей час сформовано певні правові засади побудови інформаційного суспільства: прийнято низку нормативно-правових актів, які спрямовані на створення правових, організаційних, науково-технічних, економічних, фінансових, методичних та гуманітарних засад регулювання процесу формування й виконання головної мети розвитку інформаційного суспільства – створення необхідних умов для забезпечення громадян та суспільства своєчасною, достовірною і повною інформацією шляхом широкого використання інформаційних технологій, забезпечення інформаційної безпеки держави.

Перспективним вважаємо подальше вивчення основних пріоритетів та особливостей інформатизації сучасного суспільства.

Список використаних джерел

Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні»: Постанова Верховної Ради України № 1565-VII від 3 липня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1565-18>. – Назва з екрана.

Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл; [пер. с англ.]. – М. : Academia, 1999. – 956 с.

Кастельс М. Информационная эпоха : общество и культура / М. Кастельс; [пер. с англ.]; под ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

- Косинський В. І. Сучасні інформаційні технології : навч. посіб. / В. І. Косинський, О. Ф. Швець – [2-ге вид., виправл.]. – К. : Знання, 2012. – 318 с.
- Толфлер Э. Третья волна / Э. Толфлер. – М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. – 784 с. – (Классическая философская мысль).
- Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер; [пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной]; под ред. Е. Л. Варгановой. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
- Duff Alistair S. A note on the origins of the «information society» [Electronic resource] / Alistair S. Duff, David Craig, David A. McNeill // Journal of Information Science, April, 1996, 22 : pp. 123-124. – Режим доступу : <http://jis.sagepub.com/content/22/2/123.full.pdf+html>. – Назва з екрана.

References

- Pro Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: «Zakonodavche zabezpechennia rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini» : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 1565-VII vid 3 lypnia 2014 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1565-18>. – Nazva z ekrana.
- Bell D. Hriadushchee postyndustrialnoe obshchestvo. Opyt sotsyalnoho prohnozyrovanyia / D. Bell; [per. s anhl.]. – М. : Academia, 1999. – 956 s.
- Kastels M. Ynformatsyonnaia epokha : obshchestvo y kultura / M. Kastels; [per. s anhl.]; pod red. O. Y. Shkaratana. – М. : HU VShЭ, 2000. – 608 s.
- Kosynskiy V. I. Suchasni informatsiini tekhnolohii : navch. posib. / V. I. Kosynskiy, O. F. Shvets – [2-he vyd., vypravl.]. – К. : Znannia, 2012. – 318 s.
- Toffler Э. Tretia volna / Э. Toffler. – М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. – 784 с. – (Klassycheskaia fylosofskaia mysl).
- Уэбстер Ф. Теория информационного общества / Ф. Уэбстер; [пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной]; под ред. Е. Л. Варгановой. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
- Duff Alistair S. A note on the origins of the «information society» [Electronic resource] / Alistair S. Duff, David Craig, David A. McNeill // Journal of Information Science, April, 1996, 22 : pp. 123-124. – Rezhym dostupu : <http://jis.sagepub.com/content/22/2/123.full.pdf+html>. – Nazva z ekrana.

ТОПОЛНУК У.

State Higher Educational Establishment «Donbas state pedagogical university», Slavyansk, Ukraine

INFORMATION SOCIETY AND THE STATE INFORMATION POLICY IN UKRAINE

In the article considers aspects of the problem of the formation of the new information society. The systematization of the main approaches to the definition of «information society» is showed: technological, economic, professional, spatial (network), cultural, political. The notion of "information society" is defined as a global society shaped by the intensive development of information and communication technologies, in which the main condition for the well-being of each person and each state is the knowledge gained through unhindered access to information and the ability to work with it, and the exchange of information is not will have neither temporal, spatial and political boundaries. Information policy is implemented on two levels – the state (national) and international. Each national state establishes a national information policy independently, depending on its own socio-economic, political and cultural conditions. The main directions of the national information policy are indicated. The peculiarities of the construction of the state information policy in Ukraine are noted. The state contributes to the development of the information society by creating an acceptable legislative field for the development of information and communication technologies. First of all, it is the Constitution and laws of Ukraine, presidential decrees and government programs and decrees, regulations and orders of ministries and departments, decisions and programs of central and local governments. In the context of European integration of Ukraine, the problem of studying the information society formation experience in the member states of the European Union, as well as the implementation of the EU legal acts norms in the information legislation of Ukraine is actualized. The list of strategic development priorities of Ukraine includes the rights protection, freedoms and security of citizens in the information sphere, the refusal of total information control ideas and the economy innovative branches development, in particular the domestic industry of information technologies, services provision and production of software products.

Keywords: *information, information and communication technologies, information society, information policy, state.*

Стаття надійшла до редакції 21.03.2018 р.

УДК 371.134 : 811 (07)

ДАР'Я ТРУБАЧОВА

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ДОСВІДУ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті представлені результати аналізу наукової літератури й педагогічної практики з проблеми формування комунікативної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Проаналізовано поняття «комунікативна діяльність», «спілкування», «комунікація». Для характеристики процесу учіння майбутніх учителів іноземної мови введено поняття «способи комунікативної діяльності». Розроблено структуру способів комунікативної діяльності, види й рівні їх сформованості.

Ключові слова: спілкування, комунікація, комунікативна діяльність, готовність до оволодіння комунікативною діяльністю, способи комунікативної діяльності

Постановка проблеми. Реформування сучасної освіти зумовлює пошук нових можливостей для підвищення результативності навчання студентів вищих навчальних закладів.

Успішній підготовці майбутніх спеціалістів сприяє реалізація особистісного, компетентісного та діяльнісного підходів, сутність яких полягає в тому, що в процесі навчання у студента має бути сформований особистісний набір певних професійних якостей і дій (компетенцій), які забезпечуватимуть можливість визначати й розв'язувати професійні завдання. Він повинен оволодіти досвідом здійснення певної діяльності, причому сьогодні знання визнаються як складова умінь, вони не можуть бути ані засвоєні, ані збережені поза діями; знати – це завжди виконувати будь-яку діяльність або дії, пов'язані з даним знанням; якість засвоєння знань визначається різноманітністю й характером видів діяльності, в яких вони можуть функціонувати.

Мета навчання майбутніх учителів іноземної мови – ефективне формування комунікативної діяльності, використання набутого досвіду в педагогічній практиці.

Організація навчальної діяльності студентів вищих навчальних педагогічних закладів вимагає переорієнтації з пошуку результату на перебіг процесу його досягнення. Однак ці питання вивчені ще недостатньо. Подальшого дослідження потребують проблеми формування комунікативної діяльності майбутніх учителів іноземної мови на основі оволодіння способами здійснення її, реалізації комплексного підходу в їхній підготовці до виконання комунікативно-мовленнєвої функції.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз наукової літератури дав змогу встановити, що в педагогічній теорії питанням реалізації й опанування комунікативної діяльності приділялася належна увага, проте вчені наголошують на тому, що відкритими залишаються питання щодо формування процесуального складника комунікативної діяльності, забезпечення оптимальних умов для успішного оволодіння студентами комунікативними вміннями й навичками (О. Бодальов, О. Бондаренко, М. Васильєва, М. Каган, В. Кан-Калик, Я. Коломинський, Н. Кузьміна, О. Леонтьєв, Б. Ломов, С. Мойран, Ю. Пассов, Б. Паригін ін.). Водночас розв'язання цієї проблеми пов'язане з подальшим розвитком і впровадженням тих положень особистісно орієнтованого, діяльнісного, компетентісного підходів, які визначають становлення студента як суб'єкта пізнання й предметної діяльності. У зв'язку з цим науковцями й викладачами-практиками висловлюється думка про необхідність перенесення акценту з процесу викладання на процес учіння, про те, що нині великого значення набуває засвоєння дієвих знань, оволодіння учнями й студентами методами здобування й застосування їх (С. Ніколаєва, О. Савченко, М. Фіцула, І. Якиманська та ін.). Зокрема, це стосується навчання майбутніх учителів іноземної мови.

Мета статті – на основі вивчення наукової літератури й педагогічної практики обґрунтувати теоретичні засади та практичну реалізацію формування комунікативної діяльності майбутніх учителів іноземної мови.

Виклад основного матеріалу. Комунікативна діяльність визначається в психолого-педагогічній літературі як один із видів діяльності, складна багатоканальна система взаємодії між людьми, яка має таку саму структуру, як і діяльність загалом (Зязюн, 2004, с. 10). Основними процесами комунікативної діяльності є: інформаційний; перцептивний; інтерактивний (Андреева, 1996, с. 9).

Інформаційна підструктура, або сторона, комунікативної діяльності, виявляється через дії особистості, свідомо зорієнтовані на змістове їх сприйняття іншими людьми, передачу певної інформації. Перцептивна сторона виявляється через сприймання й оцінку людьми соціальних об'єктів (інших людей, самих себе, груп, інших соціальних спільнот). Інтерактивна сторона – це взаємодія людей та вплив їх одне на одного в процесі міжособистісних відносин.

Основними структурними компонентами комунікативної діяльності є: предмет спілкування – це інша людина, партнер зі спілкування як суб'єкт; потреба в спілкуванні – прагнення людини до пізнання й оцінки інших людей, а через них і за їх допомоги – до самопізнання, до самооцінки; комунікативні мотиви – те, заради чого здійснюється спілкування; дії спілкування – одиниці комунікативної діяльності, ініціативні й відповідні; задача спілкування – мета, на досягнення якої в конкретній комунікативній ситуації спрямовані різноманітні дії, котрі виконуються в процесі спілкування; продукт спілкування – утворення матеріального й духовного характеру, його результат.

Основними формами комунікативної діяльності є: монолог, у якому переважають комунікативні дії особистості як організатора слухання інших учасників спілкування; діалог, коли суб'єкти взаємодіють, взаємоактивні; полілог, за якого здійснюється багатостороннє спілкування.

Спорідненим з поняттям «комунікативна діяльність» є поняття «спілкування». Існує широкий спектр поглядів щодо розуміння цього феномена й багато його трактувань. У широкому значенні поняття «спілкування» включає найрізноманітніші контакти з живою й неживою природою (спілкування з книгою, комп'ютером). За визначенням у тлумачному словнику, спілкування – це взаємні стосунки; діловий, дружній зв'язок (Бусел, 2003, с. 1172).

У практиці роботи вищих педагогічних навчальних закладів накопичений певний позитивний досвід формування комунікативної діяльності студентів, проте в багатьох викладачів виникають труднощі в оптимальному виборі методів і засобів навчання, системному поєднанні їх, часто вони впроваджуються без відповідного теоретичного й експериментального обґрунтування. Це призводить до того, що майбутні педагоги оволодівають комунікативними вміннями й навичками не на належному рівні.

Потрібно розрізнити поняття «спілкування», «комунікація», «комунікативна діяльність», зміст понять «способи діяльності», та «готовність до оволодіння комунікативною діяльністю». Термін «комунікація» означає суто інформаційний процес, спілкування – це взаємодія між його суб'єктами. Комунікативна діяльність – один із видів людської діяльності, яка містить потреби, мотиви, дії та операції, продукт діяльності. У спілкуванні відбувається обмін діяльностями, результатами їх.

Способи діяльності – методи учіння, спрямовані на формування ключових і предметних компетентностей. Готовність до оволодіння комунікативною діяльністю – це система таких властивостей і якостей особистості, які визначають її налаштованість на майбутню комунікативну діяльність, спілкування, спроможність здійснювати їх. Критерії готовності майбутніх учителів іноземної мови до оволодіння комунікативною діяльністю: мотиваційний – наявність потреби в спілкуванні, усвідомлення значущості комунікативних знань і умінь; практичний – прояв комунікативних знань і вмінь у практиці спілкування, володіння засобами спілкування (характер діяльності – ініціативність у спілкуванні, налагодженні контактів; позитивні емоційні реакції, відповідність дій комунікативній ситуації, рівень володіння іноземною мовою, мовленням); особистісний – здатність розуміти себе та інших людей, до самовираження своєї особистості, впливати на партнера зі спілкування; рівні готовності до комунікативної діяльності – високий, середній, низький.

Комунікативні вміння й навички – це рівні володіння комунікативними діями щодо розв'язання комунікативної ситуації, сприйняття, вироблення й передавання інформації, встановлення контакту, планування, організації і забезпечення ефективного перебігу спілкування.

Для характеристики процесу навчання майбутніх учителів іноземної мови нами введено поняття «способи комунікативної діяльності».

У загальному значенні «спосіб» – це певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось. Поняття «способи діяльності (дії)», «способи пізнавальної діяльності» вживаються в психолого-педагогічній літературі в різних значеннях. Більшість дослідників розуміють їх саме як дії – розумові й моторні, операційний склад умінь і навичок або власне вміння й навички (Бабанський, 1988; Бібік, 2004; Бодалёв, 1995).

Водночас деякі вчені трактують способи пізнавальної діяльності як методи учіння. Спираючись на праці М. Барболіна, Вол. Бондаря, М. Фіцули, способи комунікативної діяльності розглядаємо як компонент процесу навчання, методи учіння майбутніх учителів іноземної мови, які забезпечують формування діяльнісного та іншомовного складників комунікативної компетентності, відображають перебіг процесу реалізації й оволодіння комунікативною діяльністю в конкретних ситуаціях спілкування відповідно до їхніх індивідуальних особливостей (Барболин, 1991; Бондар, 2005; Фіцула, 2006).

Структура способу комунікативної діяльності відображає основні компоненти комунікативної діяльності; її становлять мотиваційний, інформаційний, операційний і рефлексійний складники. Мотиваційний складник визначає внутрішні передумови – інтерес, спонукання особистості до спілкування, встановлення й підтримку взаємозв'язку з партнером зі спілкування; інформаційний складник – це знання про комунікативну діяльність, її структуру, функції, типи, види, про основні правила й принципи ефективної взаємодії, про предмет спілкування; операційний складник становлять дії та операції, необхідні для досягнення комунікативної мети, засоби спілкування (іноземна мова, мовлення); рефлексійний складник – навички аналізу комунікативної ситуації, оцінка комунікативних дій – власних і партнера зі спілкування, діяльності загалом, одержаних результатів.

Спосіб комунікативної діяльності спрямований на розв'язання комунікативної задачі.

Комунікативна задача функціонує всередині комунікативної ситуації, складниками якої є: суб'єкти спілкування; мета спілкування; засоби спілкування (вербальні й невербальні); умови спілкування – внутрішні (мотивація діяльності, розуміння цілі – комунікативного наміру, тобто ініціації) й зовнішні (обставини спілкування – час, місце). Зміна кожного з параметрів призводить до зміни комунікативної ситуації.

У нашому розумінні, комунікативна задача визначає спрямованість комунікативної діяльності студента, конкретизує її мету. У процесі спілкування він обирає шлях її досягнення. Для цього йому необхідно виконати певні комунікативні дії. Діяльність здійснюється на різних рівнях (репродуктивний, частково-пошуковий, творчий), у різних формах (монолог, діалог, полілог), добираються необхідні засоби спілкування.

У процесі спілкування його учасниками впроваджується система комунікативних дій, кожна з яких спрямована на розв'язання часткових цілей і може розглядатися як певний «крок» у напрямку до досягнення мети спілкування.

Під комунікативними діями розуміють дії, які забезпечують орієнтацію в комунікативній ситуації, встановлення контакту, співпрацю – дії цілепокладання, планування, виконавчі, контролюючі: вхід суб'єкта спілкування в комунікативну ситуацію; оцінка суб'єктом спілкування характеру комунікативної ситуації (сприятлива, несприятлива тощо); вибір іншого суб'єкта для можливої взаємодії; оцінка емоційно-психологічного стану суб'єкта – партнера й виявлення його готовності до вступу у взаємодію; визначення цілей з урахуванням особливостей ситуації спілкування; вироблення підходу до суб'єкта взаємодії; залучення суб'єктом-ініціатором уваги суб'єкта-партнера; налаштування суб'єкта-ініціатора на емоційно-психологічний стан суб'єкта-партнера; комунікативний вплив суб'єкта-ініціатора на суб'єкта-партнера; повідомлення інформації, її запит, спонукання до відповідної дії (вербальної й/чи невербальної, простої й/чи складної), вираження ставлення до дій партнера; оцінка суб'єктом-ініціатором реакції суб'єкта-партнера на вплив; стимулювання «ходу у відповідь» суб'єкта-партнера; «хід» суб'єкта-партнера зі спілкування.

Важливим чинником оволодіння комунікативною діяльністю визнаються власна комунікативна активність і свідомість особистості, які розглядаються, як: 1) стан людей, які взаємодіють, що характеризується прагненням до встановлення міжособистісних контактів, вольовими зусиллями під час їх налагодження, цілеспрямованістю й ініціативою в пізнанні одне одного, налаштуванням на встановлення й підтримання контактів; 2) якість комунікативної діяльності, у якій виявляється особистість людини з її ставленням до мети, змісту, форм і результатів спілкування й прагнення мобілізувати свої пізнавально-вольові зусилля на розв'язання різноманітних задач; 3) прояв творчого ставлення індивіда до партнерів зі спілкування; 9+*32222224) особистісне утворення, яке виражає пізнавальний, емоційний і поведінковий відгук на звернення іншої людини (Бодалёв, 1995).

Спосіб комунікативної діяльності спрямований на розв'язання комунікативної задачі як усвідомленої мети; воно здійснюється за такими етапами: аналіз створеної комунікативної ситуації; визначення комунікативної мети й цілей діяльності; перегляд варіантів їх досягнення, вибір оптимального з них; здійснення комунікативної взаємодії; узгодження дій з партнером зі спілкування, корегування власних дій; аналіз перебігу діяльності, одержаних результатів.

З урахуванням цих етапів і характеристик комунікативної діяльності (перцептивна, інформаційна, інтерактивна) визначено такі способи комунікативної діяльності: проєктувальні (усвідомлення мети й цілей спілкування; планування; структурування діяльності); контактні, які зумовлюють встановлення контакту, керування взаємодією, підтримку взаємозв'язку, необхідний перебіг спілкування – обмін інформацією, діями (повідомлення, з'ясування, доведення, переконання); координаційні, що забезпечують регулювання діяльності, переорієнтацію партнерів зі спілкування в спільному пошуку варіантів розв'язання комунікативної задачі, досягнення взаєморозуміння (уточнення, узгодження, резюмування, інтерпретація).

Розроблено критерії сформованості комунікативної діяльності: 1) активність особистості в спілкуванні; 2) поінформованість про засади комунікативної діяльності, механізми здійснення спілкування; 3) володіння технікою спілкування; 4) усвідомлення комунікативних дій, перебігу комунікативної діяльності загалом, визначено рівні сформованості їх (творчий, продуктивний, достатній).

Висновки. Отже, основою підготовки майбутніх учителів іноземної мови є оволодіння комунікативними методами – способами комунікативної діяльності, методами учіння, які забезпечують формування діяльнісного та іншомовного складників комунікативної компетентності, відображають перебіг процесу реалізації й оволодіння комунікативною діяльністю майбутніми вчителями іноземної мови в конкретних ситуаціях спілкування відповідно до їхніх індивідуальних особливостей.

Сутність способів комунікативної діяльності обумовлюється тими вимогами, які висуваються до майбутніх учителів іноземної мови відповідно до обраної спеціальності. Виконання ними комунікативної функції передбачає наявність досвіду організації взаємосприйняття, взаємооцінки партнерами один одного, регулювання взаємодії в процесі спілкування, аналізу та удосконалення діяльності, використання набутих умінь і навичок у викладацькій діяльності з урахуванням вікових і індивідуальних особливостей дітей; планування навчально-комунікативної діяльності учнів на уроці та в позакласній роботі, оцінювання й аналіз власного досвіду; вільне користування іноземною мовою у професійних цілях.

Перспективним може стати подальше дослідження й визначення нових методів і прийомів формування комунікативної діяльності, спрямованих на формування процесуального складника комунікативної діяльності,

Список використаних джерел

- Андреева Г. М. Социальная психология : учебник / Г. М. Андреева. – Москва : Аспект Пресс, 1996. – 376 с.
- Бабанский Ю. К. Педагогика : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / Ю. К. Бабанский. – Москва : Просвещение, 1988. – 479 с.
- Барболин М. П. Методологические основы развивающего обучения / М. П. Барболин. – Москва : Высш. шк., 1991. – 232 с.
- Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н. М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – Київ : К.І.С., 2004. – С. 47–52.
- Бодалёв А. А. Психология общения / А. А. Бодалёв. – Москва ; Воронеж, 1995. – 186 с.
- Бондар В. І. Дидактика / В. І. Бондар. – Київ : Либідь, 2005. – 264 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
- Зязюн І. А. Педагогічна майстерність / І. Я. Зязюн. – Київ : Вища шк., 2004. – 422 с.
- Обучение иностранным языкам в школе и ВУЗе : метод. пособ. / под ред. М. К. Колковой. – Санкт-Петербург : КАРО, 2014. – 235 с.
- Парыгин Б. Д. Анатомия общения : учеб. пособие / Б. Д. Парыгин. – Санкт-Петербург : Изд-во Михайлова В. А., 1999. – 300 с.
- Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – Київ : Академвидав, 2006. – 352 с.

References

- Andreeva, G. M. (1996). *Sotsialnaia psikhologiya* [Социальная психология]. Moskva: Aspekt Press [in Russian].
- Бабанский, Ю. К. (1988). *Pedagogika* [Педагогика]. Moskva: Prosveshchenie [in Russian].
- Barbolin, M. P. (1991). *Metodologicheskie osnovy razvivaiushchego obucheniia* [Методологические основы развивающего обучения]. Moskva: Vyssh. shk. [in Russian].
- Bibik, N. M. (2004). *Kompetentnisnyi pidkhiid: refleksyvnyi analiz zastosuvannia* [Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування]. In O. V. Ovcharuk (Ed.), *Kompetentnisnyi pidkhiid u suchasni osviti: svitovyi dosvid ta ukraini perspektivu: biblioteka z osvithoi polityky* [Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики] (pp. 47-52). Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Bodalev, A. A. (1995). *Psikhologiya obshcheniia* [Психология общения]. Moskva, Voronezh.
- Bondar, V. I. (2005). *Dydaktyka* [Дидактика]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Busel, V. T. (Comp. & Ed.). (2003). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukraini mowy* [Великий тлумачний словник сучасної української мови]. Kyiv, Irpin: Perun [in Ukrainian].
- Ziazun, I. A. (2004). *Pedahohichna maistemist* [Педагогічна майстерність]. Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian].
- Kolkovoi, M. K. (Ed.). (2014). *Obuchenie inostrannym iazykam v shkole i VUZe* [Обучение иностранным языкам в школе и ВУЗе]. Sankt-Peterburg: KARO [in Russian].
- Parygin, B. D. (1999). *Anatomiia obshcheniia* [Анатомия общения]. Sankt-Peterburg: Mikhailova V. A. [in Russian].
- Fitcula, M. M. (2006). *Pedagogika vishchoi shkoli* [Педагогіка вищої школи]. Kiiv: Akademvidav [in Ukrainian].

TRUBACHOVA D.

National pedagogical University named after M. Dragomanov, Ukraine

THEORY AND PRACTICE OF FORMING THE EXPERIENCE OF COMMUNICATIVE ACTIVITY OF FUTURE TEACHERS OF A FOREIGN LANGUAGE

In the article the results of analysis of theoretical literature and pedagogical practice of problem of formation communicative activities of students of higher educational institutions have been compiled. The terms «communicative activities», «communication» have been analyzed. The term of readiness to master communicative activities has been determined as a system of such properties and qualities of personality, which determine its mood for future communicative activities, communication, the ability to implement them. Criteria for the readiness of future teachers of a foreign language to master the communicative activity have been determined.

The main structural components of communicative activities are the subject of communication is another person, partner in communication as a subject; partner in communication as a subject; the need for communication - the desire of man to know and evaluate other people, desire for self-knowledge; communicative motives are those for which communication is carried out, actions of communication - units of communicative activity, the task of communication is a goal whose achievement in a concrete communicative situation is directed to the various actions performed in the process of communication, the product of communication - the formation of material and spiritual nature, his result. The term «ways of communicative activities» has been found to characterize the learning process of future foreign language teachers has been developed. The structure of the method of communicative activity, which reflects the main components of communicative

activity, has been presented. The way of communicative activity is aimed at solving a communicative problem. Stages of solving the communicative problem are analysis of the created communicative situation, definition of the communicative goal and objectives of the activity, review options for its achievement, the choice of the optimal, implementation of communication, analysis of the course of activity and the results. Taking into account these stages, types of ways of communicative activity have been defined. Criteria of formation of communicative activity have been developed: personality activity in communication; awareness of the principles of communicative activity, mechanisms of communication; possession of communication technique; awareness of communicative actions, the course of communicative activity in general, determined levels of their formation (creative, productive, sufficient).

Keywords: communication, communicative activity, readiness to master communicative activities, ways of communicative activities

Стаття надійшла до редакції 12.01. 2018 р.

УДК 378.6.091.33:001.895]:62

ВІКТОРІЯ УСОВА

Київський національний університет будівництва і архітектури

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН У ВИЩИХ ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті проаналізовано методи навчання у ЗВО технічного спрямування. Головну увагу акцентовано на інноваційних методах викладання дисциплін, які ефективно впливають на формування фахівця нового типу.

Ключові слова: інноваційні методи навчання, технічний ЗВО, зміст навчання, інновації, науково-дослідницькі гуртки, студентське наукове об'єднання, методологічна функція

Постановка проблеми. Сучасна вища освіта в Україні вимагає від науково-педагогічних працівників опанування і впровадження інноваційних методів викладання. Класифікацією, аналізом педагогічних інновацій займається педагогічна інноватика, основні напрями розвитку якої визначено Законами України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національною доктриною розвитку освіти.

Ефективним для модернізації вищої технічної освіти є впровадження у навчальний процес ЗВО інноваційних методів викладання. Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність», інновації - це новостворені і вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно покращують структуру та якість виробництва і соціальної сфери.

Проблеми інноваційних технологій і методів у сучасній вищій освіті актуальні, оскільки посилилася тенденція до гуманізації і гуманітаризації змісту технічної освіти, ліцензовано нові навчальні дисципліни і як наслідок - потреба в науково-педагогічних працівниках, які б змогли забезпечити інноваційний підхід до реалізації цих тенденцій під час навчально-виховного процесу. Показово, що викладачі отримали можливість створювати і втілювати власні інноваційні методики. Проте слід враховувати, що існує жорстка конкуренція між державними і недержавними ЗВО, а це надає можливість студентам навчатися там, де є інноваційний потенціал і висока якість освіти. Усі ці зміни активізували потребу оновлення і вдосконалення освітнього середовища ЗВО.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Зважаючи на актуальність задекларованої проблеми, в Україні створено авторські школи інноваційного типу М. Гузика, О. Захаренка, А. Сологуба, М. Чумарної та ін., діяльність яких спрямована на формування нових концепцій і педагогічних систем.

Аналіз вітчизняної наукової літератури показав, що найбільшу кількість публікацій присвячено аналізу інноваційних технологій і методів навчання, зокрема дослідження А. Алексюк, Р. Гуревич, А. Павленко і С. Стешенко та ін. М. Кадемія провела цікаве дослідження про впровадження інновацій у навчальний процес ЗВО. Проблема впровадження інновацій у освіту приділила увагу І. Богданова. Вона визначила напрямки такого впровадження: вдосконалення традиційного педагогічного процесу (модернізація, модифікація, раціоналізація), трансформація традиційного процесу (радикальні перетворення), комплексність видозмін (модернізація, модифікація, раціоналізація традиційної системи і її трансформація). Однак питання

ефективного застосування інноваційних методів навчання залишається ще не достатньо вивченим, а наведені аргументи підтверджують актуальність обраної теми для дослідження.

До інноваційних методів навчання відносять методи активного навчання. Х. Майхнер зазначає, що людина в процесі пасивного сприйняття запам'ятовує 10% того, що прочитала, 20% - того, що почула, 30% - того, що побачила, 50% побаченого та почутого, а за активного сприйняття в пам'яті зберігається 80% того, що говорять самі, і 90% того, що роблять або створюють самостійно (Майхнер, 2002). Інноваційні методи сприяють ефективнішому опануванню матеріалу, сприяють його розумінню і практичній самореалізації.

Мета статті - аналіз основних інноваційних методів викладання за професійним спрямуванням у технічних ЗВО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначав О. Герцен: «Нове треба створювати в поті чола, а старе саме продовжує існувати і твердо тримається на милицях звички». Позитивно, що в Україні розроблено Концепцію розвитку національної інноваційної системи (2009 р.), яка передбачає законодавчі, структурні, функціональні інституції, котрі задіяні в процесі створення і застосування наукових знань і технологій і визначають умови для забезпечення інноваційного процесу. Мета її - формування умов для підвищення продуктивності навчального процесу та конкурентоспроможності фахівців, модернізації національної освіти, підвищення рівня інноваційної активності, застосування передових технологій, методів організації та управління господарською діяльністю для покращення добробуту людини та забезпечення стабільності економічного зростання. (Розпорядження..., 2009). Безумовно, важливою є система вищої технічної освіти, головне призначення якої - формування конкурентоспроможного, висококваліфікованого фахівця, який володіє компетенціями, що відповідають сучасним потребам.

У педагогічній науці проаналізовано інноваційні методи викладання, спрямовані на ефективне засвоєння знань студентами, розвиток їх інтелекту, набуття умінь і навичок, досвіду самоосвіти, наукової роботи, набуття якостей, які сприятимуть творчій самореалізації.

ЗВО - освітнє середовище, в якому студенти соціалізуються, готуються до професійної діяльності. Тому слід бути уважними до нововведень у сфері змісту, форм і методів викладання. Відповідно інноваційність характеризує професійну діяльність викладача сучасного ЗВО.

Звичайно ж, нововведення не виникають як імпровізація, а є результатом тривалих наукових пошуків і узагальнення педагогічного досвіду. Рушієм інноваційної діяльності у ЗВО є викладач, адже суб'єктивний аспект основний під час розроблення, впровадження, пропагування нових нетрадиційних методів викладання. Креативний викладач експериментує, щоб створити ефективну методику навчання, коригує її, вдосконалює, пропонує нові методи. Основна умова такої діяльності - інноваційний потенціал викладача. «Педагогіка - наука і мистецтво одночасно, то й підхід до вибору методів навчання має ґрунтуватися на творчості педагога, з одного боку, і відповідати вимогам принципу системності – з іншого» (Кузміньський, 2005, с. 265).

Велике значення для підготовки майбутніх інженерів відіграють *нестандартні заняття*, які викликають зацікавлення в усіх студентів, сприяють інтелектуальному розвитку й моральному вихованню. Нестандартні заняття стимулюють пізнавальну самостійність, творчу активність і ініціативу студента. Досвід В. Юровича щодо нестандартних уроків і створили класифікацію нестандартних занять для технічних ЗВО: заняття-змагання (вікторини, конкурси, семінари – аукціони, практичні заняття типу математичний, геометричний тощо КВК і брейн-ринги; заняття огляду знань (практикуми-заліки, консультації, заняття взаємного навчання, студент у ролі викладача проводить семінарське заняття, студент у ролі фахівця дискутує з колегою по роботі та ін.); заняття комунікативної спрямованості (практикуми-диспути, конференції, телелекції); заняття-імітаційно-модельючі ігри (імітація фахової діяльності, виконання ролей за сценарієм); лекції-подорожі; лекції-візуалізації; лекції вдвох: лекції із заздалегідь запланованими помилками (Юрович, 2006, с. 23).

Пізнавальна цікавість на початковій стадії навчального процесу формується під впливом емоційних чинників. З метою створення емоційної ситуації важливими є вдало підібрані приклади з літератури, особистих переживань викладача, яскравість викладу матеріалу, зацікавлюють студентів.

Метод проектів, за допомогою якого розвиваємо дослідницький дух, уміння самостійно здобувати знання, аналізувати та синтезувати матеріал, самостійно критично мислити та висловлювати власну думку; творчий підхід до завдання, ініціативність і наполегливість, толерантність і вміння працювати в команді. Крім того, застосовуючи під час занять цей метод, ми створюємо можливість розвивати комунікативні здібності, мовлення. Це один із найуніверсальніших методів на заняттях із технічних і гуманітарних дисциплін. Уміння користуватися методом проектів - показник високої кваліфікації науково- педагогічного працівника ЗВО.

Інтерактивні методи (ділові рольові ігри, спільні вирішення проблем, моделювання життєвих ситуацій тощо) найкраще сприяють формуванню навичок і умінь, виробленню цінностей, створюють ситуацію взаємодії, допомагають викладачеві стати лідером, а не адміністратором. Така гуманна атмосфера - основа гуманітаризації у технічних ЗВО.

Класифіковано інтерактивні методи підготовки майбутніх інженерів: 1. Імітаційні. Діалогічна взаємодія учасників навчального процесу з метою обміну матеріальними та духовними цінностями («Самопрезентація та самоменеджмент», «3 історії мого (або українських науковців) імені та прізвища; роду», «Перші враження від перебування у ЗВО» тощо).

1. Пізнавальні. Пізнавальна взаємодія (діалог учасників для отримання нових знань, їх систематизації, творчого вдосконалення фахових умінь і навичок (мозкова атака, ділові ігрові ситуації тощо). 3. Мотиваційні. Діалогічна взаємодія учасників навчального процесу. Кожен визначає власну позицію в ставленні до способів діяльності студентської групи, окремих учасників, викладача та себе («Самореклама», «Мій професійний ріст», «Інтерв'ю з собою через 10 років» тощо). 4. Регулятивні. Встановлюються та приймаються правила діалогічної взаємодії учасників навчального процесу («Правила ідеального фахівця», «Правила культури поведінки сучасного професіонала», «Професіограма фахівця певного профілю»).

Метод створення відчуття успіху в навчанні. Для атмосфери творчості під час занять кожному студенту важливо пережити успіх у тій чи іншій діяльності. Під час виконання конкретного завдання або перед заняттям можна сформувати тимчасову виставку-презентацію робіт студентів (презентація спеціальності, факультету, ЗВО та ін. у формі плакатів, вишивок, плетіння, макетів, відеофільмів тощо). *Демонстрація робіт в аудиторії методичному кабінеті та обговорення імпрізованих вернісажів* створюють естетичне середовище, приносять емоційне задоволення студентам, які бачили, що їхня праця варта уваги. Це, у свою чергу, підсилює бажання удосконалювати, «заставляє трудитись» інтелект і душу. Цей прийом надає можливість творчо застосовувати набуті студентами знання в новій ситуації, сприяє розвитку ерудиції, надбанню навичок ведення діалогу чи дискусії; підвищує рейтинг викладачів і студентів.

Досвід роботи дозволяє констатувати, що кожен студент може бути успішним, якщо підсумковий контроль із дисципліни «Народознавство» провести у нешаблонній формі - *іспит (залік)-показ давнього українського обряду*, до якого студентська група готує народний обряд, використовуючи місцевий матеріал (обряди «Охризування», «Першого голення», «Водіння куста», «Калити», «Будівельна жертва» і ін.). Викладачі ставлять завдання, щоб студенти одержали яскраві емоційні враження, розширили знання про народні традиції. Важливо, що кожен може проявити себе як оповідач, співак, організатор, рукодільник, журналіст, режисер, фотограф тощо, адже з метою популяризування народних знань варто написати про проведений обряд статтю в студентську газету, зробити відеорепортаж. Такий підхід до підсумкового контролю допомагає в цікавій, ненав'язливій формі формувати світогляд і характер майбутнього фахівця в душі української національної ідеї.

Безперечно, що без відчуття успіху в студентів зникає цікавість до навчання. Педагогічно виправдане створення для студентів ситуації успіху передбачає використання спеціальних прийомів індивідуально-особистісної підтримки, наприклад, на заняттях з дисципліни «Українська мова». Ефективними вважаємо такі *інноваційні методичні прийоми*:

Заздалегідь започатковані помилки. Викладач навмисно робить помилки (лексичні, стилістичні, психологічні тощо), перед тим наголошуючи студентам, щоб вони їх помічали і виправляли, що, безумовно, викликає в них почуття власної гідності та стимулює бажання навчатися.

Дебати - обговорення, що будується на основі заздалегідь фіксованих виступів студентів, об'єднаних у команди-суперники і на основі виступів-спростувань і *дискусія* — суперечка, обговорення певного питання. Студенти між собою і з викладачами обмінюються думками, що навчає їх самостійно думати, вибудовувати аналітичний склад розуму, розвиває здатність до аргументувати та поважати думки і погляди інших. Наприклад, під час практичного заняття «Форми колективного обговорення професійних проблем» пропонуємо студентам такі завдання: 1. Ознайомтеся з основними правилами застосування методу «мозкового штурму» і (студенти, номер яких у списку парний) підготуйтеся до участі в дискусії на певну тему. 2. Чим відрізняються дебати від дискусії та які методи дебатування використовують? Прочитайте запропоновану статтю і (студенти, номер яких у списку непарний) підготуйтеся до участі в дебатах на певну тему.

Презентація. Уміння презентувати, якісно інформувати аудиторію - важлива складова професіограми майбутнього фахівця. Під час практичного заняття «Презентація як різновид публічного мовлення» можемо запропонувати таке завдання: Користуючись планом презентації та враховуючи її основні структурні компоненти, студентам, номер яких у списку парний, слід створити і письмово оформити одну презентацію, у яких прорекламуйте діяльність вашого факультету. Студентам, номер яких у списку непарний, слід підготувати теж одну презентацію професії, яку вони опановують в університеті.

Симпозіум - форма навчальної дискусії. Студенти виступають із повідомленнями або рефератами, а потім відповідають на запитання аудиторії. Чонсі М.Деп'ю наголошував, що ніяке інше вміння, яким може володіти людина, не дасть їй можливості з такою швидкістю зробити кар'єру і досягти визнання, як вміння добре говорити. Окрім цього, слід пам'ятати, що культура сприймання виступу - теж дуже важливий компонент. Найбільший комплімент тому, хто виступає, це уважне слухання, якому слід навчати. Уміння слухати -- мистецтво, це не просто мовчання, а активна діяльність - своєрідна робота, якій передують бажання почути, інтерес до співрозмовника.

Запропоновані методи і прийоми не універсальні, але зважаючи на власний педагогічний досвід, психолого-педагогічні дослідження, можна сформулювати певні вимоги щодо найкращого поєднання традиційних і інноваційних методів навчання. погоджуємося з Н. Волковою, що вибір їх залежить від багатьох факторів:

навчальної дисципліни. Виділяють методи, які успішно використовують у процесі навчання пояснення, бесіда, робота з навчальною літературою; дослідні та лабораторні роботи тощо);

теми заняття, його мети (навчальної, виховної, розвиваючої);

змісту й структури навчального матеріалу. Якщо складний матеріал, то використовують переважно словесні методи. Якщо матеріал невеликий за обсягом і знайомий, то застосовують практичні методи навчання;

часу, відведеного на засвоєння матеріалу. Перевагу надають методам, використовуючи які, навчальну мету досягають, витративши менше часу;

навчально-матеріальної бази закладу. Якісно обладнані навчальні кабінети, наявність наочності сприяють використанню методів демонстрації, ілюстрації, дослідних робіт;

черговості заняття за розкладом;

здібностей, нахилів майстерності викладача. Одні викладачі цікаво розповідають, інші вдало організують дискусію, рольові ігри. Викладач повинен використовувати не лише ті методи, які йому найкраще вдаються, але й постійно вдосконалювати свою педагогічну майстерність.

Висновки. Отже, використання інноваційних методик у навчальному процесі ЗВО, створює умови для ефективної самореалізації особистості майбутнього фахівця технічного профілю. Значною мірою це залежить від педагогічної майстерності викладача гуманітарних дисциплін у ЗВО технічного спрямування, від прояву його толерантності в навчально-виховному процесі.

Список використаних джерел

- Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / А.І. Кузьмінський. - К.: Знання, 2005. - 486 с.
Майхнер Х.Е. Корпоративные тренинги /Х.Е. Майхнер. - М.: ЮНИТИ, 2002 - 354 с.
Павленко А.Ф. Проблеми реалізації нової парадигми вищої освіти в Україні / А.Ф. Павленко, С.В. Стешенко // Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку. - К., 1996. - Ч. I.
Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 № 680-р «Про схвалення Концепції розвитку національної інноваційної системи» // Офіційний вісник України. - 2009. - № 47. - С. 533.
Юрович В. Нестандартні уроки як засіб підвищення ефективності навчання в курсі «Я і Україна» / В Юрович // Початкова школа. - 2006. - №6. — С. 23.

References

- Kuzminskyi A.I. Pedagogika vyshchoi shkoly: navch. posib. / A.I. Kuzminskyi. - K.: Znannia, 2005. - 486 s.
Maikhner Kh.E. Korporativnye trenynhy /Kh.E. Maikhner. - M.: YuNYTY, 2002 - 354 s.
Pavlenko A.F. Problemy realizatsii novoi paradyhmy vyshchoi osvity v Ukraini / A.F. Pavlenko, S.V. Steshenko // Vyscha osvita v Ukraini: realii, tendentsii, perspektyvy rozvytku. - K., 1996. - Ch. I.
Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.06.2009 № 680-r «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku natsionalnoi innovatsiinoi systemy» // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. - 2009. - № 47. - S. 533.
Yurovych V. Nestandardni uroky yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti navchannia v kursy «Ja i Ukraina» / V Yurovych // Pochatkova shkola. - 2006. - №6. — S. 23.

USOVA V.

Kyiv National University construction and architecture

INNOVATIVE METHODS OF TEACHING OF IN TECHNICAL

Institutes of higher In the article are analyses methods of studies in INSTITUTE of higher of technical direction. Main attention is accented on the innovative methods of teaching which effectively influence on forming of specialist of new type.

The experience of work allows to state that every student can be successful if the final control on the discipline "Cognition" is carried out in a non-shaded form - an exam (a test) - an indication of the ancient Ukrainian rite, to which the student group prepares a national rite, using local material. Teachers set the task for the students to receive bright emotional impressions, broadened their knowledge of folk traditions. It is important that everyone can prove himself to be a narrator, a singer, an organizer, a hand-dealer, a journalist, a director, a photographer, etc. In order to popularize popular knowledge, it is worthwhile to write an article about a rite in a student's newspaper, make a video story. This approach to final control helps in an interesting, unobtrusive form to shape the outlook and character of the future specialist in the spirit of the Ukrainian national idea.

Key words: innovation methods of studies, technical Institute of higher, maintenance of studies, humanitarian disciplines, in technical Institutes of higher, innovations, research circles, student scientific.

Стаття надійшла до редакції 05.04. 2018 р.

УДК 371.134+378.147.111

ГАЛИНА ФЕДЮК

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В КОНТЕКСТІ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ

Розкрито особливості особистісно орієнтованого навчання в педагогічних ЗВО, спрямованого на формування педагогічної майстерності й актуалізацію активності студентів як суб'єктів освітнього процесу та подальшої неперервної самоосвіти. Педагогічна майстерність – це вищий рівень педагогічної діяльності, що виявляється у творчості вчителя, постійному вдосконаленні мистецтва навчання, виховання та розвитку учнів. Її формування передбачає ефективне управління навчально-пізнавальним і виховним процесом, заснованим на варіативних формах педагогічного впливу, діагностиці та самодіагностиці рівнів професійної підготовки студентів.

Ключові слова: педагогічна майстерність, учитель, особистісно орієнтований підхід, професійна підготовка, вищі навчальні заклади.

Постановка проблеми. Серед провідних чинників, які зумовлюють ефективність навчання, виховання та розвитку підростаючого покоління на початку XXI ст., визначна роль, безперечно, належить учителю, який реалізує культурно-духовний зв'язок поколінь, виступає гарантом суспільного поступу. Задовольнити соціальні запити і потреби освітньої практики нині може лише активний, всебічно компетентний і професійно підготовлений педагог з інноваційним, творчим підходом до вирішення завдань загальної середньої освіти. У зв'язку з цим зростає значення професійної підготовки учителів, вагомість їхніх особистісних якостей і рівня педагогічної майстерності. Перед українськими вищими педагогічними навчальними закладами постає складна та багатоаспектна проблема, вирішення якої передбачає, з одного боку, формування компетентності майбутніх учителів, з іншого, спрямування освітнього процесу на загальнокультурний, інтелектуальний, моральний розвиток особистості майбутнього педагога. У період модернізації освіти, який характеризується оновленням змісту, удосконаленням форм і методів організації навчання, появою інноваційних технологій, виникає необхідність перегляду методологічних і методичних підходів до підготовки педагогів. Нова науково-педагогічна стратегія має цілеспрямовано проектувати розвиток особистості (Кремень, 2002, с. 19). Сучасна парадигма освіти висуває на перший план особистісно орієнтований підхід до формування майбутнього вчителя, сутність якого виявляється у спрямованості на особистість педагога, реалізацію його власної системи цінностей у професійній діяльності.

Традиційна система підготовки вчителя, хоч і відносить до пріоритетних завдання розвитку його особистості, переважно орієнтує на базові потреби. Однак нині вчитель має бути фахівцем високого рівня: висококомпетентним у предметній галузі; здатним забезпечувати варіативність змісту освіти; готовим упроваджувати в навчальний процес сучасні методики і технології навчання, зокрема інтерактивні, діяльнісні компоненти, тренінгові методи навчання, електронні освітні ресурси; володіти різними засобами діагностики рівня розвитку учнівської молоді, вміти проектувати індивідуальні освітні траєкторії учнів; бути готовим неперервно продовжувати власне самовдосконалення. Тобто, актуалізується проблема формування та розвитку педагогічної майстерності майбутніх учителів (кінцевої мети їхньої підготовки) вже у процесі навчання у ЗВО. При цьому, постають завдання вивчення індивідуально-типологічних особливостей студентів, їхньої творчої особистості та проектування змісту педагогічної освіти, який забезпечує всебічний розвиток кожного вчителя. Тому оновлення вищої педагогічної освіти нині потребує, на наш погляд, реалізації особистісно орієнтованого підходу до навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем удосконалення змісту, форм і методів педагогічної освіти присвятили праці Б. Ананьєв, С. Архангельський, М. Вашуленко, І. Зимняя, В. Краєвський, В. Кремень, Н. Кузьміна, І. Лернер, І. Підласий, В. Сластьонін, В. Сухомлинський та ін. Питання педагогічної майстерності дослідили Ю. Азаров, Ф. Гоноволін, В. Загвзінський, І. Зязюн, А. Макаренко, В. Семиченко, В. Сластьонін, Н. Тарасевич, Г. Хозяїнов, О. Щербаков та ін. Особливості впровадження особистісно орієнтованого підходу в навчально-виховний процес розглядали І. Бех, Т. Дем'янюк, О. Пехота, С. Подмазін, В. Рибалка, В. Серіков, М. Чобітько, А. Хуторський, І. Якіманська та ін. Потужний потенціал особистісно орієнтованого підходу розкрито також у працях М. Берулави, О. Бондаревської, О. Вишневського, О. Дубасенюк, О. Пехоти, Г. Селевка, Н. Тимошук та ін. Однак, незважаючи на тривале дослідження та апробацію в освітній практиці багатогранна категорія педагогічної майстерності досі тлумачиться неоднозначно. Це заважає чіткому розумінню не лише її характеристики (структури), а й найбільш важливих чинників, які впливають на

становлення та розвиток майстерності педагогічних працівників. Попри вагомий розробки та інноваційні процеси, що відбуваються в освіті, реалізація сучасних підходів не отримала належного відображення в методиці викладання навчальних дисциплін в українській вищій педагогічній освіті. Так, обмаль досліджень щодо впровадження ідей особистісно орієнтованого підходу в підготовку майбутнього вчителя у ЗВО.

Мета статті: розглянути теоретичні та методичні аспекти формування педагогічної майстерності майбутніх учителів у контексті впровадження особистісно орієнтованого підходу в підготовку освітянських кадрів.

Виклад основного матеріалу. У психолого-педагогічних дослідженнях педагогічна майстерність визначають як інтегративну характеристику високої професійно-педагогічної підготовленості вчителя, внутрішню зумовлену високорозвиненими особистісними якостями (інтелектуальною культурою, особистісною зрілістю, індивідуальним педагогічним стилем, самоактуалізацією), які виражаються в педагогічній інтуїції, професійній компетентності, оптимальному прогнозуванні та випереджальному передбаченні освітніх результатів, творчій діяльності вчителя. У структурі педагогічної майстерності дослідники виокремлюють чотири відносно самостійні, але взаємопов'язані блоки: 1) професійно-педагогічні знання (наукові, професійні, психолого-педагогічна ерудиція тощо); 2) професійно значущі якості (особистісно-ділові, специфічні професійно-педагогічні, розвинене педагогічне мислення, спрямованість особистості тощо); 3) педагогічні здібності; 4) вміння та навички планувати й організовувати навчально-виховний процес, мистецтво педагогічної діяльності (педагогічна техніка, педагогічний досвід, методичне мистецтво, педагогічні вміння тощо). Всі ці блоки у педагога-майстра зінтегровані в єдине ціле.

Значна кількість дослідників характеризують педагогічну майстерність через її складові – знання, вміння, навички, цінності, якості. Так, О. Щербаков (1967) поєднує у змісті цього поняття також методичне мистецтво й особистісні якості учителя. За твердженням В. Сластьоніна (1976, с. 124), «теоретичні знання і засновані на них уміння – це головний, об'єктивний зміст педагогічної майстерності, єдине і загальне для всіх учителів». На думку Ю. Азарова (1985), поняття майстерності включає вміння управляти розвитком учнів; знання духовних цінностей особистості, колективу, групи й уміння збагачувати їх новим змістом; педагогічну логіку, педагогічну техніку та педагогічний такт, а також громадянську позицію педагога. За І. Зязюном (2008, с. 26-29), основними елементами педагогічної майстерності є: гуманістична спрямованість; професійна компетентність; педагогічні здібності (комунікативність, перцептивні здібності, динамізм особистості, емоційна стійкість, оптимістичне прогнозування, креативність); педагогічна техніка (вміння керувати собою й уміння взаємодіяти у процесі вирішення педагогічних завдань).

Таким чином, сутнісна інтерпретація педагогічної майстерності відображена трьома аспектами: особистісне утворення (рівень професійно-педагогічної підготовленості); якісна характеристика педагогічної діяльності (рівень педагогічної вмілості та результативності в її здійсненні); соціально-педагогічне явище (соціально задані вимоги до особистості, рівня підготовки та якості діяльності педагога). Безперечно, погоджуємось із науковцями і практиками, які стверджують, що педагогічні знання, педагогічний досвід та особистісні якості (педагогічні здібності, професійно значущі якості, професійно-педагогічна спрямованість особистості) становлять фундамент педагогічної майстерності (Хозяинов, 1988, с. 73).

Аналіз теоретичних напрацювань із проблеми педагогічної майстерності дає підстави стверджувати, що в науково-педагогічній літературі це поняття розглядають на основі різних підходів та їх поєднань. Зокрема, Н. Кузьміна, І. Харламов та ін. визначають педагогічну майстерність як вищий рівень педагогічної діяльності, роблять наголос на характеристиці професійних умінь педагога, тобто реалізують діяльнісний підхід. Прихильники особистісного підходу до психолого-педагогічних явищ (І. Зязюн, А. Моленко, В. Миндикану та ін.) вказують на провідне місце в педагогічній майстерності соціально та професійно важливих якостей педагога як основним чинникам успішності його освітньої діяльності. Соціальний підхід до розуміння педагогічної майстерності (Л. Бондарук, А. Маркова та ін.) застосовується в межах досліджень професіоналізму педагогічної діяльності та професійної кваліфікації вчителя як об'єктивної вимоги суспільства до педагогічної професії. Представники особистісно-діяльнісного підходу (О. Барабанщиков, І. Видрін, В. Сластьонін, Г. Хозяинов, О. Щербаков та ін.) розглядають педагогічну майстерність як синтез професійної компетентності та професійно значущих якостей педагога. На наш погляд, нині найважливішим є особистісний аспект, оскільки в ньому виявляються людські якості, психологічні механізми освітянської праці, умови формування особистості педагога, які забезпечують успіх у навчально-виховній діяльності. Зазначимо, що дослідники роблять спроби виділення найбільш істотних якостей із точки зору ефективності педагогічної діяльності, які істотно впливають на результат професійно-педагогічної діяльності та визначають рівень розвитку педагогічної майстерності.

Гуманістична спрямованість педагогічної діяльності полягає в її орієнтації на особистість учня, утвердження найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки і стосунків та передбачає гуманістичний вияв ціннісного ставлення до праці, її мети, змісту, засобів, суб'єктів. Гуманістична спрямованість особистості вчителя означає ставлення до учня як до найвищої цінності, визнання його права на вільний розвиток і прояв своїх здібностей, реалізацію особистісного творчого потенціалу в професійній діяльності.

Гуманізація освіти, орієнтація на людину, спроби знайти способи оптимального використання невичерпних можливостей особистості свідчать про зміну пріоритетів у царині соціально-педагогічних цінностей. Відповідно до нової, особистісно орієнтованої парадигми освіти навчально-виховний процес максимально спрямовується на формування розвиненої, самодостатньої особистості, пристосованої до швидкозмінних реалій. Навчання має пробуджувати пізнавальний інтерес, спонукати особистість до творчого пошуку, давати змогу бачити свої здобутки і подальші перспективи. Як відомо, центром гуманістичної, особистісно орієнтованої освітньої парадигми є індивід, його потенціал як основа для формування творчої, конкурентоспроможної, здатної до саморозвитку людини (І.Якиманська). Удосконалення професійної підготовки передбачає розроблення педагогічних технологій, спрямованих на реалізацію особистісного підходу в освіті, що можливо тільки одним способом – зробити навчання сферою самоствердження особистості (В.Серіков).

Особистісно орієнтований підхід до навчання та професійної підготовки, наукові основи якого закладені Є.Бондаревською (2000), В.Серіковим (1998), І.Якиманською (1996) та ін. – це цілеспрямований, планомірний, спеціально організований педагогічний процес, орієнтований на розвиток і саморозвиток студентів, актуалізацію їхніх особистісних особливостей, що сприяє розкриттю потенційних ресурсів майбутнього фахівця. Особистісно орієнтований підхід дає змогу якнайповніше розкрити структуру педагогічної майстерності, виявити основні чинники, що впливають на результативність процесу, а також фактичні напрями його здійснення. Концепція особистісно орієнтованої освіти розробляється від початку 90-х рр. ХХ ст. Основний її принцип проголошує головною фігурою навчально-виховного процесу учня (вихованця, студента). Особистісно орієнтованою в сучасній педагогіці називають освіту, що забезпечує розвиток, передусім, тих якостей особистості, які допоможуть людині зайняти в житті активну, відповідальну професійну позицію на основі усвідомленого цілеспрямованого саморозвитку (Берулава, 2004, с. 3-5).

Особистісно орієнтована освіта розглядає знання, вміння та навички як один із найважливіших, але все ж лише засіб досягнення головної мети – повноцінного розвитку особистості. Це, по-перше, спонукає вважати абсолютною цінністю не знання й уміння, а саму людину; по-друге, забезпечує свободу вибору змісту освіти, задоволення освітніх, духовних, культурних і життєвих потреб особистості, гуманне до неї ставлення, становлення індивідуальності та можливості повноцінної самореалізації в культурно-освітньому просторі. Такий підхід переносить цілі та зміст освіти в особистісний план людини, дає змогу уникнути їх технократичного відчуження, догматизму й авторитаризму. Зважаючи на це, особистісно орієнтована освіта ставить перед викладачами завдання: забезпечити особистісне зростання, розвиток суб'єктивності, саморозвиток учня (студента); інтелектуальний розвиток; формування у свідомості цілісної картини світу. Її мета, як зазначає Є.Бондаревська, – не сформувати і навіть не виховати, а знайти, підтримати, розвинути людину в людині й закласти в ній механізми самореалізації, саморозвитку, адаптації, саморегуляції, самозахисту, самовиховання, необхідні для становлення самобутнього особистісного образу та діалогічної, безпечної взаємодії з людьми, природою, культурою, цивілізацією (Бондаревская, 2000). Ця мета реалізується у процесі особистісно орієнтованого навчання та виховання, а головним завданням учителя в цьому контексті є гармонійний розвиток і вдосконалення особистості кожного учня. Особистісно орієнтований характер підготовки майбутніх учителів забезпечується: визначенням головної мети освітнього процесу, де пріоритетним чинником є розвиток особистості; визначенням змісту, методів, форм і засобів навчання з урахуванням індивідуальних особливостей і потреб студентів.

На практиці, на жаль, удосконалення навчального процесу в педагогічних ЗВО зводиться до розроблення нових схем навчально-практичного циклу, появи нових дисциплін, що призводить зазвичай до додаткового екстенсивного навантаження студентів. У більшості випадків не приділяється увага вивченню власних особистісних сил, розвитку їхнього потенціалу, зокрема формуванню смислового поля майбутнього педагога. На думку науковців, процес підготовки вчителя у ЗВО може бути якісно покращено, якщо: в центрі дидактичної системи буде покладена особистість студента, його діяльність, психологічні механізми засвоєння знань та формування інтелектуальних і професійних дій; управління навчально-пізнавальним процесом буде засноване на постійному діагностичному контролі за рівнем особистісного та професійного розвитку і саморозвитку студентів та неперервному моніторингу їхніх досягнень; враховуватимуться індивідуально-типологічні особливості кожного студента, стиль його навчальної та професійної діяльності, суб'єктивний досвід, здатність до міжособистісних відносин і професійно значущі якості особистості майбутнього вчителя; у педагогічному процесі, побудованому відповідно до нової парадигми освіти, дотримуватимуться основні дидактичні, організаційно-методичні, психологічні та технологічні вимоги (Лутвун, 2013, с. 76-77).

З цією метою для всіх студентів на кожному етапі навчання складається індивідуальна освітня траєкторія, яка, на відміну від навчальної програми, має гнучкий характер, що дозволяє враховувати динаміку особистісного та професійного становлення майбутнього вчителя. Вона містить результати педагогічної та психологічної діагностики професійно значущих якостей особистості студента, які заносяться у його психолого-педагогічну карту. У процесі особистісно орієнтованого навчання викладачі цілеспрямовано мобілізують активність студентів, стимулюють мотивацію навчальної діяльності, особистісного та

професійного зростання з урахуванням рівня професійної та особистісної підготовки кожного. На практиці оптимальним є комплексне використання різних форм мотивації.

Зміст особистісно орієнтованого навчання будується на основі узгодження інваріантного та варіативного ядра освітньої програми, що дозволяє студентам певною мірою керувати змістом своєї підготовки. Організація особистісно орієнтованого навчання передбачає постійне управління навчально-виховним процесом з метою підвищення ефективності пізнавальної активності студентів і, водночас, надання їм можливостей самоуправління власною професійною підготовкою.

Моніторинг успішності навчального процесу за особистісно орієнтованого підходу передбачає оцінювання рівня загальної та професійної підготовленості студентів, самооцінку своїх навчальних успіхів та експертне оцінювання ефективності результатів навчання. При цьому основними критеріями особистісної та професійної підготовленості майбутніх учителів є особистісні якості та прояви індивідуального стилю діяльності; ефективність міжособистісних відносин; навчальні здобутки та суб'єктивний досвід; професійно значущі характеристики випускника як компетентного педагога.

Розвивальне середовище, яке виникає у процесі особистісно орієнтованого навчання, повинне мати певні властивості, що забезпечують якісну педагогічну підготовку: гнучкість, тобто здатність освітніх структур до швидкої перебудови відповідно до потреб особистості (її досвіду, рівня професійної підготовки, ступеня сформованості індивідуального стилю педагогічної діяльності), довкілля, суспільних вимог; залучення студентів до управління самоосвітою і спільної з викладачами побудови індивідуальної освітньої траєкторії на основі діагностики і самодіагностики рівня професійної підготовки; безперервність, яка виражається у взаємодії та наступності всіх освітніх складових на різних етапах професійного становлення студентів; варіативність, що передбачає зміну освітньої системи відповідно до потреби в освітніх послугах та індивідуально-типологічних особливостей студентів; інтегрованість, спрямована на вирішення навчально-виховних завдань шляхом посилення взаємодії та зв'язків усіх складових освітньої системи; відкритість, що передбачає широку участь усіх суб'єктів в управлінні, демократизацію форм навчання і виховання; саморозвиток і саморегуляція навчально-професійної діяльності, засновані на процесах розвитку і саморозвитку особистості, індивідуального стилю її навчальної та професійної діяльності; установка на взаємодію та спілкування всіх суб'єктів освітнього процесу, що здійснюється на основі педагогічної підтримки як цілеспрямованої позиції майбутнього педагога.

Під час організації особистісно орієнтованого підходу до підготовки вчителів доцільно спиратися на особистісно орієнтовані технології освіти, враховуючи при цьому специфіку майбутньої професійної діяльності студентів. Технології особистісно орієнтованої освіти:

- допомагають студентам у виборі типу педагогічної поведінки, яка відповідає як їхнім особистим потребам і можливостям, так і потребам навчальних закладів у вирішенні завдань навчання та виховання молоді, сприяють оптимізації навчальної діяльності учнів і студентів;
- дають продуктивні взірці шляхів особистісного зростання, способів і стилів спілкування, ефективних навичок вирішення проблем, які активізують розроблення власних програм саморозвитку та самовдосконалення;
- розвивають у студентів мотиваційну сферу та педагогічні здібності (педагогічний такт, спостережливість, емпатію та рефлексію, вміння впливати на молоду особистість, враховувати індивідуальні та вікові особливості, сприяти формуванню учнівського колективу тощо);
- створюють нові професійні стандарти поведінки, нові способи взаємодії з учнями і студентами як суб'єктами навчально-виховного процесу;
- забезпечують умови для повноцінного прояву та розвитку особистісних і пізнавальних функцій суб'єктів освітнього процесу (Лутун, 2013, с. 77).

Застосування на практиці особистісно орієнтованого підходу до підготовки майбутніх учителів засвідчило його доцільність і ефективність. Насамперед, студенти, які проходять професійну підготовку у ЗВО в умовах особистісно орієнтованого навчання, більшою мірою проявляють гуманістичну орієнтацію, особистісну та пізнавальну рефлексію, готовність до розвитку творчих здібностей і пошуку індивідуального стилю педагогічної діяльності. Таким чином, особистісно орієнтовані освітні технології професійної підготовки майбутніх учителів охоплюють управління навчально-пізнавальним і виховним процесом, засновані на діагностиці та самодіагностиці рівнів професійної підготовки студентів, передбачають використання варіативних форм педагогічного впливу, спрямовані на формування педагогічної активності студентів та актуалізацію їхньої активності як суб'єктів освітнього процесу та подальшої самоосвіти та саморозвитку протягом професійної діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, першочерговим завданням в освітній галузі нині є перехід системи підготовки педагогічних кадрів на новий рівень, випуск майбутніх освітян, які володіють сучасними методиками і технологіями навчання учнівської молоді. Педагогічна майстерність – це вищий рівень педагогічної діяльності, що виявляється у творчості вчителя, постійному вдосконаленні мистецтва навчання, виховання та розвитку людини. Розглянувши сутність педагогічної майстерності, можна стверджувати: це система, яка охоплює всі структурні компоненти педагогічної компетентності, високий

рівень прояву яких у теоретичній і практичній діяльності сприяє збагаченню загальної культури педагога, розвитку гуманістичної спрямованості, вдосконаленню його творчих здібностей. Високого рівня педагогічної майстерності можна досягти лише шляхом безперервного особистісного та професійного саморозвитку й самовдосконалення педагогічного працівника протягом усієї життєдіяльності.

Посилення гуманітарної спрямованості сучасної педагогічної освіти неминуче веде до впровадження особистісно орієнтованої стратегії навчання, яка зорієнтована на сутність педагогічної підготовки і розкриття творчого потенціалу майбутнього вчителя. Вона сприяє формуванню у студентів індивідуального стилю педагогічної діяльності шляхом врахування потенційних ресурсів особистості та побудови індивідуальної траєкторії навчання студента під час професійної підготовки у ЗВО і подальшої післядипломної освіти. Водночас, пошук нових шляхів організації підготовки вчителів, заснованих на особистісно орієнтованому підході, вимагає змін не лише в цілях, засобах, формах і методах підготовки, а також удосконалення її змісту та технологій навчання для формування компетентного вчителя, готового до творчої професійної діяльності. Лише в цьому випадку забезпечується справжнє оновлення системи освіти.

Попри чималу кількість теоретико-методологічних досліджень, присвячених педагогічній професії, формуванню особистості майбутнього учителя, становлення його педагогічної майстерності, готовності до педагогічної діяльності потребують подальших наукових і методичних розробок з метою розв'язання суперечності між підвищеними вимогами до професійно-педагогічної підготовки і недостатнім науково-педагогічним забезпеченням цього процесу, слабкою розробленістю технологій її формування. Зокрема, актуальним є уточнення критерії професійної підготовленості майбутніх учителів, а також виявлення психологічних механізмів, що сприяють розкриттю потенційних можливостей студентів і розвитку їхніх педагогічних здібностей.

Список використаних джерел

- Азаров Ю. П. Искусство воспитывать : кн. для учителя. — 2-е изд., испр. и доп. / Ю. П. Азаров. — М. : Просвещение, 1985. — 448 с.
- Берулава М. Н. Современные модели обучения в свете концепции гуманизации образования / М. Н. Берулава // Гуманизация образования. — 2004. № 2. — С. 3—5.
- Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно ориентированного образования : монография / Е. В. Бондаревская. — Ростов н/Д : изд-во Ростовского пед. ун-та, 2000. — 354 с.
- Кремень В. Сучасна філософія освіти і педагогічна наука / Василь Кремень // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2002. — № 4. — С. 11—20.
- Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамушченко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. — 3-тє вид., допов. і переробл. — К. : СПД Богданова А. М., 2008. — 376 с.
- Сериков В. В. Личностно ориентированное образование : поиск новой парадигмы : монография / В. В. Сериков. — М., 1998. — 289 с.
- Сластенин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Сластенин. — М. : Просвещение, 1976. — 160 с.
- Хозяинов Г. И. Педагогическое мастерство преподавателя : метод, пособие / Г. И. Хозяинов. — М. : Высш. школа, 1988. — 168 с.
- Щербаков А. И. Психологические основы формирования личности советского учителя в системе высшего педагогического образования / А. И. Щербаков. — Л. : Просвещение, 1967. — 266 с.
- Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / И. С. Якиманская. — М. : Сентябрь, 1996. — 95 с.
- Lytvyn A. Learner-Centered Approach in Teacher Education / Andriy Lytvyn, Valeryy Solov'ev // Forming and Qualitative Development of Modern Educational Systems : materials digest of the LXIV International research and practice conference (London, september 26 – october 01, 2013) / org. commit. : T. Morgan (chairman) and other. — London : IASHE, 2013. — P. 74—79.

References

- Azarov Yu. P. Yskusstvo vospytivat : kn. dlia uchytelia. — 2-e yzd., yspr. y dop. / Yu. P. Azarov. — M. : Prosveshchenye, 1985. — 448 s.
- Berulava M. N. Sovremennyye modely obucheniya v svete kontseptsyy humanyzatsyy obrazovaniya / M. N. Berulava // Humanyzatsiya obrazovaniya. — 2004. № 2. — S. 3—5.
- Bondarevskaya E. V. Teoriya y praktyka lychnostno oryentirovannogo obrazovaniya : monohrafiya / E. V. Bondarevskaya. — Rostov n/D : yzd-vo Rostovskoho ped. un-ta, 2000. — 354 s.
- Kremen V. Suchasna filosofii osvity i pedahohichna nauka / Vasyl Kremen // Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity. — 2002. — № 4. — S. 11—20.
- Pedahohichna maisternist : pidruchnyk / I. A. Ziaziun, L. V. Kramushchenko, I. F. Kryvonos ta in. ; za red. I. A. Ziaziuna. — 3-tie vyd., dopov. i pererobl. — K. : SPD Bohdanova A. M., 2008. — 376 s.
- Serykov V. V. Lychnostno oryentirovannoe obrazovanye : poysk novoi paradyhmy : monohrafiya / V. V. Serykov. — M., 1998. — 289 s.

- Slastenyn V. A. Formirovaniye lychnosti uchytelia sovetskoi shkoly v protsesse professionalnoi podgotovky / V. A. Slastenyn. — M. : Prosveshchenye, 1976. — 160 s.
- Khoziaynov H. Y. Pedagogicheskoe masterstvo prepodavatelya : metod, posobyе / H. Y. Khoziaynov. — M. : Vyssh. shkola, 1988. — 168 s.
- Shcherbakov A. Y. Psikhologicheskyye osnovyy formirovaniya lychnosti sovetskogo uchytelia v sisteme vyssheho pedagogicheskogo obrazovaniya / A. Y. Shcherbakov. — L. : Prosveshchenye, 1967. — 266 s.
- Yakymanskaia Y. S. Lychnostno-oriyentirovannoe obuchenye v sovremennoi shkole / Y. S. Yakymanskaia. — M. : Sentiabr, 1996. — 95 s.
- Lytvyn A. Learner-Centered Approach in Teacher Education / Andriy Lytvyn, Valeryy Solovev // Forming and Qualitative Development of Modern Educational Systems : materials digest of the LXIV International research and practice conference (London, september 26 – october 01, 2013) / org. commit. : T. Morgan (chairman) and other. — London : IASHE, 2013. — P. 74—79.

FEDYUK G.

Lviv State University of Life Safety

FORMATION OF THE PEDAGOGICAL MASTERS OF THE TEACHER IN THE CONTEXT OF A PERSONALIZED ORIENTED APPROACH

The article deals with the features of learner-centered education at the university focused on the effective management of learning and educational process. This technology is based on varied forms of pedagogical influence, diagnosis and self-diagnosis of levels of students' professional training and it involves forming and updating pedagogical skills of the students' as active subjects of educational process and the following continuous self-development. Teacher training is now regarded as the process of becoming his personality, the development of general and vocational pedagogical culture and the formation of the foundations of pedagogical mastery. On the foundation of research of methodological and psychological and pedagogical bases of professional training of teachers, as well as theoretical and practical aspects of pedagogical education, the content and structure of the scientific concept "pedagogical mastery" are analyzed. Pedagogical mastery is a higher degree of pedagogical activity, which is manifested in the creativity of the teacher, the constant improvement of the art of teaching, upbringing and development of pupils.

Tasks of universities in relation to the formation and development of pedagogical skills of future teachers and improvement of teachers-practitioners in the context of the tasks of the new Law of Ukraine "On Education" – to form professional qualities in them: scientific outlook, moral consciousness, aesthetic views; emotional-sensory, intellectual and volitional activity; psychophysiological readiness; pedagogical cycle, style and manner of behavior; possession of relevant psychological and pedagogical knowledge, the ability to organize educational work, educational activities, participate in research work, creative pedagogical search for the formation of key competencies of pupils; the ability to continuous self-improvement. The optimization of future teachers' training aimed at further research of scientifically grounded changes in the organizational structure of the management of the educational process, its forms and methods, which should be applied in the process of reforming higher education and teacher education system.

Keywords: *pedagogical mastery, teacher, personally oriented approach, training, universities.*

Стаття надійшла до редакції 11.03.2018 р.

УДК 371.124

І. ФІРSOVA

Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький

ПРОФЕСІЙНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА-ПЕДАГОГА

У статті автор розкриває сутність та зміст поняття «професійна соціалізація особистості». На основі теоретичних узагальнень дає визначення «професійної соціалізації майбутнього викладача-педагога», висвітлює окремі особливості її інтенсифікації.

Ключові слова: особистість, соціалізація, професійна соціалізація, професійна соціалізація майбутнього викладача-педагога

У сучасному світі змінюються структурні конструкти соціального простору об'єктивної соціалізації. Основною особливістю такого є визначальний потенціал соціальної зрілості індивідів в умовах нестабільності, невизначеності, що характеризують сучасний стан суспільства, оволодівають реально

важливим смислом у визначенні дієвої позиції людини, її здібностей та можливостей щодо реалізації об'єктивних завдань, долати наявні суперечності, бути реально активним членом сучасного суспільства.

Ідеї антропологізації сучасної теорії й практики освіти, концепції соціалізації, виховання й розвитку особистості дитини знайшли свій розвиток в дослідженнях В. С. Біблера, Б. З. Вульфова, В. В. Давидова, І. П. Іванова, Д. В. Колесова, В. М. Коротова, В. В. Краєвського, О. М. Леонтьєва, А. В. Петровського, Д. Б. Ельконіна та інших.

На кожному новому віковому етапі людина потрапляє до нового соціального мікросередовища, яке має складну структуру, що розвивається від моногрупової до полігрупової. Пересування особистості по вертикалі життєвого шляху, пов'язане зі зміною групових ситуацій мікросередовища, що породжує, з одного боку, якісно визначену частку у структурі особистості, а з іншого боку – проблему формування в ній соціально-психологічної готовності до нових видів спілкування та діяльності. Під соціалізацією розуміється процес включення людини, що зростає до суспільства за допомогою засвоєння й відтворення особистістю соціального досвіду, історично накопиченої культури.

Метою становлення людини як особистості, є становлення людини здатної до співхвилювання, готової до вільного, гуманістично орієнтованого вибору й індивідуального інтелектуального зусилля, яка поважає себе й інших, терпимої до представників інших культур й національностей, незалежної в судженнях, відкритої для іншої думки й неочікуваної думки.

«Соціалізація – це процес та результат засвоєння й активного відтворення індивідом соціального досвіду, що здійснюється у спілкуванні і діяльності. Соціалізація може відбуватися як в умовах стихійного впливу на особистість різноманітних життєвих обставин суспільства...а також і в умовах виховання» (Пилиповський, 1985, с.373).

Розгляд процесу соціалізації особистості не можливий без короткої характеристики сутності особистості. Як зазначає Е.Е. Соколова, «... у сучасній світовій психології зустрічаються мінімум три різних за обсягом визначення особистості. З першої точки зору – найбільш розповсюдженішою у світовій психології особистість збігається з поняттям суб'єкта, тобто містить усі природні і соціальні особливості людини. ... Друге означення особистості – більш вузьке – містить тільки соціальні якості індивіда, що здобуваються ним в конкретно-історичній системі суспільних відношень» (Соколова, 1999, с.83). Третій підхід, поданий послідовниками школи О. М. Леонтьєва, вводить критерій зовнішньої та внутрішньої зумовленості поведінки та свідомості суб'єкта виступає у формі „зовнішньої детермінації” – зовнішньої стосовно людського глибинного екзистенційного “Я”, і зовсім інше – коли взаємини суб'єкта зі світом виходять на новий рівень регуляції – рівень самодетермінації. Згідно з В.В. Петуховим та В.В.Століним, у першому випадку потрібно говорити ще не про особистість, а про соціальний суб'єкт, у другому випадку вже про особистість” (Салливе, 1986, с.84).

Як зазначає Е. В. Сайко: «Вже у самому привласненні соціального (як загального) індивід здійснює себе як суб'єкт соціального буття й постає як суб'єкт діяльності, яка відтворює її (Сайко, 1998, с.103).

Ми притримуємося думки В. В. Радула, що “ у процесі соціалізації особистість “приміряє” на себе і виконує різні ролі, які називаються соціальними. Через ролі особистість має можливість виявити себе. За динамікою ролей, що виконуються можна отримати уявлення про входження в соціальний світ, які були пройдени особистістю. Про досить хороший рівень соціалізації свідчить здатність людини входити до різних соціальних груп органічно, без демонстративності і без самоприниження (Радул, 2013, с. 14).

На думку деяких інших авторів, «... соціалізація – це складний динамічний процес, який постає як єдиний рух двох суперечливих, але тісно взаємопов'язаних сторін – соціалізації та індивідуалізації, – пише Д.І.Фельдштейн. В цьому єдиному процесі такі його компоненти, як усвідомлення, засвоєння і навіть реалізація індивідом соціального, подаються, виокремлюються в ступені соціальної зрілості індивіда, оволодінні ним нової соціальної позиції. Протиріччя тут полягає не між соціалізацією та індивідуалізацією, не між соціальними відношеннями й індивідом, а між тим, що собою являє індивід, який містить в собі новий рівень свідомості, самосвідомості, самовизначення, здатності до дії, і тим соціальним простором, який він займає, що потребує нового руху у свідомості, привласненні та реалізації ним соціального» (Фельдштейн, 1998, с.9).

Соціалізація як постійно здійснювальний процес в онтогенезі, по-різному (не за принципом і суттю, а за ступенем активності, характером, рівнем й глибиною дії, швидкості) здійснюється на різних етапах онтогенезу й визначається своєю глибиною та іншими показниками, різними обставинами.

Так, зокрема, В.А.Толочек зазначає: «Якщо соціалізація є особливою якістю життєдіяльності людини як соціального індивіда, яка формується як множина перетворень природних форм життя і самої біологічної організації виду *Homo sapiens* в історичному процесі, то...це нова якість буття, становлення якого можливе лише як розвиток індивідуальності, як індивідуальне перетворення раніше засвоєних людиною соціальних механізмів, привласнених соціальних елементів за умови активної життєвої позиції, як її становлення в якості активного суб'єкта своєї життєдіяльності. ... Людина здобуває можливість і здатність до оволодіння новим соціальним досвідом, до розвитку психологічної компетентності, до розширення ціннісної та смислової сфери особистості, і, як наслідок – до найбільш повноцінної самореалізації та самоактуалізації (Толочек, 2005, с.61).

Соціальні групи не можуть існувати поза групами професійними. Здобуття індивідом певної професії, як правило, означає його входження, а потім і належність до певної соціальної групи або прошарку.

На думку Г. Тарда, соціум є сукупністю індивідів, кожен з яких наділений цілим віялом потреб, мотивів, захоплень, причому значна їх частина має ірраціональну природу і є несвідомою. Існуючи як підсумкова сума подібних різнорідних елементів, суспільство не підлягає односпрямованим змінам, а тому будь-які спроби вивчення соціальної динаміки недоречні. Основою соціальних зв'язків особистості є три фактори: наслідування, винахід та опозиція (проти дія інноваціям) походження (Концепції..., 2010).

В контексті концепції інтегрально-соціальної природи (сутності) людини соціалізація з необхідністю постає як цілісний процес, специфічна функція і модальність людської сутності й результується у потенційній універсальності і багатоманітності людини. Механізмами соціалізації людини, що зростає є: здатність до ідентифікації (ототожнення) себе з іншими, що дозволяє виявляти і брати новий зміст від іншої (людини, групи, суспільства); здатність до індивідуалізації свого Я (відокремлення), що дозволяє робити даний зміст власне своїм – персоніфікованим у відповідності з рівнем розвитку своєї тілесності, когнітивності, емоційно-вольової сфери (Филиппова, 2000).

Сфера соціальної взаємодії була суттєво розширена А. Кардинером, який доводив, що розвиток зумовлюється не тільки міжособистісними контактами, але й географічними, економічними, етнічними факторами. Е. Фромм визначав середовище не лише за допомогою найближчого оточення дитини, але й за допомогою соціального ладу, в якому вона проживає. Ставлення суспільства до людини виявляється у тому, що вона розвивається відповідно з тими можливостями, що дане суспільство їй надає. Прагнення примирити мотиви, що конфліктують між собою, є на думку Е. Фромма, двигуном не тільки індивідуального розвитку, але і розвитку суспільства в цілому. Про соціальну зумовленість розвитку мотивації писав К. Левін, який зазначав, що людина живе й розвивається у психологічному полі предметів, що її оточують. Впливаючи на людину, предмети актуалізують потреби, які дослідник розглядав як енергетичні заряди, що викликають зовнішню, поведінкову активність. Одне із найвідоміших рівнянь К. Левіна, за допомогою яких він опишував поведінку людини у психологічному полі під впливом різноманітних потреб, доводить, що поведінка є одночасно функцією як особистості, так і психологічного поля. Якщо К. Левін виділяв два рівні потреб – біологічні та соціальні (квазіпотреби), то А. Маслоу вибудовував уже цілу ієрархію, в основі якої – біологічні потреби, а на вершині – духовні. Соціальні потреби, які займають проміжне положення у цій ієрархії, в реальному житті визначають поведінку людини. Зв'язок інтенції та соціальності виявляється у тому, що біологічні потреби опосередковуються соціальними, а можливість самоактуалізуватися залежить і від уміння конструктивно вибудовувати взаємини із оточенням.

На більш тісному взаємозв'язку соціальної взаємодії та прагненням до самореалізації наголошував К. Роджерс. Він говорив про те, що можливість реалізувати себе тісно взаємозв'язана із конгруентністю уявлень людини про себе та думкою про неї оточення.

Вводячи нову мотивацію – прагнення до цілісності та ідентичності (з собою та суспільством), Е. Еріксон (2000) також акцентує увагу на суттєвому впливові культури й соціального оточення на розвиток людини. На цей процес мають вплив не тільки батьки та близькі до дитини люди, але й друзі, праця, суспільство у цілому.

Вихід із конфлікту Ю. Хабермас (2003) вбачає у «балансі ідентичностей», де ідентичність особистісна та соціальна ідентичність є двома вимірами, у яких реалізуються Я-ідентичність, що балансує. Вертикальний вимір – особистісна ідентичність – забезпечує зв'язок історії та життя людини. Горизонтальний вимір – соціальна ідентичність – забезпечує можливість виконувати різноманітні вимоги усіх рольових систем, до яких належить людина. Я-ідентичність виникає в балансі між особистісною ідентичністю та ідентичністю соціальною.

У процесі професійної соціалізації найбільше зазнають змін такі параметри самоактуалізації, як контактність, креативність, гнучкість – усі мають тенденцію до зниження. Крім того, знижується й показник шкали підтримки, що свідчить про посилення залежності, конформності. Педагогічна діяльність має такі особливості, як спрямованість на інших, орієнтацію на соціальні норми. Тому і професійна соціалізація педагога має свою специфіку, яка виявляється перш за все у зниженні самоактуалізації й посиленні просоціальності.

У процесі професійної соціалізації змінюється система пріоритетів: від взаємин з вихованцями, потім – з колегами, до самоактуалізації. У період зрілості самоактуалізація й задоволеність особистості найбільш інтегровані. Соціалізація особистості, що розглядається з точки зору опанування соціальним досвідом в умовах його цілеспрямованої, спеціалізованої організації (професійне навчання), виявляється як сукупність усіх освітніх впливів. Отже, соціалізація, з одного боку – в якості результату передбачає опанування людиною певних знань, зразків та моделей поведінки у відповідності із загальноновизнаною системою цінностей, цим самим сприяючи інтеграції в суспільне життя. А з іншого боку – соціалізація об'єктивно обмежує перспективи становлення особистості, оскільки норми й правила, встановлені суспільством, освітні стандарти й інші «стримувачі» нівелюють її індивідуальні прояви.

Дати вичерпну відповідь на питання, які й становлять проблему соціалізації людини, можна тільки на шляхах інтеграції наукового знання і цілісного підходу до дитини, а також при орієнтації на гуманізацію самої

освіти. Це блискуче продемонстрував Л. Легран, який обґрунтував принципи реформування шкільної освіти у 1982 році у Франції. В своїй доповіді він сказав так: "Сучасні потреби навчання, виховання й розвитку диктують необхідність гуманізації змісту освіти. Знати людину в усіх її проявах – в її ставленні до природи, до результатів своєї діяльності, знати її історію. Перебудувати програми так, щоб у центрі вивчення була не лише Франція й французи, але й людина на планеті й французи як частина людства" (Legrand, 1981).

Г. С. Саллівен розглядає особистість як енергетичну систему, активність якої редукує напругу (Саллівен, 1986, с.172–185). Одним із компонентів особистості є динамізми – стійкі паттерни перетвореної енергії. Важливим динамізмом, пов'язаним із міжособистісними стосунками, є динамізм „Я”, або ж система „Я”.

Проблема особистості, шляхи її становлення виводять дослідника на наступний рівень філософських, соціальних, концепцій, теорій освіти тощо.

Так, зокрема, у процесі соціалізації особистості формується досвід розуміння своїх можливостей і здібностей, необхідних для досягнення життєвої мети. „Мета є результат, що передбачається в свідомості, доступний розумінню самого суб'єкта, а також – інших людей” (Пс. слов., 1990, с.278).

Розкриваючи змістові характеристики людини, не можна не звернути увагу на сприйняття і розуміння нею себе самої, ставлення до себе і поведінки у середовищі життєдіяльності. У кожної людини в певний момент життя виникає споглядальний образ самої себе, відбувається оволодіння тими або іншими рисами особистості й конкретними властивостями себе як одиниці діяльності, одночасно виявляється більше чи менше емоційне навантаження, оцінка себе й виробляються способи дії, що стають типовими в поведінці й застосовуються в буденному житті. Розкриттю проблеми „Я” в такому аспекті присвячена значна кількість досліджень. У цих роботах простежується, що власний образ і розуміння себе як особистості і суб'єкта діяльності змінюється у людини з переходом її з одного вікового рівня на інший, а також залежно від її статі, професії і належності до певної етнічної спільноти з її традиціями і культурою (Л.У. Бороздіна, І.Е. Вігерчук, В.Н. Куніцина, В.А. Лабунська, Б.А.Єремєєв, З.Н. Лук'янова, Н.У. Накошна, А.П. Оконешникова, А.А. Чекаліна та інші).

Значущим феноменом, що прослідковується в дослідженнях характеристик „Я”, слугує роль особистості в регулюванні поведінки і діяльності (А.А. Мелік-Пашаєв, А.В. Суворов і ін.). Людина може вибудовувати свою поведінку і виконувати дії на рівні власного буденного Я, але вона не може здійснювати вчинки на рівні свого вищого Я. У більшості людей їх буденна поведінка визначається буденним життєвим Я, і воно, за А. Маслоу, ініціюється дефіцитарними| потребами. Проте в критичних або екстремальних ситуаціях у деяких людей регулювання поведінки й діяльності починає виконувати вище Я, і при цьому у них актуалізуються побутові| потреби. Разом з тим у цих же дослідженнях описані люди (досить незначний відсоток), для яких основні| цінності життя і культури стали їхніми суб'єктивно значущими цінностями, і їхня життєдіяльність переважно регулюється їх вищим Я.

У той же час вивчення сучасної спеціальної наукової літератури свідчить, що у психології особистості вже склалися певні передумови для поглиблення теоретико-методологічного аналізу й обґрунтування категорії „Я-концепція” (В. С. Агапов, Б. Г. Ананьєв, А. Г. Асмолов, І. В. Баришнікова, А. А. Бодальов, А. В. Брушлінський та інші). Це дослідження з проблеми самовідношення, самооцінки, самовизначення, самоствердження, уявлення особистості про себе в умовах спільної діяльності, впливу Я-концепції на мотивацію, духовні потреби, ціннісні орієнтації, на соціально-психологічну адаптацію особистості, розвиток професійного Я.

Різні теоретичні погляди й методологічні підходи до вивчення Я-концепції не співвідносяться один з одним, оскільки різні вчені, відштовхуючись у своїх дослідженнях від різних завдань, приходять до суперечливих поглядів щодо зазначених категорій, їхніх структурних і змістових складників. Багато науковців вважають проблему Я-концепції вузькоспеціальною, в межах власного конкретно-наукового підходу (соціально-психологічного, медичного, вікового). Нерідко Я-концепція розглядається дослідником лише як компонент іншої проблеми або включається в різні контексти.

Поняття „особистість” ширше за поняття „Я-концепція”. При визначенні Я-концепції в структурі особистості необхідно враховувати особливості її функціонального навантаження і змістову своєрідність. Я-концепція виступає в цьому плані як свого роду інтеграл індивідуальних, особливих, суб'єктно-діяльнісних характеристик. Розвиток особистості залежить від Я-концепції, що містить інтегральну оцінку особистістю власних здібностей, бажань, резервів, можливостей, способу своєї об'єктивізації| (життєва перспектива, сенс життя, мета далека і близька). „Я” концепція щодо професійної діяльності, „Я” ідеальне в професійній діяльності. Із поняттями особистість та Я-концепція тісно пов'язані поняття „само” – самовизначення, самопізнання, самоактуалізація, самовираження, самооцінка, самореалізація людини (як особливої системи, якій притаманні, поруч із властивостями саморозвитку будь-якої системи, свої, специфічні, належні лише їй як системі людській й пов'язані з її реальною самістю властивості) – вимагають спеціального аналізу й розуміння в його диференційованому й інтегральному осмисленні (не лише на індивідуальному рівні в процесі онтогенезу, але й як явище філогенезу та культурно-історичного розвитку), відповідно до реалій сучасного соціального стану, з урахуванням зміни історичного середовища. Це важливо як оцінка можливостей збереження й створення людського світу і себе у ньому як носія історично нового рівня організації – здійснення соціального руху.

За характеристикою Є. В. Ільєнкова (1983); «...масштаб особистості людини вимірюється лише масштабом тих реальних завдань, в ході вирішення яких вона і виникає, і оформляється у своїй визначеності, і розглядається в справах, які хвилюють і цікавлять не лише власну персону, а й багатьох інших людей. Тому сила особистості – це завжди індивідуально виражена сила того колективу, того “ансамблю” індивідів, який в ній ідеально представлений, сила індивідуалізованої спільності прагнень, потреб, мети, які нею керують».

Соціалізація – становлення особистості в певній культурі, у тій чи іншій соціальній системі. Індивідуалізація – розгортання власної внутрішньої програми розвитку. Розвиток людини є переплетенням двох самостійних процесів – соціалізації та індивідуалізації. Де соціалізація – це мистецтво бути як усі, а індивідуалізація – мистецтво бути собою. Соціалізація – це те, що робить людей схожими. Індивідуалізація допомагає їм стати різними. Індивідуалізація – більш «зрілий» процес.

Будь-яка соціальна оцінка – це оцінка середовищем будь-якого прояву, дії або властивості в залежності від його позитивного або від’ємного ставлення до загальної соціальної норми. Соціальна норма є загальною для всього соціуму. Коли ця норма застосовується окремою людиною в різних ситуаціях і різними людьми в одній і тій же конкретній ситуації, то виникає велика різноманітність індивідуальних оцінок ступеня дотримання або порушення соціальної норми. У результаті співвідношення соціальної норми з конкретними ситуаціями створюються різні індивідуальні шкали оцінок відповідно до умов формування та розвитку особистості. Загальна соціальна оцінка соціумом стає можливою лише тоді, коли індивідуальні шкали оцінок категоризуються в окремі конкретні ситуації, в яких застосовується соціальна норма, зводиться до кількох загальних категорій. У результаті такої категоризації виникає колегіальна шкала соціальних оцінок.

Соціальна перцепція є тією основою проміжного стану, в залежності від якої створюється вся система міжособистісних взаємовідносин в колективі і система соціального настрою. За одних і тих же властивостей особистості, ціннісних орієнтацій соціальний статус людини змінюється в залежності від того, як вони перцептуються та оцінюються колективом (середовищем). Така залежність чітко показана в дослідженнях Г.М.Андрєєвої (1980): за одних і тих же психодинамічних властивостей соціометричний статус студента змінюється на різних ступенях навчання.

Отже, під професійною соціалізацією особистості ми розуміємо процес її адаптації до умов та особливостей професійного становлення. Професійна соціалізація особистості визначається інтенсивністю, глибиною та розмаїттям взаємозв'язків. Під професійною соціалізацією майбутнього викладача-педагога ми розуміємо опанування соціально-професійним досвідом в умовах цілеспрямованої, спеціалізованої організації, що виявляється як сукупність усіх освітніх впливів. Оскільки педагогічна діяльність має такі особливості, як спрямованість на інших, орієнтацію на соціальні норми то і професійна соціалізація викладача-педагога має свою специфіку, яка виявляється перш за все у зниженні самоактуалізації й посиленні просоціальності.

Список використаних джерел

- Андрєєва Г.М. Социальная психология / Г.М.Андрєєва. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 416 с.
- Ільєнков Э.В. Что такое личность? // С чего начинается личность. – М.: Изд. Полит. Лит., 1983
- Андрєєва Г.М. Социальная психология. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 416 с.
- Концепции социализации и индивидуализации в современной психологии / под.ред. Т.Д.Марцинковской. – М.: РАО, Психол. Ин-т, 2010.
- Марцинковская Т.Д. Российская психология на сломе эпох: культурологический и науковедческий контекст [Электронный ресурс] / Т.Д.Марцинковская // Психологические исследования: науч.электрон. журн.-2009.- № 6(8). – Режим доступа: <http://psystudy.ru/index.php/hum/2009n6-8.html>.
- Пилиповский В.Я. Вступительная статья // Р.Бернс. Я-концепция и воспитание. – М., 1985.
- Психологический словарь / Под ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярославского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
- Радул В.В. Основи соціалізації особистості: навчальний посібник / В.В. Радул, Я.В. Галета. – Кіровоград: ФО-П Александрова М.В., 2013. – 232 с.
- Саллівэн Г.С. Межличностная теория психиатрии / Г.С. Саллівэн // История зарубежной психологии / [ред. П.Я.Гальперин, А.Н. Ждан]. – М., 1986. – С. 172 – 185.
- Сайко Э.В. Социализация и индивидуализация как исторически опосредованные механизмы формирования субъектов исторического действия / Э.В.Сайко // Мир психологии. – 1998. - № 1. – С.102-114.
- Соколова, Е.Е. Идеи А.Н. Леонтьева и его школы о поступке как единице анализа личности в их значении для исторической психологии /Е.Е.Соколова//Традиции и перспективы деятельностного подхода в психологии. – М., 1999.
- Толочек В.А. Социализация в квадрате: локализация феномена «акме» и его вероятностные детерминанты / В.А.Толочек // Мир психологи. – 2005. - № 4. – С. 50-65.
- Фельдштейн Д.И. Социализация и индивидуализация – содержание социального взросления и социально-психологической реализации детства / Д.И.Фельдштейн // Мир психологии. – 1998. - № 1. – С. 5-11.
- Филиппова Л.В. Социализация личности и педагогическая деятельность общества: Дис. ... канд.филос. наук. – Пермь, 1985;
- Филиппова Л.В. Философско-педагогические основы валеологии. – Н.Новгород, 2000.

- Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас. – М.: Весь мир, 2003.
Электронный ресурс/ А.Б.Ахмедов, Т.Д.Марцинковская // Психологические исследования: науч. электрон. журн. – 2010. – № 3(11).- Режим доступа: <http://psystudy.ru/index.php/hum/2010n3-11.html>.
Эриксон Э. Детство и общество/ Э.Эриксон. – СПб.: Летний сад, 2000.
Legrand L.L. Ecole unique: a quelle condition. – Paris, 1981.

References

- Andreeva H.M. Sotsyalnaia psikhologiya / H.M.Andreeva. – М.: Yzd-vo Mosk. un-ta,1980. – 416 s.
Ylenkov Э.В. Chto takoe lychnost? // S cheho nachynaetsia lychnost. – М.: Yzd. Polyt. LytAndreeva H.M. Sotsyalnaia psikhologiya. – М.: Yzd-vo Mosk. un-ta,1980. – 416 s.
Kontseptyu sotsyalyzatsyy y yndyvdualyzatsyy v sovremennoi psikhologii / pod.red. T.D.Martsynkovskoi. – М.: RAO, Psikhol. Yn-t, 2010.
Martsynkovskaia T.D. Rossyiskaia psikhologiya na slome epokh: kulturolohychesky y naukovedchesky kontekst [Электронный ресурс]/ T.D.Martsynkovskaia // Psikhologicheskiye yssledovaniya: nauch.elektron. zhurn.-2009.- № 6(8). – Rezhym dostupa: <http://psystudy.ru/index.php/hum/2009n6-8.html>.
Pylypovskiy V.Ia. Vstupitelnaia statia // R.Berns. Ya-kontseptsyia y vospytanye. – М., 1985.
Psikhologicheskyi slovar / Pod red. A.V.Petrovskoho, M.H.Iaroshevskoho. – 2-e yzd., yspr. y dop.. – М.: Polytyzdat, 1990. – 494 s.
Radul V.V. Osnovy sotsializatsii osobystosti: navchalnyi posibnyk / V.V. Radul, Ya.V. Haleta. – Kirovohrad: FO-P Aleksandrova M.V., 2013. –232 s.
Sallyvэн H.S. Mezhychnostnaia teoriya psykhyatryi / H.S. Sallyvэн // Ystoriya zarubezhnoi psykholohyy / [red. P.Ia.Halperyn, A.N. Zhdan]. – М., 1986. – S. 172 – 185.
Saiko Э.В. Sotsyalyzatsyia y yndyvdualyzatsyia kak ystorychesky oposredovannyye mekhanizmy formirovaniya sub'yektov ystorycheskogo deistviya / Э.В.Saiko // Myr psykholohyy. – 1998. - № 1. – S.102-114.
Sokolova, E.E. Ydey A.N. Leonteva y eho shkoly o postupke kak edynitse analiza lychnosti v ykh znachenyy dlia ystorycheskoi psykholohyy /E.E.Sokolova//Tradysyyu y perspektivy deiatel'nostnogo podkhoda v psykholohyy. – М., 1999.
Tolochek V.A. Sotsyalyzatsyia v kvadrate: lokalyzatsyia fenomena «akme» y eho veroiatnostnyye determynanty / V.A.Tolochek // Myr psykholohyy. – 2005. - № 4. – S. 50-65.
Feldshtein D.Y. Sotsyalyzatsyia y yndyvdualyzatsyia – sodержanye sotsyalnoho vzrosleniya y sotsialno-psykholohycheskoi realizatsyy detstva / D.Y.Feldshtein // Myr psykholohyy. – 1998. - № 1. – S. 5-11.
Fylyppova L.V. Sotsyalyzatsyia lychnosti y pedahohycheskaia deiatel'nost obshchestva: Dys. ... kand.fylos. nauk. – Perm, 1985;
Fylyppova L.V. Fylosofs'ko-pedahohycheskiye osnovy valeolohyy. – N.Novhorod, 2000.
Khabermas Yu. Fylosofskiy diskurs o moderne / Yu. Khabermas. – М.: Ves myr, 2003.
Электронный ресурс/ А.Б.Ахмедов, Т.Д.Марцинковская // Психологические исследования: науч. электрон. журн. – 2010. – № 3(11).- Rezhym dostupa: <http://psystudy.ru/index.php/hum/2010n3-11.html>.
Эриксон Э. Детство и общество/ Э.Эриксон. – СПб.: Летний сад, 2000.
Legrand L.L. Ecole unique: a quelle condition. – Paris, 1981.

FIRSOVA I.

The Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

PROFESSIONAL SOCIALIZATION OF THE FUTURE TEACHER-PEDAGOGUE

In the modern world, structural constructs of the social space of objective socialization are changing. Its main feature is the determining potential of social maturity of individuals in the conditions of instability, uncertainty, capable of mastering a really important meaning in determining the effective position of a person, the abilities and opportunities in relation to the realization of objective tasks, to overcome existing contradictions, to be a real active member of modern society.

In the article, the author reveals the content and features of the concepts of "professional socialization of the individual", "professional socialization of the future teacher-pedagogue". Under socialization, the process of the inclusion of a person growing into society through the assimilation and reproduction of the personality of social experience historically accumulated by humanity culture, is meant. Under the professional socialization of the individual we understand the process of its adaptation to the conditions and characteristics of professional formation. Under the professional socialization of the future teacher-pedagogue, we mean mastering the socio-professional experience in a purposeful, specialized organization, which manifests itself as a set of all educational influences. Pedagogical activity is characterized by a focus on others, orientation on social norms. Therefore, the professional socialization of the teacher has its own specificity, which manifests itself primarily in reducing self-actualization and increasing prosociality.

Key words: *personality, socialization, professional socialization, professional socialization of future teacher-pedagogue.*

Стаття надійшла до редакції 11.03. 2018 р.

УДК 37.0112 (477)

ЮРІЙ ЧОПИК

Івано-Франківський національний медичний університет

РЕФОРМАТОРСЬКА ПЕДАГОГІКА ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

У роботі здійснено евристичний аналіз сучасних українських наукових досліджень про вплив зарубіжної реформаторської педагогіки на розвиток української освіти. На основі аналізу дисертаційних, монографічних, статейних матеріалів виявлено основні тенденції, здобутки, прогалини та перспективи подальшого вивчення цієї проблеми.

Ключові слова: реформаторська педагогіка, «педагогіка реформ», вільне виховання, дитиноцентризм, педологія

Реформаторська педагогіка («педагогіка реформ») – це освітній рух кінця XIX – початку XX ст., який охопив більшість країн Європи та США, що об'єднав учених, педагогів, психологів багатьох країн світу в прагненні креативно реформувати національні освітні системи, які не відповідали вимогам часу, та всебічного оновлення змісту виховання на принципах гуманізму і педоцентризму. Україна цілеспрямовано, поступально, але з великими труднощами реалізує стратегічний державний курс на євроінтеграцію. Його невід'ємною складовою є модернізація змісту освіти згідно з міжнародними стандартами й вимогами. Актуальність і практична значущість заявленої в назві статті проблеми зумовлені науково-теоретичними й освітніми чинниками. Метою статті є здійснення критично-конструктивного аналізу напрацювань вітчизняних радянських та сучасних дослідників педагогіки прагматизму задля визначення ступеня дослідженості та перспектив вивчення порушеної проблеми.

Важливу роль у переосмисленні зовнішнього досвіду освіти повинна відіграти національна історико-педагогічна наука, яка займається зміною теоретичних парадигм та пошуком нових методологічних орієнтирів. Нею опрацьовано великий об'єм літератури про різні аспекти розвитку «педагогіки реформ».

Осмислення явища впливу зарубіжної реформаторської педагогіки на становлення педагогічної думки в Україні, передусім у 20-х рр. XX ст. є надзвичайно актуальним на сучасному етапі реформування національної системи освіти та її інтеграції у європейський освітній простір. Ця проблема тільки частково відображена у вступних розділах дисертацій О. Квас, Г. Кемінь, Т. Кравцової, Ю. Литвиної, С. Поліщук, та ін. тому потребує спеціального комплексного вивчення.

Аналіз літератури найкраще відображає поступ та пануючі в сучасній педагогічній науці парадигми, показав, що в одному випадку (В. Левківський, В. Кравець, О. Сухомлинська та ін.) науковці чітко показують впливи течій і напрямів «педагогіки реформ» (експериментальна, прагматична педагогіка тощо) на розвиток педагогічної думки та реформування системи освіти в Україні. В іншому випадку (О. Любар, М. Стельмахович та ін.) науковці ігнорують такі зовнішні чинники, тож генезу нових систем навчання, що запроваджувалися в Україні показують виключно у руслі українізації.

Дисертаційні роботи, які присвячені цій проблемі, умовно можна поділити на дві групи: а) роботи, присвячені впливу «педагогіки реформ» на освітні процеси в Україні показано опосередковано; б) спеціальні роботи про розвиток реформаторської педагогіки в Україні.

Серед публікацій відзначаємо роботу О.Квас (2012), де розкрито основні напрями розвитку ідеї дитиноцентризму (вільне виховання, функціональна, експериментальна, прагматична педагогіка, трудова школа) та характеризуються здобутки зарубіжних і вітчизняних представників цих напрямів. Ця праця поглиблює уявлення про поширення ідей дитиноцентризму в Україні у 1920-30-х рр., коли пріоритетного значення набули ідеї соціальної педагогіки. Вони були визнані на державному рівні та цілеспрямовано втілювалися у різних типах навчальних закладів. Учена визначає цей період як роки «взаємовпливу та взаємопроникнення», адже ідеї зарубіжної та вітчизняної педагогіки, хоча й реалізовувалися у межах різних ідеологій, мали спільну основу – дитину з її потребами, бажаннями, запитам.

Подібна за тематикою праця Т.Кравцової (2008), яка присвячена вивченню дитини в реформаторській педагогіці кінця XIX – початку XX ст. Вона розкриває творчий доробок українських і російських учених у цій сфері, їх за проблемно-хронологічним критерієм поділяє на дві групи. До першої відносить авторів, які при вивченні дитини спиралися на антропологічний підхід (В. Бехтерев, П. Блонський, П. Лесгафт, І. Сікорський, ін.); до другої – науковців 1920-30-х рр., що досліджували дитину цілісно, в її розвитку (С. Соколянський,

© Ю. Чопик, 2018

Я. Чепіга). Вчена виявила, що у їхніх студіях рефлексологічний підхід до вивчення дитини поєднувався з ідеями вільного виховання.

У праці С.Поліщук системно розкрито вплив зарубіжного реформаторського руху на розвиток вітчизняної педагогічної науки 1920-х рр. Відзначаємо досить високий ступінь дослідження цієї проблематики. Автор показує, як постулати його основних течій і напрямів впливали на розробку загальнотеоретичних аспектів вітчизняної педагогічної науки (визначення її предмета, завдань, місця серед інших наук, збагачення термінологічного апарату, типологія педагогічних теорій, розробка методології). С. Поліщук (2013) доводить, що при цьому не було прямого запозичення зарубіжного досвіду, а відбувався діалог між українськими та західними науковцями.

В українській науці є чимало праць з проблеми «зарубіжна реформаторська педагогіка та вітчизняна педагогіка», які присвячені їх окремим течіям і напрямам. Характер таких взаємин вчені окреслюють у двох ракурсах: через «вплив першої на другу» та через існування відносного паритету між ними. Вплив постулатів вільного виховання на українську педагогічну думку наскрізно проходить через усі студії із цієї тематики. Важливу роль в її осмисленні має праця А.Растрігіної (2004). Автор здійснила комплексний порівняльний аналіз ідей вільного виховання у зарубіжній та вітчизняній педагогіці кінця XIX – першої половини XX ст., підкреслює, що вони поширювалися паралельно, хоча й мали свої особливості. Визначальною для української педагогіки вона вважає «соціальність» вільного виховання і на цій основі формулює низку важливих положень. Перше стосується його генетичного зв'язку з визвольним рухом кінця XIX – початку XX ст., коли ідея справедливої організації суспільства була перенесена в педагогіку та спричинила появу нового погляду на дитину у вигляді недоторканності її природи. Друге положення стосується різних поглядів на значення свободи у вихованні, що дозволило виокремити та схарактеризувати чотири науково- педагогічні напрями, в руслі яких розвивалися ідеї вільного виховання: вільно-гуманістичний, антропологічно-гуманістичний, соціально-педагогічний, гуманістично-релігійний. Третє положення стосується показу розвитку ідей вільного виховання у контексті педології як комплексної науки про дитину. В такому ключі розкрито функціонування її наукових осередків в Україні.

Праця О.Барило (2004) відзначається системним підходом до з'ясування впливу ідей вільного виховання на педагогічну теорію і практику України. Важливою заслугою автора є деталізація етапів цього процесу: у 1900-1916 рр. активізувалася творча діяльність освітян (М.Даденков, О.Музиченко, С.Русова, Я.Чепіга) під впливом російськомовних перекладів зарубіжних педагогів- реформаторів та пропаганди цієї ідеї у педагогічній пресі. Показано втілення ідей вільного виховання у документах українського уряду з реформування освіти в 1917-1919 рр. та «продовження їх реалізації» шляхом інтегрованого підходу в першій половині 1920-х рр. Автор доводить, що з 1924 р. принципи педоцентризму та індивідуалізації навчання поступаються партійно-класовому підходу, але важливі положення вільного виховання (свобода творчості, педагогічне співробітництво) залишилися в теорії і практиці, що проявилось у застосуванні методів Дальтон-плану, бригадно-підрядного та ін. Обґрунтовує позицію про співіснування парадигм трудової школи і вільного виховання.

Високий рівень наукового осмислення має розвиток педології та прагматичної педагогіки в Україні, які розглядаються не лише під кутом «зарубіжних впливів», але і як педагогічні національні феномени. Важливі методологічні аспекти цієї проблеми розкрила О. Сухомлинська (Нариси..., 1996). Вчена показала оформлення в педагогіці рефлексорного напрямку, що став основою розвитку педології. Вона розкрила генезу, міждисциплінарний характер та основні складники цієї комплексної науки про дитину, схарактеризувала основні тенденції її розвитку в Україні у 1920 рр.

Особливий інтерес для нашого дослідження становлять студії з персоналістики, де спадщина українських педагогів розглядається безпосередньо через призму зарубіжної, зокрема реформаторської педагогіки кінця XIX – початку XX ст. При цьому частина з них підготовлена у розрізі компаративістики, де зазначена проблема осмислюється під кутом зіставлення творчих ідей українських та західних діячів першої третини XX ст. З таких позицій активно досліджується життєдіяльність С. Русової, про що засвідчують і узагальнюючі монографічні праці про її педагогічну концепцію і систему виховання (Коваленко, 1998, та ін.). Окрім того, маємо низку спеціальних розвідок, у яких учені порівнюють погляди С. Русової з освітніми ідеями Дж. Дьюї, які, своєю чергою зіставляються з підходами А. Макаренка до виховання учнівської молоді (Дічек, 2005; Коваленко, 1999, ін.) тощо.

Рамки дослідження показують лише малу долю впливу на освіту в Україні «педагогіки реформ».

Таким чином, українська освіта має значний фундамент через вивчення розвитку основних течій і напрямів зарубіжної реформаторської педагогіки. Сучасна національна компаративістика пройшла складний шлях вивчення реформаторської педагогіки й теорії вільного виховання – від критичного переосмислення до диференційованого вивчення їх окремих складників та осмислення цієї проблематики на рівні наукового дискурсу.

Вітчизняні вчені відмовляються від розуміння однолінійності впливу зарубіжної на українську педагогіку, тому починають розглядати цю проблему через призму їхньої взаємозалежності й з таких позицій

відстежують як вони позначалися на процесах реформування системи освіти і поступу педагогічної думки в Україні.

Українські науковці приділили велику увагу вивченню впливів течій і напрямів «педагогіки реформ» на розвиток системи освіти в Україні. Змушені виважено й об'єктивно досліджувати цю проблему, тому сучасні науковці піднесли вивчення цієї проблеми на якісно вищий рівень, хоча окремі її аспекти досліджені нерівномірно. Найбільш ґрунтовно розкрито впливи зарубіжних ідей вільного виховання, а також педології, експериментальної і прагматичної педагогіки, гірше з'ясовано значення постулатів соціальної педагогіки та трудової школи на розвиток цих освітньо-педагогічних процесів в Україні.

Опрацювання цієї проблеми має різношаровий характер. Ми спостерігаємо за фрагментарним осмисленням впливів течій і напрямів реформаторської педагогіки на розвиток освіти в Україні. Тому ці дослідження потребують подальших спеціально комплексних напрацювань цієї проблеми, а також подальшого аналізу творчого використання ідей «педагогіки реформ» у практичній діяльності сучасних навчальних закладів в Україні.

Список використаних джерел

- Барило О. А. Ідеї вільного виховання в реформаторській педагогіці кінця XIX – першої половини XX століття: Дис. канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О.А.Барило. – К., 2004. – 253 с.
- Дічек Н. П. Спадщина А. С. Макаренка у контексті світового історико-педагогічного процесу XX ст. (на матеріалах англomовних джерел) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіка» / Н. П. Дічек. – К., 2005. – 36 с.
- Квас О. В. Розвиток ідей дитиноцентризму в педагогічній теорії та практиці (друга половина XIX ст. – перша половина XX ст.) / О. В. Квас: Автореф. дис. докт. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О.В. Квас. – Дрогобич, 2012. – 32 с.
- Коваленко В. О. Проблеми демократизації виховання у філософсько-педагогічній концепції Дж. Дьюї // Наукові записки Ніжинського держ. пед. ун-ту: Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 1999. – С. 63–69.
- Коваленко Є. І. Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової / Є. І. Коваленко, І. М. Пінчук / за ред. Є. І. Коваленко. – Ніжин: НДПІ, 1998. – 214 с.
- Кравцова Т. О. Проблема вивчення дитини в реформаторській педагогіці кінця XIX – початку XX століття: дис. канд. пед. наук: 13.00.01. – Харків, 2008. – 193 с.
- Нариси історії українського шкільництва. 1905–1933: навч. пос. за ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.
- Поліщук С. В. Вплив зарубіжної реформаторської педагогіки на розвиток вітчизняної педагогічної думки в 20-х роках XX ст.: Дис. канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / С.В. Поліщук. – Луганськ, 2013. – 181 с.
- Растрюгіна А. М. Розвиток теорії вільного виховання у вітчизняній і зарубіжній педагогіці кінця XIX – першої половини XX століття: Автореф. дис. докт. пед. наук, 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / А.М.Растрюгіна. – К., 2004. – 41 с.
- Чопик Ю. С. Зарубіжна реформаторська педагогіка в оцінках українських науковців (друга половина XX – початок XXI століття): [моногр.] / Юрій Степанович Чопик, Інна Василівна Стражнікова. – Івано-Франківськ: НАІР, 2017. – 264 с.

References

- Barylo O. A. Idei vilnoho vykhovannia v reformatorskii pedahohitsi kintsia XIX – pershoi polovyny KhKh stolittia: Dys. kand. ped. nauk: 13.00.01 «Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky» / O.A.Barylo. – K., 2004. – 253 s.
- Dichek N. P. Spadshchyna A. S. Makarenka u konteksti svitovoho istoryko-pedahohichnoho protsesu KhKh st. (na materialakh anhlomovnykh dzherel) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia dokt. ped. nauk: 13.00.01 «Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohika» / N. P. Dichek. – K., 2005. – 36 s.
- Kvas O. V. Rozvytok idei dytynotsentryzmu v pedahohichnii teorii ta praktysi (druga polovyna XIX st. – persha polovyna KhKh st.) / O. V. Kvas: Avtoref. dys. dok. ped. nauk: 13.00.01 «Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky» / O.V. Kvas. – Drohobych, 2012. – 32 s.
- Kovalenko V. O. Problemy demokratyzatsii vykhovannia u filosofsko-pedahohichnii kontseptsii Dzh. Diui // Naukovi zapysky Nizhynskoho derzh. ped. un-tu: Psykholoho-pedahohichni nauky. – Nizhyn, 1999. – S. 63–69.
- Kovalenko Ye. I. Osvitnia diialnist i pedahohichni pohliady S. Rusovoi / Ye. I. Kovalenko, I. M. Pinchuk / za red. Ye. I. Kovalenko. – Nizhyn: NDPI, 1998. – 214 s.
- Kravtsova T. O. Problema vyvchennia dytyny v reformatorskii pedahohitsi kintsia XIX – pochatku KhKh stolittia: dys. kand. ped. nauk: 13.00.01. – Kharkiv, 2008. – 193 s.
- Narysy istorii ukrainskoho shkilnytstva. 1905–1933: navch. posib. za red. O.V. Sukhomlynskoï. – K.: Zapovit, 1996. – 304 s.
- Polishchuk S. V. Vplyv zarubizhnoi reformatorskoi pedahohiky na rozvytok vitchyznianoï pedahohichnoi dumky v 20-ky rokakh KhKh st.: Dys. kand. ped. nauk: 13.00.01 «Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky» / S.V. Polishchuk. – Luhansk, 2013. – 181 s.

- Rastryhina A.M. Rozvytok teorii vilnoho vykhovannia u vitchyznianiі i zarubizhnii pedahohitsi kintsia XIX – pershoi polovyny KhKh stolittia: Avto-ref. dys. dok. ped. nauk, 13.00.01 «Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky» / A.M.Rastryhina. – K., 2004. – 41 s.
- Chopyk Yu.S. Zarubizhna reformatorska pedahohika v otsinkakh ukrainskykh naukovtsiv (druha polovyna KhKh – pochatok KhKhI stolittia): [monohr.] / Yurii Stepanovych Chopyk, Inna Vasyliivna Strazhnikova. – Ivano-Frankivsk: NAIR, 2017. – 264 s.

ЧОПЫК YU.

Ivano-Frankivsk National Medical University, Ukraine

REFORM PEDAGOGIC AS ONE OF THE FACTORS OF THE INFLUENCE ON UKRAINIAN EDUCATION DEVELOPMENT

The work carried out a heuristic analysis of modern Ukrainian research on the influence of foreign reformatory pedagogy on the development of Ukrainian education. On the basis of the analysis of dissertation, monographic, and article materials, the main tendencies, achievements, gaps and prospects of further studying of this problem were revealed.

It is determined that Ukrainian education strengthens its scientific foundation by studying the development of the main trends and directions of foreign reformatory pedagogy. It is noted that modern national comparativism has undergone a difficult path to study reformatory pedagogy and the theory of free education - from critical rethinking to a differentiated study of their individual components and comprehension of this problem at the level of scientific discourse.

The influence of currents and directions of "pedagogy of reforms" on the development of the education system in Ukraine is being studied. The most thoroughly exposed influences of foreign ideas of free education, as well as pedagogy, experimental and pragmatic pedagogy, the significance of the postulates of social pedagogy and the labor school for the development of these educational and pedagogical processes in Ukraine is poorly understood.

Key words: *reformed pedagogy, «pedagogy reform», free education, child centrism, pedagogy.*

Стаття надійшла до редакції 12.02.2018 р.

УДК 37.018.43:002.1

ДАРІЯ ЧУМАЧЕНКО

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ

РОЛЬ І МІСЦЕ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті досліджується роль і місце знань з документознавства у професійній діяльності майбутніх фахівців, для чого проведено аналітичний огляд системи підготовки педагогів професійного навчання з документознавства, а також проаналізовано галузеві стандарти вищої освіти та основні положення щодо розвитку професійної освіти в Україні. Проаналізовано структуру та зміст освітнього середовища науково-предметної підготовки педагогів професійного навчання з документознавства.

Ключові слова: документознавство; фахівець з документознавства; педагог професійного навчання; бакалавр професійної освіти

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Швидкий розвиток новітніх технологій, поява нових форм і видів людської діяльності зумовлюють потребу постійного оновлення змісту, форм і методів навчання та організації навчального процесу, а постійне зростання обсягу необхідних знань вимагає інтенсифікації навчання. Тому система підготовки майбутніх фахівців коректується відповідно до вимог сучасного суспільства й освітніх інновацій.

У час загальної інформатизації всіх сфер нашого життя професія фахівця з документознавства не тільки не втрачає своєї важливості, а навпаки стає все більш актуальною. Кожного дня ми стикаємося з

поток документальної інформації, яка регулюється документознавцем, що, в свою чергу, робить цю професію просто необхідною. Зростання інформатизації та автоматизації різних сфер життя призводить до збільшення та ускладнення документа, з якого можна зробити висновок, що перспективи зростання престижності професії будуть дуже великими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз документознавчої термінології здійснено у навчальному посібнику М. Комової, працях В. Бездрабко, С. Кулешова, Г. Швецової-Водки, В. Шульгіної та ін. У сфері документознавчої професіології наразі активно працюють Г. Власова, Н. Гайсинюк, Л. Демчина, Н. Кушнарєнко, Г. Малик, О. Матвієнко, Р. Редчук, В. Спрінсян О. Янишин та інші. Заслужують підтримки публікації, що пов'язані з термінологією електронного документообігу В. Рудюка, М.Н. Цивіна Г.М. Швецової-Водки.

Метою статті є визначення ролі і місця документознавства у професійній діяльності майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В умовах глобальної інформатизації суспільства виникає необхідність впровадження науково-методичного забезпечення організації документообігу та систем електронного діловодства в органах державної влади, на підприємствах, в установах та організаціях. Виникає значна потреба у підготовці фахівців з документознавства, які будуть спроможні вирішувати складні завдання, пов'язані з зазначеними вище інноваціями.

Тому з метою належної підготовки фахівців, які покликані працювати належним чином з усіма видами документної інформації, знати особливості автоматизованих систем діловодства й документообігу, новітні засоби оргтехніки, особливості уніфікації й галузевої стандартизації документно-інформаційної сфери одним з профілів спеціальності 015 «Професійна освіта» відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 4 від 10 січня 2011 року стала спеціалізація «Документознавство».

Згідно Галузевого стандарту вищої освіти 015 «Професійна освіта (Документознавство)» майбутній фахівець з документознавства:

- розробляє, впроваджує і забезпечує функціонування єдиного в організації технологічного процесу документування, роботи з документами та документною інформацією на основі використання сучасних автоматизованих технологій (складання, оформлення документів, облік, реєстрація, контроль виконання, довідково-інформаційна робота, зберігання);
- планує, організовує і удосконалює діяльність служби документально-інформаційного забезпечення управління, здійснює контроль за станом діловодства в організації;
- розробляє уніфіковані форми документів, системи документації, таблиці документів різного призначення і рівня управління, класифікатори документної інформації;
- вживає заходів щодо впорядкування складу документів та інформаційних показників, скорочення їх кількості та оптимізації документопотоків організації;
- бере участь у відборі документів, переданих на державне зберігання, організації поточного зберігання та експертизи цінності документів;
- вивчає і узагальнює передовий вітчизняний і зарубіжний досвід в області документально-інформаційного забезпечення управління, розробляє нормативно-методичні документи з питань документально-інформаційного забезпечення (Жижко, 2017, с.12).

Водночас випускник даної спеціальності повинен мати знання, практичний досвід і володіти методами аналізу, проектування і організації документально-інформаційного обслуговування підприємства, установи або її структурного підрозділу будь-якого рівня управління, галузі і форми власності.

Відповідно до цього стандартом вищої освіти визначений перелік спеціалізованих компетентностей, якими мають володіти майбутні фахівці на високому рівні, серед яких:

- діловодсько-кадрові;
- організаційно-управлінські;
- інформаційно-аналітичні.

Розглянемо детальніше основні з них, зокрема діловодсько-кадрові передбачають: знання, вміння та навички щодо комплексного оволодіння сучасними системами управління документообігом та системами інформаційно-документально-інформаційного забезпечення управлінської діяльності організацій різних галузей і форм власності, враховуючи усі діловодсько-кадрові операції, процеси та функції; здатність до оптимізації документообігу, впроваджуючи системи електронного документообігу, тощо (Жижко, 2017, с.13).

Організаційно-управлінські компетентності у свою чергу включають: знання та уміння організаційно-управлінської праці на рівні підрозділу, організації, органу управління; здатність формувати гнучкий стиль керівництва, виконувати управлінські операції планування та звітування, здійснювати контроль за якістю інформаційно-документного забезпечення управління; сприяння високому рівню виконання співробітниками своїх службових обов'язків, трудової та виробничої дисципліни, тощо (Жижко, 2017, с.13).

Окремим компонентом слід виділити інформаційно-аналітичні компетентності, які формують знання й уміння у галузі теоретичних основ інформатики й практичного використання комп'ютерних технологій; здатність володіти навичками роботи з комп'ютером на рівні користувача, застосовувати інформаційні технології для вирішення практичних завдань в інформаційно-документній галузі; здатність проводити інформаційний моніторинг на базі ресурсів Інтернет за конкретними запитами, аналітико-синтетичне перероблення документів та інформації, готувати відповідні аналітичні огляди та реферати; здатність застосовувати уміння й навички щодо формування інформаційних ресурсів установи, в тому числі з використанням засобів комп'ютерних та Інтернет-технологій (електронних продуктів: баз даних, електронних архівів, електронних послуг) тощо (Жижко, 2017, с.14).

Звернемо увагу на те, що вища освіта за спеціальністю 015 «Професійна освіта» може здобуватись за двома спеціалізаціями, тому фокус програми підготовки педагогів професійного навчання з документознавства спрямований на забезпечення бінарної підготовки фахівців для системи професійно-технічної освіти.

По успішному завершенню навчання випускнику спеціальності 015.05 «Професійна освіта (Документознавство)» присвоюється кваліфікація:

- 3340 Педагог професійного навчання;
- та додаткова кваліфікація (на вибір):
- 3435 Організатор діловодства
- 3436 Референт.

По завершенню навчання випускник матиме змогу працювати за основним напрямом підготовки педагогом професійного навчання, а також вихователем закладу професійної (професійно-технічної) освіти або майстром виробничого навчання. Крім того, бакалаври професійної освіти матимуть суміжний напрям підготовки з можливістю працевлаштування документознавцем, документознавцем-аналітиком інформаційних служб, центрів, фірм; помічником керівника підприємства, адміністративним помічником, організатором з персоналу, фахівцем з найму робочої сили, інспектором з кадрів, референтом; керівником адміністративного підрозділу; менеджером з добору, забезпечення і використання персоналу, а також у службах документного забезпечення управління, керуючими справами в міністерствах, установах, комерційних компаніях і т.д. .

При успішному оволодінні навчальною програмою фахівець з документознавства може здійснювати наступні види професійної діяльності:

- педагогічну;
- організаційно-управлінську;
- організаційно-проектну;
- аналітичну;
- дослідницьку;
- консультативну.

У свою чергу перед майбутніми бакалаврами висувуються такі вимоги як:

- вміти використовувати державні стандарти, інші нормативні та методичні документи для документального забезпечення управління;

- застосовувати раціональні прийоми складання та оформлення усіх видів службових документів;

- розробляти, впроваджувати та забезпечувати функціонування єдиного в організації технологічного процесу документування й роботи з інформацією на основі використання сучасних автоматизованих технологій (складання, опрацювання й оформлення документів, реєстрація, облік руху, контроль виконання, довідково-інформаційна робота, зберігання і т.д.);

- вміти використовувати оргтехніку, мати оперативне мислення,

- вміти злагоджено працювати з колективом, тощо (Шпак, 2010, с. 256).

Навчальний план побудований таким чином, що вивчення навчального матеріалу відбувається поступовим переходом від загальних до більш конкретних питань професійної підготовки. Програми підготовки педагогів містять складники психолого-педагогічної та практичної підготовки, а також предметної спеціальності, включно з методикою викладання.

Згідно навчального плану спеціальності 015 «Професійна освіта (Документознавство)» цикл дисциплін професійної та практичної підготовки поділяється на психолого-педагогічну та науково-предметну. Науково-предметна підготовка в свою чергу включає 9 дисциплін загальним обсягом 30 кредитів ECTS.

Однією з провідних дисциплін цього циклу є курс «Документознавство», метою вивчення якого є формування у студентів необхідних теоретичних і практичних знань про сутність, структуру, функції та класифікацію документів, що складають основу документної комунікації. У процесі вивчення цієї дисципліни у студентів виробляються вміння та навички збирання, класифікації інформації, опрацювання та використання документів з метою задоволення інформаційних потреб органів управління підприємств, організацій, фірм та установ (Жижко, 2017, с.98).

Особливе місце в системі підготовки фахівців з документознавства займає курс «Документне забезпечення управління», який включає в себе три дисципліни: «Діловодство», «Е-документообіг» та «Архівознавство та документне фондознавство». Предметом вивчення цього курсу є сукупність процесів, що забезпечують документування у правлінської діяльності та організацію роботи з документами, тобто весь процес із часу створення документа до його знищення чи передачі до архіву.

Документообіг, як ядро організації, забезпечує її діяльність, будучи потужним інструментом, що відповідає за процеси управління документацією. Він має орієнтувати всі підрозділи через окремих виконавців на спільні цілі, акумулювати ініціативу співробітників, покращувати процеси ділової комунікації та коригувати організаційну поведінку працівників організації.

Також до науково-предметної підготовки входять такі дисципліни, як «Інформаційно-аналітична діяльність», «Право» та «Системи управління базами даних», які забезпечують формування знань і навичок з інформаційно-аналітичної діяльності; умінь та компетенцій для забезпечення ефективного захисту інформації; вміння аналізу нормативно-правових актів, правничий світогляд, правосвідомість, правову культуру та правниче мислення; ефективного використання на практиці системами управління базами даних.

Аналіз навчальних планів спеціальності 015 «Професійна освіта (за спеціалізаціями)» показав, що загальний обсяг навчального часу, виділеного на вивчення фахових дисциплін складає 12,5%, тобто лише 30 кредитів ЄКТС, що призводить до зменшення частки аудиторного часу. Тому виникає протиріччя між великим обсягом навчального матеріалу професійно-орієнтованих дисциплін та обмеженим часом, виділеним на їх аудиторне вивчення. Це призводить до необхідності організації віддаленої інтенсивної самостійної діяльності студентів при вивченні фахових дисциплін та вимагає вивчення і розробки інноваційних засобів навчання майбутніх фахівців.

Також до недоліків слід віднести відсутність чіткого структурованого зв'язку між дисциплінами, що потребує перегляду та вдосконалення певних дисциплін та їх місця у структурі підготовки педагогів професійного навчання з документознавства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, у проведеному дослідженні нами було з'ясовано, що сьогодні професія документознавців не тільки не втрачає свою важливість, а навпаки набуває все більшої актуальності. Проведений аналіз змісту науково-предметної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання з документознавства свідчить, що незважаючи на значення проведених наукових пошуків, проблема підготовки таких фахівців наразі недостатньо досліджена в теоретико-методологічному аспекті, а традиційна система освіти не в змозі забезпечити органічне входження нової генерації педагогів у середовище різнопланових потреб навчально-виховної діяльності у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. Вищезазначене актуалізує потребу вдосконалення системи підготовки майбутніх педагогів професійного навчання з документознавства.

Список використаних джерел

- Жижко Т. А., Гуменюк Т. Б., Титова Н. М., Субіна О. О. Освітньо-професійний комплекс: 015 Професійна освіта. Документознавство – К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова. 2017, с. 192
- Шпак М. П. Лабораторні заняття як домінуючий елемент у набутті професійних навичок із дисципліни «Діловодство» / М. П. Шпак. - Наукові записки. Серія «Культура і соціальні комунікації», Випуск 2, Острог. 2010, с. 256-261

References

- Zhyzhko T. A., Humeniuk T. B., Tytova N. M., Subina O. O. (2017) Osvitno-profesiyniy kompleks: 015 Profesiina osvita. Dokumentoznavstvo [Освітньо-професійний комплекс: 015 Професійна освіта. Документознавство]. Kyiv,.: Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
- Shpak M. P. (2010) Laboratorni zaniattia yak dominuiuchy element u nabutti profesiinykh navychok iz dystsypliny «Dilovodstvo» [Лабораторні заняття як домінуючий елемент у набутті професійних навичок із дисципліни «Діловодство»]. Ostrog. Naukovi zapysky. Seriya «Kultura i sotsialni komunikatsii», [in Ukrainian].

CHUMACHENKO D.

National Pedagogical Dragomanov University, Kiev, Ukraine

ROLE AND PLACE OF DOCUMENTATION IN PROFESSIONAL ACTIVITIES OF FUTURE FACILITIES

The article investigates the role and place of knowledge in documentary studies in the professional activities of future specialists, which provided an analytical review of the training system of teachers of vocational training in document science, as well as analyzed the industry standards of higher education and the main provisions on the development of vocational

education in Ukraine. The structure and content of the educational environment of scientific and subject training of teachers of vocational training in document science are analyzed. The rapid development of the latest technologies, the emergence of new forms and types of human activities predetermine the need for the constant updating of content, forms and methods of teaching and organization of the educational process, and the constant growth of the amount of knowledge required requires intensification of training. Therefore, the training system for future specialists is adjusted in accordance with the requirements of modern society and educational innovations.

At the time of the general informatization of all spheres of our life the profession of specialist in documentation not only does not lose its importance, but on the contrary becomes more and more relevant. Every day we are faced with a flow of documentary information that is regulated by a document scientist, which, in turn, makes this profession simply necessary. The growth of the informatization and automation of various spheres of life leads to an increase and complication of the document, from which it can be concluded that the prospects for the growth of the profession will be very large.

Key words: document science; specialist in documentary studies; teacher of professional training; Bachelor of Professional Education

Стаття надійшла до редакції 12.03.2018 р.

УДК [316.77: 167.1]: 378

МИКОЛА ЧУРСІН

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ІНФОРМАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У зв'язку з інформатизацією суспільства, яка поглиблюється, робиться спроба представити цілісну картину інформаційних проблем вищої школи. Дається стислий аналіз найбільш важливих із цих проблем.

Ключові слова: інформатика, інформатизація, інформаційна взаємодія, інформаційні проблеми, вища освіта, педагогіка, інформаційний простір, інформаційне середовище, інформаційна поведінка, інформаційні ресурси

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Імовірно, найбільш вагомим фактором змін у вищій освіті є інформатизація суспільства, яка створює в освітній галузі багато проблем як теоретичного, так і практичного змісту. Загальна проблема, що об'єктивно виникає в умовах інформатизації – як вдосконалити освітню діяльність у відповідь на виклик інформатизації суспільства. Ця загальна проблема, звичайно, складається з більш конкретних, певна частина яких можуть формулюватися і досліджуватися як філософські, соціальні, педагогічні, психологічні і т.п., але загальним для них є їх "інформаційне походження". Осмислення проблем вищої освіти саме як інформаційних проблем має велике значення для формування як теоретичного підґрунтя вищої освіти, так і для забезпечення ефективності практичних дій у руслі інформатизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У цій роботі автор спирається на публікації, зокрема, В. Кінельова (2000), В. Кудіна (1998), Е. Семенюка (1999), Ю. Терещенка (2003), В. Шейка (2000), у яких міститься аналіз системи освіти майбутнього і які в тій чи іншій мірі торкаються й інформаційних аспектів вищої освіти. Крім того, загальні питання інформаційного суспільства, суттєві для цієї статті розглянуті у трудах О.Тофлера (1990), М.Епштейна (1999) та багатьох інших публікаціях. Автор, нарешті, спирався і на деякі власні попередні роботи, наприклад (Чурсін, 1990). Загальною ідеєю згаданих публікацій можна вважати необхідність змін (аж до зміни парадигми) у вищій освіті, що викликаються стрімкими змінами у інфосфері.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Незважаючи на інтенсивні спроби окреслити напрями тенденцій змін у вищій освіті, викликаних інформатизацією суспільства та супутніми процесами, загальної картини саме інформаційних проблем вищої освіти, з позицій саме інформаційного підходу (мабуть, найбільш природного у даному випадку) й досі не сформовано.

Формулювання **цілей** статті (постановка завдання). Мета цієї статті полягає в тому, щоб представити, можливо, ескізу, але цілісну картину інформаційних проблем вищої школи, що усе більш чітко ставляться інформатизацією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед цих проблем перша за частотою згадування і ступенем розробленості, але не обов'язково за значущістю - проблема використання інформаційних технологій в освітній діяльності. На жаль, до неї іноді зводять усю проблематику, пов'язану з інформатизацією в сфері освіти. Власне, ця проблема на практиці розбивається на велику кількість окремих проблем, надалі - задач, багато з яких одержують практичне вирішення, аж до формалізації, алгоритмізації й автоматизації інформаційних процесів і інформаційної взаємодії, що входять в освітню діяльність. Практичне втілення, можливість побачити результат у вигляді діючої програми, студента що працює з комп'ютером - от та потужна новизна, що переконуює багатьох і часто підмінює собою педагогічні досягнення, набагато менш доступні прямому спостереженню.

Проте загальна проблема, що формулюється як інформаційна, скоріше породжується, аніж вирішується за допомогою інформаційної технології. Саме: нові інформаційні технології майже цілком зняли бар'єри відстані і часу в доступі студентів до інформації, але в тім же ступені збільшили обсяг потенційно релевантної і, головне, легко доступної їм інформації. Якщо раніше студенти мали справу з досить чітко обкресленим її потоком, що скоріше нагадує струмочок, і лише епізодично зверталися до наукової інформації поза викладацьким контролем, то тепер перед ними - океан інформації, що суб'єктивно сприймається як нескінченний. Курс лекцій і рекомендована література тепер буквально - крапля в морі... Такі зміни не можуть не створювати наймогутнішого впливу практично на всі сторони навчального процесу, модифікуючи його цілі, змінюючи і місце, і роль у ньому викладача, і інформаційне поведіння студента, його психологію, пріоритети, навіть світогляд. Проте, у теорії і методології освітньої діяльності до подібних змін і проблем, які вони тягнуть за собою, не приділяється поки що належної уваги.

Одна з принципових і сугубо "інформаційних" проблем вищої освіти - зростаюче протиріччя між темпами появи актуальної наукової інформації і здатністю вищої школи її асимілювати, тобто відібрати з зовнішнього потоку, обробити дидактично і надати студентам у рамках організованого навчального процесу. Вища школа уперше опинилася в ситуації, коли її традиційні, внутрішні проблеми, тобто проблеми відносин "студент-викладач", "студент - навчальний матеріал" і т.п., виявилися відсунутими на другий план проблематикою відносин вищої школи з зовнішнім середовищем. Якщо вища школа і мала механізм, подібний до греблі, що стримувала, фільтрувала потік інформації ззовні, то тепер ця гребля, здається, звалена остаточно.

Цим і позначена інша масштабна проблема - динаміка взаємин системи вищої освіти із системою науково-технічної інформації і наукових комунікацій, що стрімко розвивається і видозмінюється. Власне, розвиток саме останньої соціальної підсистеми і її "проростання" в Інтернет і створило альтернативу регулярній освіті. При цьому, що саме істотне, вища школа повинна враховувати, що безперервна самостійна освіта, до якої вона повинна готувати свого випускника, може бути здійснена лише на основі його ефективної взаємодії з цією самою системою наукової інформації і наукових комунікацій. Мало того, що остання відтягує на себе частину функцій системи вищої освіти (зокрема, забезпечує доступ студентів до наукової інформації в навчанні), вона (точніше - взаємодія з нею) тепер виступає і метою освіти! А отже, змінює і її зміст.

Взаємовідносини систем освіти і наукової комунікації мають і дуже цікавий теоретичний аспект. Так, система наукових комунікацій, "одержавши" у своє розпорядження автоматизовані інформаційні сховища з мільйонами документів, стурбована тепер тим, як врахувати суб'єктивні особливості (особистість!) споживача інформації, щоб підвищити точність інформаційного пошуку. Для цього використовуються досягнення самих різних наук - від теорії класифікації і лінгвістики до семіотики і психології, а також побудовані на них інтелектуальні інформаційні технології (див., наприклад, [9]). Вона діє часом подібно до педагога, фільтруючи доступну інформацію. З іншого боку, система освіти традиційно використовувала згадані досягнення, звичайно надаючи величезної уваги особистості учня, а тепер не може не залучати до навчального процесу в усе більшому обсязі доступну наукову інформацію і діє як інформаційна система, якимось вирішуючи ту ж саму задачу фільтрації інформаційного потоку. Схоже, що і на практиці, і в теорії ці системи стрімко рухаються назустріч одна до одної. Зміст і наслідки цього руху, як уявляється, заслуговують подальших досліджень. Варто відзначити, що інформатика в одному з визначень - це наука про перетворення особистісного знання в суспільне. Педагогіку "у тон" можна визначити як науку про перетворення суспільного знання в особистісне. Ясно однак, що "точкою дотику" інформатики і педагогіки є теорія інформаційної взаємодії, у тій її частині, що вивчає особливості і закономірності сприйняття людиною семантичної інформації.

Наступна проблема, тепер вже в більшому ступені педагогічна, складається в об'єктивному зсуві акцентів у змісті освіти. Високі темпи появи і відновлення наукової інформації роблять цілком актуальну освіту практично недосяжною. Її цілі об'єктивно зміщуються у бік формування фундаментальних знань (у даному контексті - таких, котрі є основою подальшого пізнання), а також формування специфічних "знанневих" і "інформаційних" знань і навичок. Серед них - структура сучасного наукового знання, філософія і методологія пізнання, навички творчої діяльності, інформаційного пошуку, добору, аналізу й узагальнення інформації і т. ін. Отже, якусь частину предметних знань повинні замінити знання про знання і знання про інформацію - метазнання і метаінформація.

Ще одна, теоретична, проблема полягає у розвитку інформаційних уявлень, інформаційному моделюванні процесу навчання, та й освітньої діяльності в цілому. Так, вищу школу можна розглядати як соціальну інформаційну підсистему, покликану транслювати знання і досвід у соціумі. ЗВО також являє собою специфічну інформаційну систему, приймаючи до уваги інформаційну сутність його діяльності. Нарешті, навчальний процес теж може бути осмислений як інформаційний. Тому для всієї освітньої діяльності, на будь-яких її рівнях, надзвичайно істотно, які теоретичні положення є основою для організації інформаційної взаємодії, якою по суті і є освіта. Традиційні теоретико-інформаційні уявлення, що беруть початок від робіт К.Шеннона і розглядають інформацію як усунуту невизначеність, приводять до тези про те, що після одержання інформації той, що навчається, переходить у більш стійкий, більш визначений стан. Однак відомо, що чим більше людина пізнає, тим більше її кругозір, тим більше вона бажає і готова пізнавати. Пізнання аж ніяк не призводить до сталого знання... Доводиться констатувати, що в епоху тотального інформаційного тиску на систему освітня діяльність не має серед своїх надбань загальноприйнятих теоретико-інформаційних уявлень про інформацію, інформаційні процеси, а звідси - і про процес навчання. Здається, що базу для них могла б скласти семантична концепція інформації, що має основою поняття тезауруса і розкриває істотні закономірності інформаційної взаємодії (Чурсин, 1997). Тим часом, поняття інформації поступово зникає з лексику педагогів, витісняючися більш зручними і менш амбіційними поняттями, наприклад, поняттям віртуальності. Навіть підручники з педагогіки часом обходяться без поняття інформації - не тільки в предметних показниках, але й у тексті... Інформатизація - без поняття інформації?

Наступна проблема з кола "інформаційних" - проблема формування в освітній діяльності адекватної понятійної і термінологічної бази інформаційних уявлень, зокрема, запозичення понять, що сформувалися раніше в науково-інформаційній сфері. Серед таких понять - поняття інформаційних ресурсів, інформаційного простору, інформаційного середовища освітньої діяльності, інформаційної потреби.

Розвиток ресурсних уявлень про інформацію порушує питання про структуру, принципи формування і використання інформаційних ресурсів в освітній діяльності (Чурсин, 1997). Проблема тут полягає в тому, що далеко не вся доступна викладачам і студентам інформація може розглядатися як інформаційні ресурси. Дійсно, специфіку навчання як інформаційного процесу складає викладацький контроль над інформацією, що надається студентам. Тим часом, отримання студентами інформації з Інтернет у загальному випадку не піддається контролю з боку викладачів чи, краще сказати, такий контроль у загальному випадку не забезпечений. Зокрема, ускладнений контроль правильності і коректності цитування, легітимності джерела, рівня складності тексту, навіть факту його існування. Звідси - проблема ідентифікації інформаційних ресурсів освітньої діяльності, тобто формування правил, що дозволять ідентифікувати певне джерело інформації як таке, що підлягає включенню до інформаційних ресурсів. Тут необхідні подальші теоретичні дослідження, а також розробка принципів, методів, технології формування інформаційних ресурсів освітньої діяльності.

Поняття інформаційного простору, часто уживане останнім часом у різному контексті, може мати в освітній діяльності кібернетичне трактування, близьке до поняття фазового простору системи. Можна, наприклад, трактувати інформаційний простір освітньої діяльності як множину припустимих напрямків інформаційної активності суб'єкта, що пізнає, чи як множину доступних йому джерел інформації. Важливо, що й у тому, і в іншому випадку інформаційний простір характеризується своїм обсягом і виступає об'єктивним параметром освітньої діяльності. На противагу цьому, інформаційне середовище як деяка метафора, що описує взаємодію суб'єкта, що пізнає, з інформацією, має якісну суб'єктивну характеристику - комфортність. Уведення поняття комфортності інформаційного середовища (Шрейдер, 1976) породжує і природне запитання: чи повинне інформаційне середовище бути комфортним для студента? Можливо, педагоги вже давно відповіли на це питання (досить згадати педагогічні принципи послідовності і доступності в навчанні), однак у такій постановці воно відбиває нові інформаційні реалії, як і нове, інформаційне бачення процесу навчання.

Варто згадати і про нове для освітньої діяльності поняття інформаційних потреб. Нове тому, що з цим поняттям, що давно ввійшло в науковий оборот у сфері науково-інформаційної діяльності, в освітній сфері поводяться як із "гидким каченям" - не дуже тактовно. Так, заклики вважати студента активним суб'єктом освітньої діяльності, надати йому ініціативу в пошуку, доборі і засвоєнні нової інформації просто ігнорують проблему інформаційних потреб, "за замовчуванням" припускаючи, що останні в студентів сформовані споконвічно. Але це далеко не так. Вірніше було б вважати, що інформаційні потреби мають бути сформовані в ході навчання - і це нова задача освітньої діяльності в умовах інформатизації. До неї можна додати і задачу розвитку інформаційної активності студента. Можна сформулювати їх разом і в більш загальному виді - як задачу формування інформаційного поведіння майбутнього випускника вищої школи. Ця задача, багатоаспектна, комплексна за своєю природою, є завданням і навчання, і виховання.

Настійно вимагає до себе уваги і наступна проблема - розвитку інформаційної діяльності у вищій школі. Суть її в тім, що для обробки і надання студентам зрослого потоку наукової інформації, перетворення її в "навчальну" зовсім недостатньо автоматизованих систем. Більш того, слід вважати, що їх завжди буде недостатньо, і в обробці вхідного потоку наукової інформації необхідна участь людини. Суть виникаючих при цьому проблем добре виразив Г.І.Рузайкін (2001): "Варто мати на увазі, - пише він, - що смислова обробка

інформації, так необхідна при навчанні, є вічною проблемою, що постає перед людиною, а якість освіти істотно залежить від доступного при цьому рівня".

Тобто, необхідна аналітико-синтетична обробка інформації, що має на меті її узагальнення, згортання до прийняттого обсягу. Поза цією діяльністю, що вносить елемент структуризації й осмислення інформації, подальша дидактична обробка дуже ускладнена. З цього випливає, що інформаційна діяльність згодом повинна для вищої школи стати таким же невід'ємним видом діяльності, як і, наприклад, методична. І для неї повинні бути знайдені і організаційні форми, і посади, і фахівці.

Усе ж-таки найбільш актуальною і важливою проблемою з числа "інформаційних" в освітній діяльності варто вважати формування інформаційної культури, носієм якої повинна стати і вища школа, і її випускник (Чурсин, 2003). Розуміння інформаційної культури в наш час традиційно - і невиправдано - звужується до рівня інформаційної грамотності. Передбачається, що студенти і випускники вищої школи повинні навчитися ефективно використовувати нові можливості, надані інформаційними технологіями. У такому розумінні навряд чи не вищим проявом інформаційної культури є хакерство - от де дійсно ефективно (з погляду індивіда) використовуються можливості інформаційних технологій! Однак культура, у тому числі й інформаційна, не може ототожнюватися винятково з індивідуальними інтересами і корисністю. Її варто розуміти в дусі А.Швейцера, як благоговіння перед життям, як прояв любові до життя, - до життя людства, та й життя на землі взагалі. Інформатизація несе людству не тільки нові можливості, але і нові небезпеки. І інформаційна культура є скоріше вимогою спільного виживання в інформаційному середовищі, а не подальшого узвишся індивіда, реалізації його експансивних потреб, часто протилежних інтересам суспільства. Тільки таке розуміння культури залишає життю шанс, і його вища школа повинна навчити користуватися.

Нарешті, остання з проблем, що розглядаються тут, частково стосується і філософії, і соціології освіти. Якщо об'єкти пізнання, інформаційні за своєю природою (поняття і відносини між ними, користуючись моделлю знань у вигляді тезауруса), характеризувати "часом їхнього життя" (яке можна трактувати як період часу від їхньої появи до поточного моменту), то можна бачити, що перед нами розгортається цілий спектр понять, які займають весь часовий континуум - від вічності до миті. При цьому ближче до "краю миттєвостей" розташовуються актуальні поняття, що формуються новою науковою інформацією, якій ще потрібно затвердитися як науковому знанню. Ці поняття живуть недовго, швидко замінюючися новими, але саме засвоєння цих понять робить випускника вищої школи фахівцем. На протилежному краю спектра - знання, що формують світогляд, культуру, врешті, релігію. Це ті знання, що допомагають відповідати на "одвічні" питання; вони не дуже потрібні індивіду-фахівцю у його вкрай спеціалізованій діяльності, але суспільство в цілому має величезну потребу в тім, щоб люди були носіями цих знань, і, врешті, - віри.

Отже, існує проблема добору понять, що входять до змісту освіти, іншими словами, формування тезауруса випускника вищої школи, за критерієм їх "періоду життя". Які поняття повинні бути в ньому представлені - "актуальні" чи "вічні"? Звичайно, в ідеалі союз "чи" тут треба було б замінити на "і". Ідеальна освіта - та, в якій однаково (повно) представлені і актуальний, і апріорний досвід людства. Але обмеженість найважливішого ресурсу освіти - часу - змушує вибирати головне, основне. Яке, знов-таки, може бути і кон'юнктурним, тимчасовим, і одвічним... У цьому, здається, полягає основне питання філософії освіти. У цьому - вибір, доступний людству і здійснюваний через систему освіти. Можна сказати і по-іншому. Визначаючи в рішенні цієї (інформаційної за природою!) проблеми свою позицію, вища школа, імовірно, зненацька вирішує нову для себе соціально-історичну задачу - вже не трансляції минулого досвіду, а формування (збереження?!) майбутнього людства.

Висновки з дослідження. Отже, ряд проблем, важливих для вищої освіти в умовах інформатизації суспільства, мають інформаційну природу. Точніше, згадані проблеми стають помітними, розпізнаваними з позицій інформаційного підходу і придатними до формулювання у термінах інформаційних уявлень. Це, на наш погляд, свідчить про об'єктивний процес експансії інформаційних уявлень у педагогіці вищої освіти і формуванні відповідного її відгалуження - інформаційної педагогіки.

Подальші дослідження у визначеному напрямку мають суттєво наблизити педагогіку до інформатики (якщо останню розуміти як теоретичне підґрунтя науково-інформаційної діяльності - а таке розуміння хронологічно було першим (Михайлов і др., 1968)). Це, на наш погляд, сприятиме формуванню більш адекватних й сучасних уявлень щодо освітньої діяльності вищої школи у її інформаційних аспектах.

Список використаних джерел

- Кинелев В.Г. Контуры системы образования XXI века / В.Г.Кинелев // Информатика и образование, 2000. - №5. - С.2-7.
 Кудін В.О. Освіта в інформаційному суспільстві / В.О.Кудін. - Київ : Телепрескорпорація "Республіка", 1998. - 152 с.
 Семенов Э.П. Научно-техническая информация и образование: поиск новых парадигм / Э.П.Семенов // НТИ, Сер.1. - 1999. - № 1, с. 1-10.
 Терещенко Ю. Філософські джерела педагогічної науки / Ю.Терещенко // Вища освіта України, 2003. - № 4. - С.25-30.
 Шейко В.. Освіта в інформаційній цивілізації // Вісник книжкової палати, 2000, № 9. - С.17-19.
 Эпштейн М. Информационный взрыв и травма постмодерна // Звезда, 1999. - № 11. - С. 216-227.

- Toffler Alvin. Power shift. Knowledge, wealth and violence at the edge of the 21st century. New York, Bantam books, 1990. - 619 p.
- Чурсин Н.Н. Об использовании научной информации в вузе технического профиля / Н.Н.Чурсин, В.Г.Сумцов // Передовой опыт высшей и средней специальной школы, рекомендуемой для внедрения. Вып. 2. - М. : НИИВШ, 1990. - С.14-32.
- Забезжайло М.И. Интеллектуальный анализ данных - новое направление развития информационных технологий / М.И.Забезжайло // НТИ. Сер.1. - 1998. - № 8. - С. 6-17.
- Чурсин Н.Н. Энтропия в семантической модели коммуникации / Н.Н.Чурсин //НТИ. - Сер.2. Информ. процессы и системы, 1997. - № 8. - С.26-30.
- Чурсин Н.Н. Понятие, содержание и структура информационных ресурсов образовательной деятельности высшей школы / Н.Н.Чурсин // Праці Луганського відділення Міжнародної академії інформатизації. – Луганськ, 2002. - № 2 (5). – С. 67-72.
- Шрейдер Ю.А. Информационные процессы и информационная среда / Ю.А.Шрейдер // НТИ. Сер.2. 1976. - № 1. - С. 3-6.
- Рузайкин Г.И. Культура и Internet / Г.И.Рузайкин // Мир ПК, 2001. - № 9. - С. 78, 80.
- Чурсин Н.Н. Информационная культура в образовательной деятельности высшей школы. Вопросы методологии / Н.Н.Чурсин // НТИ - Сер. 1, 2003.-№4. - С.1-14.
- Михайлов А.И. Основы информатики / А.И.Михайлов, А.И.Черный, Р.С.Гиляревский. - М. : Наука, 1968. - 756 с.

References

- Kynelev V.H. Kontury systemy obrazovaniya XXI veka / V.H.Kynelev // Ynformatyka y obrazovanye, 2000. - №5. - S.2-7.
- Kudin V.O. Osvita v informatsiinomu suspilstvi / V.O.Kudin. - Kyiv : Telepreskorporatsiia "Respublika", 1998. - 152 s.
- Semeniuk Э.Р. Nauchno-tekhnicheskaiia ynformatsiia y obrazovanye: poysk novykh paradym / Э.Р.Semeniuk // NTY, Ser.1. - 1999. - № 1, s. 1-10.
- Tereshchenko Yu. Filosofski dzherela pedahohichnoi nauky / Yu.Tereshchenko // Vyscha osvita Ukrainy, 2003. – № 4. – S.25-30.
- Sheiko Vasyli. Osvita v informatsiinii tsyvilizatsii //Visnyk knyzhkovoii palaty, 2000, № 9. - S.17-19.
- Эпштейн М. Ynformatsyonnyi vzryv y travma postmoderna // Zvezda, 1999. - № 11. - С. 216-227.
- Toffler Alvin. Power shift. Knowledge, wealth and violence at the edge of the 21st century. New York, Bantam books, 1990. - 619 p.
- Chursyn N.N. Ob yspolzovanyy nauchnoi ynformatsyy v vuze tekhnicheskoho profylya / N.N.Chursyn, V.H.Sumtsov // Peredovoi opyt vysshei y srednei spetsyalnoi shkoly, rekomenduemoi dlia vnedreniya. Вып. 2. - М. : NYVSh, 1990. - S.14-32.
- Zabehailo M.Y. Yntellektualnyi analiz dannykh - novoe napravleniye razvityia ynformatsyonnykh tekhnolohiy / M.Y.Zabehailo // NTY. Ser.1. - 1998. - № 8. - S. 6-17.
- Chursyn N.N. Entropiya v semanticheskoi modeli kommunykatsyy / N.N.Chursyn //NTY. - Ser.2. Ynform. protsessy y systemy, 1997. - № 8. - S.26-30.
- Chursyn N.N. Poniatyie, sodержanye y struktura ynformatsyonnykh resursov obrazovatelnoi deiatelnosti vysshei shkoly / N.N.Chursyn // Pratsi Luhanskoho viddilennia Mizhnarodnoi akademii informatyzatsii. – Luhansk, 2002. - № 2 (5). – S. 67-72.
- Shreider Yu.A. Ynformatsyonnye protsessy y ynformatsyonnaia sreda / Yu.A.Shreider // NTY. Ser.2. 1976. - № 1. - S. 3-6.
- Ruzaikyn H.Y. Kultura y Internet / H.Y.Ruzaikyn // Myr PK, 2001. - № 9. - S. 78, 80.
- Chursyn N.N. Ynformatsyonnaia kultura v obrazovatelnoi deiatelnosti vysshei shkoly. Voprosy metodolohyy / N.N.Chursyn // NTY - Ser. 1, 2003.-№4. - S.1-14.
- Mykhailov A.Y. Основы ynformatyky / A.Y.Mykhailov, A.Y.Chernyi, R.S.Hyliarevskiy. - М. : Nauka, 1968. - 756 s.

CHURSIN N.

Eastern-Ukrainian V.Dahl national university, Ukraine

INFORMATION PROBLEMS OF HIGHER EDUCATION

In connection with going deep information of a society the attempt is done to present a complete picture of information problems of a higher school. The brief analysis of most important of these problems is given.

It is noted that a number of problems important for higher education in the conditions of informatization of the society, have informational nature. More precisely, the mentioned problems become noticeable, recognizable from the standpoint of the informational approach and are suitable for formulation in terms of information representations. This, in our opinion, indicates the objective process of expansion of information representations in the pedagogy of higher education and the formation of its corresponding branch - information pedagogy.

Prospects for further exploration in this direction. Further studies in a particular direction should bring pedagogy closer to computer science (if the latter is understood as the theoretical basis for scientific information activities - and this understanding was chronologically the first). This, in our opinion, will contribute to the formation of more adequate and modern ideas about the educational activities of higher education in its information aspects.

Key words: informatics, informatization, information interaction, information problems, higher education, pedagogics, information space, information environment, information behavior, information resources

Стаття надійшла до редакції 20.02. 2018 р.

УДК 378.016:373.3

МАРИНА ШЕВЧУК

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснюється теоретичний аналіз термінів «культура», «інновація», «управління». Результатом проведеного теоретичного дослідження виступають визначення понять: «інноваційна культура вчителя», «формування інноваційної культури вчителя початкових класів». Автор розкриває роль управління процесом формування інноваційної культури майбутніх вчителів початкових класів загальноосвітньої школи в умовах освітніх трансформацій та нових орієнтирів у підготовці конкурентоздатного фахівця у сфері освіти, а також розкриває сутність поняття «управління процесом формування інноваційної культури майбутнього вчителя початкової школи».

Ключові слова: культура, інновація, управління, інноваційна культура вчителя, формування інноваційної культури вчителя початкової школи, управління процесом формування інноваційної культури майбутнього вчителя початкової школи

Рух України в європейський освітній простір актуалізує нові орієнтири у підготовці конкурентоздатного на ринку праці фахівця. Сьогодні, в умовах постійних трансформацій та нестабільності життя, пріоритетними освітніми векторами формування спеціаліста, здатного реагувати на соціально-економічні зміни, інформаційні та технологічні модернізації, визначаються компетентнісний та особистісно-орієнтований підходи, навчання протягом життя, підготовка фундатора освітніх інновацій, професійно готового до результативної відповіді на виклики глобалізованого сьогодення. Реформування освіти вимагає від вчителя переорієнтації на інноваційний режим роботи, стимулює пошук оптимальної траєкторії власного саморозвитку та професійного вдосконалення в умовах швидкого накопичення інформації. Отже, наразі соціальне замовлення суспільства в освіті пов'язане з формуванням у майбутніх вчителів (і вчителів початкової школи у тому числі) інноваційної культури.

Постановка проблеми. Проблема формування інноваційної культури вчителів початкової школи набуває особливої ваги в аспекті становлення та розвитку їх педагогічної майстерності саме тому, що професійна діяльність вчителя початкових класів загальноосвітньої школи охоплює систематичний процес постійного пошуку шляхів самореалізації у сфері спілкування з молодшими школярами, віднаходження індивідуального стилю роботи з учнями молодшого шкільного віку, удосконалення власної особистості як суб'єкта творчої діяльності в галузі початкової освіти.

На нашу думку, результативність даного процесу залежить від здійснення ефективного науково обґрунтованого управління формуванням інноваційної культури майбутнього вчителя початкової школи. Таким чином, проблема полягає у вирішенні суперечності між потребою управління процесом формування інноваційної культури майбутніх вчителів початкової школи та недостатньою розробленістю теоретичних аспектів розв'язання зазначеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження було здійснено огляд наукових публікацій з даної проблеми і виявлено, що сутність управління розглядають у своїх роботах С. Архангельський, В. Барінов, Н. Бояринцева, О. Воронін, Л. Даниленко, Г. Дмитренко, Г. Єльнікова, І. Ісаєв, Ю. Конаржевський, В. Крижко, В. Луговий, Л. Макаров, В. Маслов, С. Мітін, В. Олійник, Є. Павлютенков, В. Пікельна, М. Поташнік, В. Симоненко, В. Сластьонін, В. Стадник, А. Шиянов та ін. Інноваційне середовище досліджують В. Бобрицька, Г. Кравченко, а закономірності функціонування та розвитку інноваційних процесів у педагогічних системах – К. Агеловські, О. Божко, Л. Буркова, Л. Ващенко, І. Дичківська. Фактори здійснення інновацій в освіті висвітлюють у своїх працях вчені: Л. Даниленко, І. Єрмаков, О. Козлова, В. Кремень, В. Паламарчук. Окремі аспекти формування інноваційної культури вчителя знайшли своє відображення в роботах Л. Борисова, А. Даринського, М. Кларіна, Л. Колеснікова, А. Ніколаєва, П. Пострякова, В. Пуцова, В. Сластьоніна, В. Турченко, В. Фокіної. Проблеми формування та розвитку інноваційної культури в закладах освіти присвячено праці О. Аматыєвої, Н. Гавриш, О. Єфросініної, В. Носкова, А. Кальянова, Ю. Ситник.

Метою статті є з'ясування сутності поняття управління процесом формування інноваційної культури майбутнього вчителя початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети необхідно звернутися до визначення понять, які складають термінологічну основу управління процесом формування інноваційної культури майбутнього вчителя початкових класів, і перш за все категорій «культура», «інновація», «управління».

Наукова інтерпретація терміну «культура» пов'язана з визнанням його універсальною категорією, зміст якої вивчається різними гуманітарними науками, дослідницькими школами та авторами. Культурні процеси і явища відрізняються багатозначністю, складністю та багатоплановістю.

У з'ясуванні сутності феномену «культура» розглянемо його енциклопедично-словникові визначення.

У буквальному перекладі з латинської мови слово «культура» («culture») означає культивувати або обробляти землю з метою забезпечення потреб людини, а також результат цієї діяльності (Шумпетер, 1982, с. 27).

Українська енциклопедія розглядає культуру як сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства і людини й втілюються в результатах продуктивної діяльності.

А Короткий енциклопедичний словник з культури подає трактування даного поняття не тільки як сукупність матеріальних і духовних надбань, але й як комплекс характерних інтелектуальних і емоційних рис суспільства, що включає в себе не лише різні мистецтва, але й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій і вірування.

Отже, місце культури у людському світі визначається світоглядними категоріями, які фіксують:

– найбільш загальні характеристики об'єктів, що включаються в людську діяльність – простір, час, рух, взаємини, кількість, якість, міра тощо;

– визначення людини як суб'єкта діяльності, структури його спілкування: ставлення до людей, суспільства в цілому, до цілей, цінностей, соціального життя, свідомість, добро тощо.

Таким чином, специфіка культури полягає в її ролі опосередкування об'єктивного світу природи та суб'єктивного світу людини, результатом чого виникає світ олюдненої природи (Філософія. ... 2004).

За словами Т. Гриценко (2007, с. 8), культура – це специфічний спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності, представлений продуктами матеріальної й духовної праці, системою соціальних норм й установ, духовними цінностями, сукупністю відносин людей з природою, між собою та ставленням до власної особистості, це система життєвих орієнтацій суб'єкт.

Культура, вважають І. Зязюн, М. Закович, В. Семашко (2007), є похідною від людської діяльності у тому загальному сенсі, в якому діяльність творить людський світ. Але так само, як світ не є простою сумою виробленого, а організований у природний порядок певного соціуму, так і діяльність, що створює культуру, є не тільки цілеспрямована праця з виробництва предметів культурного призначення.

Привертає увагу визначення С. Кримського (2008, с. 56): «Культура – це реалізація потенціалу творчої діяльності, що характеризується відтворенням історичного досвіду в його потенціальності, невикористаних можливостях його подальшого збагачення». Цим самим автор підкреслює, по-перше, наявність у будь-якому витворі культури історичного досвіду, по-друге, її конституювання як смислопороджуючої системи, яка подає буття як текст.

Таким чином, культура пронизує всі напрями людської життєдіяльності – від основ матеріального виробництва і людських потреб до найвищих виявів людської творчості. Культура впливає на всі сфери суспільної та індивідуальної життєтворчості – працю, побут, дозвілля, мислення, практичну діяльність, етикет, етику тощо. Це «явище, завдяки якому люди стають соціально адаптованими, активними та професійно придатними» (Українська та зарубіжна..., 2001, с. 19).

Отже, сьогодні під культурою розуміються історично сформовані надбання людства (матеріальні, духовні та практичні), які спрямовують і регулюють поведінку і свідомість людей в їх колективній та індивідуальній життєтворчості.

У з'ясуванні сутності поняття «інновація» було встановлено, що вперше цей термін застосовано як економічну категорію у сфері виробництва. Й. Шумпетер одним з перших зробив спробу описати його. Сутність даного терміну він розглядав як знаходження «нових комбінацій» з наявних елементів (знаходження нових видів товарів, способів, методів, форм організації виробництва, джерел сировини тощо), які краще задовольняють потреби (Шумпетер, 1982, с. 281-286).

У трактуванні Словника іноземних слів (Комлев, 2006, с. 423) сфера використання поняття «інновація» розширюється і даний термін тлумачиться як введення чогось нового; нововведена річ; модернізація, реформа; економічне вкладання коштів у нову технологію, нові форми організації праці та управління, що охоплюють не тільки окреме підприємство, а й їх сукупність, галузь.

У Сучасному економічному словнику (Райзберг и др., 2002, с. 155) «інновація» розглядається вже стосовно різноманітної діяльності людини і визначається як нововведення в галузі техніки, технології, організації праці та управління, засновані на використанні досягнень науки і передового досвіду, а також використання нововведень в різних областях і сферах діяльності.

Соціальна сфера як сфера дії інновації, закріплюється у Законі України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV, де записано, що інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

Привертає увагу визначення групи вчених (Л. Антонюк, А. Поручник, В. Савчук, 2003, с. 15), які намагаються узагальнити розуміння даного поняття. За їх словами, інновація – це нове явище, новаторство або будь-яка зміна, яка вноситься суб'єктом господарювання у власну діяльність із метою підвищення своєї конкурентоспроможності, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Нам подобається визначення Р. Фатхутдінова. Науковець вважає, що інновація – це кінцевий результат впровадження нововведення з метою зміни об'єкта управління й отримання економічного, соціального, екологічного, науково-технічного або іншого виду ефекту (Фатхутдінов, 2008, с. 45).

Важливим для нашого дослідження є тлумачення терміну «інновації в освіті», яке наводиться в Енциклопедії освіти (2008, с. 338), як процесу творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, педагогічних та управлінських технологій, у результаті яких підвищуються показники (рівні) досягнень структурних компонентів освіти, відбувається перехід системи до якісно іншого стану. При цьому акцентується те, що термін має комплексне значення, а саме: власне ідея та процес її практичної реалізації.

Інновації в освіті є закономірним явищем, динамічним за характером і розвивальним за результатами. Їх запровадження дає змогу вирішити суперечності між старою системою і потребами в якісно новій освіті. Сутнісною ознакою інновації є її здатність впливати на рівень педагогічної майстерності вчителя, розширювати інноваційне поле освітнього середовища у навчальному закладі.

Отже, інновацією можна вважати прогресивну трансформацію об'єкта матеріальної, духовної або практичної сфери, яка призводить до покращення його якості.

Відповідно, інноваційна культура, на нашу думку, – це історично закріплені надбання людства щодо здійснення прогресивних трансформацій об'єктів матеріальної, духовної та практичної сфери життєдіяльності людини, які виступають передумовою удосконалення життя та розвитку особистості.

У Проекті нового Закону України «Про інноваційну діяльність» (2014 р.) інноваційна культура визначається складовою інноваційного потенціалу, що характеризує рівень освітньої, загальнокультурної і соціально – психологічної підготовки особистості та суспільства в цілому до сприйняття і творчого втілення в життя ідеї розвитку економіки країни на інноваційних засадах.

Науковцями підкреслюється інтегральна сутність поняття «інноваційна культура». Зокрема, Б. Лісін (2000, с. 33) наголошує, що це «така культура життя, де основою мотивації вчинків людини являється прагнення оновлення, породження ідей та їх реалізація, - в сфері не тільки професійної діяльності, але і в особистому житті (самоосвіта, відпочинок, спілкування з дітьми, поведінка в сім'ї), а також у спілкуванні з оточуючими».

А у визначенні В. Фокіної (2001) практично розкривається структура інноваційної культури. На думку автора, це знання, уміння й досвід цілеспрямованої підготовки комплексного впровадження й усебічного освоєння нового в різних галузях людської життєдіяльності при збереженні в інноваційній системі динамічної єдності старого, сучасного й нового; іншими словами, - це вільне творіння нового з дотриманням принципу спадкоємності.

Проектуючи розуміння інноваційної культури в площину професійної діяльності вчителя, отримуємо визначення поняття «інноваційна культура вчителя» - це професійні надбання вчителя, які характеризуються ступенем оволодіння історично закріпленим досвідом людства у сфері здійснення прогресивних трансформацій об'єктів освітньої системи, що дають змогу удосконалювати процес формування та розвитку особистості учня. Слід зазначити, що надбання містять широкий спектр компонентів, які виступають теоретико-методологічною основою здійснення інноваційної діяльності вчителя в галузі освіти (а для вчителя початкових класів – в галузі початкової освіти).

О. Бартків, зокрема, стверджує, що педагог, якому властива розвинена інноваційна культура, має усвідомлювати смисл і цілі освітньої діяльності у контексті актуальних педагогічних проблем сучасної школи; формулювати освітні цілі, виходячи із сучасних запитів суспільства; вміти окреслювати нові педагогічні орієнтири у відповідності до вимог особистісно-орієнтованої освіти; вчасно коригувати освітній процес у відповідності до критеріїв інноваційної діяльності; володіти технологіями, формами й методами інноваційного навчання; вміти аналізувати зміни в освітній діяльності, розвитку особистісних якостей учнів; бути здатним до особистісного творчого розвитку, рефлексивної діяльності, усвідомлювати значущість, актуальність власних інноваційних пошуків і відкриттів (Бартків, 2010, с. 52-58).

Але, при цьому, найголовнішим критерієм сформованості інноваційної культури вчителя має бути його здатність до творчості, результатом якої є відкриття принципово нового розв'язання педагогічних проблем, створення нових ідей щодо організації та здійснення освітнього процесу.

Слід зауважити, що інноваційна культура вчителя початкової школи обумовлена взаємодією з учнями молодшого шкільного віку, а прогресивні освітні трансформації мають спрямовуватися на удосконалення розвитку особистості молодшого школяра. Окрім того, інноваційна культура вчителя початкових класів загальноосвітньої школи пов'язана із здатністю бачити проблеми учнів даної вікової категорії, критично їх осмислювати, виявляти оригінальність мислення у прийнятті рішень, генерувати ідеї щодо усунення перешкод розвитку молодших школярів шляхом переносу знань й умінь у нестандартні ситуації, запровадження нових технологій.

Отже, сформованість інноваційної культури відкриває перед вчителем початкових класів можливість ефективно здійснювати інноваційну діяльність спрямовану на прогресивні зміни освітнього процесу та його компонентів з метою активізації розвитку учнів молодшого шкільного віку.

Необхідно зазначити, що формування інноваційної культури майбутнього вчителя початкової школи є певним процесом, оскільки поняття «формування» (від. лат. *Formo* – утворюю) у педагогіці розглядається як процес становлення людини як особистості, яке відбувається в результаті розвитку та виховання і має певні ознаки завершеності (Кузьмінський & Омеляненко, с. 309).

Відповідно до теми нашого дослідження, формування інноваційної культури майбутніх вчителів початкової школи ми будемо розуміти як діяльність, спрямовану на оволодіння майбутніми вчителями початкових класів загальноосвітньої школи професійними надбаннями у сфері розробки та здійснення прогресивних освітніх трансформацій з метою отримання позитивних зрушень у розвитку особистості молодшого школяра.

Важливо зауважити, що процес формування інноваційної культури майбутніх вчителів початкової школи має дуальну природу, яка характеризується стихійністю або контрольованістю даного процесу. В умовах перманентних змін сучасної освіти контрольоване формування інноваційної культури майбутніх вчителів початкової школи виступає спеціально організованим процесом управління, який передбачає досягнення змін керованого об'єкту завдяки цілеспрямованим раціональним вольовим діям.

У такому разі необхідно з'ясувати сутність терміну «управління». Енциклопедичне розуміння «управління» полягає у тому, що воно розглядається як елемент, функція організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечує збереження певної структури, підтримання режиму діяльності, реалізацію їх програми і цілей (Советский энциклопедический словарь, 1985, с. 1379).

Серед науковців існують різні точки зору щодо тлумачення даного поняття.

В. Маслов (2007, с. 26) трактує управління як «сукупність взаємозв'язаних, взаємодіючих елементів, скоординованих заходів, спрямованих на досягнення певної мети».

С. Мітін, П.Третяков, Н. Бояринцева (2003, с. 97) вважають, що під поняттям «управління» мається на увазі цілеспрямована ресурсозабезпечена взаємодія керуючої та керованої підсистем для досягнення запланованого результату (мети).

Г. Єльнікова (2005, с. 17) розглядає управління як особливий вид людської діяльності в умовах постійних змін внутрішнього та зовнішнього середовища, що забезпечує цілеспрямований вплив на об'єкт для збереження і впорядкування його у межах заданих параметрів на основі закономірностей його розвитку та дії механізмів самоуправління.

Група вчених (В. Сластьонін, І. Ісаєв, А. Міщенко, А. Шиянов, 1998, с. 225) стверджують, що: «управління – це діяльність, спрямована на продукування рішень, організацію, контроль, регулювання об'єкта управління відповідно до заданої мети, аналізу і підведення підсумків на основі достовірної інформації».

Таким чином, управління – це діяльність, яка здійснюється суб'єктом, особою або групою осіб, об'єднаних у певну організацію, для досягнення визначеної мети.

Спираючись на вищезазначені думки вчених щодо сутності поняття «управління» та враховуючи сформульоване нами трактування терміну «формування інноваційної культури вчителя початкових класів», визначимо поняття «управління процесом формування інноваційної культури майбутніх вчителів початкової школи» як вид діяльності, що здійснюється колективним суб'єктом управління і полягає в сукупності впливів, спрямованих на процес оволодіння майбутніми вчителями початкових класів ЗОШ професійними надбаннями у сфері розробки та здійснення прогресивних освітніх трансформацій з метою отримання позитивних зрушень у розвитку особистості молодшого школяра в умовах, що динамічно змінюються.

Висновок. Отже, теоретичний аналіз науково-методичної літератури щодо сутності термінів «культура», «інновація», «управління» дав змогу визначити поняття «інноваційна культура», «інноваційна культура вчителя», «формування інноваційної культури вчителя початкової школи», розкрити роль управління процесом формування інноваційної культури студентів спеціальності «Початкова освіта» у вищих навчальних закладах та сформулювати визначення «управління процесом формування інноваційної культури майбутнього вчителя початкової школи».

Подальші наукові розвідки у даному напрямку можуть стосуватися розкриття структури, форм, методів, засобів управління процесом формування інноваційної культури майбутніх вчителів початкової школи. А також розробки та наукового обґрунтування моделі процесу управління формуванням інноваційної культури студентів спеціальності «Початкова освіта».

Список використаних джерел

- Антонюк Л.Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізація: [монографія] / Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник, А.М. Савчук. – Київ: КНЕУ, 2003. – 394 с.
- Бартків О. Готовність педагога до інноваційної професійної діяльності // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – № 1. – 2010. – С. 52-58.
- Гриценко Т. Культурологія / Т. Гриценко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2007. – 392 с.
- Єльнікова Г.В. Основи адаптивного управління закладами та установами загальної середньої освіти: автореф. дис. ... д-ра. пед.наук: 13.00.01 / Галина Василівна Єльнікова; ЛНПУ ім.Т. Шевченка. – Луганськ, 2005. – 45 с.
- Енциклопедія освіти / АПН України; [голов. ред. В. Г. Кремін; чл. Редкол.: І. Д. Бех, Н. М. Бібік, В. Ю. Биков, В. І. Бондар, М. Б. Євтух, І. А. Зязюн [та ан.]. – Київ: Юрінком Інтер, 2008. – 1036 с.
- Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://consultant.parus.ua>. – Назва з екрану.
- Зязюн І., Закович М., Семашко В. Культурологія: українська та зарубіжна культура: [навчальний посібник] / І. Зязюн, М. Закович, В. Семашко. – Київ: Знання, 2007. – 567 с.
- Комлев Н.Г. Словарь иностранных слов / Н.Г. Комлев. – Москва: ЭКСМО, 2006. – 672 с.
- Корінний М.М. Короткий енциклопедичний словник з культури / М.М. Корінний, В.Ф. Шевченко, Г.Г. Потапов. – Київ, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Короткий_енциклопедичний_словник_з_культури# – Назва з екрану.
- Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії / С.Б. Кримський. – Київ: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с.
- Кузьмінський А. І. Педагогіка у запитаннях і відповідях: [навч. Посіб.] / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – Київ: Знання, 2006. – 311 с.
- Лисин Б. Стратегический ресурс инноваций / Б. Лисин. – Москва: Институт стратегических инноваций, 2000. – 37 с.
- Маслов В. І. Наукові основи та функції процесу управління загальноосвітніми навчальними закладами: [навч. Посіб.] / В. І. Маслов. – Тернопіль: Астон, 2007. – 150 с.
- Педагогіка: [учеб. пособие для студ. анд. учеб. заведений] / [В.А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов]. – Москва: Школа-Пресс, 1998. – 512 с.
- Проект Закону України «Про інноваційну діяльність» від 14 січня 2014 року, № 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ndipzir.org.ua>. – Назва з екрану.
- Райзберг Б.А. Современный экономический анд. / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева – 3-е ан., перероб. И доп. – Москва: ИНФРА-М, 2002. – 480 с.
- Советский энциклопедический словарь / [гл. ред... А. М. Прохоров]. – [3-е ан.]. – Москва: Советская энциклопедия, 1985. – 1600 с.
- Третьяков П. И. Адаптивное управление педагогическими системами: [учеб. пособие для студ. Высш. учеб. заведений] / П. И. Третьяков, С.Н. Митин, Н.Н. Бояринцева; под. ред. П. И. Третьякова. – Москва: Изд. Центр «Академия», 2003. – 368 с.
- Українська та зарубіжна культура [навчальний посібник] / За ред. Заблоцької К.В. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2001. – 372 с.
- Українська радянська енциклопедія: [у 12-ті т.] / гол. анд. М.П. Бажан; редкол.: О.К. Антонов та ан. — 2-ге вид. – Київ: Голов. анд. УРЕ, 1974-1985. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://leksika.com.ua/10310208/ure/kultura>. – Назва з екрану.
- Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент: 6-е изд. / Р.А.Фатхутдинов. – СПб.: Питер, 2008. – 448 с.
- Философия: Энциклопедический словарь. Под редакцией А. А. Ивина. — Москва: Гардарика, 2004. – 1072 с.
- Філософський словник / за анд. В.І. Шинкарука. – Київ: Головна редакція УРЕ, 1973. – 600 с.
- Фокина В.Н. Формирование инновационной культуры преподавателя вуза: социологический аспект управления: автореф. канд. наук; Социологические науки: 22.00.08 /В.Н. Фокина; Соврем. Гуманит. Ин-т. – Москва, 2001. – 21 с.
- Шумпетер Й. Теории экономического развития / Й Шумпетер; пер. С нем. В.С. Автономова. – Москва: Прогресс, 1982. – 456 с.

References

- Antoniuk L.L. Innovatsii: teoriia, mekhanizm rozrobky ta komertsializatsiia: [monohrafiia] / L.L. Antoniuk, A.M. Poruchnyk, A.M. Savchuk. – Kyiv: KNEU, 2003. – 394 s.
- Bartkiv O. Hotovnist pedahoha do innovatsiinoi profesiinoi diialnosti // Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia. – № 1. – 2010. – S. 52-58.
- Hrytsenko T. Kulturolohiia / T. Hrytsenko. – Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2007. – 392 s.
- Yelnykova H.V. Osnovy adaptyvnoho upravlinnia zakladamy ta ustanovamy zahalnoi serednoi osvity: avtoref. and. ... d-ra. and.nauk: 13.00.01 / Halyna Vasylivna Yelnykova; LNPU an.T. Shevchenka. – Luhansk, 2005. – 45 s.
- Entsyklopediia osvity / APN Ukrainy; [holov. and. V. H. Kremin; an. Redkol.: I. D. Bekh, N. M. Bibik, V. Yu. Bykov, V. I. Bondar, M. B. Yevtukh, I. A. Ziaziun [ta an.]. – Kyiv: Yurinkom Inter, 2008. – 1036 s.
- Zakon Ukrainy «Pro innovatsiinu diialnist» vid 04.07.2002 № 40-IV [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://consultant.parus.ua>. – Nazva z ekranu.
- Ziaziun I., Zakovych M., Semashko V. Kulturolohiia: ukrainska ta zarubizhna kultura: [navchalnyi posibnyk] / I. Ziaziun, M. Zakovych, V. Semashko. – Kyiv: Znannia, 2007. – 567 s.

- Komlev N.H. Slovar ynostrannykh slov / N.H. Komlev. – Moskva: EKSMO, 2006. – 672 s.
- Korinnyi M.M. Korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk z kultury / M.M. Korinnyi, V.F. Shevchenko, H.H. Potapov. – Kyiv, 2003 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://uk.wikipedia.org/wiki/Korotkyi_entsyklopedychnyi_slovnyk_z_kultury#/ – Nazva z ekranu.
- Krymskyi S.B. Pid syhnaturoiu Sofii / S.B. Krymskyi. – Kyiv : Vyd. Dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2008. – 718 s.
- Kuzminskyi A. I. Pedahohika u zapytanniakh i vidpovidiakh : [navch. Posib.] / A. I. Kuzminskyi, V. L. Omelianenko. – Kyiv: Znannia, 2006. – 311 s.
- Lysyn B. Stratehycheskyi resurs ynnovatsyi / B. Lysyn. – Moskva : Ynstytut stratehycheskykh ynnovatsyi, 2000. – 37 s.
- Maslov V. I. Naukovi osnovy ta funktsii protsesu upravlinnia zahalnoosvitnimy navchalnymy zakladamy : [navch. Posib.] / V. I. Maslov. – Ternopil : Aston, 2007. – 150 s.
- Pedahohyka : [ucheb. posobye dlia stud. and. ucheb. zavedenyi] / [V.A. Slastenyn, Y. F. Ysaev, A. Y. Myshchenko, E. N. Shyianov]. – Moskva : Shkola-Press, 1998. – 512 s.
- Proekt Zakonu Ukrainy «Pro innovatsiinu diialnist» vid 14 sichnia 2014roku, № 2003 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ndipzir.org.ua>. – Nazva z ekranu.
- Raizberh B.A. Sovremennyi ekonomycheskyi and. / B.A. Raizberh, L.Sh. Lozovskyi, E.B. Starodubtseva – 3-e an., pererob. Y dop. – Moskva: YNFRA-M, 2002. – 480 s.
- Sovetskyi entsyklopedycheskyi and. / [hl. and. A. M. Prokhorov]. – [3-e an.]. – Moskva : Sovetskaia entsyklopediia, 1985. – 1600 s.
- Tretiakov P. Y. Adaptivnoe upravlenye pedahohycheskymy systemamy : [ucheb. posobye dlia stud. Vyssh. and. ucheb. zavedenyi] / P. Y. Tretiakov, S.N. Mytyn, N.N. Boiaryntseva ; and and. P. Y. Tretiakova. – Moskva : Yzd. Tsentr «Akademiia», 2003. – 368 s.
- Ukrainska ta zarubizhna kultura [navchalnyi posibnyk] / Pid a. and. Zablotskoi K.V. – Donetsk : Skhidnyi vydavnychiy dim», 2001. – 372 s.
- Ukrainska radianska entsyklopediia : [u 12-ti t.] / hol. and. M.P. Bazhan ; redkol.: O.K. Antonov ta an. — 2-he vyd. – Kyiv : Holov. and. URE, 1974-1985. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://leksika.com.ua/10310208/ure/kultura>. – Nazva z ekranu.
- Fatkhutdinov R.A. Ynnovatsionnyi menedzhment: [and.], 6-e an. / R.A.Fatkhutdinov. – SPb.: Pyter, 2008. – 448 s.
- Fylosofiya: Entsyklopedycheskyi and. : and redaktsyi A. A. Yvyna. — Moskva : Hardaryky, 2004. – 1072 s.
- Filosofskyi slovnyk / za and. V.I. Shynkaruka. – Kyiv : Holovna redaktsiia URE, 1973. – 600 s.
- Fokyna V.N. Formyrovanye ynnovatsionnoi kultury prepodavatel'ia vuza: sotsyolohycheskyi aspekt upravleniia : avtoref. and. ... and. Nauk; Sotsyolohycheskye nauky: 22.00.08 / V.N. Fokyna; Sovrem. Humanyt. Yn-t. – Moskva, 2001. – 21 s.
- Shumpeter Y. Teoryy ekonomycheskoho razvytiia / Y Shumpeter; per. S nem. V.S. Avtonomova. – Moskva: Prohress, 1982. – 456 s.

SHEVCHUK M.

Nizhyn Gogol State University, Ukraine

THE MANAGEMENT OF THE PROCESS OF INNOVATIVE CULTURE FORMATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER: THE THEORETICAL ASPECTS

The article deals with the problem of the preparation of a primary school teacher as the founder of educational innovations, professionally prepared for a productive creative response to the challenges of a globalized world. The formation of the innovative culture of future primary school teachers of a comprehensive school is a precondition for improving the educational environment of junior pupils and promotes the development of their personality. The author believes that the effectiveness of the formation of an innovative culture of future teachers, who will work with pupils of junior school age, depends on the management. The article provides theoretical analysis of the definitions of «culture», «innovation», «management». The result of the theoretical study of encyclopedic-linguistic interpretations and interpretations of the above-mentioned terms by various scholars is the definition of the concepts of «innovative culture of the teacher», «the formation of the innovative culture of the primary school teacher». The author shows that under the conditions of permanent changes of modern education, the controlled formation of the innovative culture of future primary school teachers serves a specially organized management process, which involves the achievement of positive changes in the managed object due to purposeful rational volitional actions. In this case, the role of managing the process of formation of the innovative culture of primary school future teachers in the conditions of educational transformations and new methods in the preparation of a competitive specialist in the field of education is increasing. The main conclusion of the article is the formulation of the definition, which reveals the essence of the concept of «management of the process of innovative culture formation of future primary school teacher».

Key words: culture, innovation, management, teacher's innovative culture, formation of an innovative culture of the primary school teacher, management of the process of innovative culture formation of future primary school teacher.

Стаття надійшла до редакції 14.03. 2018 р.

УДК 378.014.6:061.2 (4) (043.3)

ІННА ЯРМАК

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ДОСЛІДЖЕННЯ

У дослідженні подано характеристику поняттєвого апарату та концептуальних засад дослідження тенденцій інтернаціоналізації забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти. Окреслено теоретичний, нормативний, організаційний та процесуальний аспекти розгляду проблеми. Зроблено висновки щодо тенденцій розвитку досліджуваного феномену.

Ключові слова: забезпечення якості, інтернаціоналізація, Європейський простір вищої освіти, Болонський процес, Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. став періодом у розвитку європейської та світової вищої освіти, що ознаменований суттєвими кількісними та якісними змінами: кількісним зростанням студентських та викладацьких контингентів, диверсифікацією їх якості; інтернаціоналізацією та дигіталізацією всіх аспектів діяльності вишів; суттєвою трансформацією академічної культури, переходом вищої освіти з духовної сфери у виробничу, втратою університетами рис національної ідентичності; поширенням практики міжнародної освіти та подвійних дипломів; модернізацією/технологізацією форм і методів навчання; запровадженням інноваційних бізнесових моделей ВО, побудованих на компетентнісному підході. Такі радикальні зміни поставили національні держави, споживачів освітніх послуг, роботодавців перед численними викликами. Чи не найбільш гострим з них є забезпечення якості освіти та її міжнародне визнання.

Зовнішніми чинниками, що зумовлюють та поглиблюють проблему якості, є інтернаціоналізація ринків кваліфікованої робочої сили, зростання вимог до якості трудових ресурсів в умовах розвитку економіки знань, суттєве підвищення рівня трудової мобільності фахівців, глобальні фінансово-економічні кризи, зниження рівня фінансування систем ВО з боку держави а, отже, і матеріального забезпечення навчання кожного конкретного студента.

З огляду на перелічені вище чинники (політичні, соціально-економічні академічні) шляхи забезпечення якості вищої освіти (ЗЯВО) зазнали протягом останніх десятиліть суттєвої трансформації. Крім традиційних внутрішніх механізмів забезпечення якості, що діють на індивідуальному, суб-інституційному та інституційному рівнях (внутрішній вимір ЗЯВО, побудований на засадах академічної культури якості, іманентно притаманної університету як соціальному інституту), з'являються нові – зовнішні, організовані в ієрархічно побудовану систему та здійснювані на національному, регіональному (зокрема, європейському) та глобальному рівнях (зовнішній вимір ЗЯВО, що став результатом перетворення вищої освіти на масове виробництво кваліфікованої робочої сили). В центрі розгляду проблеми ЗЯВО в сучасних умовах все більшою мірою знаходяться питання інтернаціоналізації, що зумовлено регіоналізацією та глобалізацією вищої освіти та ринків праці. Доказом справедливості такого судження є зростаюча увага до означених питань у офіційних документах і аналітичних матеріалах міжнародних організацій (ЄС, ОЕСР, ЮНЕСКО тощо), національних урядів, у численних дослідженнях зарубіжних і вітчизняних науковців.

Аналіз актуальних документів та досліджень. У контексті вивчення стану розробленості проблеми нами виокремлено та проаналізовано такі групи джерел:

політичні й аналітичні документи структур Європейського Союзу (ЄП, РЄ, ЄК ТА та ін.) з проблем забезпечення якості вищої освіти, інтернаціоналізації вищої освіти у європейському регіоні та забезпечення пріоритету європейської вищої освіти у сучасному світі;

законодавчі акти національних держав, зокрема України, що стосуються якості вищої освіти (законо, підзаконні акти, концепції тощо);

матеріали та підсумкові документи (декларації) самітів міністрів (вищої) освіти країн-учасниць Болонського процесу;

© І. Ярмач, 2018

документи та аналітичні матеріали колективних суб'єктів Болонського процесу – організацій, що входять до групи Є-4 (передусім ENQA, EAU, ESU);

матеріали конференцій та зустрічей робочих органів Болонського процесу, у яких розроблено концептуальні засади досліджуваного освітнього процесу;

аналітичні матеріали міжнародних політичних, економічних, культурно-освітніх організацій, що здійснюють розробку стратегій розвитку та моніторинг якості вищої освіти (ОЕСР, СБ, МВФ, СОТ, МОП, ЮНЕСКО та ін.);

документи та аналітичні матеріали Європейського реєстру агенцій забезпечення якості (EQAR), що регламентують міжнародну діяльність національних та наднаціональних агенцій та у яких досліджується її ефективність;

дослідницькі матеріали учасників конференцій Європейського форуму з проблем якості вищої освіти (EQAF), присвячені проблемам забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти;

дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців з таких аспектів проблеми:

забезпечення якості вищої освіти в умовах формування ЄПВО (Д. Ф. Вестерхайджен (D. F. Westerheijden), Д. Коулман (D. Coleman), П. Уільямс (P. Williams), Л. Харві (L. Harvey), Ю. Тайхлер (U. Teichler), П. Якобссон (P. Jacobsson), А. Загородній, Ю. Захаров, В. Кремень, К. Корсак С. Ніколаєнко, А. Павленко, Г. Степенко, С. Шевченко та ін.);

інтернаціоналізації вищої освіти (Ф. Альтбах (Ph. Altbach), Х. Біркенс (H. Beerkens), М. ван дер Венде (M. van der Wende), К. Кемпбелл (C. Campbell), Дж. Найт (J. Knight), П.А. Корбет (A. Corbett), Дж.К. Гудзик (J. K. Hudzik), Б. Стрейтвізер (B. Streitwieser), Н. Авшенюк, В. Анрущенко, М. Бойченко, Я. Болюбаш, М.Згуровський, О. Козієвська, В. Кремень, О. Огієнко, М. Степко, А. Сбруєва, В. Солощенко, О. Хомерікі, В. Шинкарук та ін.);

забезпечення якості міжнародної освіти у європейському регіоні та у світі (Т. Аль-Сінді (T. Al-Sindi), А. Барблан (A. Barblan), С. Бірзеа (S. Birzea), П. Гастон (P. Gaston), Б. Кем (B. Kelm), Л. Пипен (L. Pépin), П. Скотт (P. Scott), та ін.);

розвиток практики подвійних дипломів та забезпечення її якості у ЄПВО (К.Тюк (C. Tück), (М. Фредерікс, (M. Frederiks), А. Хопбах (A. Hopbach) та ін.);

теоретичні та практичні засади діяльності міжнародних агенцій забезпечення якості вищої освіти у ЄПВО (Дж. Грифолл (J. Grifoll), А. Хопбах (A. Hopbach), Е.МкКларан (A. McClaran), П. Ранн (P. Ranne), Т. Санчес Чапарро, (T. Sánchez Chararro), А. Валейкіне (A. Valeikienė), К. Енгельс-Переній (K. Engels-Perenyi), М. Кело (M. Kelo) та ін.);

міжнародні та національні глосарії термінів з проблем забезпечення якості вищої освіти та інтернаціоналізації вищої освіти в контексті розвитку Європейського простору вищої освіти.

Подана класифікація джерел дослідження дозволяє констатувати, що в її основу покладено широку сукупність політичних та аналітичних документів наднаціонального та національного рівня, довідкових джерел а також наукових розвідок у галузі теорії вищої освіти (освітньої політики, управління закладами вищої освіти та національним освітніми системами, педагогіки вищої школи).

Зазначимо, що в межах даної статті ми можемо назвати лише окремі документи та аналітичні матеріали, що відіграли найбільш суттєву роль у розвитку досліджуваного процесу. Щодо наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних теоретиків вищої освіти, нами виокремлено їх проблематику та названо авторів найбільш значимих, з нашої точки зору досліджень.

Мета статті: характеристика поняттєвого апарату та концептуальних засад дослідження тенденцій інтернаціоналізації забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. До ключових понять дослідження, які потребують уточнення, нами віднесено такі, як «інтернаціоналізація вищої освіти», «забезпечення якості вищої освіти», «інтернаціоналізація забезпечення якості вищої освіти» та «Європейський простір вищої освіти».

Що стосується поняття «інтернаціоналізація вищої освіти», у світовій педагогічній думці існує розвинений науковий дискурс з численними визначеннями, що належать зарубіжним та вітчизняним науковцям. Засновницею цього дискурсу та найбільш відомою у світі дослідницею аналізованої проблеми є канадський теоретик вищої освіти Джейн Найт. Наведемо її визначення розглядуваного поняття, яке сама дослідниця називає вже переглянутим (remodeled definition). У поданому далі визначенні удосконалено попередні підходи автора: «інтернаціоналізація вищої освіти являє собою процес інтеграції міжнародного та інтернаціонального виміру у навчальну й наукову діяльність, сервісні послуги закладів вищої освіти» (Knight, 2004, с. 5).

Узагальнення та систематизацію значної кількості визначень поняття «інтернаціоналізація вищої освіти» (ІВО), їх порівняльний аналіз, власну інтерпретацію знаходимо в наукових розвідках вітчизняного компаративіста А. Сбруєвої (2001; 2013). Зокрема, українська дослідниця розглядає досліджуваний феномен не тільки на інституційному рівні, що має місце у визначенні Дж. Найт, а й на глобальному (програми ІВО, здійснювані у контексті освітньої політики міжнародних організацій (ОЕСР, ЮНЕСКО, СОТ, СБ, МВФ)); гео-регіональному (стратегії інтернаціоналізації національних систем вищої освіти у межах геополітичних регіонів, в основу яких покладено політику нового регіоналізму, тобто поглиблення соціально-економічної, політичної та культурно-освітньої інтеграції країн); національному (національні стратегії ІВО);

міжінституційному (програмна мобільність, міжнародні дослідницькі та експертні мережі, твінгові та френчайзингові форми академічного співробітництва); інституційному (міжнародний та інтеркультурний вимір освітньої, наукової та соціальної складових місії закладів вищої освіти); індивідуальному (індивідуальна академічна та професійна мобільність студентів та академічного персоналу; формування інтернаціональної (космополітичної) особистості громадянина світу) (Сбруєва, 2013, с. 90-91).

Отже, уточнюючи зміст поняття «інтернаціоналізація вищої освіти», визначаємо його як процес інтеграції міжнародного/глобального та інтеркультурного виміру в усі аспекти реалізації місії закладів вищої освіти (освітній, науковий, соціальний) та в усі рівні функціонування систем вищої освіти (глобальний, гео-регіональний, національний, міжінституційний).

Далі звернемося до характеристики понять «якість вищої освіти» та «забезпечення якості вищої освіти», в основу яких покладемо визначення, подані у міжнародному та національному глосаріях відповідного профілю.

Застосування методу порівняльно-зіставного термінологічного аналізу дозволило констатувати, що суттєві відмінності у формулюванні розглядуваних нами понять у міжнародних та національних довідкових джерелах відсутні. Найбільш системно, з нашої точки зору, поняття «якість вищої освіти» та «забезпечення якості вищої освіти» визначено у документі UNESCO-CEPES (Європейського центру вищої освіти ЮНЕСКО), що має назву «Забезпечення якості та акредитація: Глосарій базових понять та їх визначення». «Якість вищої освіти, – згідно формулюванням експертів UNESCO-CEPES, – є багатовимірним, багаторівневим, динамічним концептом, зміст якого пов'язаний із контекстуальними чинниками діяльності системи вищої освіти, місією та завданнями конкретного закладу вищої освіти а також стандартами, що існують у рамках даної системи, закладу, програми або дисципліни.

Поняття «якість», таким чином, може набувати різних, іноді суперечливих значень, що зумовлено широкою сукупністю чинників, зокрема таких, як: 1) специфічні інтереси різних груп або зацікавлених сторін (наприклад, студенти, університети, роботодавці, суспільство, уряд); 2) сутнісні характеристики системи вищої освіти: вхідні параметри, процеси, очікувані результати, місія та цілі діяльності тощо; 3) критеріальні ознаки діяльності системи вищої освіти, що є значимими для визначення її результатів; 4) історичні особливості розвитку системи вищої освіти. З розвитком суспільства відбуваються постійні зміни у співвідношеннях між відносним і абсолютним, внутрішніми та зовнішніми чинниками впливу, а також стабільним і прогресивним у розумінні якості. Проте, загальним для всіх цих підходів щодо забезпечення якості є інтеграція таких елементів, як: 1) гарантована реалізація мінімальних стандартів і критеріїв; 2) здатність встановлювати цілі в різних контекстах і досягати їх при даних ресурсах і контекстному розмаїтті; 3) здатність задовольняти потреби та очікування прямих і непрямих споживачів і зацікавлених сторін; 4) прагнення до досконалості» [10, 70-71]. Такими чином, у наведеному визначенні схарактеризовано як сутнісні ознаки поняття «якість вищої освіти», так і систему контекстуальних чинників, що зумовлюють їх.

Далі звернемося до визначення поняття «забезпечення якості вищої освіти». Порівняльно-зіставний аналіз визначень, поданих у довідкових виданнях, дає підстави для такої характеристики розглядувана поняття: забезпечення якості вищої освіти являє собою узагальнюючий термін, що стосується процесу оцінювання (оцінки, моніторингу, гарантування, підтримання та вдосконалення) якості діяльності системи вищої освіти, закладу вищої освіти або освітньої програми.

Як регуляторний механізм, забезпечення якості зосереджується як на проблемах відповідальності провайдерів вищої освіти за результати своєї діяльності, так і на процесі вдосконаленні цієї діяльності. У багатьох національних системах вищої освіти існують два виміри забезпечення якості: внутрішній (внутрішня інституційна практика, спрямована на моніторинг та підвищення якості результатів діяльності закладу вищої освіти) та зовнішній міжінституційний та надінституційний (регіональний, національний) моніторинг, що спрямований на забезпечення якості результатів діяльності закладів вищої освіти та освітніх програм). Зміст діяльності із забезпечення якості (внутрішній вимір) залежить від наявності необхідних інституційних механізмів, які підтримуються інституційною культурою якості. Управління якістю, підвищення якості, контроль якості та оцінка якості є засобами, які являють собою складові процесу забезпечення якості.

Використання методів синтезу та наукової екстраполяції дозволило дати визначення поняття «інтернаціоналізація забезпечення якості вищої освіти» як процесу та результату запровадження нормативних, організаційних та процесуальних засад ЗЯВО на міжнародному рівні та легітимізації міжнародного/глобального виміру діяльності агенцій ЗЯВО.

На завершення розгляду ключових понять дослідження уточнимо ще одне, яке характеризує просторові межі дослідження. Йдеться про «Європейський простір вищої освіти» (ЄПВО), який трактуємо як гео-освітню територію (спільноту) інноваційного типу, утворену шляхом модернізації та інтеграції національних систем вищої освіти широкої сукупності країн Євразійського регіону з метою формування єдиного європейського ринку кваліфікованої робочої сили, підвищення конкурентоспроможності європейської вищої освіти та глобальному ринку освітніх послуг. Головним механізмом утворення ЄПВО став Болонський процес, а інструментами реалізації – Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система, національні рамки

кваліфікацій, сумісні з Рамкою кваліфікацій ЄПВО (2005 р.), та Додаток до диплома. Ще одним інструментом Болонського процесу, що має пряме відношення до проблем нашого дослідження, є формування Європейського виміру ЗЯВО, проголошеного на Єреванському саміті Болонського процесу (2015 р.).

У викладі концептуальних засад дослідження інтернаціоналізації ЗЯВО звернемося до розгляду теоретичного, нормативного, організаційного та процесуального аспектів розгляду.

Теоретичний аспект. Предметом нашого аналізу стали, передусім, теорії інтернаціоналізації вищої освіти (ІВО) та теорії забезпечення якості вищої освіти (ЗЯВО). Саме ці, достатньо розвинені складові сучасної теорії вищої освіти утворили новий напрям її розвитку – концепції інтернаціоналізації ЗЯВО.

Порівняльний аналіз наукових розвідок проблеми інтернаціоналізації вищої освіти, які здійснювалися упродовж останніх тридцяти років (90-х рр. XX ст. – 10-х рр. XXI ст.) дає підстави для висновків щодо таких тенденцій розвитку розглядуваного наукового дискурсу:

перехід від трактування ІВО як поняття, що є синонімічним глобалізації вищої освіти, до трактування ІВО як процесу, що має культурно-освітній характер, на відміну від процесу глобалізації вищої освіти, що пов'язується зі змінами суспільно-політичного та суспільно-економічного характеру в житті країн, геополітичних регіонів та світу в цілому;

перехід від розгляду ІВО на інституційному рівні до застосування системного підходу до трактування ІВО, тобто розгляд процесів на глобальному, георегіональному, національному, інституційному, індивідуальному рівнях у їх взаємозв'язку та взаємозалежності;

перехід від суто теоретичних досліджень ІВО до комплексних, що містять аналіз результатів розвитку ІВО на інституційному, національному, георегіональному рівнях;

розширення кола предметних галузей, у яких піддано критичному аналізу теорію і практику ІВО (освітня політика, філософія освіти, економіка освіти, соціологія освіти, освітня ризикологія, теорія організацій тощо).

Ще однією складовою теоретичного виміру розгляду досліджуваної проблеми є теорії та концепції ЗЯВО. Тенденціями розвитку цієї галузі знань у досліджуваній період (90-ті рр. XX ст. – 10-ті рр. XXI ст.) ми вважаємо такі:

обґрунтування чинників та систематизація підходів до запровадження у сфері вищої освіти моделей забезпечення якості, що є характерними для бізнесової сфери; диверсифікація інноваційних моделей забезпечення якості у сфері вищої освіти;

перехід від процесо-, предмето- та методоцентрованого до результатоцентрованого (компетентнісного) та студентоцентрованого підходів у ЗЯВО;

зростання уваги до проблем формування культури якості як необхідної умови ЗЯВО;

інтернаціоналізація (надання міжнародного виміру) всіх складових ЗЯВО на інституційному та національному рівнях.

Вивчення широкої сукупності джерел у досліджуваній сфері дозволяє констатувати, що виникнення теоретичних засад інтернаціоналізації ЗЯВО є, передусім, результатом дослідницьких проектів міжнародних організацій, що ініціюють дані процеси на практиці. Йдеться про проекти Європейської асоціації ЗЯВО (ENQA), Європейського реєстру агенцій забезпечення якості (EQAR), Асоціації Європейських університетів (EUA) та ін. Найбільш потужним з них став проект EUA «Європейських форум з проблем забезпечення якості» (EQAF), який триває вже більше десяти років, являє найбільш представницький «QA-brainstorming» європейської експертної, освітньо-політичної на наукової громади, що відіграє важливу роль у розвитку теоретичних, нормативних, організаційних, процесуальних засад міжнародного виміру ЗЯВО, а також у формуванні міжнародної громади фахівців (політиків, теоретиків та практиків) ЗЯВО у регіоні та світі (European Quality Assurance Forum).

Нормативний аспект. Підкреслимо, що підвалини досліджуваного нами процесу – інтернаціоналізації ЗЯВО закладено визначальною мірою документами, у яких започатковано формування Європейського простору вищої освіти. Нагадаємо, що формування ЄПВО є, з одного боку, важливою складовою реалізації Лісабонської стратегії розвитку ЄС, зокрема, реалізації програм «Education & Training - 2010» та «Education & Training - 2020», а з іншого – стратегічним пріоритетом розвитку Болонського процесу, учасниками якого є на сьогоднішній день 47 країн Євразійського регіону. Протягом останніх двадцяти років структурами ЄС було прийнято десятки документів, у яких було сформульовано та піддано аналізу механізми ЗЯВО, розвитку співробітництва країн та ЗВО у забезпеченні якості, у досягненні лідируючих позицій європейських вишів на світовому ринку освітніх послуг.

У контексті Болонського процесу важливими для осмислення вважаємо матеріали та підсумкові документи самітів міністрів (вищої) освіти країн-учасниць Болонського процесу (Болонського (1999), Празького (2001), Берлінського (2003), Бергенського (2005), Лондонського (2007), Львівського (2009), Будапештсько-віденського (2010), Бухарестського (2012), Єреванського (2015)), а також документи, розроблені учасниками Групи Е-4 (Група підтримки Болонського процесу), тобто організаціями – колективними суб'єктами Болонського процесу, передусім Європейською асоціацією із забезпечення якості вищої освіти (ENQA), Асоціації Європейських університетів (EUA), Європейським союзом студентів (ESU).

Ретельного осмислення потребує документ, з якого, власне і починається Європейський вимір ЗЯВО – «Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» (ESG) (2005). У документі окреслено, перш за все, контекстуальні особливості, сферу дії, цілі та принципи Європейського виміру ЗЯВО; визначено три аспекти стандартів ЗЯВО: 1) внутрішній (інституційний); 2) зовнішній (позаінституційний – національний, наднаціональний); 3) стандарти діяльності агенцій із забезпечення якості. У 2015 році було прийнято нову редакцію даного документу, що є чинною в сучасних умовах. Саме з прийняттям другої редакції ESG у Єревані було затверджено існування Європейського виміру ЗЯВО.

Організаційний аспект. Розгляд організаційного аспекту досліджуваної проблеми передбачав виявлення суб'єктів інтернаціоналізації ЗЯВО у межах Європейського простору вищої освіти та з'ясування принципів їх діяльності щодо ЗЯВО у європейському регіоні.

В широкому розумінні суб'єктами інтернаціоналізації ЗЯВО можна вважати всі міжнародні організації (політичні, культурно-освітні, професійні), що є дотичними до реалізації стратегій ЄС у сфері вищої освіти та до Болонського процесу. Однак безпосередню та найбільш активну й системну участь у розробці та впровадженні нормативної бази, механізмів та процедур формування міжнародного виміру ЗЯВО у Європейському просторі вищої освіти беруть у Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти (ENQA) та Європейський реєстр агенцій ЗЯВО (EQAR).

Створена у 2000 році, ENQA перетворилась в сучасних умовах на найбільш авторитетного ініціатора численних регіональних програм у справі підвищення якості та конкурентоспроможності європейської вищої освіти. Саме ENQA у співпраці з іншими учасниками Групи Е-4 стала розробником ESG. Сьогодні членами ENQA є 48 національних агенцій ЗЯВО з 28 країн. Місія ENQA полягає в тому, щоб сприяти розвитку системи ЗЯВО, представляючи агентства (національні та наднаціональні) на міжнародному рівні, підтримуючи їх на національному рівні, надаючи їм комплексні послуги (організаційні, наукові, методичні) та можливості для співпраці у міжнародних фахових мережах. ENQA сприяє підвищенню якості та розвитку культури якості у вищій освіті. ENQA відкрита до сприйняття різноманітності систем вищої освіти та підходів до забезпечення якості. Організація дотримується таких цінностей:

прозорість: ENQA оприлюднює свою політику, процедури та критерії прийняття рішень і звітів;

незалежність: ENQA активно пропагує операційну незалежність агенцій ЗЯВО та підтримує автономію закладів вищої освіти;

співпраця: ENQA співпрацює з членськими організаціями, філіями, європейськими партнерами;

добросовісність: ENQA працює чесно та справедливо, неупереджено, об'єктивно та професійно (European Association for Quality Assurance in Higher Education).

Суттєвим чинником упорядкування і подальшого розвитку діяльності національних та міжнародних агенцій ЗЯВО у регіоні є Європейський реєстр агенцій ЗЯВО (EQAR), утворений у 2008 році. Згідно з документами організації, її місія полягає у сприянні розвитку ЄПВО шляхом підвищення прозорості у забезпеченні якості і, таким чином, розвитку довіри й поваги до європейської вищої освіти. Для досягнення своєї місії EQAR через незалежний Реєстраційний комітет здійснює керівництво реєстрацією агентств ЗЯВО, що працюють в Європі. Головним критерієм, якому повинні відповідати агенції, є дотримання європейських стандартів та керівних принципів забезпечення якості (ESG) (European Quality Assurance Register for Higher Education (EQAR))

Структурно-логічний аналіз організаційних засад процесу інтернаціоналізації ЗЯВО у Європейському просторі вищої освіти, дозволив виокремити такі тенденції їх розвитку:

зростання кількості національних та наднаціональних агенцій, що стають членами ENQA та отримують реєстрацію в EQAR, набуваючи можливості брати участь у процесах ЗЯВО на міжнародному рівні;

урізноманітнення типів агенцій, що беруть участь у процесах ЗЯВО у ЄПВО на міжнародному рівні (з окремого фаху, зі споріднених фахів, полі-фахові; що діють в окремих регіонах країни, на національному рівні, на наднаціональному рівні, на загальноєвропейському рівні);

удосконалення процедур ЗЯВО, надання їм більш прозорого характеру;

набуття агенціями ЗЯВО незалежного від урядових структур і рішень характеру;

активізація рівня співпраці між агенціями ЗЯВО, мережевої взаємодії між ними;

звернення все більшої уваги на забезпечення засад добросовісності, принциповості, справедливості, неупередженості та професійності.

Процесуальний аспект. У сучасних документах Болонського процесу, зокрема, у підготовчому документі «Інтернаціоналізація зовнішнього виміру забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти», розробленому робочою групою BFUG WG 2 до конференції у Венеції, було виокремлено три аспекти процесу інтернаціоналізації ЗЯВО у Європейському просторі вищої освіти, що свідчить про поступове набуття Європейським виміром ЗЯВО системного характеру:

транскордонна діяльність агенцій ЗЯВО;

оцінювання якості спільних освітніх програм університетів різних країн;

оцінювання якості транскордонної/транснаціональної вищої освіти.

Далі розглянемо, у чому полягають особливості кожного з названих аспектів інтернаціоналізації ЗЯВО.

Транскордонна діяльність агенцій ЗЯВО. Об'єктивною підставою для розвитку транскордонної діяльності агенцій ЗЯВО стало затвердження у 2005 р. ESG. Формами транскордонної діяльності агенцій, що забезпечують інтернаціоналізацію ЗЯВО у ЄПВО є такі: утворення міжнародних експертних мереж, об'єднаних за різними критеріями (географічними, фаховими, методологічними тощо); спільна участь агенцій у міжнародних проектах, що ініціюються міжнародними організаціями з метою удосконалення інституційного, національного та наднаціонального вимірів ЗЯВО у регіоні а також формування Європейського виміру ЗЯВО; розвиток практики «внутрішньої інтернаціоналізації» (internationalisation at home), яка передбачає залучення до діяльності національних агенцій ЗЯВО зарубіжних експертів, або навіть, що зустрічається значно рідше, членів адміністрації зарубіжних агенцій ЗЯВО; здійснення процедур оцінки якості за кордоном як самостійно, так і у співпраці з іншою агенцією.

Оцінювання якості спільних освітніх програм університетів різних країн (подвійних дипломів). Спільні освітні програми, на переконання європейської академічної спільноти, є важливим засобом взаємного навчання та співробітництва й у цілому – формування ЄПВО, що сприяють розвитку мобільності студентів та викладачів, створенню високоякісних освітніх програм, є основою для набуття студентами «істинно європейського освітнього досвіду» (a genuine European learning experience). Однак розвиток таких програм гальмується суттєвими розбіжностями в національних законодавствах, що регламентують діяльність освітніх систем у різних країнах. З метою подолання існуючих законодавчих обмежень експертами ENQA було розроблено інтегрований підхід до акредитації спільних програм – так званий Європейський підхід, що базується на трьох міжнародно визнаних документах: (1) Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG); (2) Європейська рамка кваліфікацій вищої освіти (QF-EHEA); (3) Європейська кредитно-трансферна система (ECTS). Європейський підхід до акредитації спільних програм було затверджено як офіційний документ ЄПВО на Міністерській конференції в Єревані. Його застосування здійснюється як на рівні внутрішнього, так і зовнішнього оцінювання якості освітніх програм без урахування національних підходів, що існують у різних країнах. Вважаємо, що затвердження на офіційному рівні Європейського підходу до акредитації спільних програм стало вагомим результатом інтернаціоналізації ЗЯВО, проявом якої власне і є формування Європейського виміру ЗЯВО.

3) Оцінювання якості транскордонної вищої освіти (cross-border higher education – CBHE). Транскордонна освіта як регіональний та глобальний феномен набирає розвитку, однак механізми забезпечення її якості, як стверджують експерти ENQA, не розроблені повною мірою міжнародною експертною спільнотою. Результатом цієї ситуації подекуди стає так звана «акредитаційна дірка» (QA gap), за якої програми транскордонної освіти не оцінюються агенціями у жодній країні (країні-експортері та країні-імпортері освітніх послуг). У результаті визнання наявності названих вище проблем на уряди країн-учасниць ЄПВО покладено відповідальність щодо впорядкування процедур ЗЯВО у програмах СВНЕ та приведення їх у відповідність до ESG за умови, якщо освітня програма здійснюється в межах ЄПВО, або документу ОЕСР/ЮНЕСКО «Guidelines for Quality Provision in CBHE», якщо провайдери та споживачі освітніх послуг знаходяться у різних геополітичних регіонах (Quality Assurance..., 2016).

Отже, дослідження теоретичного, нормативного, організаційного та процесуального аспектів дослідження інтернаціоналізації ЗЯВО у Європейському просторі вищої освіти дозволяє дійти таких **висновків:**

процес інтернаціоналізації ЗЯВО набуває цілісного характеру, затвердження міжнародних норм здійснення процесів ЗЯВО на офіційних самітах Болонського процесу, в освітніх законодавствах країн-членів Болонського клубу надає їм легітимності;

відбувається збільшення кількості країн-учасниць Болонського процесу, які керуються у національній практиці ESG;

має місце активізація політичних зусиль країн-членів ЄПВО щодо визнання міжнародної діяльності агенцій ЗЯВО в оцінюванні якості спільних освітніх програм університетів різних країн та транскордонної/транснаціональної вищої освіти;

відзначаємо подальший розвиток міжнародної політичної, експертної на науковій громади у сфері ЗЯВО, що ефективно співпрацює в рамках EQAF та здійснює суттєвий вплив на розвиток теоретичних, нормативних, організаційних, процесуальних засад інтернаціоналізації ЗЯВО.

Список використаних джерел

- Національний освітній глосарій: вища освіта / Авт.-уклад.: І. І. Бабин, Гармаш, Головенкін В.П. та ін.; за редакцією Д.В. Табачника і В.Г. Кремня. – К.: ТОВ “Видавничий дім “Плеяди”, 2011. – 76 с.
- Сбруєва А.А. Інтернаціоналізація вищої освіти: сутність поняття та системні зміни парадигми / А. А. Сбруєва // Педагогічні науки. – Суми: СумДПУ, 2001. – С. 157–167.
- Сбруєва А. А. Інтернаціоналізація вищої освіти: пріоритети комплексної стратегії Європейського Союзу / А. А. Сбруєва // Вища освіта України. – 2013. – № 3. – С. 89 – 95.

- EURASHE, ENQA, ESU, EUA and EQAR. Key Considerations for Cross-Border Quality Assurance in the European Higher Education Area. Brussels, Belgium, 2017 Retrieved from: www.enqa.eu/Key-Considerations-CBQA-EHEA.pdf
- European Association for Quality Assurance in Higher Education. Retrieved from: <http://www.enqa.eu/>
- European Quality Assurance Forum (EQAF). Retrieved from: <http://www.eua.be/policy-representation/quality-assurance/eqaf>
- European Quality Assurance Register for Higher Education (EQAR). Retrieved from: <https://www.eqar.eu>
- Internationalisation of (External) Quality Assurance in the European Higher Education Area. Main trends and developments. Background paper to the BFUG WG 2 (Implementation),9-10 November 2016. – Nice, 2016. – 34 p.
- Knight J. Internationalization of higher education remodeled: definition, approaches and rationales / J. Knight // Journal of studies in international education. – 2004. – Vol. 8, № 1. – P. 5–31.
- Quality Assurance and Accreditation: A Glossary of Basic Terms and Definitions (2007) Bucharest, UNESCO-CEPES. Retrieved from: unesdoc.unesco.org/images/0013/001346/134621e.pdf
- Quality Assurance of Cross-border Higher Education. Final report of the QACHE Project. T. Al-Sindi (et al.) (eds.). Brussels: European Association for Quality Assurance in Higher Education AISBL. 2016. – 51 p.
- Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). (2015). Brussels, Belgium. Retrieved from: <http://www.enqa.eu/index.php/home/esg/>

References

- Natsionalnyi osvithni hlosarii: vyshcha osvita / Avt.-uklad.: I. I. Babyn, Harmash, Holovenkin V.P. ta in.; za redaktsiieiu D.V. Tabachnyka i V.H. Kremnia. – K.: TOV “Vydavnychiy dim “Pleiady”, 2011. – 76 s.
- Sbruieva A.A. Internatsionalizatsiia vyshchoi osvity: sutnist poniattia ta systemni zminy paradyhmy / A. A. Sbruieva // Pedagogichni nauky. – Sumy: SumDPU, 2001. – C. 157–167.
- Sbruieva A.A. Internatsionalizatsiia vyshchoi osvity: priorytety kompleksnoi stratehii Yevropeiskoho Soiuzu / A.A. Sbruieva // Vyshcha osvita Ukrainy. – № 3. – S. 89 – 95.
- EURASHE, ENQA, ESU, EUA and EQAR. Key Considerations for Cross-Border Quality Assurance in the European Higher Education Area. Brussels, Belgium, 2017 Retrieved from: www.enqa.eu/Key-Considerations-CBQA-EHEA.pdf
- European Association for Quality Assurance in Higher Education. Retrieved from: <http://www.enqa.eu/>
- European Quality Assurance Forum (EQAF). Retrieved from: <http://www.eua.be/policy-representation/quality-assurance/eqaf>
- European Quality Assurance Register for Higher Education (EQAR). Retrieved from: <https://www.eqar.eu>
- Internationalisation of (External) Quality Assurance in the European Higher Education Area. Main trends and developments. Background paper to the BFUG WG 2 (Implementation),9-10 November 2016. – Nice, 2016. – 34 p.
- Knight J. Internationalization of higher education remodeled: definition, approaches and rationales / J. Knight // Journal of studies in international education. – 2004. – Vol. 8, № 1. – P. 5–31.
- Quality Assurance and Accreditation: A Glossary of Basic Terms and Definitions (2007) Bucharest, UNESCO-CEPES. Retrieved from: unesdoc.unesco.org/images/0013/001346/134621e.pdf
- Quality Assurance of Cross-border Higher Education. Final report of the QACHE Project. T. Al-Sindi (et al.) (eds.). Brussels: European Association for Quality Assurance in Higher Education AISBL. 2016. – 51 p.
- Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). (2015). Brussels, Belgium. Retrieved from: <http://www.enqa.eu/index.php/home/esg/>

YARMAKI.

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Ukraine

INTERNATIONALIZATION OF QUALITY ASSURANCE IN THE EUROPEAN HIGHER EDUCATION AREA: CHARACTERISTICS OF THE TERMINOLOGICAL APPARATUS AND CONCEPTUAL BASES OF THE RESEARCH

The research is devoted to the problems of internationalization of quality assurance (QA) in the European Higher Education Area. Based on the application of methods of terminological analysis, systematization and generalization, the characteristic of the conceptual apparatus of the study is given. The importance of such concepts as "internationalization of higher education", "quality assurance of higher education" and "European Higher Education Area" are specified.

The definition of the key concept of the study "internationalization of the quality assurance of higher education" as a process and result of the implementation of normative, organizational and procedural principles of the QA at the international level and the legitimization of the international / global dimension of the quality assurance agencies' activities in higher education is formulated. The theoretical, normative, organizational and procedural aspects of the problem under study are outlined.

The following conclusions are made regarding trends in the development of the phenomenon under study: 1) the process of internationalization of the QA acquires a systemic character, the approval of international norms for the implementation of the QA process at official summits of the Bologna Process, in the educational legislation of the member

states of the Bologna Club, gives them legitimacy; 2) there is an increase in the number of countries participating in the Bologna Process, guided by national practice "Standards and Recommendations for Quality Assurance in the European Higher Education Area"; 3) there is an intensification of the political efforts of the EHEA member states to recognize the cross-border activities of the QA-agencies in assessing the quality of the joint educational programs of universities of different countries and cross-border/ transnational higher education; 4) there is further development of the international political, expert and scientific community in the field of QA, which effectively co-operates within the framework of the European Quality Assurance Forum and has a significant influence on the development of the theoretical, normative, organizational, procedural principles of the internationalization of the QA.

Key words: *quality assurance, internationalization, European Higher Education Area, Bologna Process, European Association for Quality Assurance in Higher Education*

Стаття надійшла до редакції 14.03. 2018 р.

НАШІ АВТОРИ

Асєєва Ірина Володимирівна, здобувач Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Атаманчук Ніна Михайлівна, кандидат психологічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Бичко Марина Вікторівна, асистент вищого державного навчального закладу «Українська медична стоматологічна академія», м. Полтава

Блажко Людмила Миколаївна, кандидат фізико-математичних наук, доцент Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

Блинова Олена Євгенівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри Херсонського державного університету

Брижак Людмила Михайлівна, зав. відділу Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді

Булава Леонід Миколайович, кандидат історичних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Волобуєв Максим Миколайович, кандидат хімічних наук, доцент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Воскобойніков Сергій Олегович, кандидат педагогічних наук, старший викладач Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки Національної академії Служби безпеки України

Галашова Олена Геннадіївна, ст. викладач Одеського національного економічного університету

Гомля Людмила Миколаївна, кандидат біологічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Гриньова Марина Вікторівна, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПНУ, декан природничого факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Дриждь Валентина Ігорівна, магістрант Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Денисенко Євген Володимирович, аспірант Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Денисовець Ірина Вікторівна, кандидат філологічних наук, доцент Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

Денисюк І., перший заступник директора Інституту освітньої аналітики, м. Київ

Дронь Т., провідний фахівець СНЗ ВЗСДПО Інституту освітньої аналітики, м. Київ

Дзекун Юрій Олексійович, ст. викладач вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Дзюбенко Ірина Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Дутка Ганна Яківна, доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної та виховної роботи Львівського інституту економіки і туризму

Дяченко-Богун Марина Миколаївна, доктор педагогічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Жамардій Валерій Олександрович, кандидат педагогічних наук, викладач вищого державного навчального закладу «Українська медична стоматологічна академія», м. Полтава

Льченко Олена Юрївна, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Калагурка Христина Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка

Камінська Світлана Валеріївна, психолог Херсонської обласної психіатричної лікарні

Карманенко Василь Васильович, асистент, директор офісу студентського омбудсмена Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Кондур Оксана Созонтівна, кандидат фізико-математичних наук, доцент, директор Коломийського інституту ДЗВО "Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника"

Коновалова Людмила Володимирівна, асистент Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, м. Київ

Котломанітова Галина Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Кулик Ірина Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка

Курило Юлія, студентка Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Лещенко Інна Вікторівна, методист Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді

Логвінова Ярослава Олексіївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені В. Винниченка

Лутфулін Валерій Саматович, кандидат педагогічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Луценко Григорій Васильович, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

Магда Поліна Миколаївна, спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист Бахмутського коледжу мистецтв імені Івана Карабиця

Мащенко Ольга Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Мельник Сергій Володимирович, кандидат технічних наук, доцент, докторант Національної академії Служби безпеки України

Мельник Тамара Василівна, кандидат історичних наук, доцент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Мороз Юрій Миколайович, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

Нестуля Світлана Іванівна, кандидат історичних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту лідерства вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Носко Микола Олексійович, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, ректор Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка

Онїко Валентина Володимирівна, доктор педагогічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Петренко Леся Миколаївна, кандидат педагогічних наук, докторант Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Пономарьова Наталія Олександрівна, кандидат педагогічних наук, професор Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Проніков Олександр Костянтинович, доктор педагогічних наук, професор Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка

Рассоха Інна Володимирівна, кандидат фізико-математичних наук, доцент Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

Романюк Оксана Іванівна, старший викладач Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Сідоров Вадим Ігоревич, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Скріннік Євгенія Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент вищого державного навчального закладу «Українська медична стоматологічна академія», м. Полтава

Соловей Леся Віталіївна, здобувач Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Степаненко Микола Іванович, доктор філологічних наук, професор, ректор Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Ступак Дмитро Євгенович, кандидат педагогічних наук, старший викладач Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова

Суліменко Д., завідувач СНЗ ВЗСДПО Інституту освітньої аналітики, м. Київ

Твердохліб Андрій Іванович, аспірант Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Терентьєва Наталія Олександрівна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка

Ткаченко Андрій Володимирович, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Топольник Яна Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов'янськ

Трубачова Дар'я Володимирівна, кандидат педагогічних наук, старший викладач Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Усова Вікторія Вікторівна, старший викладач Київського національного університету будівництва і архітектури

Федюк Галина Зіновіївна, аспірант Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Чопик Юрій Степанович, кандидат педагогічних наук, старший викладач Івано-Франківського національного медичного університету

Чурсін Микола Миколайович, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри філософії, культурології та інформаційної діяльності Східноукраїнського національного університету імені В.Даля, м. Северодонецьк

Шевчук Марина Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Ярмак Інна Володимирівна, аспірант Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

ЗМІСТ

Степаненко М. Лутфуллін В.	Норми й аномалії навчальної діяльності школярів	5
Асєєва І. Волобуєв М. Мельник Т.	Використання сучасних технологій навчання у процесі підготовки бакалаврів з машинобудування	10
Атаманчук Н. Курило Ю.	Мотивація до навчання студентів педагогічного закладу вищої освіти	14
Бичко М.	Розвиток комунікативної компетентності майбутнього лікаря як складника його професійної готовності	19
Блинова О. Камінська С.	Професійна маргінальність випускників закладів вищої освіти: емпіричне дослідження структурних компонентів	23
Брижак Л.	Інноваційні підходи у роботі Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді	27
Булава Л. Мащенко О. Галашова О.	Полтавський учительський інститут і Антон Семенович Макаренко у 1917 році	31
Гомля Л.	Мотивація наукової дослідницької діяльності студентів економічних факультетів у процесі навчання іноземної мови	35
Гриньова М. Дрижд В.	Формування екологічної компетентності студентів біологічних спеціальностей у процесі проведення польової практики	39
Гриньова М. Дрижд В.	Вплив керівника об'єднаних територіальних громад на вибір молоддю педагогічної професії (на прикладі Білоцерківської сільської та Семенівської селищної ОТГ)	43
Денисенко Є.	Технологія формування адміністративно-управлінської культури майбутніх офіцерів оперативно-тактичного рівня Національної гвардії України	49
Денисовець І.	Реалізація тьюторського супроводу в організації самостійної роботи студентів-іноземців у вищому технічному навчальному закладі	53
Денисюк І. Суліменко О. Дронь Т.	Рівний доступ до якісної освіти крізь призму організації інклюзивного навчання в опорних школах	56
Дзекун Ю.	Підготовка майбутнього менеджера до успішної творчої самореалізації в середовищі ЗВО	62
Дзюбенко І.	Ідеї А. Макаренка щодо формування громадянськості учнів та їх упровадження у країнах Європейського союзу	66
Дутка Г. Луценко Г.	Упровадження CDIO-підходу інженерної освіти в систему підготовки майбутніх економістів і управлінців	70
Жамардїй В.	Особливості соціально-психологічної адаптації студентів-першокурсників до навчально-тренувальної діяльності з використанням засобів фітнесу	75
Ільченко О.	Сільськогосподарська колонія імені В. Г. Короленка: досвід виховання безпритульних дітей на Полтавщині	80
Калагурка Х.	Педагогічна система Антона Макаренка у науковій рецепції Федора Науменка	86
Карманенко В.	Педагогічні умови формування лідерських якостей у студентів економічних університетів	90
Кондур О.	Управлінська компонента професійної компетентності фахівця в освітній системі	95

Коновалова Л.	Фармакоекономічний аналіз як інструментарій обґрунтування раціональної фармакотерапії та доказової фармації у процесі фахової підготовки майбутніх провізорів у вищих навчальних закладах	100
Котломанітова Г.	Соціальна компетентність як умова професійної ідентичності фахівця у галузі соціальної роботи	104
Кулик І.	Підготовка майбутніх учителів історії до інноваційної діяльності в контексті інтеграції України в європейський освітній простір	108
Лещенко І.	Створення інноваційного освітнього простору засобами впровадження інноваційних форм та методів навчання і виховання в умовах позашкільного навчального закладу	113
Логвінова Я.	Технологія колективних творчих справ у формуванні екологічної компетентності майбутнього викладача	117
Магда П.	Проблема формування ціннісних орієнтацій учителів музики на сучасному етапі розвитку освіти	121
Мельник С. Воскобойніков С. Ступак Д.	Оптимізація фахової підготовки майбутніх фахівців з кібербезпеки на основі інноваційної педагогіки та інтегрованого підходу в системі реалізації ключових компетенцій безпеки в інформаційному суспільстві	125
Мороз Ю.	Рухливі ігри як одна із форм рекреаційної діяльності	130
Нестуля С.	Поняття лідерської компетентності сучасного менеджера	133
Носко М. Проніков О. Терентьєва Н.	Технології навчання як супровід підготовки майбутніх учителів	138
Оніпко В. Дяченко-Богун М.	Упровадження здоров'язбережувальних технологій у закладах освіти	142
Петренко Л.	Характеристика педагогічних ідей у літературній творчості Г. Ващенка	146
Підгурська В.	Патріотичне виховання здобувачів освіти як психолого-педагогічна проблема	152
Пономарьова Н.	Зміст навчально-методичного забезпечення підготовки майбутніх учителів інформатики до профорієнтаційної роботи зі школярами	157
Рассоха І. Блажко Л. Галайда Т.	Економічні прикладні задачі як засіб підвищення мотивації при вивченні вищої математики в технічних ЗВО	161
Романюк О.	Реалізація інноваційного підходу в професійно спрямованій підготовці викладачів економічних дисциплін в умовах магістратури	166
Сідоров В.	Деякі методи формування кроскультурної компетентності майбутніх фахівців галузі туризму	171
Скріннік Є.	Фамілогічний підхід у формуванні цінностей здорового способу життя майбутніх сімейних лікарів	178
Соловей Л.	Методичні аспекти формування ключових компетентностей у студентів при вивченні хімії	182
Твердохліб А.	Гуманістичні концепти Іова Борецького в контексті українського суспільства початку XVII ст.	186
Ткаченко А.	Вища освіта перших десятиліть XX століття на теренах сучасної України: специфіка історико-педагогічного дискурсу	190

Топольник Я.	Інформаційне суспільство та державна інформаційна політика в Україні	195
Трубачова Д.	Теорія і практика формування досвіду комунікативної діяльності майбутніх учителів іноземної мови	201
Усова В.	Інноваційні методи викладання дисциплін у вищих технічних навчальних закладах	205
Федюк Г.	Формування педагогічної майстерності вчителя в контексті особистісно орієнтованого підходу	209
Фірсова І.	Професійна соціалізація майбутнього викладача-педагога	214
Чопик Ю.	Реформаторська педагогіка як один із чинників впливу на розвиток української освіти	220
Чумаченко Д.	Роль і місце документознавства у професійній діяльності майбутніх фахівців	223
Чурсін М.	Інформаційні проблеми вищої освіти	227
Шевчук М.	Управління процесом формування інноваційної культури майбутнього вчителя початкової школи: теоретичний аспект	232
Ярмак І.	Інтернаціоналізація забезпечення якості у європейському просторі вищої освіти: характеристика термінологічного апарату та концептуальних засад дослідження	238

ЗМІСТ

Stepanenko M. Lutfullin V.	Norms and anomalies of pupils' educational activity	5
Asieieva I. Volobuyev M. Melnyk T	The use of modern teaching technologies in the process of preparing bachelors of machine engineering	10
Atamanchuk N. Kurilo U. Bychko M.	Motivation for students of pedagogical higher education institution Development of communicative competence of the future physician as complete of its professional readiness	14 19
Blynova O. Kaminska S. Bridzhak L.	Professional marginalization of graduates of higher educational institutions: an empirical study of structural components Innovative approaches in the work of the Poltava regional environmental and naturalistic center for student youth	23 27
Bulava L. Mashchenko O. Halashova O.	Poltava teaching institute and Anton Makarenko is in 1917 year Motivating students of economic faculties for scientific research in the process of teaching foreign languages	31 35
Gomlya L.	Formation of environmental competency of students of biological specialties in the process of polish practice	39
Grynova M. Dryzhd V.	Influence of the leader of the united territorial communities on the choice of the youth of the pedagogical profession (on the example of Bila Tserkva village and Semyonovskaya settlement hts)	43
Denisenko Ye.	Technology forming administrative and administrative culture of future officers of operational and tactical level of the national guarantee of Ukraine	49
Denysovets I.	Realization of the tutor accompaniment in the organization of the self-employed work of foreign students in the higher technical educational institution	53
Denysiuk O. Sulimenko D. Dron T. Dzekun Yu.	Equal access to quality education through the prism of organizing inclusive education in hub schools Preparation of the future manager for successful creative self-realization in the institution of higher education	56 62
Dzyubenko I.	A. Makarenko's ideas on the formation of pupils' citizenship and their implementation in the countries of the European union	66
Dutka G. Lutsenko G. Zhamardiy V.	Implementation of the cdio approach to engineering education in the system of training future economists and managers Features of socio-psychological adaptation of first year students for educational training with usage of fitness	70 75
Ilchenko O.	V.G. Korolenko agricultural young offenders institution : experience of safety children's education in Poltava region	80
Kalahurka Kh.	Anton Makarenko's pedagogical system in Fedir Naumenko's scientific reception	86
Karmanenko V.	Pedagogical conditions of formation of leadership qualities at students of economic universities	90
Kondur O.	The component of managerial of professional competence of a specialist in the education system	95

Konovalova L.	Pharmacoeconomic analysis as an instrumentation for the rationale of pharmacotherapy and evaluation of pharmacy in professional preparation of future pharmacists in higher educational institutions	100
Kotlomanitova G.	Social competence as a condition of the professional identity of specialist in the sphere of social work	104
Kulyk I.	Preparation of future teachers of history to innovative activity in the context of integration of ukraine in the european educational space	108
Leshchenko I.	Creation of an innovative educational space by means of introduction of innovative forms and methods of education and upbringing in conditions of an out-of-school educational institution	113
Logvinova Ya.	Technology of collective creative work in the formation of the ecological competence of the future teacher	117
Magda P.	The problem formation of axiological values teachers of music in modern stage development of education	121
Voskoboinicov S. Melnyk S. Stupak D. Moroz Y.	Optimization of professional preparation of future factors from cyber security based on innovative pedagogics and integrated approach in the releasation system of key security competences in informational society	125
Nestulia S.	Moving games as one of the forms of recreational activities	130
Nosko M. Pronikov O. Terentyeva N. Onipko V. Diachenko-Bohun M. Petrenko L.	The concept of leadership competence of a modern manager	133
Podgurska V.	Teaching technologied as part of training for future teachers	138
Ponomarova N.	Implementation of health-safety technologies in education units	142
Rassokha I. Blazhko L. Halayda T. Romaniuk O.	Characteristics of pedagogical ideas in literary works of G. Vashchenko	146
Sidorov V.	Patriotic education of trainers of education as a psychological-pedagogical problem	152
Skrinnik Ye.	Contents of educational and methodological support for preparation of future teachers of informatics to career guidance of pupils	157
Solovey L.	Economic applied tasks as a way to enlarge motivation when learning advanced mathematics in technical university	161
Tverdokhleba A.	Realising an innovative approach in professionally-oriented economics teacher training of master students	166
Tkachenko A.	Some methods for forming cross-cultural competency of future faculties in the field of tourism	171
Topolnyk Y.	Familogical approach in forming the of values of a healthy lifestyle of future approach in values of future family doctors	178
	Methodical aspects of forming key competencies for students in the studies of chemistry	182
	Humanistic conceptions of iova boretsky in the context of the ukrainian society of the beginning of XVII z.	186
	Higher education of the first decade of the XX century on the terenes of modern ukraine: specification of the historical and pedagogical discourse	190
	Information society and the state information policy in Ukraine	195

Trubachova D.	Theory and practice of forming the experience of communicative activity of future teachers of a foreign language	201
Usova V.	Innovative methods of teaching of in technical	205
Fedyuk G.	Formation of the pedagogical masters of the teacher in the context of a personalized oriented approach	209
Firsova I.	Professional socialization of the future teacher-pedagogue	214
Chopyk Yu.	Reform pedagogic as one of the factors of the influence on ukrainian education development	220
Chumachenko D.	Role and place of documentation in professional activities of future facilities	223
Chursin N.	Information problems of higher education	227
Shevchuk M.	The management of the process of innovative culture formation of future primary school teacher: the theoretical aspects	232
Yarmak I.	Internationalization of quality assurance in the european higher education area: characteristics of the terminological apparatus and conceptual bases of the research	238

Наукове видання

ВИТОКИ
педагогічної майстерності

Збірник наукових праць

Випуск 21

Редактор: *О. Г. Жданова-Неділько*

Художньо-технічний редактор: *А. І. Тимошук*

Комп'ютерна верстка: *А. І. Тимошук*

Підписано до друку 22.05.2018 р. Формат 70x100/16.

Гарнітура Cambria. Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум-друк. арк. 29,88. Обл.-вид. арк. 31,57.

Наклад 100 прим. Зам. № 1827.

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка,
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
серія ДК № 3817 від 01.07.2010 р.

